

HERETICUS

Časopis za preispitivanje prošlosti

Vol. X (2012), No. 3-4

SADRŽAJ

Uvodnik 5

SPOROVI OKO MIRKA M. KOSIĆA

Jovica Trkulja
Kontroverze oko Mirka Kosića 11

Momir Milojević
Mirko Kosić kao univerzitetski nastavnik i društveni radnik 81

Aleksandar Gordić
Mirko Kosić kao sociolog i ekonomista sela 99

Jovo Bakić
Mirko Kosić i nacija: opšte ideološko usmerenje,
teorijsko poimanje nacije i nacionalno opredeljenje 129

Marinko Lolić
Skerlićeva kritika Kosićevog shvatanja
moderne Germanije 150

Milojica Šutović
Ideologija i prećutana sociologija Mirka Kosića 158

Venceslav Glišić
Uloga i aktivnosti Mirka Kosića
za vreme okupacije Srbije 1941–1944. 171

Slobodan Antić
Mirko Kosić i Sociološko društvo 189

Milovan M. Mitrović
Mirko Kosić po drugi put među Srbima 216

Istraživanja

Vladan Stanković
Primena socioloških metoda
u dostupnim radovima Mirka Kosića 231

Marinko Lolić
Aktuelnost Kosićevog shvatanja pangermanizma 240

Vladimir N. Spičanović
Dominacija geopolitike u trećem periodu
života i rada Mirka M. Kosića 258

Ogledi

<i>Borislav Milić</i> Mirko Kosić – život, ideologija, nauka	269
<i>Bojana Vukotić</i> Mirko Kosić kao urednik i saradnik časopisa <i>Društveni život</i>	277

Tokovi

<i>Mirko Kosić</i> Sociologija i politika	289
--	-----

Pogledi

<i>Ilija Marković</i> Aforizam kao poslednji bedem odbrane (9)	295
---	-----

Polemike

<i>Todor Kuljić</i> Rizična nagrada	298
<i>Jovan Pejin</i> Mirko Kosić, sociolog i antitotalitarista	300
<i>Borislav Milić</i> Nepreciznost jednog istoričara	302
<i>Mile Mirkov</i> Nagrada s imenom kolaboracioniste	303
<i>Jovan Pejin</i> O Mirku Kosiću nije rečeno ništa novo	304
<i>Jovica Trkulja</i> Poziv na dijalog o Kosiću	305
<i>Dimitrije Bukvić</i> Sociološko društvo odustalo od nagrade „Mirko Kosić“	308

Sećanja

<i>Fedor Nikić</i> Dr Mirko Kosić (1892–1956)	311
<i>Predislav Kuburović</i> Povodom smrti srpskog sociologa (dr Mirko Kosić 1892–1956)	314

Dosije

<i>Odgovori Mirka Kosića (1950–1951)</i>	
Je li 27. mart 1941. bio plaćen	322
„Misli“ Adama Pribičevića	323
Adamu Pribičeviću <i>ad personam</i>	326
Ko je „drsko lagao“ i ko falsifikovao?	327
Jesam li ja najžešći i najdosledniji protivnik germanskog imperijalizma kod nas?	328
Odgovor majoru Živanu L. Kneževiću	330

Siton Watson i Danoven ne demantuju	332
Gospodinu dr-u Slobodanu Jovanoviću, predsedniku JNO u Londonu	333
Odgovor g. prof. Seaton-u Watson-u	335
<i>Jovica Trkulja</i>	
Rehabilitacija političkih osuđenika u Srbiji (11)	339
Spor oko jedne Uredbe	341
Osvrti, prikazi, recenzije	
<i>Branko Ljuboja</i>	
Povratak Mirka Kosića – prikaz rada naučnog skupa	353
<i>Milan Jovanović</i>	
O građanskoj neposlušnosti (Aleksandra Mirović, <i>Ogled o građanskoj neposlušnosti</i>)	357
<i>Dobrica Gajić</i>	
Kritika Demokratske stranke (Marinko Vučinić, <i>Gluvo doba demokratije</i>)	360
In memoriam	
Sećanje na profesora Vojina Dimitrijevića (<i>Damjan Tatić</i>)	363
Na vest o smrti profesora Miodraga Simića (<i>Đorđe D. Sibinović</i>)	370
Vesti iz redakcije	372

U V O D N I K

Mirko M. Kosić je rođen 27. marta 1892. godine u Kikindi, gde je završio osnovnu školu. Gimnaziju je učio u Velikoj Kikindi, Novom Sadu, Kronštatu i Trstu. Studirao je nacionalnu ekonomiju, statistiku i sociologiju u Strazburu, Ženevi i Cirihi kod čuvenih profesora Knapa (Knapp), Zimela (Simmel), Cana (Zahn), Brentana (Brentano) i Grosmana (Grossmann) i L. fon Vizea (L. von Wise). U Cirihi je 1917. godine promovisan za doktora ekonomsko-političkih nauka. Pred Prvi svetski rat je bio aktivan u srpskom omladinskom nacionalnom pokretu u Austro-Ugarskoj, a za vreme rata od 1914–1915. godine služi kao dobrovoljac u srpskoj vojsci, u odeljenju za spoljnu propagandu. Posle rata, 1920. godine, izabran je za docenta političke ekonomije na Pravnom fakultetu u Subotici, 1922. za vanrednog profesora statistike, privredne i socijalne politike u Ljubljani, a 1925. izabran je za redovnog profesora na Pravnom fakultetu u Subotici. Predavao je sociologiju i privrednu istoriju na Kolarčevom univerzitetu u Beogradu, ali nije postao profesor na nekom od beogradskih fakulteta. Radio je kao generalni sekretar Industrijske i trgovačke komore u Novom Sadu i bio zamenik ministra za trgovinu i industriju (1926–1927). Za vreme Drugog svetskog rata bio je zamenik guvernera Srpske narodne banke i jedan od vodećih Nedićevih finansijskih stručnjaka.

Kosić je najznačajniji naš sociolog između dva svetska rata. Prvi je celovito obrazložio najvažnija epistemološka pitanja sociološkog metoda, oslanjajući se na Maksa Vebera, a potom i na osnovna načela Dirkemovog pozitivističkog metoda. Pisac je prvog udžbenika sociologije u Srbiji (Uvod u opštu sociologiju, 1934) i osnivač prvog sociološkog časopisa, Društveni život. Objavljena dela: Pangermanizam, V. Kikinda 1912, Moderna Germanija, V. Kikinda 1912, O Slovencima, Niš 1915, Die Südslavenfrage, Zürich 1918. Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschränkung, Zürich 1918, Sociografska uputstva za ispitivanje sela, Novi Sad 1922, Ideja progressa u savremenoj sociologiji, Beograd 1924, Noviji tipični pokušaji konstituisanja sociologije, Ljubljana 1924, Osnovi ekonomne politike, knjiga 1, Beograd 1925, Savremeni ekonomsko-politički pravci osobito u Srednjoj Evropi, Novi Sad 1929, Previranja u svetskoj privredi: Kriza kapitalizma?, Beograd 1931, Die soziale Differenzierung der Jugoslawen, München 1932, Boljševizam, fašizam i nacionalsocializam, Čačak 1933, Problemi savremene sociologije, knjiga 1, Beograd 1934, Hrvatsko pitanje i nacionalno jedinstvo, Novi Sad 1937, Naša spoljna politika: govori održani u Narodnoj skupštini, Beograd 1938, Zar opet po starom? Ili partiski „prvaci“, „kolaborateri“

i „buntovnici“, 1949, Je li 27. mart 1941. plaćen?, 1950, Na istorijskoj raskrsnici, Beograd 1950, Grobari Jugoslavije: ko je „drsko lagao“?, 1951. Objavio je veliki broj članaka i priloga u jugoslovenskim, nemačkim, mađarskim i švajcarskim časopisima i listovima.

Kosića je pratila srećna naučna, ali nesrećna politička zvezda. Zbog saradnje sa okupacionim režimom, morao je da zauvek napusti Srbiju. Posle Drugog svetskog rata živio je u emigraciji u Švajcarskoj, gde je, odbačen i zaboravljen, umro 1956. godine.

O Mirku M. Kosiću i njegovom delu, nažalost, malo se zna. Kod nas se vode ideološki sporovi o njegovoj ulozi u periodu 1941–1944. godine. I dalje ga optužuju da je „srpski Kvisling“, „Nedićev viceguverner“, „srpski nacionalista“, umesto da se njegovo naučno delo proučava i studira. I to je izvor nesporazuma i diskvalifikacija. Pri tome se previđa da je on bio veoma cenjen u međunarodnim sociološkim krugovima. Jozef Rouček u zborniku o Gurviću (1945), smatrao je Kosića najznačajnijim jugoslovenskim sociologom, a njegovu knjigu Uvod u opštu sociologiju (1934) ocenio je kao izvanrednu, ravnu bilo kojem srodnom radu napisanom na engleskom jeziku. Posle njegove smrti 1956, Soziale Welt je objavio nekrolog koji je napisao L. fon Vize, a u narednom broju objavljen je njegov prilog „Zür europäischen Neuordnung“.

Osamdesetih godina XX veka pojavili su se u Srbiji pozitivni osvrti na pojedina dela Mirka Kosića iz pera istaknutih sociologa i ekonomista: Radomira Lukića, Vojina Milića, Milovana Mitrovića, Jovana Pejina i dr. Uprkos tome, ličnost i delo Mirka Kosića su ostali prekriveni velom zaborava i olakih diskvalifikacija. Iz tih razloga smatramo da je vreme kada se obeležava 120-godišnjica njegovog rođenja najbolji trenutak da se ta nepravda pokuša ublažiti. To je prilika da se Mirko M. Kosić i njegovo delo napokon vrate u svoje zavičajno okrilje.

Prvi korak na tom putu bilo je organizovanje naučnog skupa „Mirko M. Kosić – ličnost i delo“, koji je održan 18–19. oktobra 2012. godine u Kikindi, u organizaciji kikindske Narodne biblioteke „Jovan Popović“, Srpskog sociološkog društva i kikinskog Centra za kulturu dijaloga. Drugi korak je objavljivanje radova autora koji su učestvovali na pomenutom skupu i koji su se na ovaj ili onaj način bavili delom i delatnošću Mirka Kosića.

Na pomenutom skupu u Kikindi podneto je 14 referata i priloga, nakon kojih je vođena veoma sadržajna rasprava. Većina učesnika je u predviđenom roku dostavila svoje autorizovane priloge. Jedan broj tih priloga objavljujemo u ovom broju časopisa Hereticus, a svi prilogi i rasprava sa skupa biće naknadno objavljeni u zborniku Mirko M. Kosić – ličnost i delo.

Većina priloga o Mirku Kosiću koju objavljujemo u ovom broju Hereticusa ima strukturu izlaganja i saopštenja podnetih na skupu, a autorima je ostavljena mogućnost da u svoje priloge uvrste i sve značajnije stavove iz

diskusija i replika. U okviru temata „Sporovi oko Mirka M. Kosića“ objavljujemo tekstove Jovice Trkulje, Momira Milojevića, Aleksandra Gordića, Jove Bakića, Marinka Lolića, Milojice Šutovića, Venceslava Glišića, Slobodana Antonića i Milovana Mitrovića. Oni su nastojali da obrade sporne periode u njegovoj biografiji, kao i različite oblasti Kosićeve društvene i naučne delatnosti.

Pokazalo se da je to neuporedivo teži zadatak nego razmatranje njegovih objavljenih radova. Jer polje njegovog interesovanja i rada je nadilazilo nastavno-naučnu delatnost i zalazilo je ne samo na područje sociologije već i u oblasti istorije, ekonomije i drugih društvenih nauka, publicistike i politike. Uz to, veliku prepreku u stručnoj obradi Kosićevog dela i delanja predstavlja činjenica da nije sačuvan nijedan celovitiji autobiografski spis, ali i nedostupnost relevantne arhivske građe o Mirku Kosiću. Najzad, on je iz ideološko-političkih razloga nakon Drugog svetskog rata u svojoj domovini bio ignorisan i zaboravljen.

Cilj pomenutog naučnog skupa u Kikindi i ovog broja Hereticusa je da na sistematski i multidisciplinarn način osvetli ličnost i delo Mirka M. Kosića i da upozna stručnu i širu javnost o rezultatima rasprava vođenih o njemu. Nadamo se da će prilozi o ličnosti i delu Mirka Kosića doprineti skidanju vela zaborava sa Mirka Kosića i olakih diskvalifikacija njegovog dela. Sud o vrednosti i teorijskim dometima rasprave i priloga u časopisu treba da daju čitaoci i stručna kritika.

Nakon temata slede uobičajene rubrike Hereticusa, koje su, takođe, vezane za ličnost, delo i delovanje Mirka Kosića. U rubrici „Istraživanja“ su tekstovi Vladana Stankovića o sociološkom metodu Mirka Kosića, Marinka Lolića o Kosićevom shvatanju pangermanizma i Vladimira Spičevića o dominaciji geopolitike u poznim radovima Mirka Kosića, a u „Ogledima“ tekstovi Borislava Milića o životu, ideologiji i naučnoj delatnosti Mirka Kosića i Bojane Vuković o Kosićevoj saradnji sa časopisom Društveni život.

„Pogledi“ sadrže aforizme Ilije Markovića na neke aktuelne teme. U rubrici „Tokovi“ objavljujemo Kosićev i danas aktuelan tekst o odnosu sociologije i politike.

„Polemike“ su ovoga puta posvećene sporu koji je vođen na stranica-ma lista Politika povodom predloga da nagrada Srpskog sociološkog društva nosi ime Mirka M. Kosića (učesnici u polemici su Todor Kuljić, Jovan Pejin, Borislav Milić, Mile Mirkov i Jovica Trkulja). Rubrika „Sećanja“ sadrži dva teksta o Mirku Kosiću iz pera njegovih savremenika Fedora Nikića i Predislava Kuburovića.

Rubrika „Dosije“ sadrži prvo tekstove Mirka Kosića koje je objavljivao u polemikama u egzilu 1950–1951. godine. Zatim objavljujemo tekst Ustavnog suda Republike Srbije o oceni ustavnosti i zakonitosti Uredbe o načinu ostvarivanja prava pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta u oblasti boračko-invalidske zaštite.

U „Osvrtima, prikazima, recenzijama“ je prvo osvrt Branka Ljuboje na naučni skup „Mirko M. Kosić – ličnost i delo. Nakon toga slede prikazi knjige Aleksandre Mirović o građanskoj neposlušnosti (M. Jovanović) i Marinka Vučinića o Demokratskoj stranci (D. Gajić).

Na kraju, u rubrici „In memoriam“ objavljujemo tekstove povodom smrti prof. dr Vojina Dimitrijevića i prof. dr Miodraga Simića (D. Tatić i Đ. Sibinović).

Beograd, decembra 2012.

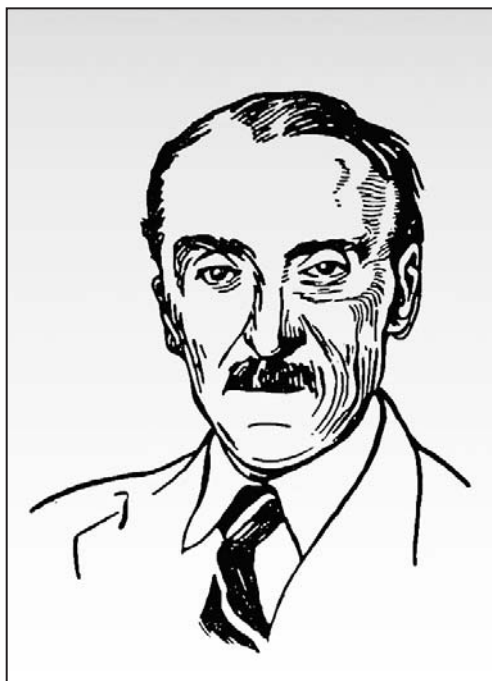
Uredništvo



Zora Petrović – *U ateljeu*, olovka i akvarel na papiru 1941.

.....
TEMA BROJA
.....

**Sporovi oko
Mirka M. Kosića**



Slika Mirka Kosića, crtež, nepoznati autor.



Zora Petrović – *Stara lampa*, ulje na platnu, do 1935.

Jovica Trkulja

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

KONTROVERZE OKO MIRKA KOSIĆA*

Rezime: O Mirku M. Kosiću (1892–1956) i njegovom delu malo se zna. Zbog saradnje sa okupacionim režimom 1941–1944. godine, morao je zauvek da napusti Srbiju. Posle Drugog svetskog rata živeo je u Švajcarskoj, gde je, odbačen i zaboravljen, umro 1956. godine. U aktuelnim raspravama o Kosiću i osporavanjima njegovog dela, po pravilu se previđa da je on bio veoma cenjen u međunarodnim sociološkim krugovima, da je prvi školovani sociolog u Srbiji i da je imao ključnu ulogu u konstituisanju sociologije u Srbiji. Imajući u vidu da su svi periodi Kosićeve biografije malo poznati, autor je osvetlio sledeće periode njegovog životnog puta: detinjstvo i školovanje (1892–1909), studije i nacionalno delovanje (1910–1913), Prvi svetski rat (1914–1918), delovanje u međuratnoj Jugoslaviji (1919–1940), Drugi svetski rat i okupacija (1941–1944), emigracija (1945–1956), kao i kontroverze o Kosićevoj ličnosti i delu (1957–2012). Autor pledira za javnu raspravu o Mirku Kosiću, koja je neophodna za akademsku i širu javnost, kako se ne bi zaboravile njegove zasluge kao sociologa, ali i njegov sporni društveni i politički angažman. Povratak Mirka Kosića i njegovog naučnog i publicističkog dela u istoriju i zavičajno okrilje značio bi ne samo ispravljanje jedne nepravde, već i prevrednovanje naše nedavne prošlosti sa realnih i neostrašćenih pozicija. Ujedno bi se došlo do saznanja koliko njegov rad korespondira sa današnjom političkom misli. .

Ključne reči: Kosić, nemački imperijalizam, jugoslovenstvo, srpstvo, sociologija, ekonomska kriza, politika, nacionalizam, fašizam, kolaboracija

Nauka koja izgubi sećanje na svoje nastanke osuđena je na propast.
Mirko Kosić

Uvod

O Mirku M. Kosiću (1892–1956) i njegovom delu, nažalost, malo se zna. O njemu se kod nas vode ideološki sporovi o njegovoj ulozi u periodu

* Saopštenje za naučni skup „Mirko M. Kosić – ličnost i delo“, koji je održan u organizaciji Narodne biblioteke „Jovan Popović“, Srpskog sociološkog društva i Centra za kulturu dijaloga u Kikindi 18–19. oktobra 2012. Tekst je deo autorovog rada na projektu pod nazivom „Razvoj pravnog sistema Srbije i harmonizacija sa pravom Evropske unije (pravni, ekonomski, politički i sociološki aspekt)“.

1941–1944. godine. I dalje ga optužuju da je „srpski Kvisling“, „Nedićev viceguverner“, „srpski nacionalista“, „konfliktna i prevrtljiva ličnost“, umesto da se njegovo naučno delo proučava i studira. I to je izvor nesporazuma i diskvalifikacija. Zbog saradnje sa okupacionim režimom, morao je zauvek da napusti Srbiju. Posle Drugog svetskog rata živeo je u emigraciji u Švajcarskoj, gde je, odbačen i zaboravljen, umro 1956. godine. Nakon toga, on se tek pominje kao prvi obrazovani sociolog u Srbiji, koji je „ostao u granicama psihologizma, a vizija društvene strukture mu je elitistička i konzervativna“.¹

U aktuelnim raspravama o Mirku Kosiću i osporavanjima njegovog dela, po pravilu se previđa da je on bio veoma cenjen u međunarodnim sociološkim krugovima, da je on prvi školovani sociolog u Srbiji i da je imao ključnu ulogu u konstituisanju sociologije kao akademske discipline u Srbiji. U nastojanju da osvetlimo naučnu i javnu delatnost Mirka Kosića, suočavamo se sa dva ekstremna pristupa zbivanjima u Srbiji za vreme Drugog svetskog rata, kao i ulozi pojedinih ličnosti u njima. Po jednim, u poslednjoj deceniji 20. veka u Srbiji je vidljiv porast ugleda najistaknutijih predstavnika srpske nacionalističke desnice, kako onih iz međuratnog razdoblja, tako i onih iz vremena Drugog svetskog rata. Oni primećuju da se sve više sa simpatijama govori i piše o Nikolaju Velimiroviću, Justinu Popoviću, Draži Mihailoviću, Milanu Nediću i Dimitriju Ljotiću. Tu se, po njima, krije opasnost da se „široka javnost u Srbiji, bez znanja o duboko problematičnoj ulozi ličnosti u srpskoj i jugoslovenskoj istoriji, a tražeći ‘pozitivne crte’ u sopstvenoj prošlosti, okrene prema onome što je u njoj najgore, prema fašističkoj tradiciji“.² U tom kontekstu, sve češće se glorifikuje ravnogorski četnički pokret Draže Mihailovića, a kvislinški režim Milana Nedića tumači se veoma blagonaklono. Posebno je upadljivo sasvim neutemeljeno negiranje postojanja antisemitizma u srpskoj istoriji, uključujući tu i razdoblje Nedićeve Srbije.

Po drugima, neophodno je, na osnovu sačuvane arhivske građe i relevantne literature, kritički preispitati ulogu kvislinških režima u evropskim zemljama pod fašističkom okupacijom tokom Drugog svetskog rata. U tom kontekstu bi se celovitije rasvetlila uloga pojedinih ličnosti Srbije koje su saradivale sa tim režimima i o njima izrekao objektivniji i utemeljeniji sud. To bi značilo i svojevrsnu rehabilitaciju tih ličnosti i njihovog stvaralačkog opusa.

Nažalost, i jedni i drugi u svojim razmatranjima našeg društva, naše intelektualne scene i uloge pojedinih ličnosti imaju simplifikovan pristup

1 Todor Kuljić, „Rizična nagrada“, *Politika*, Beograd, utorak 6. mart 2012.

2 Vidi: Olga Popović-Obradović, *Kakva ili kolika država*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2009, str. 561.

i olako izriču konačne sudove i (dis)kvalifikacije. Pri tome se zaboravlja da je dužnost nauke da te kontroverzne događaje i ličnosti istražuje, ocenjuje i određuje njihovo pravo mesto u našoj duhovnoj istoriji.

U ovom radu nastojaćemo da se krećemo između ovih krajnosti. Koristeći se literaturom i arhivskim dokumentima, pokušaćemo da dopremo do fragmenata izuzetno složene i provokativne biografije jednog od najkontroverznijih srpskih javnih delatnika iz prve polovine 20. veka – Mirka M. Kosića. Nakon toga ćemo ukazati na sporove koji se do danas vode oko naučnih doprinosa Mirka Kosića, pre svega sociološkoj i ekonomskoj nauci. Cilj ovoga rada je da doprinese celovitijem i adekvatnijem sagledavanju Kosićevog obimnog i kompleksnog naučno-publicističkog dela i političkog delovanja. Ne zaoštravajući i, pogotovo, ne apsolutizujući oprečne pristupe Kosiću i njegovom delu, nastojaćemo da to delo sagledamo iz hermeneutičko-kritičke perspektive. Ovakav pristup pretpostavlja i iziskuje otvoreno suočavanje sa spornim fragmentima Kosićeve biografije i slobodno kritičko raspravljanje o sadržaju, dometima i aktuelnosti njegovog dela.

Imajući u vidu da su svi periodi Kosićeve biografije, od rođenja i školovanja u Kikindi do poslednje decenije života i smrti u Švajcarskoj, prekriveni neprozirnim velom, sa veoma oskudnim dokumentima, osvetličemo šest perioda/deonica njegovog životnog puta: detinjstvo i školovanje (1892–1909), studije i nacionalno delovanje (1910–1913), Prvi svetski rat (1914–1918), delovanje u međuratnoj Jugoslaviji (1919–1940), Drugi svetski rat i okupacija (1941–1944) i emigracija (1945–1956). Pažnju ćemo usmeriti na njegovo obrazovanje, opštu idejnu usmerenost, nacionalno opredeljenje, univerzitetsku i političku karijeru, stručno i javno delovanje, kao i na sporove o njegovoj ličnosti i delu.³

1. Porodica, detinjstvo i školovanje (1892–1909)

1.1. – Porodično poreklo i period rane mladosti do gimnazijskog školovanja moguće je rekonstruisati na osnovu izvora koji se nalaze u Arhivu, Muzeju i Crkvenoj opštini u Kikindi, a delom i u Novom Sadu. Prema tim podacima, Mirko Kosić je rođen 13/27. marta 1892. godine u Kikindi, od oca Mihaila, učitelja i majke Danice, rođ. Novaković, domaćice. Nažalost, podaci o poreklu Mirkovih roditelja su nedovoljno poznati. Prema svedočenju potomaka porodice Kosić, oni su se doselili u Kikindu krajem

3 U pisanju ovog teksta o Mirku Kosiću korišćeni su arhivska građa i dokumenti o njemu koji su sačuvani u Arhivu Kikinde, Muzeju grada Kikinde i Narodnoj biblioteci „Jovan Popović“ u Kikindi. Veoma sam zahvalan rođaci Mirka Kosića, Anđelki Kosić, Kikindanima Mariji Tanackov, Dušanu Dejancu, Dragoljubu Badrljici, kao i sociologu Borislavu Miliću, koji su mi dali neke važne informacije o životu i radu Mirka Kosića.

18. veka iz Hercegovine, iz sela Kosić.⁴ U povesti Kikindžana Kosići su zapamćeni kao poštena, domaćinska kuća koja drži do svog srpskog porekla, pravoslavne vere i „prosvešćenija“. Njihov porodični credo je bio žrtvovanje za nacionalne interese, stavljanje duhovnih iznad materijalnih vrednosti, vezanost za tradiciju, hrabrost, spremnost da se i život da za svoj narod, stalni rad na sopstvenom obrazovanju i duhovnom uzdizanju, vera u snagu obespravljenih, potreba za istinom, pravdom, beskompromisnost, stalna angažovanost na podizanju kulturnog i obrazovnog nivoa srpskog naroda u Austrougarskoj.

Na formiranje Mihaila Kosića i njegovih sinova kao ljudi i intelektualaca presudno su uticale specifične okolnosti i prilike u Velikokikindskom privilegovanom dištriktu i u Velikoj Kikindi tokom 19. i početkom 20. veka. U to vreme patriotski i nacionalni zanos i građanski konzervativizam bili su karakteristični za duhovni i kulturni prostor Velike Kikinde. Unutar Austrougarske, Kikinda je postala mesto „nacionalne teritorije“ na kojoj se odvijao srpski nacionalni preporod, ali i gde su se produbljivale klasne, društvene, kulturne i duhovne razlike. Bez poznavanja tih prilika ne mogu se sasvim rasvetliti i razumeti život, rad i politički stavovi Mihaila Kosića i njegovih sinova.⁵

4 Mirko Kosić i njegov brat nisu imali potomke. U Kikindi danas živi samo Anđelka Kosić (1929), profesorka geografije u penziji, koja je pobočni srodnik Mirka Kosića. Naime, njen deda Đorđe (Georgije) i Mirkov otac Mihailo su braća od strica, a njihov deda je došao u Kikindu iz Hercegovine. Anđelkin otac Slavko Kosić, kolar, rođen je iste godine kad i Mirko, 1892, i oni su se družili u detinjstvu i zajednički su delovali sredinom tridesetih godina XX veka u Kikindi. Slavko Đ. Kosić je podržavao ideje svog rođaka Mirka Kosića i kao „kosićevac“ odlučno se borio protiv pristalica stranke „budišana“, kako su ih, po prezimenu vođe Steve Budišina, nazivali Kikindžani. Ova stranka je zastupala interese krupnih zemljoposjednika i ljudi koji su za njih radili, ili bili na neki drugi način vezani za Budišine.

5 Na to ukazuje Marija Tanackov u svom radu „Zavičaj Mirka Kosića – Velika Kikinda i Kikindžani“, referat za naučni skup „Mirko M. Kosić – ličnost i delo“, Kikinda 2012, str. 8: „Stanovnici ruralnog dela Kikinde, nekad vrlo dinamični i pokretljivi ljudi, koji su se profesionalno vekovima bavili vojnim zanimanjem i nisu bili kmetovi, očuvali su, i svim silama su i dalje čuvali, nacionalni identitet; bili su čuvari tradicije i imali potrebu za nacionalnom zajednicom i borili se za svoj geografski odeljen državni nacionalni prostor, jer su osećali da su ugroženi i prestali su da veruju da im može biti bolje u Habzburškoj monarhiji, a kasnije su to isto mislili i o Austrougarskoj. Tu su borbu povezivali sa socijalnim momentom, bili su za pravedniju raspodelu i zaštitu najsiromašnijih slojeva društva. Za njih je pojam slobode podrazumevao i ekonomsku slobodu, nepostojanje eksploatacije, a ta ideja bila je bliska pravoslavnom shvatanju slobode i jednakosti svih ljudi pred Bogom i uslovljena dugim životom na Granici, gde socijalne razlike nisu bile izražene. Otuda i bune u Velikoj Kikindi i pojedinci, intelektualci i umetnici, koji imaju odlučan i borben stav, a među njih se mogu ubrojati otac Mihailo, sinovi Slavko i Mirko Kosić. Oni se pridružuju siromašnim i obespravljenim. Na njihovo formiranje kao ljudi i intelektualaca presudno su uticale baš navedene okolnosti.“

Mihailo Kosić je rođen 13/28. aprila 1856. godine u Velikoj Kikindi, gde je završio osnovnu školu. Gramatičku školu je završio u Vršcu, a učiteljsku u Somboru. Godinu dana je službovao u Budimu i nakon toga je došao u Veliku Kikindu. U rodnom gradu je radio kao učitelj i upravitelj Središnje osnovne škole 46 godina. Spada u najangažovanije i najveće društveno-kulturne i nacionalne radnike i prosvetitelje u istoriji Kikinde. Osnovao je peti i šesti razred Osnovne škole, Veliku školsku knjižnicu, prvi biološki i fizički kabinete. Bio je upravitelj Zanatlijske šegrtske škole i školski nadzornik. Bio je predsednik Sreskog učiteljskog zbora i član Eparhijskog crkvenog školskog odbora u Temišvaru. Osnovao je Večernju ratarsku omladinsku školu i Srpsku žensku radničku školu. Jedan je od osnivača „Gusala“, Pozorišnog odbora i Srpskog devojačkog društva. Organizovao je popularna prela i večeri beseda, na kojima je nastupao i stekao ugled izuzetnog besednika Bio je dugogodišnji sekretar Velikokikindske dobrotvorne zadruge „Srpkinja“⁶, član Srpske književne zadruge, predsednik Srpske čitaonice (osnovane 1845) i glavni Privredni poverenik. Sa uglednim sudijom dr Savom Putnikom radio je na stvaranju Srpske stranke u Kikindi. Bavio se publicistikom i kao novinar, dopisnik i urednik saradivao sa mnogim listovima i časopisima. Bio je vlasnik i urednik *Nedeljnog glasnika* i saradnik *Sadašnjosti* i *Branika*.

Njegove veze s umetnicima, intelektualcima, političkim prvacima u srpskom narodu bile su vrlo široke i čvrste. Prilikom poseta Kikindi istaknutih srpskih kulturnih radnika i političkih prvaka, Mihailo je, po pravilu, bio njihov domaćin. Neretko, oni su odsedali u njegovoj kući. Tako je, na primer, Branislav Nušić boravio u Kikindi od januara 1904. do avgusta 1905. godine kao upravnik Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu. Tom prilikom stanovao je kod porodice Kosić.⁷

Mihailo Kosić je imao solidno obrazovanje, ogromnu energiju, spisateljski i besednički talenata i bio je spreman da sve svoje sposobnosti stavi u službu svom zavičaju i narodu. Kada su počeli Balkanski ratovi, organizovao je pomoć za srpske ranjenike. U Prvom svetskom ratu bio je, zajedno sa svojim sinovima, dobrovoljac srpske vojske, sa kojom je prešao Albaniju i učestvovao u oslobođenju Srbije. Ukupnim svojim radom i angažovanjem „težio je da ojača nacionalni duh Srba i utiče na njihovo

6 Zadruga je 1910. godine pristupila Savezu Srpkinja, koji je austrougarska vlast upisala u registar 1911. godine.

7 Nušić je posećivao Kikindu u svojstvu upravnika Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu, koje je veliki broj predstava igralo u Kikindi. Tu je čuo priču o životu i ljubavi Đure Jakšića prema Mili Popović (kasnije udate Rajković) u Velikoj Kikindi 1855. i 1856. godine, i o njoj pisao u listu *Politika* 1907. godine. (Branislav Nušić – Ben Akiba, „Mila. (Prva ljubav Đure Jakšića)“, *Politika*, IV, br. 1350, 20. oktobra 1907, str. 3. (cit. prema: Marija Tanackov, *nav. delo*, str. 11).

međusobno povezivanje, kako u Kikindi i Banatu, tako i sa Srbima iz Srbije“.⁸ Doživeo je da se ostvari njegov san o ujedinjenju Vojvodine i Srbije i da njegovi sinovi nastave putem kojim je on krenuo. Bio je izuzetno cijenjen u svojoj porodici, Velikoj Kikindi i Banatu. Sinovi su mu bili veoma zahvalni na nacionalnim vrednostima koje je negovao u porodici, ljubavi i obrazovanju koje im je darovao.⁹ Umro je u Kikindi 16. jula 1937. godine.

Mihailo i Danica Kosić su imali dva sina. Prvo se rodio Slavko, 3/17. aprila 1886. godine. Već u ranom detinjstvu bio je sklon marljivom radu i učenju. Nakon završene osnovne škole u Kikindi, krenuo je očevim putem. Završio je prvo četiri razreda gimnazije u Novom Sadu, a potom učiteljsku školu u Somboru. Kao učitelj radio je prvo u Mostaru, gde se družio sa piscima Svetozarom Ćorovićem i Aleksom Šantićem i istoričarom Vladimirom Ćorovićem, a potom u Novom Kladovu. Slavko Kosić je preveo i 1909. godine u Mostaru objavio antologiju mađarske novele *Dvadeset pripovedaka: mađarski pripovedači*. U njoj je objavio pisce srednje i mlađe generacije, koji će punu afirmaciju doživeti u mađarskoj književnosti tek posle Prvog svetskog rata. To govori o njegovom izuzetnom književnom ukusu i znanju.¹⁰ Uređivao je narodni ilustrovani kalendar *Srpski orao*, koji je izlazio od 1909. do 1913. godine. Učestvovao je u oba Balkanska rata kao rezervni oficir. U Prvom svetskom ratu je bio dobrovoljac. Posle ratnog poraza Srbije 1915/16. godine poslat je u Švajcarsku, gde je upisao studije ekonomskih i socijalnih nauka. Tamo je bratu Mirku pomagao oko pokretanja i izdavanja lista *Jugoslavija* na francuskom jeziku. Između dva rata bavio se novinarstvom i prevođenjem sa mađarskog jezika. Za vreme Drugog svetskog rata živeo je u Beogradu, gde je i umro 1955. godine. Objavio je knjige *Osveta Kosova*, *Slivnice* (1920) i *Žena i feminizam* (1936).

1.2. – Mlađi sin Mirko, rođen je šest godina posle Slavka.¹¹ Veliki uticaj na njegovo formiranje u ranom detinjstvu imali su otac i stariji brat. Otac je svojoj deci posvećivao mnogo pažnje, nastojeći da zavole knjigu, da se što svestranije razvijaju. „Prošlost srpskog naroda bila je središnja

8 Jovan Pejin, „Znameniti Kikindžani“, feljton, *Komuna*, Kikinda 1993, br. 1680. Dušan Dejanac, *Leksikon poznatih Kikindžana*, Istorijsko zavičajno društvo Kinda, Kikinda 2004, str. 58–59.

9 O toj zahvalnosti svedoče, između ostalog, i posvete ocu u knjigama sinova Slavka i Mirka. Svoju kapitalnu knjigu *Uvod u Opštu sociologiju* (1934) Mirko Kosić je posvetio svom ocu: „Mome Babi za njegov 78-mi Božić“. (Mirko Kosić, *Uvod u Opštu sociologiju*, Štamparija Jovanović i Bogdanov, Novi Sad 1934, str. 3.)

10 Marija Tanackov, *nav. delo*, str. 12.

11 U Protokolu krštenih pravoslavnog Hrama svetog Nikole u Velikoj Kikindi za 1892. godinu, pod rednim brojem 164. upisano je da je 13. marta rođen Mirko, sin Mihaila i Danice Kosić (rođ. Novaković). Kum je bio Milan Petrović, kikindski advokat, novinar, ureditelj i političar.

tačka njihovog obrazovanja. Mihailo kao pobornik učenja Jana Amosa Komenskog, učinio je da mu deca kroz igru savladaju gradivo za osnovnu školu.¹² Po svemu sudeći, porodično poreklo, velika podrška i uticaj oca kao uzora odlučujuće su doprineli formiranju Mirka kao slobodoumnog, hrabrog, nacionalno svesnog i ambicioznog mladog čoveka. Bio je otvorenog duha, veoma marljiv, samosvojan i uporan, ali izrazito sujetan, svojeglav, isključiv i spreman za tuču i kavgu.

Krajem 19. i početkom 20. veka u Velikoj Kikindi je bilo uobičajeno da deca iz porodica intelektualaca, zanatlija i trgovaca uče škole na različitim jezicima (srpskom, mađarskom i nemačkom) i tako pored maternjeg savladaju još dva jezika. Bilo je uobičajeno da roditelji za školovanje svoje dece biraju više škola u raznim mestima, u kojima je nastava držana na različitim jezicima (nemačkom, mađarskom ili srpskom), u kojima bi ona ostajala po godinu ili dve. Pored toga, u školama se učio starogrčki i latinski, a u bogosloviji staroslovenski jezik. Zahvaljujući tome, mladi ljudi koji su završili srednju školu ili fakultet sticali su evropsko obrazovanje i govorili više jezika. Iz tih razloga nije bilo ništa neobično što se Mirko Kosić školovao u: Velikoj Kikindi, Novom Sadu, Brašovu (Kronštat), Trstu, Strazburu, Minhenu, Ženevi i Cirihi. Naime, nakon završene osnovne škole prvo je upisao mađarsku gimnaziju u Velikoj Kikindi, u kojoj su učenici Srbi bili izrazita manjina.¹³ Posle završenog trećeg razreda Mirko je morao da napusti gimnaziju u Kikindi zbog nediscipline i sukoba sa školskim vlastima.¹⁴

Školovanje je nastavio u Novom Sadu, gde je upisao srpsku gimnaziju i završio četvrti razred. Peti i šesti razred gimnazije Mirko pohađa u Brašovu (Kronštat), ekonomskom i društvenom sedištu erdeljskih Nemaca. Tu je imao priliku da dodatno nauči nemački jezik, da upozna mentalitet i psihologiju erdeljskih Nemaca, što će mu kasnije olakšati druženje i saradnju sa Nemcima. U druženju sa mladim, ambicioznim Nemcima došao

- 12 Dragomir Tomin, „Dr Mirko M. Kosić, Kikindanin, talentovani naučnik, političar, vizionar, popularni usamljenik“, *Attendite, Glasnik Istorijskog arhiva u Kikindi*, br. 8.
- 13 Velikokikindska gimnazija je otvorena kao prva srednja škola 1858. godine. U početku četvorogodišnja škola, smeštena u zgradi Kurije. Krajem 19. veka izgrađena je nova zgrada, te je 4. septembra 1900. počela sa radom nova osmogodišnja Velikokikindska viša gimnazija na mađarskom jeziku. Kosić je u njoj učio prva tri razreda. U periodu od osnivanja Gimnazije do Prvog svetskog rata, za 52 godine rada, iz klupa ove škole izašao je 421 maturant, od toga samo 49 srpske nacionalnosti. Po oslobođenju Kikinde, 1918. godine, Gimnazija je radila po privremenom nastavnom planu Kraljevine Srbije, da bi školske 1922/23. godine postala osmogodišnja škola sa 411 učenika, velikom većinom Srba.
- 14 Po svemu sudeći, Kosić je prilikom proslave jubileja mađarske Martovske revolucije 1848. godine nosio na reveru srpsku zastavu i time demonstrirao svoju nacionalnu postojanost. Time je prekršio stroga školska pravila i zamerio se direktoru gimnazije. (Vidi: Jovan Pejin, „Znameniti Kikindani“, feljton, *Komuna*, Kikinda 1993, br. 1680.)

je u dodir sa nemačkom klasičnom filozofijom i počeo je da proučava Kanta, Hegela i Marksa. Rado je ulazio u rasprave o naučnim i filozofskim temama sa svojim drugovima, kolegama i nastavnicima. Ove rasprave su ne retko završavale svađom i fizičkim obračunom.

U to vreme grupa velikokikindskih intelektualaca je 1906. godine stvorila kružok, odnosno grupu istomišljenika, koja je osnovala Družinu „Srpskog glasa“.¹⁵ Družina se borila za očuvanje nacionalnih interesa srpskog naroda u Ugarskoj, za društvene i agrarne reforme, opšte pravo glasa, prosvetavanje srpskog naroda. Osnivači družine su imali političke ambicije i želeli su da osnuju novu srpsku stranku (Srpsku demokratsku stranku), ali im to vlasti nisu dozvolile.¹⁶ Slavko Kosić je sarađivao sa ovom družinom i nadahnjivao se njihovim idejama. Oni su izvršili znatan uticaj na mladog Mirka Kosića, koji će nešto kasnije pristupiti družini i sarađivati sa listom *Srpski glas*.¹⁷

Sedmi i osmi razred gimnazije Mirko Kosić je učio u Trstu, koji je u to vreme bio multietnički i multikulturni centar. Redovno je posećivao pravoslavnu crkvu i biblioteku, u kojoj su se družili Srbi i u koju su redovno stizale novine i časopisi iz Novog Sada, Beograda, Sarajeva, Zagreba i drugih mesta južnog dela Austrougarske monarhije. Sve gimnazijske razrede svršio je sa odličnim uspehom. Menjajući gimnazije, do svršene mature naučio je četiri jezika (srpski, mađarski, nemački i italijanski).

Kosićev otvoreni i radoznali duh je u Trstu dobio nove idejne i intelektualne podsticaje. Družeci se intenzivno sa Srbima, Nemcima, Italijanima i Slovencima, on je osetio duh vremena i upoznao glavne političke ideje, nacionalne pokrete i društveno-ekonomska protivrečja tadašnje Evrope. Posebno se zanimao za italijanski nacionalni pokret (od Macinija i Garibaldija do Danuncijevog iredentističkog pokreta „Iredenta italiana“) i borbu Slovenaca za očuvanje svoje nacionalne „samobitnosti“. Neposredni kontakti sa Nemcima i nemačka literatura i časopisi pomogli su mu da

15 Družini „Srpski glas“ su pripadali dr Vasa Jakšić (1870–1913), Arsen Vidak (1869–1950), dr Sava Putnik (1869–1942), Mileta Jakšić (1863–1935), Milutin Jakšić (1863–1946), Stojan Jakšić (1883–1955), Nika Nikolajević (1869–1950), dr Žarko Jakšić (1880–1946), Mirko Kosić i drugi. (Dušan Dejanac, *Krugovi stvaralaca u kulturi Kikinde*, Istorijsko zavičajno društvo „Kinda“, Kikinda 1999, str. 25–27).

16 Stranka će se formirati posle Prvog svetskog rata.

17 Novine *Srpski glas* su izlazile od proleća 1907. do 1913. godine. Urednik je bio dr Vasa Jakšić, a pomoćnik urednika Nika Nikolajević. Redakciju su činili Milutin Jakšić, dr Sava Putnik i Arsen Vidak. Saradnici su bili Vasa Stajić, Tihomir Ostojić, Mirko Kosić. Mileta Jakšić je bio urednik kulturnog podlistka *Srpskog glasa*, u kojem je objavljivao i prevode tada savremenih evropskih pisaca. Nakon pauze od sedam godina, *Srpski glas* će ponovo početi da izlazi 1920. godine u Velikoj Kikindi i njegov saradnik biće Mirko Kosić. (Vidi: Marija Tanackov, *nav. delo*, str. 13.)

uoči tendencije pangermanizma, koji je doživljavao renesansu u monarhiji, i imperijalističke pretenzije Nemačke i Austrije.

I pored postojećih podataka, nedovoljno su poznati i sporni porodično poreklo Kosića, period rane mladosti i neobičnog školovanja Mirka Kosića. Stoga tek treba istražiti uticaj porodice i škole na formiranje mladog Mirka. U svakom slučaju, slažemo se sa onima koji smatraju da su Kosićevi stavovi prihvaćeni u ranoj mladosti uticali, s jedne strane, na sadržaj i opseg njegovog angažovanja, naučnog, prosvetiteljskog, nacionalnog i političkog delovanja; i, s druge strane, na oblikovanje njegovog samosvojnog karaktera (odlučnost, nepokolebljivost, beskompromisnost, svojevoljnost i sl.), kao da je čitavog života bio vojnik graničar i „sin“ Dištrikta.¹⁸

2. Nacionalno delovanje i studije (1909–1913)

2.1. – Videli smo da se Mirko Kosić već u ranoj mladosti formirao kao nacionalno svestan i angažovan intelektualac, koji je težio jačanju nacionalne svesti, obrazovnog nivoa i jedinstva srpskog naroda, njegovom povezivanju i osposobljavanju da spremno dočeka istorijske preokrete, te da se uspešno uključi u evropske kulturne, privredne i političke tokove. Dok je u svojoj porodici i zavičaju prihvatio srpski nacionalni program, u Trstu je otišao korak dalje. Pod uticajem Slovenaca prihvatio je jugoslovenski nacionalni program u cilju oslobođenja i ujedinjenja svih južnih Slovena. Sa idejnih i političkih pozicija jugoslovenstva Kosić tokom 1910–1911. godine počinje da piše svoje prve tekstove na književne i slične teme u *Brankovom kolu* i *Bosanskoj vili*.¹⁹ Pojavljuju se i njegovi veoma ambiciozni tekstovi o nacionalnom pitanju, ujedinjenju južnih Slovena, pangermanizmu i drugom.²⁰ Na taj način Kosić se kao mlad gimnazista istakao kao pisac.

U to vreme on je održavao intenzivne veze sa Maticom srpskom. Bio je pripadnik mladih „pokretaša“, sledbenika Tihomira Ostojića. Krajem leta 1911. godine došao je u Beograd sa ambicijom da objavi rukopis

18 Marija Tanackov, *nav. delo*, str. 10

19 M. M. Kosić, „Ch. Baudelaire“, *Brankovo kolo* (Sremski Karlovci), god. 16, sv. 11 (18. mart 1910), str. 161–162; M. M. Kosić, „Ch. Baudelaire“, *Brankovo kolo* (Sremski Karlovci), god. 16, sv. 12 (25. mart 1910), str. 177–178; M. M. Kosić, „Gabriele d’Annunzio“, *Brankovo kolo* (Sremski Karlovci), god. 16, sv. 29–30 (22. jul 1910), str. 451–454; Mirko Kosić, „Jedna moderna nemačka drama“, *Bosanska vila* (Sarajevo), god. 25, br. 9–10 (1910), str. 172–173. (prikaz drame „Frühlingserwachen“ Franka Vedekinda); Mirko M. Kosić, „Hajneova poslednja ljubav“, *Brankovo kolo* (Sremski Karlovci), god. 17, sv. 43 (27. oktobar 1911), str. 673–675.

20 Mirko M. Kosić, „Germanomanija“, *Zvono*, Zagreb 1910; Mirko M. Kosić, „Narodni dom“, *Srpski orao: narodni ilustrovani kalendar za prestupnu godinu 1912*, Srpska knjižara i štamparija Jovana Radaka, Velika Kikinda 1911. str. 51–52; Mirko M. Kosić, „Predlozi k reformisanju *Letopisa*“, *Srpski glas*, Velika Kikinda, god 5, br. 49 (2/15. decembar 1911).

„Pangermanizam“ i da se poveže sa nacionalnim i drugim udruženjima u Srbiji, posebno da uspostavi saradnju sa časopisom *Pijemont*. Urednik časopisa Ljuba Jovanović Čupa²¹ ga je lepo primio i omogućio kontakte sa istaknutim saradnicima *Pijemonta*, ali i sa značajnim ličnostima Srbije, posebno sa Dragutinom Dimitrijevićem Apisom.²² Kosić se u Beogradu susreo i upoznao sa istaknutim ličnostima različitih idejnih i političkih opredeljenja: Vladimirom Tucovićem, Čedomirom A. Popovićem (bratom Dušana Popovića, jednog od vođa srpske socijaldemokratije), Vojislavom Tankosićem, četničkim vojvodom i drugima.

Posle Beograda otišao je u Kikindu, gde je finalizovao svoje rukopise „Pangermanizam“ i „Moderna Germanija“, na kojima je radio poslednjih godina. Rukopise je predao uglednom kikindskom štamparu i nacionalnom radniku Jovanu Radaku. Naredne, 1912. godine, iz Radakove štamparije su izašle obe knjige Mirka Kosića.²³

Kada je reč o stvaralaštvu Mirka Kosića, godina 1912. je jedna od najplodnijih u njegovom životu. Pored pomenute dve knjige, on je u toj godini objavio oko trideset priloga i beleški u tada uglednim časopisima i listovima: *Letopisu Matice srpske* (Novi Sad), *Brankovom kolu* (Sremski Karlovci), *Srpstvu*, (Novi Sad), *Pokretu* (Novi Sad) i *Srpskom glasu* (Velika Kikinda). Teme ovih priloga su veoma različite – od prikaza knjiga i kulturnih događaja, preko „stipendijskog pitanja“, neomaltuzijanizma, do razmišljanja o „srpsko-hrvatsko-slovenačkom narodu“ i problemima narodnog prosvetavanja.²⁴

2.2. – Knjiga *Pangermanizam* sadrži tekstove koje je Kosić objavljivao u *Pijemontu*. On je te tekstove očistio od štamparskih i korektorskih grašaka i objavio kao celinu u koricama jedne nevelike knjige, namenjene „širokoj srpskoj publici“. ²⁵ Reč je o knjizi u kojoj se „čisto informativno

- 21 Ljuba Jovanović Čupa je bio jedan od osnivača tajne organizacije „Ujedinjenje ili smrt“ maja 1903. godine, poznatije kao „Crna ruka“.
- 22 Nakon ovog susreta, Kosić je sa Apisom održavao vezu i više se puta sa njim sreo u Nišu 1915. godine, ali nije poznato da li je tada ili kasnije pristupio „crnorukcima“. (Vidi: Dragomir Tomin, *nav. delo*, str. 276). Pojedini istoričari smatraju da je Kosić tada počeo da radi za obaveštajnu službu Kraljevine Srbije i da je taj rad nastavio za vreme Prvog svetskog rata i kasnije. (Jovan Pejcin, *nav. delo*).
- 23 Mirko M. Kosić, *Pangermanizam*, izdanje knjižare i štamparije Jovana Radaka, Velika Kikinda 1912, 48 strana, i Mirko M. Kosić, *Velika Germanija*, izdanje knjižare i štamparije Jovana Radaka, Velika Kikinda 1912, 308 strana. Povodom stogodišnjice objavljivanja, Istorijski arhiv Kikinde je 2012. objavio reprint izdanje obe ove knjige.
- 24 Vidi: Žarko Vojvodić, „Bibliografija Mirka M. Kosića“, referat za naučni skup „Mirko M. Kosić – ličnost i delo“, Kikinda 2012, odrednice pod brojem 37–64.
- 25 Mirko M. Kosić, „Pangermanizam“, *Attendite, Glasnik istorijskog arhiva Kikinde*, 2012, str. 293.

ocrtava kontura nemačkog *Dranga*, o kome se kod nas ponajčešće govori bez stvarnih predstava, koji je postao pogotovu jedna šuplja fraza“.²⁶

U našoj naučnoj javnosti ovo je bio prvi pokušaj razvijenog i naučno utemeljenog određenja pangermanizma. Kosić je nastojao da osvetli ideološke, političke, ekonomske i kulturne aspekte pangermanizma u kontekstu političkih događaja početkom 20. veka koji su vezani za stvaranje nove političke konstelacije u Evropi i pokušaju afirmacije Nemačke kao velike sile. U tom smislu Kosić je pokazao da pangermanizam nije samo politička, već i ekonomska i kulturna doktrina, koja je nastala sistematskim angažovanjem svih slojeva nemačkog društva. U toj doktrini posebno su detaljno i sistematski razrađeni planovi Nemačke prema Balkanu i Bliskom istoku.

On je posebnu pažnju posvetio određenju slovenskih naroda prema pangermanizmu i antagonizmima koji odatle proističu. Trudio se da osvetli one dimenzije pangermanizma koje su bitne za srpsku percepciju ove ideologije. Glavni razlog takvog pristupa sadržan je u Kosićevoj nameri da, imajući u vidu politički kontekst u kome se ta ideologija javlja, jasno odredi položaj srpskog naroda. Iz tih razloga on naglašava da je borba „Germanstva protiv Slovenstva“ najznačajnija borba „u sadašnjosti“.²⁷

Na taj način Kosić je, iako veoma mlad i na početku svoje naučne karijere i javnog delovanja, jasno ukazao na karakter nastupajućeg nemačkog pangermanizma i upozorio na opasnosti koje prete od narastajućeg nemačkog imperijalizma. Knjiga je naišla na lep prijem i širok odjek u intelektualnim krugovima Vojvodine i Srbije.

2.3. – Svoju kritiku pangermanizma Kosić je u razvijenijem obliku dao u narednoj knjizi, *Moderna Germanija*.²⁸ Reč je o pretenciozno pisanoj knjizi publicističkog karaktera, koja je neujednačenog kvaliteta i nedovoljno sređena.²⁹

U kratkoj napomeni „umesto predgovora“ autor je naglasio da knjigu piše sa jugoslovenskog stanovišta, bez literarnih i naučnih pretenzija, kao delo „*sui generis*“. Naime, on je precizirao svoju teorijsku i ideološku poziciju, naglašavajući da on transformaciju nemačkog društva razmatra „kao Jugosloven, kao protivnik jednog osvajačkog naroda, od koga je ne samo naša politička i ekonomska, nego i kulturna budućnost ugrožena. (...) Antagonizam između nemačkog i slovenskog pogleda na život vrlo je velik“.³⁰

26 Isto.

27 Mirko Kosić, *Pangermanizam*, str. 12.

28 Mirko M. Kosić, *Moderna Germanija*, izdanje knjižare i štamparije Jovana Radaka, Velika Kikinda 1912.

29 Vidi: Borislav Milić, „Mirko M. Kosić, život, ideologija, nauka“, referat za naučni skup „Mirko M. Kosić – ličnost i delo“, Kikinda 2012, str. 5.

30 Mirko Kosić, *Moderna Germanija*, str. VIII.

Njegova knjiga „nije putopis, iako ima po koji opis gradova, nije etnološka radnja, iako govori o osobinama nemačkog naroda. Ona je u glavnom istorija sadašnjice, odgovora na pitanje: ‘Kako misli i oseća moderni Nemač srednje inteligencije?’ i ‘Kakva je njegova moralna i estetska suština?’“.³¹

Kosić se odlučio za naziv „Moderna Germanija“ jer je „u njemu izražena misao istorijskog *Grossdeutschland-a*, koja se baš danas toliko oseća u svakom delu i pokretu celokupnog Nemstva“.³² Knjiga sadrži uvod i šest odeljaka, u kojima je prvo dat prikaz svakodnevnog života, odnosi polova i privatni život Nemaca i Nemica, zatim je prikazan militarizam i Kajzer kao vođa, u grubim crtama kultura i umetnost, veroispovest i školstvo. Nešto podrobnije je analizirana ekonomsko-socijalna struktura i politička organizacija Nemačke (Rajhstag i stranke, socijalna demokratija i spoljna politika). Budući da se kao osnovna ideja u knjizi provlači kritika pangermanizma, Kosić je u poslednjem, šestom odeljku analizirao otpore Velikonemačkom projektu (Danci, Elzas-Lotringen, Poljaci, kolonije).

U knjizi su uspešno osvetljene političke i duhovne realnosti nastale nakon ujedinjenja Nemačke, na prelomu 19. i 20. veka. Solidno je argumentovana osnovana teza o „nepomirljivim neprijateljima Germanima i Slovenima“. Kosićeva analiza se odvija na konkretno-istorijskom nivou iz dve perspektive: (2) iz perspektive svakodnevnog života i (2) iz perspektive globalnih, političkih, ideoloških i kulturnih zbivanja na početku 20. veka. Zahvaljujući svom temeljnom obrazovanju i poznavanju nemačke istorije i tadašnjih prilika u njoj, Kosić je dobro uočio brojne suprotnosti koje su opterećivale nemačko društvo i državu posle ujedinjenja (protivrečnosti između katolika i protestanata, Severa i Juga, karaktera severnih i južnih Nemaca, promene i problemi u porodici, privatnom životu i dr.).

Uprkos ovim problemima i protivrečjima, Kosić smatra da je nemačka država u ogromnom usponu, da buja, ne samo ekonomski, vojno i demografski, već da nastoji svim silama da promeni svoj položaj na evropskoj i svetskoj političkoj sceni. On je tačno zapazio da u stvaranju nove nemačke političke doktrine i strategije, koja predstavlja sintezu ideja militarizma i pangermanizma, ne učestvuju samo visoki politički i vojni krugovi, već krupni industrijalci i nemački intelektualci.³³

Iako je *Moderna Germanija* delo mladog i nepoznatog autora, ona je izazvala brojne i različite komentare. Prvo je reagovao Miloš Trivunac, šef katedre za germanistiku Univerziteta u Beogradu. Njemu je Kosić u jednoj fusnoti zamerio da njegova knjiga *O Nemcima* „ima odveć zastarele

31 Isto.

32 Isto, str. VII.

33 Marinko Lolić, „O Kosićevoj *Modernoj Germaniji*“, u: Mirko Kosić, *Moderna Germanija*, reprint, nav. delo, str. 11.

izjave“, da ima „pretežno istorijski značaj“ i da je kao takva irelevantna za razumevanje savremene Nemačke.³⁴ Trivunac je iscrpno analizirao Kosićevu knjigu i veoma oštro kritikovao njene teorijsko-metodološke slabosti, što je umanjilo stručne domete njegovog prikaza.³⁵

Za razliku od ove Trivunčeve odveć lične kritike, Jovan Skerlić je napisao kritički, ali daleko ozbiljniji i utemeljeniji prikaz *Moderne Germanije*.³⁶ On je prvo ukazao na osnovni zadatak koji je Kosić sebi postavio u ovoj knjizi i kratko prikazao njenu sadržinu. Potom je nastojao da osvetli i portret i naučni etos mladog autora koji se odvažio da se u svojoj dvadesetoj godini uhvati u koštac sa ovako teškom i zahtevnom temom. Skerlić smatra da je Kosićeva knjiga „vredna po svojim zanimljivim i često vrlo živopisnim podacima, koji su veoma korisni za srpskog čitaoca“. Međutim, on je istovremeno ukazao i na brojne nedostatke knjige. To su pre svega metodološke slabosti i antinemački stereotipi.³⁷ Osnovna Skerlićeva zamerka autoru je da je tema kojom se bavi suviše složena i da on nema dovoljno naučnog i životnog iskustva da je savlada. On visoko ceni Kosićev talenat, široko obrazovanje i erudiciju, ali je pretenciozno da „još na đačkoj klupi piše veliku studiju o celoj jednoj zemlji“.³⁸

Pored toga, Skerlić je zamerio Kosiću na arogantnom odnosu prema francuskoj nauci i pojedinim delima francuskih autora, na koja gleda „očima kakvog nemačkog profesora“. On smatra da su neosnovane i neutemeljene i Kosićeve teze da „u francuskoj nauci vlada puki voluntarizam“ i da Francuzi imaju sklonost da govore vrlo autoritativno i o stvarima koje ne poznaju.

Skerliću je posebno zasmatala jedna Kosićeva kritička opaska o odnosu Srbijanaca prema prečanskim prilikama, o kojima „manje znaju no što znaju o Kinezima“.³⁹ Skerlić je iskoristio ovu Kosićevu nezgrapnu fusnotu da ukaže na neke negativne tendencije koje su u to vreme uzele maha kod srpskih intelektualaca u Vojvodini. Naime, on primećuje da „dok ostali

34 Mirko Kosić, *Moderna Germanija*, nav. delo, str. 116.

35 Miloš Trivunac, „Moderna Germanija“, *Bosanska vila*, br. 11 i 12, 1913, str. 179.

36 Jovan Skerlić, „Jedan vojvođanski sociolog“, *Srpski književni glasnik*, XXX/8, 1913, str. 630–635. O Skerlićevoj kritici *Moderne Germanije* videti: Marinko Lolić, nav. delo, str. 11–15.

37 Lazar Marković je među prvima uočio i kritikovao „antinemačke stereotipe u Kosićevoj knjizi“. Vidi: Lazar Marković, „O teškoćama pri proučavanju kulture (povodom kritike „Moderne Germanije“), *Delo*, Beograd, god. 18, knj. 69, sv. 3 (decembar 1913), str. 418–433.

38 Isto, str. 258.

39 „Uporedo sa ovim poznavanjem ‘neoslobođenih krajeva i potlačene braće’ od strane slobodnih Srba. Uveren sam, da, kada ta ‘neoslobođena braća’ ne bi odlazila u naše fizično slobodne krajeve, ovi bi o njima manje znali no što znaju o Kinezima. Slabo međusobno povezivanje dobrim delom je uzrok, da još i danas ima pojava ‘prečanskog’ i ‘kuferaškog’ pitanja.“ (Mirko Kosić, *Moderna Germanija*, str. 43).

naš svet, i Srbi i Hrvati, u Austrougarskoj monarhiji pokazuju sklonost da preценjuju Srbiju, pojedini Srbi iz Vojvodine hoće da potcenjuju, katkad vrlo nepravedno i grubo“.⁴⁰

Uprkos ovim oštrim kritičkim ocenama, na kraju svog osvrta Skerlić zaključuje da „Kosić, za sve ono što je u negativnom smislu rečeno o njegovoj knjizi ima za izvinjenje svoju mladost, svoje životno i književno neiskustvo. Stoga on ističe da Kosićeva *Moderna Germanija* pored svih svojih nedostataka i slabih strana, popunjava jednu prazninu u našoj književnosti, i svojom vrlo aktuelnom i zanimljivom sadržinom, zanimljivo pisana zasluđuje da bude čitana“.⁴¹

Treba primetiti da je Kosić u oba svoja rada (*Pangermanizmu* i *Modernoj Germaniji*) predvideo ratni sukob u Evropi, koji se 1914. godine i desio i to sa onakvim rešenjem jugoslovenskog pitanja kakvo je on u svojim mladićkim radovima nagovestio.

2.4. – Posle kratkog boravka u Kikindi, Kosić se vratio na studije u Nemačku i Švajcarsku. Studirao je na neobičan način, koji više liči na današnje „bolonjske studije“ a ne na klasične studije na evropskim univerzitetima početkom 20. veka. Naime, Kosić se nije opredelio za jedan univerzitet, već je u skladu sa tadašnjom praksom, studirao kurseve iz društvenih nauka na više univerziteta.⁴² Studije je započeo školske 1911/1912. godine na Pravnom fakultetu (nemačkom) Univerziteta u Strazburu. Naredna četiri semestra provodi na Kameralističkom fakultetu u Minhenu i, nešto kasnije, na Ekonomsko-socijalnom fakultetu u Ženevi.⁴³ Kao Kosićevi prvi učitelji navode se ekonomista Georg Fridrih Knap, sociolog Leopold fon Vize i profesor ekonomije Luj Brentano.⁴⁴ Po svemu sudeći, na Kosićev izbor fakulteta nisu uticali ugled i tradicija univerziteta, već kursevi istaknutih profesora međunarodnog ugleda, koji su držani na različitim fakultetima. Kosiću je bilo važnije da pohađa predavanja i da bude đak profesora koje je izuzetno cenio: Georga Fridriha Knapa (G. F. Knapp), Leopolda fon Vizea (L. von Wiese), G. Zimela (G. Simmel), Luja Brentana (L. Brentano), G. Cana (G. Zahn), G. fon Majera (G. von Mayer) i drugih, nego da stekne diplomu nekog tada prestižnog fakulteta ili univerziteta. Mnogo su mu

40 Jovan Skerlić, *nav. delo*, str. 259. O ovoj Skerlićevoj kritici vidi: Marinko Lolić, *nav. deo*, str. 18–19, i Jovo Bakić, „Mirko Kosić i nacija: opšte ideološko usmerenje, teorijsko poimanje nacije i nacionalnog opredeljenja“, referat za naučni skup „Mirko M. Kosić – ličnost i delo“, Kikinda 2012, str. 8–9.

41 Marinko Lolić, *nav. delo*, str. 20.

42 Vidi: Borislav Milić, *nav. delo*, str. 6. i Boško Mijatović, „Ekonomske ideje Mirka Kosića“, referat za naučni skup „Mirko M. Kosić – ličnost i delo“, Kikinda 2012, str. 2.

43 Preuzeto 15.9.2012: <http://www.matrikel.uzh.ch/active/11813.htm>

44 Vidi: Boško Mijatović, *nav. delo*, str. 2.

značile podrška ovih nastavnika i njihove pozitivne ocene njegovih stručnih radova.⁴⁵ Pod njihovim uticajem on je počeo sistematski da se bavi sociologijom, koja će kasnije postati njegova osnovna naučna delatnost.

Iako je bio veoma posvećen studijama sociologije i ekonomije, Kosić je nastavio da se interesuje za društvene probleme i pitanja iz istorije i kulture svoje domovine, te da saraduje sa časopisima *Letopis Matice srpske* i *Brankovo kolo*. U tom cilju je povremeno dolazio u Novi Sad i Sremske Karlovice.⁴⁶

U ovim sredinama Kosić je bio dobro poznat zahvaljujući seriji tekstova koje je u periodu 1910–1913. godina objavio u *Letopisu* (sedamnaest priloga) i *Kolu* (sedam priloga) i Skerlićevoj povoljnoj oceni *Moderne Germanije*. Prema svedočenju Fedora Nikića, Kosićevi članci u *Kolu* „Srpsko-hrvatski-slovenački narod“ (1912)⁴⁷ i „Glose kulturi Jugoslavije“, koji je izašao u leto 1913. godine,⁴⁸ bili su „lepo primljeni od nas gimnazista koji smo već tada pod uticajem spoljnopolitičkih događaja, aneksione krize 1908. i Balkanskih ratova (1912–1913), bili svi zaneseni i prožeti jugoslovenstvom (isto i člancima Dimitrija Mitrinovića, poznatog omladinskog vođe)“.⁴⁹

2.5. – U toku studija nastavio je sa društveno-političkim i nacionalnim delovanjem. U Strazburu se povezo sa srpskim studentima. Često je putovao u Minhen i Beč, gde se uključio u rad akademskog društva „Zora“. Kao jednom od najobrazovanijih i najelokventnijih članova društva, poverena mu je izrada političkog programa delovanja Društva za 1914. godinu. Osnovne ideje u ovom programu bile su inspirisane Skerlićevim shvatanjima federacije jugoslovenskih zemalja. Dakle, buduća zajednička država bila bi federacija zasnovana na kulturno-istorijskoj tradiciji njenih naroda, a ne na etničkim i konfesionalnim principima. Ovaj program je završio i javno predstavio na Vidovdan, kada je u Sarajevu izvršen atentat na austrougarskog prestolonaslednika i njegovu suprugu.

45 Borislav Milić navodi pozitivne ocene G. fon Majera i F. Cana u *Allgemeines Statistisches Archiv* (1914), koji su objavili Kosićev prilog na udarnom mestu, kao i nekoliko njegovih prikaza. Kasnije će biti uključen među autore priloga u Fon Vizeovoj spomenici.

46 Fedor Nikić u svom tekstu o Mirku Kosiću navodi podatak da je Kosića upoznao u Sremskim Karlovcima 1913. godine, gde je on u Mitropolitском arhivu prikupljao i proučavao građu za jednu svoju studiju. Pri tome je održavao veze sa direktorom R. Vrhovcem, dr. N. Radojčićem i dr. M. Kostićem. /Fedor Nikić, „Dr M. Kosić (1892–1956)“, *Radovi* (1919–1929), str. 156–158./

47 Mirko Kosić, „Srpsko-hrvatski-slovenački narod“, *Brankovo kolo* (Sremski Karlovci), god. 18, sv. 11 (15. jun 1912), str. 321–323. i sv. 12 (30. jun 1912), str. 366–368.

48 Mirko Kosić, „Glose kulturi Jugoslavije“, *Brankovo kolo* (Sremski Karlovci), god. 19, sv. 11 (15. jun 1913), str. 321–323.

49 Fedor Nikić, *Radovi* (1919–1929), knjiga 1, str. 156.

Pored toga, Kosić u ovom periodu nastavlja svoju plodnu saradnju sa časopisima i listovima u domovini. U *Letopisu Matice srpske* objavio je preko dvadeset priloga (osvrta, prikaza, beleški i sl.) na različite teme: prikazi knjiga (A. Bebela, A. Holitšera, V. Anderlića, E. Fridelsa i drugih.), o kulturi, veroispovesti, odnosu crkve i države, odnosu Nemačke i Poljske i dr. U beogradskom *Delu* objavio je dva teksta o problemu sociologije i teškoćama pri proučavanju kulture. O ovim i sličnim pitanjima pisao je i u *Brankovom kolu* (Sremski Karlovci).⁵⁰

U celini posmatrano, u ovom periodu nedovoljno su poznati ideološko-politički uticaji i politički stavovi Mirka Kosića. Bez sumnje, on se pokazuje kao mlad, svestrano nadaren čovek, pun nacionalnog nadahnuća i sklon modernoj demokratskoj pravnoj državi. Međutim, treba primetiti da su ta stanovišta ostala na deklarativno-propagandnom i teorijski nerazrađenom nivou.⁵¹

3. Prvi svetski rat (1914–1918)

3.1. – Kada je počeo rat, Mirko Kosić je izbegao mobilizaciju u Austrougarskoj i preko Minhena, Rusije i Rumunije vratio se u Srbiju. Kratko se zadržao kod brata u Kladovu, odakle je otišao u Kragujevac i stupio u dobrovoljački odred srpske vojske. Nakon završene obuke, služio je u različitim jedinicama. Učestvovao je u borbama na Drini i Posavini. U bici na Mačkovom kamenu teško je ranjen, posle čega je služio u odeljenju za propagandu.

U to vreme, u austrougarski vojni sud je u odsustvu osudio na smrt Mihaila Kosića i njegove sinove Mirka i Slavka, pošto su sva trojica bili dobrovoljno u službi Srbije. Presuda je razaslata svim komandama jedinica angažovanih u Srbiji.⁵²

Iako je operativno učestvovao u ratnim sukobima i bio teško ranjen, Kosić je nastavio da se i u najtežim uslovima bavi stručnim i spisateljskim radom.

Prvo je objavio dva teksta o demografskim pitanjima u hajdelberškom časopisu *Allgemeines statistisches Archiv*. Potom je tokom 1914. godine u ratnim uslovima nastavio sa pisanjem prikaza i beleški za *Letopis Matice srpske* (ukupno osam), *Delo* (šest priloga), *Brankovo kolo*.⁵³

50 V. Žarko Vojvodić, *nav. delo*, str. 4–5.

51 Kosić je demokratiju najčešće koristio na instrumentalan način, tj. u nacionalno-propagandne svrhe, pa je Nemačku, Nemce i Mađare („ove mongolske ‘aristokrate’“) u Austrougarskoj kritikovao zbog feudalnog, aristokratskog, oligarhijskog i birokratskog nedemokratskog odnosa prema drugim nacijama (M. M. Kossitsch, *Die Südslavenfrage*, Tschopp&Cie verlag, Zürich 1918, s. 45–49, 51–52, 54, 60, 62, 136).

52 Dragomir Tomin, *nav. delo*, str. 278.

53 Vidi: Žarko Vojvodić, *nav. delo*, str. 10–11.

Ubrzo je kao talentovani i deklarirani jugoslovenski omladinac 1915. godine, na poziv Jovana Cvijića, uključen u grupu intelektualaca koji su radili na formulisanju i razradi Ratnih ciljeva Srbije. Njegov zadatak je bio da se bavi problemima Srba i ostalih jugoslovenskih naroda u Austrougarskoj, koji su većini u Srbiji bili nepoznati. Iz te oblasti napisao je i objavio jedan stručan i analitičan tekst: „Slovenci – brojevi i refleksije“⁵⁴ i dva rada o „našim nacionalnim oblastima“ na zapadu i u Ugarskoj.⁵⁵

U to vreme u Nišu se družio sa Srbima iz Banata i Bačke (Stanojem Stanojevićem, Veljkom Petrovićem i dr Slavkom Šećerovićem). Oni su pripremili projekat memoranduma o teritorijama na kojima žive Srbi i ostali Jugosloveni u Austrougarskoj. Ovaj memorandum je kasnije uručen saveznicima.

Kosić je tada pokrenuo i uređivao časopis *Jugoslovenski glasnik* (objavljeno pet brojeva). U njemu je pisao angažovane tekstove o ujedinjenju Južnih Slovena u zajedničku državu, koja bi bila konstituisana kao federacija. Takav je, na primer, programski tekst „Jesmo li spremni?“⁵⁶

3.2. – Nakon povlačenja sa srpskom vojskom preko Albanije u zimu 1915/1916. godine, Kosić je sa Krfa upućen na školovanje u Švajcarsku da završi studije. Pored toga, njegov zadatak je bio da osnuje Srpski novinski biro, koji bi obavestavao Južne Slovene u Evropi i svetu o ratnim ciljevima Srbije i idejama o konstituisanju zajedničke države južnih Slovena posle rata. Radeći na ovom poslu, Kosić je došao u sukob sa dr Božidarom V. Markovićem, profesorom beogradskog Pravnog fakulteta, i Milanom Grolom oko osnovne koncepcije rada i ciljeva Srpskog novinskog biroa. Kosić je odbacio njihov uski *srbijanski koncept*, koji je polazio od interesa Srbije i njenih unutrašnjih problema i dilema, i zalagao se za širi *koncept svesrpskog jedinstva*.⁵⁷ On je, zapravo, ostao dosledan svojim programskim stavovima koje je izneo u programu akademskog društva „Zora“ u Beču 1914.

U nastojanju da jasnije i zaokruženo precizira svoje stavove o otvorenim „južnoslovenskim pitanjima“, Kosić je sintetizovao svoje stavove u ranije objavljenim tekstovima „Slovenci – brojevi i refleksije“ (1914),

54 Mirko Kosić, „Slovenci – brojevi i refleksije“, *Delo* (Niš), god. 20, knj. 72, sv. 1 (mart 1915), str. 17–21. Budući da je izazvao veliko interesovanje, ovaj tekst će nekoliko meseci kasnije biti objavljen kao separat-elaborat *O Slovencima*, u izdanju Državne štamparije Kraljevine Srbije u Nišu, 42 str.

55 Mirko Kosić, „Naša nacionalna oblast na zapadu“, *Delo* (Niš), god. 20, knj. 72, sv. 2 (april 1915), str. 79–82; Mirko Kosić, „Naša nacionalna oblast u sadašnjoj Ugarskoj“, *Delo* (Niš), god. 20, knj. 72, sv. 3 (april 1915), str. 126–131.

56 Mirko Kosić, „Jesmo li spremni?“, *Jugoslovenski glasnik* (Niš), god. 1, sv. 5 (1915), str. 209–216.

57 V. Mira Radojević, *Naučnik i politika, Politička biografija Božidara V. Markovića (1874–1946)*, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Beograd 2007.

„Naša nacionalna oblast na zapadu“ (1915) i „Naša nacionalna oblast u sadašnjoj Ugarskoj“ (1915). Tako je nekoliko godina kasnije nastala njegova studija *Die Südslavenfrage*, objavljena 1918. godine u Cirihu.⁵⁸ U njoj on prvo ukazuje na prostor koji zauzimaju Južni Sloveni. Potom u osnovnim crtama prikazuje njihovu istorija, posebno odnos Habzburške monarhije i Italije prema njima. Na kraju daje program rešavanja pitanja Južnih Slovena i njihovog ujedinjenja. Ova knjiga je u tadašnjem evropskom političkom haosu ponajbolje tumačila u čemu se sastoji jugoslovensko pitanje i kakvo treba da bude njegovo rešenje.

Tokom 1916. godine i početkom 1917. godine Kosić je o ovim pitanjima pisao i u listu *La Serbie*, koji je izlazio u Ženevi, pod uredništvom Lazara Markovića.⁵⁹ Pored toga, Kosić je u neutralnoj švajcarskoj štampi publikovao veliki broj članaka o Jugoslovenima i rešenju jugoslovenskog pitanja, te je njima informisao ne samo Švajcarce, već i veliki broj stranih državljana.⁶⁰

U Švajcarskoj Kosić se družio sa vajarem Ivanom Meštrovićem, slikarom Mirkom Račkim i političarem Jovanom Banjaninom, koji su imali kritički stav prema pojedinim potezima srpske vlade na Krfu. U to vreme on se zbližio i sa grupom Crnogoraca koji su imali slične poglede na ujedinjenje Jugoslovena.⁶¹ Sa njima je osnovao novine *Srpski list*, koje je finansijski pomagao crnogorski kralj Nikola a uređivao novinar Branislav Minić iz Niša. U *Srpskom listu* su prvenstveno objavljivali Crnogorci i Srbi iz Vojvodine. Razume se, srpska vlada i vodeći intelektualci nisu imali razumevanje za ovakve samosvojne stavove i angažovanje Mirka Kosića. Njima je prvo bilo sumnjivo Kosićevo zbližavanje sa Crnogorcima oko kralja Nikole i zalaganje „za ujedinjenje Jugoslavije na principu potpune ravnopravnosti – plemenske, verske i građanske“.⁶² I drugo, oni nisu imali razumevanje za Kosićeve ideje da buduća država treba da bude uređena na

58 Mirko Kosić, *Die Südslavenfrage*, Tschopp&Cie Verlag, Zürich 1918, 206 str.

59 M. M. Kossitch, „L'Autriche-Hongrie et la question yougoslave: a propos d'une interdiction“, *La Serbie* (Genève), An. 1, No. 13 (30. Juillet 1916), str. 2–3; M. M. Kossitch, La 'rénovation' de l'Autriche-Hongrie: a propos des publications austro-allemandes récentes“, *La Serbie* (Genève), An. 1, No. 19 (10. Septembre 1916), str. 2; M. M. Kossitch „La 'rénovation' de l'Autriche-Hongrie: a propos des publications austro-allemandes récentes, 2“, *La Serbie* (Genève), An. 1, No. 20 (17. Septembre 1916), str. 2; M. M. Kossitch „La politique magyare envers les nationalités en Hongrie“, *La Serbie* (Genève), An. 1, No. 34 (24. Décembre 1916), str. 2.

60 „Dr Mirko M. Kosić, Biografski podaci o našem narodnom poslaniku“, *Jugosloven*, Velika Kikinda, god. 5, broj 278, str. 1.

61 Kosić je još 1915. godine uspostavio saradnju sa *Cetinjskim vjesnikom*, u kojem je objavio dva odlomka iz svoje knjige *Moderna Germanija*. (Mirko Kosić, „Kajzer i podanik“ i „Hajne i Cezar“, *Cetinjski vjesnik*, Cetinje, god. 8, sv. 6, 7, 8 i 19 za 1915.)

62 V. Jovan Pejin, *nav. delo*.

federativnom principu. Posebno im je bilo neprihvatljivo da se ta federacija uredi na decentralizovanom konceptu, po oblastima u skladu sa društveno-ekonomskim potrebama i kulturnom tradicijom, a ne po istorijskom i etničkom principu. Ti odnosi su se još više pogoršali kada je Kosić javno osudio suđenje Apisu u Solunu 1917. i branio „crnorukce“.

Uprkos ovim nesuglasticama sa srpskom vladom i vodećim intelektualcima, Kosić je za sve vreme boravka u Švajcarskoj (1916–1918) predano i kontinuirano radio na srpskoj i jugoslovenskoj propagandi. Svojim tekstovima u listovima *Znanje i život*, *Srpski list*, *Jugosloven* (na francuskom jeziku) i *Jugoslovenski glas* (koji je sam izdavao) i javnim delovanjem veoma se zamerio zvaničnicima Italije i Austrije, koji su u njegovim stavovima videli „najjače oružje“ protiv njihovih državnih interesa na Balkanu. Na drugoj strani, Kosić je stekao veliku popularnost i uvažavanje među srpskim i jugoslovenskim emigrantima. Iz tih krugova je potekao predlog da Kosić bude član Jugoslovenskog odbora, čija je uloga bivala sve značajnija. Međutim, ovaj predlog nije prihvaćen, jer je vlada izabrala književnika Veljka Petrovića, koji se nalazio u Ženevi i radio u novinarsko-propagandnom birou. O „uglađenom, narcisoidnom gospodinu hedonisti“ Veljku Petroviću, „sklonom konformizmu i kompromiserstvu“, Mirko Kosić nije imao pozitivno mišljenje.⁶³ Stoga je Petrovićevo imenovanje u Jugoslovenski odbor smatrao ne samo kao loš izbor i nelegitimno predstavljanje Srba izvan Srbije, već i kao nizak udarac „nepoćudnom Kosiću“ od strane uticajnih srbijanskih intelektualaca i političara – Božidara V. Markovića i Nikole Pašića.

Po svemu sudeći, Kosić je ovo doživeo lično, kao svoj politički poraz, koji je teško podneo. Tada se jasno pokazalo da njegov karakter nije podnosio poraze i to će se često u njegovom životu pokazivati kao kobno. On je reagovao emotivno, uvređeno i osvetoljubivo i pri tome vukao nepromišljene, kontraproduktivne, ponekad i fatalne poteze, koji su radikalno menjali njegov životni put i sudbinu.

3.3. – Nakon marginalizacije koju je doživeo od strane srpske vlade, Kosić je intenzivirao svoje doktorske studije, gde je, za razliku od politike, imao daleko više uspeha. Na samom početku studija u Cirihu on se istakao svojim širokim obrazovanjem, elokvencijom i talentom za sociološka istraživanja. Posebno ga je zapazio i cenio profesor Robert Mihels, koji mu je napisao recenziju za doktorsku disertaciju. Ipak, na njega su dominantan uticaj izvršili nemački formalista Zimel i, naročito, Leopold fon

63 Ovo su Kosićeve ocene i kvalifikacije ličnosti Veljka Petrovića iz njegovih potonjih polemika, koje su se potvrdile u Petrovićevom delovanju, odnosno služenju političkim režimima Kraljevine Jugoslavije i komunističke Jugoslavije.

Vize. Njihov uticaj biće presudan za Kosićevo formiranje kao sociologa i za njegova stanovišta o društvenoj nauci.

Kosić je za temu svoje doktorsku disertaciju uzeo „Sociološke osnove ograničenja rađanja“, jer se još od 1912. godine pod uticajem Roberta Maltusa zainteresovao za problem demografije i ekonomije.⁶⁴ Doktorsku disertaciju je koncipirao kao sociološku studiju, kao raspravu o opadanju broja stanovnika i o eugeničnim problemima uopšte. Disertacija je urađena po svim standardima tadašnjih nemačkih i srednjeevropskih univerziteta: pregledna, sadržajna i veoma dokumentovana.⁶⁵ Nakon odlične odbrane doktorske disertacije 1917. godine, Kosić je na Univerzitetu u Cirihu promovisan za doktora ekonomsko-političkih nauka. Uprava Univerziteta je donela odluku o objavljivanju njegove doktorske disertacija kao jedne od najboljih u toj godini. Naredne, 1918. godine, disertacija je objavljena.⁶⁶

Do kraja 1918. godine Kosić je, pored pomenutog separata *Die Südslavenfrage*, objavio i tri teksta na aktuelne teme: o tzv. „Adriaproblemu“, o kulturnom položaju Vojvodine i „Jugoslaveni i Italijani“.⁶⁷

U to vreme Kosiću je ponuđena i univerzitetska karijera. Naime, kao odličnom studentu uprava Univerziteta u Cirihu mu je 1917. godine predložila mesto asistenta na fakultetu.⁶⁸ On je ovu ponudu odbio, smatrajući da je potrebniji u borbi za oslobođenje svoga naroda, te da znanja i kvalifikacije koje je stekao treba da stavi u službu svome narodu i zajedničkoj jugoslovenskoj državi koja se rađala. U to vreme on je u ideološkom smislu

64 O odnosu demografije i ekonomije i posebno o odnosu priraštaja stanovništva i privrednog razvoja Kosić je pisao 1912. godine u prikazu knjige Pontusa Falbeka, „Neomaltuzijanizam u odnosu prema rasnoj biologiji i rasnoj higijeni“ (*Letopis Matice srpske*, 1912, knj. 288, sv. 4, str. 107–111), i u članku „Opadanje rađanja u svetlosti nauke“ (*Letopis Matice srpske*, 1914, knj. 297, sv. 1, str. 84–99; knj. 298, sv. 2 str. 42–50).

65 V. Borislav Milić, *nav. delo*, str. 5.

66 Mirko M. Kossitsch, *Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschränkung*, Buch und Kunstdruckerei Tschopp & Cie verlag, Zürich 1918, 56 str. (Rechts und statswissenschaftl. Fakultät Zürich vorgelegten Dissertation).

67 M. M. Kossitsch. „Die Südslawen und das Adriaproblem“, *Wissen und Leben*, Zürich, Jg. 11, X. 11 (1. März 1918), str. 516–524; Mirko M. Kosić, „Kulturni položaj Vojvodine“, *Prosveta, almanah za godinu 1918*, Društvo Prosveta, Ženeva 1918, str. 109–118.

68 U prvim decenijama 20. veka relativno velik broj mladih Srba uspeo je da doktorira na uglednim univerzitetima Francuske, Nemačke i Švajcarske. Međutim, veoma malo njih je dobilo ponudu da nastavi univerzitetsku karijeru na tim univerzitetima. Koliko nam je poznato, tu ponudu su u oblasti prava i društvenih nauka dobili Mirko Kosić 1918. godine (Cirih), Mihailo Konstantinović 1923. (Lion) i Dragoljub Jovanović 1923. (Sorbona, Pariz). Sva trojica su ove ponude odbili i vratili se u svoju domovinu, gde su, nažalost, intelektualno sagoreli pre svog stvaralačkog zenita.

bio u zenitu svog puta radikalno-demokratskog nacionaliste, kojem je bio spreman da podredi sve svoje sposobnosti i aktivnosti.⁶⁹ Stoga se nameće zaključak da Kosić u ovoj fazi svog javnog delovanja nije bio prevrtljiv i prilagodljiv društvenim prilikama, koje su se menjale. Štaviše, on je ostajao dosledan svojim stavovima bez obzira na bitno izmenjene konkretno-istorijske okolnosti i ratne (ne)prilike.

4. Delovanje u međuratnoj Jugoslaviji (1918–1940)

Kraj Prvog svetskog rata Kosić je dočekaao u Švajcarskoj. Ubrzo se vraća u domovinu ovenčan ratnim zaslugama, ugledom i doktoratom Univerziteta u Cirihi. On je tada mlad, u naponu snage (27 godina), sa izvanrednom reputacijom u zemlji i inostranstvu. U struci su veoma respektovane njegove studije (doktorska disertacija, *Pangermanizam, Velika Germanija, Južnoslovensko pitanje*) i brojni članci u uglednim evropskim časopisima. Uživao je ogroman ugled u zemlji (među Srbima, Hrvatima, Slovencima, Muslimanima i Crnogorcima) i u Evropi, naročito među uglednim profesorima i naučnicima.

Prema mišljenju Kosićevih savremenika i saradnika, bio je briljantan um, natprosečne inteligencije, izvanrednog obrazovanja i elokvencije, darovit naučnik, rodoljub, samosvojni intelektualac prvoga reda. Odlično je govorio nemački i mađarski jezik, a solidno je vladao italijanskim, francuskim i engleskim.

Razume se da je sve to pothranjivalo Kosićevu sujetu i rasplamsavalo ogromne, neskrivene ambicije na različitim područjima rada i javnog delovanja. U to vreme je jasno uočljivo Kosićevo nastojanje da sistematski gradi karijeru. Borislav Milić je dobro uočio da je Kosić početkom dvadesetih godina prošloga veka jasno formulisao „tri strateška pravca“ svog delovanja. „Prvi, ali podjednako važan kao i sledeća dva, usmeren je ka univerzitetskoj karijeri, s ciljem da dođe do profesure na Pravnom fakultetu u Beogradu, a verovatno i do članstva u Kraljevskoj akademiji nauka; drugi: da učvrsti i unapredi položaj u Matici srpskoj, s očitim ciljem da postane njen predsednik; i treći, koji je trebalo da mu, kroz Trgovačko-zanatsku i industrijsku komoru u Novom Sadu, obezbedi značajniju ulogu u privredno-političkom životu zemlje.“⁷⁰

69 Postoji teza da je Mirko Kosić, radeći na poslovima nacionalnog ujedinjenja i nacionalne propagande, počev od 1912. godine, kada je imao kontakte sa pripadnicima „Crne ruke“, počeo da se bavi (kontra)obaveštajnim radom i da saraduje sa srpskom tajnom policijom. Taj posao je intenzivirao za vreme Prvog svetskog rata, nastavio u Kraljevini SHS i Jugoslaviji i on će umnogome uticati na njegov životni put i sudbinu. Nažalost, ovu (hipo)tezu je veoma teško dokazati i dokumentovati dostupnim dokumentima.

70 Borislav Milić, *nav. delo*, str. 2–3.

Svoju ogromnu energiju i ništa manju ambiciju Kosić je usmerio na realizaciju ova tri strateška pravca. Sve to će bitno obeležiti veoma značajnu međuratnu deonicu njegovog životnog puta od 1918. do 1941. godine.

4.1. Univerzitetska i naučna karijera Mirka Kosića

4.1.1. – Budući da mu je nuđeno mesto na Univerzitetu u Cirihi, Kosić je smatrao da je prirodno da svoju univerzitetsku karijeru zasnuje na prestižnom beogradskom Pravnom fakultetu. Na tom fakultetu radili su ugledni profesori, koji bi činili čast i vodećim evropskim univerzitetima (Slobodan Jovanović, Živojin Perić, Toma Živanović) i čitava plejada mladih perspektivnih nastavnika koji su doktorate stekli u Francuskoj, Nemačkoj i Švajcarskoj (Živan Spasojević, Mihailo Konstantinović, Mihailo Ilić, Lazar Marković...). Međutim, neočekivano su se pojavile nepremostive prepreke i Kosić nije primljen za docenta na Pravnom fakultetu u Beogradu.

Ima više razloga za to. Kosić nije jedini odlični kandidat sa izvanrednim referencama koji nije primljen. To se desilo i Mihailu Konstantinoviću, Mihailu Iliću i drugima. U nekim slučajevima je posredi bila politička nepodobnost, u nekim slučajevima sujete i negativan stav uticajnih kolega, u nekim slučajevima je izostala politička podrška, posebno saglasnost dvora. U slučaju Kosića bilo je svega pomalo. Uticajni političari i intelektualci bliski vladi i dvoru nisu mu zaboravili „politička skretanja“ i samosvojnost u vreme boravka i delovanja u Švajcarskoj, posebno veze sa krugovima bliskim kralju Nikoli Petroviću (koji je pokušavao da pregovara sa Austrougarskom oko separatnog mira, u decembru 1915). To Kosiću oficijelni, karadorđevićevski Beograd dugo nije zaboravljao.⁷¹ Prof. Božidar V. Marković, koji je imao veliki uticaj na univerzitetu i u tadašnjoj vlasti, nije zaboravio njegove lične sukobe i razmimoilaženja sa Kosićem. Nekima je smetala Kosićeva „temperamentnost“ i „violentnost“, nekima njegovo poreklo iz Vojvodine i sl. Sve su to bile prepreke na Kosićevom putu da dođe na Beogradski univerzitet.

Jedan od razloga za naimenovanje treba svakako tražiti u njegovoj ličnosti. Mnogim beogradskim kolegama je smetala Kosićeva prepotentnost, pretencioznost, svojeglavost i isključivost. Posebno su mu zamerali njegovu kritiku visokog obrazovanja i političkih prilika u Srbiji. Prema svedočenju Fedora Nikića, karakter samog Kosića je bio takav da je često odbijao ljude od sebe.⁷² „U naučnom radu M. M. Kosić je ispoljavao dva velika pozitivna: veliku naučnu erudiciju i veliku sposobnost, koji su mu bili svojstveni i oni su mnogo naučno obećavali i velike nade ulivali. Ali je pored ovih pozitivnih

71 Marko Jakovljević, *Iz rata i emigracije (uspomene): Odgovor g. Jovanu Tomiću*, štamparija Etelke Rajčić, Subotica 1923, str. 106.

72 Vidi: Fedor Nikić, *Radovi (1919–1929), knjiga 1*, Beograd 1981, str. 156–157.

osobina imao i velike negative, jer je po prirodi bio mnogo sujetan, suviše pretenciozan i ličan. U toj svojoj pretencioznosti i sujetnosti, nikada nije mogao da se pomiri da on u staroj predratnoj Jugoslaviji nije postao ban Dunavske banovine i da zauzme ministarski položaj, za kojima je uvek čeznuo. I da u tome nije mogao da uspe, mnogo je duševno patio i stalna mu je žalba bila. Zbog tih svojih negativnih osobina, dolazio je dosta često u teške sukobe i sa drugovima na fakultetu u Subotici i u Ljubljani, a i kao glavni sekretar u Trgovačkoj komori u N. Sadu. Pa je tako u toj njegovoj nervozni i asocijalnoj prirodi, 'nezadovoljan i razočaran', lutao od N. Sada i Beograda do Beča i Minhena, i natrag u Beograd.⁷³

Slično mišljenje o Kosiću izrekli su profesori Pravnog fakulteta u Beogradu i javni delatnici Dragoljub Jovanović, u *Političkim uspomename* i *Medaljonima*, i Lazar Marković u memoarskim zapisima *Moj život*.⁷⁴ Iako Kosić nije izabran za docenta na beogradskom Pravnom fakultetu, njegova univerzitetska karijera nije dovedena u pitanje. Zalaganjem profesora Slobodana Jovanovića,⁷⁵ Mihaila Konstantinovića i drugih nastavnika koji su veoma cenili Kosićeve stručne kvalitete i naučni rad, on je 1920. godine izabran za docenta za predmet Politička ekonomija na novoosnovanom Pravnom fakultetu u Subotici.⁷⁶ Kosić je postavljen za docenta za Ekonomske

73 Fedor Nikić, *isto*, str. 156–157.

74 *Političke uspomene*, knjiga 1–12, i *Medaljoni*, knjiga 1–4 Dragoljuba Jovanovića objavljeni su u Sabranim delima Dragoljuba Jovanovića (Službeni glasnik, Beograd 2009), a memoari Lazara Markovića *Moj život* su u rukopisu.

75 Borislav Milić smatra da je Slobodan Jovanović „u više navrta direktno sprečavao Kosićevo postavljenje na katedri beogradskog Pravnog fakulteta kao npr. u slučaju izbora nastavnika za predmet Ekonomska politika 1923. godine, a pod izgovorom 'da hoće mladog čoveka'. Doveden je kandidat koji je bio samo tri godine mlađi, bez iskustva i interesa za ekonomsku politiku, a još manje agrarnu“. (Milić, „Nepreciznost jednog istoričara“, *Politika*, 16. mart 2012, str. 14). Po našem mišljenju, Slobodan Jovanović je prilikom izbora nastavnika za predmet Ekonomska politika 1923. dao prednost Dragoljubu Jovanoviću, koga je dobro upoznao 1919. godine u Parizu u vreme Mirovne konferencije. Tom prilikom on je procenio da bi za Srbiju bilo dobro da se Dragoljub posle doktorata na Sorboni vrati u Beograd i obećao mu mesto na Pravnom fakultetu. To ne znači da je bio protiv Mirka Kosića. Naprotiv, njegov izbor za nastavnika Pravnog fakulteta u Subotici je podržavao i očekivao je da će Kosić kao Vojvođanin tamo biti korisniji i uspešniji.

76 Radi rasterećenja Beogradskog univerziteta, ministarstvo prosvete je donelo odluku da se u Subotici otvori Pravni fakultet i da se time doprinese vraćanju slovenskog karaktera ovom kraju. Fakultet je osnovan Uredbom o Filozofskom fakultetu u Skoplju i Pravnom fakultetu u Subotici od 2. februara 1920. /*Službene novine Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca*, (veliki format), br. 27, od 7. februara 1920, str. 25/. U školskoj 1921/ 1922. godini, upisano je 496 studenata. Iz Srbije 124, Crne Gore 103, Vojvodine 89, Stare Srbije i Makedonije 53, iz Srema 21, BiH 4, Dalmacije 14, Boke Kotorske 4, Hrvatske i Slavonije 10, Slovenije 1, Zadra 3, Istre 2, Rusije 53, Čehoslovačke 1, Rumunije 7 i Grčke 1. Od toga broja 12 ženskih. Na njemu su radili ugledni srpski nastavnici (Miodrag Aćimović, Milorad Nedeljković, Čedomir

i finansijske nauke ukazom kralja Petra I od 7. oktobra 1920. godine. Dve godine kasnije izabran je za vanrednog profesora Univerziteta u Ljubljani, a 1925. godine za redovnog profesora u Subotici.⁷⁷ Nezasadovoljan svojim statusom na Fakultetu, suočen sa klevetama i sukobima sa pojedinim kolegama, Mirko Kosić je podneo ostavku, koju je kralj Aleksandar uvažio svojim ukazom od 25. marta 1931. godine.

4.1.2. – Vezu sa univerzitetskim i javnim životom u Beogradu Kosić je u početku zadržao zahvaljujući Jovanu Cvijiću, koji ga je cenio i koji je okupio grupu mlađih nastavnika na svojim istraživačkim projektima. Na Cvijićev predlog, Kosić je za sociološka istraživanja u Vojvodini izradio sociografska pitanja prema zahtevima sociologije.⁷⁸ Nakon toga, napisao je tekst „Ideja progressa u savremenoj sociologiji“ za zbornik radova posvećen Jovanu Cvijiću povodom tridesetogodišnjice njegovog naučnog rada.⁷⁹ Ubrzo su se pojavile još dve značajne knjige Mirka Kosića: brošura *Noviji tipični pokušaji konstituisanja sociologije*⁸⁰ i *Osnovi ekonomske politike*.⁸¹

Pored toga, Kosić je u Beogradu 1920. godine pokrenuo i do kraja izlaženja uređivao časopis *Društveni život – socijalni naučni časopis za politiku, ekonomiju, zakonodavstvo i socijalne nauke*, kao prvi korak na putu osnivanju Sociološkog društva u Beogradu, kakvo je već postojalo u Zagrebu od 1919. godine.⁸²

Marković, Đorđe Tasić, Mihailo Ilić, Mihailo Konstantinović, Fedor Nikić i dr.) i ruski profesori (Georgije Dimčenko, Sergije Troicki, Mihailo Čubinski i Petar Struve). Kosić je postavljen za docenta za Ekonomske i finansijske nauke ukazom kralja Petra I od 7. oktobra 1920. godine. Fakultet je radio do 1. aprila 1941. Po dolasku okupatora, vojska je zauzela zgradu. Inventar je opljačkan, biblioteka odnešena u Pečuj a fakultet je zatvoren, da više nikad ne bude otvoren. (V. Miodrag Simić, *Istorija subotičkog Pravnog fakulteta 1920–1941*, Beograd 1999, str. 137).

77 Ukaz kralja Aleksandra, br. 10785, 1925.

78 Jovan Cvijić je Kosiću poverio da izradi sociografska pitanja prema zahtevima sociologije za sociološka istraživanja u Vojvodini. Vidi: Mirko Kosić, *Sociografska uputstva za ispitivanje sela*, Matica srpska, Novi Sad 1922, 43 str. Valjalo bi istražiti Cvijićev uticaj na Kosića i posebno njegova sociološko-ekonomska istraživanja sela, koja, sa istraživanjima Sretena Vukosavljevića, spadaju u najznačajnija sociološka istraživanja sela između dva rata. V. Aleksandar Gordić, „Mirko Kosić kao sociolog i ekonomist sela“, referat za naučni skup „Mirko M. Kosić – ličnost i delo“, Kikinda 2012, str. 4–5.

79 Mirko Kosić, „Ideja progressa u savremenoj sociologiji“, Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1924, 27 str.

80 Mirko Kosić, *Noviji tipični pokušaji konstituisanja sociologije*, Založila juristična fakulteta, Ljubljana 1924, 31 str.

81 Mirko M. Kosić, *Osnovi ekonomske politike*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, knj. 1, Beograd 1925, 416 str.

82 Vidi: Slobodan Antonić, „Kosić i Sociološko društvo“, referat za naučni skup „Mirko M. Kosić – ličnost i delo“, Kikinda 2012, str. 3.

Reč je o prvom specijalizovanom sociološkom časopisu u Srbiji koji je ispunjavao najviše standarde tadašnje evropske periodike i kojem je Kosić kao urednik i autor priloga odredio koncepciju i profil.⁸³ Časopis je imao za cilj da donosi sociološke rasprave i prikaze naših i stranih saradnika, u kojima će se sa konzervativne platforme kritikovati marksizam i materijalističko shvatanje društvenog razvoja.⁸⁴ U realizaciji ovakvog koncepta negovane su stalne rubrike: Rasprave i članci, Ocene i prikazi, Politički pregled, Privredni pregled, Pravni pregled, Pregled knjiga, Pregled časopisa, Bibliografija, Beleške, Marginalije.

Na tom poslu Kosić je saradivao posebno sa Đorđem Tasićem⁸⁵ i Fedorom Nikićem.⁸⁶ Iako nisu uspeli da osnuju Sociološko društvo,⁸⁷

83 Up. Jovan Đorđević u Sociološkom pregledu, 1938, str. 293.

84 *Društveni život*, br. 1/1920, unutrašnja strana prednje korice.

85 Đorđe Tasić (Vranje, 1892 – Beograd, 1943), pravnik, sociolog, univerzitetski profesor. Rođen je u Vranju u činovničkoj porodici, gde je završio osnovnu školu i gimnaziju. Diplomirao je 1919. i doktorirao na beogradskom Pravnom fakultetu 1920. godine. Predavao je na pravnim fakultetima u Subotici (1920–1922), Ljubljani (1922–1930), a od 1930. godine u Beogradu (predmeti Enciklopedija prava i Filozofija prava). Bio je urednik časopisa *Sociološki pregled* i *Arhiv za pravne i društvene nauke*. Zbog svojih demokratskih ubeđenja i kao protivnik fašizma za vreme okupacije, 1941. godine udaljen je sa fakulteta, a avgusta 1944. godine Gestapo ga je uhapsio i streljao.

86 Fedor Nikić (Prnjavor, Fruška Gora 1897–1989), pravnik, univerzitetski profesor. Diplomirao i doktorirao na beogradskom Pravnom fakultetu kao đak Slobodana Jovanovića. Biran je za docenta i profesora na Pravnom fakultetu u Subotici. Bio je politički angažovan u Matici srpskoj i Savezu zemljoradnika i pomoćnik ministra prosvete. Bavio se izdavačkom i publicističkom delatnošću. Sa Mirkom Kosićem učestvovao u pokretanju i uređivanju časopisa *Društveni život* i bio sekretar redakcije.

87 Osnivači časopisa, Kosić, kao glavi urednik i finansijer, član uredništva Đorđe Tasić i sekretar redakcije Fedor Nikić, planirali su da izlazak prvog broja prati i osnivanje Društva. Pored izučavanja srpskog društva kao glavnog zadatka ovog stručnog udruženja, planirano je i objavljivanje dela domaćih i stranih naučnika u sklopu edicije „Biblioteka Sociološkog društva“. Prema Fedoru Nikiću planirane su za objavljivanje sledeće knjige: Robert Mihels (Robert Michels), Oligarhija i demokratija (Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie: Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens, 1911); Istorijski materijalizam i socijalizam (R. Šomlo, P. Bart, T. Masarik i dr); F. Nikić, Sociologija i pravo; Đ. Tasić, Sociologija i država; Ž. Jovanović, Sociologija savremenog društva; N. Radojčić, Sociologija i istorija SHS; Sociologija književnosti i umetnosti; M. Kosić, Sociologija savremene kulture; M. Kosić, Sociologija rada; M. Kosić, Sociologija religije; Miler-Lir (Franz Müller-Lyer, 1857–1916), Sociologija porodice (*Die Familie*, München, J. F. Lehmann, 1912); K. Bogdanović, Sociologija žene; Sociologija grada; Mihailo Avramović, Sociologija sela i zadruge; Guillaume de Greef, Ekonomska sociologija (Sociologie économique, 1904). (navedeno u: Fedor Nikić, *nav. delo*, str. 164). Sve ovo govori o izuzetnoj obaveštenosti Mirka Kosića i njegovih saradnika, koji su pomno pratili glavne tokove i dela u tadašnjoj društvenoj nauci.

oni su uspeli da tokom 1920–1921. godine štampaju četiri broja časopisa.⁸⁸ U njima su objavljivani članci iz oblasti politike, ekonomije, prava i socijalnih nauka. Časopis je donosio prevode savremenih stranih autora, kritičke prikaze knjiga i revija iz oblasti sociologije, socijalne psihologije, etnopsihologije, narodne ekonomije, istorije, kulturne istorije, nauke o državi, prava, politike, religije.

Autori priloga, pored Kosića, Tasića i Nikića, bili su naši najugledniji akademici, profesori univerziteta i javni radnici.⁸⁹ U časopisu su prvenstveno objavljivani članci i studije iz oblasti sociologije i drugih društvenih nauka. Pored toga, stručno su obrađena i brojna tada aktuelna kulturno-prosvetna, socijalna i privredna pitanja i za njih nuđena određena rešenja (na primer, o našoj agrarnoj reformi, socijalizaciji, prosvetnoj politici i mnogim drugim pitanjima).⁹⁰

Pored ovih analitičkih tekstova i studija, časopis *Društveni život* je donosio i pregled savremenih revija iz oblasti sociologije, prava, ekonomije i politike: *The American Journal of Sociology* (Čikago), *Revue Internationale de Sociologie* (Pariz), *Zeitschrift für Sozialwissenschaft* (Lajpcig), *Neue Erde* (Beč), *Zeitschrift für öffentliches Recht* (Beč-Lajpcig), *Archiv des öffentlichen Rechts* (Tibingen), *Zeitschrift für Volkswirtschaft und Sozialpolitik*, *Weltwirtschaftliches Archiv*, *Revue Politique et Parlementaire* (Pariz).

Mirko Kosić je bio ne samo urednik, već i autor mnogih teorijskih studija, analitičkih tekstova, rasprava o aktuelnim pitanjima, osvrta i prikaza knjiga iz oblasti sociologije i ekonomije. On se nije libio da u svojim analitičkim tekstovima, raspravama i kroz komentare prikazanih knjiga

88 Prva tri broja časopisa *Društveni život* štampana su u štampariji Jovana Radaka u Velikoj Kikindi. Plan da časopis izlazi tromesečno nije se ostvario, jer je izostala podrška Štamparije Jovana Radaka, koja je zapala u finansijske i tehničke probleme. Četvrta sveska časopisa štampana je 1921. godine u izdanju knjižare Napredak u štampariji Mirotočivi u Beogradu. Vidi: Fedor Nikić, *nav. delo*, str. 157.

89 Saradnici časopisi bili su: dr Slobodan Jovanović (1869–1958), redovni profesor Pravnog fakulteta u Beogradu (od 1900) i redovni član SANU (od 1908); Radivoje Vrhovac (1863–1946), tadašnji predsednik Matice srpske (1920–1935); Nikola Radojčić (1882–1964), istoričar i akademik SANU (1934); dr Živojin Perić (1868–1953), redovni profesor Pravnog fakulteta u Beogradu (od 1901) i dopisni član SANU (od 1905); 1920. redovni profesor, koji će ubrzo biti primljen u SANU (1922. dopisni, 1926 redovni član), Miloš M. Milošević, Slavko Stanić, Vladislav D. Stanić, Mihajlo Konstantinović, Danilo J. Danić. Štampani su i prevodi stranih autora: Maksa Rubnera (Max Rubner, 1854–1932, nemački fiziolog, osnivač nutricionizma), Emila Lederera (Emil Lederer, 1882–1939, nemački ekonomista i sociolog), Franca Openhajmera (Franz Oppenheimer, 1864–1943, nemački sociolog i ekonomist), Leonharda Ragaca (Leonhard Ragaz, 1868–1945, švajcarski teolog) i Rudolfa Golgšajda. (Vidi: Bojana Vukotić, „Mirko M. Kosić kao urednik i saradnik časopisa *Društveni život*“, referat za naučni skup „Mirko M. Kosić – ličnost i delo“, Kikinda 2012, str. 3.)

90 Vidi: Fedor Nikić, *nav. delo*, str.158.

„izražava svoje teorijske tvrdnje i kritički razmatra aktuelne društvene probleme.“⁹¹ U to vreme Kosić se upoznao sa idejama Vilfreda Pareta, čije delo je na njega posebno uticalo. Smatrao je da je Pareto dao jedno veliko delo ogromne kulturno-istorijske erudicije i snage. Zato ga je zajedno sa Veberom i Dirkeom uvrstio u najznačajnije sociologe.⁹² Posebno se oduševljavao Paretovom teorijom elita, idejom da su u istoriji elite uvek upravljale masama.⁹³

Pored Paretovih ideja, Kosić se u ovo vreme zainteresovao i za ideje i praksu fašizma u Italiji. On je u njoj video realističku filozofiju, jer ona odgovara stvarnosti i nudi rešenja za izlazak iz ekonomske krize. Ovaj uticaj „Paretove teorije i fašističke prakse u Italiji vidljiv je i u časopisu *Društveni život* čiji je *spiritus movens* Kosić nesumnjivo bio“.⁹⁴

Časopis se, pored finansijsko-tehničkih problema, suočio i sa dodatnim neprilikama. Kada su izabrani za docente na Pravnom fakultetu u Subotici, Đorđe Tasić i Mirko Kosić su sve teže obavljali poslove vezane za uređivanje časopisa u Beogradu, koji je nije imao stalni prostor. Tadašnja vlast je sa nepoverenjem gledala na rad časopisa, jer su Đorđe Tasić i Fedor Nikić smatrani za „suviše progresivno-demokratski i levičarski“ nastrojene ličnosti. Uz to, ubrzo se pokazalo da je Mirko Kosić odveć netolerantan i odbojan, tako da se sve više sužavao krug saradnika. Iz tih razloga *Društveni život* je nakon četiri broja prestao da izlazi. Posle devetogodišnje pauze, Kosić je 1930. godine obnovio časopis u Novom Sadu, gde su štampana još šest svezaka *Društvenog života*, kao rezultat njegove samostalne izdavačke i uredničke aktivnosti.⁹⁵

Ambicija Mirka Kosića je bila da zajedno sa Đorđem Tasićem i Fedorom Nikićem osnuje i Sociološko društvo. Iako su pripreme bile uspešne a odziv potencijalnih članova odličan, do osnivanja Društva nije došlo.⁹⁶ Petnaest godina kasnije Đorđu Tasiću je pošlo za rukom da prvo 1935. godine osnuje Društvo za pravnu filozofiju i sociologiju, koje će 1938. godine promeniti ime u Društvo za sociologiju i društvene nauke, koje je pokrenulo izdavanje časopisa *Sociološki pregled*.⁹⁷ Nažalost, Kosić nije

91 Bojana Vukotić, *nav. delo*, str. 3–4.

92 Mirko Kosić, *Novi tipični pokušaji konstituisanja sociologije*, Založila Juridična fakulteta, Ljubljana 1924, str. 21.

93 Vidi: Jovo Bakić, *nav. delo*, str. 3–4.

94 Isto.

95 Vidi: Bojana Vukotić, *nav. delo*, str. 6–7; i: http://ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=168:-1920-1921&catid=55:-1918-1941&Itemid=64.

96 Fedor Nikić, *nav. delo*, str. 158.

97 Vidi: Slobodan Antonić, *nav. delo*, str. 7, i Aleksandar A. Miljković, „Pluralizam u srpskoj sociologiji do 1941. godine“, *Sociološki pregled*, Beograd 1988, god. 22, br. 3, str. 173–199.

učestvovao u ovim Tasićevim aktivnostima, jer se u to vreme udaljio od stručnog, publicističkog rada i ušao u političke vode. Pri tome ostaje otvoreno pitanje zašto on kao prvi školovani sociolog sa najboljim naučnim referencama i objavljenim sociološkim studijama nije učestvovao u radu Društva za sociologiju i društvene nauke i zašto nije objavio nijedan prilog u *Sociološkom pregledu*.⁹⁸ Prema mišljenju Božidara S. Markovića, profesora beogradskog Pravnog fakulteta i bliskog saradnika Đorđa Tasića, „razlog tome verovatno treba tražiti prvenstveno u njegovom individualističkom, nedovoljno komunikativnom temperamentu“.⁹⁹

4.1.3. – Gašenje časopisa *Društveni život*, neuspešan pokušaj da organizuje sociološko društvo i da zasnjuje univerzitetsku karijeru na beogradskom Pravnom fakultetu, Kosiću su teško pali. On je to doživeo kao lični poraz. Nakon ovih neuspeha, Kosić je početkom dvadesetih godina 20. veka svoje akademske i naučne aktivnosti počeo da usmerava van Srbije. Za razliku od beogradskog Pravnog fakulteta, na kojem nije bilo mesta za Mirka Kosića, Pravni fakultet Univerziteta u Ljubljani je 1922. godine široko otvorio vrata ovom mladom i perspektivnom naučniku.

U to vreme intenzivirao je svoje aktivnosti na međunarodnom planu. Uskoro je postao korespondent Međunarodnog instituta za sociologiju (Pariz-Ženeva) i dopisni član Nemačkog sociološkog društva (Keln-Berlin) i član Masarikovog sociološkog društva u Pragu.

Budući da se oslobodio izdavačko-publicističkih obaveza u Beogradu, Kosić se potpuno posvetio nastavno-naučnom radu. Temeljno je pripremao svoja predavanja, prikupljao i studirao relevantnu literaturu, pripremao rukopise za potrebe nastave. Ubrzo je napisao knjigu *Osnovi ekonomske politike* za potrebe nastave iz ekonomskih predmeta koje je držao na fakultetima u Subotici i Ljubljani, koja je izašla iz štampe u Beogradu 1925. godine.¹⁰⁰

98 Slobodan Antonić je mišljenja „da se grupa društvenih naučnika okupljenih oko Đorđa Tasića i njegovog Društva za sociologiju, u drugoj polovini tridesetih godina već uobličila u specifičnu naučnu zajednicu, povezanu ne samo interesovanjem za sociologiju, već i mestom stanovanja (Beograd) i rada (Pravni fakultet u Beogradu). Zbog toga je Kosić nekako nužno, barem u prvo vreme, morao ostati po strani. Ali da nije bilo Drugog svetskog rata, mi ne možemo znati da se i Kosić ne bi uključio u rad Društva za sociologiju, ili da ne bi objavio neki prilog u *Sociološkom pregledu*. Nasuprot Milićevoj oceni, ne mislim da je Tasićevo Društvo bila neka ideološka grupacija koja je odbijala Kosića zbog njegovog navodnog konzervativizma. Ona je pre bila zajednica naučnika sa specifičnim sociološkim istraživačkim i popularizatorskim programom, u kome je svakako i Kosić mogao da nađe svoje mesto“. (Isto, str. 7).

99 Božidar S. Marković, intervju u: *Sociološki pregled*, Beograd, br. 3, 1978, str. 18.

100 Mirko Kosić, *Osnovi ekonomske politike*, Geca Kon, Beograd 1925, 416. str. Prvi deo knjige je uvod o ekonomiji, državi, politici, nauci i etici, drugi deo je posvećen razvoju ekonomsko-političkih doktrina, a treći agrarnoj politici.

Te godine izabran je za redovnog profesora nacionalne ekonomije u Subotici. Spolja gledano, bila je to briljantna univerzitetska karijera. Međutim, Kosić nije bio omiljen na subotičkom Pravnom fakultetu. Često je imao sukobe sa kolegama.¹⁰¹ Zbog njegovog individualizma i nekooperativnosti nije bio omiljen u nastavničkom kolektivu, još manje među javnim radnicima i političarima Subotice i Vojvodine.

Iako je Kosić bio po obrazovanju, vokaciji i delu sociolog, on je „dobrim delom obrazovan kao ekonomista i jedan deo života je radio kao ekonomista i napisao je više ekonomskih dela“.¹⁰² U drugoj deceniji 20. veka on se „okrenuo ekonomskim temama i poslovima gde je koristio svoje znanje iz ekonomije“.¹⁰³

U prvom planu je bio nastavno-naučni rad na ekonomskim predmetima, koje je predavao. Rezultat toga rada je nekoliko članaka i studija, od kojih je najznačajnija pomenuta knjiga *Osnovi ekonomske politike*. Reč je o interdisciplinarno pisanoj studiji, u kojoj se prepliću ekonomsko-sociološko-politikološke analize. Pisana je iz sociološke perspektive primenjene na ekonomske fenomene, a obrađuje razvoj ekonomskih doktrina i osnovna pitanja agrarne politike.¹⁰⁴

Sledeći Kosićev ekonomski rad, *Savremeni ekonomsko-politički pravci, osobito u srednjoj Evropi*, nastao je u vreme velikih društveno-ekonomskih promena krajem dvadesetih godina.¹⁰⁵ U njemu se na osnovu tadašnje svet-ske literature obrađuju ekonomski procesi i tektonska ekonomska pomeranja u svetu. Težište je na prikazu ekonomskih kretanja u Evropi i svetu tokom 1920-ih godina (zastarelost evropske industrije posle rata, promene dužničko-poverilačkih odnosa u korist SAD, političke promene u Rusiji, teritorijalno smanjenje Nemačke, ogroman napredak SAD itd.). Drugi rad, pod naslovom *Previranja u svetskoj privredi – kriza kapitalizma?*, pojavio se kao njegov odgovor na izazove velike ekonomske krize, koja je počela

101 Postoje podaci o Kosićevom sukobu sa profesorom Aleksom Ivićem, do kojeg je došlo polovinom 1928. godine zbog jednog Ivićevog dopisa rektoru Univerziteta. U ovom dopisu on je navodno oklevetao svog kolegu Kosića, zbog čega je ovaj, protivno stavu uprave fakulteta, podneo Sreskom sudu u Subotici tužbu protiv Ivića. Pored toga, Kosić je bio podozriv prema ruskim profesorima, smatrajući da su oni strani agenti i da nekritički podržavaju nemačke naciste samo zato što su radikalni protivnici komunizma. (Vidi: Midorag Simić, *nav. delo*, i Dragomir Tomin, „Dr Mirko Kosić, Kikindžanin, talentovani naučnik i politički vizionar, popularni usamljenik“, *nav. delo*, str. 280).

102 Vidi: Boško Mijatović, *nav. delo*, str. 1.

103 Isto, str. 3–4.

104 Isto.

105 Mirko Kosić, *Savremeni ekonomsko-politički pravci, osobito u srednjoj Evropi*, Novi Sad 1929, strana 66.

1929. godine.¹⁰⁶ Kosić je prvo ukazao na pojavne manifestacije i posledice krize, a nakon toga je pokušao da objasni uzroke krize i mogućnosti njenog prevazilaženja, kao i odnos političkih ideologija i ekonomske krize.¹⁰⁷

4.1.4. – Baveći se intenzivno i sistematski ekonomijom i aktuelnim ekonomskim temama, Kosić nije zapostavio svoju užu struku – sociologiju. On se njoj vraća početkom tridesetih godina u vidu sistematskih istraživanja teorijskih problema opšte sociologije i pitanja savremene sociologije. Rezultat tih istraživanja su njegova dva glavna sociološka dela: *Uvod u Opštu sociologiju* (1934) i *Problemi savremene sociologije* (1934). Ova dela ukazuju da se on pored mnogobrojnih aktivnosti u raznim oblastima stručnog i javnog života u kontinuitetu bavio sociologijom sve vreme od pre Prvog svetskog rata. Taj rad on je u sistematskom obliku izložio u svojim predavanjima iz opšte sociologije, koja je držao na ekonomskom tečaju Kolarčevog narodnog univerziteta u zimskom i letnjem semestru školske 1933/34. godine.¹⁰⁸

Rukopis knjige *Uvod u Opštu sociologiju* Kosić je okončao u Insbrodu 1933. godine. U kratkom predgovoru ukazao je na „neodređen“ i „paradoksalan“ položaj sociologije u shvatanjima tadašnje stručne i šire javnosti, kao i na brojna predubeđenja i stereotipe o novoj društvenoj nauci, koja je tek u fazi konstituisanja i koja nije ni „neposredno praktična“ ni „epski zanimljiva“.¹⁰⁹ Uprkos tome, Kosić smatra da je „sociologija pored svega toga i zanimljiva, čak veoma zanimljiva jer baca svetlosti na prelete snaga koje odlučuju o sudbini svijetu nas i kao pojedinaca i kao pripadnika grupa“. Stoga je njegova namera da ova knjiga „posluži kao *uvod* u Opštu sociologiju, u njenu problematiku i metode njenog rasmatranja društvenog života“.¹¹⁰

U skladu sa tim ciljem, Kosić je koncipirao strukturu knjige, odabrao i sistematizovao teme i probleme i maksimalno prilagodio način izlaganja. Svoju analizu on započinje pitanjem: Šta je sociologija? U odgovoru na to

106 Mirko Kosić, *Previranja u svetskoj privredi – kriza kapitalizma?*, Beograd 1931, strana 61. U ovoj knjizi su objedinjeni Kosićevi radovi o previranju u svetskoj privredi, objavljeni u Srpskom književnom glasniku od 1. avgusta do 1. oktobra 1931. godine i članak o političkim ideologijama u savremenoj ekonomskoj teoriji.

107 Opširnije o tome: Boško Mijatović, *nav. delo*, str. 11–12.

108 Mirko M. Kosić, *Predavanja iz Opšte sociologije* održana na ekonomskom tečaju Kolarčevog narodnog univerziteta u zimskom i letnjem semestru školske 1933–34 godine, Narodna misao, Beograd 1934, 173 str.; Mirko M. Kosić, *Uvod u Opštu sociologiju*, Štamparija Jovanović i Bogdanov, Novi Sad 1934, 242 str.; i Mirko M. Kosić, *Problemi savremene sociologije*, Trud, Beograd 1934, 247 str.

109 Mirko M. Kosić, *Uvod u Opštu sociologiju*, str. 5.

110 *Isto*, str. 6. U nastavku Kosić dodaje: „Ako smo na srazmjerno malom prostoru uspeli da unekoliko uvedemo naše čitaoce u shvatanje nauke, koju volimo i na kojoj radimo, sred svih tegoba, već više od dvadeset godina, onda smo postigli bar jedan deo naših skromnih životnih zadataka“.

pitanje posebno je razmatrao „šta nije sociologija i šta se misli da jeste sociologija“. Nakon toga je odredio odnos opšte sociologije prema biologiji, psihologiji i istoriji (str. 7–30).

Težište knjige je na razvoju sociologije i na savremenoj sociologiji. U delu o razvoju sociologije (str. 31–138) Kosić je obradio doprinos „preteča“, Ogista Konta, biološke sociologije (H. Spensera, L. Gurviča i „rasista“), romantične i realistične sociologije („idealiste“ i „materijaliste“ u sociologiji). Posebno se pozabavio predstavnicima psihološke sociologije (F. Tenis, G. Tard i G. Ziml) i „stubovima savremene sociologije (E. Dirkem, M. Veber i V. Pareto). Deo o savremenoj sociologiji (str. 139–208) prikazan je kroz razvoj sociologije u tri tada vodeće zemlje i njihove znamenite sociologe. To su Francuska (S. Bugle, G. Rišar, L. Dipra i R. Monije), Nemačka (F. Openhajmer, A. Firkant i L. fon Vize) i Amerika (F. Gidings, Č. Kulej, E. Ros i U. Tomas).

Završni deo knjige posvećen je „perspektivama i teškoćama sociologije“. U njemu je Kosić optiku svoje analize usmerio na nekoliko ključnih pitanja od principijelnog i dalekosežnog značaja: (1) razlike i mogućnosti saznanja prirodnog i soci(j)alnog sveta, (2) kauzalnost i zakonitost soci(j)alnog zbivanja, i (3) ideologija i sociologija. Na kraju knjige Kosić je dao „Bibliografiju za dalji studij sociologije“ (str. 231–242), koja obuhvata: (1) Istorije socioloških teorija, (2) Metodološke osnove sociologije, (3) Periodiku, (4) Sistematska dela. Ova bibliografija obuhvata dela objavljena na nemačkom, francuskom, engleskom, italijanskom, ruskom, srpskom i hrvatskom jeziku.

Ovom knjigom Kosić se afirmisao kao najznačajniji jugoslovenski sociolog i svrstao u vodeće svetske sociologe. Knjigu je Jozef Rouček (J. Racek) ocenio kao „izvanrednu, ravnu bilo kojem srodnom radu napisanom na engleskom jeziku“.¹¹¹

4.1.5. – Rukopis knjige *Problemi savremene sociologije* Kosić je završio aprila 1934. godine. Reč je o zbirci njegovih „članaka i rasprava iz sociologije pisanih i delom objavljenih između 1912. i 1932. godine“.¹¹² On je pošao od činjenice da se „sociologija nalazi u punom naponu razvoja“, da je posle rata „interesovanje za njezina pitanja i metode ogromno poraslo, pa je prodrila i u akademsku i srednju (stručnu) nastavu sada već gotovo sviju zemalja“. Stoga se on latio nezahvalnog posla da konkretizuje

111 Jozef Raček zborniku o Gurviču: Georges Gurvitch and Wilbert E. Moore (eds.), *Twentieth Century Sociology*, New York: The Philosophical Library, 1945, 748.

112 Mirko M. Kosić, *Problemi savremene sociologije*, Trud, Beograd 1934, str. 5. Pet priloga u ovoj knjizi prethodno je objavljeno u časopisima *Delo*, Beograd, 1913 i 1914, *Društveni život*, Beograd, 1920, knjiga 1, Zbirna edicija *Naše selo*, Beograd, 1929, *Društveni život*, Beograd, 1930, br. 6. Za ostale priloge nema podataka da li su prethodno objavljeni.

interesovanje koje za sociologiju postoji, te da pripremi „delo propagande za istinsku naučnu sociologiju s obzirom na toliko rasprostranjene krive pojmove o njoj“. ¹¹³

Popularizatorski cilj i „propagandni karakter“ ove knjige bitno su odredili i njen sadržaj i domet. U njoj su obrađena osnovna pitanja konstituisanja sociologije (predmet i metod sociologije, odnos prema srodnim disciplinama, pravu, politici, socijalnoj filozofiji, filozofiji istorije), ali i stanje socioloških studija kod Jugoslovena. Posebna pažnja posvećena je sociološkom proučavanju sela. Kosić u knjizi takođe razmatra i tada veoma aktuelne probleme „rase i veličine naroda“, sociologije narodnosti i nacije, vođstva, ideje progressa, odnosa društvenog života i socijalne nauke i dr.

Stiče se utisak da je ova knjiga rađena na brzinu, bez napora autora da objavljene priloge poveže u celinu. Tekstovi su „mehanički“ stavljeni u jedne korice, bez neophodnih podataka o ranijem objavljivanju. Umesto uvodnog teksta, autor je dao „tehnički“ predgovor na jednoj strani, umesto zaključnog teksta priložio je tek tri strane „Predmetnika“ i šest strana Imenskog registra.

Očigledno je da je knjiga rađena bez velikih teorijskih ambicija. Heterogena po sadržaju, metodi izlaganja, ona ima više deskriptivni karakter i nedovoljno je teorijski utemeljena i razvijena. Ona je ostala u obliku torza. To priznaje i sam autor, koji u predgovoru samokritički piše: „Potpuno sam svestan da se kod pojedinih ovde rasvetljanih pitanja može danas ići i dva i tri sloja dublje u naučnoj analizi odnosno dalje ispredati tančine problema. Ali za prvo i postupno uvođenje u probleme ove srazmerno nove a izvanredno složene nauke čini nam se dovoljno za sad ovoliko i u ovoj postupnosti prodiranja u dubinu odnosno razgraničavanja područja sociologije od ostalih mogućih gledišta prema pojavama društvenog života“. ¹¹⁴ Stoga Kosić „za dublje ulaženje u problematiku savremene opšte sociologije“ upućuje zainteresovane čitaoce na njegovu knjigu *Uvod u Opštu sociologiju*.

Nakon izlaska ovih knjiga objavio je još nekoliko brošura i članaka do Drugog svetskog rata, koji su bili više političko-propagandnog nego teorijskog karaktera, tako da ćemo o njima govoriti u okviru Kosićeve ideološke i praktično-političke delatnosti. Najpoznatije su svakako brošure *Boljševizam, fašizam i nacionalsocializam* (1933), *Hrvatsko pitanje i nacionalno jedinstvo* (1937), *Naša spoljna politika* (1938), kao i tekst „Političke ideologije i savremena ekonomska teorija“ (1940). ¹¹⁵

113 *Isto*.

114 *Isto*.

115 Mirko Kosić, *Boljševizam, fašizam i nacionalsocializam*, Čačak 1933, Hrvatsko pitanje i nacionalno jedinstvo, Novi Sad 1937, *Naša spoljna politika*, Beograd

Napomenimo samo da se brošura *Boljševizam, fašizam i nacionalso-cializam* pojavila 1933. godine, kada su nacisti u Nemačkoj osvojili vlast. U njoj Kosić precizira svoj odnos prema najmoćnijim silama i pokretima tog vremena i veoma kritički govori o boljševizmu u SSSR-u, fašizmu u Italiji i nacizmu u Nemačkoj kao oblicima totalitarizma. Za razliku od Slobodana Jovanovića, koji je u svojoj knjizi *Poratna država* ove pokrete i ideologije analizirao prvenstveno pravnički, Kosić ih analizirao sa političko-ekonomskog aspekta.

Početkom tridesetih godina Kosić je uspostavio korektnu saradnju na Kolarčevim univerzitetom u Beogradu, gde je u periodu od 1933. do 1940. godine držao niz predavanja iz sociologije i privredne istorije. Na tim predavanjima nije se libio da analizira i iznosi svoje stavove o otvorenim društvenim, ekonomskim i političkim pitanjima, koja su se u izoštrenom obliku postavljala uoči Drugog svetskog rata.

4.1.6. – Obrađujući najznačajnije sociološke pravce svoga vremena, Kosić je nastojao da prevlada rigidnost i isključivost pojedinih socioloških škola i znamenitih teoretičara, te da u svojim studijama dosegne do produktivne teorijske sinteze. Njegova stanovišta se ne mogu svrstati u neki pojedinačni pravac. Ona predstavljaju svojevrsnu sintezu tadašnjih stubova sociologije (Dirkema, Vebera i Pareta) i triju glavnih tradicija: francuske, nemačke i američke.¹¹⁶

Posebno treba istaći Kosićevo oštro razgraničavanje nauke i politike, kritiku ideologija, tj. njihovog upliva u sociologiju kao nauku.¹¹⁷ To je naročito došlo do izraza u njegovim knjigama *Uvod u Opštu sociologiju* i *Problemi savremene sociologije*, ali i u ostalim studijama. Ovakav otvoreni, kritički pristup naročito se vidi u Kosićevom odnosu prema Marksizmu i marksizmu. On je veoma oštro kritikovao marksizam, pogotovo njegovu ekstremnu, totalitarnu varijantu – boljševizam. Ali to mu nije smetalo da veoma ceni Marksa kao naučnika, bez kojeg nije moguća ekonomsko-sociološka analiza protivrečja modernog sveta.¹¹⁸

Posmatrajući u celini univerzitetsku i naučnu karijeru Mirka Kosića, možemo zaključiti da je njegova univerzitetska karijera bila relativno kratka, od 1920. do 1931. godine. Ali bila je izuzetno intenzivna i plodotvorna. U tom periodu su nastala njegova glavna dela iz sociologije i ekonomije, koja su predstavljala značajan doprinos razvoju ovih nauka u Srbiji. Od početka 30-ih godina Kosić će se, nažalost, sve više udaljavati od univerzitetskog

1938, „Političke ideologije i savremena ekonomska teorija“, *Pravna misao*, 6 (1940), br. 9–10.

116 Vidi: Aleksandar Gordić, str. 4.

117 Mirko Kosić, *Uvod u Opštu sociologiju*, str. 189, 229–230.

118 *Isto*, str. 75.

i naučnog rada i usmeravati ka publicističkom i političkom delovanju. Glavno polje njegovog stručnog rada između dva rata bila je sociologija. Na tom polju on je ne samo stekao glas najboljeg i najistaknutijeg sociologa u Jugoslovena, već je kao takav i kao saradnik socioloških časopisa postao poznat i cenjen u Evropi i svetu.

On nije uspeo da stvori zaokružen sociološki sistem, ali je zauzvrat u svojim sociološkim radovima obradio ključne oblasti savremene sociologije: metodologiju, istoriju discipline, opštu sociologiju, sociološke teorije, sociologiju naselja, etnosociologiju, sociologiju politike, sociologiju rada, porodice, socijalnu patologiju. Uz to, obradio je u njegovo vreme najznačajnije i najuticajnije sociološke pravce.¹¹⁹

4.2. Rad i položaj u Matici srpskoj

4.2.1. – U porodici Mirka Kosića izuzetno je cenjena Matica srpska kao dragocena srpska nacionalna institucija koja je, naročito posle preselejenja iz Pešte u Novi Sad 1864. godine, sistematski radila na širenju prosvetćenosti i uzdizanju opšteg kulturnog nivoa Srba u Vojvodini. Mirkov otac je bio pretplaćen na *Letopis Matice srpske*, koji su njegovi sinovi čitali od rane mladosti.

Mirko Kosić je počeo saradnju sa Maticom srpskom 1912. godine priložima u *Letopisu*. Ovaj ugledni časopis je prvo objavio dve beleške osamnaestogodišnjeg mladića. Prva se odnosila na knjigu Adolfa Majera o Vilhelmu Ostwaldu,¹²⁰ a druga na problem „amerikaniziranja lajpciškog univerziteta“, koji je aktuelan i danas, sto godina posle objavljivanja.¹²¹ Od ukupno 30 tekstova objavljenih u raznim časopisima i listovima te godine, Kosić je 14 objavio u *Letopisu*. Od toga šest priloga su prikazi knjiga koje su se pojavile na nemačkom i mađarskom jeziku. Reč je o knjigama u to vreme poznatih i popularnih autora (Adolf Mayer, Victor Auburtin,

119 Aleksandar Gordić s pravom ističe da „u oceni njegovih socioloških radova savremeni istraživači ostaju fascinirani Kosićevim suverenim kretanjem u različitim sociološkim disciplinama, ogromnom istraživačkom građom do koje je dolazio u svojim istraživanjima, sintezom raznih nacionalnih socioloških tradicija... Ponekad deluje zaprepašujuće kako je, u ono vreme nerazvijenih komunikacija, uspeo da dođe do svih relevantnih izvora, kako bi na osnovu njih formulisao vlastite, samostalne zaključke, koji ne povlađuju nijednom konjunkturnom pravcu. Ujedno, kombinovao je najvažnije doprinose iz raznih nacionalnih socioloških tradicija, i sâm ocrtavajući razlike u težištima interesovanja i pristupima između nemačke, francuske i anglosaksonske sociologije.“ (Aleksandar Gordić, *nav. delo*, str. 4)

120 Mirko Kosić, „Adolf Mayer: Wilhelm Ostwald, Preussische Jahrbücher“, *Letopis Matice srpske*, Novi Sad, god. 87, knj. 289. sv. 5 (1912), str. 102–104.

121 Mirko Kosić, „Amerikaniziranje lajpciškog univerziteta“, *Letopis Matice srpske*, Novi Sad, god. 87, knj. 289. sv. 5 (1912), str. 104–105.

Neményi Bertalan, Pontus Falbek, Werner Sombart).¹²² Ostali Kosićevi prilozi su beleške o značajnim događajima i pojavama.¹²³

Bio je to uvod u izuzetno plodnu i uspešnu dvodecenijsku saradnju Mirka Kosića i Matice srpske. Okosnicu te saradnje činili su Kosićevi brojni tekstovi u *Letopisu*, ali i njegove aktivnosti u organima i različitim projektima Matice srpske. Zato nije slučajno što je ambiciozni Kosić, nakon slavodobitnog povratka iz Švajcarske u Kraljevinu SHS postavio sebi za cilj da, između ostalog, učvrsti svoj položaj u Matici srpskoj i u doglednoj budućnosti postane njen predsednik.

Na ostvarenju ovoga cilja on je počeo sistematski da radi posle 1923. godine, kada nije primljen na Pravni fakultet u Beogradu, kada je prestao da izlazi njegov časopis *Društveni život* i kada se zaposlio na Pravnom fakultetu u Subotici. U to vreme Matica srpska je bila u procesu kritičkog preispitivanja, jer je bilans njenog desetogodišnjeg rada bio nepovoljan i nedovoljan. U izmenjenim uslovima novog vremena, u promenjenim nacionalnim, kulturnim, socijalnim i privrednim odnosima, Matica srpska „nije imala jedan određeni pravac i nije znala stvarno šta hoće; i u nemogućnosti da se snađe Matica srpska nije mogla nešto veće i krupnije uraditi; sve je rađeno na parče, od danas do sutra, sporo i suviše nategnuto i bez većeg poleta“.¹²⁴ Ubrzo je Matica srpska ušla u ozbiljnu krizu i našla se pred

122 „Victor Auburtin, Die Kunst stirbt, A. Langen, München“, *Letopis Matice srpske*, Novi Sad, god. 87, knj. 289. sv. 5 (1912), str. 99–102; „Neményi Bertalan: A magyar nép állapota és az amerikai kivándorlás [Stanje Mađarskog naroda i seoba u Ameriku]“, *Letopis Matice srpske*, Novi Sad, god. 87, knj. 288, sv. 4 (1912), str. 99–105; „Pontus Falbek: Neomaltusianizam u odnosu prema rasnoj biologiji i rasnoj higijeni“, *Letopis Matice srpske*, Novi Sad, god. 87, knj. 288, sv. 4 (1912), str. 107–111; „Džon Mak-Donald: Država i žene, Der Statsbürger“, *Letopis Matice srpske*, Novi Sad, gGod. 87, knj. 289. sv. 5 (1912), str. 105–106; „Werner Sombart: Die Zukunft der Juden. Leipzig, Duncker et Humbolt, 1912., str. 91“, *Letopis Matice srpske*, Novi Sad, god. 87, knj. 289. sv. 5 (1912), str. 96–99.

123 „Demetrius Gusti: Ein Seminar für Soziologie, Politik und Ethik an der Universität Jassy“, *Letopis Matice srpske*, Novi Sad, god. 87, knj. 288, sv. 4 (1912), str. 105–107; „Amerikaniziranje lajpciškog univerziteta“, *Letopis Matice srpske*, Novi Sad, god. 87, knj. 289. sv. 5 (1912), str. 104–105; „Velika škola za komunalnu i socijalnu administraciju u Kelnu“, *Letopis Matice srpske*, Novi Sad, god. 87, knj. 288, sv. 4 (1912), str. 111–112; „La vie internationale“, *Letopis Matice srpske*, Novi Sad, god. 87, knj. 288, sv. 4 (1912), str. 112–113; „Világkönyvtár“, *Letopis Matice srpske*, Novi Sad, god. 87, knj. 288, sv. 4 (1912), str. 113; „Dezinfikacija knjiga u javnim knjižnicama“, *Letopis Matice srpske*, Novi Sad, god. 87, knj. 290, sv. 6 (1912), str. 98; „Zbor nemačkih bibliotekara u Minhenu“, *Letopis Matice srpske*, Novi Sad, god. 87, knj. 290, sv. 6 (1912), str. 98–99; „Prvi muzej na selu osnovan je ove godine u Gornjoj Šleskoj u Zaboru“, *Letopis Matice srpske*, Novi Sad, god. 87, knj. 288, sv. 4 (1912), str. 113.

124 Fedor Nikić, „Kriza u Matici srpskoj“, *Radovi (1919–1929), knjiga 4*, Beograd 1983. str. 138. U ovom tekstu autor navodi jedanest razloga ove krize u Matici srpskoj.

dilemom: „da li treba da ostane samo jedno književno-kulturno udruženje sa ograničenim suženim zadatkom ili da ima da obuhvati ceo naš nacionalni i kulturni društveni, privredni život i postane njegov regulator“.¹²⁵

4.2.2. – Jedan od glavnih uzroka krize Matice srpske bio je u tome što ljudi koji su bili u njenom rukovodstvu nisu razumeli novo vreme i promenjene okolnosti u novoj zajedničkoj državi. To novo vreme i nove prilike tražili su nove ljude. Valjalo je „naći ljude, koji će Maticu srpsku izvući iz ove neaktivnosti, nesređenosti i neodređenosti, dati joj poleta i učiniti da postane regulator i reformator našeg nacionalnog i kulturnog života i faktor razvitka, što bi odgovaralo njenim tradicijama i tradicijama i savremenim potrebama i težnjama našeg naroda“.¹²⁶

Tu je Mirko Kosić video svoju šansu. On se ubrzo našao na čelu grupe mladih za reformu Matice srpske. Ova grupa je u toku 1927–1930. godine vodila „reformne akcije“ i borbu protiv konzervativnog krila, nastojeći da preuzme rukovodeći položaj u Matici srpskoj.¹²⁷ Pojedinci iz ove grupe su u Kosiću videli i budućeg predsednika Matice srpske. Nažalost, i ovde će se „teška priroda“ i „negativne osobine“ Kosićeve ličnosti javiti kao prepreka da on postane lider „reformatora“ i predsednik Matice srpske. Protiv Kosića je bio i njegov prijatelj iz mladosti i najbliži saradnik u časopisu *Društveni život* – Fedor Nikić.¹²⁸

125 *Isto*, str. 140.

126 *Isto*.

127 Grupu mladih za reformu Matice srpske sačinjavali su pored Mirka Kosića: dr Fedor Nikić, profesor univerziteta, Veljko Petrović, književnik iz Beograda, dr Mihailo Konstantinovnić, profesor univerziteta, dr Milan Kašanin, književnik iz Beograda, Ignjat Pavlas, starešina sokolske župe iz Novog Sada, dr Branko Nikolić, javni beležnik iz N. Sada, Mirko Balugdžić, direktor Muške gimnazije iz N. Sada, Ljubomir Milošević, direktor Trgovačke akademije, Vojin Brkić, direktor Okružnog ureda za osiguranje radnika u Novom Sadu, Marin Glavina, upravnik Saveza agrarnih zajednica iz Novog Sada, Dimitrije Kirilović, upravnik Državne arhive iz N. Sada, Gaja Gračanin, direktor „Putnika“ iz N. Sada, Velimir Nenadović, inspektor u penziji, dr Milorad Popov, javni beležnik iz N. Sada, Stevan Čirić, profesor iz Sremskih Karlovaca, Predrag Klicin, gradski senator iz N. Sada, Jovan Popović, profesor iz N. Sada, Svetislav Marić, profesor iz N. Sada, dr Raduško Ilijić, advokat iz N. Sada, Nikola Radovanov, sudski beležnik, inženjer Dušan Šainović, Svetislav Popović, književnik, Dušan Obradović, advokat i dr. (Vidi: Fedor Nikić, „Borba napredne grupe mladih za reformu Matice srpske“, *Radovi (1919–1929)*, knjiga 4, Beograd 1983, str. 152).

128 Nikić je ovako obrazložio svoj stav prema Kosiću: „Sasvim prirodno da sam i ja zbog te i takve njegove teške prirode, dolazio sa njim često do međusobnog objašnjavanja i sukobljavanja, dok se najzad nismo i konačno razišli, da se više nikada, sve dok je posle živio u Beogradu nismo mogli nikako naći na nekom zajedničkom – ni naučnom, ni bilo kakvom drugom poslu i radu. Jer sa ljudima takvih negativnih osobina, i pored moje urođene ‘trpeljivosti’, ne mogu dugo da sarađujem, ni u javnom životu, ni na naučnom poslu. To je ustvari bio glavni razlog, da sam

Pomenuta grupa mladih za reformu Matice srpske došla je sa velikim očekivanjima i nadom na redovnu skupštinu Matice srpske 11. avgusta 1929. godine. Međutim, konzervativna grupa starih je nasuprot njima imala pripremljen plan kako će na ovoj Skupštini moći da osujeti ovu njihovu nameru. Oni su prvo odbili većinom glasova predlog novosadske napredne grupe na čelu sa dr M. Sekulićem da Mirko Kosić bude kandidovan za predsednika Matice srpske. I drugo, oni su uspeli da za redovne članove Matice srpske ne budu primljena 852 nova člana, koji su bili upisani prethodnih nedelja, od 3. do 25. avgusta 1929. godine. Na ovoj skupštini je došlo do fizičkih sukoba između „reformatora“ i „konzervativaca“ i odlukom policije ona je raspuštena.

Posle raspuštanja na ovakav način, naredne sednice redovne skupštine Matice srpske održane su 1. septembra i 27. oktobra 1929. godine. Na njima je „neslavno završila reformna grupa mladih, jer je bila ‘porażena’ i ako je u njoj imala osiguranu ogromnu većinu, a sa njenim ‘porazom’, naravno, osujećena je bila i ovoga puta i njena mnogo tražena reforma Matice srpske“.¹²⁹

Kao i mnogo puta ranije, Mirko Kosić je ovaj poraz shvatio lično i veoma teško ga je podneo. Posebno mu je teško palo što je njegova kandidatura za predsednika Matice srpske odbijena od strane „konzervativaca“ i dela „reformatora“ sa obrazloženjem da je on konfliktna ličnost i „teška priroda“ i da je „samo cenjen sa svoga znanja, stručnosti i sposobnosti“.¹³⁰ Iz tih razloga on je reagovao burno. Radikalno je raskinuo sve veze sa Maticom srpskom¹³¹ i usmerio se na druge, u prvom redu privredno-političke aktivnosti.

4.3. Uloga u privredno-političkom životu zemlje

Pomenuli smo da je Kosić imao velike planove da ostvari značajniju ulogu u privredno-političkom životu zemlje. Tu ambiciju je nastojao da ostvari sistematskim angažovanjem na dva područja: (1) kao stručnjak u oblasti privrede, i (2) kao politički lider i narodni poslanik u Skupštini Kraljevine Jugoslavije.

nasuprot Novosađanima, načelno bio protiv toga, da se M. Kosić u jesen 1929. kandiduje za predsednika Matice srpske, na mesto Radivoja Vrhovca.“ (Fedor Nikić, *nav. delo*, str. 157.

129 *Isto*, str. 151.

130 *Isto*.

131 Poslednji tekst pod naslovom „Vojvođani o Vojvodini“ Kosić je objavio u *Letopisu* februara 1929. godine, god. 103, knj. 319, sv. 2, str. 304–307. Time je on definitivno okončao svoju veoma plodnu spisateljsku saradnju sa Maticom srpskom i *Letopisom*.

4.3.1. – Prvo područje je bilo na privrednom planu, gde je nastojao da primeni svoja znanja iz ekonomije i ekonomskih nauka. Radio je kao generalni sekretar Trgovačko-industrijske i zanatske komore u Novom Sadu od 1925. do 1931. godine. Iako je bio redovni profesor Pravnog fakulteta u Subotici (angažovan i na Univerzitetu u Ljubljani), Kosić je radio kao „stalni činovnik“ u ovoj Komori i za to primao „lepu i veoma unosnu sinekuru“. On je svojim znanjima iz ekonomije, sociologije i drugih društvenih nauka, kao i bogatim iskustvom i evropskim vezama, davao značajan doprinos radu Komore u tom periodu. Između ostalog, on je napisao i sredo izveštaje o privrednim prilikama u Vojvodini, koji su godinama služili stručnjacima kao neophodna literatura.

Zbog svojih odličnih stručnih sposobnosti, Kosić je bio imenovan za pomoćnika ministra trgovine i industrije (1926–1927), gde je radio na izradi zakonskih predloga. Najzad, kao ekonomski stručnjak nastojao je da ponudi odgovore na izazove Velike privredne krize (1929–1934). Kosiću je postalo jasno da će morati da nastupi povezivanje privrede kako bi se stvorila „dovoljno velika područja za razvitak današnje privredne tehnike“, pa je već 1930. predviđao i nastanak „evropske carinske unije“. Stoga je za Jugoslaviju i druge male zemlje srednje i jugoistočne Evrope presudno pitanje: „s kojim zemljama ćemo imati da obrazujemo ta veća privredna područja, jer od toga će zavisiti mogućnost našeg budućeg privrednog razvoja, a time i naša nacionalno-politička i nacionalno-kulturna pozicija u Evropi“.¹³²

S tim u vezi, postavio je pitanje da li bi Jugoslaviji bilo u interesu da se bliže poveže sa srednjom Evropom ili sa balkanskim zemljama? U odgovoru na ovo pitanje Kosić je smatrao da Jugoslaviji više odgovara jedna Balkanska unija s Bugarskom, Rumunijom i Grčkom, s kojima je strukturno povezana.

Time je reaktuelizovao staru ideju „Balkan balkanskim narodima“. „Ako bi se Balkan sporazumeo pre obnove nemačko-germanske sile bile bi date šanse da se zapreči svaki Drang kako na Trst – Jadran tako i niz Dunav. Naša privredna, ali i politička i kulturna budućnost zavisi od toga koja će se mogućnost pre ostvariti: svest Balkana ili obnova političke snage velike Nemačke“.¹³³ Međutim, ta ideja se ubrzo pokazala nerealnom jer je Hitler preduhitrio balkansko povezivanje i ove zemlje okupacijom podredio interesima Trećeg Rajha.

Radeći u Trgovinsko-industrijskoj i zanatskoj komori, Kosić je stekao dragocena ekonomsko-finansijska znanja i izrastao u vodećeg finansijskog

132 Mirko Kosić, „Srednja Evropa ili Balkanska unija? Povodom svetske privredne krize“, *Društveni život*, br. 4, 1930, str. 42.

133 Isto. 44.

stručnjaka Srbije. To će mu kasnije otvarati mnoga vrata državno-finan-sijskih institucija.

Međutim, u svom radu u Komori on je ispoljio aroganciju, veliku gramzivost, beskrupulozno korišćenje privilegija i prisvajanje materijalnih sredstava. Reč je o osobinama koje se nisu ispoljavale u Kosićevom ranijem stručnom i javnom delovanju. Ponašajući se tako, on je došao u sukob sa propisima i rukovodstvom Komore, nakon čega je njen disciplinski odbor 1931. godine otpustio Kosića „iz komorske službe bez prava na ikakvu naknadu (otpreminu ili mirovinu)“.¹³⁴

4.3.2. – Mirku Kosiću je bilo jasno da će njegove ideje i reformator-sko-prosvetiteljski koncepti u oblasti ekonomije, kulture i politike ostati „prazna priča“ i mrtvo slovo na papiru ukoliko se ne izbori za značajnu poziciju na političkom planu. Doduše, on je kao profesor univerziteta, ugledni stručnjak i patriota često javno nastupao i stekao zavidan ugled i uticaj u političkom životu.¹³⁵ Ali to nije bilo ni dovoljno, ni delotvorno. Zato je sredinom 30-ih godina odlučio da se politički angažuje. Prihvatio je da bude kandidat za narodnog poslanika Radnog kluba, političke grupacije koja je bila bliska Stojadinovićevoj Jugoslovenskoj radikalnoj zajednici (JRZ). Na parlamentarnim izborima 1935. godine Kosić je bio kandidat na listi Bogoljuba Jevtića za Velikokikindski grad i srez. U predizbornim aktivnostima Mirko Kosić je bio neumoran. Držao je brojne mitinge u Ve-likoj Kikindi i okolnim mestima.¹³⁶ Hrabro je ulazio u stranačke okršaje sa

134 O tome Jovo Bakić iznosi sledeće podatke: „Stavljalo mu se, između ostalog, na teret da je: sastavljao netačne zapisnike; na moralno sporan način izvlačio ličnu korist iz sredstava Komore; namerno zaturao dokumenta u cilju unošenja zabune o broju godina koje je proveo u državnoj službi a u cilju dobijanja prava na penziju; iz ličnih razloga zaposlio ‘nesposobnu činovnicu’; stupio 1929/30. u ‘ličnu poslovnu vezu sa peštanskom firmom Hofher-Šranc-Klajton-Šutlevort i da je zatim bio izabran u upravni odbor novoosnovanog Jugoslovenskog A.D. Hofher-Šranc-Klajton-Šutlevort bez odobrenja i znanja Uprave Komore, pa je time prekršio dužnosti u pogledu reda i nepristrasnog rada u Komori i propisa Pravilnika’; da ‘se 1927. god. primio dužnosti člana Upravnog odbora Direkcije Državnog Svilarstva u Novom Sadu i da je dužnost vršio u toku svoje službe u Komori, a sve to bez odobrenja Uprave Komore a na uštrb rada u Komori i privredničkih interesa’; da se ‘veoma često u komorskom zvanju ponašao prema činovnicima i poslužiteljima Komore na veoma grub i nepristojan način, psujući i vredajući ih’; da se ‘veoma često koristio radom komorskih činovnika i poslužitelja u svoje privatne svrhe’; te da je često bez odobrenja odsustvovao iz Novog Sada.“ (Jovo Bakić, *nav. delo*, str. 2).

135 U javnosti je posebno cenjena Kosićeva spremnost da otvoreno istupa i kritikuje poteze oficijelne vlasti i političkih moćnika. Na primer, on se nije ustezao da oštro kritikuje uvođenje šestojanuarske diktature kralja Aleksandra i nedemokratski režim, te da otvoreno osporava mnoga zakonska i kadrovska rešenja.

136 O ovim predizbornim skupovima Mirka Kosića izveštavale su lokalne novine, a najpodrobnije list *Jugosloven* u brojevima iz maja-avgusta 1935. godine pod

pristalicama protivkandidata Števa Budišina, a svađe i tuče „kosićevaca“ i „budišana“ bile su normalna pojava.¹³⁷

Kosić je stekao veliku popularnost jer se zalagao za stručnost i principe moderne pravne države i da se društveni položaj ne vezuje za nacionalnost ili političku pripadnost. U javnim nastupima su dolazili do izraza njegov besednički dar, široko obrazovanje, erudicija i čvrsto ubjeđenje u stavove koje je zastupao.¹³⁸ Stari Kikindžani su njegove govore dugo pamtili i decenijama prepričavali.

Jedan od takvih govora je Kosićeva beseda Nemcima u Nakovu, koja je imala velikog odjeka u Banatu i Vojvodini. Naime, on je tada rekao „da će Jugoslavija biti okupirana, ali da će Nemci izgubiti rat i da oni zato paze na svoje ponašanje prema susedima“.¹³⁹ Zabeleženo je, takođe, da je u predizbornom govoru rekao da ga ne interesuju sitne lokalne intrige i problemi, već „progres zemlje u celini, a kada on obuhvati celu zemlju onda će napredak stići i u Kikindu“.¹⁴⁰

naslovima: „Kako ćemo na izbore“ i „Protiv demagoga“ (br. 272/273), „Sjajan zbor dr Mirka Kosića u Nakovu“ (br. 274), „Talas narodne svesti“ (br. 275), „Rezultati izbora“ (br. 276), „Narodna svest je pobedila“ (br. 276/277), „Dr Mirko Kosić (biografija)“ (br. 278), „Šta je potrebno narodu“ (br. 279), „Rad našeg poslanika G-na Dra Mirka M. Kosića“ (br. 287), „Zbor Mirka Kosića, narodnog poslanika u Kikindi“ (br. 296).

- 137 Anđelka Kosić tvrdi da je njen otac Slavko G. Kosić, kao vatreni „kosićevac“, svog rođaka Mirka Kosića pratio na svim predizbornim skupovima. On je svedočio da je stranačka borba na tim skupovima bila surova i da se u njoj nisu birala sredstva. Na primer, „budišani“ su na mitinzima nosili mrtvački kovčeg sa napisom „Mirko Kosić“, klevetali i fizički napadali „kosićevce“. Ta politička borba je bila tako surova jer su i radna mesta zavisila od rezultata stranačkih izbora.
- 138 Velikokikindski list *Jugoslaven* je uoči izbora pisao zašto narod hoće Mirka Kosića za poslanika: „Hoćemo g. dra Mirka Kosića da nas zastupa u Narodnoj skupštini zato što birajući njega biramo zaista po preporuci vlade: najboljega među najboljima u našem srezu!... Narod ga hoće, jer u njegovu čestitost, poštenje, karakter, spremu i pravdoljubivost ima neograničeno poverenje, a takvo poverenje u njega nema samo narod ovoga sreza, nego i one stotine hiljada građana Jugoslavije, koje g. dra Mirka Kosića odlično poznaju“. (*Jugoslaven*, Velika Kikinda, god. 5. br. 276, str. 1.)
- 139 Ova Kosićeva rečenica je zapamćena i nju su često citirali brojni Kikindžani. Anđelka Kosić ju je čula od svog oca Slavka G. Kosića, koji je učestvovao u organizovanju predizbornih skupova maja 1935. godine. On je tvrdio da je Kosić tu rečenicu izgovorio na skupu u nemačkom selu Nakovu, obraćajući se prisutnim meštanima na nemačkom jeziku. Tu je rečenicu ponovio i na skupu u Kikindi. Sličnu tvrdnju iznose i Jovan Pejtin, Marija Tanackov, Dragomir Tomin i Dušan Dejanac. Nažalost, velikokikindski listovi koji su izveštavali sa predizbornih skupova 1935. nisu zabeležili ovu Kosićevu rečenicu. List *Jugoslaven* je u br. 274 iz aprila 1935. na str. 2 pod naslovom „Sjajan zbor dr Mirka Kosića u Nakovu“ doneo opširan izveštaj na pet stubaca, ali nije citirao pomenutu rečenicu.
- 140 D. Tomin, *nav. delo*, str. 281.

Kosićeva izborna kampanja je okončana uspešno i on je u veoma oštroj konkurenciji izabran za narodnog poslanika za Velikokikindski srez (1935–1937). Uspeo je da pobedi kao protivkandidate ne samo lokalnog moćnika, Števa Budišina, nego i dr Dragoljuba Jovanovića, koji je tada bio jedan od najpoznatijih i najpopularnijih političara u Srbiji i Jugoslaviji. Mirko Kosić je dobio 6.454 glasa, Dragoljub Jovanović 3.924, Arsenijević 13, i Rade Doroslovac samo 5 glasova.

REZULTAT

izbora od 5. maja 1935. godine za grad i srez Vel. Kikindski

Red. br.	NAZIV OPŠTINA	IMENA KANDIDATA				
		Dr Mirko Kosić	Števa Budišin	Dr Dragoljub Jovanović	Rade Doroslovac	Arsenijević
1	Vel. Kikinda	3141	2087	145	1	–
2	Bašaid	451	189	382	4	13
3	Mokrin	611	676	251	–	–
4	Nakovo	481	123	–	–	–
5	Idoš	182	188	375	–	–
6	Bočar	474	80	2	–	–
7	Sajan	348	82	31	–	–
8	Padej	538	357	24	–	–
9	Bač. Topola	135	141	1	–	–
10	Bikač	93	1	33	–	–
	SVEGA	6454	3924	1244	5	13

Izvor: *Jugosloven*, vanredno izdanje, Velika Kikinda, god. 5 (6. maj 1935), br. 276, str. 1.

Kosić je bio jedan od najaktivnijih poslanika u Narodnoj skupštini Kraljevine Jugoslavije u periodu 1935–1938. godina. Kao samostalni poslanik bio je član umerenog „Radnog kluba“ u jugoslovenskoj skupštini.¹⁴¹ Držao je nadahnute političke i poslaničke govore na razne teme i u raznim prilikama, a lajtmotiv njegovih izlaganja bili su: „rasprave o državno budžetu“, „hrvatsko pitanje“, „nacionalno jedinstvo“ i „naša spoljna politika“. Iako ti njegovi javni nastupi nisu imali teorijski već političko-propagandni karakter, on ih je objavljivao kao posebne brošure i nastojao da im pribavi akademsko-teorijske atribute.

Pored brojnih aktivnosti u Narodnoj skupštini, Kosić je često boravio u Kikindi i okolini, gde je ostvarivao neposredni kontakt sa biračima. Lokalna štampa je podrobno izveštavala o ovim kontaktima i njegovom poslaničkom radu: „Svojim veliki delom dokazao je i pokazao kako narodni poslanik treba i mora da štiti interese ne samo svoga sreza, već opšte interese, koji

141 U to vreme nekoliko godina je saradivao sa „Zborom“ Dimitrija Ljotića, o čijoj ličnosti je tada formirao pozitivan sud, koji je zadržao da kraja života.

vode ka boljitku i napretku. Njegov uspeh sahranio je jednom za svagda štetnu politiku bivšeg narodnog poslanika koji je svojim radom pokazao samo kako jedan narodni poslanik ne sme da radi. Zahvalna Kikinda, zemljoradnici, a ujedno i ceo zemljoradnički stalež, čiji je g. dr. Kosić izraziti predstavnik, neće mu nikada zaboraviti, što je za njih zasada učinio.¹⁴²

U periodu od 1933. do 1939. godine Kosić je objavio brojne brošure u kojima je iznosio svoje stavove o tada aktuelnim javnim pitanjima. Kada je postao poslanik, štampao je većinu svojih govora u Narodnoj skupštini po stenografskim beleškama.¹⁴³

Jedna od najznačajnijih brošura pojavila se 1937. godine kao rezultat Kosićevih govora u Skupštini pod naslovom Hrvatsko pitanje i nacionalno jedinstvo.¹⁴⁴ On se uključio u veliku debatu o statusu Hrvatske u Kraljevini Jugoslaviji i izneo svoj nedovoljno razrađen i prilično konfuzan pogled na federalno uređenje zemlje. U brošuri nema ni traga od nekadašnjih jasnih i konzistentnih stavova mladog Kosića o jugoslovenskoj federaciji koje je zastupao u vreme Prvog svetskog rata. Ipak, on nije zatvarao oči pred realnošću, u kojoj su Srbi i Hrvati u zajedničkoj državi bili sve udaljeniji: „Mi smo danas Srbi dalje od Hrvata, nego što smo bili 1918. godine. (...) Narod je, po današnjem stanju za to merodavne društvene nauke jedna zajednica koju pripadnici te zajednice hoće, osećaju je, imaju o njoj svest i afirmiraju je.“¹⁴⁵ Zato se Kosić sada zalaže za umerenu varijantu jugoslovenstva, ponajviše u državotvornom smislu, a ne za tzv. integralno jugoslovenstvo kao težnju za stvaranjem jedinstvene nacije. Oslanjajući se na iskustvo multietničkih evropskih zemalja, on je isticao kulturne i istorijske elemente kao osnov objedinjavanja i inkorporisanja pojedinih etničkih grupa u kompaktnu nacionalnu ili državnu zajednicu.¹⁴⁶ Njegov zaključak je da postoje uslovi za obrazovanje jedne nacionalne zajednice Srba i Hrvata (ne i Slovenaca), ali da je formiranje nacije postepen proces, koji iziskuje mnogo taktičnosti i strpljenja, bez nasilnog uklanjanja etničkih posebnosti.¹⁴⁷

142 List *Kikinda i okolina*, Velika Kikinda, (28 jul 1935), br. 26.

143 Veći broj tih brošura Kosić je štampao u Novom Sadu, uglavnom u Matici srpskoj, a manji broj je štampao u Velikoj Kikindi, u Radakovoj štampariji, za svoje birače.

144 Mirko Kosić, *Hrvatsko pitanje i nacionalno jedinstvo*, Novi Sad 1937, 72 str. Knjiga sadrži Kosićeve govore u Narodnoj skupštini 18. i 26. februara i 10. marta 1937. godine prilikom pretresa državnog budžeta za 1937/38. godinu.

145 Cit. prema: Jovo Bakić, *nav. delo*, str. 11.

146 Kulturalni pristup dolazi do izražaja i u njegovoj studiji o društvenoj slojevitosti jugoslovenskog društva, iz 1932, gde je pokazao da okosnica stratifikacije nije etnička nego da je nastala pod uticajem raznih kultura u raznim krajevima Kraljevine Jugoslavije. (Milovan Mitrović, *nav. delo*, str. 163–165.)

147 Uporedi: Aleksandar Gordić, *nav. delo*, str. 12

Nažalost, u ovom periodu se mogu naći i drugi Kosićevi radovi u kojima je ideološko-politički diskurs potisnuo teorijski. Izuzetak su, donekle, brošura *Političke ideologije* (1937) i *Naša spoljna politika* (1938)¹⁴⁸ i tekst *Političke ideologije i savremena ekonomska teorija* (1940). U njima su došli do izraza Kosićevo široko obrazovanje, bogato internacionalno iskustvo i poznavanje relevantne literature i predmeta o kojem piše. Najzad, u njima je on zadržao svoj kritički stav prema pangermanizmu kao dosledni protivnik germanskog imperijalizma.

U celini posmatrano, velike ambicije i angažman Mirka Kosića na privrednom i političkom planu međuratne Jugoslavije nisu dali značajnije rezultate i ostali su daleko ispod njegovih očekivanja. Uprkos činjenici da je bio dobrovoljac, nosilac Albanske spomenice, jedan od najobrazovanijih intelektualaca, pisac Ratnih ciljeva Srbije i jedan od najcenjenijih Srba u Evropi – Kosić nije dosegao dalje od sporednog pokrajinskog političara i finansijskog stručnjaka. Uz to, stupajući na politički teren, Kosić političar je uveliko napustio i izneverio stavove nekadašnjeg Kosića teoretičara. Dakle, u ovom međuratnom periodu Mirko Kosić je umesto afirmacije svojih sposobnosti i uspeha na različitim poljima – na sva tri „planirana“ područja doživeo gotovo istovremeni poraz.

Razlozi tog poraza najčešće se vezuju za Kosićeve lične slabosti (veoma izražena i gotovo bolesna ambicija, sujeta i pretencioznost, svadljivost i konfliktnost, nestabilnost i prevrtljivost, srebroljublje i sl.). Te slabosti i sticaj za njega nepovoljnih okolnosti i odnosa snaga u Srbiji i Kraljevini Jugoslaviji umnogome su sprečili Kosića da pruži maksimum ne samo u sociologiji već i na drugim poljima na kojima je izražavao ambicije, kao što su univerzitetska karijera i politika. U svakom slučaju, predstoji ozbiljan istraživački napor da se istraži bogata naučna, publicistička, stručna i politička delatnost Mirka Kosića u ovom periodu.¹⁴⁹

5. Kosićeva uloga u toku rata i okupacije Srbije (1941–1944)

Najsporniji period Kosićeve biografije je svakako period 1941–1944. godina. U tom periodu je došlo do egzistencijalnih i idejno-političkih lomova Mirka Kosića, do njegovog radikalnog preokreta na idejnom i političkom planu. Našavši se u vrtlogu strašnog rata i nepojamnih stradanja srpskog

148 Mirko M. Kosić, *Naša spoljna politika: govori održani u Narodnoj skupštini prilikom debate o budžetu za 1938/39 god.*, Beograd 1938, str. 14.

149 U tom cilju valjalo bi istražiti arhive Srbije, Beograda, fakulteta na kojima je Kosić radio, Matice srpske, Trgovinsko-zanatske i industrijske komore u Novom Sadu, Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije (1935–1938), Narodnog univerziteta Ilije M. Kolarca, kao i periodiku i novine tog perioda.

naroda, Kosić je prešao na pozicije suprotne onima koje je zastupao od rane mladosti. Iz tih razloga će ova životna deonica Mirka Kosića poslužiti kao osnova njegovim protivnicima i kritičarima da sve ono što je on mukotrпно uradio i stvorio na raznim poljima u tri decenije pre rata i u jednoj posle rata – potru zbog te tri kobne ratne godine.

O Kosićevim aktivnostima u tom periodu postoje nepouzdana podaci pojedinih autora, pisani bez navođenja izvora,¹⁵⁰ kao i njegova svedočenja i stavovi koje je on iznosio u polemikama na stranicama raznih emigrant-skih listova u periodu od 1948. do 1956. godine.

Istraživanje dostupne arhivske građe koja se odnosi na Kosićevo delovanje u toku okupacije Srbije (1941–1944), nažalost, još nije obavljeno. Posebno je važno istražiti njegovo viceguvernerstvo u Srpskoj narodnoj banci, tj. ulogu posrednika između nemačkih finansijskih službi i srpskih civilnih vlasti generala Milana Nedića. Taj posao tek predstoji i on će biti olakšan činjenicom da je Arhiv Narodne banke Srbije otvoren za korišćenje 2010. godine.

U ovom odeljku nastojaćemo da pokažemo kako je Kosić u uvom dramatičnom i tragičnom vremenu prešao na pozicije suprotne onima koje je zastupao od rane mladosti. Te pozicije karakterišu: (1) profašističke ideje, (2) supstituisanje jugoslovenske ideje velikosrpskom i (3) kolaboracija sa nacistima. Razume se da je objašnjenje ovog egzistencijalnog i idejno-političkog preloma veoma složeno i da nadilazi mogućnosti jednog ovakvog individualnog rada i napora.

5.1. Profašističke ideje Mirka Kosića

5.1.1. – U pogledu odnosa Mirka Kosića prema fašizmu i njegovoj ulozi za vreme okupacije ne postoji saglasnost u stručnoj literaturi.

S jedne strane su autori koji smatraju da je Kosić jedan od najdoslednijih protivnika germanskog imperijalizma i totalitarnih režima (nacističkih, fašističkih i komunističkih). Oni podsećaju da je Kosić kao osamnaestogodšnjak još 1910. godine u zagrebačkom *Pokretu* objavio članak o „germanomaniji“. Dve godine kasnije objavio je dve knjige, *Pangermanizam* i *Velika Germanija*, u kojima je oštro kritikovao nemački imperijalizam kao smrtnu opasnost za Slovence, zbog čega su ove knjige bile zabranjene u Austrougarskoj.

Kosić je u svom časopisu *Društveni život* 1930. godine u članku „Srednja Evropa ili Balkanska Unija“ upozorio na obnovu nemačke opasnosti, a 1934. godine u knjizi *Uvodu u Opštu sociologiju* je napisao: „Izgleda, međutim da će u Nemačkoj u jeku nacionalističko-grupne ekstatičnosti Nacije,

150 Jovan Pejin, Simo Ćirković, Dragomir Tomin i dr.

koja sada maršuje u dvojnim redovima voljno ili nevoljno ali bezizuzetno... Ali prenapon rasizma i nacionalnog mesijanstva Trećeg carstva moraće se prekinuti jednog dana verovatno u novom polomu evropskog mira i onda će... svih najboljih socijalno-naučnih umova Nemačke, koja ih se danas u kolektivnoj izbezumljenosti gnuša i otresa“.¹⁵¹

Najzad, oni tvrde da je Kosić na početku Drugog svetskog rata javno govorio protiv nemačkog fašizma. Naime, 1939. godine na Kolarčevom narodnom univerzitetu na svom predavanju o sociologiji rata i rasizmu on je „pocepao“ nemačku rasnu ideologiju tako da je nekoliko prisutnih Nemaca napustilo dvoranu. A na istom mestu 1940. godine Kosić je na drugom predavanju o sociologiji rata predskazao konačni poraz Nemačke, zbog čega je bio saslušan 1942. od strane Gestapoa.

Prema njima, Kosić je bio za potpisivanje Trojnog pakta sa Nemačkom jer bi Jugoslavija na taj način izbegla velike žrtve i razaranja, kao što je to pošlo za rukom Švedskoj, Finskoj, Bugarskoj, Rumuniji i drugim zemljama koje su potpisale pakt. Dakle, po njima, Kosić je jedan od najdoslednijih protivnika germanskog imperijalizma kod nas.¹⁵²

Na drugoj strani su autori koji smatraju da je Kosić kao sociolog podržavao fašizam u početku u latentnom obliku, a kasnije, posle 1941. godine, sasvim otvoreno, idejno-teorijski i praktično.¹⁵³

Videli smo ranije da se Kosić zanimao za ideje Pareta i za praksu fašizma u Italiji. Sociolog Jovo Bakić zapaža da je „sam Kosić ne samo posredstvom svojih saradnika (u časopisu *Društveni život* – nap. JT), već i neposredno, izricao sopstvenu, najblaže rečeno, ideološko-teorijsku zainteresovanost za italijanski fašizam“.¹⁵⁴ Štaviše, Bakić nastoji da Kosićevo predratno političko delovanje prikaže kao dosledno profašističko, oslanjajući se pre svega na pojedine napise u časopisu *Društveni život*, kao i na krajnje selektivne citate iz nekoliko Kosićevih knjiga i radova.

151 Mirko Kosić, *Uvodu u Opštu sociologiju*, str. 186–187.

152 Mirko Kosić, „Jesam li ja najžešći i najdosledniji protivnik germanskog imperijalizma kod nas“, u: Mirko Kosić, *Odabrani tekstovi 1950/51*, Preporod, [Minhen], http://www.27mart.com/main.php?pages_id=251

153 Milovan Mitrović, *nav. delo*; Olivera Milosavljević, *Savremeni fašizam*, Beograd 2010, str. 15.

154 „Pošto je čitaocima *Društvenog života* nagovestio: ‘s naročitim interesovanjem posmatraćemo funkcionisanje nacionalističkog korporativizma u Italiji’. Sam Kosić je apologetski veličao uspehe italijanskog fašizma, veleći da je ‘isušio močvare, suzbio malariju, stvorio savršenu mrežu drumova, pojeftinio saobraćaj, očistio upravu od korupcije, iskorenio svemoćnu ‘mafiju’ na Jugu, i pre svega ostvario duhovno jedinstvo talijanske Nacije i izvojevao joj ugled među velikim Silama, kakav nije nikada imala’; te zaključuje da za takve rezultate ‘cena u napuštanju liberalskih ‘sloboda’ i murdarluka ne izgleda prevelika’.“ (Jovo Bakić, *nav. delo*, str. 5).

Kada je reč o nemačkom fašizmu, sociolozi Dejan Petrović i Milena Stanojević ističu da je Kosić smatrao da nemački nacionalsocijalizam predstavlja smesu predratnog pangermanskog rasizma i pruskog militarizma „sa posleratnim boljševičkim i fašističkim elementima“. Otuda je on imao i razumevanje za fašizam, čije je „izvore pronalazio u nacionalističkom imperijalizmu prenaseljene zemlje, uskraćene u podeli kolonija za svoju ekspanziju, kao i u borbenom sindikalizmu koji je odbacio liberalno-demokratske metode parlamentarizma i uspostavio ideologiju „autoritativne premoći borbenih elita“. Fašizam je, po njegovom mišljenju, nastao kao reakcija pripadnika srednjeg staleža „na klasno idealisanje, skoro samoobožavanje proleterske mase u marksističkim sferama“.¹⁵⁵

Najzad, većina savremenih srpskih sociologa se slaže da su se u Kosićevim analizama problema i protivrečja Kraljevine Jugoslavije krajem 30-ih godina naslućivale profašističke ideje i objašnjenja, jer su glavni „krivci“ vezivani za masone i komuniste, a u tekstovima pred rat pominjani su i Jevreji.¹⁵⁶

5.1.2. – Po našem mišljenju, odnos Kosića prema ideji i praksi fašizmu nije ni jednostavan ni jednoznačan. Već smo pomenuli da je on početkom dvadesetih godina ispoljio interesovanje pa i simpatije za italijanski fašizam. U uslovima teške ekonomske krize koja je 30-ih godina potresala Evropu i svet, on je kao i mnogi tada istaknuti teoretičari i političari od fašističkih ideje cenio pre svega korporativizam i solidarnost staleža, dok je izvesno prezirao populizam i osuđivao totalitarnu i imperijalističku prirodu fašizma.¹⁵⁷ Ako je katkad izricao pohvale na račun izvesnih akcija italijanskog fašističkog režima,¹⁵⁸ on je prema nemačkom imperijalizmu, posebno prema nacional-socijalizmu, bio dosledan od mladićkih radova 1912. do predavanja u Kolarčevoj zadužbini 1940. i tekstova koje je napisao u emigraciji. Dakle, kada se ističu Kosićeva sporadične pohvale na račun pojedinih poteza fašističkog režima, ne sme se prevideti ni njegova oštra kritika italijanskog hegemonizma i iredentizma, kao ni nemačkog imperijalizma.

Pored toga, treba imati u vidu da su se u međuratnom periodu, naročito u vreme velike ekonomske krize, mnogi istaknuti naučnici i političari

155 Dejan Petrović, Milena Stanojević, „Mirko Kosić – jedna zaboravljena sociologija“, *Sociološki pregled*, posebno izdanje, sv. 1/2012, str. 346.

156 Na to ukazuju u pomenutim tekstovima u listu *Politika* Borislav Milić i Todor Kuljić.

157 Kosić je u svojim radovima u širokom luku, od knjiga *O Slovincima* (1915) i *Južnoslovensko pitanje* do predavanja u Kolarčevoj zadužbini krajem 1930-ih godina, veoma oštro kritikovao italijanski hegemonizam i teritorijalne pretenzije na Friuli (Furlaniju), Posočje, Istru, Dalmaciju i dr. Na predavanju 1935. u Kolarčevoj zadužbini prognozirao je da će Italija (s Nemačkom i Japanom) izazvati novi svetski rat.

158 Vid. fusnotu 154.

u Evropi i svetu divili uspesima italijanskog fašizma i Musolinija. Mnogi su u njihovim akcijama videli put izlaska iz tadašnje ekonomske krize.

Odgovore na ove dileme i teška pitanja Kosić je potražio u knjizi svog učitelja Roberta Mihelsa *Italien von Heute*, u kojoj se detaljno razmatra odnos socijalizma i fašizma. On je početkom 1931. godine objavio prikaz ove Mihelsove knjige, u kojem je pokazao razumevanje za poteze italijanskih fašista u oblasti ekonomije.¹⁵⁹ U tom kontekstu i Kosić će se kasnije, krajem 30-ih i početkom 40-ih godina, približiti idejama italijanskih fašista. Međutim, na drugoj strani, njemu je još iz rane mladosti i *Moderne Germanije* bilo jasno koja velika opasnost pretila Evropi, posebno slovenskim narodima, od nemačkog imperijalizma. Stoga on nikada nije gajio simpatije za nemački nacional-socijalizam i Hitlera, „koji nije bio ni Lenjinovog ni Musolinijevog kova“. O tome je pisao 1933. godine u svojoj brošuri *Boljševizam, fašizam i nacional-socijalizam*,¹⁶⁰ u vreme kada su nacisti rušili Vajmarsku republiku i osvajali vlast u Nemačkoj. Analizirajući detaljno prirodu, ciljeve i metode ove tri moćne ideologije i pokreta koji su tada preplavili Evropu, Kosić je jasno ukazao na njihove specifičnosti ali i na totalitarna obeležja. I boljševizam, i fašizam, i nacional-socijalizam zakonito stvaraju „totalitarnu državu“ koja ne trpi odstupanja od zvaničnih obrazaca.

Uprkos ovom razumevanju za ideje i ciljeve fašizma, Kosić je posebno zazirao od sovjetskog boljševizma i nacional-socijalizma u Nemačkoj: „I kada se divimo ogromnoj moralnoj mobilizaciji nemačke Nacije u nacional-socialističkom režimu, ne možemo a da se ne upitamo: da li ne donosi čovečanstvu to ukrštanje boljševizma i fašizma više opasnosti u budućnosti nego oba njegova idejna srodnika zajedno.“¹⁶¹

Kada je krajem 30-ih godina Hitler sprečio povezivanje balkanskih zemalja i krenuo u porobljavanje cele Evrope, Kosić je zaključio da otpor nemačkom nacizmu nema previše izgleda na uspeh. Uz to, on je više nego od fašizma strahovao od nepoželjne socijalističke revolucije u Jugoslaviji i jačanja Sovjetskog Saveza u Evropi. Zato je smatrao da je razumna strategija za Srbiju i Jugoslaviju da sa što manje žrtava sačekaju da ratni vihor prođe i da nakon rata pokušaju da se izbore za svoje nacionalne, državne i privredne interese.

Sa ovakvog stanovišta Kosić je javno delovao i istupao sve do 1941. godine. O tome svedoče njegovi javni nastupi, govori u skupštini, predavanja na Kolarčevom univerzitetu i sl.

159 Mirko Kosić, „Današnja Italija (povodom knjige Roberta Mihelsa *Italien von Heute*)“, *Srpski književni glasnik*, Beograd 1931, knj. XXXIII, br. 1, 1. maj, str. 36–40.

160 Mirko M. Kosić, *Boljševizam, fašizam i nacional-socijalizam: novinarski članci*, Biblioteka „Čačanski glas“, Čačak 1933, sv. 1, 29 str.

161 *Isto*, str. 25–26.

Dakle, iz navedenih razloga smatramo da su problematična i neutemeljena nastojanja onih autora koji žele da Kosićeve pojedine tekstove u *Društvenom životu* i delovanje za vreme rata i okupacije prikažu kao dosledno profašistička i, štaviše, nacistička. Ovakve kvalifikacije su preterane i nedovoljno utemeljene. Uprkos „flertovanju sa italijanskim fašizmom“, Kosić je u kontinuitetu od sredine 20-ih godina do 1940. imao rezervisan i umnogome kritički stav prema nacional-socijalizmu i Hitleru. Njegovo približavanje fašizmu i prihvatanje saradnje sa nemačkim okupacionim režimom 1941–1944. bilo je iz nužde, kao manje zlo. Stoga tek predstoji napor da se kritički preispitaju Kosićeve percepcije fašizma, ali i stavovi onih koji ga olako, apriorno i bez ostatka kvalifikuju kao fašistu.

5.2. Supstituisanje jugoslovenske ideje velikosrpskom

5.2.1. – Većina istraživača se slaže da je Kosić bio jugoslovenski nacionalista prečansko-srpske usmerenosti. Međutim, krajem tridesetih godina u tektonskim pomeranjima u Evropi i svetu, koja su svoj odjek imala i u Kraljevini Jugoslaviji, mogu se uočiti značajne promene u Kosićevom shvatanju nacionalnog pitanja i njegovog rešavanja u Kraljevini Jugoslaviji. Štaviše, on je evoluirao od jugoslovenske ka velikosrpskoj ideji.

Videli smo da je mladi Kosić (1911–1920) bio na pozicijama jugoslovenskog nacionaliste srpskog porekla. Četiri su momenta određivala njegovo tadašnje shvatanje nacionalnog pitanja.

Prvo, nastojanje da prevlada negativna iskustva rešavanja nacionalnog pitanja u Austrougarskoj kako ih buduća zajednička država južnih Slovena ne bi ponovila. Stoga je on bio otvoren za ideje hrvatske varijante jugoslovenstva, koja je zagovarala ravnopravnu federaciju u kojoj bi se ostvarivali zajednički interesi ali i specifičnosti udruženih nacija. Drugo, Kosićeva koncepcija Jugoslavije bila je uslovljena shvatanjem etničkih osobenosti višetetničkih pokrajina bez apsolutne etničke većine, kakva je bila tadašnja Vojvodina, i etnički do kraja neodređenih pokrajina, kakva je bila tadašnja Makedonija.¹⁶² Treće, pristupajući na ovakav kompleksan

162 Prema Jovi Bakiću, ovakva koncepcija Jugoslavije i njegova nacionalna opredeljenost „ishodi iz srpske etničke vezanosti, ali i iz specifičnog vojvođanskog društveno-kulturnog miljea u kojem su Srbi pred Prvi svetski rat činili tek relativnu većinu sa oko 34% stanovništva (sa Bunjevcima i Hrvatima oko 40%), dok je Madjara bilo oko 28%, a Nemaca oko 21% (Wikipedia, http://sr.wikipedia.org/sr-el/Demografska_istorija_Vojvodine, pristupljeno 16. januara 2013). Ovakva etno-demografska struktura Vojvodine, njen nezavidni položaj u Ugarskoj, kao i isti takav položaj Srba i Hrvata u Austro-Ugarskoj, usmerio je jednog mladog i darovitog srpskog nacionalistu prema srpsko-hrvatskoj saradnji i jugoslovenstvu, jer se samo tako mogao osnažiti položaj kako Srba tako i drugih južnih Slovena u Habzburškoj monarhiji uopšte, a u Vojvodini posebno.“ (Jovo Bakić, isto, str. 8.).

način nacionalnom pitanju „bez etničke determinacije“ većinske nacije, Kosić je bio za kompromis između hrvatske i srpsko-prečanske varijante jugoslovenstva. Stoga je on zagovarao sedmočlanu ali jaku federaciju, koju bi kao federalne jedinice sačinjavale Srbija, Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Vojvodina, Crna Gora i Makedonija.¹⁶³ Dakle, Kosićeva tadašnja koncepcija jugoslovenstva i uređenja Jugoslavije bila je realna i progresivna. Ona je nastojala da uvaži interese i specifičnosti svih naroda koji su ulazili u zajedničku državu. Štaviše, ona je bila prihvatljiva i Hrvatima, tako da je „mogla biti istorijski daleko prihvatljivije i srećnije rešenje od onoga koje je u stvarnosti nersrbima nametnuto nakon 1918. godine“.¹⁶⁴ I četvrto, Kosić je u jugoslovenskoj ideji i koncepciji Jugoslavije kao države južnih Slovena video branu prema pangermanizmu i nemačkom imperijalizmu.¹⁶⁵

Ovakav stav prema nacionalnom pitanju Kosić je zadržao i varirao u burnim međuratnim zbivanjima sve do 40-ih godina i početka Drugog svetskog rata. U periodu od 1935. do 1938. godine on je ovakav stav iznosio u svojim javnim nastupima i govorima kao političar, narodni poslanik i ugledni profesor i sociolog. Institucionalni oblik rešavanja nacionalnog pitanja u Kraljevini Jugoslaviji jeste federacija koja jedino može da obezbedi državnu stabilnost, red i mir.¹⁶⁶ On se zalagao za odnos federalnih jedinca po uzoru na Švajcarsku. Na taj način bi se na optimalan način organizovao jedan veći državni prostor i očuvao međukonfesionalni i međuetnički mir. Istovremeno, Kosić je odbacivao mogućnost konfederacije, jer bi ona „cepala u subjektivnom smislu jedinstvenu volju jugoslovenske nacije“, narušavala državni integritet, a bila bi i finansijski neisplativa.

5.2.2. – Kosić je sve vreme bio svestan velikih geografskih, privrednih, konfesionalnih, etničkih i kulturnih razlika u Kraljevini Jugoslaviji. On je zapažao i podržavao određene integrativne procese kao civilizacijsku alternativu za jugoslovenske narode. Međutim, pokazalo se da su dezintegracione sile, koje su bile duboko utemeljene u zajedničkoj državi, odnosile prevagu krajem 30-ih godina. Uz to, Jugoslavija se sve više nalazila na putu Hitlerovog Novog evropskog poretka. Početkom Drugog svetskog rata,

163 Mirko M. Kossitsch, *Die Südslaven Frage*, Druck Tschopp & Cie Verlag, Zürich 1918.

164 Jovo Bakić, *nav. delo*, str. 11.

165 Kosić je tu dosledan svom uverenju iz *Velike Germanije*: „Ja gledam i vidim, kao Jugosloven, kao protivnik jednog osvajačkog naroda, od koga je ne samo naša politička i ekonomska, nego i kulturna budućnost ugrožena. (...) Antagonizam između nemačkog i slovenskog pogleda na život vrlo je velik“.

166 Nakon Drugog svetskog rata s ponosom je naglašavao, precizno navodeći kada je svaka pojedina srpska politička stranka prihvatila federalizam, da je bio „vremenski prvi federalista na srpskoj strani“. (Mirko Kosić, *Grobari Jugoslavije: Ko je 'drsko lagao'? Oko 27. III 1941*, str. 33. Objavljeno u emigraciji, nije navedeno mesto izdanja.)

1939. godine, kada je u izmenjenoj konkretnoistorijskoj situaciji Evrope i sveta doveden u pitanje opstanak Kraljevine Jugoslavije i kada su u njoj uzele maha separatističke tendencije Hrvata, Slovenca, Makedonaca, Albanaca i Mađara – Kosić je počeo da napušta svoju jugoslovensku ideju i da u prvi plan ističe interes srpskog naroda.

Veliki uspesi Hitlerove Nemačke u ratnim sukobima tokom 1939–1940. godine, brzi slom prvo Francuske a zatim i Jugoslavije, potvrdili su Kosićeve crne slutnje. Sve to je olakšalo i ubrzalo već započetu promenu njegovog idejno-političkog opredeljenja. Neke ideje italijanskog fašizma koje je simpatisao i tokom 1930-ih usvojio, uz razočaranost u Hrvate i ostale separatiste i kraj ideologije jugoslovenskog nacionalizma, podstakli su potpuno napuštanje njegovih mladalačkih ideala – jugoslovenstva, demokratije, pravne države. Ubrzo, aprila 1941. godine, nakon kapitulacije Jugoslavije, formiranjem Nezavisne države Hrvatske i otpočinjanjem bratoubilačkog rata, Kosić se idejno i politički približio idejama Dimitrija Ljotića i Milana Nedića. Sledeći korak je bio njegovo supstituisanje jugoslovenske ideje velikosrpskom i kolaboracija sa okupacionim režimom.

Dakle, imajući u vidu sve to, možemo zaključiti da je na ovom planu vidljiva evolucija Kosićevih idejno-teorijskih shvatanja i javnog delovanja: od jugoslovenske ideje srpskog rodoljuba i antigermaniste do velikosrpske ideje i kolaboracije sa nemačkim okupatorom 1941–44. godine.¹⁶⁷ Bez obzira na to što je istorija činjenično dala za pravo Kosiću, ova evolucija mu ne služi na čast i sa stanovišta etike odgovornosti predstavlja mrlju u njegovoj biografiji.

5.3. Kolaboracija Mirka Kosića sa nacistima

5.3.1 – Videli smo da je Kosić imao složen, ambivalentan stav prema fašizmu i nacional-socijalizmu. Kada se posmatraju njegovi stavovi i javno delovanje u širokom luku od 1910. do 1940. godine, nameće se zaključak da je on bio jedan od najdoslednijih protivnika nemačkog imperijalizma u nas: od prvih knjiga 1912. godine, *Pangermanizam* i *Moderna Germanija*, do kritičkih govora u Narodnoj skupštini 1938. godine (promena

167 Do sličnog zaključka je došao i Aleksandar Gordić: „Sve u svemu, dakle, na političkom planu je najvidljivija evolucija Kosićevih prosuđivanja: od srpskog rodoljuba i antigermanista pre (uoči) Prvog svetskog rata (i dobrovoljca 1914–15. godine), preko nastupanja s umereno desnih pozicija posle demisije iz aktivnog naučnog rada u drugoj polovini tridesetih, a onda zapadanja u neprikrivenu kolaboraciju s okupatorom, koju je posle rata (u emigraciji) nastojao da legitimiše principijelnim (ali ipak i političkim, pa i sasvim personalnim) neslaganjem sa sudeonicima 27. marta, sve do posleratnog lutanja u vrednovanjima (tađ) recentnih političkih turbulencija, u kojima se tek izdaleka mogao prepoznati minuciozni predratni naučnik.“ (Aleksandar Gordić, *nav. delo*, str. 17)

u spoljnoj politici koja se ogledala u približavanju Nemačkoj, uz slabljenje Male antante i Balkanskog saveza) i predavanja na Kolarčevom univerzitetu 1940. godine.¹⁶⁸ Iz tih govora i predavanja se vidi da je Kosić kao dobar poznavalac zbivanja u Nemačkoj i Evropi „znao da će doći do rata, da će Jugoslavija biti okupirana ali i da će Nemačka izgubiti rat. Zato nije odobravao pregovore Jugoslavije i Nemačke. Kosić je dobro poznao istoriju Srbije i znao koliko su koštala kolebanja i promene saveznika na koje se mala zemlja oslanjala od 1804, preko 1878. i 1881, do Prvog svetskog rata. I uvek gubila“.¹⁶⁹

Na ove činjenice iz svoje biografije ukazao je sam Kosić 1950. godine odgovarajući na napade *Glasa Kanadskih Srba*. U toj polemici on je postavio pitanje: „Jesam li ja najžešći i najdosledniji protivnik germanskog imperijalizma kod nas?“. U odgovoru, citirao je svoje tekstove objavljene u periodu 1910–1940. godina i ubedljivo pokazao da je punih trideset godina imao dosledan „antinemački stav“, da je bio „najžešći protivnik germanskog imperijalizma sa bezbroj pismenih dokaza“ i da je gajio mržnju prema nacionalsocijalizmu.¹⁷⁰

Posebno je isticao svoja predavanja na Kolarčevom univerzitetu 1939 i 1940. godine, na kojima je kritikovao nemačku ratnu ideologiju i „predskazao konačni poraz Nemačke, zbog čega je bio saslušan u Gestapou 1942. godine“.

Najzad, u svojim tekstovima Kosić je tvrdio da je odbio predlog kneza Pavla da pojača vladu Cvetković–Maček, jer se zalagao za koncentracionu vladu na čelu sa Momčilom Ninčićem. Isto tako je odbio da uđe u Simovićevu vladu 27. marta kao predstavnik Vojvodine.¹⁷¹

168 Vid. Stenografske beleške, knj. III, XXXI redovni sastanak 9. marta 1938. Ekspoze M. Stojadinovića je na str. 766–769, a govor M. Kosića, u ime Narodnog radnog kluba, na str. 806–812.

169 Momir Milojević, „Mirko Kosić kao univerzitetski nastavnik i društveni radnik“, referat za naučni skup „Mirko M. Kosić – ličnost i delo“, Kikinda 2012, str. 10.

170 Kosić se poziva na sledeće svoje tekstove i javne nastupe: 1910 – članak „Germanija“ u *Zvonu i Pokretu*, 1912 – članci o Pangermanizmu u *Pijemontu* i knjiga *Moderna Germanija*, koja je bila zabranjena u Austrougarskoj, 1930 – članak „Srednja Evropa ili Balkanska Unija“ u časopisu *Društveni život*, 1934 – knjiga *Uvod u Opštu sociologiju* (str. 176–177), 1938 – Povodom anšlusa, govor u Narodnoj skupštini protiv spoljne politike Stojadinovića i kneza Čemberlena, 1939 – predavanja na Kolarčevom narodnom univerzitetu o rasizmu i naredne, 1940. godine, predavanje o sociologiji rata. (Mirko Kosić, *Odabrani tekstovi 1950/51*, Preporod, [Minhen], http://www.27mart.com/main.php?pages_id=251)

171 Postoje mišljenja da su na Kosića računali oni koji su pripremali smenu vlade, nekadašnji „crnorukci“, Živan Knežević i Dušan Simović (koji se s Kosićem viđao). Nažalost, nemamo podataka na osnovu kojih bismo odgovorili na pitanje zašto Kosić nije podržao puč od 27. marta, iako je bio u dobrim odnosima sa njegovim izvršiocima. Indikativno je da je Kosić, uprkos činjenici da je bio protiv puča od

5.3.2. – Utoliko je teže objasniti Kosićevu kolaboraciju sa nacistima 1941. godine. Ako u pogledu Kosićevih idejno-teorijskih stavova može biti dilema da li je on zastupao profašističke ideje, na konkretno-praktičnom planu tih dilema nema. Naime, nepobitna je činjenica da je on od aprila 1941. do oktobra 1944. godine saradivao sa okupacionim fašističkim režimom.

Po svemu sudeći, do ovog preloma je došlo u dramatičnim događajima marta i aprila 1941. godine. Kao što je poznato, vlada Dragiše Cvetkovića i Vlatka Mačeka, nastojeći da zemlju poštedi rata i velikih žrtava, potpisala je 25. marta 1941. godine u Beču protokol o pristupanju Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu. Dva dana kasnije, zaverenička grupa visokih oficira Jugoslovenske vojske na čelu sa brigadnim generalom Borivojem Mirkovićem zbacila je s vlasti tročlano kraljevsko namesništvo, kneza Pavla Karađorđevića, dr Radenka Stankovića, dr Ivu Perovića i vladu Cvetković-Maček. Na vlast je došla vlada generala Simovića. Hitler je reagovao munjevitom: 6. aprila 1941. je napao i za nekoliko nedelja okupirao Jugoslaviju.

Budući da je tri decenije javno delovao protiv pangermanizma i nemačkog imperijalizma, Kosić je pokušao da sa novom vladom i uglednim političarima i intelektualcima napusti zemlju i ode u emigraciju. U tom cilju se zaputio u Nikšić, odakle su avioni sa izbeglicama leteli za Atinu i Kairo. Nažalost, u avionima nije bilo mesta za Mirka Kosića. Saopšteno mu je da nije uzet u obzir da sa vladom izbegne u inostranstvo.¹⁷² Da je mogao da se pridruži kraljevskoj vladi, verovatno bi joj koristio, kao što je to predano činio za vreme Prvog svetskog rata. Njegov životni put bi verovatno išao drugačijim tokom. Međutim, umesto u spas u emigraciji, on je morao da se vrati u okupirani Beograd. Bilo mu je jasno da ga tamo ne čeka ništa dobro. Zato je ova odluka da mora da ostane u zemlji teško pogodila sujetnog Kosića.

27. marta, po ovlašćenju Simovićeve vlade razgovarao s nemačkim poslanikom u Beogradu Fon Herenom 29. marta 1941. godine.

- 172 Kosić nije bio jedini za koga nije bilo mesta u avionu za Atinu i Kairo. Prema svedočenju Dragoljuba Jovanovića, to se desilo i Jovanu Đorđeviću, kome njegov mentor Slobodan Jovanović, potpredsednik Simovićeve vlade, nije uspeo da obezbedi mesto u avionu i on se nevoljno morao vratiti u Beograd na milost i nemilost Gestapoa i Specijalne policije. (Dragoljub Jovanović, „Jovan Đorđević“, *Medaljoni*, knjiga IV, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 152). Postoji i mišljenje da je Mirko Kosić dobio zadatak od kontraobaveštajne službe Jugoslovenske vojske da se vrati u Beograd radi obaveštajnog rada. (Jovan Pejtin, „Znameniti Kikindani“, feljton, *Komuna*, Kikinda 1993, br. 1682.)

Po drugima, Kosiću „je naloženo da ostane na okupiranoj teritoriji na kojoj je okupatorska vlast bila međunarodnopravno dužna da uspostavi i obezbedi javni red i sigurnost poštujući, izuzev apsolutne sprečenosti, zakone koji su na snazi“ (čl. 43. Pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu, 1907)“. Momir Milojević, *nav. delo*, str. 11.

U tom trenutku on ima 49 godina. Za njim je ostao buran život velikih pregnuća i rezultata, ali i padova, poraza i razočarenja. Sada se suočio sa tragičnom realnošću. Nema sumnje da je Gestapo imao o njemu sve podatke, posebno o njegovim stavovima o pangermanizmu i nemačkom imperijalizmu. Kao dobro obavešten čovek, on nije imao iluzije o prirodi nacističkog režima kako u Nemačkoj tako i u okupiranim zemljama. Znao je šta čeka slobodoumne misleće ljude koji su delovali protiv fašizma i nemačkog imperijalizma. Veliki broj njegovih prijatelja i saradnika koji su delovali na tom planu bio je uhapšen (dr Đorđe Tasić, dr Mihailo Ilić i drugi).

5.3.3. – Po povratku u Beograd, Kosića je početkom juna ispitivala komisija koju je formirala Specijalna policija 27. maja sa ciljem da utvrdi ulogu pojedinih ličnosti u događajima 25. i 27. marta 1941. godine.¹⁷³ Komisija je utvrdila da je Mirko Kosić bio protiv puča i demonstracija od 27. marta. Ta činjenica i Kosićevo potpisivanje Apela srpskom narodu protiv komunista učinili su ga podobnim za saradnju sa okupacionim režimom i kvistlinškom vladom koju je general Milan Nedić formirao u drugoj polovini avgusta 1941. godine.

Prilika za tu saradnju se ukazala formiranjem Srpske narodne banke, koja je počela sa radom 1. juna 1941. godine.¹⁷⁴ Kosiću je ponuđeno da bude visoki bankarski činovnik u birokratskom aparatu nacističke Nemačke. Nakon višemesečnog kolebanja, on je tu ponudu prihvatio i 10. oktobra 1941. godine potpisao ugovor o saradnji sa okupatorom.¹⁷⁵ Tako je Kosić, zahvaljujući podršci Nedića i Ljotića i neprotivljenju Nojhauzena postavljen za viceguvernera Srpske narodne banke. Faktički, on je bio glavni

173 Venceslav Glišić, „Uloga i aktivnosti Mirka Kosića za vreme okupacije Srbije 1941–1944.“, referat za naučni skup „Mirko M. Kosić – ličnost i delo“, Kikinda 2012, str. 1.

174 U cilju obnove pravnog poretka u zemlji doneta je Odluka o obnovi srpskih vlasti i na osnovu nje, u Rajhsbanci, 10. maja 1941. odluka o ukidanju Narodne banke Kraljevine Jugoslavije i osnivanju Narodna banka Srbije. Da to sprovede u delo, povereno je Francu Nojhauzenu (Franz Neuhausen), nemačkom generalnom opunomoćeniku za privredu u Srbiji, koji je od 1927. bio predstavnik raznih nemačkih firmi u Beogradu, a od 1936. i konzul. Odluku o osnivanju Srpske narodne banke doneo je nemački vojni zapovednik u Srbiji general Helmut Ferster 29. maja, koja je objavljena 31. maja 1941. godine. (Venceslav Glišić, *nav. delo*, str. 3–4).

175 O tome Venceslav Glišić piše: „Odlukom generalnog opunomoćenika za privredu br. 20882 od 10. oktobra 1941. godine postavljen je za zamenika guvernera Srpske narodne banke dr Mirko Kosić, bivši redovni profesor Univerziteta, na osnovu člana 3 Prve uredbe za izvršenje Naredbe o srpskoj novčanoj banci od 29. maja 1941. godine.“ Kosić se obavezao da će „vršiti sve dužnosti pobrojane u Prvoj uredbi za izvršenje Naredbe o Srpskoj novčanoj banci od 29. maja 1941. godine, koje spadaju u delokrug rada zamenika guvernera Srpske narodne banke, kao i one dužnosti koje inače po prirodi posla i s obzirom na položaj koji zauzima u Srpskoj narodnoj banci dolaze u njegovu nadležnost. (Isto, str. 3–4).

čovjek ove banke, jer se dr Radovanović teško razboleo i samo formalno vršio funkciju guvernera.

Ova Kosićeva pozicija i uloga potpuno je protivrećila njegovoj predratnoj naučnoj i političkoj aktivnosti. Verovatno nikada nećemo saznati zašto je Kosić prihvatio ovu neslavnu ulogu i od deklarisanog protivnika nemačkog nacional-socijalizma i imperijalizma postao njegov saradnik i činovnik. Za saradnju sa okupatorom opredelio se kada je nacistička Nemačka bila na vrhuncu svoje moći.

Po svemu sudeći, više je razloga uticalo na ovu Kosićevu odluku: poniženje i odbacivanje od strane Simovićeve vlade; strah za goli život; kontakti sa nemačkim predstavnicima između dva rata; supruga Margot Knabe, nemačkog porekla; uticaj i zalaganje Kosićevih prijatelj iz Nemačke i Austrije; procena da je razumnije prikloniti se nego suprotstaviti Hitlerovoj nadmoćnoj sili; verovanje da sa pozicije viceguvernera Srpske narodne banke može više pomoći srpskom narodu, posebno izbeglicama i prijateljima koje je visoko cenio; procena da sa te pozicije može pomoći otpor JVO i pokret Draže Mihailovića u borbi za oslobođenje zemlje. Iako nije imao simpatije za nemačke naciste i Hitlera, Kosić im služio verovatno vođen uverenjem da su oni siguran štiti i udarna pesnica prema „evroazijskim“ komunistima, masonima, Jevrejima, Romima, Britancima i balkansko-cincarskom varoškom mentalitetu srbijanske političke, intelektualne i privredne elite.¹⁷⁶ Pored toga, on je bezrezervno podržavao srpske kvislunge – Milana Nedića i Dimitrija Ljotića, i za njih imao velike simpatije. Cenio ih je kao moralne ličnosti, a u njihovoj saradnji sa nemačkim okupatorom video je čin žrtvovanja za interese svog naroda.¹⁷⁷

Na drugoj strani, treba posebno istražiti činjenice koje idu u prilog odbrani Mirka Kosića i opravdavanju njegovog angažovanja za vreme rata. Pre svega, to je veza Kosića sa pokretom Draže Mihailovića. Da li je tačno da je Kosić pomagao ovaj pokret značajnim finansijskim sredstvima i važnim informacijama? Kakva je uloga Mirka Kosića u spasavanju istaknutih javnih ličnosti, kulturnih dobara i umetničkih dragocenosti?¹⁷⁸

176 O tome svedoče dva Kosićeva spisa pisana u emigraciji: *Je li 27 mart 1941 plaćen?*, 1950, str. 25–36. i *Grobari Jugoslavije: Ko je 'drsko lagao'? Oko 27. III 1941*, 1951, str. 36.

177 O njima je Kosić 1951. godine pisao: „Bilo bi još ogromnih žrtava da se ne nadoše u Srbiji dva čestita i mudra čoveka: Milan Nedić i Dimitrije Ljotić, koji – premda bez truni germanofilstva – uz uzvišen samopregor i svakodnevnu gorčinu uniženja pred bahatim i zlotvorskim neprijateljem – spasavahu srpske i slovenačke glave (kao i onih Hrvata što se nadoše u Srbiji) koliko god su mogli. Oni postadoše time 'izdajnici' Jugoslavije i svaka 'saveznička' uštva i svaki naš tuđinski plaćenik ima 'prava' da ih naziva 'kvinslinzima'!“ (Mirko Kosić, *Odabrani tekstovi*).

178 U vreme dok je Kosić bio zamenik guvernera u Nedićevoj vladi i saradivao sa nemačkim oficirima u Beogradu, u Banjičkom logoru su bile zatočene mnoge

Kakvu je ulogu Kosić imao u zbrinjavanju izbeglica iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, bolesnih zarobljenika i logoraša koji su se vraćali u Srbiju? Da li je tačna Kosićeva tvrdnja da u vreme okupacije nije javno istupao niti prisustvovao javnim manifestacijama?

5.3.4. – Najnovija istraživanja, posebno arhivske građe Srpske narodne banke, ukazuju i na neslavnu ulogu koju je Kosić imao kao viceguverner te banke i saradnik sa ključnim ličnostima nemačkog okupacionog režima u Srbiji. Poznato je da je preko Srpske narodne banke okupator vršio finansijsku pljačku Srbije. Pojedinci iz vrha nemačke okupacione vlasti u Srbiji, poput Nojhauzena, koristili su svoju funkciju da se obogate. Nojhauzen ne samo da je pljačkao srpska kulturna dobra, nego je od Srpske narodne banke kupovao devize po nižem kursu. Viceguverner Kosić mu je ne samo to omogućavao, nego je i sam koristio te mogućnosti i privilegije.

Istoričar Venceslav Glišić je na osnovu uvida u arhivsku građu SNB došao do niza kompromitujućih podataka o radu viceguvernera Kosića i njegovih saradnika. Pomenimo kao ilustraciju samo tri činjenice koje navodi Glišić. Prvo, „nije tačno, kako je posle rata tvrdio Kosić, da je banka plaćala samo kontribuciju za izdržavanje okupatorske vojske i vojnih upravnih vlasti, što je bila obaveza pokorenog stanovništva prema Drugoj haškoj konvenciji“.¹⁷⁹ Drugo, „kada je došao na dužnost zamenika

njegove kolega i prijatelji. Među njima su bili i Đorđe Tasić, zatočen u januaru 1943. a streljan avgusta 1944. i Mihailo Ilić, zatočen novembra 1941. a streljan marta 1944. godine. Nije poznato da li je Kosić nešto preduzeo da pomogne svojim kolegama.

- 179 „Nemačka vojna uprava u Srbiji ugovorila je sa srpskim civilnim vlastima 4. avgusta 1941. da kontribucija mesečno iznosi 130 miliona dinara. Međutim, nemačka vojna upravna vlast, posebno Nojhauzen, nije se držala dogovora, pa je ta suma ubrzo duplirana i početkom 1942. je iznosila 255 miliona dinara. Predsednik srpske vlade Milan Nedić je u memorandumu od 16. septembra 1942. godine, kada je njegova vlada davala ostavku, tvrdio da je vlada pored okupacionih troškova do tada dala 100 miliona za smeštaj okupacionih trupa, 200 miliona za opremu SS divizije 'Princ Eugen', sastavljene od banatskih folksdojčera, i 250 miliona dinara za formiranje Ruskog zaštitnog korpusa. Nedićeva vlada je davala ostavku sredinom septembra 1942. zbog šefa nemačke policije i službe bezbednosti u Srbiji generala SS Majsnera i generalnog opunomoćenika za privredu Nojhauzena. 'S jedne strane, Majsner uzurpira pravo 1942. da komanduje Nedićevim odredima, onaj drugi Hitlerov opunomoćenik za privredu pljačka srpski narod koliko god može i preko svih utvrđenih sporazuma i svećanih garancija. On baš kao nekada dahije udara 'namet na vilajet', pisao je Nedićev sestrić Stanislav Krakov. Takvog 'bahatog zlotvora', kako je kasnije o Nemcima pisao, morao je da trpi i izvršava njegova naređenja Kosić. Pored već navedenog, Srpska narodna banka isplaćivala je ratnu odštetu folksdojčerima, koja je u 1941. iznosila 50 miliona dinara. Za obnovu Borskog rudnika banka je dala oko 100 miliona dinara.“ (Venceslav Glišić, „Uloga i aktivnost Mirka Kosića za vreme okupacije Srbije 1941–1944“, referat za naučni skup „Mirko M. Kosić – ličnost i delo“, Kikinda 2012, str. 7–8).

guvernera, Kosić je doveo u banku jedan broj svojih ljudi, kao što su bili Bogdan Litričin, njegov rođak, policijski komesar, koji je bio šef kontrolne grupe za devize, i Dušan Hope, šef odeljenja za koordinaciju i administraciju. Bogdan Litričin u svojstvu honorarnog činovnika banke bavio se raznim problematičnim poslovima, kao što je bilo oduzimanje zlata od imućnijih ljudi, koje je Kosić nazivao crnoberzijancima, među kojima je bilo i izbeglica.

Pored nemačke policije, za devizne poslove Kosić je ustanovio svoju posebnu policiju, koju je vodio Bogdan Litričin. On se specijalizovao za oduzimanje stranih valuta od imućnijih građana. Za te poslove i policijsko-agentni rad dobijao je proviziju od Kosića, jer nije bio stalni službenik banke. Osim toga, bio jedan od najvažnijih njegovih poverenika za kontakte i pomaganje četničkog pokreta¹⁸⁰. I treće, Glišić navodi da su SNB „u pogledu deviza i zlata koristili njeni službenici sa Kosićem na čelu“.¹⁸¹

5.3.5. – Na kraju se postavljaju dva pitanja vezana za kolaboraciju Mirka Kosića. Prvo, koji su bili motivi za Kosićevu kolaboraciju i kompromitujuće poslove koje je obavljao kao viceguverner 1941–1944. godine. I drugo, zašto Kosiću nije suđeno u odsustvu i zašto nije proglašen za ratnog zločinca?

Odgovor na prvo pitanje treba tražiti na dve ravni. Prvo, u objektivnim, veoma složenim društveno-ekonomskim, političkim i međunarodnim okolnostima uoči i za vreme Drugog svetskog rata, koje su slomile mnoge značajne umove, te bacile senku na njihove ličnosti i stvaralaštvo. U tim tragičnim okolnostima, nezapamćenim u istoriji, Kosić je nastojao da uradi koliko se može za svoj narod, domovinu i sebe lično. Drugo, deo odgovora na ovo pitanje treba tražiti i u Kosićevoj ličnoj psihičkoj konstituciji (složen karakter, sujeta, osvetoljubivost prema protivnicima,

180 *Isto*, str. 7.

181 „Zbog lične bezbednosti, Kosić je svoje godišnje odmoro od mesec dana provodio u inostranim banjama. Devize za boravak u tim banjama obezbeđivala mu je banka po nižoj ceni nego za obične građane. Poslednji godišnji odmor kao zamenik guvernera proveo je u junu 1944. u Slovačkoj, u banji Baš Pjestani. Da bi dobio tranzitnu vizu za prolaz kroz Mađarsku za sebe i suprugu, umesto njega za te vize obratio se mađarskom poslanstvu u Beogradu šef nemačke vojne uprave u Srbiji, pošto je Gestapo prethodno izvršio proveru kao i za ostale saradnike okupatora da li su podobni da putuju u inostranstvo... Osim toga, Srpska narodna banka slala je devize u Berlin nekom dr Rihardu Knabeu, za kog se po prezimenu pretpostavlja da bi mogao biti rođak Kosićeve supruge Margot. Zabeleženo je da mu je 1943. godine poslato 150 maraka, 120 penga i 100 švajcarskih franaka. U leto 1944. njegova supruga je napustila Beograd i privremeno je boravila u Rumuniji, a zatim je otišla u Nemačku. Dok su razdvojeno živeli, Ozna je tvrdila da joj je Kosić poslao 5.000 maraka i 2.500 švajcarskih franaka.“ (Venceslav Glišić, *nav. delo*, str. 8).

strah za vlastiti život i sl.). U tom smislu slažemo se sa onima koji smatraju da „individualnopsihološke analize, koje će, nadati se, uslediti, mogle bi objasniti šta je uticalo na ova kolebanja osobe koja je do sredine 1930-ih godina bila besprekoran naučnik-posvećenik, neverovatan erudit i krajnje nepristrastan procenjivač ne samo socioloških pravaca i teorija, nego i istorijskih – političkih i ekonomskih – kataklizmi iskrslili upravo u tim godinama“.¹⁸²

Uz to, ne sme se prevideti (međunarodno)pravno bitna činjenica da svako delovanje na okupiranoj teritoriji nije i služenje okupatoru. Neophodno je ispitivanja pobuda pojedinaca ili grupa stanovnika okupirane teritorije. Stoga stručnjaci za međunarodno pravo insistiraju da se „pravi razlika između saradnika okupatora iz određenih pobuda (naročito pripadnika pojedinih etničkih grupa ili nacionalnih manjina, koji okupiranu državu ne osećaju kao svoju, karijerista) i ostalih građana koji obavljaju svoje dužnosti“.¹⁸³ Ova distinkcija je bila osnov za amnestiranje velikog broja saradnika okupatora za vreme Drugog svetskog rata u nizu evropskih zemalja. Njima ne samo da nije suđeno kao izdajnicima i ratnim zločincima, nego su neki dobili i odgovarajuća priznanja za doprinos svom narodu u ratnim uslovima.

Pored toga, treba imati u vidu da posle Drugog svetskog rata „ogromna većina kolaboracionističkih režima, tj. odnosnih zemalja, apsolutno ni na koji način nije kažnjena, ni teritorijalno, ni demografskim gubicima, pa ni plaćanjem ratnih reparacija ili gubitkom međunarodne reputacije – štaviše, mnoge od tih zemalja danas su žestoki pobornici ljudskih prava, poučavajući druge države i otvoreno se mešajući u njihove unutrašnje stvari. Ovo se odnosi ne samo na formalno neutralne zemlje (Portugaliju, Španiju ili npr. Švedsku, koja je stekla ogromno bogatstvo krijumčareći oružje obema zaraćenim stranama), nego i na direktne saveznice sila Osovine (Norvešku, Dansku, Rumuniju ili Bugarsku)...U tom svetlu Kosićevo pragmatičko viđenje kolaboracije postaje još plauzibilnije, ako se posmatra sa stanovišta političkog i nacionalnog realizma“.¹⁸⁴

182 Aleksandar Gordić, *nav. delo*, str. 14.

183 Momir Milojević, *nav. delo*, str. 16. Primenjujući ovaj stav na Kosića, Milojević ističe: „Suvišno je da pominjemo okupaciju Srbije i Jugoslavije 1915–1918. i 1941–1945. godine. Mirko Kosić je za vreme obe okupacije postupao po svome ubeđenju. U toku prve okupacije je izbegao moralno podozrenje jer je bio osuđen na smrt zbog borbe na strani Srbije, ali i u drugoj, kada je, ne malo rizikujući, novčano pomagao zvaničnu Jugoslovensku vojsku u otadžbini. Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, koja je za ‘ratne zločince’ proglasila mnoge koji nisu imali nikakve veze s ratom i okupatorom, nije to učinila u slučaju Mirka Kosića, jer za to nije imala ni dokumenata ni svedoka.“ Isto.

184 Aleksandar Gordić, *nav. delo*, str. 14.

Odgovor na drugo pitanje sadržan je u arhivskoj građi iz vremena okupacije Srbije 1941–1944. godine i iz perioda progona i suđenja „narodnim neprijateljima“ 1945–1947. godine. Posebno su važna dokumenta do kojih je došla Ozna krajem 1944. i početkom 1945. godine.

Naime, Ozna je na zahtev poverenika za finansije NKOJ-a Sretena Žujovića prikupila dokumentaciju o delovanju Mirka Kosića i njegovih saradnika u SNB, sa ciljem da se protiv njih povede postupak, te da „narod vidi kako mi (nova komunistička vlast – prim JT) kažnjavamo krupne pljačkaše i krivce, koji su se bogatili na račun narodne imovine kao sluge okupatora“.¹⁸⁵

Sledeći korak je trebalo da bude suđenje Kosiću i njegovoj grupi i njihovo proglašenje ratnim zločincima, sa svim konsekvencama koje je to povlačilo.

Nakon što je Ozna prikupila relevantnu dokumentaciju, obrazovana je posebna komisija koja je proučila celokupan materijal i prosledila ga Državnoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Ta komisija je uspela da u ovom slučaju sasluša samo tri svedoka (ostali su bili stradali u oslobođenju Beograda ili likvidirani). O ovim saslušanjima nema zapisnika, tako da o Mirku Kosiću nema dodatnih podataka u Državnoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Činjenica je da on nije proglašen za ratnog zločinca, niti mu je suđeno u odsustvu. Zašto je postupak protiv Kosića imao ovakav epilog, ostaje da se detaljnije istraži. Pretpostavka je da su Kosićeve saradnici streljani 1946. godine bez suđenja, te da bi bilo bespredmetno da se organizuje suđenje samo Kosiću, u odsustvu.¹⁸⁶

Nesporno je, dakle, da novouspostavljena komunistička vlast u slučaju Mirka Kosića nije imala ni dovoljno dokumenata ni svedoka da ga osudi. Stoga se danas nameće logičan zaključak: „ako su tadašnje svemoćne vlasti požurile da poubijaju Kosićeve najbliže saradnike pre nego što su od njih dobile dragocene podatke koji bi više govorili o njegovom radu, ni mi, posle skoro sedam decenija, nemamo osnova da ga osuđujemo kao izdajnika i ratnog zločinca“.¹⁸⁷

185 Cit. prema: Venceslav Glišić, *nav. delo*, str. 11.

186 Vidi: Mirko Kosić, *Odabrani tekstovi...*, *op. cit.*, i Venceslav Glišić, *nav. delo*, str. 11–12.

187 Momir Milojević, *nav. delo*, str. 16–17. Polazeći od ovog stava, ovaj atuator je zaključio: „Poštujući pretpostavku nevinosti, nemamo osnova za bilo kakvo sumnjičenje Kosića za saradnju sa neprijateljem naše zemlje dok ne dođemo do dokumenata koji bi navodili na drugačiji zaključak. O Kosiću možemo da sudimo samo na osnovu onoga što je poznato iz kazivanja savremenika i pisane zaostavštine Po onome što je do sada poznato, o Mirku Kosiću se može govoriti samo kao o univerzitetskom profesoru, naučnom radniku i političaru.“ (Isto).

6. Život i smrt u emigraciji (1945–1956)

6.1. – Sredinom 1944. godine Mirku Kosiću je bilo jasno da se bliži kraj rata i da je pitanje dana kada će Titovi partizani i vojnici Crvene armije ući u Beograd. Pored toga, njegovi nemački prijatelji su ga upozorili da mu je Gestapo na tragu zbog pružanja pomoći Draži Mihailoviću. Iz tih razloga on je i napustio Beograd. Prvo je otišao u Minhen, a odatle u Švajcarsku, gde je otpočeo njegov sumorni emigrantski život. Živeo je povučeno u Luganu od 1945. do kraja života 1956. godine.

Sticajem okolnosti, Kosić je i ranije živeo kao usamljenik, a u egzilu se potpuno odvojio od sveta. Živeo je usamljenički, izbegavajući susrete sa kolegama i saradnicima.¹⁸⁸ Ali nije zaboravio stare netrpeljivosti, polemike i svađe. Sve je manje imao snage i volje da učestvuje u javnom životu, posebno u delovanju jugoslovenske emigracije.

Posle okončanja rata 1945. godine Kosić je zbog kolaboracije sa Nemcima neprestano bio izložen napadima sa raznih strana. U komunističkoj Jugoslaviji vlasti su ga tretirale kao izdajnika, ratnog profitera i, *de facto* (iako ne *de iure*), kao ratnog zločinca. Vodeće organizacije i listovi jugoslovenske emigracije (*Glas Kanadskih Srba, Amerikanski Srbobran, Poruka, Oslobođenje, Naša reč* i dr.) nastojali su da ga, takođe, optuže za izdaju i proglasili su ga za srpskog Kvislinga. U takvoj situaciji Kosić je nastojao da se odbrani od zlonamernih i neosnovanih optužbi i diskvalifikacija. U tom cilju priključio se grupi jugoslovenskih emigranata, uglavnom Srba, okupljenih oko biblioteke „Preporod“. Objavio je više manjih radova o političkim problemima Srba i Jugoslavije. Povremeno se uključivao u polemike u emigrantskim listovima (*Preporod, Oslobođenje, Glas Kanadskih Srba, Amerikanski Srbobran* i dr.), nastojeći da pojasni motive, ciljeve i rezultate svog javnog i političkog delovanja, da odgovori na nekorektne napade na njegovu ličnost i diskvalifikacije njegovog dela. Tako su u periodu od 1949. do 1951. godine nastali njegovi tekstovi: „Zar opet po starom? Ili partiski ‘prvaci’, ‘kolaborateri’ i ‘buntovnici’“ (1949), „Je li 27. mart 1941. plaćen?“ (1950), „Na istorijskoj raskrsnici“ (1950) i „Grobari Jugoslavije – ko je ‘drsko lagao’? Oko 27. marta 1941“ (1951).¹⁸⁹ Pada u oči da o svom radu

188 U to vreme u Švajcarskoj je u emigraciji kod svoje ćerke živeo i ugledni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu Živojin Perić. Prilikom njihovog prvog, i jedinog, susreta, Kosić je došao u sukob sa Perićem zbog Perićevog austrofilstva od pre Prvog svetskog rata, tako da se viđenje završilo svađom i potpunim razlazom.

189 Mirko M. Kosić, *Zar opet po starom? Ili partiski „prvaci“, „kolaborateri“ i „buntovnici“*, 1949, 64 str.; Mirko M. Kosić, *Je li 27. mart 1941. plaćen?*, 1950, 39 str.; Mirko Kosić, „Na istorijskoj raskrsnici“, *Preporod* (Država i društvo, sv. 2), 1950, 84 str. (ovaj rukopis Kosić je napisao 1943, a prvi put je objavljen 1950); Mirko Kosić, *Grobari Jugoslavije: ko je „drsko lagao“?: oko 27. III 1941*, 1951, 37 str. Većina ovih

u okupiranom Beogradu nije mnogo govorio i pisao. Jedino je u jednom polemičkom spisu iz 1948. godine rekao da nikada nije prisustvovao nijednoj manifestaciji koju su priređivale kvislinške vlasti i Nemci.

Ovi Kosićevi tekstovi su njegovi odgovori na većinu napada koji su dolazili sa različitih strana. Budući da su ti napadi bili beskrupulozni i omalovažavajući, Kosić je uzvraćao istom merom, tako da su njegovi odgovori (pisani tekstovi, usmene izjave i sl.) prepuni gorčine, podsmeha i nepopustljivosti. U njima „on nije imao obzira spram ljudskih slabosti“ (D. Jovanović).

6.2. – U pomenutim polemikama najzanimljiviji su Kosićevi stavovi o 27. martu 1941. Bez obzira na subjektivnost, netrpeljivost prema pojedinim akterima, određena preterivanja, anglofobiju, odbojnost prema masonima i slično, njegovo osvetljavanje pojedinih zbivanja je doprinelo boljem razumevanju tih dramatičnih događaja.¹⁹⁰

Najoštrije reakcije je izazvao Kosićev tekst u *Amerikanskom Srbobranu* od 3. aprila 1950. godine. U tom tekstu on je izneo tezu da je 27. mart 1941. bio plaćen. Naime, pozivajući se na „tvrđnje ozbiljnih političkih ljudi“, Kosić je citirao profesora Seton-Votsona: „Mi smo ulazak Jugoslavije u rat platili sa pola miliona funti, pa ne dugujemo Srbima ništa“. Ovu tvrdnju Kosić je ponovio u svojoj brošuri *Je li 27. mart 1941 plaćen?* (1950) i ona je dobila širok publicitet u jugoslovenskoj emigraciji, naročito među saradnicima *Amerikanskog Srbobrana*, pristalicama Ante Pavelića i Dimitrija Ljotića i srpskim i hrvatskim separatistima.

Na drugoj strani, zahvaljujući udruženim snagama okupljenim oko Jugoslovenskog narodnog odbora i listova *Poruka*, *Naša reč*, *Oslobođenje* i dr., ova Kosićeva teza je oštro kritikovana i proglašena za laž i klevetu. U tome je prednjačio list *Poruka* (London), koji se za sve vreme izlaza (1950–1959) obrušavao na Kosića i njegove stavove o 27. martu 1941. U tekstu pod naslovom „Posticani nemirnom savešću“, ovaj list je nastojao da demantuje Mirka Kosića. Autor teksta prvo pojašnjava da jugoslovenski izdajnici i kvislinzi na čelu sa Kosićem „veruju da će svoje odgovornosti umanjiti ako prevrat od 27. marta prikažu isključivo kao akt grupe zaverenika, najmljenih za taj posao parama engleskih i američkih agenata... Tipičan primer takve klevete je slučaj sa jednom tobožnjom izjavom profesora Seton-Votsona. Što je naročito žalosno, to je da se kao arhitekti laži tu pojavljuju dve krupne ličnosti: nekadašnji predsednik vlade g. Dragiša

tekstova je objavljena u skromnoj formi, bez navođenja mesta izdanja, sa mnogo štamparskih grešaka.

190 V. Jovan Pejin, „Javni stav dr Mirka Kosića, narodnog poslanika i prvaka Narodne radikalne stranke o 27. martu 1941. godine“, Okrugli sto „27. mart 1941: Knez Pavle u viorima evropske politike“, Beograd 2003, 25–27. III 2003.

Cvetković, prvopotpisnik Trojnog pakta, i profesor Univerziteta g. dr Mirko Kosić, pod okupacijom od Nemaca postavljen za Vice-guvernera u od Nemaca ustanovljenoj Srpskoj narodnoj banci¹⁹¹. Na kraju teksta se objavljuje i izjava Seton-Vatsona „kojom kategorički pobija da je ikada rekao reči koje mu se poturaju, i spomenute optužbe obeležava kao ‘bestidne i zlonamerne klevete’“.¹⁹²

Dve godine kasnije, Živan L. Knežević je 1951. pokrenuo sudski postupak za klevetu protiv *Amerikanskog Srbobrana* u Pitsburgu – pošto je uzaludno nastojao da taj list povuče Kosićeve tvrdnje i javno se izvini. U tekstu „Sudski epilog jedne klevete“ *Poruka* obaveštava čitaoce da je tužilac Živan L. Knežević dobio ovaj spor.¹⁹³

U žaru polemike Kosić je često napuštao teorijski i akademski diskurs, tako da su ovi njegovi tekstovi daleko ispod predratnih javnih nastupa i spisa. Uz to, on ne povlači jasnu razliku između etike i politike, odgovornosti i kolaboracije, kompromisa i izdaje, i, najvažnije, bezuspešno je pokušavao da „etički opravda ono što se ne može legitimisati sa moralnog nego isključivo sa pragmatičkog stanovišta“.¹⁹⁴

6.3. – Pored ovih polemičkih tekstova, Kosić je u egzilu objavio i više stručnih radova i desetak prikaza i recenzija u uglednim sociološkim časopisima (uglavnom u Švajcarskoj i Nemačkoj). U njima je obrađivao pitanja Balkana, političke sociologije, uloge klika u društvu, sporenja u jugoslovenskoj emigraciji.¹⁹⁵ Nažalost, Kosić nije imao ni snage ni strpljenja

191 „Posticani nemirnom savešću“, *Poruka* (London), br. 4–5, oktobar 1951, str. 14–15.

192 Isto, str. 15. Autor teksta tvrdi da je ovu izjavu prof. Siton-Votson dao Radoju L. Kneževiću na njegovu molbu.

193 „Sudski epilog jedne klevete“, *Poruka* (London), broj 14, 1. avgust 1953, str. 9–10.

194 „Premda, za razliku od vrlo izoštrenih distinkcija u svojim predratnim teorijskim spisima, ovde ostavlja vrlo fluidnim granice između odgovornosti i kolaboracionizma, nužnosti pristajanja na (moralne i svekolike druge) kompromise i očuvanja nacionalnog i ličnog digniteta, objektivne procene realističnih ishoda i (makar) delovanja na potpomaganju okupatorskog zlikovca... *Krucijalni problem je to što je Kosić pokušao da etički opravdava ono što se ne može legitimisati s moralnog, nego isključivo sa pragmatičkog stanovišta (na stranu dijalektika istorije, koja ponekad potvrđuje da manji nečasni činovi u jednom trenutku donose veće mogućnosti za etično delovanje u nekom kasnijem).* /Podvukao – JT/. (Aleksandar Gordić, *nav. delo*, str. 14.).

195 Reč je o sledećim Kosićevim radovima: „Aus den Tiefen des Balkans“, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Wiesbaden 1948/49, Vol. 1, No. 2, S. 125–143; „Politische Soziologie“, *Soziologische Forschung in unserer Zeit: Leopold von Wiese zum 75. Geburtstag*, Herausgegeben von Karl Gustav Specht, Köln, Westdeutscher Verlag, 1951, S. 171–196; „Srbija i balkanska unija“, *Amerikanski srbobran: srpski narodni kalendar*, Pitsburg 1951, god 34, str. 82–87; „Cliques in der modernen Gesellschaft“, *Die Zeit*, Berlin 1952. Nr. 49 (4. 12. 1952); „Dva sveta među nama samima“, *Zavičaj = Home*, San Fernando, oktobar 1953, god. 2, br. 14, str. 9–10; „Zellen und Cliques: Erster Vortrag“, *Kölner Zeitschrift für Soziologie*

da se potpuno posveti teorijskom radu, ali nije uspeo da razvije i zaokruži svoj opus.

Većina Kosićevih radova nastala u egzilu ostala je nedovoljno poznata i istražena. Tek predstoji napor da se njegovi polemički tekstovi, koje je napisao bačen u „oganj političke borbe i polemike“ (P. Kuburović), kao i stručni radovi, prikupe i kritički istraže. Ozbiljno studiranje Kosićevih polemičkih tekstova, jednako kao i njegovih stručnih radova i studija, razjasniće mnoge njegove poglede, stavove, sporna mesta u njegovoj biografiji. Na taj način Kosić bi napokon zauzeo pravo mesto koje mu pripada u srpskoj društvenoj nauci i političkoj istoriji prve polovine XX veka.

Poslednji zapis o Mirku Kosiću zabeležio je jedan od retkih njegovih poštovalaca, Predislav Kuburović: „Jednog septembarskog dana 1955. godine, penjao sam se uspinjačom od Lugana, ka Monte Bre, najsunčanijem vrhu švajcarskih Alpi. Sa vrha se pružao veličanstven pogled na Lugansko jezero, jezero Lago Maggiore i snegom pokrivenne planinske vrhove. Na vrhu, uzanom stazom kroz šumu, išao sam u susret, ponet svojim mislima, čoveku koji je u otadžbini, između dva rata, bio neobična ličnost. Tada sam prvi i poslednji put video profesora Mirka Kosića, srpskog sociologa i političara. Iako je prešao šezdesetu, bio je skoro bez ijedne sede kose, a na njegovom licu osećao se trag bolesti koja ga je godinama razarala. Iz njegova glasa izbijao je na momente temperamentni i violentni duh čoveka kome je nauka bila smisao života, a politička borba žrtva za slobodu.“¹⁹⁶

Usamljen, odbačen i zaboravljen, Mirko Kosić je umro u Lozani 1956. godine. Jedina želja bila mu je da se njegov pepeo prospe u pravcu Jugoslavije.

7. Kontroverze o delu Mirka Kosića

7.1. – Sem pomenutog nekrologa Predislava Kuburovića iz 1956. godine, niko u Kosićevoj domovini i u jugoslovenskoj emigraciji nije obeležio odlazak velikog rodoljuba i prvog sociologa Srbije. Međutim, Kosićeve kolege u svetu su reagovala drugačije. Posle Kosićeve smrti 1956, časopis *Soziale Welt* je objavio nekrolog koji je napisao Leopold fon Vize, a u narednom broju objavljen je njegov prilog „Zür europäischen Neuordnung“.¹⁹⁷

und Sozialpsychologie, Wiesbaden 1952/1953, Vol. 5, H. 2/3 (1953), str. 273–284. Pored ovih teorijskih radova, Kosić je u periodu od 1946. do 1954. godine objavio desetak prikaza i recenzija u časopisima *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (Wiesbaden) i *Soziale Welt: Zeitschrift für sozialwissenschaftliche Forschung und Praxis* (Baden-Baden).

196 Predislav Kuburović, „Povodom smrti srpskog sociologa“, *Slobodna Jugoslavija*, god. II, broj 6, Minhen, decembar 1956, str. 72–76.

197 Leopold von Wiese, „Mirko M. Kossitsch: 1892–1956“, *Soziale Welt: Zeitschrift für sozialwissenschaftliche Forschung und Praxis*, Jg. 7, H. 3/4, 1956, S. 212–213.

To govori da je on uživao i još uvek uživa veliki ugled među sociolozima u inostranstvu.

Već smo pomenuli da je Rouček visoko ocenio Kosićeve knjige *Uvod u Opštu sociologiju* i *Problemi savremene sociologije*, a njega nazvao „izvanrednim sociologom svoje zemlje“.¹⁹⁸ O Kosiću kao sociologu povoljno su se izrazili i Johannes Vajer (Johannes Weyer) i V. J. Erenprajs (W. J. Ehrenpreis), a o njegovim ekonomskim radovima pisao je Ginter Šmolders (Günter Schmolders).¹⁹⁹ Najzad, pomenimo i knjigu *Kratka istorija sociologije* Hajnca Mausa, objavljenu u Njujorku 1962. godine. Njen autor razmatra nastanak i razvoj sociologije kao posebne nauke od vremena prosvete do sredine dvadesetog veka. Kao najznačajnije sociologe sa jugoslovenskog prostora on navodi Valtazara Bogišića, Jovana Cvijića, Slobodana Jovanovića i Mirka Kosića, a od Hrvata Antuna Radića i, u fusnoti, Dinka Tomašića, Klementa Mihanovića i katoličkog klerikalca Jozu Tomaševića.²⁰⁰ Godine 1969. Kosić je dobio biografsku odrednicu u Međunarodnom sociološkom leksikonu, koji je objavljen u Štutgartu.²⁰¹

Osamdesetih godina 20. veka pojavili su se u Srbiji osvrti na pojedina dela Mirka Kosića iz pera istaknutih naučnika: Radomira Lukića, Vojina Milića, Milovana Mitrovića, Lazara Pejića, Borislava Milića i dr.

Tek polovinom 1980-tih godina pojavljuju se, u okviru širih studija o razvoju pojedinih društvenih nauka u Jugoslaviji, više ili manje značajni osvrti i na pojedine delove naučnog stvaralaštva Mirka M. Kosića. Tako je Milovan Mitrović, na podsticaj Vojina Milića i uz podršku Radomira Lukića, napisao monografiju o razvoju jugoslovenske međuratne sociologije (1982), u kojoj je, iako nepotpuno, dat nešto širi osvrt i na sociološko delo Mirka M. Kosića. Vojin Milić se u svojim knjigama *Prilozi istoriji sociologije* (1989) i *Društvena struktura i pokretljivost Jugoslavije* (1996) kratko osvrće i na Mirka M. Kosića, ali su neka zapažanja i sugestije veoma podsticajne za temeljitije proučavanje kako njegovog sociološkog tako i ukupnog dela. Fedor Nikić, kolega i jedno vreme blizak saradnik Mirka Kosića, u svojim

198 *Twentieth Century Sociology*, by Georges Gurvitch and Wilbert E. Moore (eds.), New York: The Philosophical Library, 1945, 748.

199 Johannes Weyer, *Westdeutsche Soziologie 1945–1960. Deutsche Kontinuitäten und nordamerikanischer Einfluß*, Berlin: Duncker & Humblot, 1984, S. 98–99; W. J. Ehrenpreis, „Central-eastern Europe“, *Twentieth Century Political Thought*. Edited by Joseph S. Roucek, pp. 515–552, New York: Philosophical Library, 1946: 551; Günter Schmolders, *Finanzpolitik*, Berlin, Heidelberg, New York: Springer-Verlag, 1970, glava 3, f 144.

200 Hajnc Mauss: *A Short History of Sociology*, London 1965, str. 76 ad.

201 „*Internationales Soziologenlexikon. Beiträge über bis Ende 1969 verstorbene Soziologen. Band 1 und 2., neubearbeitete Auflage*“, Bernsdorf, Wilhelm/Knospe, Horst [Hrsg.] Stuttgart: Enke, Band 1, S.221–22;

Radovima (1919–1929), objavljenim 1983, pisao je o njegovom uređivanju časopisa *Društveni život* i radu u Matici srpskoj.

Kada je reč o Kosićevim ekonomskim radovima, na njih se osvrnuo Lazar Pejić u svojoj doktorsko disertaciji, odnosno knjizi *Razvoj ekonomske misli u jugoslovenskim zemljama do prvog i u Jugoslaviji između dva svetska rata* (1986). O Kosićevom doprinosu razvoju međuratne sociološke i ekonomske misli pisao je i Dragan Subotić (1997)²⁰². Najzad, o Kosićevoj delatnosti za vreme okupacije pisao je i Simo Ćirković u svojoj knjizi *Ko je ko u Nedićevoj Srbiji*.²⁰³

7.2. – Poslednjih godina pojačano je interesovanje za Mirka Kosića i njegovo delo. Krajem 2011. godine Narodna biblioteka „Jovan Popović“ u Kikindi i Srpsko sociološko društvo su uradili projekat kojim su odlučili da u 2012. godini na primeren način obeleže 120. godišnjicu rođenja Mirka M. Kosića. U tom projektu predviđene su sledeće aktivnosti: (1) objavljivanje reprint izdanja Kosićevih knjiga koje su 1912. godine objavljene u Kikindi: *Pangermanizam* i *Velika Germanija*, (2) organizovanje naučnog skupa „Mirko M. Kosić – ličnost i delo“, koji će biti održan 18–19. oktobra 2012. godine (3) priprema i izdavanje zbornika sa referatima učesnika naučnog skupa, (4) organizovanje izložbe „Mirko M Kosić (1892–2012) – Izložba povodom 120-godišnjice rođenja“. Težište projekta je bilo na pripremi i održavanju naučnog skupa „Mirko M. Kosić – ličnost i delo“, sa ciljem da budu obuhvaćene sve oblasti njegove društvene i naučne delatnosti.²⁰⁴

Krajem 2011. i početkom 2012. godine, Srpsko sociološko društvo je svoj ambiciozni projekat „Sto godina sociologije u Srbiji“ vezalo upravo za prve knjige Mirka Kosića, koje su se pojavile 1912. (*Pangermanizam* i *Moderna Germanija*), a čije reprint izdanje se pojavilo upravo tih dana u izdanju Istorijskog arhiva Kikinde.

Nedougo posle toga, Kosićeva zaboravljena dela su se našla u središtu stručnih rasprava i diskusija. U tom kontekstu, na sastanku Predsedništva Srpskog sociološkog društva 14. novembra 2011. godine u Novom Sadu pokrenuta je inicijativa da se uvede nagrada za knjigu godine iz oblasti sociologije. Više članova Predsedništva je spontano predložilo da ta nagrada treba da ima ime, i da to ime treba da bude „Mirko Kosić“. Sredinom februara 2012. godine na sednici Predsedništva SSD otvorena je polemika

202 Dragan Subotić, „Doprinos dr Mirka Kosića (1892–1956) razvoju međuratne sociološke i ekonomske misli“, u: Đorđe Šuvaković i Mihail Arandarenko (red.), *Ekonomska teorija u tranziciji*, Univerzitet u Beogradu – Ekonomski fakultet, Beograd 1997, str. 84–90.

203 Simo Ćirković, *Ko je ko u Nedićevoj Srbiji 1941–1944*, IPS, Beograd, 2009.

204 Jovica Trkulja, Predlog projekta „Mirko Kosić – ličnost i delo“, Kikinda 2011. (rukopis).

o ustanovljenju nagrade „Mirko Kosić“. ²⁰⁵ Ubrzo se ova polemika iz SSD prenela na stranice lista *Politika*. ²⁰⁶

Tako se Mirko Kosić, posle decenija ignorisanja i potpunog zaborava, 2012. godine našao u žiži javnosti zahvaljujući polemici koja se prvo vodila na stranicama lista *Politika* a potom i na stručnim skupovima o njegovom delu i kontroverznom javnom, posebno političkom delovanju. Međutim, Skupština SSD na sednici 18. marta 2012. godine nije prihvatila predlog da ime nagrade za knjigu godine bude „Mirko Kosić“ i donela je odluku da ta nagrada nosi ime „Vojin Milić“. ²⁰⁷

Prema našem mišljenju, ovakav stav većine članova SSD je problematičan. Njihov stav, iako nije neosnovan, o držanju naših intelektualca u Drugom svetskom ratu, vrlo je uprošćen. Ako bi se prihvatili njihovi kriterijumi, onda u Nemačkoj ne bi mogle da se dodeljuju mnoge nagrade iz

205 Predsedništvo SSD je na sednici 18. februara 2012. godine razmatralo Nacrt pravilnika o ustanovljenju nagrade „Mirko Kosić“ i usvojilo ga kao svoj predlog Skupštini. Na istoj sednici zakazana je Skupština SSD za 18. mart 2012. godine, na kojoj je trebalo da se razmatra i usvoji predloženi Nacrt pravilnika. Međutim, početkom marta, pismom Vladimira Vuletića članovima SSD otpočela je polemika unutar SSD. Vuletić je istakao da prilikom usvajanja predloga da se nagrada nazove po Mirku Kosiću „nismo vodili dovoljno računa o svim relevantnim činjenicama vezanim za lik i delo ovog uglednog sociologa“. On je, pre svega, imao u vidu činjenicu da je Kosić bio viceguverner Srpske narodne banke i „saradnik fašističkih okupatora 1941–1944. godine“. Iz tih razloga on je zamolio Predsedništvo da „našu odluku o imenu nagrade za najbolju knjigu suspenduju i da se dogovorimo o drugom nazivu nagrade“.

206 Polemiku je otvorio sociolog Todor Kuljić, koji je 6. marta 2012. godine u *Politici* objavio tekst „Rizična nagrada“, u kojem je oštro napao Mirka Kosića kao „nedićevca“, „kvislinga“ i „dražinovca“, i i naglasio da bi nagrada sa njegovim imenom predstavljala „rizični simbol srpskog patriotizma“ i „normalizaciju kvislinštva“ u Srbiji. Na ovaj Kuljićev tekst reagovao je istoričar Jovan Pejin, koji je uzeo u odbranu Mirka Kosića, njegovo delo i javno delovanje. U ovu polemiku na stranicama *Politike* uključili su se i Borislav Milić, Mile Mirkov i Jovica Trkulja. O polemici je objavljena informacija na sajtu Srpskog sociološkog društva, 10. marta 2012, sa ciljem da se što detaljnije obaveste članovi Skupštine SSD, koji pažljivo treba da izvažu sve argumente i donesu konačnu odluku o imenu nagrade.

207 Na sednici Skupštine Srpskog sociološkog društva, 18. marta 2012, otvorena je rasprava u okviru tačke dnevnog reda „Ustanovljenje nagrade SSD-a za najbolju knjigu iz oblasti sociologije, usvajanje pravilnika i izbor članova Žirija za dodeljivanje nagrade“. Većina članova Skupštine SSD iznela je argumente protiv ideje da nagrada bude nazvana po Kosiću. Razlog za neslaganje jeste to što je ovaj naučnik u Drugom svetskom ratu bio u službi kvislinškog režima Milana Nedića kao zamenik guvernera Srpske narodne banke. Pored toga, oni su istakli da Kosić po svom opusu ne spada u „prvu postavu“ srpskih sociologa. Izrečene su i sumnje u to da je on prvi pomenuo ovu društvenu nauku u domaćoj publicistici – pojedinci su tvrdili da je to pre njega učinio Valtazar Bogišić (1834–1908). Na kraju, Skupština SSD je donela odluku da najbolja knjiga iz oblasti sociologije koja u toku godine bude objavljena u Srbiji ponese nagradu „Vojin Milić“.

oblasti sociologije i filozofije.²⁰⁸ Veoma je čudno da naši vodeći sociolozi o Mirku Kosiću imaju ovako simplifikovan pristup. Jer dužnost nauke upravo jeste da te kontroverzne događaje i ličnosti istražuje, ocenjuje i određuje njihovo pravo mesto u našoj duhovnoj istoriji. Zato se zalažemo za otvoreni dijalog o svim aspektima Kosićeve intelektualne i političke delatnosti, u kojem bi se intelektualna javnost suprotstavila kod nas uvreženom načinu olake diskvalifikacije.

7.3. – Početkom septembra 2012. godine u organizaciji SSD održan je u Beogradu naučni skup „Sto godina sociologije u Srbiji“, na kojem je u nekoliko referata razmatrana uloga Mirka Kosića u razvoju sociologije u Srbiji.²⁰⁹ Najzad, 17–18. oktobra 2012. godine u Kosićevom rodnom gradu održan je naučni skup povodom 120. godišnjice njegovog rođenja na temu: „Mirko Kosić – ličnost i delo“.²¹⁰ Bilo je to prvi put da je održana stručna rasprava o ličnosti, naučnom delu i javnim aktivnostima Mirka Kosića. Poziv za učestvovanje u radu skupa prihvatilo je 21 učesnika i oni su prijavili odgovarajuće teme svojih referata. U radu skupa učestvovalo je 15 referenata, koje su za to preporučili njihova stručna interesovanja, studije i istraživanja vezana za Mirka Kosića.²¹¹ Oni su na sistematski i multidisciplinarni način osvetlili ličnost i delo Mirka M. Kosića. Kako bi stručna i šira javnost bili upoznati sa rezultatima rasprave vođene na ovom naučnom skupu, predviđeno je objavljivanje zbornika radova.

208 Tako, na primer, nagrada za sociologiju koja nosi ime Teodora Adorna ne bi mogla da se dodeljuje, jer je ovaj poznati nemački sociolog pisao muzičke kritike o Gebelsu. Poznato je da je držanje velikog nemačkog sociologa Maksa Vebera u toku I svetskog rata bilo kontroveržno. Da ne pominjemo odnos filozofa Martina Hajdegera, tzv. Hitlerovog rektora, prema nacistima i Hitleru. Postoje dve knjige koje su se svojevremeno u malom tiražu pojavile u Nemačkoj pod naslovom *Nemački filozofi u Drugom svetskom ratu* i *Nemački sociolozi u Drugom svetskom ratu*, u kojima preovlađuje odmereniji odnos prema intelektualcima koji su saradivali sa fašističkim režimom ili su ga podržavali. U svakom slučaju, to nije prepreka, još manje razlog, da se odustane od serioznog izučavanja i respektovanja njihovog dela.

209 Vidi referate Dejana Petrović, Milene Stanojević i Slobodana Antonića.

210 Naučni skup je održan u organizaciji kikindske Narodne biblioteke „Jovan Popović“, Srpskog sociološkog društva i Centra za kulturu dijaloga 17–18. oktobra 2012. godine.

211 Neposredno učešće na skupu uzeli su: prof. dr Momir Milojević, prof. dr Jovica Trkulja, prof. dr Slobodan Antonić, prof. dr Milojica Štović, Jovan Pejin, dr Marinko Lolić, dr Vladan Stanković, Bojana Vukotić, Marija Tanackov, Vladimir Spičanović, Dragomir Tomin, mr Miloš Latinović, Branko Ljuboja, Radmila Perović, Mihailo Olejnikov. Jedan broj pozvanih autora nije prisustvovao skupu, ali su pripremili i dostavili pisane priloge o Mirku Kosiću. Reč je o dr Venceslavu Glišiću, prof. dr Milovanu Mitroviću, mr Borislavu Miliću, prof. dr Aleksandru Gordiću, prof. dr Jovi Bakiću, dr Bošku Mijatoviću.

Otvorena su vrata za svestranu i kritičku raspravu o Mirku Kosiću – njegovoj ulozi u nauci, političkom i javnom životu, spornim pitanjima i nedoumicama iz njegove biografije. Učesnici u raspravi su na svetlo dana izneli niz uspešnih analiza i ideja o ličnosti, delu i angažovanju Mirka Kosića. Preovladalo je mišljenje da prema onome što je do sada poznato, o Mirku Kosiću se može govoriti samo kao o univerzitetskom profesoru, naučnom radniku i političaru. Nažalost, Kosić je kratko vreme bio univerzitetski profesor. To je velika šteta, jer je za potrebe nastave napisao više knjiga koje su do danas očuvale svoju vrednost, što naročito važi za sociologiju, čiji je jedan od utemeljivača. Celovita ocena naučnog, političkog i javnog delovanja Mirka Kosića i rezultata koje je ostvario nije moguća bez dodatnih multidisciplinarnih istraživanja. Zato su učesnici skupa pozvali kolege sociologe, istoričare, ekonomiste, pravnike, politikologe i druge javne delatnike na istraživanje otvorenih i kontroverznih pitanja o ličnosti i delu Mirka Kosića. Posebno je istaknuta potreba da Kosićevi najbolji radovi, rasuti u mnoštvu domaćih predratnih i posleratnih publikacija, budu prikupljeni i objavljeni u okviru njegovih sabranih dela. Ovo se posebno odnosi na radove na nemačkom i drugim jezicima, koji su do sada bili teško dostupni i nepoznati.²¹² Tada bi se mogli pouzdanije vrednovati njegovi sociološki, demografski, ekonomski, istorijski i politički spisi i stavovi.

8. Zaključak

O Mirku Kosiću se kod nas vode ideološki sporovi o njegovoj ulozi u periodu 1941–1944. godine. Jedni ga optužuju da je „antikomunist, antisemit, antimason i anticincarin“, „srpski Kvisling“, „Nedićev viceguverner“, „srpski nacionalista“, umesto da se njegovo naučno delo proučava i studira. To je jedan izvor nesporazuma i diskvalifikacija. Zato je još za života bio osporavan i naruživan s raznih strana i s različitim namerama i predznacima. Drugi, pak, Kosića kritički ocenjuju kao eklektika u sociologiji, koji je spretno kombinovao uvide svih onovremenih aktuelnih

212 Sa skupa su upućeni sledeći predlozi: (1) da se objavi Zbornik referata sa skupa, (2) da kikinjski Muzej i Arhiv, zajedno sa Pravnim fakultetom Univerziteta u Beogradu, pripreme izložbu o Mirku Kosiću, (3) da se pokrene inicijativa za izdavanje *Izabranih spisa Mirka Kosića* (Narodna biblioteka „Jovan Popović“, Kikinda, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Matica srpska i Srpsko sociološko društvo), (4) da kikinjska Narodna biblioteka, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Srpsko sociološko društvo svake godine organizuju Dane Mirka Kosića, (5) da se uputi predlog RTS-u da jednu emisiju serijala „Zaboravljeni umovi Srbije“ posveti Mirku Kosiću, (6) da se kikinjskoj Opštini predloži da jedna ulica u Kikindi dobije ime Mirka Kosića. Kao jednu od ideja ovoga skupa, SSD je prihvatilo predlog projekta Slobodana Antonića „Mirko Kosić u Švajcarskoj“. Cilj ovog projekta je da se prikupe, prevedu i objave Kosićeve studije nastale u poslednjih 12 godina njegovog života u Švajcarskoj.

pravaca, tako da ga tumače kao veberovca, formalistu, dirkemovskog (neo) pozitivistu, paretovog elitistu i sl. Uprkos kritici i osporavanjima Kosićevog dela, većina autora se slaže da je on bio izuzetno darovit čovek, koji je sagoreo pre zenita i kao naučnik i kao javni delatnik. Počeo je vrlo rano, ali je rano i prestao sa stvaranjem naučnih radova. Uprkos tome, u istoriji naše sociološke nauke i sociološke misli Kosić je ostavio dubok trag. Činjenica je da je on imao ključnu ulogu u začinjanju sociologije kod nas kao nove nauke i samostalne akademsko-naučne discipline.

Ovim radom nastojali smo da ukažemo na značaj Mirka Kosića, s jedne strane kao sociologa koji je upoznao domaću sredinu sa dotadašnjim nasleđem sociologije kao empirijske nauke, i koji je, odlučujuće doprineo univerzitetskoj institucionalizaciji i afirmaciji sociologije u Srbiji i Jugoslaviji. Bio je prvi srpski školovani sociolog, napisao je prvi savremeni udžbenik sociologije, bio je oličenje evropskog intelektualca prosvetitelja i enciklopediste, suvereno se kretao u različitim društvenim naukama, položio temelje niza socioloških disciplina, u kojima je ostavio dubok trag. S druge strane, osvetlili smo i sporne fragmente u Kosićevoj biografiji i javnom delovanju, zbog kojih je decenijama bio anatemisan a njegovo delo prećutkivano i diskvalifikovano. Pokušali smo da odmerenije i u svetlu novih dokumenta osvetlimo njegovu kontroverznu ulogu u javnom životu Srbije između dva rata, posebno u vreme nemačke okupacije. Polazeći od toga nastojali smo da postavimo hermeneutičke putokaze koji treba da usmere istraživanje Kosićevog dela i delanja.

Nesporno je da je Mirko Kosić prihvatio saradnju sa okupacionim nemačkim vlastima u Srbiji 1941–1944. godine, da se kompromitovao kao viceguverner Srpske narodne banke i da je nekim svojim postupcima svakako išao naruku okupacionim vlastima i njihovim interesima. Međutim, nesporno je da se Kosić jasno distancirao od nemačkog fašizma i pre i posle Drugog svetskog rata i da postoje verodostojni dokumenti koji to potvrđuju. Iako se niukom slučaju ne može tvrditi da je bio fašista i nacistički sociolog, na Mirku Kosiću leži tamna mrlja, koja ne sme da bude razlog za odustajanje od svestranog izučavanja njegovog dela.

U tom smislu ovaj rad je pleoaje za javnu raspravu o Mirku Kosiću, koja je neophodna i akademskoj i široj javnosti. U toj raspravi predstoji nam novo čitanje ovog anatemisanog srpskog sociologa, koje treba da bude postavljeno iznad ideoloških premisa i obrazaca. Stoga je od presudnog značaja da se rasprava o Kosiću vodi ozbiljno, argumentovano, odmereno i odgovorno, te da se ostave po strani dosadašnje jednostranosti, neuravnotežene isključivosti i diskvalifikacije. Povratak Mirka Kosića i njegovog naučnog i publicističkog dela u istoriju i zavičajno okrilje značio bi ne samo ispravljanje jedne nepravde, već i prevrednovanje naše nedavne prošlosti

sa realnih i neostrašćenih pozicija. Ujedno bi se došlo do saznanja koliko njegov rad korespondira sa savremenom sociološkom i političkom misli.

Ostajemo u nadi da će ovim saopštenjem biti otvorena vrata za takvu kritičku raspravu o delu Mirka Kosića. To delo svakako zaslužuje pažnju, ali bi bilo poželjno da se o njemu izjasne stručnjaci za oblasti kojima se Kosić pretežno bavio – sociolozi i ekonomisti. Krajnje je vreme da oni Kosićevom delu pristupe slobodno i otvoreno, da bez ikakvih predrasuda, bez stereotipa i diskvalifikacija progovore o njemu kao o jednom od očeva-osnivača srpske sociologije i dragocenom posredniku i sagovorniku naše današnje sociološke situacije. Povesnica nastanka i razvoja sociologije u Srbiji ostaje još uvek neispisana. Verujemo da Kosić u njoj mora zauzeti važno mesto, ne toliko zbog uticaja koji je izvršio u našoj društvenoj nauci, pošto je taj uticaj, usled njegovog ostrakizovanja, ostao skroman, nego zbog njegove erudicije i vrlo dobrog poznavanja onovremene stručne literature kako iz sociologije tako i iz drugih društvenih nauka. Zato Kosića i njegovo delo ne smemo posmatrati kao arheološki beleg iz minulih vremena, nego kao nešto što je najneposrednije povezano s današnjom situacijom srpske sociologije.

Jovica Trkulja

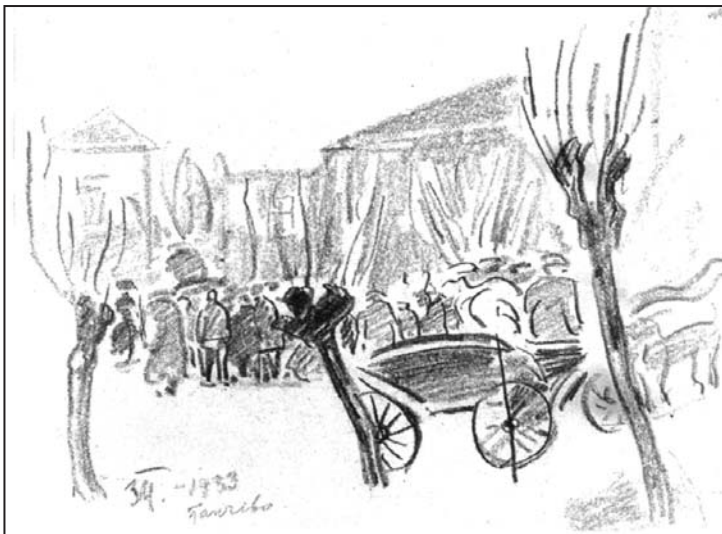
DISPUTES SURROUNDING MIRKO KOSIĆ

Summary

Not much is known about Mirko M. Kosić (1892–1956) and his work. Due to his cooperation with the occupators' regime in Serbia from 1941 until 1944, Kosić had been forced to leave his fatherland for good. After WW 2 he lived in Switzerland, where he died in 1956, forgotten and rejected. In the current debates on Kosić and criticism of his work, many overlook the fact that he had been respected in the international circles of social scientists, that he had been the 1st sociologist in Serbia with formal education and made the crucial contribution towards the establishment of sociology as science in Serbia. Bearing in mind the fact that all periods of Kosić's life are not well known, the author dealt with the following periods of his life: Childhood and education (1892–1909), studies and endeavors in favor of national emancipation (1910–1913), World War 1 (1914–1918), work in Yugoslavia between the 2 world wars (1919–1940), World War 2 and the occupation (1941–1944), Kosić in emigration (1945–1956), and the disputes about Kosić's life and work (1957–2012). The author calls for a public debate on Mirko Kosić, that is necessary for the academic community and the general public in order to save from oblivion his forgotten contributions to social sciences and sociology in particular, as well as his controversial social and political engagement. The return of Mirko Kosić and his scientific work, his publications to the history and his

land of origin would mean not just correcting an injustice, but also re-evaluating Serbia's recent past from realistic and non-passionate perspective. At the same time, one would be in position to find out how much his work corresponds to the contemporary political thoughts. Kosić has a significant position in the history of development of sociology in Serbia, not as much as due to the influence he may have made in our social sciences since he had been ostracized, but because of his erudition and excellent knowledge of contemporary literature in sociology and other social sciences.

Key words: Kosić, German imperialism, Yugoslav national identity, Serbian national identity, sociology, economic crisis, politics, nationalism, Fascism, collaboration



Zora Petrović – *Pančevo*, olovka na papiru, 1933.

Momir Milojević

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

MIRKO KOSIĆ KAO UNIVERZITETSKI NASTAVNIK I DRUŠTVENI RADNIK

Rezime: Dr Mirko M. Kosić pripada generaciji onih što su imali nesreću da, u razmaku od četvrt veka, dožive dva svetska rata, koja su umnogome uticala ne samo na njihove karijere već i na njihove živote. Izbijanje Prvog svetskog rata je otežalo završavanje njihovog školovanja, a izbijanje drugog je prekinulo njihov naučni i društveni rad. Među njima su bile Kosićeve kolege Đura Popović i Fedor Nikić, književnici Ivo Andrić i Miloš Crnjanski, filozof Justin Popović i Đorđe Tasić, koji je platio najveću cenu. Mirko Kosić se kao gimnazijalac javio pisanim radovima koji su privukli interesovanje javnosti. Za vreme rata 1914–1918. bio je u srpskoj vojsci i na studijama u inostranstvu, a posle ratova je bio univerzitetski nastavnik i javni radnik. Za vreme okupacije Jugoslavije u Drugom svetskom ratu radio je u Srpskoj narodnoj banci. Pred kraj rata, bežeći od progona, opet se našao u izbeglištvu, gde je ostao do kraja života.

Ključne reči: Mirko Kosić, sociologija, univerzitetski nastavnik, društveni rad, ratna okupacija

1. Prethodne napomene

Govoriti o univerzitetskom nastavniku i društvenom radniku izgleda jednostavno i čak prirodno. Jednostavno, jer je reč o dve različite vrste rada. Prva pripada oblasti koja se nekada nazivala prosveta, a danas se naziva obrazovanje, a druga javnoj delatnosti koja se naziva politika u najširem smislu reči. Takvo uprošćeno posmatranje bi možda moglo da važi za veliki broj delatnika koji su od početka imali ili sledili određeni životni put, „našli sebe“, kako se kaže, i svoje mesto u društvu.

Poznata je izjava slavnog ruskog pisca Gogolja, koji je, po prestanku profesorske karijere, rekao da se nepoznat popeo na katedru i da nepoznat silazi s nje. To mu nije smetalo da se proslavi u književnosti i u njoj većito ostane. Međutim, to ne može da važi za one koji su, iz različitih razloga, menjali svoja zanimanja i bavili se mnogočime što je različito, nekad smatrano međusobno nespojivim i čak moglo da dovede do onoga

što se danas naziva „sukob interesa“.¹ Iako je broj takvih slučajeva mali, ne sme da se zanemari.

Odnos o kome je reč postoji između stručnog zanimanja (profesije ili rada u struci) i delovanja u javnim poslovima, neretko i u politici. Istorija mnogih naroda, pa i srpskog, puna je takvih primera. Ako se pogledaju biografije ministara, narodnih poslanika i uopšte političara, videće se u njima književnici, lekari, inženjeri, pravnici (sudije), profesori, koji su istovremeno bili profesionalci i političari, ili su se opredeljivali za jedno ili za drugo zanimanje. U državama s malim brojem stanovnika malobrojni stručnjaci su bili angažovani na državnim poslovima. Bavljenje profesijom i politikom se nekada preplitalo ili vremenski smenjivalo. Profesija je bila stalna, a politika vremenski ograničena, naročito preovladavanjem parlamentarizma. Bilo je i onih koji su se trajno opredelili za politiku.²

2. Školovanje

Slučaj Mirka Kosića nije izuzetak. U njegovom ne dugom životu mnogošta se smenjivalo, ali i bilo istovremeno isprepletano. Kao da je njegov životni početak odredio takvu sudbinu. On je samo osnovnu školu završio u rodnom mestu, a gimnaziju je učio u mnogim mestima širom Austro-Ugarske, što mu je omogućilo da rano upozna pripadnike mnogih naroda i njihove kulture. Kratko vreme je boravio i u Beogradu.³ Studirao je u Nemačkoj i Švajcarskoj. Studije je delimično prekinuo Prvi svetski rat. Mirko Kosić je, preko Rusije i Rumunije, došao u Srbiju kod starijeg brata Slavka, koji je bio učitelj u Kladovu,⁴ a odatle je otišao u Kragujevac, gde je stupio u srpsku vojsku kao dobrovoljac. Ranjen je u bici na Mačkovom kamenu i prešao je u Niš, odakle je, preko Albanije (1915–1916), prešao na Krf. Za to vreme su njegov otac Mihailo, brat Slavko i on, u odsustvu, osuđeni na smrt.

Mirko Kosić je radio u Odeljenju za spoljnu propagandu. Sa Krfa je, preko Evrope, prebačen u Švajcarsku na dalje školovanje, ali i da osnuje Srpski novinski biro. Osnovao je novine *Srpski list*, a s bratom Slavkom je uređivao list *Jugoslavija* na francuskom jeziku i izdavao *Jugoslovenski glas*. Na tom poslu je došao u sukob predstavnicima Jugoslovenskog odbora

1 Kod nas se najčešće misli na nespojivost funkcija a ne na sukob u pravom smislu reči. Povezuje se s korupcijom, iako je ona daleko šira pojava i kažnjiva po krivičnom zakoniku.

2 Npr. Jovan St. Popović, Dimitrije Matić, Mihajlo Vujić, Čedomilj Mijatović, Milovan Milovanović, Momčilo Ninčić, Kosta Kumanudi, Milan Stojadinović, Ninko Perić i dr.

3 D. Tomin, „Dr Mirko Kosić, Kikindanin, talentovani naučnik i politički vizionar), popularni usamljenik“, *Attendite, Glasnik Istorijskog arhiva u Kikindi*, 2011, str. 277.

4 *Isto*, str. 277.

(Božidarom V. Markovićem i Milanom Grolom) i sa zvaničnom politikom srpske vlade.⁵

Mirko Kosić je bio odličan student, pa mu je (1917) predloženo da ostane kao asistent na Univerzitetu u Cirihi. On je to odbio smatrajući da je važnije da se posveti borbi za oslobođenje svoga naroda.⁶ Prihvatio je samo da doktorira temom o sociološkim osnovama ograničavanja rađanja.⁷ Istovremeno je objavio članak „Jugosloveni i Italijani“ i knjigu na nemačkom jeziku *Južnoslovensko pitanje* od 206 stranica,⁸ zasnovanu na radovima Konstantina Jirečeka,⁹ Leopolda Rankea (*Srpska istorija*),¹⁰ Josipa Pliverića,¹¹ Miroslava Spalajkovića (o Bosni i Hercegovini)¹² i drugih pisaca. Jedan odeljak u knjizi ima naslov „Jugoslavija“ (str. 127–140). On označava državu koja je uobličavana samo u neslužbenim krugovima. Tim i drugim ranije objavljenim radovima Mirko Kosić se kvalifikovao za univerzitetskog nastavnika u oslobođenoj i teritorijalno proširenoj državi.

3. Univerzitetski nastavnik

Mirko Kosić je naučni i publicistički rad nastavio i kao univerzitetski nastavnik, pored svakodnevnog pedagoškog rada. Nema sumnje da je Kosić žarko želeo da postane nastavnik Pravnog fakulteta u Beogradu, ali je na tom putu naišao na mnoge prepreke. Bolji poznavao njegovog rada misle da je bilo presudno njegovo delovanje u Švajcarskoj za vreme Prvog svetskog rata (od neslaganja sa službenom politikom do bliske veze sa „crnorukcima“ i javne odbrane Dragutina Dimitrijevića Apisa i podržavanja crnogorskih federalista).¹³ Osim političkih razloga, koji su bili značajni, ne treba gubiti iz vida da je na Pravnom fakultetu u Beogradu već bilo dovoljno nastavnika, zbog čega nije bilo mesta ni za starije i poznatije stručnjake, koji su se morali pomiriti sa sudbinom da rade na novootvorenom Pravnom fakultetu u Subotici.¹⁴ Kosić je, makar nevoljno, morao da

5 Van ovih krugova je delovao Živojin Perić.

6 D. Tomin, *nav. delo*, str. 278.

7 Mirko M. Kossitsch, *Die Soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschränkung*. Prema navodima pisca, odbranjena je 1917, a na koricama knjige je označeno da je objavljena u Cirihi 1918. godine.

8 M. M. Kossitsch, *Die Südslavenfrage*, Zürich 1918, 206 Seiten.

9 K. Jirecek, *Geschichte der Serben*, Gotha 1912.

10 L. von Ranke, *Geschichte Serbiens*, 1842.

11 J. Pliveric, *Beiträge zu Ungarisch-Kroatischen Bundesrechte*, Agram 1886.

12 M. Spalajkovic, *La Bosnie et l'Herzégovine*, Paris 1899.

13 D. Tomin, *nav. delo*, str. 279.

14 Pravni Fakultet u Subotici je osnovan Uredbom o Filozofskom fakultetu u Skoplju i Pravnom fakultetu u Subotici od 2. februara 1920. (*Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, veliki format, br. 27, 7. februar 1920, str. 25; D. Baralić

prihvati počast da bude među nastavnicima koji su na Pravni fakultet u Subotici došli u godini njegovog osnivanja.¹⁵ Jedan pisac kaže da je Kosić došao na Pravni fakultet u Subotici „zalaganjem, u prvom redu, profesora Slobodana Jovanovića, dr Fedora Nikića i dr Đorđa Tasića, koji su cenili njegov dotadašnji rad“.¹⁶

Ako ne možemo sumnjati da je Slobodan Jovanović cenio Kosićev rad i podržao ili predložio njegov izbor za profesora Pravnog fakulteta u Subotici, teško je prihvatiti da su na njegov izbor mogli da utiču Đorđe Tasić, koji je iste godine doktorirao na Pravnom fakultetu u Beogradu,¹⁷ a na Pravni fakultet u Subotici došao dve nedelje pre Mirka Kosića (18. novembra 1920), a još manje dve godine mlađi Fedor Nikić, koji je u to vreme bio asistent na Pravnom fakultetu u Beogradu, na kojem je doktorirao 1922. kao asistent Pravnog fakulteta u Subotici,¹⁸ a za docenta postavljen 1923,¹⁹ kada Kosić već nije bio u Subotici. Đorđe Tasić i Mirko Kosić su ne samo skoro zajedno došli na Pravni fakultet u Subotici, već su istovremeno (1922) otišli na Pravni fakultet u Ljubljani, gde su izabrani za vanredne profesore. Tamo su postali i redovni profesori (1925), ali nisu dugo ostali. Kosić je ubrzo postavljen za redovnog profesora Pravnog fakulteta u Subotici,²⁰ a Tasić za redovnog profesora Pravnog fakulteta u Beogradu (septembra 1930).²¹ O kratkom „gastarbajterovanju“ u Ljubljani Mirko Kosić je ostavio zapis u jednom članku, u delu u kome govori o zatvorenosti Slovenaca prema drugima:

(*priv.*), *Zbornik zakona i uredaba o Liceju, Velikoj školi i Univerzitetu u Beogradu*, Beograd 1967, str. 238–239. Među nastavnicima Pravnog fakulteta u Subotici su se našli redovni profesor Miodrag Aćimović i vanredni profesori Milorad Nedeljković i Čedomir Marković i ruski profesori Grigorije Demčenko, Sergije Troicki, Mihailo Čubinski i Petar Struve.

15 Ukazom kralja Petra I, br. 7642, od 7. oktobra 1920, Mirko Kosić je postavljen za docenta za Ekonomske i finansijske nauke. Nav. prema: M. Simić, *Istorija subotičkog Pravnog fakulteta 1920–1941*, Beograd 1999, str. 137. Isti pisac navodi da je Kosić na fakultet došao 4. decembra 1920 (str. 130).

16 D. Tomin, *nav. delo*, str. 279.

17 M. Simić, *nav. delo*, str. 135.

18 Fedor Nikić je na Pravni fakultet u Subotici došao 18. novembra 1922. M. Simić, *nav. delo*, str. 131.

19 Ukazom kralja Aleksandra, br. 514, od 16. januara 1923. M. Simić, *nav. delo*, str. 141.

20 Ukazom kralja Aleksandra, br. 10875, 1925. godine. M. Simić, *nav. delo*, str. 137.

21 M. Simić, *nav. delo*, str. 135.

„Njima ne treba velika zajednička književnost... Njima ne treba zajednička nauka... Slovenija je rezervisana, na osnovu posebnog jezika, za Slovence,²² ... nas nekoliko izuzetaka Srbo-Hrvata i Rusa postojimo iz nužde jer nemaju svoje ni sa mnogo skromnijim kvalifikacijama,²³ a sve ostale oblasti otvorene su im na osnovu državnog jedinstva.”²⁴

Mirko Kosić je izabran za docenta za ekonomske i finansijske nauke pored starijeg kolege Milorada Nedeljkovića, koji je izabran za vanrednog profesora. U rasporedu predavanja u letnjem semestru školske 1920/21. godine čitamo da Kosić nastavu iz Ekonomske politike izvodi ponedjeljkom i utorkom od 8 do 9 časova, a iz Političke ekonomije ponedjeljkom, utorkom i sredom od 16 do 17 časova.²⁵ U zimskom semestru školske 1921/22. godine Mirku Kosiću je Ministarstvo prosvete odobrilo jednosemestralno odsustvo za stručno usavršavanje u Italiji, a njegove časove iz Ekonomske politike je preuzeo profesor Milorad Nedeljković. Tako je Kosić bio prvi nastavnik subotičkog Pravnog fakulteta koji je dobio odsustvo za usavršavanje u inostranstvu.²⁶ Možda je to bio početni korak za kasnije uvođenje slobodne godine za naučno usavršavanje ili za uzimanje odsustva zbog angažovanja u državnim delegacijama na međunarodnim sastancima. Takvu mogućnost su koristili Aleksa Ivić, Mihailo Konstantinović i Lazo Kostić.

Posle povratka iz Ljubljane, Mirko Kosić je bio angažovan za predavanja Poreske ekonomije (specijalnog kursa iz Ekonomske politike na doktorskom tečaju 1925).²⁷ U rasporedu predavanja u zimskom semestru školske 1925/26. godine nalazimo Mirka Kosića kao profesora Političke ekonomije na I godini i Nauke o finansijama na II godini.²⁸ U zimskom semestru iste školske godine je predavao Političku ekonomiju na I godini a Ekonomnu politiku na II godini.²⁹ Isto važi za oba semestra školske 1926/27. godine,³⁰ kao i za školsku 1927/28. godinu,³¹ s tim što se od letnjeg semestra te godine Politička ekonomija naziva Narodna ekonomija,³² a na II godini Kosić, pored Ekonomne politike, rukovodi seminarom iz Ekonomne

22 M. Kosić, „Narodno jedinstvo sa gledišta sociologije“, *Letopis Matice srpske*, 1924, knj. 302, sv. 1, str. 33; *Hrvatsko pitanje i nacionalno jedinstvo*, Novi Sad 1937, str. 69.

23 *Letopis Matice srpske*, str. 33; *Hrvatsko pitanje*, str. 69–70.

24 *Letopis Matice srpske*, str. 33; *Hrvatsko pitanje*, str. 72.

25 M. Simić, *nav. delo*, str. 107. Ostale podatke o nastavi navodimo prema ovoj knjizi.

26 *Isto*, str. 118.

27 *Isto*, str. 112.

28 *Isto*, str. 183.

29 *Isto*, str. 186.

30 *Isto*, str. 189, 192.

31 *Isto*, str. 194, 195.

32 *Isto*, str. 197.

politike.³³ U školskoj 1928/29. godini Ekonomna politika je preimenovana u Uvod u ekonomnu politiku, a Kosić rukovodi naučnim seminarom.³⁴ Nazivi predmeta su ponovo promenjeni u školskoj 1929/30. godini, pa je Kosić na I godini studija predavao Političku ekonomiju i rukovodio seminarom iz Političke ekonomije, a na II godini je predavao Ekonomsku politiku (Uvod u ekonomsku politiku i Agrarnu politiku).³⁵

Ime Mirka Kosića se pominje i u vezi sa vannastavnim aktivnostima. Već na početku karijere docent Mirko Kosić je (6. aprila 1921), zajedno s kolegom Đorđem Tasićem, izabran za zamenika člana Disciplinske komisije.³⁶ Nema podataka o njihovom delovanju u tom svojstvu, verovatno zato što je Kosić ubrzo otišao u Italiju, a zatim su obojica otišli u Ljubljano. Nastavna delatnost Mirka Kosića je praktično prestala oko 1930. godine, jer je još od prve polovine 1928. godine nastao sukob između njega i Alekse Ivića zbog jednog Ivićevog dopisa rektoru Univerziteta, čiji nam tekst nije bio dostupan. Poznato je da je Kosić tražio od Saveta Pravnog fakulteta u Subotici odobrenje da tuži Ivića za klevetu. Prema našem maniru, mišljenja članova Saveta su bila podeljena. Kosić, Nikić i Konstantinović su mislili da je potrebno, dok su Demčenko, Milić i Marković smatrali da je potrebno odobrenje ministra prosvete. Zbog podele glasova odlučeno je da se izjave Ivića i Kosića dostave ministru prosvete.

Kosić je bio nezadovoljan oklevanjem kolega da se izjasne o nadležnosti za odobrenje. Nemamo podatke o daljem toku rasprave, ali je Kosić očigledno izgubio strpljenje i podneo Sreskom sudu u Subotici tužbu protiv Ivića, o čemu je sud obavestio dekana Pravnog fakulteta u Subotici, a ovaj rektora Univerziteta. Nažalost, u knjizi Miodraga Simića se ne navodi predstava Ivića rektoru br. 343, niti je u zapisniku Fakulteta navedena njena sadržina. Fakultet je verovatno tako „čuvao“ ugled svojih nastavnika, ne želeći da presuđuje. Ostalo je nepoznato držanje rektora, suda i ministra prosvete, koji je jedino, 17. aprila 1931, obavestio dekana Pravnog fakulteta u Subotici o ukazu kralja Aleksandra od 25. marta 1931, kojim je uvažio ostavku Mirka Kosića. Opstrukcija mnogih, naročito Fakulteta, dovela je do odlaska profesora koji je svakako mogao mnogo više da doprinese nastavnom i naučnom radu na Pravnom fakultetu u Subotici.³⁷

Nedavno je objavljeno da je Mirko Kosić bio u sukobu i s profesorima Miodragom Aćimovićem i Sergejom Troickim (što mu je zamorio Ivić). Bio je podozriv prema ruskim profesorima, smatrajući ih za strane agente.

33 *Isto*, str. 198.

34 *Isto*, str. 201.

35 *Isto*, str. 205.

36 *Isto*, str. 108.

37 Više o tome: M. Simić, *nav. delo*, str. 158–159.

„Sukob je eskalirao dolaskom Hitlera na vlast, što su ruski profesori pozdravili. Univerzitetske vlasti iz Beograda bile su prisiljene da intervišu, jer je pretila opasnost da se sukob pretvori u fizički obračun.“³⁸ Ne navode se nikakvi dokazi za to. Ako je sukob „eskalirao dolaskom Hitlera na vlast“, Kosić je tada (1933) već bio van Pravnog fakulteta u Subotici. Nema podataka ni o držanju ruskih profesora, ali je moguće da su kao antikomunisti odobravali sve što je bilo upereno protiv boljševizma, možda zatvarajući oči pred saradnjom Nemačke i Sovjetskog Saveza do 22. juna 1941. godine.³⁹

4. Društveni rad

Iako je želeo da bude univerzitetski profesor, Mirko Kosić je mnogo više bio društveni ili, kako se kaže, javni radnik. Njegova javna delatnost se ogledala u publicističkom i političkom delovanju.

Pisanje i objavljivanje radova je isključivo javna delatnost zato što su pisane i objavljene poruke upućene najširoj javnosti. Retki su oni koji pišu samo iz zadovoljstva i čuvaju rukopise za sebe, najčešće beleške, dnevnik i druge podsetnike.

Odrastao u porodici u kojoj se najviše cenila knjiga, Mirko Kosić je rano naučio spisateljski zanat. Javnost ga je upoznala još kao gimnazijalca kada se pojavio njegov spis *Germanija*.⁴⁰ U Trstu i Strasburu je (1911–1912) napisao zapaženu knjigu *Moderna Germanija*, koja je objavljena u Kikindi 1912. kod izdavača Jovana Radaka.⁴¹ Istovremeno se zainteresovao za probleme demografije i ekonomije, podstaknut shvatanjem Roberta Maltusa o odnosu priraštaja stanovništva i privrednog razvoja, o čemu svedoče tri rada. Jedan je beleška o knjizi Pontusa Falbeka,⁴² posle koje su sledili jedan članak⁴³ i doktorska disertacija o sociološkim osnovama ograničavanja rađanja.⁴⁴ Njegov mlađi subotički kolega (Mijo Mirković) je, u jednom članku, posvetio pažnju Kosićevom radu i, navodeći njegov rad, postavio pitanje „u kakvom se odnosu nalaze priraštaj stanovništva prema standardu života radnika, odnosno da li se priraštaj ne smanjuje sa porastom standarda i

38 D. Tomin. *nav. delo*, str. 280.

39 Poznato je da je Hitler među državicima najviše cenio Staljina. Zato su u javnosti svi koji su se zalagali za „čvrstu ruku“ smatrani za fašiste ili komuniste. Najbolji primer u našoj sredini je Dimitrije Ljotić.

40 *Zvono*, Zagreb 1910.

41 Isti izdavač je, nešto ranije iste godine, objavio Kosićev spis *Pangermanizam*. Ponovo je objavljen 2011. godine u Kikindi, u časopisu *Attendite*.

42 Pontus Falbek, „Neomaltuzijanizam u odnosu prema rasnoj biologiji i rasnoj higijeni“, *Letopis Matice srpske*, 1912, knj. 288, sv. 4, str. 107–111.

43 M. Kosić, „Opadanje rađanja u svetlosti nauke“, *Letopis Matice srpske*, 1914, knj. 297, sv. 1, str. 84–99; knj. 298, sv. 2, str. 42–50.

44 Vid. fusnotu 7.

nije li smanjeni priraštaj posledica racionalizacije života a racionalizacija opet uzrok veće produktivnosti“.⁴⁵ Prvi svetski rat i angažovanje na vojnim dužnostima prekinuli su Kosićev spisateljski rad i bibliografije beleže samo jednu knjižicu⁴⁶ i studiju o južnoslovenskom pitanju,⁴⁷ u kojoj jedan odeljak ima naslov „Treća Jugoslavija“ (str. 127–140).

Dolazak na Pravni fakultet u Subotici je obeležen novim tematskim interesovanjem. Među radovima vezanim za visoko obrazovanje na prvom mestu treba pomenuti članak o reformi nastave, u kojem Kosić kaže da bi trebalo slediti primer Amerike i „po potrebama tražiti svje oblike, bez obzira na kontinuitet (i ovako samo formalan!) prema francuskom ili austrijskom sistemu“⁴⁸ i nastavlja: „Mi bismo imali naročito razloga da posvetimo danas najviše pažnje reformi naše socialno-naučne nastave na pravnim fakultetima u prvom redu“.⁴⁹ Kosić posebno govori o Nacionalnoj ekonomiji,⁵⁰ Statistici⁵¹ i Sociologiji.⁵² „U neposrednoj vezi sa Sociologijom mogla bi se predavati i Kriminologija koja nije drugo do sociologija socijalnopatoloških pojava.“⁵³ Pored toga „mogli bismo otvoriti i jedan stalan tečaj za zemljoradničko i potrošačko zadrugarstvo“.⁵⁴ Suvišno je reći da je zemljoradničko zadrugarstvo razvijeno u zapadnoj Evropi kao i drugi vidovi zadrugarstva (štedno-kreditno, stambeno i dr.). U Jugoslaviji je bilo razvijeno i nabavno-potrošačko zadrugarstvo, koje je zaposlenima omogućavalo nabavke po nižim cenama uz jednomesečni beskamatni kredit. Postojalo je i u Srbiji (1941–1944). Pristalice zadrugarstva kod nas su bili Dragoljub Jovanović, Milan Žujović, Mihailo Vučković i drugi. Posle Drugog svetskog rata su nastavile s radom pojedine kreditne zadruge (npr. železničke). Jedno vreme su se svele na kase uzajamne pomoći (kakva je bila na Pravnom fakultetu u Beogradu), ali su potom nestale.

Mirko Kosić nije zaboravio ni stručnjake za poslove sa inostranstvom, ističući da će nam biti potreban „sve to veći broj temeljno spremnih... konsularnog činovništva i trgovinskih atašea... pa, možda, jednom i školovanih

45 M. Mirković, „La Carta del Lavoro“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1929, knj. XIX (XXXVI), br. 1–2, str. 21.

46 M. Kosić, *O Slovincima*, Niš 1915.

47 Vid. fusnotu 8.

48 M. Kosić, „Reforma nastave socialno-ekonomskih nauka“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1921, knj. III (XX), br. 1, str. 43.

49 *Isto*, str. 43.

50 *Isto*, str. 44–46.

51 *Isto*, str. 46–47.

52 *Isto*, str. 47–49.

53 *Isto*, str. 49.

54 *Isto*, str. 49.

novinara“.⁵⁵ Zaključuje da „što god se promaši u ovome povodu može da nam se decenijama sveti“.⁵⁶ Naveli smo opširnije mišljenje Mirka Kosića jer nam se čini ne samo da je bio u pravu već i da su se njegova predviđanja ostvarila u našoj teškoj prošlosti i sadašnjosti, čak s težim posledicama nego što je Kosić svojevremeno predviđao. U vezi s visokim obrazovanjem je i Kosićev članak o Pravnom fakultetu u Vojvodini.⁵⁷

Kao univerzitetski nastavnik Mirko Kosić je napisao udžbenik iz Ekonomske politike,⁵⁸ koji je u Predgovoru, napisanom u Ljubljani, gde je bio vanredni profesor, nazvao *Uvod u Ekonomnu politiku*. Ima tri dela. Prvi deo je Uvod o ekonomiji, državi, politici, nauci i etici (str. 8–39). Drugi deo je posvećen razvoju ekonomsko-političkih doktrina (str. 40–122), dok je treći, najopširniji deo (str. 123–410) Agrarna politika ili, kako je još naziva, Nacrt agrarne politike. Napominje da osnove teorijsko-političke ekonomije „prikazuju u nas poznata dela Vujića, Milobara, Nedeljковиća, Beloševića, Deželića (str. 3, bel. 1). Zanimljivo je da ne pominje Vujićeve prethodnike Kostu Cukića⁵⁹ i Čedomilja Mijatovića.⁶⁰ U opširnoj Uputi u literaturu pominje mnoge poznate pisce, Dirkema, Kelzena, Marksa, Lenjina, Slobodana Jovanovića, Živojina Balugdžića i druge (str. 5–8). Iz oblasti ekonomije su i Kosićevi radovi o previranju u svetskoj privredi, objavljeni u više brojeva *Srpskog književnog glasnika* od 1. avgusta do 1. oktobra. 1931, koji su objedinjeni u posebnoj knjizi,⁶¹ i članak o političkim ideologijama i savremenoj ekonomskoj teoriji.⁶²

Povezivanje političke ideologije i ekonomske teorije je neka vrsta sinteze ekonomije i politike, koja je svoj izraz dobila u nazivu politička ekonomija. Naglašavanje političkog vida vodi približavanju ekonomije i sociologije, što se vidi u više Kosićevih radova. Primera radi pomenućemo članke o ideji progressa u savremenoj sociologiji⁶³ i o pokušajima

55 *Isto*, str. 50.

56 *Isto*, str. 50.

57 M. Kosić, „Pravni fakultet u Vojvodini“, *Letopis Matice srpske*, 1926, knj. 308, sv. 1–2, str. 3–5.

58 M. Kosić, *Osnovi Ekonomske politike*, knjiga prva, Beograd 1925. Vid. Takođe: *Savremeni ekonomsko-politički pravci osobito u Srednjoj Evropi*, Novi Sad 1929, 66 str.

59 K. Cukić, *Državna ekonomija*.— Čast I: Narodna ekonomija, Beograd 1851; Čast II: Ekonomna policija, Beograd 1862.

60 Č. Mijatović, *Izvod iz političke ekonomije*, Beograd 1867.

61 M. Kosić, *Previranja u svetskoj privredi*, Beograd 1931.

62 M. Kosić, „Političke ekonomije i savremena ekonomska teorija“, *Pravna misao*, 1940, br. IX-X, septembar-oktobar, str. 417–429.

63 M. Kosić, „Ideja progressa u savremenoj sociologiji“, *Zbornik radova posvećen Jovanu Cvijiću povodom tridesetpetogodišnjice naučnog rada od prijatelja i saradnika*, Beograd 1924, str. 447–473. Objavljeno i kao posebno izdanje, Beograd 1924.

konstituisanja sociologije.⁶⁴ Mirko Kosić je pisao o sociologiji Leopolda fon Vizea⁶⁵ i o sociološkim i ekonomskim osnovima reforme društva.⁶⁶ Na Kolarčevom univerzitetu u Beogradu je održao više predavanja iz oblasti sociologije, koja su posebno objavljena.⁶⁷ Krunu je predstavljao *Uvod u opštu sociologiju*, prema neoznačenom predgovoru završen u Insbruku 1933, a objavljen u Novom Sadu 1934. godine. Ovoj oblasti pripada i knjiga *Sociografska uputstva za ispitivanje sela*.⁶⁸

Najveći politički značaj je imao Kosićev pokušaj ispitivanja nacionalnog pitanja sa stanovišta sociologije, koji je, sudeći po objavljenim radovima, započeo za vreme boravka u Sloveniji. O tome svedoči članak o narodnom jedinstvu sa stanovišta sociologije.⁶⁹ To pitanje je proširio razmatranjem o Hrvatima u govorima u Narodnoj skupštini 18. i 26. februara i 10. marta 1937. prilikom pretresa državnog budžeta za 1937/38. godinu.⁷⁰ Kosić je koristio skupštinsku govornicu za opširna razmatranja o jugoslovenskom društvu, o čijim je etničkim, kulturnim, društvenim i političkim (klasnim) razlikama ranije pisao.⁷¹ To pitanje je razmatrao i sa stanovišta nacionalne politike.⁷² Posebno je objavio govore o spoljnoj politici.⁷³

Mirko Kosić je pratio stranu političku književnost i pisao beleške i prikaze knjiga koje su posebno privlačile njegovu pažnju. To posebno važi za knjige njegovog profesora Roberta Mihelsa o socijalizmu i fašizmu⁷⁴ i

-
- 64 M. Kosić, „Noviji tipični pokušaji konstituisanja sociologije“, *Zbornik znanstvenih razprav*, III, Pravna fakulteta, Ljubljana 1924, str. 1–31.
- 65 M. Kosić, „Racionalistička filozofija Leopolda Fon Vizea“ (I), *Srpski književni glasnik*, 1933, knj. XXXIX, br. 5, 1. juli, str. 351–361; (II), br. 6, 16. juli, str. 437–444.
- 66 M. Kosić, „Sociološki i ekonomski osnovi reforme društva“, *Srpski književni glasnik*, 1933, knj. XL, br. 1, 1. septembar, str. 44–51.
- 67 M. Kosić, *Predavanja iz opšte sociologije održana na Ekonomskom tečaju Kolarčevog narodnog univerziteta u zimskom i letnjem semestru školske 1933–34. godine*, Beograd 1933.
- 68 Objavljena u Novom Sadu 1923. godine.
- 69 Radovi navedeni u fusnotama 22 i 62–72.
- 70 *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije*, II redovni saziv za 1936/37. godinu, knjiga II, Beograd 1937; XXI redovni sastanak, 18. februar 1937, str. 23–32; XXVII redovni sastanak, 26. februar 1937, str. 424–431; XXXVIII redovni sastanak, 10. mart 1937, str. 1366–1370; *Hrvatsko pitanje i nacionalno jedinstvo*, str. 5–61. Na str. 54–61 je preštampan deo govora održanog 10. marta od str. 1368. do 1370.
- 71 M. Kosić, „Die soziale Differenzierung der Jugoslawen“, *Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie*, Redaktion Leopold v. Wiese, München 1932, s. 3–41.
- 72 M. Kosić, „Zadaci naše nacionalne politike“, *Letopis Matice srpske*, 1925, knj. 303, sv. 3, str. 163–168.
- 73 M. Kosić, „Naša spoljna politika“, *Govori u Narodnoj skupštini*, Beograd 1938.
- 74 M. Kosić, „Robert Michels, Sozialismus und Faschismus, München 1926“, *Letopis Matice srpske*, 1926, knj. 307, sv. 1–2, str. 168–169.

o tadašnjoj Italiji.⁷⁵ Inače, Kosić je preveo s nemačkog Mihelsovu knjigu *Oligarhija u demokratiji*.⁷⁶ Dve godine kasnije sam Kosić je objavio knjigu (zbirku članaka) o boljševizmu, fašizmu i nacionalsocijalizmu.⁷⁷ Na toj liniji je i članak o socijalnim i ekonomskim teorijama nacional-socijalista.⁷⁸ Politička iskustva i razmatranja Mirko Kosić je izložio u knjizi *Na istorijskoj raskrsnici*, koja je nastala 1943. godine, a prešampavana je u emigraciji. Bilo bi previše navoditi još stotinak tekstova iz neumornog pera Mirka Kosića o raznim temama, objavljenih u mnogim časopisima, posebno u *Brankovom kolu*, i *Letopisu Matice srpske*, u vremenskom rasponu od pola veka. Bilo bi korisno da se sačini i objavi potpuna bibliografija Kosićevih radova, naročito iz vremena posle 1941. godine, kao i prevodi na srpski njegovih većih radova (uglavnom na nemačkom jeziku), kao što su doktorska disertacija i knjiga o o južnoslovenskom pitanju i drugi široj javnosti nedostupni tekstovi. To bi bila veća počast Kosiću od svih svečarskih govora. Nema sumnje da je osvrt na njih neophodan za potpuno sagledavanje Mirka Kosića kao društvenog radnika.

Društvena delatnost Mirka Kosića je dovoljno poznata. Bio je aktivan kako pre dolaska na Pravni fakultet u Subotici tako i za vreme i posle kratke profesure. Na javne poslove je došao 1911. kao devetnaestogodišnjak, kada je u Beogradu pokušao da objavi knjigu *Pangermanizam* i sreo ljude nemirna duha kao što je i on bio. Posle kratkog boravka u Beogradu i Kikindi, boravio je u Strazburu, Minhenu i Beču i uključio se u rad akademskog društva „Zora“. Kada je počeo Prvi svetski rat, umesto u austrougarskoj vojsci, našao se u srpskoj vojsci.

U Nišu je (1915) učestvovao u pripremanju memoranduma saveznika o teritorijama na kojima žive Srbi u Austro-Ugarskoj. Posle rata je u Beogradu učestvovao u pokretanju časopisa *Društveni život*, koji je štampan u Kikindi, ali je brzo prestao da izlazi zbog nedostatka materijalnih sredstava. Kao stručnjak je bio pomoćnik ministra trgovine (1926–1927) i generalni sekretar Trgovinsko-industrijske komore u Novom Sadu (1925–1931). Kasnije je bio pomoćnik ministra trgovine i industrije i narodni poslanik (od 1931. godine). Na izborima od 5. maja 1935. kandidovao se na listi JNS (čiji je nosilac bio Bogoljub Jevtić) u Kikindi. Zabeleženo je da je, u predizbornom govoru, rekao da ga ne interesuju sitni lokalni problemi i

75 M. Kosić, „Današnja Italija (povodom knjige Roberta Mihelsa *Italien von Heute*)“, *Srpski književni glasnik*, 1931, knj. XXXIII, br. 1, 1. maj, str. 36–40.

76 Objavljena u Zagrebu a najavljena u Predgovoru prve knjige Sociološke biblioteke Verneru Zombarta *Proletarijat. Slike i studije*, Zagreb 1920, koju je takođe preveo Mirko Kosić.

77 M. Kosić, *Boljševizam, fašizam i nacionalsocijalizam*, Čačak 1933.

78 M. Kosić, „Socijalno-ekonomske ideje nemačkih nacional-socijalista“, *Srpski književni glasnik*, 1932, knj. XXXVI, br. 5, str. 365–372.

političke intrige koje stvaraju lokalne političke moćnike. „Njega zanima progres zemlje u celini, a kada on obuhvati celu zemlju, onda će napredak stići i u Kikindu.“⁷⁹ I pored neuobičajene izjave, Mirko Kosić je izabran, iako tesnom većinom.

U Narodnoj skupštini Mirko Kosić je pripadao manjini, a vladine predloge je kritikovao s ličnog stanovišta. Dobijao je aplauze levičara, iako nije pripadao opoziciji. Ako se izuzmu lična objašnjenja povodom izjava pojedinih poslanika,⁸⁰ Kosić je najčešće govorio u raspravama o budžetu, kritikujući raspodelu tereta za izdržavanje države, začimivši svoja izlaganja raspravom o nacionalnom pitanju, tj. odnosima između Srba i Hrvata.⁸¹ Mirko Kosić je govorio i o predlogu budžeta ministarstava prosvete,⁸² vojske i mornarice,⁸³ i građevina.⁸⁴ Govorio je i o predlogu finansijskog zakona,⁸⁵ a naročito je bio značajan njegov govor povodom budžeta Ministarstva inostranih poslova.

Na redovnom sastanku Narodne skupštine 9. marta 1938. ekspozije je podneo predsednik vlade i ministar inostranih poslova Milan Stojadinović, a u raspravi o spoljnoj politici je učestvovao i Mirko Kosić.⁸⁶ On je kritikovao promenu spoljne politike, koja se ogledala u napuštanju tradicionalnih veza s Francuskom i u približavanju Nemačkoj, uključujući slabljenje Male antante i Balkanskog saveza. Prateći zbivanja u Evropi, naročito u Nemačkoj, Kosić je znao da će doći do rata, da će Jugoslavija biti okupirana, ali

79 D. Tomin, *nav. delo*, str. 281.

80 Npr. lično objašnjenje povodom izjave poslanika Nikole Zuberera o „doktorima s dva razreda gimnazije“. *Stenografske beleške*, II redovni saziv za 1936/37. godinu, knjiga I, V redovni sastanak, 16. decembar 1936, Beograd 1937, str. 189. Takođe u raspravi povodom interpelacije narodnih poslanika o aferi šumskog preduzeća „Krivaja“ i glavnog činovnika, na XII redovnom sastanku 4. februara 1937. *Isto*, str. 396–397.

81 Vid. fusnotu 70.

82 Govor u ime Narodnog radnog kluba na XXXI redovnom sastanku 3. marta 1937, *Stenografske beleške*, knj. II, str. 684–691.

83 Govor u ime Narodnog radnog kluba na XXXIII redovnom sastanku 5. marta 1937. *Isto*, str. 952.

84 Govor u ime Narodnog radnog kluba na XXIX redovnom sastanku 7. marta 1938, *Stenografske beleške*, III redovni saziv za 1937/38. godinu, knjiga III, Beograd 1938, str. 636–643.

85 Govor u ime Narodnog radnog kluba na XXXVIII redovnom sastanku 10. marta 1937, *Stenografske beleške*, knj. II, Beograd 1937, str. 1366–1370. Vid. fusnotu 70. O usvajanju Finansijskog zakona za 1938/39. godinu Kosić je, u ime Narodnog radnog kluba, govorio na XXXV redovnom sastanku 15. marta 1938. *Stenografske beleške*, knj. III, str. 1050–1056. (Replika ministra pravde Milana Simonovića na str. 1056–1058.)

86 *Stenografske beleške*, knj. III, XXXI redovni sastanak 9. marta 1938. Ekspozije M. Stojadinovića je na str. 766–769, a govor M. Kosića, u ime Radnog kluba, na str. 906–812.

i da će Nemačka izgubiti rat. Zato nije odobravao pregovore Jugoslavije i Nemačke. Kosić je dobro poznao istoriju Srbije i znao koliko su koštala kolebanja i promene saveznika na koje se mala zemlja oslanjala od 1804, preko 1878, 1881. do Prvog svetskog rata. I uvek gubila. Nije li to opomena i današnjim upraviteljima Srbije?

Događaji su se brzo razvijali pa nije moguće tačno utvrditi kakvo je bilo Kosićevo mesto u njima. Po jednim, knez Pavle je računao na Kosića i smatrao da njime treba da ojača Cvetkovićevu vladu. Po drugima, na Kosića su računali oni koji su pripremali smenu vlade, nekadašnji crnorukci Živan Knežević i Dušan Simović (koji se s Kosićem viđao). To nije znala ni nemačka obaveštajna služba. Znala je da je Mirko Kosić bio član više međunarodnih i inostranih udruženja (Međunarodnog instituta za sociologiju u Parizu, Masarikovog sociološkog društva u Pragu, dopisni član Nemačkog sociološkog društva u Berlinu), a iz Kikinde ga je pratila etiketa fašiste, što je bilo suprotno njegovom uverenju. Međutim, možda ga je to spaslo i čak dovelo na važan položaj u okupiranoj Srbiji. Njegovo delovanje u vremenu od aprila 1941. do oktobra 1944. godine nije dovoljno poznato, a mora se sagledati u sklopu okolnosti koje su tada vladale u Srbiji.

Mirko Kosić nije podržao puč od 27. marta 1941. iako je bio u dobrim odnosima s njegovim izvršiocima. Ne znamo zašto nije ušao u vladu koja je tada obrazovana. Možda je bio „prekobrojan“ i zbog toga nije bio „predviđen“ za povlačenje u izbeglištvo. Po nekim tvrđenjima bilo mu je naloženo da ostane na okupiranoj teritoriji, na kojoj je okupatorska vlast bila međunarodnopravno dužna „da uspostavi i obezbedi javni red i sigurnost poštujući, izuzev apsolutne sprečenosti, zakone koji su na snazi“ (čl. 43. Pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu, 1907). Poznato je kako je nemačka okupaciona vlast ispunjavala ovu dužnost. Koristeći ovlašćenje iz odredaba člana 53, st. 1. Pravilnika o zakonima i običajima rata, nemačka vlast je zaplenila gotovinu, fondove i dospele vrednosne papire i svu državnu imovinu. Donela je Odluku o obnovi srpskih vlasti i na osnovu nje, u Rajhsbanci, 10. maja 1941, odluku o ukidanju Narodne banke Kraljevine Jugoslavije i osnivanju Narodne banke Srbije. Na osnovu toga je vojni zapovednik Srbije general Helmut Ferster, 29. maja 1941, doneo odluku o osnivanju Srpske narodne banke, koja je objavljena 31. maja 1941. godine.

Mirko Kosić je postavljen za zamenika guvernera (viceguvernera) Srpske narodne banke, u stvari guvernera, jer je postavljeni guverner bio bolestan, pa je sve njegove poslove obavljao viceguverner. Kosićeva delatnost u tom svojstvu nije dovoljno poznata, a pogotovo van njega. Nije poznato da je učestvovao u javnom životu, kao neki intelektualci. U doktrini se smatra da „predsednici opština, sudije, policijski, finansijski i drugi službenici

moгу i pod okupacijom da obavljaju svoje nepolitičke dužnosti⁸⁷ ukoliko im njihova vlada ne izda naređenja da drukčije postupe“.⁸⁸ Kosićevo delovanje za vreme okupacije Srbije je zagonetno, isto kao i pre napada Nemačke na Jugoslaviju. Bio je protiv puča od 27. marta, ali mu to nije smetalo da bude „kandidat“ za ministra u novoj vladi i da (verovatno sa znanjem ili po nalogu Simovića) razgovara s nemačkim poslanikom u Beogradu Fon Herenom (29. marta 1941), kao što je pre 25. marta činio Danilo Gregorić.⁸⁹ Kao što je pitanje da li je po nekom ili nečijem nalogu ostao u Srbiji, tako je i pitanje da li je po nalogu ili samoinicijativno bio među intelektualcima koji su savetovali Nediću da prihvati položaj predsednika vlade sa svim rizicima kojih su bili svesni. Bivši načelnik Generalštaba (1934–1935) i ministar vojske i mornarice (1939–1940) morao je da prekine sve veze sa svojom vladom koja ga je, kao i oficire koji su s njim sarađivali, proglasila za vojnog begunca i lišila čina.⁹⁰

Mirko Kosić nije bio potčinjen Nediću i srpskoj vladi već direktno nemačkoj komandi, ali je i pored toga uspostavio vezu sa četnicima Draže Mihailovića (koji je jedno vreme bio načelnik Generalštaba i ministar vojske i mornarice u zakonitoj jugoslovenskoj vladi), što on kasnije nije krio. Bila je to opasna igra na žici jer su Nemci sve vreme okupacije gonili četnike kao vojsku neprijateljske države i povrh toga velike nacionaliste. I kada je hvalio Srbe kao narod, Hitler nije propuštao da kaže da je njihova ideologija „velikosrpska“. Čak ni u avgustu 1944, kada je morao da prikuplja snage za odbranu, Hitler nije pristao da pomogne naoružavanje četnika. Govorio je: „Ako bi dobili oružje, oni bi pobedili komunizam, a onda će velikosrpska ideja ponovo da zaplamt i na našu štetu. A to je nepodnošljivo. Srbi se nikada ne bi odrekli velikosrpske ideje.“⁹¹ Fon Vaksu, koji je

87 M. Radojković, *Rat i međunarodno pravo*, Beograd 1947, str. 91.

88 *Isto*, str. 91.

89 U vozu na povratku iz Beča u Beograd, u noći između 25. i 26. marta, nemački poslanik u Beogradu Fon Heren je rekao da bi trebalo obrazovati novu jugoslovensku vladu koja bi bila sposobna da vodi politiku utvrđenu Trojnim paktom i pitao da li bi vladu mogao da sastavi neki general, na primer Simović, komandant vazduhoplovstva. Mislio je da je ovaj „nemački čovek“, a ispalo je da je on jedan od vođa pobune. Posle 27. marta Heren nije imao poverenja u Simovića i strepeo je od novog udara protiv vlade koja je izjavila da ostaje pri obavezama koje je prihvatila. Mirka Kosića je pitao, 29. marta 1941, ko garantuje da novu vladu, posle šest nedelja, neće oboriti neki drugi general, „recimo neki Nedić“. Tog sumnjivog generala je, šest meseci kasnije, nemački vojni zapovednik u Srbiji postavio za predsednika vlade.

90 M. Bjelajac, *General i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*, Beograd 2004, str. 77.

91 K. Nikolić, Predgovor knjizi *Srbi u Ratnom dnevniku Vermahta*, drugo izdanje, Beograd 2004, str. 34.

podržavao Nojbahev plan o stvaranju Velikosrpske federacije,⁹² Hitler je rekao: „Nemačka mora do kraja suzbijati sve planove o Velikoj Srbiji. Ne sme se stvoriti srpska vojska. Prihvatljivije je čak stanovita komunistička opasnost.” Posle neuspeha u saradnji s Nemcima, Nedić je počeo da sumnja u njihovu dobronamernost i da traži vezu s dotadašnjim neprijateljem Dražom Mihailovićem.⁹³ Po njegovom naređenju je, 6. oktobra 1944, divizijski general Stevan Radovanović stavio jedinice Srpske državne straže pod komandu D. Mihailovića formirajući Srpski udarni korpus.⁹⁴ S četnicima se iz Srbije povlačio brigadni general Miodrag Damjanović,⁹⁵ koji je od marta 1944. bio šef kabineta Milana Nedića. Mirko Kosić je mogao da odahne zbog takvog razvoja, ali je i on morao da napusti zemlju i nađe smiraj u Švajcarskoj.

5. Zaključak

Mirko Kosić je, kao i mnogi njegovi savremenici, imao nesreću da živi u veoma uznemirenom svetu, kao, na primer, Ivo Andrić i Đorđe Tasić. Sva trojica vernih saradnika *Srpskog književnog glasnika* su doživeli brodolom 1941. godine, kao i država kojoj su pripadali. Tada su presečene njihove karijere i svaki od njih je morao da nađe neko utočište. Andrić se povukao u tišinu, a Tasić je pokušao da još služi svom fakultetu, ali je bio prekinut 1943. godine. Kosić je jedva produžio još godinu dana radeći u banci, ali je morao da ode u emigraciju i da u zavetrini (kao Dučić i Andrić) ispisuje svoja razmišljanja o filozofiji življenja. S nataloženim znanjem i životnim iskustvom pokušao je da sociologiju kao nauku odvoji od politike, kao što je Kelzen to pokušao s pravom. Još u vreme austrougarske uprave u Vojvodini je video haos i zbog toga je bio protiv liberalizma i parlamentarizma (kao Živojin Perić u Srbiji), zalažući se za narodno jedinstvo kao osnov državnog jedinstva.⁹⁶ U tekstu za koji se može pretpostaviti da je Kosićev

92 H. Nojbahev, *Specijalni zadatak Balkan*, drugo izdanje, Beograd 2005, str. 148, 151. U tročasovnom razgovoru s Nojbahevom, decembra 1943, Hitler je rekao; „Mi nikada ne smemo da dopustimo da na Balkanu jedan narod koji poseduje osećaj političke misije i istorijske uloge postane suviše moćan. Upravo Srbi su taj narod. Oni su dokazali da imaju veliku državotvornu snagu, kao i velike, ambiciozne ciljeve koji idu čak do Egejskog mora. Imam ozbiljne rezerve prema tome da takav narod u njegovim nastojanjima i ambicijama ja još posebno ohrabrim i podržim!” *Isto*, str. 155.

93 H. Nojbahev, *nav. delo*, str. 158.

94 M. Bjelajac, *nav. delo*, str. 76.

95 *Isto*, str. 76.

96 Pretpostavlja se da je Mirko Kosić autor uređivačkog teksta pod naslovom „Narodno i državno jedinstvo“ (*Društveni život*, 1920, br. 2, str. 99–104), i teksta „Potreba za grupnim nosiocem državne i nacionalne ideje“ (*Društveni život*, 1930, br. 1, str. 24–27).

iznet je stav da brojčano mali narodi, kao što je jugoslovenski, ne smeju da troše svoje snage u bilo kakvim međusobnim obračunima. U izgradnji jedinstva posebnu ulogu imaju omladina i školovana inteligencija, koji treba da razvijaju osećanje solidarnosti.⁹⁷ Jedinstvo se ne mora stvarati samo na osnovu solidarnosti, već se može graditi i na zajedničkim interesima.

Mirko Kosić se sećao svih napora za jačanje saradnje između malih država radi suprotstavljanja nadiranju Nemačke kada se našao usred velike drame srpskog naroda u toku Drugog svetskog rata,⁹⁸ usred spaljene i porušene zemlje i nad humkama streljanih u Kraljevu i Kragujevcu. Protivnik puča od 27. marta 1941, iste godine je potpisao „Apel za mir“, jer je kritikovao gerilske akcije koje su izazivale masovne represalije, koje su predstavljale zločine protiv čovečnosti. Verovatno je više nego ikada osećao potrebu narodnog jedinstva ne samo u otporu neprijatelju nego i u maksimalnom ublažavanju patnji stanovništva. To je zahtevalo aktivno angažovanje, sa svim mogućim rizicima, ne samo Kosića, već svih koji su se nalazili na okupiranoj teritoriji.

Odlučujući se za angažovanje, Mirko Kosić je znao da javnost ocenjuje ponašanje svakoga, naročito u izuzetnim prilikama kao što je neprijateljska okupacija, koja na našim prostorima nije bila retkost. U posmatranju i ocenjivanju delovanja na okupiranoj teritoriji često se gubi iz vida da nije sve apsolutno i bespogovorno služenje okupatoru, bez ispitivanja pobuda pojedinaca ili grupa stanovnika okupirane teritorije. Ne pravi se razlika između saradnika okupatora iz određenih pobuda (naročito pripadnika pojedinih etničkih grupa ili nacionalnih manjina, koji okupiranu državu ne osećaju kao svoju, karijerista) i ostalih građana koji obavljaju svoje dužnosti. Suvišno je da pominjemo okupacije Srbije i Jugoslavije 1915–1918. i 1941–1945. godine. Mirko Kosić je za vreme obe okupacije postupao po svom ubeđenju. U toku prve okupacije je izbegao moralno podozrenje jer je bio osuđen na smrt zbog borbe na strani Srbije, ali ne i u drugoj, kada je, ne malo rizikujući, novčano pomagao zvaničnu jugoslovensku vojsku u otadžbini. Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, koja je za „ratne zločince“ proglasila mnoge koji nisu imali nikakve veze s ratom i okupatorom, nije to učinila u slučaju Mirka Kosića, jer za to nije imala ni dokumenata ni svedoka. Ako su tadašnje svemoćne vlasti požurile da poubijaju Kosićeve najbliže saradnike pre nego što su od njih dobile dragocene podatke o njegovom radu, ni mi, posle skoro sedam decenija, poštujući pretpostavku nevinosti, nemamo osnova za bilo

97 „Potreba za grupnim nosiocem državne i nacionalne ideje“. Takođe: M. Kosić, „Jugoslovenski nacionalizam“, *Društveni život*, 1930, br. 1, str. 1–7.

98 M. Kosić, „Srednja Evropa ili Balkanska unija“, *Društveni život*, 1930, br. 4, str. 37–44. Vid. posebno str. 44.

Momir Milojević

MIRKO KOSIĆ AS UNIVERSITY PROFESSOR
AND SOCIAL ACTIVIST

Summary

Mirko M. Kosić, Ph. D, belongs to the unfortunate generation that experienced two world wars, which shaped their lives and their careers, within a quarter of a century. World War 1 made the finishing of the education difficult, and World War 2 interrupted scientific and work in society. Among the members of that generation were Kosić's colleagues Đura Popović and Fedor Nikić, writers Ivo Andrić and Miloš Crnjanski, philosopher Justin Popović and Đorđe Tasić, who had paid the ultimate price. As student of classical gymnasium, Mirko Kosić published his first written works that attracted the attention of the public. During the WW 1, 1914–1918, he was in Serbian army and studied abroad, and after WW 1 he was University professor and public figure. During the WW 2 occupation of Yugoslavia, he had worked in the National Bank of Serbia. Towards the end of war, fleeing from persecution, he became a refugee once again, and remained a refugee until the end of his life.

Key words: Mirko Kosić, sociology, University professor, social activism, war-time occupation



Zora Petrović – *Mrtva priroda sa Cicom*, ulje na platnu, 1957–58.

Aleksandar Gordić

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

MIRKO KOSIĆ KAO SOCIOLOG I EKONOMISTA SELA

Rezime: U uvodnom odeljku, „Osobenost Kosićeve pojave“, osvetljavaju se opšte okolnosti u kojima je ovaj začetnik sociologije u Srbiji živeo i radio, a potom se autor bavi Kosićevim (pretežno formalističkim) određenjem predmeta sociologije. Naredni deo, „Sociografija i sociologija sela“, odnosi se na Kosićevo poimanje uloge i ciljeva ove dve discipline. Potom se izlaže njegovo „Sociološko viđenje ekonomije i agrarne ekonomije“, s posebnim osvrtom na agrarnu politiku i tumačenje svetske međuratne krize. Autor potom obrađuje odnos sociologije i (socijalne) politike, tj. Kosićevo insistiranje na autonomiji nauke u odnosu na ideološko-političke uplive, dok u pretposlednjem odeljku komentariše Kosićevo političko delovanje u tri glavne faze. Najzad, u zaključnom delu, autor ukazuje na savremenost i aktuelnost Kosićevih sudova, te naglašava značaj prevrednovanja ovog znamenitog teoretičara.

Ključne reči: Mirko M. Kosić, predmet sociologije, sociologija sela, ekonomika poljoprivrede, ekonomska kriza, socijalna politika, kolaboracija, politički realizam

Osobenost Kosićeve pojave

Kao već priznati utemeljivač sociologije (ili „prvi sociolog“) u Srbiji,¹ ali i član Međunarodnog instituta za sociologiju u Parizu i Nemačkog društva za sociologiju u Berlinu (prvih stručnih socioloških asocijacija), Kosić je trebalo da bude bitna figura u razvoju domaće sociološke misli, međutim, sticaj raznih ličnih i socioloških okolnosti doprineo je da ne samo ne ostavi za sobom širi krug sledbenika, nego i da decenijama ostane potpuno prećutan u ideološkoj klimi koja je u drugoj polovini prethodnog veka vladala u Srbiji odnosno SFRJ. Pored toga što pre rata (najverovatnije iz političkih razloga)² nije dobio priliku da predaje na Beogradskom

1 Rad je nastao u okviru projekta br. 179064, Istorija srpske filozofije, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

2 Kao najverovatniji motivi navode se kontakti s crnogorskim kraljem Nikolom, ali i federalističko uređenje koje je još 1918. predlagao za Kraljevinu SHS. U raznim

univerzitetu (što je ogromna šteta ako se uzme u obzir njegovo temeljito vladanje recentnom literaturom na brojnim stranim jezicima, uključujući, recimo, i ruski, italijanski, mađarski i poljski),³ njegov stručni učinak je umanjilo i aktivno bavljenje politikom tokom 1930-ih godina, a potom posleratna emigracija u Švajcarskoj. Istovremeno, časopis koji je pokrenuo – *Društveni život*, prva istinski sociološka publikacija u Srbiji – objavljen je u svega desetak brojeva, u drastičnom diskontinuitetu (1920/21. i 1930), pa ni on nije urezao dublji trag u razvoju naše društvene misli.

Pošto je već nekoliko autora prilično iscrpno osvetlilo stručnu biografiju Mirka Kosića (Mitrović, 1982: 154; Subotić, 1991: 323–326; Subotić, 1997: 84–85; Petrović/Stanojević, 2012; Mijatović, 2012: 163–165), ovde će se ukazati samo na najkarakterističnije momente. Upadljivo je da je počeo da objavljuje vrlo mlad – kao student – sa svega dvadesetak godina (prvi prevod mu je izdat još kad je imao 15 godina!), kada mu je, prema publikacijama dostupnim u objedinjenom bibliotečkom sistemu Srbije, izašao niz kraćih priloga u *Letopisu Matice srpske*: ne samo znameniti rad koji označava početak bavljenja sociologijom kod Srba, nego i kraći napisi o eugenici, pojmu rase i narodnosti, feminizmu, zadrugarstvu, napuštanju sela (dakle, temama koje su i danas aktuelne) – tokom 1912–14. i 1924–26.

Prvu obimniju monografiju (1918) napisao je već sa 26 godina,⁴ a u njoj je ostavio upečatljiv trag o poznavanju istorijskih, demografskih i ekonomskih prilika na Balkanu, uz vrlo oštromne geopolitičke opservacije i korišćenu literaturu isključivo na inostranim jezicima, a pretežno i inostranih autora. (Ovakva upućenost u kulturalne prilike i udruženja, kao i osećaj za privrednu osnovu, odnosno svest o uplivu inostranog kapitala, primetna je i u opisivanju slovenačkih prilika nekoliko godina ranije [1915].)

Tokom dvadesetih godina više se bavio sociologijom i ekonomijom sela, napisavši nekoliko knjiga (1925, 1929 i 1931) iz ekonomije i više radova u časopisu *Društveni život*, a 1934. izlaze dva ključna sociološka

spisima je, inače, ispoljavao i umereno „vojvodijanerstvo“, tj. blažu varijantu vojvodanskog separatizma, pa, u izvesnoj meri, i kulturalnog šovinizma u odnosu na Srbe iz Kraljevine Srbije.

3 Ovo dokazuju ne samo obimna, širokim anotacijama praćena bibliografija na kraju udžbenika opšte sociologije (1934b: 231–242), nego i brojne fusnote u svim spisima, kroz koje pominje sva relevantna dela za materiju koju obrađuje.

4 Možda se u ovoj izuzetnoj obdarenosti i preranom sazrevanju kriju uzroci njegovog kompleksa „više vrednosti“, usled kojeg je bio vrlo nekooperativna, čak konfliktna ličnost, kako svedoče njegovi savremenici, poput Fedora Nikića (v. Antonić, 2012; Bakić, 2013). Isti činioци su uslovlili i njegove (izgleda, vrlo zamašne) političke ambicije, koje su se ostvarile prekasno i tek delimično, kada je u drugoj polovini 1930-ih posao narodni poslanik. Dakle, ni on nije odoleo sirenskom zovu politike, koja je, kako je primećivao još Arčibald Rajs, bila (ne samo tada) glavni životni cilj većine univerzitetskih poslenika.

dela (od kojih je 1934a, doduše, većinom sastavljeno od ranije objavljenih radova), da bi kod njega potom naučne preokupacije potpuno ustupile mesto političkim,⁵ dok se posleratni spisi uglavnom jedva i dotiču sociološke problematike (izuzimajući jedan broj prikaza u švajcarskim i nemačkim publikacijama).⁶

Razlozi za njegovu marginalizaciju – bolje rečeno, aktivno prećutkivanje – u posleratnoj sociologiji isključivo su političke prirode, a za njegovu reafirmaciju 1980-ih i 1990-ih najzaslužniji su Milovan Mitrović i Dragan Subotić, koji su njegove ideje prezentovali na nepristrasan, ideološki neobojen način.

Njegovo delo, na žalost sociološke zajednice, i danas izaziva žestoke kontroverze, donekle i neshvatljive s obzirom na predmet polemika (za detalje v. Antonić, 2012). Premda njegovi postupci nisu uvek bili najčasniji (sežući čak do degutantnosti tokom Drugog svetskog rata), a ni sudovi najodmereniji, on sigurno nije tek puki kolaborant nedićevskog okupacionog režima, pogotovo kada se uzme u obzir celokupno njegovo naučno i političko delovanje, uključujući i ono predratno.⁷

Predmet sociologije

Kao i kad je reč o svakoj mladoj nauci,⁸ Kosić se izrazito brine oko određivanja predmeta sociologije, tj. nastoji da uspostavi kriterijum demarkacije između nje i srodnih disciplina, pri tom izričito nabrajajući i

5 Od sredine 1930-ih njegovi radovi se vidno proređuju, tako da tokom više od deset godina nije objavio bezmalo nijedan naučni spis, sve do kraja 1940-ih; indikativno je i da su njegove dve knjige (1925 i 1934b) naslovljene kao „knjiga prva“ a da ostali tomovi nikad nisu objavljeni.

6 Iscrpan popis ovih poznih naučnih radova, objavljenih u švajcarskim i nemačkim publikacijama, v. u: Antonić (2012).

7 Tako ga, na primer, Olivera Milosavljević (2010) na brojnim mestima (str. 34, 44, 56–57, 83–84, 97–98, 120, 198 [fn. 257], 540 [i fn. 860]) kvalifikuje kao oštrog protivnika nacizma, a naročito su upečatljivi citati iz njegovih radova (Milosavljević, 2010: 222, fn. 297) u kojima govori o izvorima budućeg rata. Zaista je neverovatno da je još početkom 1930-ih nagovestio koje će zemlje povesti novi svetski rat (naravno, pre svega Nemačka), dok je njegovu izvesnost najavio neposredno po dolasku nacional-socijalista na vlast u Nemačkoj (u novinskim tekstovima objedinjenim u: 1933). Imajući u vidu političku orijentaciju izdavača ove studije, nedvosmisleno je da ovakav tretman Kosićevog predratnog političkog opredeljenja sačinjava najuverljiviji dokaz da nije bio nimalo sklon nacističkim idejama i političkom programu. Uzgred, šteta je što to znamenito predavanje s Kolarca iz 1935. godine Kosić nikad nije integralno objavio.

8 Interesantno je da i sâm zapaža kako je pitanje (utvrđivanja) početka sociologije kao nauke konvencionalno, jer zavisi od shvatanja o tome koji stupanj razvoja određenog domena čini zasebnu nauku (1934b: 40), premda se saglašava da se naslov osnivača dodeli Kontu.

šta sociologija *nije*, obezbeđujući joj na taj način autonomiju pre svega u odnosu na ekonomiju, filosofiju⁹ i istoriju (1934a: 70–71 *et passim*; 1934b: 7ff.; v. i Mitrović, 1982: 155ff; Subotić, 1997: 86). Sociologija ne može biti ni nauka o kulturi, jer „[K]ulture nisu organske celine“ (1934b: 14), niti su sve pojave u njima međuzavisne, usled čega su se „[S]vi tzv. zakoni kulturnog razvoja ispostavili veoma nategnutim i praznim uopštavanjima...“ Svoja određenja sociologije kao naučne oblasti Kosić gradi postupno, kroz neprestanu diskusiju i kritiku uticajnih teorijskih pravaca, poput dirkemovskog pozitivizma, veberovskog interpretativizma ili američke empirističke antropologije i bihejviorizma, čije konstruktivne aspekte registruje (kvantifikacija, objektivnost, vrednosna neutralnost itd), ali ujedno i upućuje na nedovoljnost spoljašnjeg, čisto deskriptivnog pristupa društvenim pojavama (1934b: 203–204).

Okosnicu njegovog definisanja sociologije svakako čini formalizam (kako ga naziva, „relacionistička“ škola), jer je bio pod neposrednim uticajem Fon Vizea, pa je razumljivo što ovu disciplinu, umesto gledanja kao sveobuhvatne, sintetičke nauke o društvenom razvoju, ograničava na izučavanje društvenih procesa, odnosa i „tvorevina“, tj. kolektivitetâ i institucijâ (1934b: 20),¹⁰ eksplicitno naglašavajući njen empirijski karakter, uz protivljenje „metafizičkim spekulacijama o suštini individue i društva“ (1934b: 189; v. i 1934a: 24–25). Pri tom se naročito brine da upozori na opasnost upliva biologije, psihologije i istorije, pa i ekonomije, putem pravaca koji (pre)naglašavaju odnosne aspekte društvenog života. Iako nije bio striktni metodološki individualist, dirkemovski uvažavajući nesvodivost socijalnih činjenica, odbacivao je i sociološki realizam, tumačeći ga kao hipostaziranje pojmova poput „narodne duše/duha“ (1934b: 93).¹¹

9 Na mnogim mestima Kosić pokazuje ozbiljno poznavanje filozofskih koncepcija, i to ne samo kad je reč o najranijim, antičkim socijalnofilozofskim učenjima (i novovekovnim socijalnim i filozofskopolitičkim teorijama), nego i u vezi s Kantom, Hegelom, Šelerom, Bergsonom, pa i logičkim pozitivizmom itd. – npr. 1934b: 31–43, gde je pružio prvi pregled razvoja socioloških ideja na srpskom jeziku, ili 1934b: 203.

10 U *Problemima savremene sociologije* daje nešto drugačije određenje predmeta ove nauke: „1) pretpostavke i faktori društvenog života, 2) oblici socijalnosti i 3) interfunkcionalnosti u društvenom životu“ (1934a: 60–61).

11 Celokupno prvo poglavlje *Problemâ savremene sociologije* Kosić posvećuje omeđenju njenog predmeta u odnosu na druge nauke, ukazujući na nepovoljan status koji je tada uživala, kako disciplinarno, tako i zbog političkih podozrenja i s leve i sa desnice („Problem sociologije“, 1934a: 1–20); ovdje takođe upućuje na blagotvorne međuuticaje sociologije i srodnih nauka i potrebu njihove saradnje, ali uz očuvanje osobenog predmeta sociologije (1934a: 26–27). No, iako oštro osuđuje zloupotrebu oznake „sociologija“ za filosofiju, socijalnu politiku ili najraznovrsnije publicističke i političke aktivnosti (npr. 1934a: 56–57), on i sâm zapada u istu grešku kada u napisu „Stanje socioloških studija u Jugoslovena“ (1934a: 99–117)

Vrlo savremeno, u skladu s kasnijim uvidima metodologije društvenih nauka, upućuje da pojedinačne nauke ne izučavaju izolovane delove stvarnosti, nego da se konstituišu na osnovu perspektive iz koje ih posmatraju. Uopšte uzev, on, takođe vrlo aktuelno, uviđa značaj interdisciplinarnosti, saradnje i koordinacije među bliskim naukama, ali se ujedno zalaže i za njihovu autonomiju, odnosno pledira za obazrivu upotrebu analogija iz drugih nauka u objašnjavanju eminentno socioloških pojava (npr. 1934a: 27; 1934b: 65–66). Tako je izbegao zapadanje u bilo koji stroži oblik determinizma, redukcionizma ili monokauzalizma.¹²

Uz to, pored iskustvene prirode (koja predstavlja osobenost sociologije u odnosu na filosofiju istorije), ovu nauku obeležava i eksplanatorni cilj, za razliku od pretežno opisnog, koji sebi postavlja istorija. Na taj način Kosić potcrtava nomotetski, teorijsko-sistematski nivo sociološkog rasmatranja (i opštost njenih pojmova) naspram idiografske ravni, na kojoj istorija ispituje pre svega pojedinačne događaje (1934b: 27). Na više mesta (npr. 1925: 3) i doktrinarno naglašava značaj uporedno-istorijskog metoda, a njime se najčešće i služi u analizi društvenih i ekonomskih fenomena.

Veoma su indikativne njegove opaske o odnosu spoljne i unutrašnje strane društvenih pojava, stupnju zrelosti sociologije kao nauke, značaja interpretacije smisla u socijalnim činjenicama, zaključivanja po analogiji i uživljavanja (empatije) u ustanovljavanju motivacije društvenih subjekata, prirodi socijalne uzročnosti, odnosu pojedinačnih entiteta i kompleksnih tvorevina, ulozi statistike u sociologiji, statusu socioloških zakona/pravilnosti itd. (1934b: 215–219, 222ff), tim pre kada se ima u vidu premoć individualizma, pozitivizma i bihejviorizma u vreme kada je pisao o tim metodološkim problemima. Na nebrojenim mestima, pa čak i u političkim polemikama, isticao je višeznačnost i slojevitost društvenih zbivanja i istorijskih procesa: „Ali, siguran sam da Vi znate da su to gruba uprošćavanja složene životne stvarnosti, popularna, istina (zato se i služe njima redovno svi propagandisti!), ali neumesna u istinskoj nauci. U životu nije ritam 'ili-ili' (a ni u etici svi samo 'dobri ili zli'), a još manje u politici sve za 'slave i proslave', odnosno za 'izdaju i sramotu'.“ (Slobodanu

u sociologe svrstava brojne istoričare, pravnike, pa čak i samoukog, spekulativnog filozofa istorije Božu Kneževića. Nepobitno je da se u njihovim spisima mogu naći mnoge društvenoteorijske ideje, ali se, makar prema Kosićevim kriterijima, njihovi spisi tek krajnje nategnuto mogu označiti kao „sociološke studije“.

- 12 „Interfunkcionalnost socijalnih pojava ne znači da među njima ima jedne stalne nezavisne vari[j]abilne [tj. promenjive], nego da u toj međusobnoj zavisnosti pojava svi dejstvuju jedno na drugo i neposredno i kroz ostale posredno, i pravo i povratno tako, da se samo iz razloga metodskog oportuniteta odabire po jedan od mogućih, 'faktora' kao polazna i oslonja tačka za rasplitanje tih isprepletanih nizova međusobnog dejstvovanja.“ (1934b: 210; slično i na str. 223–225)

Jovanoviću, 1950/51: 39) Kao što napominje na samom kraju dela 1934b, sredstvo za osiguranje naučne objektivnosti video je pre svega u stalnom prečišćavanju pojmova i njihovom relativizovanju u pravcu tehnizovanja (odnosno racionalizovanja) znanja.

Iako nije, poput Dirkema, sastavio „sistem socioloških disciplina“, kroz svoje spise i predavanja obradio je manje-više sve ključne oblasti današnje sociologije: metodologiju, istoriju discipline, (pre svega) opštu sociologiju (uključujući određenje predmeta i cilja), zatim sociološke teorije, (veberovski nadahnutu) istorijsku sociologiju, sociologiju naselja (više sela nego grada), etnosociologiju, (vrlo izraženo) sociologiju politike, a ne osetno manje ni sociologiju rada/ekonomije, porodice, socijalnu patologiju.¹³

Ujedno, obradio je sve tada (i sada) uticajne pravce, bez imalo pristrasnosti – istorijska dimenzija i pouke. Zavidljujući su njegovi (u svoje vreme) vrlo sveži demografski podaci iz raznih (van)evropskih zemalja, a još i više njegovi komentari i zapažanja u vezi s predočenim informacijama. Ponekad deluje zaprepašujuće kako je, u ono vreme nerazvijenih komunikacija, uspeo da dođe do svih relevantnih izvora, kako bi na osnovu njih formulisao vlastite, samostalne zaključke, koji ne povlađuju nijednom konjunktornom pravcu. Ujedno, kombinovao je najvažnije doprinose iz raznih nacionalnih socioloških tradicija, i sâm ocrtavajući razlike u težištima interesovanja i pristupima između nemačke, francuske i anglosaksonske sociologije (1934a: 65ff; 1934b: 160), identifikujući istorijske i kulturalne razloge za ovu šarolikost i relativnu homogenost unutar pojedinačnih nacija. Premda se najviše oslanjao na baštinu nemačke i austrijske sredine, gde se najvećim delom i obrazovao, bio je otvoren za druge tradicije, što je najuočljivije u predstavljanju američke sociologije prvih decenija minulog veka (1934b: 188–206). No, istovremeno je uspeo da se emancipuje od spekulativnog, metafizičkog duha apstrakcije, koji je oduvek vladao nemačkom teorijskom mišlju.

Kosićeva stanovišta se ne mogu jednoznačno svrstati u bilo koji pojedinačni pravac, jer se trudio da u svojim gledanjima uvaži i uravnoteži tekovine sva tri „stuba savremene sociologije“, kako naziva Dirkema, Vebera i Pareta (1934b: pogl. VI) – i kad je reč o odnosu uzročnosti i razumevanja, i individualne i kolektivne ravni delovanja, i kvantitativnih i kvalitativnih momenata u sociološkom proučavanju, i teorijskih sistematizacija i empirijskih istraživanja, i objektivizma i subjektivizma itd. (v. pogl. „O metodu sociologije“, 1934a: 21–42, naročito 40–41). Naročito je upečatljivo da je iz učenjâ ove trojice mislilaca pre svega izdvajao sadržaje koji se i dan-danas u sociološkim priručnicima i udžbenicima vrednuju kao njihovi kapitalni

13 Bilo je planirano da se objave njegove knjige o sociologiji rada, religije i (savremene) kulture (Antonić, 2012).

doprinosi izgradnji sociološke teorije, odnosno sistematike, pogotovo kad je reč o Veberu, kojeg je prikazao vrlo reprezentativno, na nivou savremenih izlaganja (1934b: 116–126).

Sociografija i sociologija sela

U duhu svoje empirističke koncepcije sociologije, Kosić naročito ističe potrebu za opisnim izučavanjima društvenih pojava, usled čijeg pomanjkanja nedostaje iskustvena osnova za objašnjavanje savremenih socijalnih procesa. Ovaj nedostatak, koji uslovljava neželjenu ispraznost i opsoletnost teorijskih socioloških rasmatranja, valja nadomestiti uspostavljanjem sociografije, kao „jedne deskriptivne discipline o današnjim društvima i kulturama“ (1934a: 45), koja bi prikupljala i uporedno sređivala građu o savremenim društvima i kulturama, pa bi čak bila, „zajedno sa demografijom, široka kulturna savest“ (51).

U članku „Sociografija“, izvorno objavljenom još 1920. (1934a: 43–55), izlaže program ove discipline, koja ima cilj da opiše društveni život u svim njegovim pojedinostima: korišćenje istraživačkih tehnika poput (redovne, stalne) statistike, socijalne ankete i monografije, što bi obuhvatilo socijalno stanje pojedinih krajeva, institucionalno delovanje raznih udruženja i korporacija (ekonomskih, političkih, religijskih), moralni život izvesnih društvenih kategorija itsl. Za ovo je neophodno da stručnjaci izrade plan, koji bi obezbedio objektivnost prikupljenih podataka (49), a kao začetnike ove discipline vidi Frederika Le Pleja i Čikašku školu, kao i niz drugih manje poznatih naučnika.

Sociografska ispitivanja Kosić odvaja od etnoloških i antropogeografskih, utoliko što je ova prva isključivo pomoćna nauka, a druge dve imaju teorijske ciljeve, ali znatno ograničenije od sociologije. Vrlo bliskom sociografiji smatra etnopsihologiju,¹⁴ kao i regionalnu sociologiju, zajedno sa socijalnom ekologijom i socijalnom psihologijom. U ovom domenu polaže velike nade u bihejviorizam („behavioriste“), s njegovim usmerenjem na proučavanje elementarnih socijalnih pojava (tj. njihove spoljašnje strane), kao početnog koraka u sociografskom opisivanju.

S posebnim uvažavanjem Kosić piše o Edvardu Elvorsu [tj. Olsvortu]¹⁵ Rosu i njegovim empirijskim ispitivanjima raznih regiona sveta, koja

14 I sâm Kosić ispoljava primetan talent za etnopsihološka zapažanja, naročito u skupštinskim govorima (1937), ali i u rasmatranju psiholoških i rasnih osnova socijalnosti (npr. 1934b: 89–91, 210–211; ili 1934a: 142–143, 148ff), pa i u posleratnim, emigrantskim spisima; pri tom je vidno da nije „romantizovao“ nekakvo idealno staro doba, a istovremeno je bio obazriv da ne stereotipizuje pojedine krajeve, odnosno njihove stanovnike.

15 Ako nije neumesno zamerati na takvim sitnicama, engleska (prez)imena Kosić piše na krajnje nekonvencionalan način, pa je u pojedinim slučajevima čak teško

naziva sociografskim studijama – terenskim monografskim proučavanjima tipičnih socijalnih jedinica. „Iz tih sociografskih radova (u kojima se operiše i statistikom, i anketom, i kartografijom, i fotografijom) diferencovale [su] se brzo posebne grane 'konkretne sociologije' kao t. zv. ruralna (i urbana) sociologija (o socijalnim odnosima agrarnog odn. gradskog življa), zatim i kao najnoviji ogranak sociografije t. zv. socijalna ekologija.“ (1934b: 197; v. i 1934a: 68–70) I u predgovoru *Sociografskim uputstvima* on napominje da ih je sastavio „prema američkim uzorcima“, ukazujući na neophodnost proučavanja sela radi formulisanja prikladne socijalne politike (1922: 3). Ovakav rad Kosić vidi kao pretpostavku širih teorijskih sistematizacija, kakve su nastale u daljem razvoju Čikaške škole, u delima Makenzija, Tomasa i Znanjckog, ali i u nemačkom formalizmu.

Informisanost o (tada) najnovijim dostignućima socijalne ekologije, regionalne sociologije i socijalne geografije Kosić demonstrira i na završetku svog pregleda pravaca u savremenoj sociologiji, na kojem se u sumarnim crtama osvrće na urbanu sociologiju Čikaške škole, ujedno naglašavajući da opisivanje „prirodnih“ zona u gradovima, kao „prostorno uokvirenje“ društvenih činilaca, predstavlja tek polazište za utvrđivanje osnovnijih faktora. No, svakako je iscrpno opisivanje društvenih procesa na terenu osnovni zadatak „mladih“ socioloških zajednica, kao što su SAD ili Balkan (1922: 4; 1934b: 205–206), iako u našoj zemlji postoje socijalne prepreke za ispitivanje manjih sredina (1934a: 106–108).

Kroz *Sociografska uputstva* dolazi do izražaja njegovo viđenje sveukupne društvene strukture. Za razliku od (Bogišićevih, pravno-istorijskih,) Cvijićevih i Erdeljanovićevih uputstava, (razumljivo) pretežno orijentisanih etnografski, Kosićeve smernice za ispitivanje društvenih pojava na terenu upravljene su na striktno sociološku problematiku, poput porodičnog života, unutrašnjih odnosa u selu, seoskih vođa/autoriteta, unutarne solidarnosti. Iz ovoga je uočljivo da se on (bez obzira na uvažavanje tekovina domaćih autora) ne može smatrati njihovim direktnim sledbenikom, nego da je pokrenuo novu liniju istraživanja, ili, kako se danas kaže, novu „istraživačku tradiciju“, koja, usled predratnih okolnosti, ratne kataklizme i posleratne isključivosti (čak odijuma prema sociologiji kao nauci, koja je „erzacovana“ istorijskim materijalizmom), nije imala direktnih nastavljača, bar ne do najskorijih vremena.

Raščlanjena na desetak poglavlja, pregledana od strane vrhunskih poznavalaca odnosne problematike (Cvijića, Mihaila Avramovića i istoričara Nikole Radojčića), ova uputstva nude sociološki zaokrugljenu vizuru

identifikovati ličnost na koju se njegova transkripcija odnosi (Smis, umesto Smit; Mek Dagl, umesto Mekd[l]jugal itsl). Sadržinu anglosaksonskih spisa tumači verodostojno, ali izgleda da nije najbolje vladao engleskom fonetikom.

seoskog života, započinjući od uobičajenih etnografskih tema: sociologije porodice, tj. domaćeg gazdinstva i porodičnog života (str. 9–18), preko zdravlja i morala (18–22), nadovezujući na to socijalnu patologiju („Prestupi i zločini“, 23–24), sve do VI odeljka „Prosveta i umetnost“ (24–27). Ali je (kvantitativno) završna trećina posvećena eminentno sociološkim elementima društvenog života: „VII. Unutarnji odnosi sela“ (27–29, gde uključuje teme o društvenim slojevima i seoskim predvodnicima); „VIII. Unutarnja solidarnost...“ (s pitanjima nalik skalama u socijalnoj psihologiji); i „IX. Odnos sela prema crkvenim i političkim ustanovama i vlastima“ (33–35), kroz koji se nastoji utvrditi stepen autarhičnosti seoskih zajednica u odnosu na šire zajednice, što je tema koja je u ruralnoj sociologiji postala aktuelna tek posle Drugog svetskog rata. Napokon, dva završna odeljka posvećena su porodičnom životu (39–40) i zdravlju i moralu (40–41) posle Prvog svetskog rata, a nije zaboravio ni Uputstvo za anketara (42–43), s preporukama o načinu na koji se treba ophoditi prema ispitanicima.

Iz formulacija pitanja vidna je Kosićeva izvanredna obaveštenost o konkretnim prilikama na selu (iako je bio prevashodno, ako ne i isključivo, kabinetski naučnik). Zapanjujuća je sociološka imaginacija kojom je, premda gradsko dete, bez bližih kontakata sa seoskom sredinom, zahvatio celinu ekonomskog, običajnog i društvenog života na selu, kako svakodnevnog, tako i na njegovim višim duhovnim nivoima. Formulacije pitanja i njihova komplementarnost svedoče o uvidu u ispreplitanost raznih segmenata seoske egzistencije, koja je znatno tešnja nego u gradskim okvirima, s fragmentacijom socijalnih uloga i specijalizacijom funkcija.

Glavna studija iz sociologije sela (1934a: 118–130) prvi put je izdata u zborniku *Naše selo* (Beograd, 1929), a u njoj se, u vreme kada je naučna sociologija sela tek nastajala i u svetu, Kosić zalagao za svestrano proučavanje ekonomskih i društvenih odnosa na selu, koje bi prevazilazilo tada već etablisana etnografska, antropogeografska i demografska ispitivanja, pri čemu ove posebne nauke određuje kao pomoćne u odnosu na sociologiju kao najopštiju teorijsku nauku o društvu (1934a: 42). Ne smećući s uma teškoće u jedinstvenom definisanju sela, s obzirom na njihovu geografsku, etničku i istorijsku raznolikost (1934a: 119, 129), kao presudni kriterijum Kosić ističe socijalnu diferencijaciju (u pogledu zanimanja i načina života), koja je znatno izraženija u gradu – dakle, presudne su promene u ekonomskoj, društvenoj, kulturalnoj i psihološkoj strukturi, pri čemu su mnoga naselja mešovitog, prelaznog tipa.

Pri tom Kosić nastoji da omeđi predmet i ciljeve sociologije sela u odnosu na etnologiju, antropogeografiju i agrarnu istoriju, koje se interesuju pre svega za prežitke starijeg stanja, ali i prema agrarnoj ekonomiji i demografiji, koje proučavaju zasebne segmente savremenog seoskog života, ruralna sociologija se usredsređuje na poznavanje i razumevanje

društvenih odnosa na selu (saradnja, susedstvo, porodica, opština, crkva), pri čemu ima i enciklopedijski smisao, jer obuhvata i objedinjava elemente drugih disciplina, poput agrarne ekonomije, agrarne politike, socijalne higijene, socijalne pedagogike itd. (1934a: 125), ali joj je prvenstveni zadatak teorijsko sistematizovanje sociografski prikupljenih činjenica. Kao glavne aktuelne teme Kosić izdvaja: odnos sela i grada, bekstvo sa sela, preobražaj seoskog života, prelaz na tržišnu privredu, sastav seljačkog duha ili tipologiju mentaliteta. Pružajući pregled do tada izvršenih istraživanja u razvijenim naučnim sredinama (SAD, Engleska, Nemačka, Francuska), kao i podatke o broju i strukturi školskih ustanova u SAD na kojima se izučava ova disciplina, ali i navodeći prve korake u Srbiji, zalaže se za što iscrpnije prikupljanje terenskih podataka, što bi omogućilo poređenje i uopštavanje.

Faktografskom (opisnom) sociologijom sela Kosić se nije direktno bavio, uprkos činjenici da su sela u neposrednoj okolini njegovog rodnog mesta pružala sjajnu priliku za to (imajući u vidu mešavinu stanovništva nastalu kolonizacijama od Marije Terezije, pa sve do tridesetih godina minulog veka – Nemci, Francuzi, Alzašani, Mokrin, Rumuni, Mađari...). Mora mu se zameriti što u idealnoj situaciji za (virtualni, ili *ex post facto* „socijalni eksperiment“) nije našao za shodno, i pored solidnog poznavanja tekovina Čikaške škole, da u svojoj najbližoj geografskoj okolini izvrši empirijska istraživanja na raznolikom „etnografskom materijalu“, koji bi, uz uslov ravnomerne raspodele resursâ (kvaliteta zemljišta, udaljenosti od gradskih centara, veličine naselja itsl), mogao ponuditi građu za srazmerno pouzdane empirijske sudove o narodn(osn)om mentalitetu.

Premda je brižljivo proučavao empirijske nalaze s vrlo udaljenih područja, evropskih i vanevropskih (prekomorskih), nije za sobom ostavio nijednu analizu svog matičnog areala, (još od Trijanona) tromeđe, koja se, čisto etnički gledano, mogla postaviti i 30-ak km na sever, jug, istok ili zapad. Takva etničko-istorijska šarolikost (koja se samo povećala posleratnom kolonizacijom, kada je on već bio emigrant) pružala je fantastičnu priliku za terensku, direktnu, najuverljiviju proveru svih teorijskih hipoteza, koju je Kosić, možda usled „gostujućih profesura“ po Ljubljani, Novom Sadu i Beogradu, prenebregao čak i kao mogućnost.¹⁶ Ovo čudi tim više što je

16 Okolna sela, od kojih se mnoga mogu okvalifikovati kao varošice *stricto sensu*, između Nove i Srpske Crnje, pa do Mokrina i Čoke odnosno Novog Kneževca, ni dan-danji nisu jedno drugom „nalik jaje jajetu“, nego svako od njih odlikuju određene osobenosti, i pored istovetnih fizičkogeografskih kondicija. Iako je teren „ravan kao ogledalo“, zapažaju se uzajamno vrlo različiti već i bioantropološki tipovi, i raznoliki naglasci (narečja), i drugačiji način obraćanja, da se ne pominju lokalni običaji itd. itsl. Dakle, upravo je zona „Velike Kekende“ s neposrednim okruženjem mogla Kosiću dati zanimljive uvide, a možda i „serendipities“ za izostravanje njegovih teorijskih formulacija.

Kosić na mnogim mestima uočljivo favorizovao selo u odnosu na grad, pogotovo u srpskim okolnostima, gde je, po njegovom sudu, čaršija po poreklu sastavljena od inorodnih elemenata (o kojima se nije uvek izražavao povoljno), dok sa sela regrutuje uglavnom moralno najgore slojeve – ova-
kvih izjava ima već i u 1918, zatim u 1925: 133–134, na ponekom mestu u 1934a i 1934b, a pogotovo u 1950/51, gde gradsku elitu i čaršiju optužuje za nacionalni slom.

Sociološko viđenje ekonomije i agrarne ekonomije

Ovde nema mogućnosti da se izlažu celoviti Kosićevi pogledi na ekonomsku problematiku i njegove klasifikacije ekonomskih disciplina (što su već učinili Blagojević, 1980; i B. Mijatović, 2012), nego će naglasak biti stavljen na etno-antropološke i sociološke osnove ekonomije, koje ističe na mnogim mestima,¹⁷ zalažući se za „integralnu“ i dinamičku ekonomiju (1931: 3–5), kakva povezuje ekonomske trendove sa demografskim, političkim i, uopšte, društvenim tendencijama. Kosić nije pružio neko izgrađeno teorijsko stanovište o predmetu i ciljevima ekonomije, pa se njegovi pogledi mogu ustanoviti pre svega kroz komentare tada aktuelnih ekonomskih doktrina i ideje za rešavanje izvesnih ekonomskih problema. Kao ni u pogledu sociološke usmerenosti, nije ga lako svrstati ni u jednu ekonomsku školu, jer je pokušao da sintetizuje elemente raznolikih orijentacija – od klasičnog liberalizma, preko istorijske škole, sve do državnog intervencionizma,¹⁸ pa i umerenog kolektivizma.

Iako mu se zamera da je više pružio sociološko viđenje ekonomije kao okosnicu ekonomske politike nego što se bavio teorijom ekonomije, kao i da se više koncentrisao na specifična pitanja, uz oslanjanje na istorijski i statistički materijal, njegovo impresivno poznavanje tekuće ekonomske literature (1925: 5–8), ali i državnih statistika svih značajnih privrednih sila svoga doba (SAD, Velike Britanije, Nemačke, Francuske, zemalja Srednje Evrope itd), omogućilo mu je da formuliše značajne uvide u prirodu suvremene [njemu savremene] svetske i nacionalnih privreda, jer tu građu ne koristi samo kao ilustraciju određenih tendencija, nego prvenstveno radi analize (npr. u 1929). Vrlo je interesantno koliko široko i duboko doseže pri interpretaciji ekonomskih fenomena, a pogotovo pleni njegov smisao

17 „Kosićevi sociologistički pogledi na ekonomiju najbolje se izražavaju u njegovim osvrtima na pojedine ekonomskoteorijske pravce u razvoju ekonomske misli.“ (Blagojević, 1980: 587, slično i 591; v. i Subotić, 1997: 90)

18 Tako, recimo, nabraja mere koje država mora preduzimati u ekonomskoj sferi (1925: 29–33; v. i Mijatović, 2012: 169), ali ukazuje i na opasnost koja vreba iz državne intervencije, tj. predstavljanje partikularnih interesa kao opštih. Kosić je dovoljno oprezan da opšti/javni interes, blagostanje, pravičnost distribucije i slične kategorije ne shvata kao samorazumljive i neproblematične.

za hipotetičko-deduktivno rasuđivanje, ali i komparativno-istorijski pristup, pri ocenjivanju pojedinih ekonomskih teorija (premda je deklarativno bio sklon induktivizmu, i u pogledu strukture nauke i s obzirom na njen razvoj – 1925: 21–22).

Kosić vidi privredu kao segment društva „u tesnom i mnogostrukom prepletu sa ostalim pojavama socijalnog života, naročito sa porodicom, pravom, državom, umetnošću i moralom; raznovrsni su njihovi međusobni uticaji i veze, deluju jedno na drugo i posredno i neposredno, pravo i povratno“ (1925: 10) – dakle, sasvim suprotno novijim proklamacijama tipa „ekonomija ekonomistima“, odnosno prenebregavanjem socijalne funkcije privrede. On je pristalica narodne/nacionalne ekonomije i pobornik društvene funkcije privređivanja („privredovanja“), iako se na pojedinim mestima (npr. 1929: 15) mogu naći i pohvalni stavovi o slobodi tržišta i konkurencije. No, ističući da, zbog protekcionističkih mera,¹⁹ raznih monopola, političkih upliva u privredni život i brojnih drugih činilaca koji osujećuju pretpostavke liberalizma, ideal privredne slobode praktično nigde ne postoji, on se ipak priklanja umerenom intervencionizmu, makar na nacionalnom nivou, istovremeno upućujući i na neophodnost međunarodne saradnje (1925: 57).

Veoma su zanimljiva njegova rasmatranja o uzrocima međuratne privredne krize – dajući istorijske preglede i suvremene statističke podatke, nastoji da istraži uzroke za to što se svetska ekonomija i politika početkom 1930-ih nalaze u ozbiljnom previranju. Pretresajući različite teorije o nastanku kriza u privrednoj konjunkturi, sklon je internalističkim i cikličkim tumačenjima, upućujući na diferencijalne uzroke opadanja konjunktura u različitim zemljama, pre svega imajući u vidu njihove zasebne privredne strukture, kao i strategije i pravce razvoja, uključujući i razne politike – trgovinske/carinske, finansijske (npr. 1929: 26ff; 1931: 22ff). Istovremeno, kritikovao je kartelizaciju svetske privrede, žigošući je ne samo kao izazivače kriza, nego i optužujući transnacionalne koncerne da politikom cena zaoštravaju i produžavaju već iskrslu krizu. U tom smislu je Kosić i prvi naš teoretičar (i ljuti kritičar) globalizacije. Najzad, on komentariše nekoliko mera kojima se dâ stabilizovati konjunktura, poput obaranja najamnina i spuštanja cena, javnih radova, konjunkturane kreditne politike i valutne (monetarne) politike (1931: 40ff), ukazujući na njihove relativno kratkoročne efekte u slučaju strukturnih kriza.

Proročanske su reči kojima zaključuje svoju knjižicu o totalitarnim sistemima: „Staro 'predratno' doba, njegov poredak i društvo, više

19 Veoma je inspirativna njegova analiza protekcionističkih mera Švajcarske, pri čemu uzima u obzir i odnos društvenih staleža, odnosno socijalno-političke razloge za uspostavljanje carinske zaštite.

se nikada neće vratiti. Ko to ne uviđa[,] taj troši energije na priviđenja i zablude. Bitno je da se u novo što dolazi unese što više iskustva, saznanja, mere stečene patnjama velike prošlosti i bedne sadašnjice.“ (1933: 28–29)

Najobimniji deo njegove glavne ekonomske monografije (1925), oko 3/4, posvećen je agrarnoj politici, a, uz Dragoljuba Jovanovića i Miju Mirkovića, svakako je najznačajniji međuratni teoretičar u ovoj disciplini (Blagojević, 1980: 929). Međutim, premda deklarativno tvrdi da je agrarna politika tesno ispreplitana sa sociologijom sela, u svom glavnom delu (1925) posvećenom ovoj problematici ne nudi neku zaokrugljenu, celovitu koncepciju. Čak je pomenuta knjiga u najvećoj meri ispunjena sadržajima tehnike, geografije, istorije i ekonomike poljoprivrede, dok se srazmerno malo govori o tipičnim merama agrarne politike (pravnim, administrativnim, ekonomskim, monetarno-finansijskim, tehničkim, obrazovnim itd).

Tako, recimo, ne daje određen, specifičan sud o komasaciji i arondaciji (upućujući samo na znatne logističke zahteve, ali i socijalne prepreke pri sprovođenju ovih mera),²⁰ a nesporno je bio privržen sitnom seljačkom posedu, kao garantu socijalne i ekonomske sigurnosti, ali i preduslovu za preorijentaciju na radno intenzivne poljoprivredne grane (1925: 231–232, 297–298, 359–360; 1931: 49); međutim, zapažao je da u prelasku na tržišni oblik privređivanja prednjače velika gazdinstva (1925: 341). Kod njega se, doduše, mogu naći izvesna razmišljanja o ovoj tematici, ali i na tim mestima ostaje prilično ambivalentan, pa ne nudi rešenje za problem prevelike usitnjenosti, ili rasparčanosti gazdinstava, iako i sâm uviđa da je ispod određenih razmera nemoguće organizovati racionalnu proizvodnju (1925: 292ff).

Premda je još tokom 1910-ih godina napisao niz članaka o agrarnim reformama u raznim evropskim zemljama (uglavnom obuhvaćenih u: 1925, pogl. V: 262–292), koji obiluju vrlo stručnim i umesnim opaskama (iz kojih je vidljivo izuzetno poznavanje materije – npr. u vezi s problematikom zakupa i odnosa koji proističu iz njega – 1925: 257–260), njegovo izlaganje u ovom sistematskom delu, na žalost (i nacionalnu nesreću), više ostaje

20 Vrlo su upečatljive njegove reči kojima opisuje agrarne reforme u Engleskoj, ali koje umnogome ocrtavaju i globalnu budućnost sela: „... u narodnoj privredi ... ne može opstati nikakav tradicionalistički stalež i onda ćemo shvatiti da je naivnost unutrašnjom kolonizacijom oživljavati *yeomen*, razumećemo da se ne može vaskrsnuti selo, nego da će i ono biti urbanizirano, da proizvodnja ne može biti 'stil života', nego samo stručni rad. Danas je nemoguće predvideti dalji tok razvoja ... da se ne podajemo iluziji da se unutarinom kolonizacijom osigurava[,] osim veličine gazdinstva[,] još i psihološki tip zemljoradničkog staleža.“ (1925: 316) I Kosić je uviđao, analogno sa zanatima i industrijom, da se s prelaskom od naturalnog na tržišni oblik privređivanja pojačava neophodnost funkcionalne specijalizacije i tehnikifikacije („industrijalizacije“) poljoprivrede, što uslovljava i promenu seljačkog mentaliteta (1925: 338–339).

na ravni pripremnih studija (istorijskih i aktuelnih) slučajeva za jednu zaokrugljenu strategiju – ono se kreće prevashodno na opisnom nivou, uz solidna objašnjenja, ali bez izrazitih nastojanja ka teorijskoj sistematizaciji ili normativnim preporukama. Ovo čudi tim više što su u Kraljevini SHS upravo u vreme nastanka knjige donošeni strukturni agrarni zakoni radi regulisanja zemljišnih odnosa, a celokupan pristup zaprepašćuje utoliko pre što su se tadašnje najmasovnije kolonizacije (uz propratne imovinsko-pravne i prostornoplanske operacije), pored Metohije, odvijale upravo u njegovom zavičaju – severoistočnom i srednjem Banatu, pa je za te procese morao biti i lično, tj. lokalpatriotski zainteresovan.²¹

I kada na početku pomenutog poglavlja („Izgradnja seljačkog posednog poretka“) nabraja segmente u kojima se vrše agrarne reforme (1925: 264ff), Kosić ponavlja svoje geslo da se kod primene svake pojedinačne mere moraju odmeravati koristi i štete, kao i da su relativno malobrojne operacije kojima se nastoji ostvariti samo jedna svrha, a da je većina njih usmerena na više ciljeva ili interesa istovremeno, pri čemu se uvek postavlja pitanje koliko se ličnog interesa žrtvuje radi opšteg (ili opštijeg) dobra. Stoga prikladno upozorava da u reformama obično prevagne interes one društvene grupe koja je bolje organizovana, svesnija i imućnija, što, opet, naravno, upućuje na neophodnost sociološkog rasmatranja i pripremanja svakog poteza ekonomske (u ovom slučaju agrarne) politike, jer su svi oni međupovezani mrežom društvenih i ekonomskih relacija, te ostavljaju duboke i trajne posledice. Vrlo oštroumno prosuđuje o naslednom pravu, odnosno primenjivosti pojedinih zapadnoevropskih odredbi na prilike među Južnim Slovenima, kako s obzirom na mentalitet, tako i imajući na umu stepen tehničkog razvoja poljoprivrede (1925: 302–303).

U ogledu/poglavlju „Agrarna kriza i agrarna politika“ (1929: 49–66) žali što je „ekonomna“ nauka malo pažnje poklanjala agrarnoj ekonomiji, prebacujući čak i fiziokratima da su se premalo bavili *tržišnom* i specifično agrarnom privredom, usled čega je „propustila da razvije specifično agrarno-ekonomnu teoriju“ (1929: 50). Videći uzroke posleratne agrarne krize u neorganizovanosti (tj. teškoćama organizovanja) agrara, raspršenog na mnoštvo gazdinstava koja se razlikuju po svim zamislivim osobinama, dok se industrijski proizvođači lakše organizuju i ostvaruju gotovo monopolske položaje (1929: 59); prihvatajući hiperprodukciju kao uzrok, što objašnjava kao posledicu „opšteg procesa racionalizovanja i ekonomiziranja ljudskog mentaliteta kako u privrednoj sferi života tako i u samom procesu reprodukcovanja...“, dospeva do zaključka da je agrarna kriza posle Prvog svetskog

21 Jedino je u vezi sa rumunskom agrarnom reformom pomenuo geografske i kulturalne sličnosti s našom sredinom, pa time i primenjivost njihovih iskustava na domaći ambijent (1925: 179–280).

rata znatno složenija nego ona nekoliko decenija ranije, koja je pogodila tek pojedine zemlje, a nastala je zbog tehnoloških inovacija i ogromnog pojevtinjenja transporta poljoprivrednih proizvoda. Kao izlaz predlaže standardizovanje proizvoda i kontrolu njihovog kvaliteta, s jedne strane, i statističko praćenje raspoloživih zaliha i drugih elemenata konjunktura, sa druge, kao i udruživanje poljoprivrednih proizvođača, naročito u blizini velikih gradova kao potrošačkih središta.

Racionalizaciju proizvodnje u poljoprivredi ometaju i mnogi objektivni činioci: nepredvidivost prirode, nepreglednost ispreplitanih elemenata konjunktura i nemogućnost zasebnog proračunavanja efekta pojedinačnih delatnosti, usled čega je nemoguće izvoditi racionalne kalkulacije, dok delimična nezavisnost od tržišta (naročito za mala imanja) emancipuje porodično gazdinstvo i od principa rentabilnosti, pa čak i ekonomičnosti. Iako se Kosić uzda u to da će agronomsko školovanje i (interesno, ne porodično, čiji raspad smatra prirodnim – 1925: 204) zadrugarstvo u određenoj meri racionalizovati agrar, uočava da će neelastičnost činilaca proizvodnje, koja prouzrokuje vrlo nestabilnu konjunkturu, kao i raznolikost uslova pod kojima se proizvodi, osetno otežavati proces racionalizacije proizvodnje (1925: 342ff; 1934a: 129).²² Naravno, u ovim rasmatranjima Kosić ima na umu pre svega srpsko, odnosno balkansko selo, a ne krupne zemljoposede američkog ili ruskog tipa, na kojima se zemlja obrađuje ili stoka uzgaja na praktično industrijski način. Međutim, on je i inače bio pristalica malog poseda, držeći da on više odgovara duhu našeg seljaka, ali i socijalnoreformatorskim i socijalističkim idejama (1925: 410).

Na kraju ovog odeljka valja još jednom naglasiti da Kosićevi ekonomski spisi, kao što su primetili komentatori (Blagojević, 1980; Mijatović, 2012), ne spadaju u teorijsku ekonomiju *sensu proprio*, nego pre u političku ekonomiju ili čak političku filosofiju²³ (možda bi njegovo teoretisanje bilo najprikladnije označiti kao svojevrsnu filosofiju ekonomije, utoliko što je izlagao antropološke, socijalne i psihološke pretpostavke privređivanja). Suočen s međuratnim ekonomskim i političkim krizama, Kosić je uočio da nikakve čisto ekonomske (monetarističke, fiskalne, merkantilističke/carinske) mere ne mogu razrešavati strukturalne depresije, kakve povremeno

22 U pretposlednjem poglavlju knjige o ekonomskoj i agrarnoj politici (VII. Opšte mere za unapređivanje poljoprivrede) Kosić nabroja melioracije, prosvetčivanje (koje dobija na značaju s porastom mehanizacije agrara) i poljoprivredno obezbeđenje, tj. osiguranje za slučaj raznih nepovoljnih okolnosti (1925: 390–403).

23 Interesantno je da Kosić ukazuje na „ekonomiziranje opšte-političkog života“, u smislu da se stranke sve više obrazuju na ekonomsko-interesnoj, a ne toliko na političko-ideološkoj osnovi, dok gotovo celokupna politika postaje ekonomska politika (1925: 26–27, 121, 405). Sa druge strane, potcrtavao je „potreb[u] da se privreda postavi na etičke osnove“ (1925: 119ff).

(ciklično) nastaju usled neminovnih neuravnoteženosti produkcije, potrošnje, zaposlenosti i životnog standarda. Zato danas, u vreme globalnog sumraka liberalizma, koji je nuđen kao spasonosna panakeja za razvojne teškoće, Kosićeva rasmatranja i uvidi deluju jednako umesno i promišljeno kao u vreme kada su nastajali.

Naročito su poučna njegova komparativna istraživanja o privrednim situacijama pojedinih zemalja, koja svedoče da je, nasuprot donedavno uvreženim shvatanjima, neprihvatljiva koncepcija „jedan kraj za sve“, tj. da se specifično stanje privrede u svakoj pojedinačnoj zemlji mora ispitivati zasebno i da se moraju nalažati osobena rešenja, prilagođena upravo odnosnoj privrednoj strukturi. Time je posredno pokazao da *opšta* ekonomija mora nuditi *posebna* uputstva, odnosno razvojne strategije, za pojedinačne slučajeve, što se suprotstavlja osnovnoj dogmi liberalističke ideologije (uostalom, i savremene teorije privrednog upravljanja (menadžmenta) potcrtavaju neophodnost izbora specifičnih rešenja, prilagođenih određenim privrednim mentalitetima i tradicijama). Ovo može biti i korolarija njegovog *background* uverenja da je sociologija „kraljica društvenih nauka“, tj. implicitnog stava da manje-više sve ostale *humaniora* treba da budu u funkciji pružanja materijala sociologiji za izvođenje nomotetskih pravilnosti o društvu, s obzirom na njegovo stalno ponavljano shvatanje o neminovnoj ispreplitanosti svih socijalnih fenomena.

Sociologija i (socijalna) politika

U svojim radovima iz srednjeg perioda stvaralaštva Kosić je strogo razgraničavao nauku i politiku, oštro kritikujući ideologije, tj. njihov upliv u sociologiju kao nauku (npr. 1934b: 189, 229–230). Smatrao je, veberijanski, da nauka mora biti potpuno očišćena od svakog vrednovanja, tj. ostati bezinteresna i nemilosrdno objektivna. Sa druge strane, iako ne osporava ulogu sociologije u formulisanju socijalne politike, Kosić izričito nastoji da je kao teorijsku nauku oštro odvoji od poduhvatâ socijalne reforme (1934b: 11–13) – dakle, ne samo što dozvoljava nego i odobrava uticaj nauke na politiku; štaviše, drži da se svaka plauzibilna politička koncepcija mora temeljiti na naučnim spoznajama.

Kosić takođe razlučuje politik(ologij)u kao nauku i politiku kao aktivnost/veštinu, slično razlikovanju empirijskog od normativnog morala (1925: 16–17; 1934b: 159) – zalagao se za naučno zasnivanje politike kao aktivnosti, ali je u isti mah upozoravao da se pod naukom ne smeju proturati ideologije, koje najčešće određuju ciljeve u skladu s interesima posebnih (partikularnih) društvenih grupa, jer nauka (putem ustanovljavanja uzročnih odnosa) utvrđuje jedino najpogodnija sredstva, ali ne može postavljati ciljeve (1925: 17–20). Iz ovoga se ponovo dâ identifikovati

empiristički stav prema nauci, koja, shodno Kosiću, mora biti vrednosno neutralna (ne-normativna), induktivna (u širokom smislu) i bezinteresna (nepriistrasna).

Kad je reč o odnosu teorijske i primenjene nauke, Kosić vrlo savremeno određuje odnos nauke (sociologije) i politike, nalik odnosu nauke i tehnike (1934a: 224ff, 231ff), čak se zalažući za svojevrsnu intelektualnu podelu rada između teorijskih i primenjenih naučnika, kao „socijalnih tehnologa“, koji bi sačinjavali kompetentnu, odgovornu birokratiju, sposobnu za aplikaciju naučnih uvida na regulisanje društvenih odnosa. Pri tom snažno naglašava odgovornost intelektualaca za nepotkupljivo izricanje istine i upozoravanje na opasnosti koje prete društvu. Kosić upućuje na koristi i štete od politike za nauku, pošto ova druga pruža emirijski materijal za prvu, nudeći iskustvenu proveru naučnih hipoteza.

Naš sociolog je i na delu pokazao obazrivost u prilazu ideologijama zaogrnutim u naučno ruho – tako je žestoko napadao rasne/rasističke teorije o naciji, kao i uskogruđi nacionalizam, ne samo u teoriji (1934a: 157) nego i u okviru aktivnog bavljenja politikom (npr. 1937: 19–21, 64ff.). Zalagao se za kompleksno određenje nacije, čime se apriorno opredelio za odbacivanje svake isključivosti ili šovinizma, jer je pouzdano uočavao ispreplitanost etničkih svojstava i narodnosnih elemenata. Takođe, upadljivo je njegovo pobijanje socijaldarvinizma: iako biološkoj sociologiji ne odriče svaki značaj, donekle nalik današnjoj sociobiologiji, istovremeno ukazuje da u društvenom životu uloga bioloških činilaca opada sa razvojem tehnologije i civilizacije (1934a: 136ff; 1934b: 58–64).

Kosić ispoljava vidan skepticizam prema pojmu i određivanju progressa, koji ne bi trebalo da bude predmet sociologije, nego filosofije istorije, zbog svoje razlivenosti i širine, što stvara pometnju u empirijskoj nauci (1934a: 187–188; 1934b: 189; v. i Mitrović, 1982: 167–168); obrazlažući da „teorije o faktorima progressa,^[1] tj. o uzrocima promena u pravcu izvesnih vrednosti ... nisu još dovoljno ubedljive (1934a: 96). On uočava da tempo promena nije isti u svim sferama društvenog života, te da je znatno brži u tehnici nego u pogledu mentaliteta, odnosno biološke i psihičke konstitucije čoveka. „Ratništvo, kriminalitet, spoljne naravi itd. pokazuju do očiglednosti kako je malo kultura izmen[i]la čoveka.“ No, dok su merila tehničkog ili ekonomskog napretka srazmerno neproblematična, vrednosti religije, etike i umetnosti imaju sasvim drugačiju prirodu i dinamiku, pa se ne mogu lako ocenjivati, niti je to predmet empirijske nauke. (1934a: 97–98)

Koncept progressa, iako se često zloupotrebljava u raznim ideologijama, po Kosićevom sudu ipak može biti predmet naučnog, sociološkog proučavanja, pod uslovom da se ne tumači na normativan, a još manje na ubeđivački način, jer je tada krajnje relativan, odnosno zavisian od

subjektivnih stavova, što sugeriše i promenljivost njegovog poimanja tokom istorije. Osvrćući se na krajnje raznolika, pa i sukobljena shvatanja, te ispravno zapažajući da je ovaj pojam tek sa razvojem novovekovne nauke i tehnike došao u središte pažnje, Kosić posebno ukazuje na kontroverze u vezi s moralnim progresom, koji je najteže i načelno definisati i empirijski procenjivati.

U pogledu konkretnih sociološkopolitičkih uverenja, Kosić je oštro kritikovao marksizam, pogotovo njegovu ekstremnu varijantu boljševizam, prvenstveno zbog sklonosti ka globalnom eksperimentisanju sa društvom (1933; v. i Subotić, 1991: 328) Doduše, samog Marksa je veoma uvažavao kao naučnika, „... tražeći njegovo mesto u nizu osnivača sociologije, bez svakog dogmatskog obožavanja kao što to čine vernici marksističke ideologije, ali i bez svakog omalovažavanja i umanjivanja dometa njegovog stvaranja u socijalnoj nauci, kao što to često čine oni koji nisu saglasni bilo sa ideologijom bilo sa primenama marksizma u socijalnoj aktivnosti današnjice odnosno najbliže prošlosti.“ (1934b: 75)

Krivicu za sporna mesta u marksističkim interpretacijama Kosić pripisuje i samom Marksu, tj. nepotpunosti i dvosmislenosti u osnovnim formulacijama, kao i njihovoj promenljivosti kroz različita dela. Osim toga, dokumentovano je pokazao da je Marks mnoge stavove naprosto preuzimao od ranijih mislilaca, nastojeći da izgradi sociološku sintezu, usled čega je došlo do brojnih višeznačnosti, naročito u pogledu pridavanja značaja ekonomskoj osnovi (1934b: 77ff). No, ako se teze o ekonomskom determinizmu i klasnoj borbi shvate u iole strožem određenju, onda društveni život i istorija mnogostruko demantuju Marksove temeljne postavke, koje važe samo za kraće, omeđene periode razvoja društva.²⁴ Stoga je Kosić bio skloniji veberovskom poimanju odnosa staleža i klasa (1925: 26–27), ali je ujedno ispoljavao simpatije za umereni kolektivism, pre svega na nacionalnoj osnovi (ali ne u smislu etničke, nego državne zajednice).

Izricao je kritičke ocene, ali i uvažavao određene (pre svega tehničke, ekonomske i socijalno-zdravstvene) doprinose boljševizma (komunizma),

24 S obzirom na svoj stav da se svaka ekonomska teorija i politika mora zasnivati na realističnim procenama antropoloških potencijala i društvenih odnosa, Kosić je bio veoma sumnjičav prema sprovodivosti socijalističke ekonomije, makar ako se želi održati napredak proizvodnje (1925: 99ff). „Problem mogućnosti funkcionisanja socijalističkog društva to je problem mogućnosti bitne izmene ljudske psihe. Motivni privrednog rada danas su gotovo isključivo u ličnom interesu.“ Vrlo je interesantno da pri vrednovanju socijalističke (komunističke) utopije Kosić nije nimalo ostrašćen, čak ukazuje i: „Socijalistička kritika ... iznela je, a to je van svakog spora, i dosta i značajnih nedostataka u današnjem privrednom procesu kako sa ekonomijskog tako i sa socijalnog gledišta.“ No, odmah zatim primećuje neophodnost opsežnih prinudnih mera od strane države da se prelazi u potpunu kolektivizaciju, koja destimuliše individualne motive i ukida slobodu.

fašizma i nacizma (o njima je pisao u vreme kad su ti sistemi tek uspostavljeni, ali uočavao negativne tendencije razvoja, čime je ispoljio, u društvenim naukama tako priželjkivanu, sposobnost predviđanja). U publicističkoj knjižici (1933) zapaža mnoge zajedničke osobine ova tri novonastala uređenja: „izvanredna intenzivnost, nastojavanja i celji, svesnost napora masenih [masovnih] snaga... novi metodi vođenja politike (u najširem značenju) iskivanja sudbine i izgrađivanja poretka..., napokon, shvatanje, da je važnije udovoljiti masenim čežnjama za izvesnom soci[j]alnom pravdom...“ (10–11) U zaključku, pisanom iste godine kada su nacisti zaposeli vlast, opominjući da nacizam („nacional-soci[j]alizam“, kako ga je redovno označavao) „pretstavlja smesu predratnog pangermanskog rasizma i ... pruskog militarizma“ (22), ukazuje na prevlast emocije i mistike nad razumom u ovom poretku i na rasističke stavove o superiornosti germanske rase, kao i na „otsustvo svake mere u ciljevima i metodima“ (24), što ga čini daleko opasnijim od fašizma i boljševizma.²⁵ Sva tri totalitarna sistema imaju određene osobenosti, pa čak i konstruktivne crte, ali podređivanje čitavog društvenog života apstraktnim kolektivističkim ciljevima, pre svega u nacizmu i boljševizmu, Kosić još tada obeležava kao neprihvatljivo.

Kosić odobrava pojedine ideje korporativizma i ukazuje na njihove poželjne posledice u preporodu društva, ali je u tome vrlo umeren – ovu naklonost Subotić (1991: 326, 331; 1997: 89) označava kao „prividnu simpatiju“, ali bi se, uzimajući u celinu njegovih ocena fašizma (u 1933), moglo oceniti da njegove simpatije nisu tek prividne, na čemu posebno insistira Bakić (2013). Međutim, Kosić nije prenebregavao hegemonističke aspiracije Italije, koje su posebno došle do izražaja u fašističkoj koncepciji, pa mu se sigurno ne može prebaciti nekritičnost. Uostalom, on je obazrivo povlačio oštru razliku između unutrašnje i spoljne politike Italije, kao i između fašizma i nacional-socijalizma, prema kojem je izražavao krajnju odbojnost, smatrajući ga najpokudnijim izdankom totalitarizma.²⁶

25 „I kada se divimo ogromnoj moralnoj mobilizaciji nemačke Nacije u nacional-soci[j]alističkom režimu, ne možemo a da se ne upitamo: da li ne donosi čovečanstvu to ukrštanje boljševizma i fašizma više opasnosti u budućnosti nego oba njegova idejna srodnika zajedno...“ (1933: 26)

26 Uzgred, u našoj sredini se ova dva sistema, čak i u naučnoj literaturi, a pogotovo u političkom diskursu, najčešće poistovećuju, uprkos njihovim bitnim razlikama, kako u pogledu tehnike vladavine, tako i s obzirom na posledice koje su proizveli. Italijanski fašisti, mada i sami okupatori pojedinih jugoslovenskih krajeva, gotovo da nisu vršili ratne zločine, a brojni su primeri da su ih upravo sprečavali, tj. čuvali civilno (pre svega srpsko) stanovništvo u svojoj okupacionoj zoni i izvodili vojne operacije vrlo ograničenog obima. Osim toga, Italijani nisu ustanovljavali logore *smrti*, koje takođe u naučnoj literaturi valja razlikovati od *koncentracionih* logora, što (makar deklarativno) služe okupljanju civilnog stanovništva radi njegove zaštite i lakšeg obezbeđivanja egzistencijalnih potreba tokom ratnih dejstava. Stoga deluje veoma mizinterpretativno, štaviše ubeđivački (u Stivensovom smislu),

Političko delovanje – sociolog u burnom vremenu

Premda se zalagao za izgradnju naučne osnove politike (1934a: 222–225), zastupajući socijalni reformizam poperovskog tipa, uz osudu „globalnih eksperimenata“ – čak eksplicitno govori o „socijalnom inženjrstvu“ (1925: 18) – i zauzimao ambivalentan stav prema kapitalizmu, kao privrednom sistemu koji ciklično proizvodi krize, koje su ujedno i stepenice ka daljem razvoju, što se ne može razrešiti planskom privredom niti egalitarizmom (1931: 50–61), čini se da se u svom političkom delovanju od kraja 1930-ih godina, a pogotovo tokom i posle Drugog svetskog rata, nije dosledno, ako se uopšte i držao svojih naučnih uverenja. Ovo se može objasniti i ličnim resantimanima, ali i užasnim ratnim iskustvom, kataklizmom kroz koju je prolazio srpski narod. Naravno, mogao bi se zastupati stav da se kolaboracija nikad i ničim ne može opravdati, ali, iz retrospektive, Kosićeva pozicija izgleda sve uverljivija kako se odmičemo od tih prelomnih događaja.²⁷

Pre svega, Kosić je uvek ispoljavao neprikriveni antigermanizam, iako je, kao samostalni poslanik, bio član umereno desnog „Radnog kluba“ u jugoslovenskoj skupštini, a tokom par godina sarađivao i sa Ljotićevim „Zborom“²⁸ – u emigrantskim spisima (1950/51: 26–27) navodi brojne

kada se Kosiću prvo pripiše profašistički stav (kojem je on donekle bio sklon), a onda to osuđuje kao podrška nacizmu. U Evropi onog vremena postojao je čitav niz mekših i tvrdih diktatura (Španija, Portugalija, Rumunija itd), ali unutrašnje političko uređenje, ma kakvo bilo, ne proizvodi nužno agresiju na druge zemlje, a još manje sama agresija (sem toga što je zločin protiv mira) neminovno vodi u masakre i druge ratne zločine.

- 27 Kada se pažljivije pogleda bilans Drugog svetskog rata, lako je uočljivo da ogromna većina kolaboracionističkih režima, tj. odnosnih zemalja, apsolutno ni na koji način nije kažnjena, ni teritorijalno, ni demografskim gubicima, pa ni plaćanjem ratnih reparacija ili gubitkom međunarodne reputacije – štaviše, mnoge od tih zemalja danas su žestoki pobornici ljudskih prava, deleći lekcije drugim državama i otvoreno se mešajući u njihove unutrašnje stvari. Ovo se odnosi ne samo na formalno neutralne zemlje (Portugaliju, Španiju ili npr. Švedsku, koja je stekla ogromno bogatstvo krijumčareći oružje obema zaraćenim stranama), nego i na direktne saveznice sila Osovine (Norvešku, Dansku, Rumuniju ili Bugarsku). Samo je Mađarska kažnjena delimičnim proterivanjem stanovništva kolonizovanog na teritorijama Srbije, Slovačke i Rumunije, a Finska pomeranjem granice na Baltiku tek za nekoliko desetina kilometara na zapad. U tom svetlu Kosićevo pragmatičko viđenje kolaboracije postaje još plauzibilnije, ako se posmatra sa stanovišta političkog i nacionalnog realizma.
- 28 Jovo Bakić (2013) nastoji da Kosićevo predratno političko delovanje prikaže kao dosledno profašističko, oslanjajući se pre svega na pojedine napise u *Društvenom životu*, koji je pokrenuo i uređivao, kao i na krajnje selektivne citate iz nekoliko Kosićevih knjiga i radova, međutim, čini se da su ovakve kvalifikacije preterane, jer je od fašističkih ideja on cenio pre svega korporativizam i solidarnost staleža, dok je izvesno prezirao populizam i osuđivao totalitarnu prirodu fašizma. Sporadične

(proverljive, posvedočene) primere svojih protivnemačkih istupanja, i to u kontinuitetu još od 1910.²⁹ (čak ne navodeći novinske napise objedinjene u knjižici 1933, gde je to najviše došlo do izražaja, kao ni studije 1915: npr. 8–9; i 1918: npr. 12–13, gde osuđuje nemački imperijalizam i asimilacionu politiku prema Sloven[c]ima u Koruškoj, a u dodatku [Anhang] navodi brojne slučajeve strahotnih ratnih zločina prema Slovenima tokom Prvog svetskog rata).³⁰

Ocrtavajući pangermanističko shvatanje, Kosić posebno izlaže širi smisao *Drang-a nach Osten*, koji se ispoljava u ukupnom stavu prema slovenskim narodima (1912: 17ff., 44). Zato neskriveno upozorava Srbe i ostale Slovene šta im je činiti, posebno se osvrćući na ulogu nacionalnih elita, koje imaju bazičnu funkciju u osveščivanju „širokih narodnih masa“. Kao ključnu manu svih južnoslovenskih, a pogotovo srpske elite Kosić označava odrođavanje, kako pod uticajem školovanja, tako i usled (i danas rasprostranjene) zablude da što je neko veći evropejac (ili zapadnjak), utoliko se mora više odricati svoje nacije, vere i porekla.

U kontinuitetu je zastupao stav o postepenoj integraciji južnoslovenskih naroda, s očuvavanjem nacionalnih osobenosti i tek dugoročnom, višegeneracijskom potencijalu integracije u jedinstvenu naciju, s kojom nipošto ne treba pre nagljiivati niti je usiljeno ubrzavati. Još u spisu *O Slovencima*

pohvale na račun izvesnih akcija fašističkog režima sigurno uravnotežavaju žestoke kritike u pogledu italijanskog hegemonizma i teritorijalnih pretenzija na Furlaniju, Posočje, Istru, Dalmaciju i severoistočnu obalu Jadranskog primorja, koje je u kontinuitetu izricao još od knjižice *O Slovencima* (1915), a pogotovo u *Južnoslovenskom pitanju* (1918). Uostalom, na predavanju 1935. u Kolarčevoj zadužbini prognotikovao je da će Italija (s Nemačkom i Japanom) izazvati novi svetski rat.

- 29 Zaista je već u knjižici *Pangermanizam* lako proverljivo da je otvoreno upozoravao na germanski rasizam i osećaj superiornosti, koji vodi jasnim teritorijalnim pretenzijama i imperijalizmu (1912: 5, 9, 33–44 [odjeljak „Nemački imperijalizam“]); pri tom obraća pažnju na naučno „zveckanje sabljom“ (navodeći Hekela i Momzena – 6), koje služi ideološkom, kvazinaučnom legitimisanju hegemonističkog stava, kao i na odličnu organizaciju i ekonomsku moć koja podupire ove ambicije, oslonjene na demografske prognoze (1912: 15–16, 27, 36–37; v. i 1915: *passim*, gde opisuje raznovrsne načine ugnjetavanja Slovenaca od strane Germanâ). Kosić, takoreći vizionarski, nalazi za shodno da napomene i sledeće: „Možda će pojedini momenti u ovom ocrtavanju pangermanizma izgledati i suviše usiljeni, uveličani... nismo skloni da priznajemo ni našim neprijateljima ovakav rad. [...] Računao sam samo sa realnim sredstvima pangermanizma.“ (1912: 45, odeljak „Naše dužnosti“) Svoje sudove i prognoze potkrepljuje i literaturom o pangermanizmu koju nabraja na koricama ove publikacije, a slične ocene je izrekao i u ozbiljnijoj monografiji *Moderna Germanija*, takođe objavljenoj 1912. Naravno, ne sme se priznavanje Nemcima organizacionih i tehničkih prednosti poistovećivati sa divljenjem njima, kao što to čini, recimo, Obren Blagojević (1980: 585).

- 30 Takođe: „Naša velika borba protiv Germanštine od Vršca do Celovca ... stvara istu ideologiju kod ugroženih Srba, Hrvata i Slovenaca.“ (1915: 27)

isticao je potrebu rešavanja pitanja *jugoslovenske nacije*, svih Srba, Hrvata i Slovenaca, pri čemu je ukazivao da Slovenci stvaraju ravnotežu između Srba i Hrvata, koje označava kao „Srbo-Hrvate“ (1915: 11, 26). Štaviše, po njegovoj oceni, i pored aktuelne neophodnosti nacionalnog rada i osvešćivanja, Slovenci se zalažu za „kulturnu sintezu Jugoslovenstva“ (1915: 31) Njegovi stavovi o odnosima Srba, Hrvata i Slovenaca nailazili su i na oštre kritike, ali i povremena odobravanja, kako sa desnice tako i s levice, što ukazuje na umerenost njegovih gledišta.

U tom pogledu su veoma upečatljivi stavovi koje je izložio u dva skupštinska govora (kao nezavisni narodni poslanik), transkribovana u knjižici (1937), kada se zalagao za više međusobnog uvažavanja i razumevanja, te ravnopravnost umesto preglasavanja, bez prenatrženih poteza i stalnih uzajamnih podozrenja, koja su i tada sezala do nipodaštavanja (1937: 9–11, 34–35, 38–39 *et passim*). Prekidan upadicama sa raznih strana, zalagao se za umerenu varijantu jugoslovenstva, ponajviše u državotvornom smislu, a ne za tzv. integralno jugoslovenstvo kao težnju za stvaranjem jedinstvene nacije. Uostalom, ubrzo (pet godina) posle ustanovljavanja Kraljevine SHS u članku „Narodno jedinstvo sa gledišta sociologije“ [iz 1924. godine] (1937: 62–72), raspoznajući krizu u samim temeljima novostvorene države, upućuje (oslanjajući se na primere evropskih zemalja) na mnoge teškoće u objedinjavanju ili inkorporisanju pojedinih etničkih grupa u kompaktnu nacionalnu ili državnu zajednicu, pri čemu naglasak stavlja na kulturalne i istorijske elemente,³¹ a ne toliko biološko-antropološke, prosuđujući da postoje uslovi za obrazovanje jedne nacionalne zajednice Srba i Hrvata (ne i Slovenaca), ali da je formiranje nacije postepen proces, koji iziskuje mnogo taktičnosti i strpljenja, bez nasilnog uklanjanja etničkih posebnosti.

Stavove o Južnim Slovenima otvoreno je iskazivao još u knjižici o Slovincima (1915), gde je, hvaleći Slovence zbog očuvanja narodnosne svesti, ipak konstatovao da ih ima više nego po zvaničnim popisima, usled straha pred iskrenim izjašnjavanjem (3–5). U knjizi o južnoslovenskom pitanju (1918) uočljivo je srpsko, ali pre svega južnoslovensko, pa i panslavističko rodoljublje,³² koje nigde ne prelazi u šovinizam (uostalom, bio je oženjen Nemicom), i pored opravdanog odijuma i revolta pre svega prema

31 Kulturalni pristup dolazi do izražaja i u njegovoj studiji o društvenoj slojevitosti jugoslovenskog društva, iz 1932, gde je pokazao da okosnica stratifikacije nije etnička, nego je nastala pod uticajem raznih kultura u raznim krajevima Kraljevine Jugoslavije, što je prouzrokovalo stvaranje različitih „socijalnih tipova“ (tj. slojeva, što Kosić koristi kao pojam kojim treba da se izbegne implikacija o homogenosti staleža ili klase) – Mitrović, 1982: 163–165; v. i 1934a: 88.

32 Upečatljive su reči kojima završava brošuru *Pangermanizam*: „[N]eka Srpski narod ... krvlju iskupi grehove otaca, i srpski narod poklonice čovečanstvu veliku, zdravu kulturu, poneće ga vladanju pravde i ljubavi.“ (1912)

Germanima, ali i Mađarima i, donekle, Italijanima, motivisanog njihovim beskrupuloznim hegemonističkim pretenzijama na istorijske i etničke slovenske pokrajine, što vrlo iscrpno opisuje u trećem i četvrtom poglavlju te knjige. Lično se na popisu izjašnjavao kao Jugosloven srpskog porekla (1950/51), ali sa distinktivnom regionalnom (vojvođanskom) samosvešću, iz čega je jasno da je u svoje nacionalno opredeljenje ugradio (kasnije napuštenu) projekciju buduće, postepene izgradnje jugoslovenske nacije.

O njegovim predratnim ubeđenjima zorno svedoči i to što se nije ustezao ni da žustro kritikuje „šestojanuarski eksperiment, sa nedemokratskim režimom“ (1937: 6), otvoreno osporavajući mnoga zakonska i kadrovska rešenja. No, u tom periodu je bio blizak Milanu Stojadinoviću i njegovoj JRZ, čije je „izručivanje“ Englezima, tj. konfinaciju na Mauricijusu, izrazito osuđivao, kao obeležje bespogovorne pokornosti zapadnoj sili (1950/51).

U vezi s poznim političkim shvatanjima najmarkantniji su stavovi o 27. martu, izraženi u posleratnim polemikama sa rojalističkom emigracijom³³ – nastupajući u ovim prepirkama sa stanovišta političkog (i nacionalnog) realizma,³⁴ svoju argumentaciju u vezi sa martovskim pučem strukturiše na dve ravni: normativnoj i činjeničkoj: na ovoj prvoj puč smatra nepromišljenim i nacionalno neodgovornim, štaviše hazardskim činom, koji vodi u rat (čak je pučiste optuživao za vođenje ratne, umesto mirotvorne politike); na činjeničkoj ravni ukazuje na objektivne katastrofalne posledice upuštanja u ovakav poduhvat, pri čemu upućuje i na vrlo lične motive većine učesnika (podmićenost, vlastohleplje, uobraženost, pripadnost masoneriji). U njegovoj interpretaciji 27. marta sigurno ima i preterivanja³⁵ i lične netrpeljivosti prema pojedinim akterima, pa možda

33 Jedan od najjetkijih utuka uputio je „vrlo poštovanom Gospodinu [Slobodanu] Jovanoviću“ – 1950/51: 37–39. Širi osvrt na ove diskusije v. u Pejin (2003).

34 „Oni [Englezi] su i danas[9] ono što su svagda bili: trezvene računčizije u spoljnoj politici. Kao što im je i dužnost prema svom narodu, oni vode računa samo o njihovim životnim interesima i svagdašnjoj situaciji, razume se: onako kako oni te interese vide i shvataju. Sacro egoismo je vrhovni zakon međunarodne politike, bar do sada bio, i ko god o tome ne vodi računa, taj je, blago rečeno, velika naivčina.“ (1950/51: 35)

35 Recimo, sigurno je da izaziva mučninu u stomaku kada Kosić govori o „dva čestita i mudra čoveka: Milan Nedić i Dimitrije Ljotić, koji – premda bez truni germanofilstva [*sic!!!*] – uz uzvišen samopregor i svakodnevnu gorčinu uniženja... spasavahu ... srpske glave ... koliko god su mogli“ (1950/51: 34), koji Bakić (2013) navodi kao krunski dokaz Kosićevog (vele)izdajništva. Ako bi mu se i moglo oprostiti što je na ovaj način opisao Nedića, junaka sa Bregalnice, „izbegličku majku“, koji je tek pod ucenama i pretnjama (i posle gubitka supruge i sina jedinca u eksploziji municije u Smederevskoj tvrđavi 5. juna 1941) pristao da igra ulogu koja mu je dodeljena (a protiv kojeg su, inače, okupatori u jesen 1942. postavili topove na Torlaku), Ljotić (i njegovi Marisavi Jovanovići i slični opskurni razbojnici) neposredno su učestvovali u kragujevačkom i kraljevačkom masakru, pa nema ni

i konspiracionističkih elemenata, ali je osvetljavanjem pojedinih detalja sigurno doprineo boljem razumevanju ovih događaja. Uostalom, kao i u vezi s nekim ranijim prekretničkim događajima u istoriji našeg naroda (npr. Vidovdanski atentat 1914),³⁶ ali i najnovijim prevratima, i u ovom slučaju valja razlikovati nivo kolektivnog raspoloženja narodnih masa (koje, kao što umesno napominje Kosić, nikad nije jednoznačno – 1950/51: 31ff. *et passim*) i delovanje elite, čija je dužnost (prema njegovom mišljenju, kao teorijskog pobornika elitizma) da stišava prekomerne strasti u stanovništvu i nastupa s pozicije dugoročnih nacionalnih interesa.

S mnogim Kosićevim ocenama danas (i onda) može se složiti ili ne saglasiti – na primer, s njegovom neprikrivenom anglofobijom³⁷ – uostalom, i njegov žučni i podrugljivi ton (začinjen „masnim“ žargonskim izrazima) počesto deluje odbojno; ali mu se mora priznati da je izvesne aspekte pomenutih istorijskih zbivanja, već i kao očevidac, ocenio sasvim primereno. Bez obzira na izvesne lične predilekcije, potekle verovatno iz neostvarenih političkih ambicija, mnoge savremenike i njihove vrlo uske personalne interese okvalifikovao je na prikladan način, kao nacionalno nerazborite, što je rezultovalo raspadom zemlje i strahovitim ljudskim žrtvama srpskog naroda. Kao dobrovoljac iz Prvog svetskog rata, sigurno je imao svest o tome kakvi likovi posle svakog rata sebi pripisuju zasluge i zauzimaju položaje (o čemu je na neponovljiv način pisao i Arčibald Rajs).

Istorija je Kosiću makar činjenički dala za pravo, pogotovo ako se uzmu u obzir dokumenti koji su u poslednjih pedeset godina obelodanjeni iz arhiva otvorenih u međuvremenu; ali i normativno, sa stanovišta etike odgovornosti; u radu „Dva sveta među nama samima“, iz 1953. godine (2012), klasifikujući intelektualce, upravo govori o neophodnosti da se sagledaju posledice vlastitog javnog delovanja. „Jedni su *socijalni* po tome što se u svome životu i radu rukovode osećanjem i svešću odgovornosti za

najmanje osnove za njegovu revindikaciju. Poznato je da su mnoge ljetićevece, zbog bečasne kolaboracije, još tokom rata likvidovali pripadnici rojalističkog pokreta otpora, koji su, uzgred, u pojedinim kritičnim trenucima antinacističke borbe, nalazili spas pod okriljem Srpske državne straže.

36 Za koji, uzgred budi rečeno, na osnovu arhivskih istraživanja akademika Živojinovića i Ekmečića, danas takođe znamo da je više bio indukovano spolja nego proizvod spontane akcije ili izraz narodne volje.

37 Ona, međutim, počiva na mnogobrojnim upečatljivim istorijskim primerima engleskog (britanskog) ophođenja prema saveznicima, o čemu se obilje materijala može naći u poslednje dve knjige akad. Dragoljuba Živojinovića (kad je reč o Prvom svetskom ratu), ali i u mnogim engleskim izvorima (kad je u pitanju Drugi). Međutim, i da nije bilo tako, Kosićeva anglofobija nije ni bleđa senka urođenih engleskih rasističkih stereotipa prema Slovenima (a pogotovo Srbima), za šta je dovoljno konsultovati radove i knjige Aleksandra Rastovića kada je reč o drugoj polovini XIX i prvim decenijama XX veka (a kojima smo bili svedoci i nedavno, tokom 1990-ih).

socijalna dejstva i učinke svoga delovanja i postupanja, što dakle znaju i vode računa o tome od kakvih posledica po društvenu zajednicu (opštinu, pokrajinu, zemlju ili stalež i poziv ili pleme i narodnost) mogu da budu njihova dela ili njihovi propusti.“ Premda, za razliku od vrlo izoštrjenih distinkcija u svojim predratnim teorijskim spisima, ovde ostavlja krajnje fluidnim granice između odgovornosti i kolaboracionizma, nužnosti pristajanja na (moralne i svekolike druge) kompromise i očuvanja nacionalnog i ličnog digniteta, objektivne procene realističnih ishoda i (makar i pritvor-nog) delovanja na potpomaganju okupatorskog zlikovca...

Krucijalni problem je to što je Kosić pokušao da etički opravdava ono što se ne može legitimisati s *moralnog*, nego isključivo *pragmatičkog* stanovišta (na stranu dijalektika istorije, koja ponekad potvrđuje da manji nečasni činovi u jednom trenutku donose veće mogućnosti za etično delovanje u nekom kasnijem).

Sve u svemu, dakle, na političkom planu je najvidljivija evolucija Kosićevih prosuđivanja: od srpskog rodoljuba i antigermanista pre (uoči) Prvog svetskog rata (i dobrovoljca 1914–15. godine), preko nastupanja s umereno desnih pozicija posle demisije iz aktivnog naučnog rada u drugoj polovini tridesetih, a onda zapadanja u neprikrivenu kolaboraciju s okupatorom,³⁸ koju je posle rata (u emigraciji) nastojao da obrazloži principijalnim (ali ipak i političkim, pa i sasvim personalnim) neslaganjem sa sudeonicima 27. marta, sve do emigrantskog lutanja (ako ne i sunovrata) u vrednovanjima (tada) recentnih političkih turbulencija, u kojima se tek izdaleka mogao prepoznati minuciozni predratni naučnik. Individualnopsihološke analize, koje će, nadati se, uslediti, mogle bi objasniti šta je uticalo na ova kolebanja osobe koja je do sredine 1930-ih godina bila besprekoran naučnik-posvećenik, neverovatan erudit i krajnje nepristrastan procenjivač ne samo socioloških pravaca i teorija, nego i istorijskih – političkih i ekonomskih – kataklizmi iskrsljih upravo u tim godinama.

Bez želje za „psihologizovanjem“ ili „sociologizovanjem“ njegovih pogleda, treba naglasiti da su ova zbivanja, nezabeležena u prethodnoj istoriji, slomila i mnoge druge civilizacijski značajne umove, te ostavila trajan trag na njihovom stvaralaštvu, o čemu svedoče istorija umetnosti, književnosti, filosofije...

38 Motive kolaboracije valja tražiti ne samo u ličnoj psihičkoj konstituciji (kao svojevrsnu osvetu predratnim političkim neprijateljima) i političkim konvikcijama, nego i u naporu da se u datim okolnostima učini koliko se može (u takvim istorijskim okolnostima teško je biti moralni arbitar, kao što napominje i Sartre u svojoj egzistencijalističkoj, voluntarističkoj, decizionističkoj etici) – neosporno je pomagao (bar jedan, rojalistički) pokret otpora, a, sudeći prema tome što posle Drugog svetskog rata nije ni nominalno osuđen (poput brojnih drugih emigranata), moguće i drugi, komunistički.

Savremenost i aktuelnost Kosićevih sudova

Pored čisto istorijskog značaja Kosićevog teorijskog opusa, pojedini njegovi sudovi veoma su primenjivi i danas – pogotovo rezervisanost prema ekonomskom liberalizmu, koji, teorijski i praktično, u ovo naše vreme preživljava svoje najtmurnije dane; ili ideje u vezi s konstituisanjem država od etnički heterogenih elemenata (menadžment nacija, konflikata, državnih granica itd, kojem svedočimo u poslednje dve decenije). Na žalost, njegovo naučni, pogotovo sociološki korpus, najvećim delom nastao između dva rata, uglavnom ni tada, a ni kasnije, nije bio predmet naučno-stručnog rasmatranja, nego je prvenstveno nailazio na političke komentare i primedbe. Napisao je prvi savremeni udžbenik/priručnik sociologije, tada mlade nauke, s odgovarajućim naučnim aparatom, vrlo savremenim i aktuelnim za ono vreme (pa i sadašnje, makar kada je reč o pregledu socioloških učenja), uporno se zalagao za ekspanziju sociologije kao univerzitetskog predmeta, položio temelje za sociografsko proučavanje (ne jedino) sela, izložio najoštromnija promišljanja o međusobnim odnosima južnoslovenskih naroda, ispoljio enciklopedijsko poznavanje bezmalo svih društvenih i humanističkih nauka... Utoliko se mora(mo) vraćati izvorima, tim pre što je Kosić uvek imao pred očima srpsku i jugoslovensku stvarnost – „nauka koja izgubi sećanje na svoje poreklo osuđena je na propast“.

U njegovoj biografiji, ali i „patografiji“, tj. individualnoj psiho(pato)logiji, sigurno postoje tamne mrlje koje se ničim ne mogu obrisati; međutim, nesumnjivo je ispoljavao nezavisnost i hrabrost u iznošenju stavova – zato je i bio neomiljen. Uistinu je bio kontroverzna, pa i konfliktna ličnost (npr. pokazivao je netrpeljivost prema Vukosavljeviću, čak ga optužujući da je mason – 1950/51: 12),³⁹ ali to ne sme zaseniti grandiozno delo, jer je podsticajan onaj autor koji, umesto ravnodušnosti, polarizuje intelektualnu zajednicu na poštovaoce i oponente.

Danas su naročito upečatljiva njegova predviđanja o tendencijama evropske politike i privrede izrečena početkom 1930-ih godina. Prosto je neverovatno da je svega nekoliko meseci po dolasku nacional-socijalizma na vlast dao pouzdane dijagnoze i predočio nepogrešive prognoze o budućim

39 Neprimerena odbojnost prema Vukosavljeviću može se objasniti surevnjivošću s obzirom na katedru sociologije sela, koja je Kosiću bila nedostupna, dok ju je ovaj Kosićev nešto stariji vršnjak prvi dobio, uprkos formalnoj nekvalifikovanosti (budući da nije imao ni završene osnovne fakultetske studije). Međutim, činjenica je, sa druge strane, da je do kraja 1940-ih Vukosavljević već objavio dvestotinak pisama sa sela, dok je Kosić, osim *Uputstava*, imao još svega 2–3 rada u kojima se dotiče sociologija sela, a da su razlozi za uskraćivanje Kosiću ove počasti bili sasvim nezavisni od Vukosavljevića. Opet, ovaj poslednji je još pre rata ostvario uspešniju političku karijeru od Kosića, a interesantno je da su se obojica penzionisala u svojim četrdesetim godinama.

ratnim zbivanjima. Tu su i oštroumna zapažanja o psihološkim tipovima ili profilima – npr. o moralnim predvodnicima (1934a: 218–219), „čaršiji“ (u odeljku „Tragedija srpskog naroda“, 1950/51: 18–19; 45) ili o koterijaškom delovanju na univerzitetima (1934b: 122–123, fn. 1, 171, 216–217), prema kojima je i inače bio odbojno raspoložen, ne samo zbog kadrovske politike, nego i zbog zastarelosti nastavnih programa. Još od ranih spisa podržavao je ideju zajednice pod oznakom „Pan-Evropa“, „ekonomska/ca-rinska unija Evrope“ (1929: 18–19; 1931: 60), ali i ukazivao i na prepreke njenom ostvarenju, koje se u naše, krizno vreme, obistinjavaju s nepogrešivom tačnošću. Posle rata se, doduše, zalagao za vrlo neobičnu „balkansku uniju“ (2012), koja bi, osim Grčke i Srbije, obuhvatala i Rumuniju, pa čak i Slovačku i Ukrajinu (!), ali, kako god se nazivala, takva zajednica bi za svoje nacije pripadnice sigurno bila blagotvornija nego neke ranije, u kojima učestvujući narodi nisu našli mnogo sreće.

Njegova teorijska stanovišta odlikuje svojevrсна eklektika, ali koja je i sudbina nauke – nije se izričito (pa ni implicitno) svrstavao ni u jednu sociološku „školu“, nastojeći da u svoju koncepciju (na osnovu zaista enciklopedijske erudicije) iz svake orijentacije integriše ono što je smatrao najplodonosnijim (a što se, uzgred budi rečeno, i dan-danas predaje kao tekovina odnosnih pravaca). Dok ga Mitrović (1982: 154, 168) tumači kao formalista, dirkemovskog (neo)pozitivista i paretovskog elitista, Subotić ga jednoznačno svrstava u formaliste (1997: 84); no, čini se da je on kombinovao uvide svih onovremeno aktuelnih teorijskih pravaca, i to na sledeći način: u pogledu metodologije je pre svega veberovac i dirkemovac, pristupajući socijalnim činjenicama iz perspektive objektivnog, impersonalizovanog i depsihologizovanog razumevanja (a ujedno ne sporeći značaj uzročne i statističke analize, pa čak ni teorijske doprinose bihejviorističkog empirizma i naturalizma); u pogledu opšteg određenja predmeta sociologije i definisanja društvene strukture (socijalne statike) ponajviše je formalist (opet, ne zanemarujući ni veberovske tekovine istorijske sociologije); napokon, u odnosu na socijalnu dinamiku, tj. procesa koji utiču na izmenu strukture (bilo evolucionih ili revolucionarnih), priklanja se elitizmu paretovske provenijencije, uz veberovsku tipologiju vođstva (1934a: 171–174), mada nije nesklon ni usvajanju pojedinih socijaldemokratskih i liberalističkih uverenja.

U članku „Šta je vladalo u Jugoslaviji“ (1950/51: 43–53) pokazuje antimasonsku nastrojenost, ali objašnjava uzroke, ne ograničavajući se na teoriju zavere; pri tom izvodi paralele masonerije i komunizma (52–53). Uopšte uzev, primetna je konsekventnost u antiglobalističkim, kontrauniverzalističkim stavovima i sudovima – kako na teorijskoj ravni (pri opisivanju nacionalnih tradicija u sociološkoj nauci), ali i u pogledu preporučivanja mera socijalne politike, tako i kad je reč o ekonomiji, politici, kulturi i svim

drugim segmentima društvenog života i duhovnog stvaralaštva. Vrlo su inspirativna i njegova rasmatranja o uzrocima i posledicama ekonomskog imperijalizma (1925: 70ff), kao i o ulozi ekonomske nezavisnosti u vezi s malim seljačkim posedom – iako nije sâm po sebi ekonomičan, odnosno ekonomski racionalan, on sadrži dubok socijalni smisao, jer svom posedniku obezbeđuje samostalnost, nezavisnost i minimalnu egzistencijalnu sigurnost (nedavni primeri zemalja pod surovim ekonomskim sankcijama to upečatljivo posvedočavaju).

I da je samo upoznao domaću sredinu sa dotadašnjim nasleđem sociologije kao empirijske nauke, zaslužio bi da se slavi kao njen pionir u našoj sredini, a njegov rad dobija još više na značaju utoliko što oličava izuzetnu obaveštenost, kritičnost, teorijsku nepristrasnost, sposobnost ilustriranja opštih koncepcija na specifičnim lokalnim i istorijskim primerima... Manifestovao je bespogovornu privrženost naučnom zasnivanju kako državne politike, tako i izricanju političkih ocena o tekućim zbivanjima, koja je naročito došla do izražaja u vezi s pitanjem narodn(osn)og jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca – u čemu se ogleda praktični smisao sociologije, koji je neprekidno potcrtavao kao njenu osnovnu društvenu funkciju. U mnogim aspektima se mogu povući intelektualne i političke paralele sa Stojadinovićem i Mihailom Avramovićem (izvanredno ekonomsko obrazovanje, sklonost prema nacionalnoj privredi/ekonomiji, zalaganje za autarkiju, umerena sklonost prema desnim političkim opcijama, uz kolaboraciju pre ili tokom rata, kombinacija naučnih, publicističkih i političkih ambicija, otpori i osude i u predratnoj društvenoj sredini itd), ali bi to bila tema za jednu širu studiju.

Ostaje nada da će se spisi ovog znamenitog teoretičara, ali i višestruko kontroverzne političke ličnosti, sada raspršeni u mnoštvu domaćih predratnih i inostranih posleratnih publikacija, u skorije vreme naći objedinjeni u okviru sabranih dela, čime bi se stekla objektivnija slika o njegovoj intelektualnoj širini, kao i istorijskom i aktuelnom značaju. Tada bi se moglo pouzdanije vrednovati koliko su njegove sociološkoteorijske, demografske, ekonomske, istorijske i političke ocene u međuvremenu potkrepljene ili opovrgnute, a – bez obzira na to – u najmanju ruku, problemi kojima se bavio i danas opterećuju kako Balkan, tako i svet u celini. Utoliko njegovi radovi ne samo što imaju status nacionalne baštine nego i praktičnu važnost u promišljanju ključnih pitanja nacionalne i svetske privrede i politike.

LITERATURA

Mirko M. Kosić (1912), *Pangermanizam*, Izdanje knjižare i štamparije Jovana Radaka, Velika Kikinda.

Mirko M. Kosić (1915), *O Slovencima*, Savremena pitanja, 15–16, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd, 6. septembar, 42 str.

Dr. M.M. Kossitsch (1918), *Die Südslavenfrage*, Druck Tschopp & Cie, Verlag, Zürich.

Dr. Mirko M. Kosić (1922?),⁴⁰ *Sociografska uputstva za ispitivanje sela*, Naučni odsek Matice srpske, knj. 2, Novi Sad, 43 str.

Mirko M. Kosić (1925), *Osnovi ekonomske [sic!] politike*, Knjiga prva (I. Uvod, II. Razvoj doktrina, III. Nacrt agrarne politike), Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd.

Mirko M. Kosić (1929), *Savremeni ekonomsko-politički pravci (osobito u Srednjoj Evropi)*, Štamparija Jovanović i Bogdanov, Beograd.

Mirko M. Kosić (1931), *Previranja u svetskoj privredi – kriza kapitalizma?*, Narodna štamparija, Beograd.

Mirko M. Kosić (1933), *Boljševizam, fašizam i nacional-socijalizam*. Novinarski članci, Biblioteka „Čačanski glas“, god. I, sv. 1, Čačak.

Mirko M. Kosić (1934a) *Problemi savremene sociologije*, knjiga I, Izdavačko preduzeće „Trud“ A.D., Beograd.

Mirko M. Kosić (1934b) *Uvod u opštu sociologiju*, Štamparija Jovanović i Bogdanov, Novi Sad (završna dva poglavlja preštampana u: *Žurnal za sociologiju*, god. 5, br. 5, Novi Sad, 2007, str. 193–291).

Mirko M. Kosić (1937) *Hrvatsko pitanje i nacionalno jedinstvo*, Štamparija Jovanović i Bogdanov, Novi Sad.

Mirko M. Kosić (1950/51) *Odabrani tekstovi*, 'Preporod, [Minhen], http://www.27mart.com/main.php?pages_id=251

Mirko M. Kosić (2012) „Srbija i balkanska unija“, „Zablude i zamagljivanje u našoj politici“, „Dva sveta među nama samima“ [1951–1953], <http://facebookreportermonitor.wordpress.com/2012/12/01/...>

Antonić, Slobodan (2012), „Mirko Kosić i sociološko društvo“, rukopis.

Bakić, Jovo (2013), „Mirko Kosić i nacija: opšte ideološko usmerenje, teorijsko poimanje nacije i nacionalno opredeljenje“, rukopis emitovan na Trećem programu Radio-Beograda.

Blagojević, Obren (1980), *Ekonomska misao u Srbiji do Drugog svetskog rata*, Posebna izdanja, knj. DXXV, Odeljenje društvenih nauka, knj. 84, SANU, Beograd, str. 584–591.

Mijatović, Boško (2012), „Ekonomske ideje Mirka Kosića“, *Sociološki pregled*, god. XLVI, br. 2, str. 163–187.

Milosavljević, Olivera (2010), *Savremenici fašizma*, 1. Percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933–1941, Helsinški odbor za ljudska prava, knj. 14, Beograd.

40 Sâm Kosić (1934a: 127) kao godinu izdanja navodi 1921.

Mitrović, Milovan (1982), *Jugoslovenska predratna sociologija*, IIC SSOS, Beograd, str. 154–169. (objavljeno i u *Zborniku Matice srpske za društvene nauke*, br. 68, 1980, str. 125–144).

Pejin, Jovan (2003), „Javni stav dr Mirka Kosića, narodnog poslanika i prvaka Narodne radikalne stranke, o 27. martu 1941. godine“, *Okrugli sto 27. mart 1941: Knez Pavle u viorima evropske politike*, Beograd, 25–27. III 2003.

Petrović, Dejan, i Stanojević, Milena (2012), „Mirko Kosić – jedna zaboravljena sociologija“, *Sociološki pregled*, Posebno izdanje „Sto godina sociologije u Srbiji“, god. XLVI, br. 1, str. 337–352.

Subotić, Dragan (1991), „'Boljševizam, fašizam i nacional-soci[j]alizam' – prva knjiga u izdanju 'Čačanskog glasa'“, *Zbornik radova Narodnog muzeja*, god/br. XXI, Čačak, str. 323–333.

Subotić, Dragan (1997), „Doprinos dr Mirka Kosića (1892–1956) razvoju međuratne sociološke i ekonomske misli“, u: Đorđe Šuvaković i Mihail Arandarlenko (red.), *Ekonomska teorija u tranziciji*, Univerzitet u Beogradu – Ekonomski fakultet, Beograd, str. 84–90.

Aleksandar Gordić

MIRKO KOSIĆ AS RURAL SOCIOLOGIST AND ECONOMIST

Summary

The introductory section, „Peculiarity of Kosić's Appearance“, elucidates general circumstances wherein this founder of sociology in Serbia lived and worked, while the second deals with Kosić's (mainly formalist) definition of the subject of sociology. The next part, „Sociography and Rural Sociology“, concerns Kosić's conception of the role and aims of the two scientific disciplines. Thereafter, his „Sociological View on Economy and Agricultural Economics“ is expounded, with a special review on agricultural policy and his interpretation of the global economical crisis between the two world wars. The following unit treats the relationship between sociology and (social) policy, i. e. Kosić's emphasis on the autonomy of science regarding ideological-political influences, while the penultimate section comments his political activity in three key periods. Finally, the concluding part points out to the contemporaneity and pertinence of Kosić's appraisals, and also stresses the importance of reconsidering this distinguished theoretician.

Key words: Mirko M. Kosić, the subject of sociology, rural sociology, economics of agriculture, economical crisis, social policy, collaboration, political realism

Jovo Bakić

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

MIRKO KOSIĆ I NACIJA: OPŠTE IDEOLOŠKO USMERENJE, TEORIJSKO POIMANJE NACIJE I NACIONALNO OPREDELJENJE*

Rezime: U ideološkom smislu, Kosić je prešao put od radikalno-demokratskog nacionaliste (približno do ranih 1920-ih), preko elitistički usmerenog konzervativnog nacionaliste (do poznih 1920-ih), do salonskog fašiste. Neke ideje italijanskog fašizma očigledno je polovinom 1920-ih i naročito tokom 1930-ih usvojio, pa mu je to, uz razočaranost u 'braću' Hrvate i kraj ideologije jugoslovenskog nacionalizma, omogućilo potpuno napuštanje mladalačkih ideala – jugoslovenstvo se zamenjuje isključivim srpstvom a radikalno demokratsko ubeđenje fašističkim – tokom prve polovine 1940-ih. Od rane mladosti gajio je i kulturtregerski odnos jednog Vojvođanina prema Srbijancima, pa je bio jugoslovenski nacionalista prečansko-srpske usmerenosti, uz blagi otklon ka hrvatskoj varijanti jugoslovenstva. Nakon Sporazuma Cvetković-Maček, samosažaljivi ksenofobični nacionalizam, vršenje funkcije zamenika guvernera Narodne banke Nedićeve Srbije, veličanje Nedića i Ljotića, antiparlamentarizam, antikomunizam, anticiganizam, antimasonstvo, antisemitizam, antibritanska, antihrvatska, antimuslimanska, anticinarska i antijermenska usmerenost svedoče o fašizaciji opšteg idejnog usmerenja Mirka Kosića.

Ključne reči: Kosić, nacija, nacionalizam, fašizam, jugoslovenstvo, srpstvo

Uvod

Nema nikakve sumnje da je Mirko Kosić bio u teorijskom smislu najobavešteniji i najobrazovaniji sociolog u Kraljevini SHS (Jugoslaviji). Uprkos neretkim rogozatnostima jezika i manjkavostima stila, na koje je u prikazima prvih Kosićevih radova ukazivao Jovan Skerlić (Skerlić, 1913: 633), a koje Kosić nikada nije prevazišao, njegova ukupna sociološka obaveštenost, koju je, primerice, pokazao u *Uvodu u sociologiju* (Kosić, 1934), bila je daleko iznad sredine u kojoj je delao i na nivou „bilo kojeg rada koji bi neki američki naučnik napisao na engleskom jeziku“ (Roucek, 1947: 748). Tome je nesumnjivo doprinela Kosićeva natprosečna inteligencija i solidno vladanje stranim jezicima (nemački, mađarski, italijanski, francuski,

engleski). Pa ipak, kao što su uočili sociolozi najmlađe generacije, opasno je „potenciranje samo naučnog angažmana pomenutog sociologa usled oslobođanja od odgovornosti za postupke unutar javne sfere“.¹

Naime, postupci u javnoj sferi su povezani sa idejno-političkim usmerenjem, a u ovom usmerenju sadržana vizija poželjnog društva i zamisao o neprijatelju utiču na neposredan ili posredan način na teorijsku misao o društvu i istraživačke prioritete. Otuda će u žiži interesovanja u ovom tekstu biti Kosićeva opšta ideološka usmerenost, način na koji je ona uticala na teorijsko usmerenje, a i jedno i drugo na razumevanje jednog posebnog sociološkog problema, tj. poimanje nacije. Sem toga, takođe će biti predstavljeno Kosićevo nacionalno opredeljenje, pošto je ono određeno ne samo njegovim etničkim, srpskim, poreklom, već i činjenicom odrastanja u višetetničkoj Vojvodini, kao delu njemu mrske Habzburške monarhije, i idejama o srpsko-hrvatskom jedinstvu, koje ovu monarhiju ruše i umesto nje stvaraju na jugoslovenskoj naciji zasnovanu, a federativno uređenu, monarhiju Jugoslaviju.²

Verovatno je da su Kosića i lične mane – veoma izražena i gotovo bolesna ambicija, ista takva sujeta i častoljublje, svadljivost i nesklonost saradnji, nestabilnost i prevrtljivost,³ pa i srebroljublje⁴ – umnogome sprečile

* Rad je nastao u okviru istraživanja „Izazovi i akteri nove društvene transformacije u Srbiji: koncepti i akteri“, pod brojem 179035, koje podržava Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije. Blagodarim kolegi Borislavu Miliću na velikodušnom davanju na uvid godinama prikupljenih naučnih i publicističkih dela Mirka Kosića, kao i građe o njemu. Kolegi Miliću i prof. dr Todoru Kuljiću dugujem zahvalnost i na dragocenim komentarima ovog rada.

1 Petrović, Stanojević, 2012, http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=107:-18921956&catid=49:2011-12-11-16-56-29, 16. januara 2013.

2 Kosić, 1918, <http://archive.org/details/diesdslavenfra00kosi>, 9. januara 2013.

3 Nikić, 1981, cit. pr. Antonić, http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=168:-1920-1921&catid=55:-1918-1941, 16. januara 2013; Milić, 2013.

4 Protiv Mirka Kosića, kao generalnog sekretara Trgovačko-industrijske i zanatske komore, njen disciplinski odbor poveo je postupak i doneo presudu o otpustu „iz komorske službe bez prava na ikakvu naknadu (otpremninu ili mirovinu)“, što je Kosić tražio. Stavljalo mu se, između ostalog, na teret da je: sastavljao netačne zapisnike; na moralno sporan način izvlačio ličnu korist iz sredstava Komore; namerno zaturao dokumenta u cilju unošenja zabune o broju godina koje je proveo u državnoj službi a u cilju dobijanja prava na penziju; iz ličnih razloga zaposlio „nesposobnu činovnicu“; stupio 1929/30. u „ličnu poslovnu vezu sa peštanskom firmom Hofher-Šranc-Klajton-Šutlevort i da je zatim bio izabran u upravni odbor novoosnovanog Jugoslovenskog A. D. Hofher-Šranc-Klajton-Šutlevort bez odobrenja i znanja Uprave Komore, pa je time prekršio dužnosti u pogledu reda i nepristrasnog rada u Komori i propisa Pravilnika“; da „se 1927. god. primio dužnosti člana Upravnog odbora Direkcije Državnog Svilarstva u Novom Sadu i da je dužnost vršio u toku svoje službe u Komori, a sve to bez odobrenja Uprave Komore a na uštrb rada u Komori i privredničkih interesa“; da se „veoma često

da pruži maksimum ne samo u sociologiji već i na drugim poljima u kojima je izražavao ambicije, kao što su univerzitetska karijera i politika (Milić, 2013). Pa ipak, njima se ne može u potpunosti objasniti kvizlinško delanje jednog nesumnjivo darovitog sociologa. Stoga će ovde prevashodno biti reč o vezama između, na jednoj strani, opšte ideološke usmerenosti, sociološke teorije, nacionalnog opredeljenja i, na drugoj strani, praktičnopolitičkog sunovrata tokom Drugom svetskog rata, kada je Kosić u Nedićevoj Srbiji zauzimao (1941–1944) položaj zamenika guvernera Narodne banke. Crte njegove ličnosti mogu predstavljati tek pomoćno sredstvo za objašnjenje ovog sunovrata nekadašnjeg dobrovoljca srbijanske vojske iz Prvog svet-skog rata.

Opšta ideološka usmerenost Mirka Kosića

U ideološkom smislu, Kosić je prešao put od radikalno-demokrat-skog nacionaliste (približno do ranih 1920-ih), preko elitistički usmerenog konzervativnog nacionaliste (do poznih 1920-ih), do salonskog fašiste. Svakako, u mladosti je ovaj daroviti čovek bio pun nacionalnog nadahnu-ća i sklon demokratiji. Ipak treba primetiti da su ta stanovišta ostala na deklarativno-propagandnom i teorijski nerazrađenom nivou⁵, što svedoči da nisu bila najdublje promišljena i čvrsto usvojena, pa ih je bilo lako iz-meniti pri prvim naletima krize tzv. parlamentarne demokratije nakon Prvog svetskog rata (Kosić, 1912a; 1912b; 1918).

Sem toga, u potpunosti nenačelno strančarenje i društveno duboko ukorenjena, a s vrha podsticana, i raširena korupcija u Kraljevini SHS izve-sno su veoma negativno delovali na Mirka Kosića, kao uostalom i na većinu građana. U takvom društvenom okruženju, on je upoznao delo Vilfreda Pareta, koje je na njega ostavilo dubok utisak. Već 1924. godine Kosić je

u komorskom zvanju ponašao prema činovnicima i poslužiteljima Komore na veoma grub i nepristojan način, psujući i vredajući ih“; da se „veoma često koristio radom komorskih činovnika i poslužitelja u svoje privatne svrhe“; te da je često bez odobrenja odsustvovao iz Novog Sada. Posebno mu se zameralo što je zaposlen „u službi Komore kao stalni činovnik“, iako je od 1925. bio redovni profesor Pravnog fakulteta u Subotici, pa je „redovno putovao sedmično po tri dana u Suboticu“, a „da u Komori tih dana ništa ne radi“, pa se zaključivalo kako je „za optuženog Komora bila“ tek „jedna lepa i veoma unosna sinekura“, koja je Komoru u periodu 1925–1930 koštala tadašnjih 1.200.236 dinara (Disciplinski odbor Trgovačko-industrijske i zanatske komore u Novom Sadu, 1931). Osim to-ga, može se primetiti da je Kosić, takođe, bio i pomoćnik ministra za trgovinu i industriju 1926/27.

- 5 Kosić je demokratiju najčešće koristio na instrumentalan način, tj. u nacionalno-propagandne svrhe, pa je Nemačku, Nemce i Mađare („ove mongolske 'aristokrate'“) u Austro-Ugarskoj kritikovao zbog feudalnog, aristokratskog, oligarhijskog i birokratskog nedemokratskog odnosa prema drugim nacijama (Kosić, 1918: 45–49, 51–52, 54, 60, 62, 136).

pisao kako je Pareto „dao jedno veliko delo ogromne kulturno-istorijske erudicije i silne snage sistematiziranja fakata“ (Kosić, 1924: 21). Deset godina docnije, u svom udžbeniku, Kosić upravo Pareta, zajedno sa Veberom i Dirkemom, izdvaja kao najznačajnijeg sociologa⁶, tj. njih trojicu naziva „stubovima savremene sociologije“ (Kosić, 1934: 107).

Svakako, najvažniji uticaj na ideološko usmerenje Kosića izvršila je Paretova teorija elita. Bez komentara je usvajao Paretovo pravdanje društvenih nejednakosti stavom da društvene klase postoje „kao posledice fizičkih, moralnih i intelektualnih razlika“, te da u istoriji uvek „elite upravljaju masama“ (Kosić, 1934: 131). Sa odobravanjem je citirao i stav o 'plutokratskim demagogijama', „kako Pareto naziva demokratije pod vođstvom šičardžijskih esnafli-politikana“, baš kao i stav o nužnosti stalnog zanavljanja elita darovitim pojedincima „iz nižih slojeva, danas naročito iz seljaštva, čiji način života stvara rezervoar za vodeće energije naroda“. Naposljetku, apologetski je naveden i stav da je „moć onog kolektiviteta najtrajnija, u kom su mase konzervativne i disciplinovane a vođstvo inventivno, ali bez svake bolećivosti“ (Kosić, 1934: 132). Istovremeno, što je veoma važno, Kosić je bio ideološko-kritički sasvim svestan da Paretova „popularnost kao sociologa u Italiji“ jeste uslovljena „srodnošću njegovih političkih ideja (antidemokratskih i antiparlamentarnih) sa ideologijom fašizma“, te da ga je „Duče“ poštovao „kao jednog od rodonačelnika nove spasonosne nauke o čvrstoj vladavini“ (Kosić, 1934: 135).

Ova općinjenost Paretovom teorijom, ali i fašističkom praksom u Italiji, vidljiva je i u časopisu *Društveni život*, čiji je *spiritus movens* Kosić nesumnjivo bio.⁷ Već u prvom broju Miloš M. Milošević je izneo profašistički stav: „Realistička filozofija prihvaća ovo u izvesnoj meri fašističko shvatanje uloge elite u socijalnoj evoluciji, jer ono odgovara stvarnosti da

6 Istini za volju, Kosić navodi i da je Pareto „neobično rđav pisac“ zbog nepregledne kompozicije dela, sadržajno „pretežno katalogizirajućeg karaktera“, pretrpanosti raznovrsnim materijalom, neizdvojenosti principa, što je sve doprinelo da su retki oni koji su njegovo delo pročitali od korica do korica (Kosić, 1934: 127). Zanimljivo je, međutim, da se svi navedeni prigovori mogu uputiti i samom Kosiću.

7 Kosić je pokrenuo i uređivao časopis, a izričito je, na potkorici časopisa, stajalo: „Uredništvo se ne vezuje za pojedina gledišta saradnika, ali će nastojavati da se prilozi, pored sve objektivnosti, kreću u jednom idejnom pravcu“. Uzgred, Kosića je Disciplinski odbor TIZK u Novom Sadu teretio i za upotrebu sredstava Komore u privatne svrhe: „Početkom 1930. (...) počeo je g. dr. M. Kosić da izdaje jedan nov mesečni časopis u Novom Sadu pod imenom 'Društveni život'. Za redakciju i administraciju toga časopisa optuženi je upotrebio i komorske činovnike Dr. Slavka Stanića, Veru Senču i Ivana Đurička, kao i obadva komorska poslužitelja“ (Disciplinski odbor TIZK, 1931: 42). Takođe, Stanić i ostali pomenuti su svedočili da se Kosić prema njima grubo i prostački ophodio, a navodno im nije isplaćivao ni honorar, te je časopis prestao sa izlaženjem čim je obustavljena Kosićeva služba u TIZK (Disciplinski odbor TIZK, 1931: 43, 49).

bilo u monarhiji, u republici ili u diktaturi uvek elite nose i ostvaruju nacionalni i socijalni ideal“ (Milošević, 1930: 15).

Jedan drugi stalni saradnik⁸ je u istom broju izneo jasan proevropski⁹ i antiparlamentarni stav¹⁰ (Stanić, 1930a: 20, 22–23). Takođe, slavljena je nacionalistički usmerena, svemoćna i autoritarno vođena država potpuno u maniru italijanskog fašizma, a u tadašnjoj omladini je prepoznavana „avangarda“ i „elitna generacija“¹¹ koja će „znati da sve svoje lične i sitnije ciljeve podredi jednom jedinom cilju: državi kao celini svih napora kulturnih i civilizatorskih; državi kao zbiru viših vrednosti života, kao ideji u kojoj se svi savremeni zadaci nacije treba da ovaploste“ (Stanić, 1930a: 25–26).

Štaviše, treći saradnik, Vladislav Stakić, advokat i pravni savetnik italijanske fašističke ambasade, pisac hvalospevnog rada o Šarlu Morasu¹² i pripadnik ljotićeve emigracije nakon Drugog svetskog rata, slavio je antidemokratsku staroga i kudio demokratsku mladoga Klemansoa, govoreći kako se ovaj u Drajfusovoj aferi „svom žestinom svog temperamenta oborio“ na „najpouzdanije elemente vojske“ (Stakić, 1930: 28), čime je, u stvari, pravdao antisemitizam antidrajfusovaca. Sklonost francuskim fašistima izrečena je bez ograda: „Da bi spasao Francusku, Klemanso je odbacio od svakog uticaja na državne poslove demokratsko-republikansku levicu. Njegovi najintimniji i najbolji saradnici nalazili su se u krajnjim desničarskim redovima“ (Stakić, 1930: 29). Naposljetku, donet je prevod teksta „Fašizam i boljševizam“ Ervina fon Bekerata (Ervin von Beckerat), u kojem se za fašizam veli da je „izraz spontanog jedinstva volje, mladosti, aktivnosti, naklonost pokretima, jedna vrsta l’art pour l’arta“, dok „boljševizam izgleda“ kao „znatno uprošćena ideologija“ (von Beckerat, 1930: 53).

- 8 Izgleda da je Stanić bio tek privremeni Kosićev saradnik, kao potčinjeni činovnik TIZK u Novom Sadu, koji je u disciplinskom postupku protiv Kosića svedočio protiv negdašnjeg patrona, budući da je ostao na visokim funkcijama u Komori i nakon Kosićevog izbacivanja iz nje, a nije ostao zabeležen kao trajniji saputnik fašista (Disciplinski odbor TIZK, 1931: 25, 42, 49). Štaviše, može se posumnjati, iako se ne može dokazati, da je članke o pretečama fašizma pisao ili mentorisao, možda, sam Kosić, imajući u vidu njihov prilično visok kvalitet, ali da iz nekog razloga nije hteo da ih (sa)potpisuje.
- 9 „Kulturna konsolidacija moguća je samo u potpunom naslonu na Evropu“ (Stanić, 1930a: 20).
- 10 „Parlament, kao tribina diletanata reči, pokazao se (...) kao nedonošče nesarazmerno razvijene političke svesti“ (Stanić, 1930a: 23). Antiliberalizam je došao do izražaja i u zalaganju za zabranu slobode govora (Stanića, 1930a: 16).
- 11 U narednom broju časopisa, isti autor je, prikazujući uticaj Sorela na Musolinija, jasno pokazao gde je našao inspiraciju za gornje redove: „Fašizam je samo omladinu favorizirao, i pobjeda fašizma je pobjeda mladosti“ (Stanić, 1930b: 21).
- 12 Srpski neonacisti toplo preporučuju današnjoj omladini ovu knjigu, prvi put štampanu 1939, *Stormfront Srbija*, „Odabrana literatura za srpsku omladinu“, <http://www.stormfront.org/forum/t395009-2/>, 29. januara 2013.

Prema tome, prvi broj časopisa *Društveni život* bio je posvećen pitanjima jugoslovenske nacije i nacionalizma i, u velikoj meri, predstavljanju fašizma. No da se nije radilo o slučajnosti ili tek jednom broju posvećenom jednoj od postojećih ideologija, potvrdili su i sledeći brojevi.

Dok je Kosić u sledeća dva broja pisao o „krizi socijalističke doktrine“ (Kosić, 1930b; 1930v), dotle je Slavko Stanić, negdašnji dadaista, profesor prodaje na Trgovačkoj akademiji u Novom Sadu, u drugom broju pohvalno pisao o Žoržu Sorelu, u četvrtom o Vilfredu Paretu, a u šestom o Gaetanu Moski i Robertu Mihelsu, kao idejnim pretečama fašizma (Stanić, 1930b; 1930g; 1930d). Za Pareta se npr. veli da je fašizmu učinio „ogromne usluge u borbi protiv ideologija parlamentarne demokratije i socijalizma sviju nijansa“ (Stanić, 1930g: 17).

Štaviše, u drugom broju su i jezuiti dobili pozitivno tumačenje, pošto je uočeno da je u njima ovaploćena „jedna specifično evropska strast za vladanjem i izivljavanjem“, te da je u njima katolička crkva dobila „svoju militantnu i borbenu avangardu“, jer niko „nije pre njih umeo tako sjajno da pobeđuje“, pa su i „istabanali mnoge puteve evropskoj civilizaciji“; naposljetku, „u jezuitizmu postoji mnogo što je vredno divljenja, pa i podražavanja“, jer samo „ovako savršeno stroga, potpuno jedinstvena i autoritativna organizacija, u pravom smislu reči moderna evropska politička organizacija, bila je u stanju da pobere toliko uspeha“ (Heler, 1930: 43–47).¹³

No, i sam Kosić je ne samo posredstvom svojih saradnika, već i neposredno, izricao sopstvenu, najblaže rečeno,¹⁴ ideološko-teorijsku zainteresovanost za italijanski fašizam, pošto je čitaocima *Društvenog života* nagovestio: „s naročitim interesovanjem posmatračemo funkcionisanje nacionalističkog korporativizma u Italiji“ (Kosić, 1930g 1: 2). Njegov saradnik Stanić je, pak, sasvim u fašističkom duhu retoričkog promovisanja interesa srednjih slojeva, pisao da je „situacija u zapadnoj Evropi i u većem delu Srednje Evrope ta, da su ekonomski najteže pogođeni ne radnici nego upravo srednji slojevi, intelektualni pozivi, nameštenici i zanatlije“ (Stanić, 1930g1: 29).

Sam Kosić je apologetski veličao uspehe italijanskog fašizma, tvrdeći da je isušio močvare, suzbio malariju, stvorio „savršenu mrežu drumova“, pojeftinio saobraćaj, očistio upravu od korupcije, „iskorenio svemoćnu 'mafiju' na Jugu“, i „pre svega ostvario duhovno jedinstvo talijanske Nacije

13 Nasuprot hvale jezuita, u 3. broju je izvesni Stanko Šokčević pisao „povodom autobiografije Lava Trockog“ o „demonskom čoveku“ (Šokčević, 1930).

14 „Kod nas se tako u drugoj polovini prošlog veka htelo prokriumčariti marksističku doktrinu, a prešlo se tokom ovog veka direktnoj primeni radikalno individualističkog demokratskog parlamentarizma romanskog tipa sa svima negativnim posledicama“ (Kosić, 1930g: 2). Pošto je, dakle, odbio „marksističku doktrinu“, a potom i „radikalno individualistički demokratski parlamentarizam“, ostao je fašizam.

i izvojevao joj ugled među velikim Silama, kakav nije nikada imala“; na kraju zaključuje da za takve rezultate „cena u napuštanju liberalskih 'sloboda' i murdarluka ne izgleda prevelika“ (Kosić, 1933: 20).

Naravno, treba istorično uzeti u obzir da je u međuratnom periodu divljenje uspesima italijanskog fašizma i Musolinija bilo prilično rasprostranjeno ne samo u Kraljevini SHS (Jugoslaviji), već i u svetu¹⁵, ali to ne može služiti kao opravdanje Kosiću, pošto, za razliku od njega, jednom radikalno-demokratskom nacionalisti, Jovanu Cvijiću (umro 1927), ili konzervativnom nacionalisti, Slobodanu Jovanoviću, nije padalo na pamet da flertuju sa fašizmom ni jednog trenutka.

Sem toga, nije se radilo tek o flertu, jer prema svedočenju samog Ljotića, Kosić se u periodu 1932–1934. nalazio u krugu onih koji su ideološki osmišljavali list *Otadžbina*, ali ga je „napustio pre samog početka pokretanja lista“ (Ljotić, 2001: XI: 79). Nažalost, Ljotić nije naveo razlog razlaza.

No, iako je Kosić nesumnjivo gajio simpatije prema italijanskom fašizmu, slične sklonosti nije iskazivao prema nemačkom nacionalizmu, pa sledstveno ni prema nacional-socijalizmu ni prema Hitleru:¹⁶ „Otsustvo svake mere u ciljevima i metodama, i kada su slične bilo boljševizmu bilo fašizmu, razlikuju svagda bitno današnji nacional-socializam (...) I kada se divimo ogromnoj moralnoj mobilizaciji nemačke Nacije u nacional-socialističkom režimu, ne možemo a da se ne upitamo: da li ne donosi čovečanstvu to ukrštanje boljševizma i fašizma više opasnosti u budućnosti nego oba njegova idejna srodnika zajedno...“ (Kosić, 1933: 25–26).

U kovitlacu Velike privredne krize (1929–1934) Kosiću je postalo jasno da će morati da nastupi izvesna „globalizacija“ privrede kako bi se stvorila „dovoljno velika područja za razvitak današnje privredne tehnike“, pa je već 1930. predviđao i nastanak „evropske carinske unije“.

Istovremeno, međutim, uviđao je da konkretno rešenje evropskih nedaća „neće mnogo zavisiti od nas niti od pojedinih drugih malih i srednjih zemalja Evrope“, već da Jugoslavija treba da se usredsredi na pitanje „s kojim zemljama ćemo imati da obrazujemo ta veća privredna područja, jer od toga će zavisiti mogućnost našeg budućeg privrednog razvoja, a time i naša nacionalno-politička i nacionalno-kulturna pozicija u Evropi“ (Kosić, 1930g2: 42).

15 Čerčil i Ruzvelt su npr. hvalili Musolinija pre 1935. i njegovog napada na Etiopiju. Prvi je 1927. govorio da bi da je Italijan „svesrdno“ bio uz Musolinija u njegovoj „pobedničkoj borbi protiv zverskih apetita i strasti lenjinizma“; a drugi je pominjao „zadivljujućeg italijanskog džentlmena“, koristeći neke njegove ideje za New Deal. Naravno, nije slučajno što ove citate čitalac može naći na krajnjoj desnoj elektronskoj adresi: <http://majorityrights.com/weblog/comments/864/>, 30. januara 2013.

16 Za Hitlera je pisao da „nije ni Lenjinovog ni Musolinijevog kova“ (Kosić, 1933: 23).

S tim u vezi, postavio je pitanje da li bi Jugoslaviji bilo u interesu da se bliže poveže sa srednjom Evropom ili sa balkanskim zemljama, i odgovorio da joj više odgovara jedna Balkanska unija s Bugarskom, Rumunijom i Grčkom, s kojima se „strukturalno nadopunjujemo“ (Kosić, 1930g2: 42–44). Naravno, ekonomska logika bila je poduprta političkim rezonom i strahovima: „Ako bi se Balkan sporazumeo pre obnove nemačko-germanske sile bile bi date šanse da se zapreči svaki Drang kako na Trst – Jadran tako i niz Dunav. Naša privredna, ali i politička i kulturna budućnost zavisi od toga koja će se mogućnost pre ostvariti: svest Balkana ili obnova političke snage velike Nemačke“ (Kosić, 1930g2: 44).

Radilo se, dakle, o novoj operacionalizaciji starog slogana: *Balkan balkanskim narodima*. Pošto je, međutim, u narednim godinama Treći Rajh preduhitrio balkansko povezivanje, Kosić je, simpatišući italijanski fašizam,¹⁷ smatrao da otpor nemačkom nacizmu nema previše izgleda na uspeh, uprkos tome što za nacizam i Hitlera, po svemu sudeći, nikada nije gajio simpatije.

Uistinu, Kosiću se, na osnovu uvida u izvore, iako zacemento preteruje kada se u emigraciji hvalio da je „najžešći i najdosledniji protivnik germanškog imperijalizma u nas“ već „punih 30 godina“ (Kosić, 1950: 26; Kosić, 1951: 8–10), može verovati da nije imao simpatija za nemački imperijalizam i nacizam, te da je često pisao protiv njega.

Zbog toga su ga, kako tvrdi, i sami Britanci predlagali generalu Simoviću za vladu, uprkos tome što nije bio mason, pa je i bio pozvan ujutro 6. aprila 1941, kao predstavnik Vojvodine, na sastanak pučista (Kosić, 1950: 16, 26–27).

Problem nastaje, međutim, kada treba objasniti njegovu saradnju sa nemačkim okupatorom. Verovatno je u tome igralo ulogu i njegovo uverenje da se doba pred Prvi svetski rat, „njegov poredak i društvo“, više „nikada neće vratiti“ (Kosić, 1933: 28–29). Čini se da Kosić, uprkos uveravanjima da je oduvek verovao u pobeđu Saveznika,¹⁸ nije bio sasvim ubeđen da se udruženi fašizam i nacizam mogu savladati, a naročito nije smatrao da mali narodi uopšte, a nacionalno nestabilna Jugoslavija, za čiji je teritorijalni integritet s pravom strahovao, i Srbi posebno, treba da učestvuju u borbi protiv fašizma (Kosić, 1950: 20–21, 25). Sem toga, Kosić je verovatno svaki bitniji istorijski događaj procenjivao i sa stanovišta verovatnoće da li može dovesti do, za njega krajnje nepoželjnih, socijalističke revolucije

17 „Potreban je jedan vlastodržac da bi osigurao interese masa, njezin napredak, dakle stvarnu demokratiju, što formalna demokratija nije mogla da učini“ (Kosić, 1930d: 5).

18 Primerice, Kosić je tvrdio da je još 1940. „na Kolarčevom narodnom univerzitetu, na predavanju o sociologiji rata, pretskazao (sam) konačni poraz Nemačke“ (Kosić, 1951. 10).

u Jugoslaviji i jačanja Sovjetskog Saveza u Evropi, pa ih je u skladu s tim i vrednovao.¹⁹

Brzi slom prvo Francuske a zatim i Jugoslavije ispunio je Kosićeve crne slutnje i olakšao već započetu promenu idejno-političkog opredeljenja. Neke ideje italijanskog fašizma očigledno je polovinom 1920-ih i naročito tokom 1930-ih usvojio, pa mu je to, uz razočaranost u 'braću' Hrvate (Kosić, 1950: 13) i krah ideologije jugoslovenskog nacionalizma, omogućilo potpuno napuštanje mladalačkih ideala – jugoslovenstvo se zamenjuje isključivim srpstvom a radikalno demokratsko ubeđenje fašističkim – tokom prve polovine 1940-ih. Iako, možda, nije simpatisao nemačke naciste i Hitlera, služio ih je verovatno vođen nacionalističkim samosažaljenjem, ksenofobijom i mržnjom prema „evrazijskim“ komunistima, masonima, Jevrejima, Romima, Britancima, i balkansko-cincarskom varoškom mentalitetu srbijanske političke, intelektualne i privredne elite okupljene u parlamentu, na univerzitetu i na berzi.²⁰ Otuda nas ne čudi ni osobito poštovanje prema Nediću i Ljotiću: „A bilo bi još ogromnih žrtava da se ne nađoše dva čestita i mudra čoveka: Milan Nedić i Dimitrije Ljotić, koji – premda bez truni germanofilstva – uz uzvišen samopregor i svakodnevnu gorčinu uniženja pred bahatim i zlotvorskim neprijateljem – spasavahu slovenačke i srpske glave“ (Kosić, 1951: 22).

Pa ipak, Kosić je, potpuno protivno ne samo ovim svojim rečima nego i funkciji zamenika guvernera Narodne banke u Nedićevoj Srbiji, tvrdio da nije bio ni nedićevac ni ljotićevac, već 'dražinovac', te da je pomagao svoj trojici: Nediću, da „umilostivi Nemce u njihovoj privrednoj politici u Srbiji“; Ljotiću („bez znanja Nemaca“), da obnovi razoreno Smederevo;

19 „Jer da su Nemci i dublje ušli u Rusiju, pobedili bi ih ipak Amerikanci i Englezi (...) I Sovjeti bi bili jošte slabiji i dalje od Srednje Evrope!“ (Kosić, 1951: 6). Takođe: „Sve što je Titu trebalo na našoj (srpskoj, pr. J.B.) strani, izvršili ste vi 'heroji' od 27 marta (...)“ (Kosić, 1951: 34–35).

20 Dva spisa pisana u emigraciji o ovome svedoče: „Tragedija srpskog naroda je u tome što nismo bili u stanju da iz pretežno čestitog nam sela i seljaštva dobijemo i pretežno čestit varoški svet (...) sa sela u varoš odlaze u glavnom 'labilni' elementi, otpaci patrijarhalnog sela (i buntovni otpadnici od patrijarhalnosti) (...) u varošima-čaršiji dolaze pod prestižni uticaj levantijsko-'balkanskog' shvatanja života i morala čiji su nosioci Jermeni, Jevreji, varoški Grci i Cincari, mnogobrojni Cigani i ciganski melezi ...“ (Kosić, 1950: 35). Takođe: „ciganski je ružiti Nedića“ (Kosić, 1951: 36). Za Engleze je tvrdio da „nas“ preziru „kao inferiornu rasu koja je dobra da za njih vadi kestenje iz vatre a koja se kupuje, preko agenata, kao stoka na vašaru“ (Kosić, 1950: 19). Masonerija, koja je neretko okupljala vodeće političare i intelektualce, optuživana je gotovo opsesivno za saradnju sa britanskom obaveštajnom službom i posledičnu propast Jugoslavije (Kosić, 1950: 25–26, 29–30, 32–35). Za komunizam veli da je „režim terorističke vladavine inostranih odnosno inorodnih agenata“ (Kosić, 1951: 34), a i antisemitizam je, doduše ne tako često, izbijao na površinu (Kosić, 1950: 25, 35).

dok je, navodno, Mihailoviću potajno slao velike sume novca (Kosić, 1951: 22–23, 35).

Kosićevo nacionalno opredeljenje i teorijsko poimanje nacije

Kosić je bio jugoslovenski nacionalista prečanskosrpske usmerenosti sve do Sporazuma Cvetković-Maček. Njegova nacionalna opredeljenost ishodi iz srpske etničke vezanosti, ali i iz specifičnog vojvođanskog društveno-kulturnog miljea, u kojem su Srbi pred Prvi svetski rat činili tek relativnu većinu sa oko 34% stanovništva (sa Bunjevcima i Hrvatima oko 40%), dok je Mađara bilo oko 28%, a Nemaca oko 21% (Wikipedia, http://sr.wikipedia.org/sr-el/Demografska_istorija_Vojvodine, 16. januara 2013). Ovakva etno-demografska struktura Vojvodine, njen nezavidan položaj u Ugarskoj, kao i isti takav položaj Srba i Hrvata u Austro-Ugarskoj, usmerio je jednog mladog i darovitog srpskog nacionalistu prema srpsko-hrvatskoj saradnji i jugoslovenstvu, jer se samo tako mogao osnažiti položaj kako Srba tako i drugih južnih Slovena u Habzburškoj monarhiji uopšte, a u Vojvodini posebno. Naime, međuetnička saradnja i takmičenje i udruživanje različitih etničkih grupa i njihovih stranačkih predstavnika u političkoj borbi predstavljali su svakodnevne pojave preko Save, Dunava i Drine. Srpski nacionalizam, neretko veoma izražen u Vojvodini kao i u ostalim prečanskim krajevima, morao se, ipak, često usklađivati sa višeetničkom realnošću svakodnevice. Utoliko je i politički život postajao prefinjeniji, istančaniji, smisao za razlike i politička trpeljivost izraženiji, i pored toga što je srpski nacionalista snevao nezavisnu Jugoslaviju u kojoj bi Srbi, ali nikako ne Srbija i Srbijanci, predstavljali hegemonu, što je kod Kosića bio slučaj.

On, naime, nije imao dilema pred Prvi svetski rat, pa već 1912, kao dvadesetogodišnjak, u pretenciozno napisanoj knjizi *Moderna Germanija*, piše: „Ja gledam i vidim, kao Jugosloven, kao protivnik jednog osvajačkog naroda, od koga je ne samo naša politička i ekonomska, nego i kulturna budućnost ugrožena. (...) Antagonizam između nemačkog i slovenskog pogleda na život vrlo je velik.“ (Kosić, 1912a: VIII-IX).²¹ U ovoj knjizi, antinemački stereotipi su toliko izraženi da ju je zbog toga kritikovao ne samo radikalni demokrat Skerlić (Skerlić, 1913: 631), već i radikal Lazar Marković²² (Marković, 1913: 238, 240).

21 U pamfletu *Pangermanizam* Kosić, saradnik zavereničkog *Pijemonta* (u kojem su prethodno objedinjeni prilozi objavljeni pod gornjim nazivom), takođe je naglašavao da je borba „Germanstva protiv Slovenstva“ najznačajnija borba „u sadašnjosti“ (Kosić, 1912b: 12).

22 Docije, nakon Drugog svetskog rata, Kosić će, braneći se od napada pučista od 27. marta 1941, navoditi kako je oduvek bio antinemački usmeren, pa je i podsećao

No Kosić je već od rane mladosti gajio i kulturtregerški odnos jednog Vojvođanina prema Srbijancima, što je Skerlića uopšte prilično pogodilo, a naročito mu je zasmatala jedna napomena u kojoj Kosić žali zbog neobaveštenosti Srbijanaca o prečanskim prilikama, pa pominje tek „fizično slobodne krajeve“ (Kosić, 1912a: 43), u koje je jamačno, osim Crne Gore, ubrajao i Srbiju, pa je Skerlić zaključio da dok Srbi i Hrvati iz različitih krajeva Habzburške monarhije pokazuju sklonost da precenjuju Srbiju, dotle je Srbi iz Vojvodine „katkada vrlo nepravedno i grubo“ potcenjuju (Skerlić, 1913: 632).

Kosić je, međutim, upravo zbog uviđanja velikih geografskih, privrednih, konfesionalnih i kulturnih razlika (Kosić, 1918: 137), bez obzira da li je bio u pravu kada ih je vrednovao, već u mladosti uvideo da „jedini izlaz“ za jednu buduću Jugoslaviju jeste federacija,²³ ukoliko se želi državna stabilnost, koja bi joj omogućila da bude „element reda i mira“ za „Evropu i demokratsko čovečanstvo“ (Kosić, 1918: 136). Naime, ovu stabilnost moglo bi da donese samo puno uvažavanje posebnih istorijskih tradicija i regionalnih osobenosti različitih federalnih jedinica, „plemenski istovrsnih autonomnih oblasti“ (Kosić, 1918: 137), pa je Kosić, primenjujući balkanistički diskurs, isključivao mogućnost srbijanske hegemonije nalik pruskoj: „Postavljanje poput Pruske bilo bi nemoguće u moralnom smislu, a u političkom bi nemoguća bila jedna hegemonija Srbije u saveznoj državi Jugoslaviji već i zbog kulturne nadmoći severozapadnih i severnih jugoslovenskih oblasti nad balkanskim“ (Kosić, 1918: 135).²⁴

Istovremeno, Kosić je odbacivao mogućnost konfederacije, jer ona bi, uz neobrazloženu finansijsku neisplativost, „cepala u subjektivnom smislu jedinstvenu volju jugoslovenske nacije, a u objektivnom uznapredovalu izmešanost različitih plemena u svakoj od pojedinih oblasti“ (Kosić, 1918: 136). „Zakonodavno i upravno strogo centralizovanu državu, po uzoru na romanske države“ odbijao je, pak, i zbog toga što nema jednog

kako je Nemce Lazar Marković branio „od mojeg kritičnog prikaza“, tvrdeći za njih da su „zakonit i miroljubiv narod“ (Kosić, 1951: 9).

- 23 Nakon Drugog svetskog rata s ponosom je naglašavao, precizno navodeći kada je svaka pojedina srpska politička stranka prihvatila federalizam, da je bio „vremenski prvi federalista na srpskoj strani“ (Kosić, 1951: 33).
- 24 Kosić je, uviđajući da federalistički oblik države sam po sebi neće osigurati napredak Jugoslavije, već da je potreban i „jedan duh, mentalitet upravljanja zajedničkom državom“, suprotstavljao „orijentalnu balkansku civilizaciju zapadnoj, evropskoj kojoj severne i zapadne oblasti Jugoslavije pripadaju“ (Kosić, 1918: 138–139). Širio je, takođe, i antivlaške stereotipe, tvrdeći da „znatan deo cincarske krvi imaju one mešetarske i zelenaške klase u vidu gradskih Kucovlaha ili Aromuna, što je zarazilo gotovo čitavu balkansku buržoaziju“ (Kosić, 1918: 139). Razume se, ovakav rasistički argument išao je naruku hrvatskim nacionalistima, koji su ga, ali izjednačujući Vlahu i Srbe, uostalom, i sami često isticali (Bakić, 2004: 139).

nadmoćnog kulturnog centra i njegovog okruženja koje bi drugi mogli slediti (Kosić, 1918: 136–137). Zalagao se za federaciju i raspodelu zakonodavnih i upravnih nadležnosti između saveznih i pokrajinskih vlasti po uzoru na Švajcarsku, kako bi: na optimalan način bio organizovan jedan veći državni prostor; očuvan bio međukonfesionalni i međuetnički mir; i jedna privredno, kulturno i društveno jako raznovrsna nacija oblikovala jedinstvenu državnu volju na prostoru gde nikada ranije nije postojala (Kosić, 1918: 137).

Zanimljivo je da je Kosić posebno naglasio da bi Vojvodina, u koju je ubrajao „zapadni Banat, Bačku i istočni Srem“, i Makedonija trebalo da imaju „naročitu autonomiju“ i zbog spoljnopolitičkih razloga. Naglašavao je da se u slučaju Vojvodine radi o „velikim ili sve malobrojnijim manjinama“, kao što su nemačka, mađarska i rumunska, koje bi trebalo da imaju udela u pravosuđu i upravljanju obrazovanjem na maternjem jeziku, a u cilju obezbeđenja privrženosti ovih manjina – „smeštenih među relativnom većinom južnoslovenskog življa ove oblasti“ – Jugoslaviji (Kosić, 1918: 138).

Kada je, pak, u pitanju Makedonija, smatrao je da „njeno slovensko stanovništvo nije niti srpsko niti bugarsko“ nego „samo južnoslovensko“, pa je stoga osuđivao „nacionalizirajuće“ činovištvo i šovinstičku zaslepljenost škola, tj. bio je protiv nasilne srbizacije makedonskog življa. Preporučivao je, umesto takvih mera, da pretežno tehnički specijalizovano slovenačko činovištvo bude upućeno u Makedoniju (Kosić, 1918: 138). Radilo se o nacionalnom jugoslovenstvu zasnovanom na čovečnim i radikalno-demokratskim idealima.

Iz navedenoga se vidi da je Kosić, jugoslovenski nacionalista srpskog porekla, uzimao u obzir negativna iskustva rešavanja nacionalnog pitanja u Austro-Ugarskoj kako ih Jugoslavija ne bi ponovila. Stoga je kod njega vidljiv i blagi otklon ka hrvatskoj varijanti jugoslovenstva. Istovremeno, međutim, približujući se njoj, usvajao je i neke relativno raširene negativne stereotipe o Srbijancima u Ugarskoj. Svakako, ta činjenica, kao i prevazilaženje etničke determinacije zalaganjem za neku vrstu kompromisa između hrvatske i srpsko-prečanske varijante jugoslovenstva, tj. sedmočlanu (ustupak hrvatskoj varijanti jugoslovenstva), ali jaku federaciju (zadovoljeni prečanski srpski interesi za bezbednošću), koju bi kao federalne jedinice sačinjavale Makedonija, Vojvodina, Slovenija, Crna Gora, Hrvatska, Srbija, te Bosna i Hercegovina (Kosić, 1918: 136), u velikoj meri objašnjava zašto *Jugoslovensko pitanje* nije prevedeno, već je i danas ostalo dostupno samo na nemačkom.²⁵ Ova knjiga i Kosićevo podržavanje Jugoslovenskog

25 Jedan Kosićev vojvođanski prijatelj i istomišljenik iz doba Prvog svetskog rata i 1920-ih, istaknuti mason levo-liberalnih uverenja, koji je 1918. držao predavanje na osnovu Kosićevog *Die Südslaven Frage* u korist razaranja Austro-Ugarske i stvaranja Jugoslavije u slobodnozidarskoj loži u Lucernu (Jakovljević, 1923:

odbora nasuprot srbijanskoj vladi, održavanje veze sa krugovima bliskim kralju Nikoli (Jakovljević, 1923: 106), te Kosićeva „temperamentnost“ i „violentnost“ (Kosić, 1950: 26–27), mogu, takođe, objasniti i činjenicu da međunarodno najistaknutiji jugoslovenski sociolog između dva svetska rata nije uspeo da se zaposli na Pravnom fakultetu u Beogradu (na kojem je sociologija razvijana) (Jakovljević, 1923: 50–51).

Treba primetiti da je Kosićeva koncepcija Jugoslavije bila uslovljena i sociološki zrelim promišljanjem etničkih osobenosti višetničkih pokrajina bez apsolutne etničke većine, kakva je bila tadašnja Vojvodina, i etnički do kraja neodređenih pokrajina, kakva je bila tadašnja Makedonija.²⁶ U tom pogledu, kao i činjenicom da bi bila privlačnija tadašnjim Hrvatima, njegova koncepcija jugoslovenstva i uređenja Jugoslavije, barem u prvom periodu, mogla je biti istorijski daleko prihvatljivije i srećnije rešenje od onoga koje je u stvarnosti nesrbima nametnuto nakon 1918.

I dvadesetak godina docnije,²⁷ kao narodni poslanik Radnog kluba, političke grupacije koja je bila bliska Stojadinovićevoj Jugoslovenskoj ra-

80–96); i 1930. za solidan honorar, a na račun Trgovačko-industrijske i zanatske komore u Novome Sadu, korigovao pristigle tekstove za *Društveni život* (TIZK, 1931: 42, 65); navodio je da su Poljaci „uhvatili izveštaj austrijskog poslanika u Bernu Musulina, koji kaže da je knjiga dr. Kosića najbolja i najjača naša knjiga protiv Austrije“ (Jakovljević, 1923: 50–51).

- 26 Kosić je istraživačku zainteresovanost za etničke probleme i uviđanje njihovog društvenog značaja iskazao i u *Sociografskim uputstvima za ispitivanje sela* iz 1921. godine. Gotovo na svakoj stranici se postavljaju pitanja koja imaju i etničko značenje, a najbolji primer je sledeći: „Da li se u poslednje doba jače razvija svest seljana o pripadnosti Srpskom Narodu i njegovoj kulturi od Dubrovnika do Timoka, Segedina do Bitolja? Od kuda te jače svesti? Znaju li širi slojevi nešto o jugoslovenskoj zajednici, t.j. o bliskoj srodnosti Srba, Hrvata i Slovenaca? Od kuda znaju? Od kakvog uticaja je svest srpska i jugoslovenska na držanje i odnose prema seljanima Nesrbima i nesrpskim okolnim selima? Ima li mešovitih brakova? (...) Ima li izjava preziranja i sprdnje prema susednim selima ili prema saseljanima Nesrbima (n.pr. nadimci, posnimanje izgovaranja, ruganje zbog nošnje...)? Da li je ko poprimio kakav komad nošnje, način građenja kuće, vrsta jela od saseljana Nesrba ili iz susednih nesrpskih sela i šta je na to rekao svet? Je li se to posle raširilo i među ostalim Srbima? Smatra li se gorim ili boljim služiti i nadničariti u Nesrbina? Da li nabrzo smatraju svojim doseljenog Srbina?“ (Kosić, 1921: 30–31). Takođe, Kosić je nameravao da seljake pita i o odnosu „raznih narodnosti i plemena u selu za vreme rata i od prevrata“, te da li se Srbi smatraju „sada onima čija je država i unižavaju li ostale“ (Kosić, 1921: 41). Dakle, vidi se da je Kosić, da je zaista sproveo ovo istraživanje, sledeći Cvijića, koji ga je savetovao pri izradi Uputstava, mogao doći do vrednih iskustvenih podataka koji bi mu mogli omogućiti i oblikovanje produbljenijih teorijskih shvatanja o etničkim odnosima i naciji, koji bi, ako se sme izvlačiti dalekosežan zaključak na osnovu ovih pitanja, verovatno išli u pravcu interakcionističkih shvatanja o etničkim grupama i nacijama (Bakić, 2006).

- 27 „Govor g. d-ra Mirka Kosića“ (1. deo), *Samouprava*, 27. februar 1937; „Govor g. d-ra Mirka Kosića“ (2. i 3. deo), *Samouprava*, 1/2. mart 1937. (Bakić, 2004: 355–358).

dikalnoj zajednici (JRZ), Kosić nije mnogo izmenio stanovište, ali ga je još izričitije sociološki zasnovao: „mi smo danas Srbi dalje od Hrvata, nego što smo bili 1918 godine. (...) Narod je, po današnjem stanju za to merodavne društvene nauke jedna zajednica koju pripadnici te zajednice hoće, osećaju je, imaju o njoj svest i afirmiraju je“²⁸ (Bakić, 2004: 356). U skladu s tim, uviđao je da „Jugoslovenska nacija nema zajedničkih, duboko potresnih doživljaja“, koji bi mogli stvoriti volju da joj se pripada (Kosić, 1930a: 6). Takođe, jasno je pravio razliku između nacije i rase: „Antropološki, po krvi kako se to kaže, pre svega, ni jedan narod, ni jedna nacija nije jednorasna, nije čista, nije homogena. Nisu ni Hitlerovi Nemci jednorasni Germani, pa makar se to proklamovalo tri puta kao osnovni zakon njegovog poretka“ (Bakić, 2004: 359).

Otuda je zaključio da za „jugoslovenski nacionalizam nije potrebna nikakva egzaltacija vere u mesijanstvo svoje rase, nije potrebna fikcija slavenske rasnosti“, te da „se neminovno orijentišemo prema evropsko-američkom kulturnom krugu, jer se on proteže na nas i zahvaća nas nošen prvenstveno privrednim razvićem. Nostalgija za Evrazijom nema stvarnih podloga u nas, i mi je ne trebamo“ (Kosić, 1930a: 6–7). Prema tome, na jedan orijentalistički način Kosić je odbacio svaki panslavizam koji bi mogao voditi u boljševizam u danim političkim okolnostima.²⁹

No Kosić je, sledeći Renana, jasno izražavao jedno građansko i liberalno poimanje nacije, što je predstavljalo retkost između dva svetska rata u Kraljevini SHS (Jugoslaviji) (Bakić, 2004). Istovremeno, i njegovo određenje nacionalizma bilo je potpuno usklađeno sa ondašnjim i sadašnjim shvatanjima u sociologiji: „Nacionalizam je onaj etički stav i ono političko shvatanje članova jedne narodne zajednice po kome se interesi i ciljevi života pojedinaca i užih grupa imaju podređivati interesima i ciljevima celine, nacije ili nacionalne države. (...) Nacionalizam je spojio i stopio ideju države sa idejom naroda“ (Kosić, 1930a: 1). Izgleda, međutim, da Kosića ispravno teorijsko shvatanje nacionalizma nije sprečilo da u ideološko-političkom smislu bude zagovornik prvo jugoslovenskog, a nakon Sporazuma Cvetković-Maček i srpskog nacionalizma. Štaviše, usled ugledanja na italijanske i francuske fašističke uzore, taj nacionalizam po-primao je fašističke sadržaje.

U ranije pomenutom skupštinskom govoru Kosić je naglasio da se zalaže za federaciju, naglašavajući da je pre 1918. retko ko među Srbijancima

28 „Govor g. d-ra Mirka Kosića“, *Samouprava*, 27. februar 1937.

29 Treba, međutim, primetiti da Kosić, najverovatnije vođen zavišću, upotrebljava pojam „evrazijski“ i za ruske emigrante u Jugoslaviji, pošto su neki od njih predavali na Univerzitetu u Beogradu, jer „kulturno gravitiramo Srednjoj Evropi i u njoj se moramo takmičiti pa nam evrazijski mentalitet može samo ometati uspeh u toj utakmici“ (Kosić, 1930d: 9).

poznavao prilike među Hrvatima, izdvajajući Milovana Milovanovića, Jovana Skerlića i Stojana Protića.³⁰ Ono što je ovu trojicu ujedinjavalo bilo je zalaganje za neku vrstu federacije u budućoj Jugoslaviji (Bakić, 2004: 355). Objašnjavao je da se po obliku federalizma može zaključiti da li neko želi federaciju koja bi učvrstila jugoslovenstvo i obezbedila u budućnosti stvaranje jugoslovenske nacije ili, pak, želi rasturanje Jugoslavije i okame-njivanje postojećih razlika:

„Ko hoće, da za večita vremena održi zaseban narod srpski, hrvatski i slovenački (...) da ne dođe iznad njih i oko njih do stvaranja jedne duhovne zajednice, koja se zove nacionalna jugoslovenska zajednica, taj traži i zahteva tzv. plemenski federalizam, taj traži trialističku državu srpsku, hrvatsku, slovenačku. (...) Drugo je pitanje, gospodo, praktično, da li je takvo razgraničavanje moguće, izvodljivo, i kakve političke posledice bi imalo (...) Onaj, koji traži autonomije, samouprave pokrajinske, ili nešto što je slično pokrajinskim samoupravama, taj ne teži tome cilju.“³¹

Dakle, još jednom je Kosić pokušao da objasni srbijanskim političarima da federacija nije po sebi nešto loše, te da, štaviše, može u budućnosti pre dovesti do stvaranja jedne jugoslovenske nacije no unitarno uređena država. Istovremeno, osudio je etničko poimanje nacije koje bi poslužilo kao podloga trijalističkoj etnički zasnovanoj federaciji.³²

Osim toga, upozoravao je da Hrvati, „jedan narod koji je imao svoje samouprave, svoje državo-pravne tradicije i svoju samostalnu narodnu svest“³³ i pre ujedinjenja u Kraljevinu SHS, u Jugoslaviji hoće najmanje ono što su već imali u Austro-Ugarskoj: unutrašnju upravu, prosvetu, sudstvo, narodnu privredu. Naposletku, navodio je brojne greške koje je srbijanska politička elita napravila prema Hrvatima od 1918, odbijajući ih na taj način od Jugoslavije.³⁴

30 Osim njih, za federalizam su još u septembru 1918, ali to Kosić ne pominje, bili srpski akademici Jovan Cvijić i Ljubomir Stojanović (Bakić, 2004: 437; Radojević, 2001: 233).

31 „Govor g. d-ra Mirka Kosića“, *Samouprava*, 27. februar 1937. (Bakić, 2004: 356).

32 Takvo federalističko rešenje najčešće su prihvatili srpski zastupnici jugoslovenstva, npr. akademik, filolog i republikanac Ljubomir Stojanović (Bakić, 2004: 436–438). Etnički zasnovanom federalizmu, ako bi unitarna Jugoslavija bila neostvariva, nije se opirao ni Nikola Pašić (Stanković, 1995: 19; Bakić, 2004: 312).

33 „Govor g. d-ra Mirka Kosića“, *Samouprava*, 1. mart 1937. (Bakić, 2004: 358).

34 Od 25 vlada do tada, 23 predsednika vlade bila su iz Srbije, jedan iz BiH, jedan iz Slovenije (Korošec), i nijedan Hrvat; na čelu velikih državnih i poludržavnih banaka i privrednih preduzeća nije bilo Hrvata; 10 godina su prečani plaćali porez na dohodak koji Srbijanci nisu; od nekoliko stotina generala, aktivnih ili rezervnih, ni procenat nije odlazio na Hrvate, iako je prošlo 18 godina od ujedinjenja; u beogradskim ministarstvima, od fakultetski obrazovanog činovništva prve kategorije Srbi su činili tri četvrtine, a Hrvati tek nešto preko 10% (*Isto*; Bakić, 2004: 357–358).

Smatrao je da ako Hrvati nisu uz Srbe, onda „mi nemamo većinu zemlje na braniku Otadžbine“, pa je i govor završio pokličom: „Zadobiti hrvatski narod za jugoslovensku državu!“³⁵ Bilo je to potrebno, jer za Kosića, kao uostalom i za sve druge jugoslovenske nacionaliste koji su propatili od raznovrsnih imperijalizama velikih sila, nije bilo dileme da je neophodna „moćna Jugoslavija“ za „odbranu Jugoslovena od svakog imperijalizma“.³⁶

Slovincima je, pak, zamerao što neće da prihvate jedinstvo jezika (zalagao se i za jedinstvo pisma), te činjenicu da njihova „zajednica sa nama odveć je malo emotivna, suviše je racionalizma, da ne kažemo računa, u priključenju Jugoslaviji“ (Kosić, 1930a: 4). Smatrao je da jedinstvo jezika omogućava „ona jedinstvena duhovna strujanja koja će vremenom premostiti sve jazove iz diferencije vere i prošlosti“, te da višejezične nacije teško mogu obezbediti „večno fundiranje nacionalnih zajednica“. Predviđao je, stoga, velike teškoće dvojezičnoj Belgiji i trojezičnoj Švajcarskoj u budućnosti (Kosić, 1930a: 4).

Ovo naglašavanje značaja osećajnosti za pripadnost naciji i njenu dugovečnost privlači Kosića mnogovekovnom i etno-simboličkom poimanju nacije (Bakić, 2006); ali on je, istovremeno, kritikovao ideološko marksističko shvatanje nacije, uslovno primenjujući svojevrzni neosvešćeni teorijski neomarksizam, pošto je uviđao da u SAD-u, Australiji i drugde „domaće radništvo pokazuje najviši stepen netrpeljivosti, ekskluzivnost prema stranim radnicima, useljenicima, ne iz razloga rasnih ili konfesionalnih resantimana nego jednostavno što žele da zatvore domaća tržišta radne snage ne bi li najamnice što više popeli, ne bi li na taj način osigurali za sebe što više od viška vrednosti“, te je to nazvao „nacionalno-separatističkim socijalizmom“ (Kosić, 1930v: 19).

Kad se kaže da je njegov „neomarksizam“ tek uslovno moguće tako nazvati, onda se radi o tome da je on primenjivao marksističku logiku protiv marksizma, jer Kosić nedvosmisleno i ispravno primećuje da ukoliko „ekonomski interesi („domaćeg“ radništva, pr. J. B.) zavise od državne ekonomske politike utoliko radništvo stiče više smisla za nacionalnu državnu politiku, pa i za imperijalistične orijentacije“ (Kosić, 1930v: 18–19). Uviđan je, dakle, reakcionarni potencijal radničkog nacionalizma, ali je to, u skladu sa profašističkim opštim opredeljenjem, pozitivno vrednovano.

Iskrenost Kosićevog jugoslovenstva može se proceniti po tome što je osuđivao pojavu *Srpskog kulturnog kluba*, a naročito činjenicu da je ponikao

35 „Govor g. d-ra Mirka Kosića“, *Samouprava*, 2. mart 1937. (Bakić, 2004: 358)

36 „G. dr. Mirko Kosić odgovara 'Hrvatskom dnevniku'“, *Jugosloven, sedmični list za vojvođanska pitanja*, br. 374, 21.03.1937. Na drugom mestu je to ovako izrazio: „Ili privredno i kulturno kolonija, ili ujedinjenjem samosvojnost, to je alternativa“ (Kosić, 1930a: 6).

„baš u krilu beogradskog univerziteta“, jer „razvija separatizam tamo, gde ga najmanje sme biti naime u duhovnoj kulturi“.37 Pa ipak, na prelazu 1939. u 1940. godinu došlo je, izgleda, do značajnijih idejnih pomeranja Mirka Kosića prema isključivijem srpstvu, što se vidi u približavanju starom radikalskom vođi Aci Stanojeviću i želji da se stavi na čelo vojvođanskih radikala, koji bi se, odbijajući svaku saradnju sa Cvetkovićevom Jerezom okupili sa radikalima u drugim krajevima gde Srbi žive i obnovili Narodnu radikalnu stranku, koja bi „najtešnje“ sarađivala „sa svima srpskim političkim snagama.“38

Izvesno je da je Kosić sve do Sporazuma Cvetković-Maček 26. avgusta 1939. godine ostao nacionalni Jugosloven, koji se, sve vreme zalažući se za federativno uređenje države na pokrajinskom i nikako ne na etničkom načelu, blago pomerao od kompromisne hrvatsko-prečanske ka srpskoj varijanti jugoslovenstva.

Njegova teorijski nadmoćna sprema odvajala ga je ne samo od tada pomodnih rasističkih poimanja nacije, već čak i od etničkih, što je za jugoslovenske prilike bila velika retkost. No kako je Sporazum Cvetković-Maček bio zasnovan na isključivo etničkom osnovu, tako je i Kosić promenio stav i počeo zastupati isključivije srpsko stanovište, iako još uvek ne napuštajući odanost Jugoslaviji.

Ustvari, iako više nije bio nacionalni Jugosloven,39 Kosić je na neki način ostao odan nesocijalističkoj Jugoslaviji kao državnoj ideji i posle Drugog svetskog rata, jer on pučiste 27. marta 1941. smatra „grobarima Jugoslavije“, pošto su otvorili puteve „i ustaškom teroru i partizanskoj državi“ (Kosić, 1951: 6–7). No tada već kod njega postoji izražen antihrvatski stav,40 jer za Hrvate, smatrajući da su se po tome kao nacija razlikovali od Srba i Slovenaca, veli da „su očekivali Drugi svetski rat, svesno već od 1933. a izrično od 1935, i od njega svoje oslobođenje od velikosrpskog Beograda, a pomoću Nemačke i Italije, verujući u njihovu pobedu“; te da su „pobili

37 „G. dr. Mirko M. Kosić“, *Jugosloven, sedmični list za vojvođanska pitanja*, br. 373, 14. 03. 1937. Iako je ovakav stav zacement bio podstaknut i neostvarenim ambicijama vezanim za Univerzitet u Beogradu, te ambivalentnim odnosom prema Slobodanu Jovanoviću, koji se nikada nije „do kraja borio protiv zla“ (Kosić, 1950: 30), jugoslovenstvo je, ipak, predstavljalo Kosićevoj ideji vodilju sve do Sporazuma Cvetković-Maček, a odanost Jugoslaviji do 6. aprila 1941.

38 „Za jedinstvo Radikala“, *Jugosloven, nezavisni sedmični list*, 11.02.1940. Od Kosića se saznaje da je 1941 (Kosić, 1950: 27), a verovatno i 1940, bio član glavnog odbora NRS.

39 „Gradili smo državu na jednoj krupnoj neistini (objektivno) ili zabludi (subjektivno), na tzv. narodnom jedinstvu Srba i Hrvata. Zato se ta država (unitaristička Jugoslavija) *morala* a pre a posle srušiti i raspasti“ (istakao M.K.) (Kosić, 1951: 29–30).

40 Takođe antimuslimanski, kao i antialbanski (Kosić, 1950: 13).

srazmerno više Srba⁴¹ nego sami Nemci i Jevreja, i Poljaka, i Srba, Fran-
cuza i Čeha ukupno“ (Kosić, 1951: 13).

Ono što valja primetiti jeste da Kosić posle Drugog svetskog rata upada u stereotipno viđenje nacija, taman kao što je to radio pre Prvog svetskog rata, što za jednog sociologa nikako ne može biti pohvalno. Primerice, „Srbi su nesumnjivo svi bili 'protiv Hitlera' tj. od 'Minhena'“ (Kosić, 1950: 19), iako mu je bilo poznato da su se npr. Ljotić i sledbenici na Hitlera ugledali,⁴² a Slovenci „su isto tako malo simpatija imali za Nemce i Hitlera kao i svi Srbi bez razlike“ (Kosić, 1950: 14). Nije to bilo u skladu sa Kosićevim sa odobravanjem citiranim stanovištem američkog sociologa Edvarda A. Rosa da je grupa „moralno inferiorna“ u odnosu na pojedinca, te da se prečesto grupe nađu „na strani đavola“ zbog stava: „moja klasa, moja crkva, moja stranka, moja zemlja: u pravu ili ne, svejedno!“ (Kosić, 1934: 115, cit. pr. Ross, 1905: 145).

Zaključak

Mirko Kosić je predstavljao najobrazovanijeg sociologa između dva svetska rata, ali nije izgradio univerzitetsku karijeru u skladu sa sopstvenim očekivanjima. Bio je izraziti *homo politicus*, ali nije ostvario znatniji uspeh ni kao političar. Na naučnom planu, takođe, nije dao sve što je mogao dati, pošto mu je nedostajalo istrajnosti u naučnim poduhvatima. Od rane mladosti ubeđeni jugoslovenski nacionalista radikalno-demokratske usmerenosti, nakon Prvog svetskog rata postepeno tokom 1920-ih napušta demokratsku i pod uticajem Paretove teorije elite i italijanske fašističke prakse prihvata prvo izrazito konzervativnu, a onda i fašističku idejnu usmerenost. Ipak, nacionalizam mu je, blagodareći izuzetnoj teorijskoj spremi, u periodu između dva svetska rata bio očišćen od bilo kakve primese rasizma, pa čak i od etničkog poimanja nacije.

Činjenica da ga opšta fašistička usmerenost nije vodila, bar ne u tom periodu, fašističkom krajnjem nacionalizmu, svedoči da primerna teorijska sprema može ublažiti ideološka zastranjivanja. U poimanju nacije i nacionalizma Kosić je, sledeći Renana, mogao da bude poređen sa najuglednijim sociolozima toga doba.

41 Na drugom mestu Kosić navodi da je ukupno u Drugom svetskom ratu stradalo „preko jedan milion (na svega sedam i po miliona!)“ Srba (Kosić, 1951: 21), što je svakako preuveličan broj, jer se radi o ukupnom broju svih ubijenih na prostoru negdašnje Jugoslavije, a ne samo Srba, i spada u gradnju nacionalne martirologije.

42 Ljotić je, primerice, u prekornom obraćanju Milanu Stojadinoviću 1938. godine tvrdio: „Hitler nije postao autoritet svojim dolaskom na vlast, već je njegov autoritet rastao i sazrevao pre toga u ogromnom ognju njegove junačke i mučeničke borbe za dobro nemačkog naroda (...) (on je) za vreme rata bio junak, a posle rata i junak i mučenik“ (Ljotić, 2001: VI: 145).

Ipak, pre Prvog i posle Drugog svetskog rata uočljivo je stereotipno viđenje svoje i drugih nacija, te pribegavanje orijentalizmu i balkanizmu u izražavanju stavova. Pred Prvi svetski rat i tokom njega vidljiv je vojvođanski kulturtregerski odnos prema Srbiji i Srbijancima, praćen anticincarskim stereotipima, te jak antinemački i antimadžarski stav. Tokom Drugog svetskog rata i posle njega, samosažaljivi ksenofobični nacionalizam, vršenje funkcije zamenika guvernera Narodne banke Nedićeve Srbije, veličanje Nedića i Ljotića, antiparlamentarizam, antikomunizam, anticiganizam, antimasonstvo, antisemitizam, antibritanska, antihrvatska, antimuslimanska, anticincarska i antiijermenska usmerenost svedoče o fašizaciji opšteg idejnog usmerenja Mirka Kosića.

IZVORI

Disciplinski odbor Trgovačko-industrijske i zanatske komore u Novom Sadu (Predsednik Cidlik Franjo, članovi Odbora: Bauer Franjo, Ćulum Jovan i Obuljen Miho), br. 1200/31, Novi Sad: Trgovačko-industrijska i zanatska komora u Novom Sadu.

Društveni život, časopis za politiku, ekonomiju, zakonodavstvo i socijalne nauke (1930)

Jugosloven, sedmični list za vojvođanska pitanja (1935, 1937).

Jugosloven, nezavisni sedmični list (1940).

Majority Rights, <http://majorityrights.com/weblog/comments/864/>, pristupljeno 30. januara 2013.

Samouprava (1937).

Stormfront Srbija, „Odabrana literatura za srpsku omladinu“, <http://www.stormfront.org/forum/t395009-2/>, pristupljeno 29. januara 2013.

Wikipedia, http://sr.wikipedia.org/sr-el/Demografska_istorija_Vojvodine, pristupljeno 16. januara 2013.

LITERATURA

Antonić, Slobodan. „Sociološko društvo (1920–1921)“, http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=168:-1920-1921&catid=55:-1918-1941, pristupljeno 29. januara 2013.

Bakić, Jovo (2004). *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918–1941: sociološko-istorijska studija*. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“.

Bakić, Jovo (2006). „Teorijsko-istraživački pristupi etničkoj vezanosti (ethnicity), nacionalizmu i naciji“, *Sociologija*, Vol. 48, No. 3, str. 231–264.

Jakovljević, Marko (1923). *Iz rata i emigracije (uspomene): Odgovor g. Jovanu Tomiću*, Subotica: Štamparija Etelke Rajčić.

Kosić, Mirko (1912a). *Moderna Germanija*, Velika Kikinda: Knjižara J. Radaka.

Kosić, Mirko (1912b). *Pangermanizam*, Velika Kikinda: Knjižara J. Radaka.

- Kosić, Mirko (1918). *Die Südslaven Frage*. Zürich: Druck Tschopp & Cic. Verlag (<http://archive.org/details/diesdslavenfra00koscic>, pristupljeno 9. januara 2013).
- Kosić, Mirko (1921). *Sociografska uputstva: za ispitivanje sela*, Novi Sad: Matica srpska.
- Kosić, Mirko (1924). *Novi tipični pokušaji konstituisanja sociologije*, Ljubljana: Založila Juridična fakulteta, Tiskarna Makso Hrovatin.
- Kosić, Mirko (1930a). „Jugoslovenski nacionalizam“, *Društveni život*, br. 1, str. 1–7.
- Kosić, Mirko (1930b). „Križa socijalističke doktrine“, *Društveni život*, br. 2, str. 1–12.
- Kosić, Mirko (1930v). „Križa socijalističke doktrine“, *Društveni život*, br. 3, str. 15–25.
- Kosić, Mirko („Uredništvo“) (1930g1). „Pogledi“ (uvodnik), *Društveni život*, br. 4, str. 1–3.
- Kosić, Mirko (1930g2). „Srednja Evropa ili Balkanska unija?: Povodom svetske privredne krize“, *Društveni život*, br. 4, str. 37–44.
- Kosić, Mirko (1930d). „Problem vođstva: (Elite)“, *Društveni život*, br. 6, str. 1–11.
- Kosić, Mirko (1933). *Boljševizam, fašizam i nacional-socializam: novinarski članci*, Čačak: Štamparija „Popović“.
- Kosić, Mirko (1934). *Uvod u opštu sociologiju*, Novi Sad: Štamparija Jovanović i Bogdanov.
- Kosić, Mirko (1950). *‘Je li 27 mart 1941 plaćen?’*. Objavljeno u emigraciji, ali nije navedeno mesto izdanja.
- Kosić, Mirko (1951). *Grobari Jugoslavije: Ko je ‘drsko lagao’? Oko 27. III 1941*. Objavljeno u emigraciji, ali nije navedeno mesto izdanja.
- Ljotić, Dimitrije V. (2001). *Sabrana dela: 1934–1940* (knj. VI i XI). Beograd: Novo Videlo (http://novo-videlo.com/index.php?option=com_content&view=article&id=49&Itemid=29, pristupljeno 30. januara 2013).
- Marković, Lazar (1913). „Mirko M. Kosić, Moderna Germanija“, *Delo*, g. 18, knj. 68, 231–240.
- Milić, Borislav (2013). „Mirko M. Kosić – život, ideologija, nauka“ (rukopis).
- Milošević, M. Miloš (1930). „Savremeni politički realizam“, *Društveni život*, br. 1, str. 7–15.
- Nikić, Fedor (1981). *Radovi (1919–1929)*, knj. 1, Beograd: [b. i.].
- Petrović, Dejan, Stanojević, Milena (2012). „Mirko Kosić – jedna zaboravljena sociologija“, http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=107:-18921956&catid=49:2011-12-11-16-56-29, pristupljeno 16. januara 2013.
- Radojević, Mira (2001). „Jugoslovenstvo u prepisci srpskih intelektualaca (1914–1918)“, *Pismo* (zbornik radova). Beograd: Udruženje za srpsku povescnicu.
- Ross A. Edward (1905). *Foundations of Sociology*, New York: Macmillan.
- Roucek, S. Joseph (1947). “Sociology in Yugoslavia”. In: *Twentieth Century Sociology*, ed. Georges Gurvitch and Wilbert E. Moore, New York: The Philosophical Library, pp. 740–754.
- Skerlić, Jovan (1913). „Moderna Germanija, od Mirka M. Kosića“, *Srpski književni glasnik*, knj. 30, br. 8, 630–635.
- Stakić, Vladislav (1930). „Klemanso, antidemokrata“, *Društveni život*, br. 1, str. 27–32.

- Stakić, Vladislav (1939). *Monarhistička doktrina Šarla Morasa: Osnovi francuskog poretka*, Beograd.
- Stanić, Slavko (1930a). „Protiv verbalizma“, *Društveni život*, br. 1, str. 15–27.
- Stanić, Slavko (1930b). „Rodonačelnici novih političkih ideologija: I Žorž Sorel“, *Društveni život*, br. 2, str. 12–22.
- Stanić, Slavko (1930g). „Rodonačelnici novih političkih ideologija: II Vilfredo Pareto“, *Društveni život*, br. 4, str. 16–32.
- Stanić, Slavko (1930d). „Rodonačelnici novih političkih ideologija: II Gaetano Moska i Roberto Mihels“, *Društveni život*, br. 6, str. 12–26.
- Stanković, Đorđe (1995). *Nikola Pašić i Hrvati (1918–1923)*, Beograd: BIGZ.
- Von Beckerat, Ervin (1930). „Fašizam i boljševizam“, *Društveni život*, br. 1, str. 51–53.
- Heler, Nikola M. (1930). „Jezuiti“ (prikaz), *Društveni život*, br. 2, str. 42–47.
- Šokčević, Stanko (1930). „Demonški čovek: Povodom autobiografije Lava Trocog“, *Društveni život*, br. 3, str. 37–43.

Jovo Bakic

MIRKO KOSIĆ AND NATION: GENERAL IDEOLOGICAL
DIRECTION, THEORETICAL CONCEPT OF NATION
AND NATIONAL IDENTITY

Summary

From the point of view of ideology, Kosić moved from radical-democratic nationalist (until the early 1920^s approximately) across to elitist moderate conservative nationalist (until the late 1920^s approximately) until he became a sophisticated „lounge room“ Fascist. He apparently embraced some ideas of the Italian Fascists in mid-1920^s and especially during the 1930^s. Along with the disillusionment with the Croat „brothers“ and the collapse of the idea of Yugoslav nationalism, Fascist ideas enabled him to abandon the ideals of his youth completely in the early 1940^s – Yugoslav idea is replaced by Serbian nationalism, and Fascist ideas replace the radical democratic ideas of his younger days. From his youth he had „kulturtrager“ attitude of Serb from Vojvodina towards Serbs in Serbia: He was a Yugoslav nationalist, a Serb from Vojvodina, showing mild reservations towards Croat ideas of concept of Yugoslavia – a state in which all Southern Slavic nations will live together. After the Cvetković-Maček Agreement, self-pitying xenophobic nationalism, carrying out of the function of Vice-governor of the National Bank in Nedić’s Serbia, glorification of Nedić and Ljotić, anti-Parliamentarism, anti-Communism, anti-Gypsy attitudes, anti-masonry, anti-Semitism, anti-British, anti-Croatian, anti-Muslim, anti-Tsintsar and anti-Armenian attitudes testify to fascisation of Mirko Kosić’s general ideological orientation.

Key words: Kosić, nation, nationalism, Fascism, Yugoslav national identity, Serbian national identity

UDK 316.7(430)„18/19“(049.32);
930.85(430)„18/19“(049.32);
821.163.41.09 Скерлић Ј.

Marinko Lolić

Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd

SKERLIĆEVA KRITIKA KOSIĆEVOG SHVATANJA MODERNE GERMANIJE

Rezime: Cilj ovoga rada jeste da kritički izloži teorijsku utemeljenost Skerlićeve kritike Kosićeve knjige *Moderna Germanija*. U radu se analiziraju različite vrste prigovora koje je Skerlić uputio Kosiću u svom osvrtu na njegovu knjigu, i pokazuje u čemu se sastoji aktuelnost Skerlićevog žanra kritike.

Ključne reči: kritika, nemačka kultura, nemačka književnost, pangermanizam, politika, sociologija, filozofija

Najplodniji i najautoritativniji srpski književni kritičar prve polovine 20. veka, Jovan Skerlić, iako je ponekad dobijao snažan podsticaj iz nemačke literature,¹ retko je pisao o temama koje su vezane za nemačku književnost i kulturu.² Među tim retkim radovima o nemačkim književnim temama nalazi se i njegov kritički osvrt o knjizi sociologa Mirka M. Kosića *Moderna Germanija*,³ koji je, pod naslovom „Jedan vojvođanski sociolog“,⁴ objavljen u *Srpskom književnom glasniku* 1913. godine. Bez obzira na dug vremenski period koji je protekao od kada je ovaj Skerlićev kritički osvrt ugledao svetlo dana, on nije izgubio mnogo na svojoj aktuelnosti kad je reč o značaju i ulozi stručne kritike u valorizaciji naučnog rada.

- 1 O kakvim se uticajima radi najbolje ilustruje zapažanje našeg poznatog germaniste Z. Konstantinovića o Skerlićevom odnosu prema Hajneu: „Uzimam kao primer njegov odnos prema Hajneu, pesniku koga je po svemu sudeći najviše voleo, koga citira i u čijem znaku je napisao i *Omladinu i njenu književnost*“. Zoran Konstantinović, „Skerlić i nemačka nauka o književnosti“, Međunarodni slavistički centar, Naučni sastanak u Vukove dane, Beograd, 1980, str. 258.
- 2 Skerlićev odnosu prema nemačkoj književnosti i nemačkoj nauci o književnosti veoma detaljno razmatra dr Zoran Konstantinović u članku „Skerlić i nemačka nauka o književnosti“, MSC, Naučni sastanak u Vukove dane, Beograd, 1980, str. 253–263.
- 3 Mirko M. Kosić, *Moderna Germanija*, izdanje knjižare J. Radaka, V. Kikinda, 1912.
- 4 Jovan Skerlić, „Jedan vojvođanski sociolog“, *Srpski književni glasnik*, XXX/8, 1913, str. 630–635.

Skerlićeva kritika, uvek seriozna, pored književnokritičkih analiza i zapažanja, sadrži i druge važne aspekte koji nisu samo uskostručnog karaktera. Naime, Skerliću je često bilo važno da u svojim kritikama, pored vrednovanja književnog ili naučnog dela, da celovit portret i osvetli naučni etos⁵ autora koji stoji iza tog dela. U svim tim aspektima znameniti srpski književni kritičar ocenio je i naučno delo vojvođanskog sociologa Mirka M. Kosića.

Konciznim stilom, Skerlić u nekoliko rečenica, na početku svog osvrta, ističe da je osnovni zadatak koji je Kosić sebi postavio u svom spisu *Moderna Germanija* odgovor na pitanje: „Kako misli i oseća moderni Nemač srednje inteligencije?“ i „Kakva je njegova moralna i estetska suština?“⁶ Na ovo pitanje Kosić smatra da se može odgovoriti ako se posmatra svakodnevni život Nemaca, odnosno kako se oni ponašaju na „železnici, brodu, pozorištu, *Reichstag-u*, u vojsci, u školi i na pivu...“.⁷ Skerlić ističe da tom postavljenom zadatku pisac ostaje uglavnom veran i dodaje da on u posebnim poglavljima svoje knjige piše o glavnim crtama savremenog nemačkog života, govori o nemačkoj porodici, administraciji, vojsci, birokratizmu i militarizmu, svemoći Vilhelma II, književnom i umetničkom životu, prosveti, religiji i socijalnim problemima, političkim borbama, narodnom otporu u poljskim krajevima i u Alzas-Lorenskoj oblasti, kolonijalnoj politici itd.

U svom kritičkom osvrtu, Skerlić iznosi nekoliko važnih podataka iz intelektualne biografije autora knjige *Moderna Germanija*. Kao važne činjenice u Kosićevoj intelektualnoj biografiji, Skerlić ističe da je pisac ove knjige „proveo nekoliko godina u Nemačkoj, slušao je dobre profesore i čitao dobre knjige, imao je dovoljno duhovne radoznalosti i interesovanja, gledao je, poredio, razmišljao, i beležio svoja opažanja i utiske“.⁸ Skerlić priznaje da je Kosić prilikom pisanja svog dela koristio obilnu literaturu o modernoj Nemačkoj. Međutim, isto tako, on odmah daje do znanja da se ne radi o „originalnom naučnom radu, jer spis ima više kompilativni karakter, predstavlja više opis života savremene Nemačke“.⁹ Ipak, po njegovom mišljenju, Kosićeva knjiga je „vredna po svojim zanimljivim i često vrlo živopisnim podacima, koji su veoma korisni za srpskog čitaoca“.¹⁰ U Skerlićeve komplimente autoru i njegovoj knjizi može se dodati i njegovo mišljenje da su neki delovi *Moderne Germanije* „vrlo dobro izrađeni“, ali

5 Up. „Kritika kao filozofski ethos“, u: Ričard Bernstin, *Odgovornost filozofa*, Časopis beogradski krug, Beograd 2000, str. 152–189.

6 Jovan Skerlić, „Jedan vojvođanski sociolog“, u: Jovan Skerlić, *Pisci i knjige*, Prosveta, Beograd 1964, str. 256.

7 Isto, str. 256.

8 Isto, str. 256.

9 Isto, str. 257.

10 Isto, str. 258.

isto tako i njegova primedba da u knjizi ima onih pitanja koja zaslužuju širu obradu, možda i zasebnu knjigu, kao na primer „glava o vanrednoj poučnoj borbi Poljaka protiv germanizacije“.¹¹

Pozitivno mišljenje i pohvale najpoznatijeg srpskog književnog kritičara delu *Moderna Germanija* postaju sve ređe kada on pređe na analizu Kosićeve naučne metodologije i autorovog pristupa u obradi teme koju je postavio kao svoj naučni zadatak. Skerlić ističe da je Kosić „znatno slabiji kad sa opisa i analize prelazi na sintezu, kad razvija opšte ideje i hoće da pravi sintetične zaključke“.¹² Međutim, Skerlić ne osporava Kosiću „izvesne intelektualne sposobnosti“, on samo smatra da je tema koju je autor sebi postavio kao naučni zadatak suviše složena i da mladi naučnik nema dovoljno naučnog iskustva i da zbog toga nije u stanju da je na valjan način savlada. Svoju tvrdnju da je naučno iskustvo u istraživanju ovakvih društvenih problema važno, premda ni ono nije uvek dovoljno, Skerlić potkrepljuje navodeći primer američkog profesora Baretta Vendela, koji nije u potpunosti uspeo da u sličnom delu, *Današnja Francuska*, savlada sve probleme koje takva tema zahteva. Ako to nije uspelo iskusnom Vendelu, onda se to, po Skerlićevom mišljenju, još manje može očekivati od neiskusnog sociologa kao što je Mirko Kosić. Nastojeći da ne uvredi mladog i ambicioznog srpskog sociologa, Skerlić ističe da „ne samo Kosić, no niko u tim godinama i sa tako nedovoljnim ličnim iskustvom ne bi bio u stanju da napiše monografiju o suvremenoj Nemačkoj“.¹³ Da bi se Kosićevi sudovi o savremenoj nemačkoj stvarnosti mogli prihvatiti, Skerlić smatra da se mora ispitati da li su njegove „konstatacije tačne, da li su slike verne, da li njegovi zaključci odgovaraju stvarnosti?“¹⁴

U svojoj oceni Kosićeve knjige, Skerlić iznosi jednu ogradu, u kojoj napominje da je on boravio u nemačkoj svega nekoliko meseci i da Nemačku poznaje na osnovu poznate studije francuskog germaniste Anrija Lihtenberžea *Evolucija moderne Nemačke* i zanimljivih anketa Žila Irea.¹⁵ Ipak, bez obzira na naučni ugled ovih autora, to, po njegovom mišljenju, nije dovoljno za utemeljen kritički sud o naučnoj vrednosti Kosićeve knjige i stoga veruje da će o njoj pravu ocenu moći „izreći pozvani koji su tamo duže živeli i celu stvar dublje izučavali“.¹⁶

11 Isto, str. 257.

12 Isto, str. 257.

13 Isto, str. 257.

14 Isto, str. 257.

15 Up. A. Lihtenberger, „Nemački ekonomski imperijalizam,“ *Misao*, br. 4, 1919, str. 104–119; Fric Fišer, *Savez elita*, Nolit, Beograd 1985; M. Selesković, *Srbija u nemačkom javnom mnjenju 1914–1918*, Rad, Beograd 1996.

16 Isto, str. 257.

Međutim Skerlić i pored toga smatra da postoji dovoljno osnova za davanje nekih ocena o vrednosti Kosićeve studije. Po njegovom mišljenju, opšti utisak ostaje da su Kosićeva ispitivanja, razlaganja i tvrđenja vrlo brza i smela i da sasvim odaju mlada čoveka u srećnom dobu kada se zna sve, kad je sve jasno, prosto i lako, kad nema teškoća, u blaženom dobu samopouzdanja i vere u sebe.

Skerlić navodi nekoliko citata iz Kosićeve knjige kojima želi da ilustruje Kosićevo olako donošenje suda o naučnim pitanjima za koja je neophodno mnogo veće znanje i iskustvo. Stoga on smatra da je Kosiću neophodno još mnogo vremena i ozbiljnog naučnog rada „kada će ući u godine i moći da vidi složenost, mnogostrukost i pravu težinu pitanja i nedovoljnost ljudske snage“.¹⁷ On ne sumnja u Kosićevu inteligenciju i talenat i veruje da će on dostići svoju naučnu zrelost kad će „po svoj prilici gledati sa blagim osmejkom na svoj pokušaj: da još na đlačkoj klupi piše veliku studiju o celoj jednoj zemlji“.¹⁸

Pored Kosićeve mladosti, koju Skerlić vidi kao jednu od prepreka za bavljenje ovako složenom temom, ali na koju ipak gleda s određenim simpatijama, on piscu *Moderne Germanije* mnogo više zamera što pokušava vrlo odlučno da piše o stvarima koje nedovoljno poznaje. U ovom delu Skerlićeva kritika nije usmerena samo na Kosićevu knjigu o savremenoj nemačkoj stvarnosti, već se dotiče i opšte naučne klime u Srbiji na početku XX veka.¹⁹ Kao dobar poznavalac, pre svega, francuske književnosti, ali i nauke i kulture, Skerlić nije zadovoljan Kosićevim poznavanjem francuske intelektualne scene, njegovim odnosom i izborom autora koje smatra relevantnim za temu kojom se bavi. Skerlić s čuđenjem konstatuje da Kosić ili nije „imao u rukama prava naučna dela francuska, ili gleda na njih očima kakvog nemačkog profesora, (...) danas kada se francuskoj nauci baš prebacuje preteran 'scientizam', analitičnost, čak i pedanterija.“²⁰

17 Isto, str. 258.

18 Isto, str. 258.

19 Čini se da glavni deo Skerlićeve argumentacije o promeni kulturnog središta potiče iz njegove studije *Srbija, njena književnost i njena kultura*, koju je Skerlić objavio tri godine pre Kosićeve knjige *Moderne Germanija*. Jedan od glavnih zaključaka koje je Skerlić izneo u svom razmatranju moderne duhovne istorije srpskog naroda glasi: „Prema svemu što je gore napomenuto, van svakog spora stoji da je Srbija za srpsku kulturu i srpsku književnost ono što je Vojvodina bila pre šezdeset i sto godina, da je danas Beograd ne samo prestonica kraljevine Srbije no i duhovna metropola srpskog naroda, da je on postao 'Srpska Atina', kao što se u doba omladinske frazeologije govorilo za Novi Sad.“ Jovan Skerlić, *Izabrana dela*, Draganić, Beograd 2006, str. 196–197. Up. Miodrag Popović, „Skerlić o srpskoj književnosti prve polovine XIX veka“, u: J. Skerlić, *Izabrana dela*, drugo izdanje, Narodna knjiga, Beograd 1967, str. 390–400.

20 J. Skerlić, „Jedan vojvođanski sociolog“, str. 258.

Kao drastičan primer potcenjivanja francuske nauke, Skerlić navodi Kosićevu ocenu u kojoj se ističe da u francuskoj nauci vlada puki voluntarizam: „Samovoljna konstrukcija je osnova većine francuskih naučnih dela.“²¹ Posle ovakve tvrdnje, Skerlić smatra da se mora s pravom postaviti pitanje kakva je to francuska naučna dela Kosić čitao? Na indirektan način i sa određenom dozom ironije, Skerlić na ovo retoričko pitanje odgovara da je „jasno šta za Kosića predstavlja francuska nauka ako se ima u vidu da on u francuske 'genije' ubraja ne samo Sorela no i Levasera i nekog Klemmana i Felisa, a u 'velike talente' računa Gistava Le Bona, ne propuštajući da primeti da ga je u Srbiji pronašao dr Milenko Vesnić“.²²

Skerliću smeta što Kosić pokušava da u svom delu prikaže Francuze kao narod koji ima sklonost da govori vrlo autoritativno o stvarima koje uopšte ne poznaje. Stoga na ovo Kosićevo sociološko zapažanje o mentalitetu Francuza odgovara vrlo ironično. On smatra da se „Kosićeva tvrdnja da Francuzi s najvećim pouzdanjem govore o stvarima o kojima nemaju pojma može prihvatiti samo pod uslovom ako je on svoju studiju pisao u štrasburškim pivarama gde se skupljaju trgovački putnici; u svakom slučaju oni koji su živeli u Francuskoj i poznaju današnje francuske intelektualce nisu mogli da učine ta opažanja“.²³

Skerlić se ne slaže ni sa Kosićevom ocenom da je cela francuska nauka i kultura centralizovana i da je koncentrisana u Parizu, a da u drugim delovima Francuske vlada naučni mrak. Po njegovom mišljenju, „samo onaj koji ne zna jačinu regionalističkog pokreta u francuskoj i valjanost pojedinih njenih univerziteta u unutrašnjosti, može osudno da veli: da u Francuskoj provincija tone u površnosti“.²⁴

Razloge zbog čega Kosić piše ovako nepouzđano o Francuskoj, Skerlić, između ostalog, vidi i u njegovom nepoznavanju francuskog. Stoga on navodi nekoliko primera iz njegove studije koji potvrđuju njegovu tvrdnju da Kosić ne stoji dobro s francuskim jezikom.²⁵

Po svemu sudeći, Skerlićevo ukazivanje na Kosićevu naučnu nesolidnost imalo je za cilj da ukaže i na još jednu rđavu osobinu ovog talentovanog, obrazovanog, ali očigledno i preambicioznog i suviše samouverenog mladog sociologa. Kao što Kosić piše o Francuskoj samouvereno iako je nedovoljno poznaje, isto tako on, po Skerlićevom mišljenju, piše i o Srbiji,

21 Isto, str. 258.

22 Isto, str. 258.

23 Isto, str. 258.

24 Isto, str. 258.

25 „On Gospođu de Stal naziva 'Gospođa Staelka', piše: Moris Bare, Suzana Despre (za koju veli da je 'slavna francuska feministkinja'), roman Gonkura naziva: 'La Fille Elise', piše: 'monstrezan' (monstrueux), 'milje' (milieu), 'culte de pass', 'fair un livre á allemande'!“ Isto, str. 259.

iako je ne poznaje. Kosićevo naučno stanovište, s kojeg on govori o Srbiji, Skerlić naziva naivnim kriticizmom. Skerlić ističe da je to „stanovište vladalo u vreme prvih donosilaca 'prosvešćenija' u Srbiju, tridesetih i četrdesetih godina 19. veka“.²⁶ Navodeći citate iz Kosićevih rasprava u kojima on nepovoljno govori o Srbiji, Skerlić nastoji da pokaže da vojvođanski sociolog „po svoj prilici nesvesno, ne vodeći računa o težini reči, čini joj grubu uvredu i ubraja je u 'naše fizično slobodne krajeve'“.²⁷

Kritički osvrt na Kosićevu knjigu *Mlada Germanija* Skerlić koristi da istakne još neke negativne tendencije koje su u to vreme počele da se javljaju u naučnoj, kulturnoj i političkoj delatnosti kod naših intelektualaca u Vojvodini. „Od izvesnih pisaca iz bivše Vojvodine, srećom malobrojnih, navikli smo da čujemo takve stvari.“ Skerlić napominje da je vrlo karakteristično da „dok ostali naš svet, i Srbi i Hrvati, u Austrougarskoj monarhiji pokazuju sklonost da precenjuju Srbiju, pojedini Srbi iz Vojvodine hoće da potcenjuju, katkad vrlo nepravedno i grubo“.²⁸ Da bi ilustrovao kako o Srbiji pišu neki vojvođanski Srbi, Skerlić navodi dva karakteristična primera takvog pisanja.

Prvi je Milan L. Popović, urednik novosadskog *Srpstva* i autor knjige *Srbi u Ugarskoj i Srbiji*, u kojoj, po Skerličevom mišljenju, ovaj autor, „gore no kakav bečki ili peštanski novinar, piše o Srbiji kao zemlji gde je politička borba 'strašna i sramna', narod 'nepoverljiv i neprosvećen', 'pogledi na prosvetu, religiju i moral pometeni, iskvareni, izopačeni', a u Srpskom nacionalnom radu vidi 'politiku avantira'“.²⁹

Skerlić smatra da „ništa lepše o Srbiji ne misli ni dr Svetislav Stefanović, duhovni sin i pesnički naslednik Laze Kostića, koji na književnoj pozornici srpskoj uspešno igra ulogu 'nep priznatog genija' koji piše o 'kulturnoj zaostalosti' Srbije, 'koja u svim pozitivnim oblicima svoga života, spoljašnjeg i unutrašnjeg' pokazuje sliku jednog neutešnog haosa sa punom masom direktno 'antikulturnih tendencija'“.³⁰

Svoju primedbu o nedovoljnom poznavanju Srbije od strane nekih srpskih intelektualaca iz Vojvodine i njihovog načina pisanja o Srbiji, Skerlić završava rečima kojima kao da želi i nama danas da uputi isto takvu opomenu: „Stvarnost, 1912, pobila je sve te ružne reči nedovoljno obaveštenih, ili nedovoljno pametnih, ili nedovoljno nacionalnih ljudi, ali ostaje činjenica da se iz redova ugarskih Srba često čuju rđave reči o Srbiji“. Takav stav srpskih intelektualaca iz Vojvodine Skerlić je smatrao „isto

26 Isto, str. 259.

27 Isto, str. 259.

28 Isto, str. 259.

29 Isto, str. 259.

30 Isto, str. 259.

tako za osudu kao i uopštavanje u povici na 'prečane' u Srbiji i 'kuferaše' u Bosni i Hercegovini".³¹

Kao književni kritičar od ranga, ali i kao patriotski jasno opredeljeni kulturni i politički delatnik, Skerlić je posebnu pažnju posvetio izgradnji srpskog književnog jezičkog standarda. Uvažavajući sve regionalne razlike, kad je reč o jeziku, Skerlić je smatrao da neke pojave kod naših uglednih javnih ličnosti, a pogotovo pisaca, mogu biti opasne po sudbinu našeg jezika. Stoga je on odlučio da se u svom kritičkom prikazu Kosićeve knjige posebno osvrne na njegov jezik i njegov stil.

On prvo iznosi konstataciju da je Kosićeva knjiga napisana „slabim srpskim jezikom, kao i izvestan broj drugih knjiga koje izlaze kod austro-ugarskih Srba“. ³² Skerlić ističe da se tamo književni jezik sve više kviri i smatra da je „zlo uzelo maha da se mora vraćati staroj praksi od pre dvadeset godina: na kraju ocene same knjige pisati o njenom jeziku“. ³³

Glavne Skerlićeve primedbe na jezik i stil Kosićeve studije odnose se ne toliko na nedostatak autorovih stilskih sposobnosti, već pre svega na njegovo robovanje nemačkoj lektiri i nemačkoj frazi, zbog čega Kosićeva rečenica postaje troma, pretrpana i razvučena.

Drugi nedostatak Kosićevog stila koji, po Skerlićevom mišljenju, karakteriše i druge naše pisce iz severnih krajeva i sa periferije našeg naroda, jeste jezičko osećanje, koje je sasvim oslabilo. Skerlić smatra da se u tim krajevima „narodni jezik ukočio i da pisci prema jeziku greše na dva načina: ili se slepo drže još nerazvijenog jezika kojim su nekada pisali Karadžić i Daničić, ili prelaze preko svih gramatičkih pravila i normi, (...) i zlostavljaju jezik kako im padne na pamet“. ³⁴ Skerlić ističe da se „mora ustati protiv jezičke anarhije koja se odomaćuje u našem jeziku“. ³⁵ On smatra da se kviri književni jezički standard i da danas svako piše kako mu se sviđa, a provincijalni govori remete jedinstvo književnog jezika, pojedini književnici bezobzirno unose reči koje su van književnog standarda i van logike, sakateći reči koje postoje ili samovoljno kujeći nove.

Skerlić ističe da se mora suprotstaviti protiv sve češće varvarizacije srpskog jezika. Po njegovom mišljenju, „niko nema pravo da zlostavlja jezik, i onoga časa kad čovek uzme pero da piše, on ne sme da sprovodi svoje jezične fantazije i da svoje neznanje i nevladanje jezikom oblači u puste genijalnosti. Inače, nema više jezika“. ³⁶

31 Isto, str. 259.

32 Isto, str. 260.

33 Isto, str. 260.

34 Isto, str. 261.

35 Isto, str. 261.

36 Isto, str. 262.

Ipak, na kraju svog, principijelnog, ali veoma oštrog osvrta, Skerlić smatra da Kosić za sve ono što je u negativnom smislu rečeno o njegovoj knjizi ima za izvinjenje svoju mladost, svoje životno i književno neiskustvo. Stoga on ističe da Kosićeva *Moderna Germanija* pored svih svojih nedostataka i slabih strana popunjava jednu prazninu u našoj književnosti i svojom vrlo aktuelnom i zanimljivom sadržinom, zanimljivo pisana, zaslužuje da bude čitana.

Marinko Lolic

SKERLIC CRITICISM OF KOSIC
UNDERSTANDING OF MODERN GERMANY

Summary

The aim of this paper is critical expounding of theoretical foundations of Skerlić' review of Kosić' book *Modern Germany*. This paper analyzes various types of objections which Skerlić addressed to Kosić' book in his review and shows the essence of the topicality and importance of Skerlić' concept of criticism as a scientific genre.

Key words: criticism, German culture, German literature, pangermanism, politics, sociology, philosophy



Zora Petrović – *Enterijer sa cvećem*, ulje na platnu, do 1937.

Milojica Štović

Filozofski fakultet, Kosovska Mitrovica

IDEOLOGIJA I PREĆUTANA SOCIOLOGIJA MIRKA KOSIĆA

Rezime: Teorije, pristupi i sistemi u sferi sociologije dostižu svoj vrhunac i postepeno iščezavaju jedan za drugim, ostavljajući činjenicu oscilacije između prihvaćenosti i prestiža, uspona i padova vezanih s dubokim preobražajem tipova društvenih mentaliteta i dominacije ideoloških ortodoksija koje su oblikovale ne samo revolucije, nego i temeljne ideje sociologije. I prećutana sociologija Mirka Kosića nije shvatljiva van ideološko-političkog spektra između konzervativizma i komunizma, njihove mržnje i nesloge, danas neoliberalizma i antiliberalizma. Pored toga što sociologiju posmatra kao teorijsku nauku o socijalnim odnosima i procesima, koja ustanovljava i objašnjava relativitete u socijalnim zbivanjima, sociologija Mirka Kosića, formalistički težeći da statično prouči društveno postojanje čoveka, nije „ideološki razorena“, tim pre ili tim više, što svaku neposrednu reformu društva ili pokušaj i želju za neposrednom utopijom, odbacuje kao sociologiju. Kosićeva priručnička sociologija prvenstveno je delo propagande za naučnu sociologiju čiji je cilj konkretizacija interesovanja za sociologiju. Svakako, propaganda je neodvojiva od ideologije, bez obzira na njen predznak.

Ključne reči: Mirko Kosić, ideologija, konzervativizam, sociologija, ćutnja

Presvetli i velmožni kralju!

*Vaše veličanstvo moglo bi, možda, da me optuži za krađu
jer sam od služenja Vama ukrao onoliko vremena
koliko je trebalo za ovo delo.*

F. Bekon

*Zaključio sam da čoveku, kako bi stekao najmanje bogatstvo,
bolje da kaže četiri reči kraljevoj ljubavnici
nego da napiše stotine tomova.*

Volter

Pristup istoriji misli može započeti sa čovekom, misliocem čija dela ispunjavaju bibliografski sadržaj istorije misli, zatim sa sistemom, školom ili „izmom“ ili preći na ideje koje čine elemente tog sistema. Metaforično, kao što je primetio Isaija Berlin, „ideje nikad ne začinju ideje kao što leptiri začinju leptire“ (Nizbet, 1999:31,32,37). To upadljivo potvrđuje grozničava

energija vezana za oblast sociologije u kojoj se nekih sedamdesetak godina nakon Ogista Konta pojavilo tuce različitih teorija, pristupa i sistema, koji su dostizali svoj vrhunac i iščezavali, bili popularni i odbacivani, kao fluktuacija u društvenim i humanističkim naukama, kratkoročna ili dugoročna, čiji je preobražaj povezan sa usponom i padom glavnih tipova kulturnih (društvenih) mentaliteta. Ova uzajamnost, prema Pitirimu Sorokinu, teško se mogla dovesti u pitanje i njeni primiri bili su dovoljni da pokažu relativnu vrednost njegove „teze da su u nauci, kao i u svakoj drugoj oblasti sociokulturnog mentaliteta, činjenica oscilacije između prihvaćenosti i prestiža teorija ne može dovoditi u pitanje“ (Sorokin, 2002:377).

I sam Kont, želeći da sociologija bude poput fizike njegovog vremena, kada je Njutnov zakon gravitacije služio kao osnovni teorijski model, po čijem uzoru bi sociologija mogla razvijati zakone svojstvene društvenom univerzumu, ukazujući da nastupa vreme sociologije kao valjanog načina istraživanja, često vrlo neprijatan i arogantan u svom zahtevu, suočavao se s neprijateljskim osporavanjem (Tarner, 2009:32–33). Kont je sociologiju predskazivao, ali je nije i stvorio. U njegovoj sociološkoj teoriji već je u zametku ideja o usavršavanju materijalne organizacije kao osnove kulture, što će kasnije razviti ekonomski deterministi, počeci teorije „interesa“, hipoteze o „kolektivnom duhu“, pa i učenje o idejnom sistemu kao nosiocu društvenog razvoja u kojem ideje determinišu socijalnu stvarnost, jedna formula „sociološkog idealizma“ (Kosić, 1934a:48). Ideje nisu shvatljive izvan kategorija ideološkog konteksta u kojima su nastale i sociolozi i te kako su bili uvučeni u velike tokove ideologija (liberalizam, konzervativizam, radikalizam) koje su oblikovale industrijsku i demokratsku revoluciju (čija je ćerka sociologija – M.Š.) i temeljne ideje sociologije (Nizbet, 1999:37–38). Na apstraktnom nivou ideologija je bila plodno polje za rađanje doktrinarnih i konceptualnih problema, što je vodilo bitnom pitanju ličnih ideologija sociologa, koje nije tako razgovetno i lepo izdelfeno kad se okrenemo ličnosti pojedinaca (isto, 44). Takođe su različiti načini na koji se tim elementom manipulisalo u različitim kulturnim, političkim i sociološkim tradicijama, ili „harizmatiskim“ političkim pokretima. Ostaje činjenica da velik deo (ne samo) zapadne kulturne tradicije „proističe iz institucionalizacije vrednosti i ideologije takvih pokreta, naročito različitih ogranaka hrišćanstva i racionalističko-revolucionarnih 'ideja' Prosvetiteljstva...“ (Parsons, (1951) 2009:325). U suštini, socijalna analiza nije osuđena na ideološku poziciju, što ne znači da njene pojedine analize i razvijene hipoteze nemaju prepoznatljivu društvenu ulogu obeleženu specifičnom političkom „konjunktrom“ i karakterističnim raspoloženjem sociologa, bilo da se radi o reakciji na individualizam, borbi protiv totalitarizma, liberalnoj ortodoksiji ili insistiranju na kapitalističkoj demokratiji. Ideologije uslovljavaju društvene napetosti i sukobe. Uostalom jedan aspekt Džejsms

Kolemanove vizije sociologije kao teorije *racionalnog izbora* sastoji se u tome da ona može biti primenjena na javnu politiku. Jer „jedan od kriterijuma za procenjivanje rada u društvenoj teoriji jeste njen potencijal da bude od koristi javnoj politici, politici koju vodi vlada“ (navedeno prema: Ricer, 2009:255). Otuda i uspon sociologije nije rezultat samo, čisto intelektualnih, a kamoli „naučnih“ tokova svoga doba.

Svakako, Mirko Kosić u tom nije izuzetak. Tim pre što je proces stvaranja sociološke teorije daleko od savršenog intelektualnog procesa *međusobno povezanih ideja koje omogućuju sistematizaciju znanja o društvu, objašnjenje tog društva i predviđanje njegove budućnosti*. Jedno realistično gledište smatra da na društvenu teoriju, isto kao na društvo, utiče širok spektar političkih faktora. „Koja će teorija postati važna, a koja ne, zavisi od političkog procesa i odnosa političkih snaga u društvu“ (Ricer, 2009:36,37). Neki koji se profesionalno bave društvenim pitanjima, pišući političke knjige, ističu svoju najpreču dužnost da to otvoreno i kažu, ističući da sve što govore „izvode iz određenih ishodišnih vrednosti“, potpuno sigurni da izložena uverenja nisu određena njihovim ličnim interesima (Hajek, 2012:7). Slično, i Kosić u predgovoru svoje prve knjige *Moderna Germanija* (1912), koja nije imala „literarnih ili naučnih pretenzija“, opisujući svoje *doba relativizma*, gde bi se svakom delu mogao dati podnaslov „Kako ja vidim“, ili bolje reći kako bi čitalac mogao naći podnaslov njegovoj knjizi „Kako ja hoću da vidim“, izričito i nedvosmisleno je zapisao: „Ja (Kosić) gledam i vidim, kao Jugosloven, kao protivnik jednog osvajačkog naroda (nemačkog), od koga je ne samo naša politička i ekonomska, nego i kulturna budućnost ugrožena“ (Kosić, 2012:VIII). U pogovoru knjige, uzimajući u obzir strukturu srpske čitalačke publike, Kosić ističe kako se „morao odreći sklonosti da pojedine pojave upoređuje sa pojavama drugih, minulih i živih kultura, da svuda daje genetički opis, da prati procese endogenog kulturnog stvaranja i ukazuje na tragove akulturacije“. Jer „metodi i stil imaju socijalne funkcije“, a pisac se prema životu može odnositi „samo subjektivno“ s obzirom na to da „u neličnoj kritici ima mnogo više uobraženosti“, koja „ne priznaje svoje slabosti“ (isto, 307–308). Raznovrsnost pojava, prema Kosiću, onemogućava jedinstvo stila koji se primenjuje u analizi u rasponu od feljtonskih opisa do apstraktnih akademskih rasprava.

Sve to ukazuje, kako je zapazio Robert Merton, jedan od najznačajnijih sociologa 20. veka, tvorac sociološke teorije srednjeg obima, koliko je zanimanje istoričara ideja, kao i svako drugo, izloženo opasnostima svog zanimanja, intrigantnim i razdražljivim, naročito kad pokušavaju da identifikuju istorijske kontinuitete i diskontinuitete ideja, tražeći kontinuitet tamo gde on ne postoji, ili ne nalazeći ga tamo gde on zaista postoji, veoma brzo utvrđujući „postojanje raznih preteča, anticipacija i nagoveštaja ideja, u mnogim slučajevima, gde dublje istraživanje otkriva da je to samo

tvorevina mašte“ (Merton, 1998:32). Društvena nauka nije samo ono što „što propisano priznati naučnici rade“ u konkretnom času, već i ono što su socijalni teoretičari u prošlosti uradili, ne radeći čak ni stvari iste vrste. Međutim, oni upotrebljavaju različite konstrukcije i prisećaju se raznih tradicija svoje discipline, prirode predmeta kojima se bave, potrebe koja se oseća za značajnim radovima, radi širenja perspektive, ali i osećanja intelektualne i moralne nelagodnosti, u pogledu pravca u kojima se njihove studije kreću (Mils, 1998:21). Naravno, svi ne dele to osećanje. Tim pre što svako doba ima svoj način čitanja i slavljenja dela i autora, ostavljajući po strani njihove doprinose koje će možda druge generacije ponovo otkriti (Lalman I, 2004:11) smeštajući ih u društveni, kulturni i institucionalni kontekst. Sociolog Karl Manhajm se potrudio da pokaže „kako se političko-istorijsko mišljenje u svakom danom slučaju različito oblikuje u skladu sa različitim političkim strujama“ (Manhajm, 2010:175), čiji su idealno tipski predstavnici u 19. i 20. veku: 1) birokratski konzervativizam, 2) konzervativni istorizam, 3) liberalno-demokratsko građansko mišljenje, 4) socijalističko-komunistička koncepcija, i 5) fašizam. To se može lako videti i na primeru prećutane sociologije Mirka Kosića, koja nije shvatljiva izvan ovog političkog spektra, naročito između konzervativaca i komunista, socijalista i fašista, međusobnih mržnji i nesloga. Pored ekonomskih, motivi povezani sa njima uvek su oblikovali i određivali ličnost. „Stoga nečije zanimanje ili, još više, mesto koje zauzima u društvenom okviru uvek postaje manje ili više važan sastojak karaktera“ (Manhajm, 2009:330). Kosić je često opisan kao konfliktna ličnost, koja čak i u teorijske radove unosi svađalačke elemente (B. Milić) svoje nestabilne i prevrtljive ličnosti, koja je sistematski nastojala da izgradi vlastitu karijeru na polju politike i nauke koje povezuje ideologija, ali i ambicija jednog darovitog čoveka kome su zajednica porodice, naroda i države trajni oblici stabilnosti, uravnoteženosti, organskog rasta u socijalnoj sferi (Kosić, 1934a: 69).

Igrajući ulogu sociologa koja se tek javljala u Srbiji, Kosić, objašnjavajući činioce koji su strukturisali njegovo mišljenje, polazi od tog, da „društvo“ ne postoji izvan meta-fizike, ni kao organizam niti kao super-organizam, već je samo u svrhe naučnog istraživanja dano kao „zbirni naziv za socijalne odnose i socijalne tvorevine“ (isto, 22). Pri čemu je za sociologiju od naročitog interesa njen odnos s biologijom i psihologijom s jedne strane i istorijom, s druge strane. Odnos s istorijom nije nimalo prijatan jer se „radi o jednom odnosu večitog trvenja i nesnošljivosti“, u kome je istorija „svagda od vlastodržaca uvažavana i darežljivo negovana“, dok sociologija dolazi kao „opozicionerska“ nauka koja pokušava da „sve postavi na svoje mesto“, bez katedri, instituta, pristupa u akademije, kredita i subvencija, bez svega onog što omogućuje „život i procvat“ (isto, 26). (Uostalom, slično je i danas.) Posebno, kao poentu, Kosić nam objašnjava

odnose na (srpskom) univerzitetu, gde se do katedre može doći putem: 1) kumstva ili drugarstva s nekim predvodnikom moćne klike, 2) zetovstvom (tazbinom), 3) po „papacitetu a ne kapacitetu“ uticajnih prijatelja ili moćnika, 4) doušničkim i tričiližinskim zaslugama kod vladajuće klike fakulteta, 5) kao nagrada za skrušeno udvaranje „našem uvaženom velikom itd“ (pridržavanje kaputa, otvaranja vrata i slično). Naposletku, ali vrlo retko u smislu zakona, dovoljne naučne klasifikacije i potrebe stvarne nastave. Cilj rada i poziv na katedru je takođe mnogostruk: 1) materijalno zbrinjavanje, 2) sticanje ugleda (iako samo u uobraženju dotične gospode), 3) kao odskočne daske, „trambuline“ za druge karijerističke skokove, 4) retko radi mogućnosti ozbiljnog naučnog rada koji proističe iz ljubavi za nastavnički poziv (Kosić, 1934a:216). Reč je o kvalitativnoj dekadenciji univerziteta koja se ogleda u aktivnom promicanju (napredovanju) „nekvalifikovanih“ i pasivnom tolerisanju koterijaških zloupotreba njegove „autonomije“ (isto, 217), nastavkom duhovne klime jednog nesrećnog doba kada je sva Srbija „bila samo jedan ćepenak“ (J. Škerlić) pun zlobe, ogovaranja i mržnje (Vujić [1925] 2006:100). Pojava se može sagledati kao deo tradicije otpora promenama, destrukcije vrednosti u funkciji tehnologije vlasti, kao svojevrсно duhovno nasilje antiintelektualizma (v. Šutović, 2009). Zar i Fridih II (pruski kralj), koji se istovremeno divio Volteru i prezirao ga, nazivajući ga „skupom dvorskom budalom“, podsmevao religiji a kasnije filozofiji, verujući da je „za svakoga važnije da vari nego da spozna šta je suština svih stvari“, nije napisao „crno na belo: kada želi neku provinciju da naročito strogo kazni, onda naredi da njome upravljaju literate“ (Man, 2012:10,64,65). Literate u Srbiji uvek su imale političke aspiracije koje su neke dovele do oreola „oca nacije“.

Sam Mirko Kosić, čijim životom je upravljao „tajni instinkt“ politike, snažnije nego literatura i nemački stil mišljenja, pišući o ugroženosti kulture i društvenosti, zamerao je intelektualcima koji ne samo što se odlučno ne opiru zlu militarizma i šovinizma, materijalizma i imperijalizma eksploatora, već im u velikom delu služe. Tako su široke mase svih naroda izgubile „veru u intelektualce, u snagu njihovog karaktera i moć njihovih ideja“ (Kosić, 1934b:228). Prema Kosiću, kad već preti „crvena lava da proguta sadove i naselja bogatuna i radnika bez razlike“, kasno je za „zaokrugljene i tanane teorije“. One se mogu primeniti u *kritici rada* onih koji treba da spreče nesreću (revoluciju – M.Š.) i obrazovanju većeg broja članova društva za „naučno pozitivno shvatanje društvenog života, osposobljavanje za sistemsku integrativnu društvenu reformu“ (dakle socijalizaciju – M.Š.). U ovoj primeni, Kosić vidi „socijalni poziv“ društvenih naučnika. Radi se o njegovoj funkcionalizaciji, kako bi kasnije klasici funkcionalizma rekli, o složenom prilagođavanju s obzirom na odnos ideologije i realnosti društvenog sistema. Moguće, Kosić je verovao, ili bio na tragu

onog što je Talkot Parsons (bard funkcionalizma) opisao kao „posebno predviđanje sociologa da se 'komunizam' neće ostvariti i sve raširenije shvatanje da njegovo ostvarivanje nema perspektivu, iznudiće dalekosežne modifikacije ideologije“ (Parsons, 2009:539), bez obzira na njeno širenje, pošto ono ne može večno da traje. Nezavisno jedan od drugog, Kosić i Parsons, koji je pokazao Amerikancima kako funkcionise njihovo društvo, smatrali su E. Dirckema, M. Vebera i V. Pareta glavnim stubovima savremene sociologije (v. Kosić, 1934a:107–135; Parsons [1951] 2009:52). Kritičari i ideološki „čistunci“ danas zameraju Kosićevoj sociologiji njenu konzervativnu zasnovanost na teoriji elita, pre svih, Pareta, ali im ne pada na pamet da ospore Parsonsov pokušaj da u *Društvenom sistemu* ostvari Paretove namere. Oni uopšte ne uzimaju u obzir da je Drugi svetski rat, u kome se spori Kosićeva politička uloga „služenja državi“, „pojačao poverenje u sociologe“, naročito u SAD, gde su se mnogi od njih pridružili informativnom odelu ađutantske službe i istraživačkom i analitičkom odelu službe strateških oružanih snaga, uključujući skorašnje emigrante iz Evrope, pripadnike neomarksističke frankfurtske škole (Smit, 2001:15, v. Katz, 1987; Stouffer, 1949).

Kosić se posebno pozabavio odnosom *sociologije i politike*. Ističući sva neprijateljstva koje je sociologija kao nauka o društvenom životu morala da izdrži i savlada, Kosić trvenja između sociologije i politike smatra neminovnim, jer se s različitog gledišta bave istim pitanjima, tako da ljudi ne umeju opaziti njihovu razliku u cilju i metodi i osporavaju kompetenciju i stručnost sociologa, s prostim razlogom što se radi o pitanjima o kojima može „svako“ govoriti. Naročito je naglašavao da „patriotizam“ u vulgarnoj formi i „eksploatacija ideje otadžbine u posebne interese“ predstavlja jednu od najvećih smetnji sociološkog spoznanja. Onima kojima su „miliji njihovi grupni interesi, draže njihovo lepo mišljenje o sebi, dragocenije iluzije o ulozi koju igraju u životu svoga naroda ili države i čovečanstva, nego stvarno poznavanje i razumevanje sviju tih odnosa“, sociologija je „nesnosna, mrska kao neka rezignirana i pametna žena u društvu razuzdanih i glupih ženki...“. Za Kosića „politika je arena boraca pod obrazinom iluzije“, od koje žive oni čije je vreme prošlo ili će možda jednom doći, oni „koji veruju da će biti gospodari sveta. Iluzijama se krasi aristokratije, iluzije nose radničke mase...“ Sociologija može biti stvar otrežnjenja, jer ne postavlja norme „kako treba da bude“, što čini etička socijalna filozofija, već učestvuje u građenju budućnosti širenjem sociološkog shvatanja kulturnog života. Otuda kaže Kosić: „Sociologija može dakle i sama da bude socijalna sila, ali to ne treba shvatiti kao njezin cilj, zadatak, nego kao njezino dejstvo, plod njenog delovanja kao nauke: utvrđivanja i učenja istine“. Ona razotkriva mnogo skrivenog i tajnog u životu i radu partija, klasa, nacija i rasa, cepa ideološke nanose ličnih i grupnih interesa, rasvetljuje sujete,

ambicije pojedinaca i grupa, izvlači na površnu „legiju parazita društva i naroda“, što izaziva otpor i mržnju svih prikrivača istine o društvenom životu. Tako da sociologiju gone „parazitski i hipokratni režimi (naročito pod obrazinom nacionalizma, odnosno šovinizma ili demokratije i slobode) kao što je crkva gonila one koji su učili istinu o vasijskom poretku“. Suverenost sociologije u proučavanju društvenog života, prema Kosiću, učiniće i politiku realnijom i izdvojiti pitanje čiste ideologije od pitanja interesa koji se mogu racionalno organizovati, pri čemu će morati nestati profesionalni politikanti, povorke drekavaca i špekulanata, koji se bore protiv sociologije, boreći se za svoj unosni život u politici interesa. Sve to pokazuje zašto je Srbima naročito „potrebna sociologija“ i zašto je ona kod njih „gore dočekana no u drugom svetu“. Uzrok Kosić vidi u tradicionalnom „otrovnom bakcilu“ jedne crne strasti u „kojoj se genije više rase salama kao pravi manijak“. Kosić nije siguran koliko je ta strasna netrpeljivost (koja je i danas u slučaju samog Kosića jako prisutna – M.Š.) „plod slovenske krvi“, a koliko li je „zaraza Orijeanta“, ali mu ostaje fakat da je srpski narod jedan od najnetolerantnijih naroda u pitanjima religije, kao i društveno-političkim pitanjima, od „vlastele i knezova“, do „Karađorđeve odsečene glave (...) jučerašnjih revolvera i sudanija“. Knezovi nisu samo politički, već i knjiški. Slobodna reč, samo ako je nepoćudna, besno je žigosana, kao plod nevaljalaca, ljudi zadnjih namera, uz viku i graju „trijebimo Gubu iz torine“.

Sociologija, kako je objašnjavao Kosić, „predpostavlja minimum tolerancije javnosti“, ali ga i sa svoje strane može stalno uvećavati. „Netolerancija“, kaže Kosić, „isključuje saradnju i sprema borbu, otežava evoluciju i sprema revoluciju, iracionalni prelom i proboj snaga na jednom ili na drugom socijalnom području. Ko ne trpi diskusiju ideja, izaziva borbu materijalnih snaga i u svakom slučaju sprečava miran napredak, tj. uravnoteženje snaga u poretku“ (v. Kosić, 1934b:229–237). Očito, i Kosićeva misao može se razumeti kao pokušaj rešavanja apstraktnog „problema poretka“, koja ima svoje duboke korene u zapadnoj socijalnoj misli od Hobsa do Parsonsa, značajnih za modernu sociologiju. To je Entoni Gidens (1999:141) nazvao *mitom o problemu* poretka, dovodeći u pitanje uobičajeno tumačenje političkog utemeljenja Dirkemove sociologije (isto, 144) koja se snažno oslanja na ideološki konzervativizam.

U pozadini svih sociologija Kosić je nalazio neko osnovno sociološko-filozofsko pitanje kao što je „red i sloboda“, „socijalna prinuda i lično dostojanstvo“ ili „solidarizam kao stvarnost i kao ideali“, i druge varijante osnovne teme „sudbina čoveka i zemlje“ kod Francuza. Engleska sociologija to pitanje praktično postavlja, kako je moguće zadovoljiti čoveka u društvenom životu, dok Amerikanci traže tehničke uslove za spontano organizovanje individua u grupe. Za Nemce se sociologija odnosi na

probleme „forme, materije i duha“ društvenosti. Nemci su nekad tvrdili da je „nekakva sociologija“ izmet „frivolnog latinskog duha“, a kasnije uporno dokazivali da je anticipirana u „čistoj nemačkoj“ idealističkoj filozofiji Hegela, Fihtea i u socijalno-političkom romantizmu Adama Milera i Fridriha Šlegela (Kosić, 1934a:160,162).

Međutim, iako sociologiju ne smatra „praktičnom“ naukom, Kosić dozvoljava da ona može svojim rezultatima imati i praktično-politički značaj, s obzirom na to da sociolog ne proučava društveni život „kao minerolog mineral“. One grupe, partije, klase i nacije koje ne zadovoljavaju objektivne i tanane analize socijalnih pojava formiraju svoje „sociologije“, promovišu ih u javnosti, na katedrama, štampi i kongresima, postoje „patriotska“ socijalno-naučna društva, katolički kursevi „sociologije“, pazi se kao u Americi da neki „radikal“ tj. socijalistički orjentisan naučnik ne dođe na katedru sociologije, a „u Sovjetskoj Rusiji može postojati samo marksistička sociologija“ (Kosić, 1934b:230), kao što je samo postojala i u „nacionalnom komunizmu“ ili „protestanskom“ staljinizmu bivše Jugoslavije, u kojoj je sociologija „insajderski“ nadzirana i „komesarski“ kontrolisana kao „buržoaska“ nauka, a Mirko Kosić gotovo zaboravljen. Zato nije iznenađujuće što prigodne publikacije o institucionalnom razvoju sociologije u Jugoslaviji i pedesetogodišnjici sociologije u Srbiji (1959–2009) uopšte, ni jednom rečju, ne pominju čak ni ime Mirka Kosića (v. Bogdanović, 1990;2009). Savremena *sociologija generacije* samo navodi ime Mirka Kosića, kao pripadnika prve generacije sociologa u Jugoslaviji (v. Kuljić, 2009:153). Slično je i u prvom pregledu sociologije i društvenih nauka u prvoj Jugoslaviji Đorđa Tasića (1938), u kome se u „prvom redu“ samo spominje kao mlađi sociolog „g. M. Kosić, o čijim radovima će biti više reči u pregledu literature“ (vidi: Tasić, [1938] 2005:249). Pregled udžbenika sociologije dan je u tadašnjem *Sociološkom pregledu*, knj 1, 1938, gde je *Uvodu u opštu sociologiju i Problemima savremene sociologije* (1934) M. Kosića posvećeno svega deset redova.

Sve u svemu, kako bi kazao sam Kosić, opisujući rezultate socioloških istraživanja svojih jugoslovenskih savremenika, „dosta mršavo“. Jer ne postoje nikakve posebne ustanove za razvijanje jugoslovenske sociologije, iako je kao nastavni predmet sociologija uvedena u Zagrebu od 1909. godine, povezana s kriminologijom, na čijoj je katedri profesor Ernest Miler (očito Nemač – M. Š.) propagirao učenja H. Spensera, L. Gumploviča i F. H. Gidinsa. Zahvaljujući toj okolnosti, možda u Hrvatskoj nije došlo do ideološke prevlasti marksizma kakva se mogla zapaziti u Srbiji. Kosić je od 1922–1925 pored statistike i ekonomske politike u Ljubljani predavao i opštu sociologiju, a tek krajem 1931. (kao politički projekat – M.Š.) opšta uredba o univerzitetima ustanovljava katedre za sociologiju (sa statistikom) na pravnim fakultetima i „ruralne sociologije“ (s naukom o zadrugarstvu) na poljoprivrednim fakultetima (Kosić, 1934b:116–117).

Sam Kosić pokušavao je da afirmiše sociologiju, pa i pokretanjem jednog socijalno-naučnog časopisa, *Društveni život* (1920/21 i 1930). U Zagrebu je već godinama delovalo sociološko udruženje sa širokim enciklopedijskim shvatanjem sociologije.

Prve sociološke ideje u Srbiji dolazile su kroz marksizam, preko ruskog narodnjaštva, koje je, smatra Kosić, Svetozar Marković „uspešni vulgarizator i daroviti propagator“ učinio decenijama ideologijom prirašćajuće intelektualne Srbije, što im nije smetalo da nastupaju i kao vatreni rodoljubi pa i agresivni šoveni. To je mobilisalo nacionalno-ideološke i građanske elemente buržoazije protiv prevratničkih ideja nove „socijalne nauke“, koja je kao socijalna ideologija „dosledno propovedana i jedinstveno zastupana“ u Jugoslaviji, kroz marksističke časopise, originalne sociologije, poput one Filipa Filipovića, *Razvitak društva*, 1924. Ovakav razvitak Kosić tumači kao prirodnu posledicu „zanemarivanja naučne sociologije od strane države i društva“ (Kosić, 1934b:109–110).

Početak 20. veka oživljena su interesovanja za modernu sociologiju četiri socijalna pokreta: 1) socijalizam, koji je s industrijalizacijom zemlje i proletarizacijom sela sticao realnu osnovu u svim jugoslovenskim krajevima; 2) nacionalizam, koji se bavio pitanjem suštine nacionalne zajednice, teorijskim razmatranjem pitanja narodnog jedinstva, naročito Srba i Hrvata; 3) feminizam, koji se razvijao pod spoljnim uticajem; 4) kod Slovenaca i delom kod Hrvata „hrišćanski socijalizam“. Kao podršku za sociološka istraživanja posle Prvog svetskog rata, Kosić uzima pokret *agrara* ili „zelene internacionale“, ističući da su „ideje prave sociologije“ prodrle kod Jugoslovena tek posle 1910, što se, da li slučajno, poklapa sa početkom njegovih socioloških preokupacija. U zemlji „čiste“ partijske politike „uopšte teško se razlikuje nauka i politika“, tako da su sociološke studije pisane sa manje ili više ideoloških primesa (Kosić, 1934b:111,114,116). Smesa nauke i politike, za Kosića, znači nenaučnost. Otuda, objašnjavajući i posmatrajući veze i pojave politike, nauka se može doticati političkog života, ali se politici ne sme dozvoliti da cenzuriše nauku, jer to ugrožava njenu slobodu akademske autonomije kao bitnu oznaku kulturnosti. Eventualna zloupotreba nauke, odnosno njeno suzbijanje, može se vršiti samo u okviru objektivnih merila i ciljeva nauke (isto, 144).

Svakako kao propagator nacionalnih ideja, Kosić je u novonastaloj državi video veoma moćnu organizaciju za širenje civilizacije, ali i da nedostatak državne tradicije onemogućava državi da svojim narodima ulije više energije i vrednosti nego što od njih prima. Od energije naroda koju unose u nove države presudno zavisi i proces njene civilizacije. Ona sociologiji pruža priliku da na jednom srazmerno malom prostoru (društvenoj „laboratoriji“ – M.Š.) proučava čitav niz procesa i pojava, kroz privredni razvoj od primitivnih stočara do industrije i bankarstva, razvoj porodice

od patrijarhalne zadruge do građanskog braka, razvoj prava od običajnog do „slobodnog“, formiranje buržoazije, kapitalizma, intelektualne klase (elite), plemenske, partijske i klasne borbe, pojave odmetništva, hajdučije, kačaštva, komitskih akcija. Sve to moguće je posmatrati u „jednoj jedinstvenoj izukrštanosti“, drevnih i modernih elemenata, oblika i sadržaja, stvaralačkog i razornog (isto, 219–220). Polazeći od činjenice nepostojanja „pravog građanstva osim palanačkog“, Kosić je upozorio na ono što se i danas dešava, da „ćemo od kapitalizma dobiti armiju proletarijata i gomilu provizionasa“, čije će vođe biti stranci (Kosić, 1934b:184–185), dakle jednu vrstu (neo)kolonijalnih odnosa.

Međutim, kao intelektualni dogmatik, talentovan naučnik i političar, Mirko Kosić je gledao *politiku* kroz *sociologiju* i životni *napredak*. „*Bio je sklon nacionalizmu*“ i, kako svedoči njegov prijatelj Fedor Nikić, „*duboko neprijateljski raspoložen prema boljševičkoj varijanti širenja marksizma i antinacist*“ (navedeno prema: Tomin, 2011:280,281). Moguće da je i to uticalo da bude etiketiran kao fašista i germanofil. Nastojeći da se izdigne iznad dnevne politike neodvojive od ideologije pitanja koja su podelila konkurentne tradicije za koju mali broj teoretičara politike o „misliocima“ i „iznimima“ ima lepu reč (v. Hejvud, 2005). Kosić je u ideologiji, kao ogledanju i delovanju socijalne stvarnosti u svesti pojedinca i grupa i intelektualnom nagonu za važenjem, sigurnošću i „ćarom“, čiji su razrađivači intelektualci u službi „bivših“ ili aktuelnih vlastodržaca, ili oni koji dolaze „iz predso-blja istorije“, video neizmernu opasnost za sociologiju, kada se „ideološke naklonosti u njoj pretvaraju u naučne teorije“ (Kosić, 1934a:227,229). Za Kosića „ideologije su socijalno opasne, kada se ne prozire njihova uloga obrazine za partikularne interese“, a mogu biti konstruktivne kad afirmišu opšta merila za delovanje u okviru zajednica (isto, 228). Kao što se i danas radi, Kosić je poziciju mnogih mislilaca i sociologa, ipak, ideološki definisao. Tako je Platon „kolektivistički ideolog a Aristotel 'realista' konzervativac“. Makijaveli izrazit ideolog „nacionalne autoritarne države“. Žan Boden prvi izraziti pozitivista i prvi preteča dinamičke sociologije. Od Marksa potpuno apstrahuje njegovo epohalno značenje rodonačelnika političke ideologije marksizma – socijalizma, kako bi mu obezbedio jedno od prvih mesta u nizu osnivača sociologije, kroz čije analize ekonomije i sinteze ekonomske sociologije izbija „talmudski fanatizam i starozavetno vizionarstvo“. F. Tenis je „patrijarh nemačke sociologije“, u čijoj sintezi se ukrštaju najraznovrsnija idejna strujanja 19. veka: „Spenserov evolucionizam, Štajnov sociologizam, Marksov ekonomizam, Hegelov dijalektizam, Šopenhauerov voluntarizam, historizam Samnera i Fistela de Kulanža, pa racionalizam, čak Hobsa“, kojim se osobito bavio. Dirkemova „teorija“, smatra Kosić, jeste „rekonstrukcija društva u korporativističkoj ideologiji“ jednog autoritativnog talmudskog dogmatika i skoro mističnog fanatika

objektivističke metode i šefa francuske sociološke škole. Dok je Maks Veber sociolog „izrazitog političkog temperamenta“, „jedan od roda Makijavelija“, a V. Pareto jedan „od rodonačelnika spasonosne nauke o čvrstoj vladavini i duhovni potomak Nikolo Makijavelija“ (Kosić, 1934a).

Sve to pokazuje da i Kosić naglašava svoj dug konzervativnoj ideologiji i skoro da je nepotrebno ispitivati stav da je Kosić imao konzervativna politička shvatanja, s obzirom na to da je vrlo često iskoračavao u sferu praktične politike i bavio se konkretnim političkim problemima svog vremena povezanim s istorijskim i političkim strukturama. Zanimajući se za razumevanje strukture intelektualnih i društvenih pokreta, ostao je u granicama statičkih istraživanja formalne sociologije, koja je do sada „najvećim delom težila da isključivo *statično* prouči društveno postojanje čoveka...” (Manhajm, 2009:346). Treba otvoreno reći da u Kosićevoj misli postoji upadljivo nepostojanje bilo kakve jasne teorije društvenih promena i ukazati da je taj problem, ideološki determinisan, bio izvan polja njegovog interesovanja. Stoga i na čisto teorijskoj ravni njegova sociologija, posebno kad označava šta „jeste“, a šta „nije“ sociologija, nije u potpunosti ideološki „razoružana“ i ostaje politički privržena uspostavljanju „reda“, održavanju tradicionalizma zajednice „kuća – zadruga – selo – narod kao biološko-organskog korena 'društva'“ (Kosić, 1934a:90–91). Skladno takvoj privrženosti, Kosić definiše sociologiju kao teorijsku nauku o socijalnim odnosima i procesima, a ne nekakvu manje-više utopističku „reformologiju“. Ona nije neposredno „praktična“, ni epski „zanimljiva“, ni politički aktovistička, već ustanovljava i objašnjava relativitete u socijalnom zbivanju, ne filozofirajući o smislu i vrednostima socijalnog života. Ona nije ni enciklopedija ni „korpus“ socijalnih nauka, ni filozofija. „Treba dakle biti načisto“, imperativno je izričit Kosić, „svaka neposredna reforma društva, svaka želja ili pokušaj za neposrednom utopijom na nj ni svako disertiranje oko toga nije sociologija, ma koliko se nametljivo ili naivno to tvrdilo“ (Kosić, 1934a:5–11). Sociologija kao nauka o ljudskom društvu i kulturi treba da produži svoje perspektive, „jer ako se ograniči na građu iz sadašnjosti društvenog života preti joj opasnost politiziranja ili literatiziranja, a njeni su naučni zadaci trajniji, mogućnosti misaonije nego da izmećari dnevnoj politici ili zabavlja radoznale duhove“ (isto, 13,28). Ovaj Kosićev odnos prema onom šta po njemu „nije“ sociologija nije samo pitanje objektivnosti i neutralnosti naučnika, već mnogo više arbitarnost ideologa, koji zarad očuvanja stabilnosti i sigurnosti poretka, zatvara čak i mogućnost svake dinamične promene društva, s drukčijim ideološkim predznakom. Time ne samo da se zatvara mogućnost društvene alternative, koja je apriori isključena, već se dovodi u pitanje i sama mogućnost slobode izbora kako pojedinaca tako i grupa ili društva u celini.

Paradoksalno, i višedecenijsko prećutkivanje Kosićeve sociologije ima sličnu matricu, sa komunističkim ideološkim predznakom u službi njene dnevne politike obračuna sa „buržoaskom“ istorijom i njenom sociologijom, oličenom u Kosićevim delima *Uvod u opštu sociologiju* i *Problemi savremene sociologije* (1934), pisanim prema postulatima formalne sociologije, bez jedinstvenog metodološkog okvira jedne sociološke škole, bez druženja sa izvornim tekstovima dela glavnih protagonista teorijskih pravaca dotadašnje opšte sociologije, čiji je prikaz sažeto na nivou vremena sumarno dan, ali nikakav udžbenik ili priručnik, pa ni Kosićev, makar bio prvi u Srba, nije mogao zameniti susret sa velikim delima sociologije. Mogao je podučiti smislu njenog razvoja i uobličavanja, ali nije mogao imati „sociološki kompleks krivice“ njenog autora, u kome jedna „ružna činjenica“ ubija njegovu sociologiju. To potvrđuju oštre polemike i osporavanja povodom nastojanja i pokušaja jednog dela srpske sociološke zajednice da Kosićevo ime ponese nagrada sociološke asocijacije, koja bi najuspešnije srpske sociologe, samo simbolički, podsećala na „začeće“ njihove discipline. One su još jedan argument ili dokaz više o postojanosti mita o neutralnosti u društvenim naukama (v. Hejvud, 2004:39).

Valjda će vreme, a sociologija je počela time, kako je pisao Mirko Kosić, da „sve postavi na svoje mesto“, i da odredi „pravo“ Kosićevo mesto u srpskoj sociologiji. Možda je to mesto ponajbolje odredio sam Kosić, shvatajući svoj rad kao „delo propagande za istinsku naučnu sociologiju s obzirom na toliko rasprostranjene krive pojmove o njoj“, čiji je cilj konkretizacija interesovanja koje za sociologiju nesumnjivo postoji (Kosić, 1934b: predgovor). Još je vrlo aktuelno i potpuno savremeno njegovo upozorenje, o kome bi sociolog morao i te kako voditi računa, da se socijalne bolesti leče istinom. „Ne vredi da lažemo druge, jer samo varamo sebe“ (isto, 227).

Radeći mnogo više na grančicama sociološke propagande, koja je daleko od debla teorije, Kosić nije uspeo u svom naumu. Svakako da pre nego što nešto počnemo da pišemo nećemo prvo posegnuti za Kosićevim delom, kao osobom koja nas intelektualno uzbuđuje, ili primerom izvrsnosti. Ali kao onaj ko je pročitao gomilu radova iz sociološke teorije (i ne samo nje) mogu reći da Kosići među nama nisu baš brojni. I pored toga što je propaganda nesumnjivo uvek vezana s nekom ideologijom, delim pozitivistički stav sociologa Artura Stinčkoba (1999:260) „da ćete na deblu učiniti nešto korisno samo ako mu pridete sa grančica“. Dovodeći nas u vezu sa prethodno postojećim teorijama, što je nužan ali ne i dovoljan uslov za konstituisanje discipline, Kosić je učinio nešto korisno za konstituisanje sociologije u Srba. Stoga zaslužuje sećanje sociologije, koja podrazumeva ne samo znanje o njenoj primeni, već i neophodno znanje o njenoj istoriji i učesnicima, koji su poput Mirka Kosića pisali u strasnom riziku vlastitog imena.

Milojica Sutovic

MIRKO KOSIĆ'S IDEOLOGY AND THE IMPOSED
SILENCE ABOUT HIS SOCIOLOGY

Summary

Theories, approaches to and systems in the field of sociology reach their peaks and gradually disappear, one after another, leaving behind the fact of oscillations between acceptance and prestige, the rise and fall, interconnected with the profound transformation of types of social mentality and domination of ideological orthodoxies that shaped not only revolutions but the basic ideas of sociology as well. The imposed silence surrounding the sociology of Mirko Kosić cannot be understood outside the ideological-political spectrum ranging from conservatism and Communism, their mutual dissent and hatred, today taking the shapes of neo-Liberalism and anti-Liberalism. Besides observing sociology as a theoretical science on social relations and processes, that sets up and explains relativities in the social events, Mirko Kosić's sociology, attempting in a formal sense to examine social existence of humans in a static context, is not „ideologically destroyed“, moreso as it rejects as sociology any direct reform of the society, or attempts and desires for direct utopias. Kosić's handbook sociology is primarily an act of propaganda for scientific sociology, aimed at making the interests for sociology concrete. By all means, propaganda is inseparable from ideology, regardless of the type of ideology.

Ključne reči: Mirko Kosić, ideology, conservatism, sociology, silence



Zora Petrović – *Cveće*, ulje na platnu, oko 1955.

Venceslav Glišić
istoričar, Beograd

ULOGA I AKTIVNOSTI MIRKA KOSIĆA ZA VREME OKUPACIJE SRBIJE 1941–1944.

Rezime: Autor se, na osnovu uvida u arhiv Srpske narodne banke i arhive Jugoslavije, Srbije i Beograda, bavi aktivnošću Mirka Kosića za vreme okupacije Srbije 1941–1944. godine. U tom periodu Kosić je bio zamenik guvernera Srpske narodne banke, koju su osnovale nemačke okupacione vlasti i koja je bila pod njihovom kontrolom. I pored toga što je na tom odgovornom poslu izvršavao naredbe okupacionih vlasti i što je saradivao sa vladom Milana Nedića, Mirko Kosić je tokom čitavog perioda pružao veliku finansijsku pomoć Draži Mihailoviću. Pred oslobođenje Beograda pobjegao je na Zapad, najpre u Nemačku a potom u Švajcarsku, i nikad mu, za razliku od gotovo svih saradnika okupatora ili protivnika komunizma, nije suđeno u odsustvu, iako su neki niži službenici Srpske narodne banke streljani bez suđenja. To autora teksta navodi na zaključak da su potrebna detaljnija istraživanja o delovanju ove kontroverzne ličnosti u vreme okupacije Beograda, kao i o potrebi pisanja istorije Srpske narodne banke.

Ključne reči: Mirko Kosić, Srpska narodna banka, nemačka okupacija Beograda 1941–1944.

Objasniti aktivnosti i ulogu Mirka Kosića u okviru nemačkog okupacionog sistema u Srbiji nije nimalo lak zadatak za istoričara. Na prvi pogled činilo se, s obzirom na istorijsku distancu, da je moguće potpunije i objektivnije obraditi njegovu ličnost u toku okupacije Srbije 1941–1944. godine nego što je to moglo ranije. Međutim, kako je tvrdio britanski istoričar Trevelijan, brod je potonuo (tj. Kosić je umro), a na površini plivaju samo ostaci o njemu. Teškoće su što se njegova biografija počela pisati posle pola veka od Kosićeve smrti i što više nema živih svedoka koji su u toku okupacije saradivali s njim.

Na inicijativu profesora Jovice Trkulje, koji je u oktobru 2012. organizovao u Kikindi naučni skup o Mirku Kosiću, prihvatio sam da na osnovu arhivskih dokumenata koji su ostali iza njega objasnim tu po svemu kontroverznu ličnost, koja je tvrdila da je bila „najžešći“ protivnik pangermanizma i nacionalsocijalizma, a da je za vreme okupacije Srbije pristala da saraduje sa nacistima.

Da bih napisao rad o Kosićevoj aktivnosti za vreme okupacije Srbije, morao sam isključivo da se služim arhivskim izvorima, koji su uglavnom sačuvani u Narodnoj banci Srbije i koji su do sada retko bili korišćeni u naučne svrhe, jer je Arhiv Narodne banke Srbije otvoren za korišćenje tek 2010. godine. Osim toga, koristio sam sve što se moglo naći o Kosiću u arhivima Jugoslavije, Srbije i Beograda.

Prethodno o Mirku Kosiću malo sam znao, sem što je pominjan u istorijskim radovima o privredi Srbije za vreme okupacije kao viceguverner Srpske narodne banke, pa se sticao utisak da je bio viceguverner od njenog osnivanja početkom juna 1941. godine. Tek na okruglom stolu o knezu Pavlu 2003, Jovan Pejin je izneo Kosićev negativan stav prema puču od 27 marta 1941. godine na osnovu njegove polemike sa učesnicima puča povodom desetogodišnjice tog puča. Ostala dvojica autora Kosićeve biografije, Dragomir Tomin i Simo Ćirković, malo su pisali o njegovoj aktivnosti za vreme okupacije Srbije. Da bismo što potpunije sagledali njegovu aktivnost u tom periodu, najpre ćemo izneti šta su o njoj pisali Kosićevi biografi i šta je on rekao o sebi, a potom ćemo navesti rezultate do kojih smo došli najnovijim istraživanjem.

Dragomir Tomin o tom periodu Kosićeve aktivnosti piše: „Povlačeći se sa jugoslovenskom vladom, stigao je do Nikšića, ali su mu pripadnici obaveštajne službe jugoslovenske vlade dali signal da ostane u zemlji i čeka razvoj događaja. On je to, istina nevoljno, prihvatio, jer je još 1933. godine oštro kritikovao nacionalsocijalizam, poredeći ga sa boljševizmom, istovremeno ih napadajući kao nedemokratske sisteme. U Beogradu ga jugoslovenske okupacione vlasti stavljaju pod nadzor. Septembra 1941 postavljen je za viceguvernera Narodne banke okupirane Srbije. Reputacija naučnika, ali i etiketa fašiste, olakšavaju mu kontakte sa Nemcima. Prikupljene podatke obaveštajne prirode dostavlja pokretu Draže Mihailovića i Intelidžens servisu. Novcem je uspevao da snabdeva pokret Draže Mihailovića čak i da vrbuje Nemce da mu pomažu u radu. Zbog neopreznosti njegovih saradnika, Gestapo je posumnjao u njega. Uspeo je da izbegne progon i pobegne u Švajcarsku“.¹

Simo Ćirković u kratkoj biografiji o Kosiću takođe je oskudno pisao: „Pod okupacijom imenovan je za viceguvernera. Bds je sumnjao u njegovu lojalnost, pa je preko njegovih činovnika ispitivao kontakte sa Britancima. Abver je nastojao da uđe u trag njegovim kanalima finasiranja Ravnogorskog pokreta. Istragu je vodio Jozef Ertolić, nekadašnji činovnik bečke policije. Povukao se iz Beograda početkom oktobra 1944 godine, sklonivši se u Švajcarsku, gde je imao dobre veze kad je branio doktorat. U toku okupacije nije prisustvovao nijednoj manifestaciji koju su priređivali Nemci

1 *Attendite, Glasnik istorijskog arhiva Kikinde*, br. 8, str. 282–3.

i Nedićev aparat, kako je napisao 1948. godine. Bio je oženjen Austrijankom, kako stoji u dosijeu Bds². Međutim, Tomin navodi da je bio oženjen Švajcarkinjom. I to je sve što je navedeno o Kosiću za vreme okupacije Srbije.

Nemam nameru da polemishem sa prilično nepouzdanim podacima o Kosiću koja su iznela oba autora bez navođenja izvora, nego ću navesti šta je Kosić sve rekao o tom periodu svog života u polemici sa pučistima. Povodom desetogodišnjice puča od 27 marta 1941. rasplamsala se polemika između učesnika puča i Kosića u *Glasi kanadskih Srba i Američkom srbobranu*, u kojoj je Kosić napadao pučiste kao neodgovorne ljude koji su doprineli propasti Kraljevine Jugoslavije i time omogućili ustaške zločine nad Srbima i pobedu komunista. Branio je na određen način saradnike okupatora Milana Nedića i Dimitrija Ljotića, pa je ponešto rekao i o sebi pre i u toku okupacije Srbije. Za sebe pre rata je napisao da je bio „najžešći protivnik germanskog imperijalizma od 1912. do 1940. sa bezbroj pismenih dokaza“ i da je gajio mržnju prema nacionalsocijalizmu. On slikovito prikazuje te svoje stavove: 1939. je na predavanju na Kolarčevom narodnom univezitetu „pocepao“ nemačku rasnu ideologiju, a 1940. na predavanju o sociologiji rata na istom mestu „predskazao sam konačni poraz Nemačke. Po tome sam saslušan 1942. u Gestapou i bilo je upravo komično kako su hteli da doznaju moje naučne razloge za poraz koji im je predstojao“.

Između njegovih deklarativnih stavova i aktivnosti koje su usledile uočljiv je raskorak. On odbija, kako sam navodi, predlog kneza Pavla i predsednika vlade Dragiše Cvetkovića početkom marta 1941. da pojača vladu Cvetković-Maček, smatrajući to „krpežom“ i predlaže koncentraciju vladu sa Momčilom Ninčićem, za koga kaže da je verovao u nemačku pobedu. Bilo je planirano da Kosić uđe u Simovićevu vladu pre 27. marta kao predstavnik Vojvodine, što je takođe odbio. Prisustvovao je raspravi 27. marta posle izvedenog puča, na kojoj se odlučivalo koji ljudi treba da uđu u Simovićevu vladu, kada je predlagao da na položaju ministra spoljnih poslova ostane Cincar Marković, što je govorilo da je bio protiv puča kao nepromišljenog čina. Kao naučnik koji je pisao o Nemcima i imao kontakte sa nemačkim predstavnicima u Jugoslaviji, po želji Simovića razgovarao je 29. marta sa nemačkim poslanikom u Beogradu Fon Herenom da bi se saznalo kakve su namere Nemačke prema Jugoslaviji posle puča. Fon Heren „mi je bez uvijanja izrazio krajnju zabrinutost i rekao doslovno: dobro, ako ova vlada i ostaje pri paktu, kao što izjavljuje, ko nama garantuje da je kroz 6 nedelja neće oboriti neki drugi general, recimo neki Nedić“.

Kosić je u polemici sa pučistima pokušao da brani najpre ključne ljude u Srbiji zbog saradnje sa okupatorom, generala Milana Nedića i Dimitrija Ljotića, a potom i sebe. Za njih je naveo da „bez truni germanofilstva, uz

2 Simo Ćirković, *Ko je ko u Nedićevoj Srbiji 1941–1944*, str. 270–1.

uzvišeni samopregor i svakodnevnu gorčinu uniženja pred bahatim i zlo-tvorskim neprijateljem – spasavahu srpske i slovenačke glave (kao i onih Hrvata što se nađoše u Srbiji) koliko su mogli. Oni postadoše 'izdajnici' Jugoslavije i svaka saveznička 'uštva' i svaki naš tuđinski plaćenik ima 'prava' da ih naziva kvislinzima“...

„Niti sam bio nedićevac niti ljotićevec, nego dražinovac. Nediću sam pomagao koliko sam mogao da umilostivi Nemce u njihovoj privrednoj politici u Srbiji, a Dimitriju Ljotiću sam pomagao sredstvima Narodne banke (a bez znanja Nemaca) da obnovi razoreno Smederevo.“

Na primedbu njegovih oponentata da bi kao saradniku okupatora trebalo da mu sudi narodni sud, odgovarao je da narod nikoga ne optužuje nego državni tužilac, na osnovu manje ili više pravičnih zakonskih propisa. „Ako je država pravna, važi nulla poena sine lege, tj. nema kazne za dela koja nisu predviđena važećim zakonima. Moje 'direktorovanje' bilo bi takvo delo i po krivičnom zakoniku Kraljevine Jugoslavije i po međunarodnom pravu, odnosno Drugoj haškoj konvenciji član 42–55 i to sve da nisam pod maskom guvernera-zamenika Srpske narodne banke radio ono što jesam, tj. pripadao pokretu Dražinom i pomagao ga sumama no svi ostali izvori zajedno. Tito je streljao 465 mojih saradnika na tom poslu, a mene bi streljali i Nemci i Tito. Prvi nisu slutili šta sam činio, a drugi da sam mu pao šaka. Ja ću rado snositi svaku odgovornost (za ono što sam činio i za vreme okupacije i pre i posle toga) pred stvarno nezavisnim i nepristrasnim sudom. Ali suditi o životu i radu u toku okupacije mogu samo oni koji su i sami prošli kroz nju, a naročito ne mogu oni koji su živeli u punoj ličnoj slobodi ili daleko od zemlje, bez drugih rizika sem da slučajno ne padne bomba blizu njih... Ciganski je ružiti Nedića i sve one koji su uz najteže žrtve samouniženja spasavali koliko su mogli srpske glave, dok ste vi spasavali svoje.“

Kada ga je „bezimeni“ uvodničar *Glasa kanadskih Srba* napao da je tri godine kolaborirao kao Hitlerov guverner i da se „ulopao u blato“ kolaboracije kao viceguverner Srpske narodne banke, preko koje su Nemci „robili“ milijarde, odgovorio je: „Možda sam se 'ulopao' time što sam rizikujući glavu doturio Draži milijardu i 200 miliona dinara, pa zlato i valute. A nisu Nemci preko Narodne banke 'robili' milijarde, nego direktnim rekviriranjem poljoprivrednih proizvoda i eksploatacijom rudnika u svojoj režiji. A Srpska narodna banka je kao i novčaničke banke u Francuskoj, Belgiji, Holandiji, Norveškoj – isplaćivala okupacione troškove. I nigde se nije našlo da je to blaćenje njihovih najviših funkcionera i kada isti nisu rizikovali svoje glave finansiranjem nacionalnog otpora. Spominjete pok. Litričina, šefa devizne policije. On je zlato legalno – u smislu odredaba Druge haške konvencije o upravi u ratu okupiranih zemalja i odnosnih jugoslovenskih zakonskih propisa – zaplenjivao od crnoberzijanaca i odneo u šumu Draži i zato su

ga 1946. Titovci ubili bez suda kao i Mišu Markovića i Mihajla Balzarena i ostale službenike Srpske narodne banke, istinske saradnike delom a ne rečima (kao A. Pribičević i slični) generala Draže. Slava Bogdanu Litričinu i drugovima iz Srpske narodne banke.³

Sve što je do sada napisano o Kosiću i što je sam rekao o sebi, tako je malo da bi se shvatila njegova aktivnost u toku okupacije Srbije, pa sam bio prinuđen da vršim pionirska istraživanja ne samo o Kosiću nego i o istoriji Srpske narodne banke, o kojoj je takođe malo pisano. Kada je nacistička Nemačka okupirala kraljevinu Jugoslaviju posle kratkotrajnog aprilskog rata 1941, u najvećem delu Srbije sa Banatom uvedena je nemačka okupaciona vojna uprava. Ta uprava je do kraja maja 1941. obnovila aparat srpskih civilnih vlasti na tom području. U skladu sa odredbama o obnovi spskih vlasti, doneta je odluka u Rajhsbanci 10. maja 1941. da se ukine Narodna banka Kraljevine Jugoslavije i da se osnuje Srpska narodna banka. Da to sprovede u delo povereno je Francu Nojhauzenu, generalnom opunomoćeniku za privredu u Srbiji u okviru Geringovog četvorogodišnjeg privrednog plana Nemačke. Po struci inženjer, Nojhauzen je od 1927. bio predstavnik raznih nemačkih firmi u Beogradu, a od 1936. i konzul. Odluku o osnivanju Srpske narodne banke doneo je nemački vojni zapovednik u Srbiji general Helmut Ferster 29. maja, koja je objavljena u listi njegovih odredaba 31. maja 1941. godine.

Srpska narodna banka počela je sa radom 1. juna sa kapitalom od 100 miliona dinara podeljenog u 10 hiljada akcija. Osoblje nove banke činili su uglavnom službenici predratne Narodne banke Kraljevine Jugoslavije sa guvernerom dr Milanom Radosavljevićem, koji je istovremeno vršio i dužnost likvidatora Narodne banke kraljevine Jugoslavije. To je sve rađeno pod nadzorom Nojhauzena, preko njegovog komesara Jakoba Zengena, jednog od direktora Rajhsbanke, koji je bio na radu u Beogradu od 1938. godine. Kontrolu likvidacije Narodne banke Jugoslavije vršio je dr Alfred Cabel (Alfred Zabel), takođe jedan od direktora Rajhsbanke, zajedno sa predstavnikom italijanske banke Vladimirom Liguorijem. Prvi zadatak novoosnovane banke je bio da iz opticaja povuče novac Narodne banke Kraljevine Jugoslavije radi obezbeđenja vrednosti novog dinara. Za jedan stari dinar dobijan je jedan novi dinar. Prvo je počela zamena novčanica od hiljadu dinara, od 4. do 11. juna, zatim novčanica od 500 i 100 dinara, od 1. do 10. jula, i ostalog novca u oktobru i novembru 1941. godine. Određen je kurs dinara prema marki – 20 dinara za jednu marku. Već na početku rada Srpske narodne banke postignut je dogovor između nemačkog predstavnika Zabela i srpskog guvernera da se plaćanje između Nemačke i okupiranog područja Srbije vrši isključivo na osnovu kliringa.

3 Mirko Kosić, *Odabrani tekstovi 1950/51, Преуорог*, [Минхен], http://www.27mart.com/main.php?pages_id=251

Bio je to sistem robnog prometa u kome se roba plaćala robom, a uzajamna dugovanja i potraživanja utvrđivala su se obračunom bez plaćanja u gotovom, preko Srpske narodne banke u Beogradu, a u Berlinu preko Nemačke obračunske kase.⁴

Šta se događalo sa Mirkom Kosićem za vreme prvih meseci rada Srpske narodne banke? U toku aprilskog rata on se sa jugoslovenskom kraljevskom vladom povlačio do aerodroma u Nikšiću, gde mu je saopšteno da nije uzet u obzir da sa vladom izbegne u inostranstvo. Ova odluka da mora da ostane u zemlji pod okupacijom duboko je pogodila sujetnog Kosića i znatno je uticala na njegovu kasniju odluku da učestvuje u radu Srpske narodne banke pod okupacijom. Ubrzo po povratku u Beograd, početkom juna, bio je izložen ispitivanju od jedne komisije, koju je formirao Dragi Jovanović 27. maja sa predsednikom Tasom Dinićem. Ova komisija je dobila zadatak da ispita sve ljude koji su aktivno učestvovali u događajima od 25. i 27. marta 1941. godine, a koji su se nalazili u zemlji. U odluci o njenom formiranju je stajalo da „komisija ovaj rad će obavljati kao strogo poverljiv i na kraju će podneti svoj konkretan izveštaj zajedno sa svima priložima i kvalifikacijama dela pojedinih vinovnika“.⁵ Komisija je tokom rada saslušala 58 učesnika u događajima od 25. i 27. marta, između ostalih i Mirka Kosića, pod rednim brojem 9, prema spisku koji je Dinić sa istražnim materijalom predao Momčilu Jankoviću, ministru bez portfelja u Nedićevoj vladi, 5. septembra 1941. i o tome izvestio ministra unutrašnjih poslova Milana Aćimovića. Nažalost, zapisnik sa salušanja Kosića nije sačuvan, a on bi bar delimično mogao da objasni zašto se Kosić opredelio za saradnju sa okupatorom. Iz njegove polemike sa pučistima deset godina kasnije jasno se vidi da je on bio protiv puča i demonstracija od 27. marta. Iako je u emigraciji posle rata pisao da u toku okupacije nije prisustvo-
vao nijednoj manifestaciji koju su priređivali Nemci i Nedićev aparat, ostalo je zabeleženo da je potpisao Apel srpskom narodu protiv komunista zajedno sa mnogim istaknutim javnim ličnostima, kao redovni profesor Univerziteta i bivši narodni poslanik. Osim toga nalazio se u grupi javnih i naučnih radnika koji su ubeđivali generala Milana Nedića da se prihvati dužnosti predsednika srpske vlade u drugoj polovini avgusta 1941 godine.

Na osnovu sačuvanih izvora teško je utvrditi koji su motivi ili trenutak presudno uticali na Kosića da se opredeli za saradnju sa okupatorom. Prema svemu onome što je pisao između dva rata, predstavljao se kao patriota koji se bori za srpske nacionalne interese, posebno u Vojvodini, i kao protivnik dveju militarnih ideologija, boljševizma i nacionalsocijalizma, i njihovih nedemokratskih državnih sistema. U toku okupacije nešto se

4 Arhiv narodne banke Srbije, u daljem tekstu ANB 1/3, fascikla 585.

5 Istorijski arhiv Beograda, Specijalna policija, K-88, f-7, str. 9.

u njemu radikalno prelomilo kada je napravio zaokret i podržao Nedićevu vladu, koja je pokušavala da sopstvenim vojnim snagama porazi ustanak u Srbiji 1941, u kome su učestvovali i partizani i četnici, da bi na taj način spasila srpski narod od nemačkih odmazdi. To i Kosić često pominje kao motiv – da su u saradnji sa okupatorom spasavali srpske glave koliko su mogli. Pod okupacijom nije politički delovao, sem što se u Apelu izjasnio protiv komunista i podržao Nedićevu vladu. Posebno iznenađuje da je odbio kneza Pavla da sa njim sarađuje u učvršćivanju vlade, a potom i Simovića, a da je prihvatio saradnju sa okupatorom i to da bude visoki bankarski činovnik u birokratskom aparatu nacističke Nemačke, što protivreči njegovoj prethodnoj naučnoj i političkoj aktivnosti. Na to nije mogla uticati njegova supruga Margot Knabe, koja je bila nemačkog porekla, ali kontakti sa nemačkim predstavnicima između dva svetska rata mogli su imati uticaja. Podrška Nedića i Ljotića i neprotivljenje Nojhouzena bili su dovoljni da Kosić postane glavni čovek Srpske narodne banke od oktobra 1941. do kraja njenog rada pod okupacijom, početkom oktobra 1944. godine. Za saradnju sa okupatorom opredelio se kada je nacistička Nemačka bila na vrhuncu svoje moći, ali i kada je ustanak partizana i četnika u Srbiji 1941 postizao najveće uspehe.

Ako se i kolebao pola godine, konačno u jesen 1941. potpisao je ugovor o saradnji sa okupatorom. „Odlukom Generalnog opunomoćenika za privredu br. 20882 od 10. oktobra 1941. godine postavljen je za zamenika guvernera Srpske narodne banke Dr Mirko Kosić, bivši redovni profesor Univerziteta, na osnovu člana 3 Prve uredbe za izvršenje Naredbe o srpskoj novčanoj banci od 29. maja 1941. godine.“ Kosić se obavezao da će „vršiti sve dužnosti pobrojane u Prvoj uredbi za izvršenje Naredbe o Srpskoj novčanoj banci od 29. maja 1941. godine, koje spadaju u delokrug rada zamenika guvernera Srpske narodne banke, kao i one dužnosti koje inače po prirodi posla i s obzirom na položaj koji zauzima u Srpskoj narodnoj banci, dolaze u njegovu nadležnost. Dr Mirko Kosić primaće mesečno unapred na ime prinadležnosti $\frac{3}{4}$ od ukupnih prinadležnosti guvernera Srpske narodne banke pored dodataka koje budu primali bančini službenici, na osnovu principa koji za njih važi“.

Guvernera i njegovog zamenika postavljao je Nojhouzen i određivao njihove plate. Tako im je 4. maja 1942. godine saopštio da je plata guvernera 40.000, a zamenika 30.000 dinara, s tim što su obojica imali dodatak 20% na skupoću, a Kosić je primao još 600 dinara kao dodatak za suprugu. Ova odluka je bila retroaktivna i važila je od 1. februara 1942. godine. Nojhouzen se 8. avgusta 1942. obratio pismom Kosiću, u kome ga obaveštava: „za vašu aktivnost kao zamenika likvidatora Narodne banke Kraljevine Jugoslavije u likvidaciji isplaćuje se 10.000 dinara od 1. oktobra 1941. godine na teret likvidacije“, uz ogradu da to treba da reguliše

Glavni odbor za imovinsko-pravno razgraničenje Jugoslavije. Pomenutu odluku primio je na znanje dr Alfred Cabel, zadužen od Rajhsbanke za likvidaciju Narodne banke Kraljevine Jugoslavije, 3. septembra 1942. i na „osnovu njegovih pismenih naređenja izdaju se svakog meseca blagajni Srpske narodne banke odgovarajući nalozi za isplatu“. Prema tome, Kosićeva plata od stupanja na dužnost bila je 40.000 dinara, odnosno 2000 maraka, plus dodaci.

Ne zna se zašto je ovaj ugovor Kosića sa Srpskom narodnom bankom obnovljen 26. jula 1943, posle Gebelsovog proglašenja totalnog rata u Rajhu. Nojhauzen se saglasio i sa ovim obnovljenim ugovorom 9. avgusta iste godine. Iako je navedeno da je trajanje ovog obnovljenog ugovora neograničeno, ostavljeno je diskreciono pravo Nojhauzenu da „može u svako doba smeniti Dr Mirka Kosića sa dužnosti zamenika guvernera Srpske narodne banke shodno članu 3 Prve uredbe za izvršenje Naredbe o srpskoj narodnoj banci od 29. maja 1941. godine“. U slučaju razrešenja, bila je predviđena otpremnina ili penzija, a u slučaju ostavke Kosić je bio dužan da obavlja funkciju još tri meseca i da za tri godine ne stupi u službu u ustanovi koja je bila u poslovnim odnosima sa Srpskom narodnom bankom niti da bude biran za predsednika ili člana upravnog odbora takve ustanove. Srpska narodna banka uplatila je u svoj penzioni fond oko 5 miliona dinara za obezbeđenje penzije za Kosića. Pored ostalog, ugovor je predviđao da on ima pravo na jednomesečni odmor svake godine. Ugovor je sačinjen u tri primerka, jedan je ostao kod Nojhauzena, drugi kod Srpske narodne banke, a treći kod Kosića.⁶

Zagonetno je kako je Kosić stekao poverenje i Nemaca i kvislinga i da je od trenutka kad je prihvatio da bude zamenik guvernera postao glavna ličnost Srpske narodne banke. Iako je guverner bio iznad njega po funkciji, Kosić je od dolaska na dužnost potpisivao sve odluke i ugovore banke, a od 1942. to čini i kao likvidator Narodne banke Kraljevine Jugoslavije. Osim toga, svakog dana održavao je sednice guvernerstva kao najužeg rukovodstva banke od početka 1942. do maja 1944. godine, do kada postoje zapisnici sa tih sednica. Svim sednicama guvernerstva predsedavao je Kosić, uz prisustvo još dva-tri istaknuta funkcionera banke. Na sednicama guvernerstva se raspravljalo o svim zahtevima nemačke vojne uprave u Srbiji, kao i o zahtevima organizacija i ustanova Nedićeve vlade i predlagane su odluke. Nedić je prilikom posete banci 1942. izrazio „zahvalnost celokupnom osoblju na savesnom i uspešnom radu“, a i Nemci nisu sumnjali u Kosićev rad.

Svaka odluka koju je potpisao Kosić počinjala je sa: „u saglasnosti sa komesarom Srpske narodne banke“, a na kraju akta, s leve strane, stajalo

6 ANB 1/3, f-554.

je: „komesar Zengen je dao saglasnost“. Jakob Zengen, jedan od direktora Rajhsbanke, odmah posle aprilskog rata počeo je da vrši pripreme za osnivanje Srpske narodne banke, pre nego što je doneta odluka o njenom formiranju. Već 24. aprila 1941. nalazio se u filijali Narodne banke Kraljevine Jugoslavije u Užicu, u čijim trezorima su bili sklonjeni novac i akta iz drugih filijala. Tada je iz te filijale preuzeo 3,122.900.000 dinara, koje je vratio u Zavod za izradu novčanice i u druge filijale do 24. maja 1941. godine. Potom je 30. aprila doneta odluka da se pristupi izradi novčanica Srpske narodne banke, prema nacrtima koje je direktor Zavoda za izradu novčanica podneo Zengenu.

On je u Srpskoj narodnoj banci, kad je osnovana, imao zamenika komesara Šilpepera, savetnika Ministarstva privrede. Od 8. marta 1942. dobio je još jednog zamenika komesara, Froa, savetnika Rajhsbanke. Pošto je ovaj bio civilni činovnik, nije imao pravo na platu u vojsci, pa je Srpska narodna banka po naredbi Nojhauzena bila obavezna da mu stavi na raspolaganje osoblje i da snosi njegove troškove. Kosić je u Spskoj narodnoj banci igrao ulogu visokog finansijskog činovnika, koji je bio podređen nemačkim finasijskim službama. On je pripremao i potpisivao odluke, ali moć odlučivanja bila je u Zengenovim rukama. Svaka od Kosićevih odluka prevođena je na nemački i slata Zengenu, koji je svakog dana obaveštavao Kosića sa kojim je njegovim odlukama saglasan, uz kratak komentar „gornje je odobreno“. Svi računi koje je isplaćivala Srpska narodna banka morali su proći kroz ruke Zengena, pa i oni u manjem iznosu, iako je guverner imao pravo da odobrava isplatu preko 10.000 dinara, a od 5 do 10 hiljada generalni direktor.⁷

Kao likvidator Narodne banke Kraljevine Jugoslavije, Kosić je bio pod nadzorom dr Alfreda Cabela. Već početkom rada na likvidaciji, Nojhauzen je obavestio Srpsku narodnu banku 15. jula 1941. da će njegov opunomoćenik u toku likvidacije banke biti pomenuti Cabel. Njemu treba „dati sva zatražena obaveštenja, neograničen uviđaj u knjige i spise Narodne banke, ima mu se pokazati pošta koja dolazi i odlazi, sva knjiženja stanja, kao i knjiženja u naplati u gotovom, bilansi i povremena stanja, besplatno na raspolaganje personal, prostorije kao i poslovni uređaji. Visinu prinadležnosti utvrđujem ja, koje plaća banka u likvidaciji“.⁸ Kosić je bio obavezan da Cabelu podnosi izveštaje o svim važnijim događajima iz oblasti poslovnih odnosa preko pretpostavljenih starešina, a u hitnim i važnim slučajevima neposredno. Ovakav odnos okupatora prema Srpskoj narodnoj banci jasno ukazuje da Kosić nije mogao samostalno da odlučuje, već je izvršavao naređenja koja je izdavao Nojhauzen.

7 ANB 1/3, f-232.

8 ANB 1/3, f-565, 234.

Preko Srpske narodne banke okupator je vršio finansijsku pljačku Srbije. Nije tačno, kako je posle rata tvrdio Kosić, da je banka plaćala samo kontribuciju za izdržavanje okupatorske vojske i vojnih upravnih vlasti, što je bila obaveza pokorenog stanovništva prema Drugoj haškoj konvenciji. Nemačka vojna uprava u Srbiji ugovorila je sa srpskim civilnim vlastima 4. avgusta 1941. da kotribucija mesečno iznosi 130 miliona dinara. Međutim, nemačka vojna upravna vlast, posebno Nojhauzen, nije se držala dogovora, pa je ta suma ubrzo duplirana i početkom 1942. iznosila je 255 miliona dinara.

Predsednik srpske vlade Milan Nedić je u memorandumu od 16. septembra 1942. godine, kad je njegova vlada davala ostavku, tvrdio da je vlada pored okupacionih troškova do tada dala 100 miliona za smeštaj okupacionih trupa, 200 miliona za opremu SS divizije „Princ Eugen“, sastavljene od banatskih folksdojčera, i 250 miliona dinara za formiranje Ruskog zaštitnog korpusa. Nedićeva vlada je davala ostavku sredinom septembra 1942. zbog šefa nemačke policije i službe bezbednosti u Srbiji, generala SS Majsnera i generalnog opunomoćenika za privredu Nojhauzena. „S jedne strane, Majsner uzurpira pravo 1942. da komanduje Nedićevim odredima, onaj drugi Hitlerov opunomoćenik za privredu pljačka srpski narod koliko god može i preko svih utvrđenih sporazuma i svečanih garancija. On baš kao nekada dahije udara 'namet na vilajet'⁹“ pisao je Nedićev sestrić Stanislav Krakov. Takvog „bahatog zlotvora“, kako je kasnije navivao Nemce, Krasić je morao da trpi i da izvršava njegova naređenja.

Pored već navedenog, Srpska narodna banka isplaćivala je ratnu oštetu folksdojčerima, koja je u 1941. iznosila 50 miliona dinara. Za obnovu Borskog rudnika banka je dala oko 100 miliona dinara. Druga velika suma novca izdvojena za javne radove. Preko banke opljačane su velike količine zlata, samo iz Borskog rudnika i Neresnice oko 2.000 kg, ne računajući ono što je oduzeto od građana Srbije i izbeglica. Sami troškovi kontribucije enormno su rasli. U 1941. su iznosili 2 milijarde, u 1942. oko 6, u 1943. oko 7 i u 1944. godini oko 22 milijarde, što iznosi oko 37 milijardi dinara danih samo za kontribuciju.

Nedićeva vlada već 1943. nije mogla da plaća sve te troškove, pa je polovinom te godine raspisala državni zajam od dve milijarde dinara. Od ubiranja poreza i drugih dažbina prikupljeno je oko 3 milijarde, a u vrednosti od 7 milijardi štampan je novac u vidu kredita Srpske narodne banke Nedićevoj vladi. Od prodaje jevrejske imovine dobijena je jedna milijarda, od čega je nemačka vojna uprava uzela 600 miliona dinara. Srbija je pljačkana i preko kliringa Pošto se iz Srbije uglavnom izvezilo u Nemačku, a malo uvezilo, prema elaboratima Srpske narodne banke u septembru 1944,

9 Stanislav Krakov, *Milan Nedić*, 2 knjiga, str. 410.

pred povlačenje okupatora iz Srbije, Nemačka je dugovala Srbiji 501 milion maraka ili oko 10 milijardi dinara.¹⁰

Pojedinci iz vrha nemačke okupacione vlasti u Srbiji, kao Nojhouzen, koristili su svoju funkciju da se obogate. On se istakao u pljačkanju kulturnih dobara, ali i zahtevima od Srpske narodne banke da mu prodaje devize po nižem kursu nego što su trenutno vredele. Tako je 5. februara 1943. Kosić potpisao odluku u saglasnosti sa komesarom Zengenom da se Nojhausenu proda 1.000 dolara i 100 napoleondora. Kada je selio svoj štab iz Zemuna u Beograd u aprilu 1943, zatražio je kredit od 5 miliona dinara da bi opremio novu službenu zgradu.¹¹ U Srpskoj Crnji kupio je za sebe dvorac, gde je smestio opljačkano kulturno blago. Kad je u leto 1944. uhapšen od strane Gestapoa pod sumnjom da je učestvovao u zaveri protiv Hitlera, kod njega je pronađeno 60 kg zlata. Ne zna se kako je došao do tog zlata. Prema istraživanjima Ozne, Kosićev saradnik Đoka Milovanović, šef devizne direkcije, 3. avgusta 1943. godine predao je Nemcima 46 kg zlata. Ne zna se u čijim rukama je završilo to zlato. Po nalogu Kosića, 24. aprila 1942. komesar Zengen je uzeo pola kilograma zlata u turskim lirama i engleskim funtama, a u maju 1943. godine 100 napoleondora.¹² Alfred Cabel je 13. januara 1943. zatražio od Kosića da mu poveća platu dnevno za 50 maraka, što je mesečno iznosilo 1.500 maraka. Nojhouzen je odobrio da mu se isplati navedena povišica.¹³

Banku su koristili i saradnici okupatora da bi se snadbili devizama po nižem kursu nego što je važio za ostale građane. Tako je Nedić uoči povlačenja iz Beograda 4. oktobra 1944. zatražio od Srpske narodne banke 15.000 maraka. Miroslavu Spaljokoviću dostavljeno je u Semering 10.000 maraka. Supruga Milana Stojadinovića Augusta za put u Italiju sa dve kćeri tražila je da kupi 30.000 lira. Jedan od lidera Albanaca iz Kosovske Mitroviće, Ali Draga, dobio je kreditno pismo na 3.000 leva da putuje u Bugarsku. U aprilu 1943. poslali su u Berlin zbog državne propagande urednici beogradskih listova Stanislav Krakov i Ratko Živadinović, koji su finansirani sa 1.000 maraka. Dragi Jovanović krajem 1942. godine tražio je da kupi 5.000 penga, jer je trebalo da sa 4 člana porodice putuje u Budimpeštu radi operativnog i kliničkog lečenja. Banka mu je odgovorila da nema tih deviza. On je na predlog Nemaca bio konkurent Nediću za predsednika srpske vlade kada je Nedić davao ostavku, a možda banka i nije imala toliku sumu mađarskih deviza. S druge strane, građani koji su imali štednju kod

10 Nikola Živković, *Pljačka zlata i kulturnih dobara u Jugoslaviji 1941–1945*, Beograd, 1992, str. 31–36.

11 ANB 1/3, f-554.

12 Arhiv Srbije (u daljem tekstu AS), Dokumenta zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, predmet 14405.

13 ANB 1/3, f-232.

Narodne banke Kraljevine Jugoslavije, kao princ Đorđe Karađorđević (koji je imao na štednji oko 4 miliona dinara), nisu mogli slobodno da podižu svoj novac, nego samo sa odobrenjem nemačkih upravnih vlasti.¹⁴

Posebno su Srpsku narodnu banku u pogledu deviza i zlata koristili njeni službenici sa Kosićem na čelu. Zbog lične bezbednosti, Kosić je svoje godišnje odmone od mesec dana provodio u inostranim banjama. Devize za boravak u tim banjama obezbeđivala mu je banka po nižoj ceni nego za obične građane. Poslednji godišnji odmor kao zamenik guvernera proveo je u junu 1944. u Slovačkoj, u banji Bad Pjestani. Da bi dobio tranzitnu vizu za prolaz kroz Mađarsku za sebe i suprugu, umesto njega za te vize obratio se mađarskom poslanstvu u Beogradu šef nemačke vojne uprave u Srbiji, pošto je Gestapo prethodno izvršio proveru, kao i za ostale saradnike okupatora, da li su podobni da putuju u inostranstvo. Osim toga, Srpska narodna banka slala je devize u Berlin nekom dr Rihardu Knabeu, za koga se na osnovu prezimena pretpostavlja da bi mogao biti rođak Kosićeve supruge Margot. Zabeleženo je da mu je 1943. godine poslato 150 maraka, 120 penga i 100 švajcarskih franaka.¹⁵ U leto 1944. njegova supruga je napustila Beograd i privremeno je boravila u Rumuniji, a zatim je otišla u Nemačku. Dok su razdvojeno živeli, Ozna je tvrdila da joj je Kosić poslao 5.000 maraka i 2.500 švajcarskih franaka.¹⁶

Kada je došao na dužnost zamenika guvernera, Kosić je doveo u banku jedan broj svojih ljudi, kao što su bili Bogdan Litričin, njegov rođak, policijski komesar, koji je bio šef kontrolne grupe za devize, i Dušan Hope, šef odeljenja za koordinaciju i administraciju. Bogdan Litričin, u svojstvu honorarnog činovnika banke, bavio se raznim problematičnim poslovima, kao što je bilo oduzimanje zlata od imućnijih ljudi, koje je Kosić nazivao crnoberzijancima, među kojima je bilo i izbeglica.

Od 1943. Kosića su u zvaničnim aktima počeli oslovljavati kao guvernera, a u 1944. godini je de fakto vršio tu funkciju, jer se guverner Milan Radosavljević šlogirao. Uostalom, on je i ranije retko potpisivao odluke banke od kada je Kosić došao za zamenika guvernera. Uz pomoć svog uskog kruga saradnika, Kosić je zaveo strogu disciplinu u banci. Dušan Hope mu je 1943. izradio novi pravilnik banke, u kome je pooštreno kažnjavanje službenika za disciplinske presteupe. Svako neizvršavanje zadataka na vreme ili rušenje ugleda vodećih ljudi banke primedbama ili ogovaranjem dovodilo je do gubljenja posla ili penzionisanja. Vođen je postupak protiv direktora Ljubisavljevića zbog sabotaže. Za neposlušnosti i rušenje ugleda rukovodilaca banke, po hitnom postupku penzionisan je Petar Mikić,

14 ANB 1/3, f-283.

15 AS, isto.

16 ANB 1/3, f-232.

šef odseka u banci.¹⁷ Zbog kritikovanja nepravilnosti prilikom zamene novčanica, službenik Nenad Ivković prijavljen je 1943. Gestapou (kako je sam kasnije izjavio Komisiji za ratne zločine), koji ga je uhapsio i sproveo u logor Mauthausen, gde je ostao do njegovog oslobođenja.¹⁸

Poslednje hapšenje saradnika narodnooslobodilačkog pokreta i četničkog pokreta Draže Mihailovića Gestapo je izvršio u Srpskoj narodnoj banci u drugoj polovini jula 1944. godine. Uhapšeni su: 19. jula Dragoslav Švabić, direktor kontrolne službe, koji je bio jedan od bliskih saradnika Kosića, i Milan Kopecki, inženjer, tehnički stručnjak, 20. jula Vidak Perunović, viši službenik, 21. jula Dejan Savić, službenik i Boris Krmpotić, honorarni poslužitelj.¹⁹ Ovo hapšenje je usledilo posle velike otmice novca od strane četničke organizacije u Beogradu juna 1944. godine. Kosić je svojim radom uspeo da stekne poverenje nadređenih mu Nemaca, tako da oni nisu ni slutili da saraduje sa četničkim pokretom Draže Mihailovića. Uostalom, velik broj kvislinga je imao određene veze sa četnicima, počev od ministra untrašnjih poslova Nedićeve vlade Milana Aćimovića. Nemci su sumnjali i u Nedića da tajno održava veze sa Dražom, ali Kosić je to tako vešto radio preko poverljivih posrednika da se u papirima Gestapoa ne može pronaći bilo kakva sumnja u njega. Delimično je to i sam objasnio u polemici sa pučistima – da su to u njegovo ime činili Bogdan Litričin, Miša Marković i Mihajlo Balzareno, koji su streljani 1946. bez suđenja.

Pored postojeće nemačke policije za devizne poslove, Kosić je ustanovio svoju posebnu policiju, koju je vodio Bogdan Litričin. On se specijalizovao za oduzimanje stranih valuta od imućnijih građana. Za te poslove i policijsko-agentni rad dobijao je proviziju od Kosića, jer nije bio stalni službenik banke. Osim toga, bio jedan od njegovih najvažnijih poverenika za kontakte i pomaganje četničkog pokreta. Da bi obezbedio svoje pozicije posle kapitulacije Nemačke, Kosić je nastavio da održava veze sa ostarelim predsednikom Narodne radikalne partije Acom Stanojevićem, pomažući mu da preživi okupaciju i šaljući mu svoja kola na uslugu. Posebno se Kosić hvalio u polemici sa pučistima da je četničkom pokretu Draže Mihailovića dao milijardu i 200 miliona dinara. Prema evidenciji Srpske narodne banke, oteta suma novca i drugih vrednosti od strane četničke organizacije iznosila je 1,242.976.000 dinara. Od toga je bilo 1 milion kovanog novca, strane valute, u vrednosti 2,939.143 dinara, kovanog zlata 1,053.027 dinara i poluga zlata i platine u vrednosti 5,622.655 dinara.²⁰ Nije Kosić izdao nalog da se navedene sume novca, zlata i drugih vrednosti daju četnicima,

17 AS, isto, predmet 14405.

18 ANB 1/3, f-233.

19 ANB 1/3, f-585.

20 ANB 1/3, f-585.

nego su ih oni postepeno otimali u toku 1944. godine. Kakva je uloga bila Kosića u tim otmicama od strane četnika? On je bio nesumnjivo umešan, pogotovo kad su planirane velike otmice novca, ali su četnike, da Gestapo ne bi posumnjao u njega, o transportu novca obavještavali njegovi saradnici, pre svih Litričin.

Ozna je tvrdila da je Kosić zajedno sa Litričinom inscenirao najveću otmicu novca od 650 miliona juna 1944. od strane beogradske četničke organizacije u trenutku kad se novac iz Zavoda za izradu novčanica prebacivao u banku. Da ne bi pala sumnja na njega, udesio je da to bude u vreme kada se on, već šesti dan, nalazio na odmoru u banji u Slovačkoj. Isto sa njegovim znanjem organizovana je i druga velika otmica novca od 500 miliona dinara u Beogradu 12. septembra 1944. godine.²¹

Dok su se velike otmice novca u Beogradu odigravale sa znanjem Kosića, u unutrašnjosti Srbije to nije bio slučaj. Velike otmice novca u Beogradu banka nije registrovala, ali filijale banke slale su izveštaje o tim otmicama od strane četnika. Tako je npr. prva otmica novca od strane četnika u iznosu od 6,5 miliona izvršena 23. novembra 1943. godine u Kraljevu. U Užicu otmica novca izvršena je tako što su naoružani četnici upali u banku 19. septembra 1944. i odneli 4 milion dinara, ostavljajući priznanicu da će pare vratiti posle oslobođenja. Slična otmica novca dogodila se u Požarevcu 7. oktobra 1944, kada su četnici odneli 5 milion dinara.²² Sem toga, četnici su uzeli 1,5 milion iz užičke filijale 24. septembra 1941, a potom partizani sav ostali novac, oko 46 miliona dinara, od čega su dali Draži 5 miliona. Istraživanje o nestanku ovog novca vršio je Zengen sa svojim saradnicima, a ne Kosić. Najveće otmice novca od strane četnika dogodile su se 1944, kada je počelo stvaranje srpskog nacionalnog fronta od Nedićevih, Ljotićevih i četničkih oružanih snaga da bi se zajednički mogli suprotstaviti jedinicama narodnooslobodilačkog pokreta, koje su prodirale u Srbiju. Interesantno bi bilo utvrditi kako su četnici u Beogradu oteli tako velike svote novca, zlata i druge vrednosti ako se zna da je svaku pošiljku novca pratilo nemačko obezbeđenje. Tako, na primer, za transport novca u Valjevo 26. februara 1944. komandantura na željezničkoj stanici u Beogradu, pošto je novac transportovan vozom, određuje 15 pratilaca, a putovao je samo jedan bančin službenik. Transport novca za Kraljevo 19. februara 1944. obezbeđivala su tri nemačka vojnika sa jednim mitraljezom i 2 mašinske puške.²³ Pratlja novca u Beogradu je bila još sa većim obezbeđenjem i novac se nije mogao oteti a da ne bude mrtvih i sa jedne i druge strane.

21 AS, isto, predmet 14405.

22 ANB 1/3, f-585.

23 ANB 1/3, f-270.

U vreme nestašice hrane i razvijene crne berze u Beogradu, Kosić je bančnim sredstvima osnovao malu farmu sa oko 20 krava i nešto svinja da bi se službenici banke snadbevali mlekom i mesom. Osim toga, 25. juna 1942. je potpisao nalog da se za potrebe banke nabavi automobil marke „ford“ za 90.000 dinara od trgovca Milana Ilića.²⁴ Za sebe i svoje saradnike izgradio je u banci sklonište od bombardovanja, koje je koštalo milion i po dinara. Slično sklonište izgradio je u kući u kojoj je stanovao, od bančinog materijala i njenom radnom snagom. Strahujući za svoj život, od oktobra 1943. stalno je živio u banci, do bekstva iz Beograda 5. oktobra 1944. godine. Brinući o svojoj budućoj egzistenciji, kad je uvideo da Nemci i četnici gube rat, prikupljao je novčana sredstva sa kojima će pobeći u inostranstvo. Na njegovom računu 12. septembra 1944. zateklo se 15.000 švajcarskih franaka, čija je vrednost bila 172.500 dinara, 15.000 dolara, koji su vredeli 450.000 dinara, 5.000 penga, u vrednosti 60.000 dinara, 462 zlatne funte, u vrednosti 187.977 dinara, zatim zlato u polugama u vrednosti 211.175 dinara i platinske pločice vredne 99.626 dinnara. Ukupna vrednost deviza, zlata i platine koje je Kosić poneo sa sobom iznosila je 1,181.278 dinara.²⁵ Prilikom napuštanja Beograda natovario je na svoj kamion 170 miliona dinara u novčanicama i sva klišeja za izradu novčanica, kako su utvrdili istražitelji Ozne.²⁶ U strahu da ne bude izručen komunistima u Jugoslaviji, nije se zadržao u Nemačkoj, nego je pobeo u Švajcarsku, jer su svi značajniji kvislinzi koji su se našli u britanskoj i američkoj okupacionoj zoni u Nemačkoj, poput Nedića, izručeni Jugoslaviji. Nedićevi ministri iz francuske okupacione zone nisu izručeni.

Bilo bi jednostrano tvrditi da su se sredstvima banke isključivo koristili Nemci, njihovi saradnici i četnici. Novčana sredstva banke korišćena su za finansiranje raznih projekata u oblasti industrije, rudarstva i poljoprivrede i za pomaganje raznih organizacija i ustanova Nedićeve Srbije. Tako je već početkom rada Srpska narodna banka 25. juna 1941 izdvojila prvu sumu novca za prihvatanje izbeglica i obnovu porušenog Smedereva. Prema tome, nije tačna tvrdnja Kosića da je on davao Ljotiću novac za obnovu Smedereva a da to Nemci nisu znali, jer su Nemci posle razaranja Smedereva 5. juna 1941. i pre dolaska Kosića na položaj zamenika guvernera dozvolili da se odvajaju sredstva za obnovu Smedereva. Od banke su tražili novac sindikati Srpske zajednice rada za pomoć siromašnim radnicima koji su ostali u gradovima da rade za okupatora, Crveni krst, komesar za izbeglice Toma Maksimović, đачke kuhinje. Banka je obezbeđivala sredstva za održavanje dvoraca kralja Aleksandra i princa Pavla. Mitropolit Josif Cvijović, koji je

24 ANB 1/3, f-234.

25 ANB 1/3, f-585.

26 AS, isto.

zamenjivao patrijarha Gavrila, tražio je od banke 100.000 dunara, da se taj iznos pretvori u leke i pošalje rektoru Prizrenske bogoslovije. „Potreba ove razmene je hitna, jer se radi o očuvanju nacionalnih starina, koje su oštećene i izložene propasti i mnogo veće štete će biti ako se opravke odmah ne izvrše.“²⁷ Zemlji radnicima je omogućeno da pod povoljnim uslovima vrate dugove, koji su datirali još iz vremena velike ekonomske krize. Kosić nije zaboravio ni svoj zavičaj. U Kikindi je 1. oktobra 1942. otvorena menjačnica novca, u kojoj je postavio službenika Acu Popovića sa platom od 2.500 dinara.²⁸ Tek kad se detaljno upoređi sve što je Kosić uradio za okupatora i sebe sa onim što je učinio za srpski narod, analiziranjem svih njegovih odluka, može se doneti objektivna ocena o njegovom učešću u radu Srpske narodne banke pod okupacijom Srbije.

Na kraju se postavlja pitanje zašto Kosiću nije suđeno u odsustvu i zašto nije proglašen za ratnog zločinca? Na zahtev poverenika za finansije NKOJ-a Sretena Žujovića, Ozna je dostavila Povereništvu 24. decembra 1944. prve prikupljene podatke o Mirku Kosiću i njegovim saradnicima u Srpskoj narodnoj banci. Uz rezultate do kojih je došla Ozna, u propratnom pismu zamenik načelnika Ozne za Jugoslaviju Svetislav Stefanović Čeća obavestio je Žujovića: „Ukoliko se pokaže da su ovi podaci tačni, smatramo da bi bilo dovoljno materijala da se protiv Kosića i njegovih saradnika povede istraga kao protiv ratnih zločinaca. Za taj slučaj predložimo da se obrazuje posebna komisija, koja bi proučila celokupni materijal. Ta komisija bi imala zadatak da povede postupak protiv čitave ove grupe. Ovakva istraga i postupak bili bi dobri i zato da narod vidi kako mi kažnjavamo krupne pljačkaše i krivce, koji su se bogatili na račun narodne imovine kao sluge okupatora. Ujedno bi se ovim licima izvršila konfiskacija njihove imovine.“

Četiri dana kasnije, Povereništvo za finansije NKOJ-a prosledilo je prikupljene podatke Ozne o Mirku Kosiću i njegovim saradnicima Državnoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača i predložilo u propratnom pismu, koje je potpisao Obren Blagojević, zamenik Žujovića, da se obrazuje „specijalna komisija sa zadatkom da prikupi i sav ostali materijal u vezi s njim (tj. Kosićem) i da tako pripremi jedan proces protiv svih zločinaca u vez sa pomenutim radom“. Blagojević je u komisiju predložio: „tri naša dobra stručnjaka i jednog izaslanika Ozne, Petijević Petra, šefa oteka devizno-valutnog ovog Povereništva, Jakšić Gavrila, pomoćnika upravnika Agrarne banke i dr Misitu Borivoja, inspektora Državne hipotekarne banke. Kao izaslanik Ozne dobro bi bilo da bude major Jovan Božović, koji je i do sada radio na ovom predmetu“.²⁹

27 ANB 1/3, f-565.

28 ANB 1/3, f-234.

29 AS, isto.

Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača uspela je da u ovom slučaju sasluša samo tri svedoka: već pomenutog Nenada Ivkovića, službenika Srpske narodne banke, 27. jula, Zagorku Bitić, 14. avgusta i Živadina Simovića, 24. septembra 1945. godine.³⁰ Sva tri svedoka bila su iz Beograda, ali nema zapisnika sa njihovih saslušanja. Više nema podataka o Mirku Kosiću u Državnoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača i o njemu se gubi svaki trag u dokumentima. Nije proglašen za ratnog zločinca niti mu je suđeno u odsustvu. Ako je tačno ono što tvrdi Mirko Kosić, da su njegovi saradnici streljani 1946. bez suđenja, onda je bilo bespredmetno da se organizuje samo suđenje Kosiću u odsustvu. I tako je on izbegao da bude proglašen za ratnog zločinca. Ko je o tome odlučivao i kada, ne može se utvrditi. Ostaje da oni koji budu pisali o istoriji Srpske narodne banke razreše pitanje koliko je njenih službenika streljano bez suđenja. Prema istraživanjima Komisije za tajne grobnice streljanih posle oslobođenja Srbije i njenog sekretara Srđana Cvetkovića, od oko 40.000 žrtava komunističkog režima, 939 su bili činovnici. Onda izgleda da je podatak o 465 streljanih bankarskih činovnika, koje navodi Kosić, preterano uvećan. Ne zna se ni kako je on došao do ove cifre. Paradoksalno deluje tvrdnja da su službenici banke streljani bez suđenja, a da su i Nojhauzen, kada je isporučen od strane saveznika novoj Jugoslaviji, i opunomoćenik za spoljne poslove u Srbiji Herman Nojbaher, osuđeni na 20. godina robije i da su, kada su prikupili i predali nemačke projekte hidrocentrala na Dunavu, Drini i Neretvi, pušteni iz zatvora posle tri godine.

Uloga Mirka Kosića u toku okupacije Srbije 1941–1944. godine kao posrednika između nemačkih finasijskih službi i srpskih civilnih vlasti generala Nedića, koja je usko povezana sa istorijom Srpske narodne banke, ne može se celovito objasniti dok ne bude napisana istorija te banke, u kojoj bi bile analizirane sve njegove značajnije odluke, koje je doneo kao zamenik guvernera.

Venceslav Glisic

THE ROLE AND ACTIVITIES OF MIRKO KOSIĆ DURING THE OCCUPATION OF SERBIA 1941–1944.

Summary

The author analyzes the activities of Mirko Kosić during the occupation of Serbia 1941–1944, based on the insights into documents of the National Bank of Serbia, the Archives of Yugoslavia, the Archives and the Archives of Belgrade.

30 Isto.

In the above-mentioned period Kosić was Vice-Governor of the National Bank of Serbia that was set up and controlled by the German occupying authorities. In spite of the fact that he carried out the orders of the occupying powers and collaborated with the government of Milan Nedić in the capacity of the Vice-Governor of the National Bank of Serbia, Mirko Kosić also provided considerable financial support to Draža Mihailović during the entire period. Prior to the liberation of Belgrade, he fled to the West, first to Germany and subsequently to Switzerland. Unlike the majority of other collaborators of Nazis and anti-Communists, he was not tried in absence, even though number of lower ranking officials of the National Bank have been shot without a trial. These facts lead the author to the conclusion that one would need to carry out further research of the activities of this controversial historic figure in the period of occupation of Belgrade. The author also calls for writing a history of the National Bank of Serbia.

Key words: Mirko Kosić, National Bank of Serbia, German occupation of Belgrade 1941–1944



Zora Petrović – *Kompozicija sa drvenim konjićem*, ulje na platnu, do 1952.

UDK 316:061.2(497.11)„2012“;
316:929 Косић М.;
316(497.11)„19/20“

Slobodan Antonić

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

MIRKO KOSIĆ I SOCIOLOŠKO DRUŠTVO

Rezime: Rad se sastoji iz tri dela. U prvom se opisuje kako je Mirko Kosić, neuspešno, pokušao da obrazuje Sociološko društvo (1920–1921). U drugom se daje pregled „slučaja Mirko Kosić“, koji se 2012. godine desio u Srpskom sociološkom društvu, kada je predlog da se nagrada za najbolju knjigu nazove njegovim imenom naišao na osporavanje. U trećem autor iznosi svoj komentar dešavanja s Kosićem i daje neke predloge kako srpska naučna zajednica može da se oduži ovom velikom sociologu. Autorov opšti zaključak je da Mirko Kosić, jednostavno, nije imao sreće sa sociološkim društvom. Ni 1920, a ni 2012. godine. Malo zbog svog karaktera – ambicioznog i oštrog, ali mnogo više zbog društvenog okruženja, koje je prema njemu pokazivalo visoku dozu nepoverenja i nerazumevanja. Ranije, kao prema nekome ko je nedovoljno lojalan dinastiji i ko je germanofob, a danas kao „funkcioneru kvislinškog režima“ i „konzervativnom sociologu“. Autor izražava žaljenje što su se pojedini pripadnici srpske sociološke zajednice, vođeni sopstvenim averzijama, predrasudama i neznanjem, ponovo ogrešili o Mirka Kosića, i iznosi nadu da će Kosić u nekom budućem vremenu biti smirenije, šire i objektivnije ocenjen. Prvo što mu srpska sociološka zajednica, posle svega, duguje jeste da Kosićeve studije objavljene u najuglednijim nemačkim sociološkim časopisima i zbornicima radova, kao i njegova doktorska disertacija, budu prevedeni i na srpski, te tako postanu dostupni široj publici u Srbiji.

Кljučne reči: sociologija, Srpsko sociološko društvo, ideologija, sociološka tradicija, kultura sećanja

Ovo saopštenje¹ se sastoji iz tri dela. U prvom, opisujem kako je Mirko Kosić pokušao da obrazuje Sociološko društvo (1920–1921), kao i šta je pre i posle toga bilo.

U drugom, dajem pregled „slučaja Mirko Kosić“, koji se 2012. godine desio u Srpskom sociološkom društvu.

U trećem iznosim svoj komentar dešavanja s Kosićem i dajem neke predloge kako srpska naučna zajednica može da se oduži ovom velikom sociologu.

1 Saopštenje je deo rezultata rada na projektu br. 179035, koji se izvodi na Institutu za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Kosić i „Sociološko društvo“ (1920–1921)

U Srbiji je, pre Drugog svetskog rata, bilo nekoliko pokušaja da se obrazuje sociološko društvo. Prvi takav pokušaj bilo je *Društvo za socijalno vaspitanje* (1918–1919).

Ovo društvo „osnovali su i u njemu sarađivali ljudi koji su sebe smatrali sociolozima(...) i ono je stvarno imalo neke elemente sociološkog društva“ (Milenković, 1989: 122). Inicijator je bio Mihailo Avramović (1846–1945), poznati „sociolog zadrugarstva“ i „oduševljeni dirkemovac“ (Mitrović, 1982: 83; 86), „smatran za najboljeg poznavaooca socijalnih prilika na srpskom selu“ (Milenković, 1989: 123).

Sa radom na osnivanju društva započelo se još krajem 1918. (Nikić, 1981: 138), a Društvo se javnosti prvi put obratilo u februaru 1919. Jezgro društva činilo je desetak intelektualaca, „koji su sebe smatrali sociolozima i koji su mislili da imaju šta da kažu iz sociologije“ (Milenković, 1989: 122–123). Među njima su bili i:

- dr Živko Jovanović (1888–1923), asistent kod Slobodana Jovanovića (do 1919), doktorand na Sorboni (1913–1914), koji je „bio prosto opsednut sociologijom, još iz studentskih dana“ (Milenković, 1989: 123) i koji je u beogradskom Delu već objavio nekoliko zapaženih naučnih radova;
- dr Mirko Kosić (1892–1956), „prvi naš stručni sociolog“ (Nikić, 1981: 120); Kosić će docnije biti inicijator organizovanja sledećeg sociološkog udruženja, Sociološkog društva (1920–1921);
- Đorđe Tasić (1892–1944), koji će sledeće godine doktorirati i postati docent na Pravnom fakultetu u Subotici, pa 1923. u Ljubljani, a potom profesor Pravnog fakulteta u Beogradu (1930); Tasić će, nakon gašenja Kosićevog društva, čiji je i on bio inicijator, biti osnivač i predsednik trećeg međuratnog sociološkog društva – Društva za sociologiju i društvene nauke (1935–1941);
- dr Sima Marković (1888–1939), docent na katedri za matematiku Filozofskog fakulteta u Beogradu, a docnije sekretar KPJ;
- dr Živko Topalović (1886–1972), doktor prava, sekretar Srpske socijaldemokratske partije;
- Fedor Nikić (1894–1989), tada još student, a ubrzo i asistent kod Slobodana Jovanovića (od 15. septembra 1919), kod koga će doktorirati (1922) i zatim postati profesor na Pravnom fakultetu u Subotici.
- Borivoje Ž. Milojević (1885–1967), geograf, koji će sledeće godine doktorirati i zaposliti se na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a docnije postati i akademik SANU.

Društvo se obratilo javnosti 13. februara 1919. kratkim saopštenjem,² nakon čega je organizovalo čitav niz javnih predavanja u Beogradu. Ona su bila veoma dobro posećena, neka i sa stotinu slušalaca:

- prvo predavanje održao je Živko Jovanović, 24. februara 1919, sa temom: „O socijalnoj strukturi naše zemlje“;
- drugo su održali Borivoje Milojević i Živko Jovanović, 5. marta 1919, na temu: „O evoluciji u prirodi i društvu“;
- treće predavanje, 10. marta 1919, počeo je Živko Jovanović na temu „O evoluciji u društvu“ (jer nije stigao da završi sve što je želeo da kaže prethodni put), ali ga je nastavio Đorđe Tasić, predavanjem „O teoriji i praksi“;
- četvrto predavanje održao je Sima Marković, 6. aprila 1919, na temu „O socijalnom vaspitanju“;
- peto predavanje, „O individualnoj školi“, držao je Borivoje Milojević, 13. aprila 1919;
- šesto predavanje, „O religiji, crkvi i državi“, održao je Milorad Radovanović, 20 aprila 1919;
- sedmo predavanje bilo je, zapravo, drugi deo predavanja „O individualnoj školi“ Borivoja Milojevića, a održano je 27. aprila 1919;
- osmo predavanje održao je Đorđe Tasić, pod nazivom „O ženskom pitanju“;
- deveto, deseto i jedanaesto predavanje održao je Borivoje Milojević, tokom maja i juna 1919, sa temom „Borba kao faktor razvitka u prirodi“;
- dvanaesto predavanje, „O ekonomskoj demokratiji“, održao je Nikola Bogdanović, 8. juna 1919. (Milenković, 1989: 127–131).

Nakon ovako burnog i poletnog početka rada Društva – 12 predavanja za nepunih 5 meseci – usledila je letnja pauza, „usled nastupanja velikih letnjih vrućina“ (Milenković, 1989: 132). Međutim, kada su vrućine prošle, Društvo nije nastavilo sa radom. Primetno je da osnivač društva, Mihailo Avramović, nije održao nijedno predavanje, kao ni Živko Topalović, pa ni Mirko Kosić, koga Milenković (1989: 126) naziva „jedan od najagilnijih osnivača i članova društva“. Zašto je tako bilo i zašto se tačno Društvo ugasilo nije jasno iz raspoložive literature – mada Fedor Nikić kaže da je Društvo prestalo sa radom „pod stalnim pritiskom i podozrenjem vlasti“ (Nikić, 1981: 138).

2 „U Beogradu je osnovano društvo za socijalno vaspitanje, u cilju ispitivanja socijalnih problema, širenja socijalnih saznanja i stvaranja naučne osnove svakog socijalnoj praksi (ekonomskoj, političkoj, prosvetnoj, etičkoj i dr). Društvo će težiti da svoj cilj postigne javnim predavanjima po celom Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, i izdavanjem knjiga i časopisa.“ (Navedeno u: Milenković, 1989: 124).

Nakon gašenja Društva za socijalno vaspitanje u jesen 1919, već u proleće sledeće godine trojica istaknutih članova tog društva – Mirko Kosić, Đorđe Tasić i Fedor Nikić, odlučuju da stvore novo društvo. Ideja je bila da se najpre pokrene „jedan stručan sociološki časopis, a ubrzo zatim i osnuje jedno ‘Sociološko društvo’, sa širokim programom“ (Nikić, 1981: 139).

Tako je u avgustu 1920, u Beogradu, izašao prvi broj časopisa Društveni život, čiji je glavni urednik bio Mirko Kosić, član uredništva Đorđe Tasić, a sekretar redakcije Fedor Nikić. Finansijer časopisa bio je sam Mirko Kosić (isto).

U to vreme, u Srbiji nije bilo specijalizovanog časopisa za društvene nauke ili socijalnu misao. Prvi takav naš časopis, Arhiv za filosofiju, pedagogiju i društvene nauke, ugasio se iste godine kada se i pojavio (1898). Drugi časopis, Život: list za društveni život i nauku, potrajao je nešto duže (1903–1906). Njega je, u izvesnom smislu, nasledio Arhiv za pravne i društvene nauke (od 1906), ali je tu sociologija ipak bila od drugorazrednog značaja.

Postojale su i posebne rubrike za socijalne nauke, pa i za sociologiju, u Srpskom književnom glasniku i Letopisu Matice srpske (kao i u Brankovom kolu i Delu, ali se prvi časopis ugasio 1914, a drugi 1915), no sve je to bilo nedovoljno (Nikić, 1981: 137).

Zato je Društveni život bio prvi, međuratni, sociološki časopis u Srbiji i, uopšte, naš prvi pravi (specijalizovani) sociološki časopis (kako uočava i Jovan Đorđević u Sociološkom pregledu, 1938, str. 293). Tokom 1920. i 1921. štampane su četiri sveske ovog časopisa. Pored Mirka Kosića, Đorđa Tasića i Fedora Nikića, u časopisu su, od srpskih autora, svoje studije objavljivali i:

- dr Slobodan Jovanović (1869–1958), redovni profesor Pravnog fakulteta u Beogradu (od 1900) i redovni član SANU (od 1908);
- Radivoje Vrhovac (1863–1946), tadašnji predsednik Matice srpske (1920–1935);
- Nikola Radojčić (1882–1964), istoričar i akademik SANU (od 1934);
- dr Živojin Perić (1868–1953), redovni profesor Pravnog fakulteta u Beogradu (od 1901) i dopisni član SANU (od 1905);
- dr Toma Živanović (1884–1971), tada docent Pravnog fakulteta u Beogradu (od 1920. redovni profesor), koji će ubrzo biti primljen u SANU (1922. dopisni, 1926 redovni član) i izrasti u „najistaknutijeg pravnog filozofa kod Srba“ (Milijan Popović);
- dr Tihomir Ostojić (1865–1921), istoričar, dopisni član SANU (od 1910), prvi dekan Filozofskog fakulteta u Skoplju;
- Mihailo Avramović i drugi.

Uz ovaj časopis, Društvo je trebalo da izdaje i knjige, pa je već bio sastavljen spisak knjiga prve serije „Biblioteke Sociološkog društva“, koju su činile sledeće knjige (navedeno u: Nikić, 1981: 164):

- Robert Mihels (Robert Michels): Oligarhija i demokratija (Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie: Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens, 1911);
- Istorijski materijalizam i socijalizam (R. Šomlo, P. Bart, T. Masarik i dr);
- F. Nikić: Sociologija i pravo;
- Đ. Tasić: Sociologija i država;
- Ž. Jovanović: Sociologija savremenog društva;
- N. Radojčić: Sociologija i istorija SHS;
- Sociologija književnosti i umetnosti;
- M. Kosić: Sociologija savremene kulture;
- M. Kosić: Sociologija rada;
- M. Kosić: Sociologija religije;
- Miler-Lir (Franz Müller-Lyer, 1857–1916): Sociologija porodice (*Die Familie*, München, J. F. Lehmann, 1912);
- K. Bogdanović: Sociologija žene;
- Sociologija grada;
- Mihailo Avramović: Sociologija sela i zadruge;
- Guillaume de Greef: Ekonomska sociologija (*Sociologie économique*, 1904).

Polet da se u Beogradu što pre osnuje Sociološko društvo „sa širokim programom“, prema dokumentima koje iznosi Fedor Nikić (1981: 141–143), davala je i činjenica da je, upravo u to vreme (30. juna 1920), pri Univerzitetu u Beogradu, osnovan Institut za antropogeografiju, sociologiju i ekonomiju,³ kao i činjenica da je Sociološko društvo već postojalo u Zagrebu.⁴ Nikić je u jednom članku iz tog doba, kao uzore na koje se i naše sociološko društvo valja ugledati, navodio Société de Sociologie de Paris (osnovano 1902) i American Sociological Society (osnovano 1905; Nikić, 1981: 119).

3 Sredstva za Institut obezbedila je Australijanka Olive May Kelso King (1885–1958), ćerka vlasnika rudnika zlata (George Eccles Kelso King) i bolničarka na Solunskom frontu, kojoj je tu ideju dao sam Jovan Cvijić, tadašnji rektor Beogradskog univerziteta, a od sledeće godine i predsednik SANU.

4 Ono je osnovano 1919. (Mitrović, 1982: 114), i to „inicijativom g. J. Demetrovića i g. Dr. Lj. Prohaske“, „sa vrlo opširnim programom o socijalnom radu“ (Nikić, 1981: 119). Nikić ipak veli da u Zagrebu neke „veće aktivnosti sociološkonaučnog i sociografskopraktičkog rada nije bilo“ (isto).

Odmah po izlasku prvog broja Društvenog života, na adrese najistaknutijih naučnika i socijalnih mislilaca u Srbiji, 28. septembra 1920, upućeno je „ekspres-pismo“ potpisano sa „osnivači Sociološkog društva“. U njemu je stajalo:

„Mislimo da u Beogradu u najkraćem vremenu organizujemo Sociološko društvo, sa ciljem da izučava u svim svojim pojavama naš društveni život i da sistematski širi znanje socijalnih i kulturnih nauka, časopisom, bibliotekama i javnim predavanjima. (...) Stoga pozivamo sve naše poznate socijalne i kulturne radnike (...) da pristupe organizaciji Sociološkog društva i da nas najdalje do subote izvestite o tome da li želite pristupiti ovoj organizaciji i koja predavanja mislite držati (...). Na osnovu Vašeg izveštaja, mi ćemo izraditi program i izaći pred javnost s jednim spiskom predavanja i otpočeti rad već 1. novembra. Upute o organizaciji, izveštaje o radu, predavanja itd. davaćemo svakom našem članu preko našeg časopisa Društveni život.“ (Navedeno u: Nikić, 1981: 141)

Iako je rok za odgovor dan u pozivnom pismu bio veoma kratak (subota, a pismo je upućeno u utorak), „odziv je bio vrlo veliki, upravo iznenađujući“ (Nikić, 1981: 143–4). Stiglo je ukupno 54 potvrdna odgovora. „Ovakav veliki odziv na ovaj poziv, samo je bio dokaz da naši javni i naučni radnici imaju veliko interesovanje i da je došlo već vreme, i najzad da je i krajnje potrebno, da se i kod nas Srba osnuje jedno naučno Sociološko društvo, i to što pre“ (Nikić, 1981: 144).

Među onima koji su oduševljeno prihvatili ovu ideju, te uputili potvrdna pisma osnivačima Sociološkog društva (štampana u: Nikić, 1981: 145–166), bili su i već pominjani saradnici Društvenog života Tihomir Ostojić i Radivoj Vrhovac, dr Ljudevit Auer, advokat i budući ministar pravde u Stojadinovićevoj vladi, dr Svetozar Mijatović, advokat iz Vršca, Staniša Kostić, advokat iz Leskovca i drugi (Nikić je sačuvao svega 6 od 54 pisma, tako da danas nemamo spisak svih potvrđenih članova Sociološkog društva).

Pa ipak, i pored odličnog odziva, do pravog rada Društva – ako izumemo izdavanje Društvenog života – nikada nije ni došlo. Fedor Nikić navodi tri razloga za to:

- prvo, Kosić i Tasić su u to isto vreme postali docenti na Pravnom fakultetu u Subotici, tako da je u Beogradu ostao jedino Nikić, što je znatno otežalo dalji rad na organizaciji Društva;
- drugo, Društvo nije uspelo da nađe odgovarajuće prostorije za sastajanje; „tome su mnogo doprinele naše vlasti, koje su sa svoje strane činile sve da ovakve prostorije za ovo društvo ne dobijemo“ (Nikić, 1981: 165); naime, tada je kod vlasti, ali i „u jednom velikom delu naše inteligencije postojala teška zabluda da je sociologija isto što i socijalizam“ (isto);

- treće, karakter samog Kosića je bio takav da je, prema Nikiću (1981: 156–157), često odbijao ljude od sebe; on jeste „u svom naučnom radu ispoljavao dva velika pozitivna: veliku naučnu erudiciju i veliku sposobnost“, „ali je pored ovih pozitivnih osobina imao i velike negative, jer je po prirodi bio mnogo sujetan, suviše pretenciozan i ličan. U toj svojoj pretencioznosti i sujetnosti, nikada nije mogao da se pomiri da on u staroj predratnoj Jugoslaviji nije postao ban Dunavske banovine i da zauzme ministarski položaj, za kojima je uvek čeznuo. I da u tome nije mogao da uspe, mnogo je duševno patio i stalna mu je žalba bila. Zbog tih svojih negativnih osobina, dolazio je dosta često u teške sukobe i sa drugovima na fakultetu u Subotici i u Ljubljani, a i kao glavni sekretar u Trgovačkoj komori u N. Sadu. Pa je tako u toj njegovoj nervozni i asocijalnoj prirodi, ‘nezadovoljan i razočaran’, lutao od N. Sada i Beograda do Beča i Minhena, i natrag u Beograd“.

Sam pak Kosić nije dolazio do položaja koje je mislio da zaslužuje zato što je, tokom Prvog svetskog rata, u Švajcarskoj, uspostavio tesne veze sa vladom crnogorskog kralja Nikole Petrovića (koji je pokušavao da pregovara sa Austrougarskom oko separatnog mira, u decembru 1915). To Kosiću oficijelni, karađorđevićevski Beograd dugo nije zaboravljao. Zato je i bio protiv Kosićeve želje da dođe na beogradski Univerzitet, te je Slobodan Jovanović „jedva uspeo“ da Kosić bude izabran za docenta Pravnog fakulteta u Subotici. (Nikić, 1981: 157)

Sve u svemu, u ovom pokušaju organizovanja prvog srpskog sociološkog društva vidi se mnogo toga što je bilo prisutno i prilikom stvaranja Društva za socijalno vaspitanje, ali i u drugim našim docnijim kolektivnim poduhvatima – veliki polet, velike ambicije, dobar početak, a onda dolazi malaksalost i brzo dizanje ruku od svega. Tako, ne samo da nije organizovano Sociološko društvo, već je i Društveni život, posle četvrte sveske (1921) prestao da izlazi. O tome Nikić (1981: 158) piše:

„Posle izlaska 4. knj. Društvenog života, mi više nismo dalje hteli da nastavljamo sa njegovim izlaženjem, pa smo prestali. Jer posle našeg neuspeha da 1920–1921. osnujemo u Beogradu naše Sociološko društvo, smatrali smo, što je i sasvim prirodno bilo, da više nema ni razloga ni opravdanja i za dalje izlaženje i časopisa Društvenog života, koji je od samog početka bio predodređen za organ tog našeg budućeg Sociološkog društva u Beogradu. A sem ovoga i finansijska sredstva za njega bilo je sve teže i teže dalje obezbeđivati. Pa smo tako i učinili – prestali sa izlaženjem.“

Kosić će, ipak, 1930. u Novom Sadu izdati još šest svezaka ovog časopisa. Ali organizovanje sociološkog društva preuzeće na sebe – ovoga puta uspešno – treći član nesuđenog Sociološkog društva: Đorđe Tasić.

On će, maja 1935, osnovati Društvo za pravnu filozofiju i sociologiju, koje će, posle Tasićevog povratka sa studijskog boravka u Francuskoj i Belgiji,⁵ 1938. godine, promeniti ime – tako da sociologija u naslovu dođe na prvo mesto – u: Društvo za sociologiju i društvene nauke (videti opširnije: Antonić, 2011a). Tasić je bio njegov predsednik, dok je sekretar bio Milorad V. Simić⁶ (Lukić, 1959: 106), a „većina mladih naučnih radnika koji su se uključili u rad ovog Društva bili su francuski đaci i bivši Tasićevi studenti“ (Miljković, 1988). Najznačajnije delo ovog društva bilo je izdavanje Sociološkog pregleda, 1938. godine, zbornika na 436 stranica, koji je bio „uređen po uzoru na *Sociološki godišnjak* (L'Année Sociologique) Dirke-move škole“ (Milić, 1996: 4).

Nije nam poznat tačan sastav članova Tasićevog Društva, ali o nje-mu možemo da sudimo na osnovu autora koji su objavili svoje priloge u zborniku.⁷ Međutim, iako je Tasić uspeo da okupi praktično većinu ljudi

- 5 Tasić je, kao stipendista Rokfelerove fondacije (Kandić, 2002/2: 98), u školskoj 1936/1937, boravio u Parizu i Briselu, proučavajući, između ostalog, i rad Solvejevog instituta za sociologiju (*Institut de Sociologie Solvay*), što je presudno na njega uticalo da se snažno okrene sociologiji. O radu ovog instituta Tasić će, u prvoj knjizi Sociološkog pregleda (1938), objaviti i poseban izveštaj (str. 303–305), a odmah uz njega stajaće i članak Dragoslava Jankovića o publikacijama Solvejevog instituta za sociologiju (str. 305–306). Tasić će takođe, u Sociološkom pregledu (str. 314–321), da objavi i izveštaj o sociološkom životu Francuske 1937. godine, kome je bio svedok tokom svog studijskog boravka, počev od socioloških konferencija (na kojima je i on učestvovao saopštenjima), do rasprave, na Sociološkom institutu, o nastavi sociologije u Francuskoj.
- 6 Milorad Simić (1903–1976) je već kao student Pravnog fakulteta (1923) počeo da obavlja dužnost asistenta. Međutim, nikada nije doktorirao, te mu je asistent-sko zvanje neprekidno obnovljano. Bio je asistent Slobodana Jovanovića i Đorđa Tasića za oblast javnog prava, kao i prvi asistent zvanično izabran za rad u Sociološkom seminaru (1938). I posle rata je ponovo izabran za asistenta za Uvod u pravo i sociologiju. Na fakultetu je ostao do penzionisanja, u zvanju višeg predavača (Kandić, 2002/2: 363–365). Kada Radomir Lukić, posle rata, bude obnovio Sociološko društvo, i Simić će se uključiti u njegov rad, držeći predavanja (1957) i radeći u Nadzornom odboru (1959–1960). Preveo je Dirke-mova Pravila socio-loškog metoda (1963).
- 7 Pored Đorđa Tasića, tu su bili i drugi nastavnici i saradnici Pravnog fakulteta: Slobodan Jovanović, Jovan Đorđević (1908–1989), Slobodan M. Drašković (1910–1982), Ljubomir S. Dukanac (1910–1949), Božidar S. Marković (1903–2002), Mihailo Konstantinović (1897–1982) i Branislav Nedeljković (1907–1989), zatim Dragoslav Janković (1911–1990), koji će i sam ubrzo doći na Pravni fakultet (1940), sociolog zadrugarstva Mihailo Avramović (1865–1945), istorijski sociolog Dušan S. Popović (1894–1965), etnolog Radomir Živković, statističar Borivoj T. Panjevac, profesor sociologije na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi u Beogradu Dragoslav B. Todorović (1909–1964), istoričar i ekonomista Nikola Vučo (1902–1993), ekonomista Nikola Mirković, psiholog Slobodan Popović, kao i biolozi s Filozofskog fakulteta u Beogradu Borivoje D. Milojević i Siniša Stanković (1892–1974). Od nabrojanih saradnika i članova, u Upravnom odboru Društva bili su Mihailo

koji su se u to doba u Srbiji zanimali za sociologiju, pada u oči odsustvo Mirka Kosića. „Razlog tome verovatno treba tražiti prvenstveno u njegovom individualističkom, nedovoljno komunikativnom temperamentu“, ocenio je ovo odsustvo Božidar S. Marković (intervju u: Sociološki pregled 3/1978, str. 18).

Vojin Milić, međutim, za Kosićevo odsustvo iz Tasićevo Društva daje drugo, čisto ideološko objašnjenje. On kaže da je grupa oko *Sociološkog pregleda* postigla „najviši stupanj naprednosti koji se mogao dostići u klasnoj svesti srpske buržoazije pred 2. svetski rat. Ovakav praktični stav je, razumljivo, isključivao saradnju s konzervativcima, od kojih su neki, npr. Živojin Perić (1868–1953) i Mirko Kosić sve više tonuli u vode nazadnjaštva, a za vreme okupacije u otvorenu saradnju s kvislinzima, da bi krajem rata pobjegli iz zemlje“ (Milić, 1996: 5). Milić je, inače, poznat po preoštrim i, često, sasvim neuravnoteženim sudovima. Čuvena je njegova tvrdnja «da se naučna vrednost Vebera preuveličava, a pojedina njegova jednostrana i pogrešna shvatanja nekritično prihvataju i veličaju» (1989: 161), kao i da Veberove osnovne društvene ideje «pokazuju priličnu srodnost s fašizmom» (1989: 166). Stoga, ove Milićeve ocene treba uzeti s oprezom.

Moje mišljenje je da se grupa društvenih naučnika okupljenih oko Đorđa Tasića i njegovog Društva za sociologiju, u drugoj polovini tridesetih godina već uobličila u specifičnu naučnu zajednicu, povezanu ne samo interesovanjem za sociologiju, već i mestom stanovanja (Beograd) i rada (Pravni fakultet u Beogradu). Zbog toga je Kosić nekako nužno, barem u prvo vreme, morao ostati po strani. Ali da nije bilo Drugog svetskog rata, mi ne možemo znati da se i Kosić ne bi uključio u rad Društva za sociologiju, ili da ne bi objavio neki prilog u *Sociološkom pregledu*. Nasuprot Milićevoj oceni, ne mislim da je Tasićevo Društvo bila neka ideološka grupacija koja je odbijala Kosića zbog njegovog navodnog konzervativizma. Ona je pre bila zajednica naučnika sa specifičnim sociološkim istraživačkim i popularizatorskim programom, u kome je svakako i Kosić mogao da nađe svoje mesto.

„Slučaj Kosić“ u Srpskom sociološkom društvu (2012)

Srpsko sociološko društvo⁸ osnovao je, 28. decembra 1954. u Beogradu, Radomir Lukić, predratni saradnik Đorđa Tasića i „njegov ondašnji

Konstantinović i Božidar S. Marković (prema Sociološkom pregledu 3/1978, str. 9; 16).

- 8 Društvo, za koje Milić (1996: 6) kaže da je „u početku bilo polulegalno“ (što znači da nije bilo registrovano), ipak se ovako nazivalo čak i u nekim zvaničnim dokumentima – kao što je „Uredba o osnivanju Instituta za pedagoška istraživanja, od 6. novembra 1959. godine“ (čl. 5; http://www.bg.ac.rs/csrp/univerzitet/glasnik_zakoni/Zbornik/Pdf/Knjiga3/3_290.pdf). Ipak, njegov zvanični naziv bio je duži i komplikovaniji: „Jugoslovensko sociološko društvo – Sekcija za NR Srbiju,

najbolji student na Pravnom fakultetu“ (Kandić, 2002/2: 99).⁹ Tako je uspostavljen i izvestan personalni kontinuitet između tri predratna i današnjeg sociološkog društva: Radomir Lukić je bio saradnik i „najbolji student“ Đorđa Tasića, osnivača i predsednika Društva za sociologiju i društvene nauke (1935–1941), Đorđe Tasić je bio jedan od trojice članova inicijativnog odbora Sociološkog društva (1920–1921) Mirka Kosića, a Tasić i Kosić su, opet, bili aktivni članovi Društva za socijalno vaspitanje (1918–1919) Mihaila Avramovića (koji je i sam usko saradivao s Kosićevim časopisem i Tasićevim društvom).

Činjenica da je Kosić 1941–1944. bio zamenik guvernera Srpske narodne banke i jedan od vodećih finansijskih stručnjaka Nedićeve vlade, kao i da je posle Drugog svetskog rata, kao politički emigrant, živio i umro u Švajcarskoj, učinila je da se Kosićevo ime, u razdoblju socijalizma, nije rado pominjalo u srpskim sociološkim krugovima. Milovan Mitrović, koji se u to doba jedini ozbiljnije bavio našom predratnom sociologijom, napisao je veću odrednicu o Kosiću u Sociološkom leksikonu (1982, str. 298) i posvetio je njegovoj sociologiji jedno poglavlje u knjizi *Jugoslovenska predratna sociologija* (Mitrović, 1982: 154–169). I to je bilo uglavnom sve.¹⁰ Kosić je praktično bio mrtav za sociologe u Srbiji.

Zanimanje za Kosića rađa se tek sa prestankom ideološkog pritiska u nauci, tokom poslednje decenije 20. i prve decenije ovog veka.

Beograd“ (Vračar, 1957a; 1957b). Tako je bilo sve do 10. juna 1961, kada je u gradskoj policiji u Beogradu i zvanično registrovano Srpsko sociološko društvo.

- 9 Lukić „nije saradivao u *Sociološkom pregledu* jer se u to vreme nalazio u Parizu“ (Milić, 1996: 6).
- 10 Veći odeljak Kosić je, istina kao ekonomista, dobio u knjizi *Ekonomska misao u Srbiji do Drugog svetskog rata*, Obrena Blagojevića (1980: 584–591). Blagojević, međutim, iznosi nekoliko netačnosti, pišući, recimo, da se Kosić još kao student, „oduševio nemačkom naukom i germanizmom uopšte, pa je već u svojoj dvadesetoj godini napisao *Modernu Germaniju* (2012). (...) Za vreme drugog svetskog rata bio je (...) istaknuti kolaboracionist, čemu ga je, verovatno odvelo njegovo rano usvojeno germanofilstvo. (...) Kosić je u početku bio prilično oštar kritičar postojećih ekonomskih prilika kod nas, pa čak i kritičar kapitalizma uopšte. Kasnije je dospelo dotle da je postao saradnik njegovog, i ekonomski i politički najdrastičnijeg vida, okupatorskog nemačkog fašizma. Verovatno je toj njegovoj metamorfozi doprinelo njegovo oduševljenje za germanizam, stečeno još u mladosti“ (Blagojević, 1980: 585; 591). Međutim, Kosićeva *Moderna Germanija* je, naprotiv, izrazito kritična prema germanstvu i nemačkom imperijalizmu, zbog čega je knjiga bila i zabranjena u Austrougraskoj 1914–1918. (Kosić, 2010: 45). Zapravo pre bi se moglo reći da je Mirko Kosić, ako imamo u vidu i njegov *Pangermanizam* (1912), u to doba bio germanofob, a ne germanofil. Greške u činjenicama i objašnjenju koje je, pod uticajem loše Kosićeve reputacije kod posleratnih vlasti, načinio Blagojević, inače u mnogočemu marljiv i pouzdan naučnik, dobar su pokazatelj koliko je u to vreme Kosić bio na zlu glasu, što je čak i Blagojevića uspelo da navede na sasvim pogrešne pretpostavke i objašnjenja.

Karakterističan pokazatelj toga je preštampavanje Kosićevog rada *Savremena opšta sociologija* (1934) u *Sociološkom žurnalu* (br. 5/jesen 2007). Taj rad je, po svojoj ozbiljnosti, informativnosti, ali i teorijskoj utemeljenosti, ostavio odličan utisak na mlađe pokoljenje sociologa, od kojih većina nije ni znala za raniju ideološko-političku proskripciju Kosića. Kada je na sastanku Predsedništva Srpskog sociološkog društva, 14. novembra 2011, u Novom Sadu, dana inicijativa da se uvede nagrada za knjigu godine iz oblasti sociologije (inicijativu sam dao ja, kao tadašnji predsednik SSD), više članova Predsedništva je spontano predložilo da ta nagrada svakako treba da ima ime, i da to ime treba da bude „Mirko Kosić“.

Na istoj sednici je odlučeno da se pristupi i izradi sajta SSD, koji je počeo sa radom 9. januara 2012. godine. Od tada se na sajtu mogla pročitati i vest o ovoj inicijativi Predsedništva (Nagrada, 2011; naravno, vest nosi datum 14. novembar 2011, kada je i predloženo ustanovljenje nagrade). U vesti je stajalo da će članovi Predsedništva SSD, Žolt Lazar i Zoran Avramović, pripremiti nacrt Pravilnika o dodeli nagrade „Mirko Kosić“, kojim će se regulisati procedura izbora članova žirija, kao i postupak konkurisanja i dodele nagrade. Na osnovu ovog nacrta, Predsedništvo SSD će na nekoj od narednih sednica formirati predlog Pravilnika, i dati ga na usvajanje Skupštini SSD, na proleće 2012. (Nagrada, 2011).

Na sednici Predsedništva SSD, od 18. februara 2012, Predsedništvo je razmatralo nacrt Pravilnika o ustanovljavanju nagrade „Mirko Kosić“ i usvojilo ga, kao svoj predlog Skupštini. Odmah treba napomenuti da Predsedništvu ili njegovim članovima do tada niko nije dostavio ili izneo bilo kakve primedbe na naziv nagrade. Na istoj sednici zakazana je Skupština SSD za 18. mart 2012. U pozivu za skupštinu, koji je dostavljen svim članovima SSD, a 20. februara je postavljen i na sajt SSD (Zakazana skupština, 2012), stajalo je: „Predložen je sledeći dnevni red: (...) 4. Pravilnik o nagradi ‘Mirko Kosić’ za najbolju knjigu iz oblasti sociologije (u prilogu tekst Pravilnika)“.

Međutim, 4. marta 2012. godine, član Predsedništva SSD Vladimir Vuletić upućuje ostalim članovima Predsedništva elektronsko pismo, u kome se, između ostalog, kaže da prilikom usvajanja predloga da se nagrada nazove po Mirku Kosiću „nismo vodili dovoljno računa o svim relevantnim činjenicama vezanim za lik i delo ovog uglednog sociologa“.

„Naime, kako sam upozoren sa više strana, a što sam zatim i sam proverio (u knjizi *Ko je ko u Nedićevoj Srbiji*, Prosveta, Beograd, str. 270/271), Mirko Kosić je tokom okupacije Srbije pod kvislinškim režimom Milana Nedića, u periodu od oktobra 1941. do septembra 1944 godine, dakle tokom čitavog perioda okupacije, bio viceguverner NBS. Značajan deo javnih ličnosti toga doba, a neki od njih su bili i deo sociološke zajednice,

nisu uzeli učešće u institucijama tog režima, što svedoči da je to bio lični izbor Mirka Kosića.

Istina, Mirko Kosić nije bio jedini istaknuti naučnik tog vremena koji se aktivno politički ili ideološki angažovao na strani fašističke Nemačke i njenih pomagača. Pomenimo samo nama najbliže, Venera Zombarta i Martina Hajdegera. Njihov angažman ni na koji način ne dovodi u pitanje njihovo ukupno stvaralaštvo, ali treba istaći da niko od njih, uprkos svom naučnom značaju koje je, uz svo poštovanje, veće od značaja Mirka Kosića, nema tu čast da se po njemu nazivani jedna, a posebno ne tako značajna nagrada.

To je načelni razlog zbog koga smatram da bismo, u svetlu ovih 'novih' činjenica (pretpostavljam da niko nije znao za ovaj podatak), morali da preispitamo našu odluku i predložimo neko novo ime za nagradu. Dva dodatna razloga su praktične prirode. Prvo, postoje dobri razlozi za pretpostavku da će, ukoliko ne pronađemo bolje rešenje, doći do ozbiljnih podela u našem društvu. To bi po mom mišljenju bilo šteta, posebno što bi one izbile oko jednog, u osnovi, beznačajnog pitanja (a posebno što u našoj sociološkoj tradiciji postoje mnogo značajnija imena od Mirka Kosića). Drugo, izvesno je da bismo ovakvom nesmotrenošću mogli otežati integraciju našeg društva u međunarodne tokove, do čega bi izvesno došlo kada bi se saznalo da ime naše najznačajnije nagrade nosi ime saradnika fašističkih okupatora.

S tim u vezi, molim Predsedništvo da se izjasni o inicijativi da našu odluku o imenu nagrade za najbolju knjigu suspendujemo i dogovorimo se o drugom nazivu ove nagrade. Sve ostale aktivnosti u vezi s nagradom mogu i treba da se odvijaju po utvrđenom planu" (Vuletić, 2012a).

Na ovo pismo sutradan, 5. marta, odgovorio je predsednik SSD Slobodan Antonić, napisavši svim članovima Predsedništva sledeće:

„Zahvaljujem se Vladi na pismu i iskrenoj brizi da u vezi naše nagrade ne napravimo propust. Mirko Kosić je zaista naš prvi pravi sociolog, ali i svakako politički kontroverzna ličnost. U tom znaku stručnosti i kontroverznosti nekako je bila i cela naša dosadašnja sociologija.

Ipak, činjenica da je Kosić bio visoki službenik u okupacijskoj (kvislinškoj) vladi može zaista da bude izvor raznih skandala i podela u budućem delovanju SSD, i da baci senku na našu nagradu. Zato mislim da bi bilo dobro da još jednom razmislimo o imenu nagrade, odnosno da još jednom odvagamo razloge za i protiv. U tom vaganju, bilo bi dobro da čujemo i alternativne nazive – „Đorđe Tasić“, „Slobodan Jovanović“, „Radomir Lukić“, „Sreten Vukosavljević“, „Cvetko Kostić“, „Mihailo Popović“, „Vojin Milić“...? Za svaki od ovih naziva postoje takođe razlozi za i protiv. Ili da ne stavimo nikakvo ime? I za to postoje razlozi za i protiv.

U svakom slučaju, predlog Pravilnika o nagradi je već u javnosti, a predlog dnevnog reda skupštine već formulisano, tako da se bojim da to sada nije više lako promeniti pre Skupštine. Ali, na samoj Skupštini, već kod utvrđivanja dnevnog reda, možemo reći i ova (naknadna) razmišljanja u Predsedništvu, a zatim u diskusiji povodom te tačke izneti i (moguće) alternative“ (Antonić, 2012a).

Ovaj predlog su članovi Predsedništva SSD prihvatili, ali je onda došlo još jedno iznenađenje – sutradan, 6. marta, u *Politici* je objavljen članak sociologa Todora Kuljića „Rizična nagrada“. U njemu je Kuljić oštro napao Mirka Kosića kao „nedićevca“, „kvislinga“ i „dražinovca“ (Kuljić, 2012). „Ako se ustoliči ova nagrada“, pisao je Kuljić, „onda se može desiti otprilike sledeće. Kada mladi sociolog prihvati ovo priznanje, red je da pomene da je ponosan na intelektualni angažman M. Kosića, dakle na kvislinšku aktivnost.(...) Potencijalni laureat može poverovati u mantru da je ova nagrada simbol oslobođenja sociologije od marksizma i mondijalizma. I podsetiti na to da je M. Kosić patriotski intelektualac već samim tim što je pred komunistima morao u izbeglištvo. (...) Ne leži identitet sociologa samo u otporu režimu. Uostalom, današnji konzervativci i ne mare mnogo za antifašizam. Pa šta onda smeta kod Kosića? Samo jedna sitnica. Kao uzor intelektualnog angažmana Kosić može ojačati već na sceni prisutni rizični simbol srpskog patriotizma – kvislinštvo. Normalizacija kvislinštva nije samo stvar časti konzervativaca nego i ulične političke kulture. Sa punim pravom Nacionalni stroj može sutra reći: ‘Ako je već Nedić normalnost, zašto ste onda nas zabranili?’ Svako slabljenje antifašizma osigurava konzervativcima prednost u borbi oko kulturne hegemonije. Ali i nasilju“ (Kuljić, 2012).

Tako je, zbog predlaganja ove nagrade, Predsedništvo SSD, pa i celo Srpsko sociološko društvo, dovedeno u vezu ne samo sa „normalizacijom kvislinštva“ – koje je, po Kuljiću, „rizični simbol srpskog patriotizma“ – već i sa Nacionalnim strojem, pa čak i sa nacističkim nasiljem!

Na ovaj Kuljićev članak, takođe u *Politici*, 9. marta, reagovao je istoričar Lazar Pejin, uzevši u odbranu Kosićev lik i delo. On je izložio antiimperijalističko i antinacističko usmerenje Kosića, do okupacije, kao i njegov rad u Nedićevoj administraciji. „U Novom Bečeju je organizovao filijalu Narodne banke u kojoj nije radio nijedan Nemač i odakle je slat novac na slobodnu teritoriju pod kontrolom Jugoslovenske vojske u otadžbini. (...) Družio se sa nemačkim privrednicima na radu u Beogradu i oficirima, među kojima je bilo i njegovih prijatelja iz vremena studija i međuratnog perioda, i prikupljao obaveštajne podatke koje je dalje prosledivao prema komandi JVuO. (...) Bio je protivnik totalitarnih režima, jednako nacističkog, fašističkog i komunističkog, odnosno bio je i ostao antikomunista i antitotalitarista. (...) Drug Todor Kuljić je svojim lenjinističko-staljinističko-titoističkim

pogledom na sociologiju i ocenom antitotalitarnih stavova Mirka Kosića 'malo' preterao" (Milin, 2012).

Nekoliko dana docnije, u *Politici* se oglasio i Borislav Milić. On je zamorio Pejnu što o Kosićevom držanju za vreme rata sudi samo po onome šta sam Kosić piše o tome, jer su ta sećanja nepouzdana i prilagođena posleratnim prilikama. Među Kosićevim nemačkim prijateljima iz okupiranog Beograda, kaže Milić, nalazi se i Fon Heren (Victor von Heeren), poslanik Trećeg Rajha u Kraljevini Jugoslaviji. „U tom okviru možda treba tražiti istinu o navodnom slanju novca i dostavljanju obaveštajnih podataka JVuO. Međutim, ako se kao izvor koriste samo Kosićeve izjave, onda se nameće logična dilema: ili je to Kosić izmislio da bi se nakon rata dodvorio 'ravnogocima' i odobrovoljio ih (u čemu nije uspeo), ili su to prijatelji (misli se na Herena i Kosića – S.A.) zajedno činili. Istina se nalazi samo u pouzdanim istorijskim izvorima, ukoliko postoje" (Milić, 2012). Dakle, Kosić, po definiciji, nije mogao da govori istinu, samo je pitanje da li je svoju saradnju sa JVuO prosto izmislio, ili je i tada radio za Nemce.

O ovoj polemici objavljena je informacija na sajtu Srpskog sociološkog društva, 10. marta (Polemika, 2012). U informaciji, koju je potpisao predsednik SSD, stajalo je da je „Predsedništvo SSD i pre članka Todora Kuljića u *Politici* imalo nameru da Skupštinu upozna sa svim nedoumicama u vezi predloženog imena naše nagrade, sa željom da Skupština, kao najviše demokratsko telo naše organizacije, ipak proceni koje ime za tu nagradu bi bilo najprikladnije. Za žaljenje je što se ova diskusija, umesto na Skupštini, povelala na stranicama dnevne štampe, što je doprinelo da se ceo slučaj bespotrebno politizuje. Predstojeća Skupština SSD je pravo mesto da se pažljivo izvagaju svi argumenti i donese konačna odluka o imenu nagrade" (Polemika, 2012).

Konačno, na početku skupštine Srpskog sociološkog društva, 18. marta 2012, kao četvrta tačka dnevnog reda predloženo je: „Ustanovljenje nagrade SSD-a za najbolju knjigu iz oblasti sociologije, usvajanje pravilnika i izbor članova Žirija za dodeljivanje nagrade“. Dakle, u formulaciji dnevnog reda ime nagrade, ili Mirka Kosića, nije se pominjalo. Međutim, već pod drugom tačkom – Izveštaj o radu Društva između dve skupštine (podneo predsednik) – otvorena je diskusija o nazivu nagrade i Mirku Kosiću. Ta rasprava se povremeno obnavljala i rasplamsavala i tokom ostalog dela skupštine. Kako stoji u zapisniku (Zapisnik, 2012), Antonić je, u ime Predsedništva SSD, „obavestio prisutne da je Predsedništvo SSD, nakon reakcija dela članstva, odustalo od predloga da nagrada nosi ime Mirka Kosića i da predlaže da Skupština SSD donese odluku o imenu. (...) Jedan od predloga je da nagrada bude bez imena (samo nagrada SSD-a), a drugi predlog je da nagrada nosi neko ime. Pomenuo je imena Đorđa Tasića (osnivača časopisa *Sociološki pregled*) i Veljka Koraća“.

U diskusiji je, kako stoji u zapisniku, Sreten Vujović „povodom nagrade SSD-a rekao da se mora voditi računa o činjenicama vezanim za Mirka Kosića, da je protiv toga da se njegov lik nađe na poštanskoj marki PTT Srbija, da treba uzeti u obzir kako su javnost i struka reagovali na predlog imena nagrade, da treba odustati od imena Mirka Kosića kao naziva nagrade, i da nije potrebno organizovati nikakav okrugli sto o tome. Napomenuo je da su za Mirka Kosića neprijatelji bili: komunisti, masoni, Jevreji, Romi, akteri i pristalice 27. marta i demokrati i demokratija, dok su prijatelji bili: dražinovci, nedićevci, ljotićeveci, Nemačka i Nemci u Beogradu, akteri i pristalice Trojnog pakta, kao i da se njegova sociologija zapravo zasniva na konzervativnoj teoriji elita, čiji su glavni predstavnici Pareto, Moska i Mihels“ (Zapisnik, 2012).

Treba reći da je Predsedništvo SSD bilo predložilo da se, povodom obeležavanja sto godina sociologije u Srbiji, štampa serija od šest poštanskih maraka, sa likovima istaknutih sociologa, od kojih je na jednoj trebalo da se nađe i Mirko Kosić. Sreten Vujović se ovom predlogu, kao što se vidi, usprotivio. I sama stogodišnjica je, takođe, bila vezana za ime Mirka Kosića. Naime, kao povod za ovu manifestaciju – koja je uključivala i naučni skup – uzet je prvi tekst objavljen u rubrici „Sociologija“ *Letopisa Matice srpske*, br. 5. za 1912. godinu, koji je napisao upravo Kosić. Treba reći da je i u znamenitom delu *Sociologija u dvadesetom veku (Twentieth Century Sociology)*, koje su priredili Žorž Gurvič (Georges Gurvitch) i Vilbert Mur (Wilbert E. Moore), u odeljku o jugoslovenskoj sociologiji rečeno da su, posle mnogo zakašnjenja, „najsavremenije tendencije u sociologiji, međutim, uvedene 1912. od strane Mirka Kosića, izvanrednog sociologa te zemlje“ (1945: 748). Nasuprot tome, međutim, Sreten Vujović, kako stoji u zapisniku, „povodom datuma obeležavanja 100 godina sociologije u Srbiji rekao je da je sporno vezivanje njenog nastanka za Mirka Kosića, pomenuvši kao rodonačelnika naše sociologije Valtazara Bogišića“ (Zapisnik, 2012).

U raspravi je, zatim, učestvovao Božo Milošević, koji je naglasio „da se u ovom slučaju radi o ideološkoj pozadini problema, a trebalo bi da razmišljamo o sadržajnom smislu“ i predložio da nagrada nosi ime Vojina Milića (Zapisnik, 2012). Borislav Milić je „istakao da je izbor imena Mirka Kosića za nagradu SSD-a pretenciozan i opasan“, a Miloš Nemanjić „da se ne treba deliti oko Kosića“ i podržao predlog Bože Miloševića da nagrada bude nazvana po Vojinu Miliću (Zapisnik, 2012). Zoran Avramović je istakao „da postoje nagrade Žanka Stokić i Ivo Andrić, kojima bi se takođe možda moglo prigovoriti na držanju tokom Drugog svetskog rata“ i predložio da, za sada, nagrada bude bez imena, pa da se na sledećoj skupštini SSD-a razložno razgovara o tome. Vladimir Vuletić je ukazao „da je obeležavanje 100 godina sociologije u Srbiji prigodnog i popularizatorskog karaktera, i da nije vezano ni za jednu ličnost“ i istakao „da se ne mogu porediti Andrić

i Kosić, jer Andrić nije bio deo okupacione vlasti“. Naglasio je da se kod pitanja „da li nazvati nagradu po Kosiću ne radi o ideološkom neslaganju, već o važnoj simbolici“ i predložio da se na skupštini toga dana ipak odluči o imenu nagrade. Jovo Bakić je istakao „da se ne smemo obrukati sa nagradom“ i izneo „svoje lično protivljenje da se štampa poštanska marka na kojoj bi bio lik Mirka Kosića, jer bi se to u okruženju moglo pogrešno i zlonamerno protumačiti“ (Zapisnik, 2012). I on je podržao predlog da nagrada nosi ime Vojina Milića. Marija Bogdanović je bila za to da ime nagrade bude po Veljku Koraću, sa čime se složila i Anđelka Milić. Slobodan Vuković je predložio da se ipak glasa i o imenu Mirka Kosića, kao nazivu nagrade, a Rajko Kuljić je podržao davanje imena nagrade po Vojinu Miliću.

Nakon diskusije obavljeno je glasanje. Rezultat glasanja je bio: Veljko Korać – 6 glasova; Mirko Kosić – 1 glas; Radomir Lukić – 4 glasa; i Vojin Milić – 50 glasova. Skupština je tako odlučila da ime nagrade SSD za najbolju knjigu iz oblasti sociologije nosi ime Vojina Milića. Politika je 22. marta objavila izveštaj sa Skupštine pod nazivom „Sociološko društvo odustalo od nagrade ‘Mirko Kostić’“ (Bukvić, 2012). U članku je naglašeno da je Kosić „bio u službi kvislinškog režima Milana Nedića“, a da je Vojin Milić „bio učesnik Narodnooslobodilačkog rata i da je potom bio u JNA do 1954“ (Bukvić, 2012). Takođe, *Politika* je, 30. marta, objavila članak Jovice Trkulje „Poziv na dijalog o Kosiću“, u kome se najavljuje naučni skup „Mirko M. Kosić – ličnost i delo“ (Kikinda, 13–14. oktobra 2012), „sa ciljem da na sistematski i multidisciplinarnan način osvetli ličnost i delo Mirka Kosića. (...)Reč je o akademskoj raspravi koja umesto ratovanja idejama nudi smirenu reč i uvažavanje svakog savesno saopštenog mišljenja“ (Trkulja, 2012). Tako je, barem u javnosti, pozivom na dijalog i smirenu reč, „slučaj Kosić“ završen.

Međutim, rasprava o ovom slučaju uporedo je tekla i na internom forumu Odeljenja za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Reč je o cirkularnim pismima koja su stizala na adresu svih članova Odeljenja. Prvo takvo pismo uputio je Vladimir Vuletić, 23. marta (Vuletić, 2012b). U njemu se on kritički osvrće na tekst Todora Kuljića u *Politici*, kojim je dovedena „u vezu naša sociološka zajednica, oličena u SSD i njenom predsedniku, sa normalizacijom kvislinštva u današnjoj Srbiji“. Vuletić zatim iznosi hronologiju formiranja predloga o nagradi za najbolju knjigu, i kaže da je on lično, čim mu je Sreten Vujović skrenuo pažnju na Kosićevu funkciju u vreme okupacije, dao inicijativu da se predlog o imenu nagrade povuče. Sutradan se, međutim, pojavio tekst prof. Kuljića u *Politici*. „S obzirom na nepravdu koja je učinjena Društvu, smatrao sam svojom dužnošću da uputim pismo prof. Kuljiću“. U ovom pismu, Vuletić je tekst u *Politici* okvalifikovao kao „zakasnelu i po sociološku profesiju štetnu opservaciju“. „Smatram da ste, pre nego što ste izašli u javnost mogli s tim argumentima

da upoznate članove Predsedništva – kao što su to učinili druge kolege, a ne da sa njima medijski ratujete“, stajalo je još u Vuletićevom pismu Kuljiću (navedeno u: Vuletić, 2012b).

Vuletić zatim kaže da je „ovo pismo, mada po sopstvenom priznanju nije bio upoznat s njegovim sadržajem, poslužilo prof. Vujoviću da me na Skupštini SSD javno optuži da ‘Kuljiću zabranjujem iznošenje ličnog stava’. Ovakva nepokolebljivo jasno i glasno izneta tvrdnja od strane uglednog profesora mogla se, naravno, protumačiti jedino kao to: 1. da kao član Predsedništva zloupotrebljavam svoj položaj i onemogućavam profesore da javno iznose svoj stav – ma šta to značilo; 2. a s obzirom da onemogućavam ‘Kuljića’, nesumnjivo pripadam onima koje je ‘Kuljić’ etiketirao kao normalizatore kvislinštva u Srbiji; 3. najzad, verovatno sam i licemer jer sam na Skupštini javno bio protiv naziva nagrade M. Kosić“. „S obzirom da su profesori Todor Kuljić i Sreten Vujović na izvestan način moralni graničnici našeg Odeljenja čija reč ima veliki odjek u javnosti smatrao sam neophodnim da na ovaj način upoznam Odeljenje sa meni poznatim činjenicama“, stoji dalje u Vuletićevom cirkularu. „Da li će ovo pismo uticati da se pomenuti profesori na isti način, odnosno pred istim auditorijumom (na stranicama lista *Politika*, odnosno na sajtu SSD) obrate onima kojima su se već obratili i tako bar delimično umanje štetu i duševni bol koju su naneli mlađim kolegama – ne znam. Nije na meni da o tome sudim, niti da to zahtevam, a svakako ne mogu da im to, ma ko šta mislio, odobrim ili zabranim“, stajalo je u pismu Vuletića, poslatim na adrese svih članova Odeljenja (Vuletić, 2012b).

Dva dana docnije na iste adrese je stiglo i cirkularno pismo Sretena Vujovića (Vujović, 2012b). U njemu se kaže da je Predsedništvo SSD, kada je 14. novembra donelo predlog o nagradi, moralo da zna tačnu funkciju koju je Kosić imao, jer je o tome sve pisalo na sajtu SSD („1941–1944 bio zamenik guvernera Srpske narodne banke i jedan od vodećih finansijskih stručnjaka Nedićeve vlade“; Velikani i pregaoci, 2011). Takođe, pita se dalje Vujović, „zašto Predsedništvo SSD nije blagovremeno pitalo članove našeg Odeljenja kolege Kuljića i Milosavljevićevu (Oliveru Milosavljević – napomena S. A), koji su se bavili za ovaj slučaj relevantnom problematikom, ko je Mirko Kosić?“. Vujović takođe zamera što, kada je već Predsedništvo SSD u elektronskim konsultacijama odustalo od imena nagrade, o tome nije obavestilo članstvo i poslalo novi poziv za skupštinu bez imena Kosića. Da je tako postupljeno, smatra Vujović, „Kuljić ne bi imao potrebe da piše svoj tekst i ne bi bilo ove mučne ‘korešpondencije’“. „Nije suvišno istaći“, stoji dalje u pismu, „da je Kuljić valjano ukazao na moguća značenja te nagrade kao kompetentan stručnjak za ono što se zove srpski fašizam. (...) Kuljiću se stavlja na dušu što nije prvo potrčao u Predsedništvo. A zašto

bi on to radio kad nije član Udruženja niti ga je ko zvao na konsultacije u Predsedništvo“ (Vujović, 2012b).

„Vuletićev ‘fitilj’ se upalio pri kraju rada Skupštine, kada sam mu ‘dobacio’ nešto slično onome što je (...) naveo, a to je da ‘Kuljiću zabranjuje iznošenje ličnog stava’“, kaže dalje Vujović. „Ne kajem se što sam Vuletiću ‘dobacio’ kako Kuljića proziva zbog iznošenja ličnog stava. Zašto? Zato što smatram da je SSD, ili bi to trebalo da bude, organizacija sociologa izrazite individualnosti koji u njoj istupaju kao profesionalci, ali i kao intelektualci koji javno iznose stavove o raznim društvenim problemima, uključujući i probleme u radu njihovog udruženja i izvan njega. Od takvih ličnosti ne treba očekivati niti zahtevati da idu u Predsedništvo po svoje mišljenje. Predsedništvo je to koje treba da poziva na svoje otvorene sednice. Nije SSD partija niti su njegovi članovi vojnici te partije. Umesto da je neko iz Predsedništva SSD odmah reagovao na Kuljićev tekst javno iznoseći u *Politici* i/ili drugde da je ono još ranije odlučilo da odustane od nagrade M. Kosić, čekalo je zasedanje Skupštine“, kaže se u pismu Sretena Vujovića članovima Odeljenja (Vujović, 2012b).

Konačno, ova cirkularna prepiska je završena pismom Slobodana Antonića, koje je 26. marta stiglo na sve adrese članova Odeljenja (Antonić, 2012b). U pismu se objašnjava da u trenutku kada je Predsedništvo SSD dalo inicijativu da se uvede nagrada sa imenom Mirka Kosića još uvek nije postojao sajt SSD, sa jasnim obaveštenjem o funkciji Mirka Kosića pod okupacijom, tako da članovi Predsedništva nisu mogli imati ovaj podatak u vidu. Takođe se ukazuje da od otvaranja sajta, 9. januara, kada je i objavljena inicijativa Predsedništva, pa do 18. februara, kada je na Predsedništvu razmatran nacrt Pravilnika o ustanovljavanju nagrade, nije bilo nikakvih primedbi na naziv nagrade, te da su „istoga dana kada je prof. Vuletić uputio pismo članovima Predsedništva, prenoseći negativno mišljenje o nazivu nagrade, članovi Predsedništva SSD, tokom elektronskih konsultacija, zaključili da se preispita naziv nagrade i razmotre druga moguća imena“. Povodom članka prof. Kuljića u *Politici*, u pismu se kaže: „Osnovno pravilo svake zajednice je da se problem, pre nego što se iznese u javnost, ili zatraži kakva druga, spoljna intervencija, najpre pokuša rešiti unutar same zajednice. U SSD, kao i u našoj sociološkoj zajednici, postoji kako dobra volja, tako i kapaciteti da se mogući problemi rešavaju dijalogom, konsensusom ili kroz demokratsku proceduru, što je još jednom pokazano na poslednjoj Skupštini SSD“. Na kraju pisma stoji da „bar deo energije koji se ulagao i ulaže oko ‘slučaja Kosić’ bilo bi dobro usmeriti u rešavanje važnijih pitanja za našu sociološku zajednicu – poput povezivanja katedri za sociologiju sa nastavom sociologije u srednjim školama“, itd. (Antonić, 2012b).

Kosić i srpski sociolozi

Iznoseći ovaj, nešto opširniji pregled dešavanja oko „slučaja Kosić“ u Srpskom sociološkom društvu, namerno sam ostajao na faktografskom nivou, uzdržavajući se od iznošenja ličnih utisaka i komentara. Sada bih ipak rekao nekoliko opštih impresija koje sam stekao i kao učesnik ovih događaja, i kao sociolog.

Najpre, snažne ideološke podele koje postoje u srpskom društvu – tačnije, u njegovoj eliti – reflektuju se i na sociološku zajednicu. „Ne pamtim da su sociolozi u Srbiji ikad bili toliko podeljeni i zavađeni kao što su danas“, napisao je u predgovoru za jedan naučni zbornik, koji je uređivao, Sreten Vujović (2008: 10). „Linija podele i sukoba je uglavnom teorijsko-političke, odnosno ideološke prirode“ (*isto*). Na jednoj strani su, po Vujoviću, sociolozi koji su zagovornici „globalizacije i evropskih integracija“ (Vujović, 2008: 19; u tu grupu Vujović svrstava i sebe), a na drugoj strani su uglavnom „etnokulturni nacionalisti“ (u koje je Vujović, u ovom predgovoru, ubrojao recimo i mene; Vujović, 2008: 11).

Kada tako podelite sociologe u Srbiji, onda prirodno iz toga proizlazi sumnjičavost prema svemu što rade pripadnici „drugog tabora“. Inicijativa da se nagrada za najbolju knjigu godine nazove po Mirku Kosiću pročitana je upravo u tom, ideološkom ključu, i odlično se uklopila u predrasudu (tj. ideološku mantru), po kojoj postoji monokauzalni, jednolinijski, gvozdeni determinizam: srpski patriotizam – srpski nacionalizam – srpski fašizam.¹¹

Kao neposredni učesnik ovih događaja mogu da posvedočim da je predlog da nagrada SSD bude nazvana po Kosiću došao isključivo iz stručnih, a ne iz bilo kakvih ideoloških ili političkih razloga. Taj predlog nisam dao ja, ali sam ga rado prihvatio, i to evo iz kojih razloga. Kosić je, po stvaralačkom opusu, svakako najznačajniji srpski sociolog između dva svetska rata. Prvi je celovito obrazložio najvažnija epistemološka pitanja sociološkog metoda. Pisac je prvog pravog udžbenika sociologije u Srbiji

11 Sreten Vujović je u docnijem intervjuu listu *Danas*, zbog toga što je obeležavanje stogodišnjice sociologije u Srbiji bilo vezano za Mirka Kosića, koga je on nazvao „kontroverznim sociologom“, čitavo Srpsko sociološko društvo okvalifikovao kao „etnonacionalističko“ (Vujović, 2012a). Kao dodatne argumente za ovu ocenu Vujović je naveo kako naziv društva (*Srpsko*), tako i naziv uvodnog referata na skupu kojim je obeležena stogodišnjica („Sto godina *srpske* sociologije“). Naime, pridev od „Srbija“ koji koristi Vujović, a za koji smatra da nije „etnonacionalistički“ jeste „*srbijanski*“. Tako Vujović i manja grupa njemu ideološki bliskih sledbenika nikada za društvo u kome živimo neće reći „srpsko društvo“, već isključivo „društvo Srbije“ ili „srbijansko društvo“ – iako će sasvim komotno koristiti izraze kao što su „nemačko društvo“, „francusko društvo“ ili „kinesko društvo“. Sve što se može reći o ovome jeste da je zaista žalosno do kog stepena može ići ideološka zaslepljenost, pa to na kraju počinje da poprima oblike pravog autošovinizma (tj. antisrpskog nacionalizma).

(Uvod u opštu sociologiju, 1934) i osnivač prvog sociološkog časopisa Društveni život (1920–1921; 1930). Bio je član korespondent Internacionalnog instituta za sociologiju (Pariz) i Nemačkog sociološkog društva u Berlinu, prvi je u Srbiji pisao o Maksu Veberu, i prvi je u teoriji stratifikacije bio pod njegovim uticajem (što će u srpskoj sociologiji biti ponovo zabeleženo tek četiri decenije docnije; videti: Antonić, 2010). Po svojim naučim dometima, dakle, Kosić apsolutno zaslužuje da neka sociološka nagrada u Srbiji ponese njegovo ime.

Sa druge strane, znao sam i za kontroverze koje su bile vezane za njegovo delovanje tokom okupacije. Ipak, činilo mi se da je to u ovom slučaju daleko manje važno od njegovih naučnih i stručnih zasluga. Izgledalo mi je da to što je Kosić radio u Narodnoj banci pod okupacijom nije nikakav zločin zbog koga bi morao biti ostrakovan. Ljudi danas znatno manje ideološki ostrašćeno doživljavaju stvari, mislio sam. Evo, recimo, nagrada za najbolju srpsku glumicu nosi naziv „Žanka Stokić“, i to nikome ne smeta – štaviše, jedan od ponosnih laureata je i Mirjana Karanović (2011), za koju se sve može reći pre nego da je „poklonica Nedića“ ili „srpska nacionalistkinja“.

Međutim, prevario sam se. I ako neko nije bio „ideološki budan“, onda sam to ja, pa zato preuzimam svu krivicu na sebe. No čim sam pročitao pismo Vuletića Predsedništvu SSD, odmah mi je postalo jasno da je Vuletić u pravu – svako dalje insistiranje na Kosićevom imenu poslužilo bi kao povod za ideološki rat i cepanje Društva. Sutradan objavljen Kuljićev tekst u *Politici* – sa prepoznatljivim toposom koji uključuje „normalizaciju kvislinštva“ kao „simbolom srpskog patriotizma“ – samo je potvrdio tu ocenu. U ime jedinstva Društva, umesto po Kosiću, nagradu je trebalo nazvati po nekom drugom uglednom sociologu, čije ime neće moći da posluži kao povod za ideološka nadgornjavanja i optuživanje SSD za političku nekorektnost, svaki put kada se dodeljuje nagrada.

Predsedništvo je došlo na skupštinu, 18. marta, sa namerom da dalje ne zaoštava stvari, „da ne isteruje mak na konac“, već da obezbedi da se kroz demokratsku proceduru dođe do odluke koju će većina podržati, a koja manjinu neće učiniti povređenom i besnom. Pomirljivim diskusijama članova Predsedništva i tolerantnim vođenjem sednice – što je sve rezultiralo izborom imena Vojina Milića kao naziva nagrade – to je i postignuto. Zapravo, mislim da bi tako bilo sa svim imenima za koje se glasalo – osim sa Mirkom Kosićem.

Zašto je to tako, treba pokušati objasniti. Mirko Kosić jeste tajno pomagao jedan antifašistički pokret¹² – što bi mu u drugim zemljama

12 Meni izgleda dosta uverljivo njegovo docnije svedočenje o tome (uostalom, ni istoričar Dragomir Bondžić, u odrednici o Kosiću u *Srpskom biografskom rečniku*, ne dovodi u pitanje Kosićevo finansijsko pomaganje Mihailovića [Bondžić, 2011:

obezbedilo ne samo aboliciju za rad u državnoj službi tokom okupacije, već i odgovarajuće građansko priznanje. Ali za uticajan deo naše sociološke zajednice taj antifašistički pokret, za koga je Kosić radio,¹³ i dalje je pogrešan. Čak i da nije bilo te tajne misije, Mirko Kosić je – ako objektivno sagledavamo njegovo delovanje 1941–1944. – bio samo jedan od zupčanika administrativnog aparata tokom okupacije. To bi mu u Danskoj, Holandiji, Francuskoj, pa i Britaniji besumnje spremno oprostili (ukoliko sam nije počinio kakvo zlodelo).¹⁴ Ali, opet, za uticajan deo naše sociološke javnosti ceo taj administrativni aparat je prosto sam po sebi bio zločinački, te je, po definiciji, zločinac svako ko je u njemu radio – pa i Mirko Kosić.

Ovu veću osetljivost na fašizam u Srbiji (nego, recimo, u Danskoj ili Holandiji), mogu da razumem – samo se ovde streljalo 100 civila za jednog ubijenog nemačkog vojnika. Ali ta veća osetljivost ne sme se da se pretvori u hegemoni diskurs koji sebi uzima za pravo da manihejski i arbitrarno deli društvo, ljude i istoriju. Imam utisak da je Mirko Kosić, u slučaju koji sam opisao, bio žrtva upravo jednog takvog diskursa. Verujem da bi diferenciraniji pristup, koji bi ljude i pojave sagledavao u njihovom individualnom, a ne kolektivističkom totalitetu, bio ne samo pravedniji za one o kojima se sudi, već i korisniji i blagotovniji za društvo u kome se takvi sudovi daju.¹⁵

253]). Kosić kaže da je „pod maskom guvernera-zamenika Srpske Narodne Banke (...) pripadao pokretu Dražinom i pomagao ga sumama većim no svi ostali izvori zajedno“ (2010: 68), pominjući sumu od „milijardu i 200 miliona dinara“, kao i „zlatu i valute“ (2010: 46). „Tito je streljao 465 mojih saradnika na tom poslu a mene bi streljali i Nemci i Tito, prvi da su slutili šta sam činio a drugi da sam mu samo pao šaka“, veli takođe Kosić (68). Od svojih saradnika iz SNB, Kosić posebno spominje Bogdana Litričina, šefa devizne policije, koji je zlato „legalno – u smislu odredaba Druge haške konvencije o upravi u ratu okupiranih zemalja i odnosnih jugoslovenskih zakonskih propisa – zaplenjivano od *crnoberzijanaca* odneo u šumu Draži i zato su ga 1946. Titovci ubili *bez suda*, kao i Mišu Markovića, Mihajla Balzarena, i ostale službenike Srpske narodne banke, istinske saradnike *delom* a ne rečima (kao A. Pr. i slični) generala Draže“, kaže Kosić (2010: 47; podvlačenja u izvorniku).

- 13 Kosić za sebe kaže: „niti sam bio ‘nedićevac’ niti ‘ljočićevac’, nego ‘dražinovac’“ (2010: 57). On o generalu Mihailoviću piše kao „moralnom junaku i nacionalnom mučeniku“ (58), koga „bi ti ‘saveznici’ izdali dželat /to jest Titu – S. A/ (ili sami naprasno upokojili), pa zato i nije hteo da se probija do njih“ (57).
- 14 Kosić upravo to ima na umu kada piše da je „Srpska narodna banka, kao i novčanične banke u Francuskoj, Belgiji, Holandiji, Norveškoj... isplaćivala okupacione troškove. I nigde nije se našlo da je to bilo /dovoljan razlog za – S. A/ blaćenje njihovih najviših funkcionera i kada isti nisu /kao Mirko Kosić – S. A/ rizikovali svoje glave finansiranjem nacionalnog otpora“ (2010: 46–7). Zaista, nigde u pomenutim zemljama funkcioneri koji su radili u centralnoj banci pod Nemcima, nisu, posle njihovog povlačenja, proglašeni kvislinzima i masovno postreljani.
- 15 Kosić za sebe, verovatno potpuno s pravom, veli da je bio „najžešći protivnik germanskog imperijalizma (od 1912. do 1940. bilo je za to bezbroj i pismenih dokaza)“

Mirko Kosić, jednostavno, nije imao sreće sa sociološkim društvom. Ni davne 1920, a ni ove 2012. godine. Malo zbog svog karaktera – ambicioznog i oštrog, ali i verovatno nedovoljno politički inteligentnog (da ne napravi i kontroverzne poteze u karijeri).¹⁶ Ali mnogo više zbog društvenog okruženja, koje je prema njemu pokazivalo visoku dozu nepoverenja i nerazumevanja – ranije kao prema nekome ko je nedovoljno lojalan dinastiji i ko je germanofob, a danas kao „funkcioneru kvislinškog režima“ i „konzervativnom sociologu“.

Žao mi je što smo se, kao sociološka zajednica, ove, 2012. godine, vođeni sopstvenim averzijama, predrasudama i neznanjem, ponovo ogrešili o Mirka Kosića, možda još više nego onda kada smo ga prećuktivali, zanemarivali i nipodaštavali.

Ostaje nada da će Kosić u nekom trećem vremenu biti smirenije, šire i objektivnije ocenjen, pre svega od svojih kolega sociologa. Prvo što mu kao sociološka zajednica, posle svega, dugujemo jeste da Kosićeve studije objavljene u najuglednijim nemačkim sociološkim časopisima i zbornicima radova, prevedemo i tako učinimo dostupnim široj publici u Srbiji. To su, pre svih:

1. „Die soziale Differenzierung der Jugoslawen“ (*Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie*, Band 11 [1932/33], S. 3–41);
2. „Aus den Tiefen des Balkans“ (*Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Vol. 1, No. 2[1948/49], S. 125–143);

i pominje svoju „mržnju prema nacionalsocijalizmu“ (Kosić, 2010: 26). Kao dokaze, na drugom mestu (Kosić, 2010: 45–6) navodi da je 1910. objavio u zagrebačkom *Zvonu* članak „Germanomanija“; da je 1912. objavio u beogradskom *Pijemontu* niz članaka pod naslovom „Pangermanizam“ (preštampano kao knjižica, iste godine, u Kikindi); da je 1913. objavio knjigu *Moderna Germanija*, gde optužuje Nemce da su „etički varvari“ (str. 3); da je u svom članku „Srednja Evropa ili Balkanska Unija“ (*Društveni život*, 1930) upozoravao na obnovu nemačke opasnosti; da je u *Uvodu u opštu sociologiju* (1934: 176–7) osudio „nacionalističko-grupne ekstatičnosti Nacije“, koja se dešava u Nemačkoj, i koja „sada maršuje u dvojnim redovima voljno ili nevoljno ali bezizuzetno“, proročki predviđajući da će „prenapon rasizma i nacionalnog mesijanstva Trećeg Carstva morati da se prekine jednog dana verovatno u novom polomu evropskog mira“; da je marta 1938. u Narodnoj skupštini, povodom Anšlusa, održao oštar protestni govor; da je 1939. na Kolarčevom narodnom univerzitetu, na predavanju o rasizmu, „pocepao“ nemačku rasnu ideologiju, tako da su prisutni mnogobrojni Jevreji vriskali od ushićenja, a tri-četiri Nemca demonstrativno napustila dvoranu“; da je 1940. na Kolarčevom narodnom univerzitetu, na predavanju o sociologiji rata, „predskazao konačni poraz Nemačke“, zbog čega je saslušan u Gestapou 1942. („bilo je upravo komično kako su hteli da doznaju moje ‘naučne razloge’ za poraz koji im je predstojao“, sećao se on tog saslušanja docnije). „Da li još i jedan srpski javni radnik ima tako dosledno anti-nemačku liniju za punih 30 godina?“ – pitao se stoga Kosić (2010: 46).

16 Kosić (2010: 26) i sam priznaje da ga je pratio glas kao „temperamentnog i violentnog“.

3. „Zellen und Cliques: Erster Vortrag“ (*Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1952/1953, Vol. 5, S. 230–261; ta-kođe i diskusija u kojoj su učestvovali L. v. Wiese, E. Wesener, A. Grabowsky, H. L. Stoltenberg, M. E. Graf zu Solms, Ch. Lütken, M. M. Kossitsch und u. a; S. 273–284),¹⁷
4. „Politische Soziologie“ (*Soziologische Forschung in unserer Zeit: Leopold von Wiese zum 75. Geburtstag*. Herausgegeben von Karl Gustav Specht, Köln, Westdeutscher Verlag, 1951, S. 171–196).¹⁸

Ove Kosićeve studije su sa najvećim uvažavanjem citirali ugledni svetski sociolozi,¹⁹ a sam Fon Vize je Kosiću napisao i veoma topao in memoriam [Leopold von Wiese, „Mirko M. Kossitsch: 1892–1956“, *Soziale Welt: Zeitschrift für sozialwissenschaftliche Forschung und Praxis*, Jg. 7, H. 3/4, 1956, S. 212–213].²⁰

- 17 Kosić je verziju ovog teksta objavio i kao odrednice „Clique, Zelle“ u: *Wörterbuch der Soziologie*, Wilhelm Bernsdorf, Friedrich Bülow [Hrsg.]; Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 1955.
- 18 Do ovih tekstova sam došao zahvaljujući ljubaznosti Luke Breneselovića, koji mi je, tokom svog boravka u Nemačkoj (2012), skenirao i poslao ove, kao i neke druge manje Kosićeve radove, štampane na nemačkom. Ovom prilikom mu izražavam veliku zahvalnost. Nadam se da ćemo uspeti da nađemo prevodioca i izdavača za ove Kosićeve značajne studije.
- 19 Mirko Kosić je dobio biografsku odrednicu u: *„Internationales Soziologenlexikon. Beiträge über bis Ende 1969 verstorbene Soziologen. Band 1 und 2., neubearbeitete Auflage“*, Bernsdorf, Wilhelm/ Knospe, Horst [Hrsg.] Stuttgart: Enke, Band 1, S.221–22; takođe se može naći i u: *Twentieth Century Sociology*, by Georges Gurvitch and Wilbert E. Moore (eds.), New York: The Philosophical Library, 1945: 748; tu ga je pisac odeljka o Jugoslaviji (Roucek, 1945: 740–754) nazvao „izvanrednim sociologom svoje zemlje“, a za njegovu knjigu *Uvod u sociologiju* (1934) Rouček kaže: „Knjiga je izvrsna, jednaka bilo kom radu napisanom na engleskom jeziku od strane američkih naučnika (...). Sličnog visokog kvaliteta su i njegovi *Problemi /savremene – S. A/ sociologije* (Beograd: 1934)“ (Roucek, 1945: 748). Kosića takođe pominju i Johannes Weyer, *Westdeutsche Soziologie 1945–1960. Deutsche Kontinuitäten und nordamerikanischer Einfluß*, Berlin: Duncker & Humblot, 1984, S. 98–99; zatim W. J. Ehrenpreis, „Central-eastern Europe“, *Twentieth Century Political Thought*. Edited by Joseph S. Roucek, pp. 515–552, New York: Philosophical Library, 1946: 551; onda Günter Schmolders, *Finanzpolitik*, Berlin, Heidelberg, New York: Springer-Verlag, 1970, glava 3, f144, i drugi. Kosićeve studije se na nemačkim univerzitetima i danas koriste kao seminarska literatura (recimo, Dr. Volker Dreier [Forschungsinstitut für Soziologie, Universität zu Köln], *Soziologie der Mafia*, S. 1/7; [www.uni-koeln.de/kzfss/seminare/Soziologie der Mafia-SS-2007.pdf](http://www.uni-koeln.de/kzfss/seminare/Soziologie%20der%20Mafia-SS-2007.pdf)).
- 20 Ne treba zaboraviti ni druge, manje, Kosićeve tekstove iz tog doba (recimo: Kossitsch, Mirko M. (1954): „Nochmals zum Thema: soziale Zellen“, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 6, S. 83–90; „Zur europaischen Neuordnung: ethnische Minderheiten und multinationale Gebiete“, *Soziale Welt: Zeitschrift für sozialwissenschaftliche Forschung und Praxis*, Jg. 7, H. 3/4, 1956, S. 214–221), kao ni brojne prikaze knjiga (komentare), koje je Kosić objavljivao u Nemačkoj tokom

Drugo što bi valjalo uraditi jeste da se prevede njegova doktorska disertacija *Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschränkung* (Sociološki osnovi kontrole rađanja, Dissertation der rechts und staatswissenschaftlichen Fakultät der Universität Zürich, 1917/18). Kako ona ima 57 strana, to ne bi trebalo da bude neki teži posao,²¹ pogotovo imajući u vidu da se odnosi na, danas vrlo aktuelnu, temu kontrole rađanja.

I treće što kao sociolozi možemo da učinimo jeste da podstaknemo nekog doktoranta da napiše disertaciju o Kosiću, ili da neko od nas uradi ozbiljnu monografiju o njemu. I mada pisac tog štiva neće imati lak posao, izazov koji Kosić predstavlja za svakog pravog naučnika je toliki da verujem kako nećemo dugo čekati na pojavu i te važne knjige.

Na taj način, sada kada „čovjek više ne smeta delu“, srpska sociološka zajednica konačno može da se oduži ovom velikom naučniku.

KORIŠĆENA LITERATURA

- Antonić, Slobodan (2012a): Pismo članovima Predsedništva *Srpskog sociološkog društva*, 5. mart 2012. (lična elektronska arhiva autora).
 (2012b): Pismo članovima Odeljenja za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, 26. mart 2012. (lična elektronska arhiva autora).
 (2011a): „Društvo za sociologiju i društvene nauke 1935–1941“, *sajt Srpskog sociološkog društva*, www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=169:-1935-1941&catid=55:-1918-1941.*

poslednjih godina emigrantskog života (Merriam, Charles E., 1945: *Systematic Politics*. Chicago: University of Chicago Press. 349, XIV Seiten i Mabbot, J. D., 1948: *The State and the Citizen*. London: Hutchinson's University Library. 180 Seiten, prikazano u Kossitsch, Mirko M. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 02, 1950: 110–119; Handlin, Oscar, 1953: *The Uprooted. From the old World to the New*. London: Watts & Co.. 826 Seiten, prikazano u Kossitsch, Mirko M.; *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 06, 1954: 297–300; Monnerot, Jules, 1949: *Sociologie du Communisme*. Paris: Gallimard. 510 Seiten, prikazano u Kossitsch, Mirko M., *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 03, 1951: 94–100; McIver, R. M., 1947: *The Web of Government*. New York: Macmillan. 498, X Seiten, prikazano u Kossitsch, Mirko M., *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 02, 1950: 110–119; Pose, Alfred, 1948: *Philosophie du Pouvoir*. Paris: Presses Universitaires de France. 305 Seiten, prikazano u: Kossitsch, Mirko M., *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 03, 1951: 94–100; Maurice Duverger, *Les Partis Politiques*, prikazano u: Kossitsch, Mirko M., *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1951/1952, Vol. 4, 561).

- 21 Treba videti da li je njegov rad „Der Geburtenrückgang in Ungarn“ (*Pad nataliteta u Ugarskoj*), objavljen u časopisu *Allgemeines Statistisches Archiv* (1914) sastavni deo disertacije, a ako nije, možda bi valjalo i njega prevesti i objaviti uz Kosićev doktorat.

* Sve internet-adrese navedene u ovoj bibliografiji, kao i u tekstu, posećene su (to jest, bile su u funkciji) 17. oktobra 2012.

- (2011b): „Osnivanje i rad Sekcije JUS-a za NR Srbiju (1954–1956)“, *sajt Srpskog sociološkog društva*, http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=171:-1954-1956&catid=48:2011-12-11-16-56-05
- (2010): „Neoveberijanski pristup društvenoj slojevitosti“, *Sociologija*, god. LII, br. 1 Posebnog izdanja, str. 159–192.
- Blagojević, Obren (1980): *Ekonomska misao u Srbiji do Drugog svetskog rata*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Bondžić, Dragomir (2011): „Mirko Kosić“, odrednica, *Srpski biografski rečnik*, knj. 5, glavni urednik Čedomir Popov, str. 253–254. Novi Sad: Matica srpska.
- Bukvić, Dimitrije (2012): „Sociološko društvo odustalo od nagrade 'Mirko Kostić [sic!]'“, *Politika*, 22. marta; snimak ovog teksta može se naći na sajtu Srpskog sociološkog društva: <http://www.ssd.org.rs/images/stories/politika.pdf>.
- Velikani i pregaoci (2011): „Mirko Kosić“, *sajt Srpskog sociološkog društva*, www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=107:-18921956&catid=49:2011-12-11-16-56-29&Itemid=61.
- Vračar, Stevan (1957a): „Dosadašnji rad Jugoslovenskog sociološkog društva (Seksija za NR Srbiju, Beograd)“, *Jugoslovenski časopis za filozofiju i sociologiju*, god. 1, br. 1, str. 217–220.
- (1957b): „Treća godišnja skupština Sekcije Jugoslovenskog sociološkog društva za NR Srbiju, Beograd“, *Jugoslovenski časopis za filozofiju i sociologiju*, god. 2, br. 1-2, str. 243–247; str. 243.
- Vujović, Sreten (2012a): „Etnonacionalizam i sociologije ne idu zajedno“, intervju listu *Danas*, 2. novembar, www.danas.rs/dodaci/vikend/etnocentrizam_i_sociologije_ne_idu_zajedno.26.html?news_id=250422.
- (2012b): Pismo članovima Odeljenja za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, 25. mart 2012. (lična elektronska arhiva autora).
- (2008): „Umesto predgovora ili u traganju za Trećim putem“, u: *Društvo rizika: promene, nejednakosti i socijalni problemi u današnjoj Srbiji*, str. 7–30, ur. Sreten Vujović. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Vuletić, Vladimir (2012a): Pismo članovima Predsedništva Srpskog sociološkog društva, 4. mart 2012. (lična elektronska arhiva autora).
- (2012b): Pismo članovima Odeljenja za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, 23. mart 2012. (lična elektronska arhiva autora).
- Zakazana skupština (2012): „Zakazana skupština SSD“, *sajt Srpskog sociološkog društva*, 20. februar 2012, www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=227:2012-02-20-08-58-34&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41
- Zapisnik (2012): „Zapisnik sa redovne godišnje Skupštine Srpskog sociološkog društva“, *sajt Srpskog sociološkog društva*, 26. mart, www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=242:2012-03-29-19-47-45&catid=38:2011-12-11-16-37-51&Itemid=53.
- Kandić, Ljubica (2002): *Istorija Pravnog fakulteta 1905–1941*, knjiga 2, tom 1. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kosić, Mirko (2010): *Izdajnički imendan: svedočanstvo o izdaji (Je li 27. mart 1941. plaćen? [1950]; Grobari Jugoslavije [1951])*. Beograd: Društvo Nova iskra; tekstovi dostupni i na www.27march.org/images/File/Kosic.pdf.

- Kuljić, Todor (2012): „Rizična nagrada“, *Politika*, 6. mart 2012, www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/Rizicna-nagrada.sr.html
- Lukić, Radomir (1959): „Društveni uslovi razvoja sociologije u Jugoslaviji“, *Sociologija*, god. 1, br. 2–3, str. 97–113.
- Milenković, Toma (1989): „O društvu za socijalno vaspitanje“, *Sociološki pregled*, Vol. 23, 3–4, str. 121–135.
- Milić, Borislav (2012): „Nepreciznost jednog istoričara“, *Politika*, 13. mart.
- Milić, Vojin (1996): *Društvena struktura i pokretljivost Jugoslavije (od druge polovine 50-tih do sredine 60-tih godina)*. Novi Sad: Katedra za sociologiju Filozofskog fakulteta.
- (1989): *Prilozi istoriji sociologije*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Miljković, Aleksandar A. (1988): „Pluralizam u srpskoj sociologiji do 1941. godine“, *Sociološki pregled*, god. 22, br. 3, str. 173–199.
- Mitrović, Milovan (1982): *Jugoslovenska predratna sociologija*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Nikić, Fedor (1981): *Radovi (1919–1929)*, knj. 1, Beograd: [b. i.].
- Pejin, Jovan (2012): „Mirko Kosić sociolog i antitotalitarista“, *Politika*, 19. mart; snimak ovog teksta može se naći na sajtu Srpskog sociološkog društva: <http://www.ssd.org.rs/images/stories/politika.pdf>.
- Polemika (2012), „Polemika oko naziva nagrade“, *sajt Srpskog sociološkog društva*, www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=231:2012-03-10-19-59-18&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41.
- Nagrada (2011): „Nagrada `Mirko Kosić`“, *sajt Srpskog sociološkog društva*, www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=59:2011-12-12-02-27-22&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41
- Nikić, Fedor (1981): *Radovi (1919–1929)*, knj. 1, Beograd: [b. i.].
- Petrović, Dejan i Milena Stanojević (2012): „Mirko Kosić – jedna zaboravljena sociologija“, saopštenje na naučnom skupu *Sto godina sociologije u Srbiji*, Avala 1. i 2. septembra 2012, organizatori Srpsko sociološko društvo i Pravni fakultet u Beogradu; saopštenje dostupno na sajtu Srpskog sociološkog društva: <http://www.ssd.org.rs/images/petrovicstanojevic.doc>. (*Sociološki pregled*, Posebno izdanje *Sto godina sociologije u Srbiji*, Vol. XLVI, br. 1, str. 337–352)
- Roucek, Joseph S. (1945): „Sociology in Yugoslavia“, *Twentieth Century Sociology*, by Georges Gurvitch and Wilbert E. Moore (eds.), pp. 740–754. New York: The Philosophical Library; dostupno na: www.unz.org/Pub/GurvitchGeorges-1945-00740
- Trkulja, Jovica (2012): „Poziv na dijalog o Kosiću“, *Politika*, 30. mart, www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/Poziv-na-dijalog-o-Kosicu.sr.html

Slobodan Antonić

MIRKO KOSIĆ AND THE SOCIOLOGICAL SOCIETY

Summary

Author's paper consists of three parts. In the first part the author describes how Mirko Kosić unsuccessfully attempted to set Sociological Society up (1920–1921). In the second part he presents „the Mirko Kosić affair“ that took place in 2012 in the Serbian Sociological Society – an initiative to name the award for the best book after Mirko Kosić was vigorously disputed. In the third part the author puts forth his comments of the events connected with Kosić and makes proposals how Serbian scientific community could pay due tribute to this great sociologist. Author reaches a general conclusion that Mirko Kosić simply had no luck with the Sociological Society, neither in 1920, nor in 2012. This is partly due to his character – ambitious and sharp, but much more because of the social environment that showed severe distrust and lack of understanding towards him. Initially, he had been shunned as someone who is not sufficiently loyal to the dynasty and a Germanophobic, and nowadays he is dismissed as „a functioner of the Quisling regime“ and „a conservative sociologists“. The author expresses regret that some members of Serbia's community of sociologists, lead by their own aversion, prejudices and ignorance, again wronged Mirko Kosić. Furthermore, the author expresses the hope that Kosić will be evaluated in the future in a more calm and objective manner, from a wider perspective. He maintains that the first thing that the community of sociologists in Serbia after all owes to Kosić is to translate his studies that were published in the most prestigious German journals of sociology, along with his doctorate paper, and to publish all of them in Serbia.

Key words: Sociology, Serbian Sociological Society, ideology, sociological tradition, culture of remembrance

Milovan M. Mitrović

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

MIRKO KOSIĆ PO DRUGI PUT MEĐU SRBIMA

Rezime: Ovaj članak je kritički esej o kontinuitetu ideoloških i političkih raskola u intelektualnoj zajednici srpskih sociologa i intelektualaca uopšte – čija je najnovija žrtva Mirko Kosić, jedan od osnivača srpske sociologije i jedan od onih sa najvećim međunarodnim ugledom. Autor obrazlaže stav da sociolozi koji olako etiketiraju, ideološki žigošu i diskvalifikuju javne ličnosti, društvene događaje i pojave ne služe na čast sociologiji kao nauci. Sociološko osvetljavanje društvenih uloga neke značajne ličnosti podrazumeva ozbiljnu analizu strukture društvene moći, kao i konfiguracije suprotstavljenih grupnih i pojedinačnih interesa, vrednosnih orijentacija i normativnih obrazaca. U zaključku se ističe da je kontinuitet svih starih i novih unutarnjih političkih raskola u Srbiji u najvećoj meri posledica kontinuiranih i prejakih spoljnih pritisaka kojima unutarnje kohezione snage nisu u stanju da se suprotstave, te na njih reaguju autodestrukcijom.

Ključne reči: Kosić Mirko, srpska sociologija, srpski konzervativizam, levičarski radikalizam

Ovaj tekst ne bi bio napisan da nije bilo više puta ponovljenih nastojanja moga fakultetskog kolege Jovice Trkulje da se uključim u razmatranje ličnosti i dela Mirka Kosića, nakon polemike koja se u dnevnim novinama rasplamsala povodom predloga da nagrada Srpskog sociološkog društva (SSD) ponese ime jednog od prvih srpskih sociologa, koji je između dva svetska rata svakako bio jedan od najznačajnijih. Odgovorio sam mu da sam o sociologiji Mirka Kosića pisao pre trideset i više godina, onako kako sam u tadašnjim globalnim okolnostima i konstelaciji ličnih (ne)prilika mislio da mogu i treba da pišem.¹

Pisati o tome istom danas pretpostavlja novo istraživanje, ne samo društveno-istorijskog i političko-ideološkog konteksta u kojem se Mirko Kosić svojevremeno zalaže za sociologiju, nego i temeljno preispitivanje

1 Videti moje radove: „O potrebi preispitivanja našeg sociološkog nasleđa“, *Sociološki pregled*, 1974, br. 2–3, s. 351–361; *Jugoslovenska predratna sociologije*, izd. IIC SSO Srbije, Beograd, 1982, 279 s; „Sociologija Mirka Kosića“, *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, 1980, br. 68, s. 125–144.

metateorijskog konteksta u kojem sam ja pisao svoje radove o njemu i svim drugim sociolozima i društvenim teoretičarima sredinom sedamdesetih godina prošloga veka. Takvo novo istraživanje svakako bi moralo da uključi i kritičko razmatranje ondašnjeg, a naročito današnjeg sociološkog javnog diskursa, koji se često politikantski prilagođava aktuelnim propagandnim ciljevima, koristeći se providnom sofisterijom: jednom se ukazuje na „promenjenu realnost“, a drugi put se ista ta ili neka druga realnost ignoriše i tada se u maniru narcističkog dogmatizma drugima popuje i neprincipijelno insistira na sopstvenoj „principijelnosti“ – kako kad kome odgovara i koristi u besplodnom i društveno štetnom ličnom nadgornjavanju.

Sa druge strane, u takvim ponovljenim napisima o pojavama i ličnostima veoma je teško izbeći „metodologiju naknadne pameti“, koja mi je, inače, veoma mrska kao manir poluinteligenata u vremenima masovnog ideološkog presaldumljivanja. I zbog prve i zbog druge grupe razloga nije me privlačila, ali ni iznenadila, polemika kakva se među mojim kolegama sociolozima najnovijim povodom pvela oko Mirka Kosića, kao ni polarizacija između „pristalica“ Mirka Kosića i Vojina Milića. I ovo se, po ko zna koji put među sociolozima, pretvorilo u političko „prepucavanje“ pristalica ovog ili onog, oko ovoga ili onoga. Sve ove rasprave su strukturno i funkcionalno analogne sa čitavim nizom raznih drugih „prepucavanja“, na koje se često svodi javni diskurs, ne samo sociologa, nego i drugih srpskih intelektualaca. Sasvim je sigurno da je Mirko Kosić bio samo zgodan povod za mobilizaciju dežurnih ideoloških higijeničara među sociolozima, koji su „uvek budni“ i spremni da „brzom paljbom“ sinhronizovano i neselektivno dejtstvuju po „neprijateljskim redovima“ – svim ideološkim oružjima.

Uprkos ličnim afinitetima i animozitetima, sociologija kao nauka i sociolozi kao profesija pozvani su da kritički analiziraju upravo takve iracionalne sklopove individualnih i grupnih odnosa i racionalno preispituju obrasce ponašanja i delovanja svih javnih aktera. Na to me diskretno podsetio i kolega Trkulja, rekavši mi da sam u izvesnom smislu obavezan da i sam nešto kažem o kontroverznim temama i ličnostima kojima sam se mnogo pre današnjih polemičara bavio. I taman kad sam, pomalo umoran od svega što današnja domaća i strana (kvazi)elita čini sa srpskim društvom, pomislio da sam bez mučne i beskorisne polemike neopaženo prošao mostom preko duboke provalije između sociologa „prve“ i „druge“ Srbije, ona me je sačekala na staroj ideološkoj ćupriji, kao nečastivi kojem niko neopažen i neoštećen ne promiče. Taj đavo me natera da odgovorim na Trkuljinu javnu provokaciju: „*Hic Rhodos, hic salta!*“, gospodo sociolozi, istoričari i pravници“.

Ako sam, ipak, sociolog i kad sam već, ako ne na Rodosu, onda „sad i ovde“, čini mi se da bi sociološki najsmislenije bilo pogledati, analitički i kritički, šta se za jedan vek, ali ne onaj ljudski nego istorijski XX vek,

promenilo u srpskom društvu u odnosu na sociologiju i društvenu teoriju. Ako se u ovome bilo šta u suštini promenilo, a pogotovo u međusobnim odnosima sociologa i drugih javnih delatnika. Pa da počnem redom, od pojedinačnog ka opštijem.

Prvo, da sam bio u prilici da se izjašnjavam o nagradi SSD, predložio bih da nagrada ne nosi nijedno ime: najprimerenije priznanje za dobar stručni rad je nagrada stručnog udruženja. Vezivanje nagrade za neko ime nosi dvostruki rizik: da ime kompromituje nagradu ili, još verovatnije, da nagrada kompromituje ime. Još kao brucoš na studijama sociologije, iako ubeđeni šezdesetosmaš, osećao sam da je neprimereno da Beogradski univerzitet ponese ime „crvenog“ Karla Marksa, kao što mi je bilo nelagodno da se u novijem vremenu pokrsti imenom meni dragog Svetog Save (moje krsne slave). Čini mi se da ni aerodrom u Surčinu ne zaslužuje da ponese ime Nikole Tesle (a o aerodromu u Skoplju i Aleksandru Makedonskom da i ne govorimo).

U vezi sa dilemom Kosić ili Milić, koja se iskristalisala u SSD, mislim da ne bi bila greška da nagrada stručnog udruženja sociologa ponese bilo koje od ova dva imena. Ipak, prednost bih dao Miliću, jer je u populaciji savremenih srpskih sociologa njegovo ime poznatije i njegov uticaj mnogo neposredniji, jer je mnogima bio profesor, od kojeg su mnogo korisnog mogli da nauče. Ne bi greška bila ni da je nagrada ponela ime Mihaila Popovića, koji je čitav svoj radni vek proveo predavajući studentima sociologije glavni predmet (opštu sociologiju). Ni Veljka Koraća, koji je svojim uticajem pomogao da se institucionalizuju studije sociologije na Filozofskom fakultetu i Beogradu. Pa ni Radomira Lukić, koji je prvi kod nas uveo sociologiju u akademske studije posle Drugog svetskog rata. Međutim, svakom imenu bi poneko mogao ponešto da prigovori: Popoviću da nije bio, kao neke njegove kolege i savremenici, dosledan i hrabar u „kritici svega postojećega“; Koraću, da je kao filozof često omalovažavao sociologe, pa i sociologiju (naročito onu empirijsku); Lukiću, koji je pre svega bio ugledni srpski pravnik, pa tek onda sociolog – koga su neki sociolozi potpuno neopravdano omalovažavali, neki zato što o njemu i njegovom delu nisu dovoljno znali, a drugi stoga što nisu podnosili njegovo dosledno uvažavanje srpske tradicije.

O Vojinu Miliću, kao i o svakom drugom profesoru, njegovi studenti i kolege imaju različito iskustvo iz različitih situacija. Sa Vojinom Milićem ja lično sam, od prvog, pa sve do poslednjeg našeg susreta, imao izuzetno korektan i obostrano otvoren odnos.² Kad sam se spremao da započnem

2 Ne mogu da zaboravim jedan naš razgovor kad me je profesor nagovarao da ne počinjem sa poslom pre diplomiranja, zbog rizika da ne dovršim studije. Na moju opasku da moram da počnem da radim, jer više ne primam univerzitetsku

izradu svoga magistarskog rada, odlučio sam da se oko teme dogovorim sa Vojinom Milićem. Predložio sam mu dve oblasti koje me zanimaju: prva je bila epistemološko-metodološka oblast, nemačka diskusija o metodu društvenih nauka i uloga Maksa Vebera u njoj; druga je bila vezana za sociologiju saznanja, za proučavanje nastanka i razvoja naše sociologije i uticaje društvenih okolnosti na društvenu teoriju. Milić me je odmah odvratio od Vebera i podržao temu o razvoju jugoslovenske sociologije, uz napomenu da je to trebalo da on sam istraži za knjigu koju je Matica hrvatska bila planirala da objavi u ediciji socioloških hrestomatija.³

Tako je došlo do paradoksalnog saglasja oko teme između moga mentora, za koga je centralni problem bilo kritičko obračunavanje sa srpskim konzervativizmom, koji je svođen na velikosrpski nacionalizam, i mene kao kandidata koji je završio studije sociologije u Beogradu i bio potpuno iznenađen antijugoslovenskim „hrvatskim prolećem 1971“, agresivnim pokretom masovnog hrvatskog nacionalizma, o čijim korenima se u beogradskim levičarskim krugovima ništa nije valjano znalo ni smisleno govorilo. Levičarski doktrinirana sociologija, naročito ona beogradska, išla je drumom, a realni društveni odnosi šumom.

Ignorisanje realnosti bilo je, inače, karakteristično za levičarsku ideologiju i progresističku sociologiju uopšte. Kritička struja levičara demaskirala je takozvano klasno pitanje u socijalizmu, ali su međunacionalni odnosi u Jugoslaviji i kod njih, kao i u titoističkom režimu u celini, uporno ideološki gurani „pod tepih.“⁴

stipendiju, od koje sam se izdržavao, profesr Milić mi je doslovce rekao: „Znate kolega, ja bih mogao da vam mesečno izdvojim izvestan novčani iznos, samo ne znam da li bi vam to bilo dovoljno“. Najtoplije sam se zahvalio profesoru, za koga sam znao da od svoje skromne profesorske plate izdržava četvoročlanu porodicu – i otišao da radim kao profesor gimnazije u Novoj Varoši. Ali tim gestom „kupio“ me je za ceo život.

3 Pritom mi je rekao nešto što je za njega indikativno. Odustao je od istraživanja, kako mi je rekao, „zato što je u beogradskim konzervativnim krugovima na veliko nerazumevanje i otpor naišla njegova uvodna studija o Jovanu Cvijiću, koju je zato i objavio u književnom, a ne u naučnom časopisu. Iz istih razloga je odustao i od razmatranja dela Slobodana Jovanovića i kulturne institucije Srpske akademije nauka i umetnosti. Pošto je Milošu Marjanoviću ranije već bio dao u zadatak da za diplomski rad istraži delatnost SANU, od mene je očekivao da za magistarski rad ne samo obavim zadatak oko jugoslovenske sociologije, nego pre svega oko levičarske kritike srpskog konzervativizma. Taj zadatak je, ipak, po Milićevim instrukcijama, obavio Todor Kuljić – koji na tome i danas istrajava, uz ostalo i „zakuvavanjem“ ove polemike oko Kosića.

4 Karakterističan je bio odnos levičara praksisovaca prema svome kolegi Mihailu Đuriću, s kojim su se veoma nevoljno solidarisali, čak i onda kad je on zbog svog javno iznetog mišljenja o ustavnim amandmanima dopao zatvora. Neoprostiv Đurićev greh bio je „srpski nacionalizam“, zbog kojeg su kolege praksisovci nešto kasnije prezrele Ljubomira Tadića, Mihaila Markovića, pa i Svetozara Stojanovića.

U mojoj saradnji sa Vojinom Milićem došlo je do nesporazuma i razmimoilaženja upravo kod razmatranja dela Slobodana Jovanovića i Mirka Kosića, dvojice najuglednijih „buržoaskih konzervativaca“ (kako ih je on kategorisao) među osnivačima naše sociologije.⁵ Među nama ne bi bilo problema da je Milić pristajao da se o Jovanoviću i Kosiću govori kao o „buržoaskim konzervativcima“ – jer oni su uistinu to i bili. Problem je bio u tome što je Milić tražio da se u kritici ide korak dalje, sve do ocene da između „buržoaskog konzervativizma“, „velikosrpskog nacionalizma“ i „srpskog fašizma“ postoji ideološki i politički kontinuitet, koji je nekad bio neposredan, a nekad posredovan „profašističkim“ idejama.

Budući da su i Jovanović i Kosić bili politički emigranti koje je Titov režim žigosao kao saradnike nacističkih okupatora i kvistlinških formacija (četnika i nedićevaca), o njima je tih sedamdesetih godina bilo teško reći, a pogotovo napisati, išta pozitivno.⁶ Umesto toga, pribegavao sam dugim citatima iz kojih se naziru pravi stavovi prokazanih i dotle prećutkivanih autora, a potom sam se „ketmanski“ ograđivao kritičkim opservacijama o njihovim političkim stavovima, bez rizičnog udubljanja u njihovu suštinu i kontekst u kojem su nastali. Tu je bio obavezan i metod marksističke egzegeze teorijskih stavova dotičnih autora koji su kritički procenjivani i ocenjivani prema njihovom odstojanju od ideološki vladajućeg marksističkog obrasca. U takvoj egzegezi „buržoaski konzervativci“ i „srpski nacionalisti“ bili su ideološki antipod „proleterskim revolucionarima i internacionalistima“ i to im je bio glavni nedostatak koji je za sobom povlačio najgore moguće ideološke diskvalifikacije, uključujući i one najteže – da se radi o „otvorenom ili prikrivenom srpskom fašizmu“.⁷

- 5 Milić je imao običaj da svojoj bespoštednoj kritici naročito izlaže najuglednije predstavnike sociološke nauke kao što su bili Dirkem, Veber, Sorokin, Pareto, Gurvič i drugi. Među srpskim „buržoaskim konzervativcima“ na meti mu je posebno bio Slobodan Jovanović, ali i Cvijić, Kosić, Nikolaj Velimirović, Miloš Crnjanski, Ivo Andrić i još poneko od onih koje je on smatrao srpskim konzervativcima.
- 6 Ono što je za mene bilo olakšavajuća okolnost, to je činjenica da je Milić dosledno ostajao na svom stanovištu prema „srpskom konzervativizmu“, ali je prema meni lično do kraja ostao korektan i ni na koji način nije hteo da ometa moje magistriranje, odnosno doktoriranje – ali sa drugim mentorom i na drugom fakultetu. Čak mi je za drugog mentora predložio Radomira Lukića, koji je, samo uz Milićev pristanak i sam pristao da preuzme mentorstvo nad radom koji je bio milićevski komponovan i dovršen. Za tadašnju klimu u našoj sociologiji indikativan je sledeći Lukićev komentar: „Mladi kolega, vi i vaš mentor niste najbolje razumeli dubinu nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, a procenili ste značaj klasnog pitanja. Ja vas neću terati da menjate svoje mišljenje, kao što sam i Miliću dozvolio da svoj doktorat radi kako sam želi. Nadam se samo da ni vi na odbrani doktorata nećete od mene tražiti da promenim svoje mišljenje. Voleo bih samo da vam se ne desi da snagu nacionalnog u ovoj zemlji ikad osetite na svojoj koži“.
- 7 Kad sam se poslednji put video sa Milićem, a to je bilo posle promocije njegove spomenice koju uglednim penzionisanim profesorima po dobroj tradiciji objavljuje

Kratak osvrt na Vojina Milića u kontekstu polemike oko Mirka Kosića bio je neophodan ne samo radi podsećanja na „vunena vremena“ u kojima su mnogi srpski intelektualci bili ideološki diskvalifikovani i prećutkivani, nego pre svega stoga što jasno pokazuje da današnji sociolozi polemičari i analitičari, nažalost, ništa novo ne otkrivaju i ne podižu nivo socioloških uvida u suštinu naše savremene društvenosti nego samo nastavljaju stara besplodna i ideološki kontaminirana sporenja – kakva se više ne vode nigde u našem užem i širem okruženju.

No, i pored svega, nesporna je, iako paradoksalna, zasluga za izvlačenje iz zaborava žigosanih, odstranjenih, pa prećutanih srpskih intelektualaca, kako Vojina Milića samog, tako i onih koji su uz njegovu podršku nemilosrdno secirali „buržoaski konzervativizam“ i „velikosrpski nacionalizam“. Prećutkivanje je, ipak, najsurevija kazna za javne delatnike. A kad se o ljudima i njihovim idejama povede kakav-takav razgovor, onda

Filozofski fakultet u Beogradu, postavio sam mu sledećih nekoliko pitanja, posle dve decenije od naše saradnje i posle urušavanja socijalizma, ideološkog povlačenja marksizma i tragičnog međunacionalnog sukobljavanja u Jugoslaviji: da li i dalje misli da je revizionizam i reformizam Druge internacionale bio konzervativan i kao takav istorijski pogrešan u odnosu na revolucionarni boljševizam Kominterne; da li će i u novom izdanju svog *Sociološkog metoda* zadržati odeljak o Lenjinovom originalnom doprinosu metodologiji društvenih nauka; šta danas, posle raspada Jugoslavije, misli o pravnoj državi, za koju se svojevremeno zalagao Slobodan Jovanović? Sva druga pitanja za Milića bila su manje važna od pomena imena Slobodana Jovanovića i, kao iz topa, odgovorio mi je sledeće: „Njegov koncept pravne države je profašistički“. Iznenađen tako rezolutnim stavom, uzvratilo sam mu s dodatnim pitanjem: „Vi, koji ste poznati po preciznom citiranju, da li možete da navedete gde ste to pročitali kod Jovanovića?“ Odgovorio mi je: „To se obrazlaže u njegovoj *Poratnoj državi*“. Uz blagu opasku da je u toj Jovanovićevoj knjizi lakše naći njegove simpatija prema „samoupravnom socijalizmu“ nego prema fašizmu, iz poštovanja prema starom profesoru koji se i dalje kruto drži svojih ideoloških fiksacija iz mladosti, taktički sam završio razgovor na ovu temu. Tada sam mu odgovorio i na pitanje zašto se u njegovoj spomenici nije našao moj prilog, iako me je Milić bio stavio na spisak onih sa kojima je kao profesor saradivao i čije priloge bi voleo da vidi u knjizi njemu posvećenoj. Rekao sam mu istinu: da me glavna urednica nije o tome obavestila, da sam od drugog člana redakcije (S. Žunjica) saznao da se spomenica priprema i da sam bio na Milićevom spisku, ali i da sam pred samo zaključenje knjige ponudio rad u kojem bi težište bilo na pitanjima oko kojih sam se sa profesorom slagao i razmimoilazio. Urednica je insistirala da dam prilog sa temom iz „sociologije sela“ – što sam ja odbio, s obrazloženjem da nije bila u pitanju spomenica Cvetka Kostića, već Vojina Milića. Nisam ga više video, nisam bio obavestjen ni o njegovoj sahrani. Ostao sam u uverenju da je naš razlaz bio neminovan, jer pored svih nastojanja da u delu Slobodana Jovanovića nađem ponešto što mu Milić zamera, srpski fašizam nisam mogao pronaći ni uz najtendencioznije čitanje. Bez odgovora, ipak, ostaje pitanje zašto je to trebalo tako ozbiljnom i odgovornom profesoru kakav je bio Vojin Milić? S njegovim epigonima danas drugačije stoje stvari, nažalost mnogo gore – kako zbog njihovog epigonskog gabarita, tako i zbog novih okolnosti u kojima je istorija sama razotkrila sve ono što su oni bezuspešno istraživali u čitavoj svojoj karijeri.

i oni sami dođu u priliku da u tom razgovoru kažu svoju reč, koja u novim okolnostima ponekad može dobiti i novu snagu. U tom smislu i polemika oko Mirka Kosića skreće potrebnu pažnju na njegovu zaboravljenu ličnost i naučno delo, bez obzira na motive onih koji su je pokrenuli, prihvatili i u njoj sudelovali.

Ovaj tekst, i ovim povodom, ne pišem samo zato da skrenem pažnju na nepravdu koja se po drugi put u Srbiji čini prema Mirku Kosiću. Sam Kosić je, svedoče njegovi savremenici, bio „nezgodan čovek“ ili „konfliktna ličnost“, a takvi obično nanose štetu i sebi i drugima oko sebe, od drugih trpe, ali i drugima čine razne nepravde. Iako lično nikad nisam opravdao njegovo sudelovanje u kvislinškoj vlasti, kao sociolozi dužni smo ne da opravdavamo ili da odbacujemo, nego da objašnjavamo – i to s razumevanjem (u veberovskom smislu).

Zato i mislim da je slučaj Mirka Kosića sociološki veoma indikativan za bolje i tačnije objašnjavanje i razumevanje naših današnjih društvenih, političkih i istorijskih prilika i neprilika. U tom pogledu mislim da su najindikativniji njegovi kasniji publicistički radovi, nastali neposredno pred početak Drugog svetskog rata, kad Kosić analizira i ocenjuje globalne političke i istorijske, spoljne i unutarnje okolnosti i naslućuje tragičnu sudbinu jugoslovenske države i srpskog naroda u njoj, ali i bez nje, pa i u okupiranoj Srbiji. Uz sve rizike samocitiranja, mislim da sam u obavezi zbog današnjih čitalaca da navedem onaj deo svoje knjige u kojem pre trideset i više godina po prvi put kod nas pišem o Mirku Kosiću i njegovom odnosu prema fašizmu, nacizmu i boljševizmu:

„Mirko Kosić 'eksperimente' boljševika, fašista i nacional-socijalista, Ruzvelta i engleskih laburista smatra procesima preobražaja građanskog društva koji imaju različite ciljeve u stvaranju 'novog reda'. Za fašizam, boljševizam i nacizam je zajedničko 'odricanje vrednosti onim ideologijama koje su napajale generacije naših očeva: liberalnog i demokratskog parlamentarizma, građanskog progresizma i socijalno-privrednog i socijalno-etičkog individualizma.'⁸ ... Kosićeva razmatranja fašizma i nacizma sadrže više socioloških zapažanja, pa su na taj način tipična za građansku sociologiju. On razlikuje fašizam i nacional-socijalizam, koliko i boljševizam od jednog i drugog:

'Fašizam je, ideološki, reakcija pripadnika srednjeg staleža na klasno idealisanje, skoro samoobožavanje proleterske mase u marksističkim sferama. Fašizam ne priznaje da je proleter sposoban da zameni obrazovane stručnjake u organizovanju i vođstvu... A pre svega fašizam ne priznaje da masa može imati kvalitete elite odnosno pojedinca-vođe'. (Isto, s. 18–19)

8 Mirko Kosić: *Boljševizam, fašizam i nacional-socijalizam*, izd. „Čačanski glas“, Čačak, 1933, s.10.

Kosić smatra da ideologija fašizma ima dva izvora u Italiji: nacionalistički imperijalizam zemlje koja je uskraćena u podeli kolonija i interesnih sfera i borbeni sindikalizam Sorelovog tipa koji odbacuje liberalno-demokratske metode nadglasavanja i zalaže se za autoritativnu ideologiju o premoći borbenih elita, tzv. 'bojovnih četa'. Pored Sorela, Paretova teorija elita i teorija L'Bona o niskom moralnom, intelektualnom i društvenom nivou gomile, pa i Ničeova teza o 'nadčoveku' najneposrednije inspirišu fašističke ideologe. Kosić razlikuje fašizam od boljševizma po tome što je na prvo mesto postavio druge vrednosti: nacionalnu solidarnost i disciplinu ('red i rad') nasuprot klasne borbe, a saradnja u korporacijama umesto podvojenosti treba ne samo da onemogući nego i da eliminiše klasnu svest u ime nacionalne. Kosić je impresioniran uspesima fašizma u Italiji, koji je '... isušio močvare, suzbio malariju, stvorio savršenu mrežu drumova, ... očistio upravu od korupcije, iskorenio mafiju, ... sistematski oborio cene, ... ali pre svega ostvario duhovno jedinstvo talijanske nacije i izvojevao joj ugled među velikim silama, kakav nije nikada imala. Za te rezultate, i još mnoge druge pojedinačne, cena u napuštanju liberalskih 'sloboda' i mudrarluka ne izgleda prevelika' (Isto, s. 20).

Prema nacional-socijalizmu pokazuje manje simpatija; ovaj za njega 'predstavlja smesu predratnog pangermanskog rasizma i predratnog – upravo Fridriha Velikog – pruskog militarizma, sa posleratnim boljševičkim i fašističkim elementima.' (Isto, s. 20). Mada zna da je nacional-socijalizam antimarksistički pokret, Kosić veruje da je značajna zajednička crta nacizma i boljševizma 'mržnja na sve što je privatno i van kontrole javnosti', kao i 'ukalupljivanje čoveka' i potiranje svega što je lični kvalitet. Za naciste je ideal 'čovek kasarne, te najviše socijalne i moralne ustanove nacije, koja je blažena kad joj se komanduje i može da maršuje u dvojnim redovima'. (Isto, s. 24) Nacizam nije hteo novo buduće društvo kao boljševizam, niti je 'ulepšavao život' kao fašizam Italijanima, nego je brnio 'čast nacije' u smislu vojničko-kastinske vlasti 'jučerašnje Viljemove Germanije' (koju Kosić nije simpatisao). Ove ocene o nacizmu Kosić daje u vreme dok on još nije bio postigao sve ono što ga je impresioniralo kod fašizma u Italiji (devet meseci nakon dolaska nacista na vlast). Vremenom će se ova početna antipatija prema nacizmu izgubiti; to će Kosić potvrditi svojim političkim opredeljenjem kad se sa njim bude neposredno suočio.⁹

Ovaj poduži navod ne samo da svedoči o Kosiću i njegovim stavovima nego ponešto kazuje i o načinu na koji su ovakvi tekstovi iščitavani u titoiističkim „vunenim vremenima“ sedamdesetih godina 20. veka, uključujući i moj slučaj za koji mi se čini da je zgodan kao ilustracija. Da počnem od sebe, i s kraja navoda koji sadrži ketmanske iskaze u sofističkom diskursu.

9 M. Mitrović, *Jugoslovenska predratna sociologija*, s. 99–101.

Kad se kaže da Kosić o nacizmu kritički piše „devet meseci nakon dolaska nacista na vlast“, to bi moglo da se tumači i kao veliki (prikriveni) kompliment za pravovremenu i tačnu stručnu analizu jednog fenomena čije razorne posledice će mnogi shvatiti tek onda kada bude kasno. Ali takav kompliment jednom „buržoaskom konzervativcu“ tada je za mene bio previše rizičan, iako sam ga imao na umu. Godine 1933. još ni fašizam nije bio u međunarodnim odnosima pokazao svoje agresivno lice, niti se znalo za staljinističke čistke, ali Kosić kao dobar poznavalac ni jedno ni drugo nije prevideo kao preteću realnost. Pošto se od mene očekivalo da napravim bilo kakvu kopču između Kosića i fašizma, odabrao sam da tu kopču napravim na mestu gde ga fašizam „impresionira“ tako što je „... isušio močvare, suzbio malariju, stvorio savršenu mrežu drumova, ... očistio upravu od korupcije, iskorenio mafiju, ... sistematski oborio cene, ... ali pre svega ostvario duhovno jedinstvo talijanske nacije i izvojevao joj ugled među velikim silama, kakav nije nikada imala“.

Zamislimo samo da li bi nekoga od nas, danas, stvarno i s dobrim razlogom impresionirala neka vlast koja bi u Srbiji izgradila infrastrukturu za navodnjavanje i odvodnjavanje, izgradila koridore autoputeva i železnice, očistila državnu upravu od korupcije, uspostavila duhovno jedinstvo nacije i podigla joj ugled kakav dosad nikad nije imala. I koliko bi bilo nepravedno i netačno kad bi neki današnji sociolog, analitičar ili kritičar, time impresioniran, zaslužio da ga označimo zagovornikom profašističkih ideja? Zar bi pravna država koja bi poslužila kao normativni okvir za napred navedene projekte i pritom još osigurala „red, rad i disciplinu“ morala da ima bilo kakve veze sa eventualnim „srpskim nacizmom i fašizmom“.

Zamislimo samo koliko bi netačno i nepravedno bilo kada bi neko od današnjih sociologa, analitičara ili kritičara, nazvao fašistima ili boljševicima naše današnje titoiste koji često ističu kako je u Titovom režimu vladao „red, rad i disciplina“, kako nije bilo mafijaške (mada je bilo systemske) korupcije, te ni njima, kako bi rekao Kosić, „cena u napuštanju liberalskih 'sloboda' i mudrarluka ne izgleda prevelika“. Ili kada bi se onima koji govore kako se srpski patriotizam „ne maže na hleb“ uzvratilo pitanjem da li liberalno tržište i uvezenu demokratiju „bez naroda“ (M. Diverže) mogu da na hleb namažu oni koji su ostali i bez posla i bez hleba.

Naravno, svakome prosečno pametnom građaninu jasno je da se sa takvim sofističkim i polemičkim dosetkama ne mogu voditi ozbiljne stručne rasprave. Poznata je satirična dosetka da „staljinizam nisu bili Staljinovi brkovi“, kao što i nacizam nije suštinski povezan sa Hitlerovim štucovanim brkovima i preciznim razdeljkom u njegovoj kosi. Sociolozi koji to gube iz vida i olako etiketiraju, ideološki žigošu i diskvalifikuju javne ličnosti, društvene događaje i pojave ne služe na čast sociologiji kao nauci. Nema ozbiljne sociologije bez nepristrasne analize strukture društvene moći, bez

razotkrivanja konfiguracije suprotstavljenih grupnih i pojedinačnih interesa, vrednosnih orijentacija i normativnih obrazaca. Sociološko osvetljavanje društvenih uloga neke ličnosti, a naročito one koja ima neki natprosečno značajan društveni status, podrazumeva ozbiljnu analizu napred navedenih strukturno-funkcionalnih komponenti društvenih događaja u kojima su takve ličnosti akteri.

Bez toga, vrlo je neodgovorno ocenjivati, a naročito žigosati i diskvalifikovati i ljude i događaje. Pritom se mora stalno imati u vidu suštinska razlika između ontologije praktičnog društvenog delovanja i metodologije njegovog teorijsko-empirijskog sociološkog istraživanja. Otuda se prečesto dešava da razni teoretičari (sociolozi, istoričari, ekonomisti, pravnici i kakvi drugi istraživači) u svom javnom praktičnom (obično političkom) delovanju sami čine upravo ono što su ranije, kao naučnici, drugima zamerali ili su mislili, govorili i pisali da se nipošto ne bi smelo činiti. Tu se radi o strukturno-funkcionalnim determinantama društvenog delovanja i ponašanja ljudi u čijem sklopu valja sagledavati sve kontroverze oko onih ličnih postupaka koji opterćuju ili krase njihove životne biografije (i bibliografije).

Od svih Kosićevih postupaka najkontroverzniji je, svakako, njegov pristanak da bude pomoćnik guvernera u Nedićevom kvislinškom režimu. To ne treba opravdavati i zato je meni daleko teže bilo da napravim bilo kakvu kopču između srpskog konzervativizma i srpskog fašizma u slučaju Slobodana Jovanovića nego u slučaju Kosića koji je za tako nešto sam dao neposredan povod pristankom na javnu funkciju u uslovima nacističke okupacije Srbije. Kao Nedić, Ljotić i mnogi drugi koji su se u Prvom svetskom ratu svom svojom snagom borili protiv pangermanskog ekspanzionizma, kad su Srbi izigrani od Engleza 27. marta 1941, srpske zemlje raskomadane i okupirane, a srpski narod žrtvovan i u Srbiji i van Srbije, Kosić je učinio etički rizičan, ali politički realističan izbor prema narodnoj maksimi „alu gladi, ispod nje se vadi“. Pogrešio je Kosić, kao što su pogrešili i Nedić, Ljotić, Mihajlović i mnogi drugi antikomunisti, ali na njihove istorijske greške danas se mora gledati u svetlu grehova koje su istovremeno i posle njih prema srpskom narodu, državi i društvu činili komunisti Broz, Ranković, Đilas, Milošević i ostali koji su ih slepo sledili, što mnogi čine i danas.

Istorijski rizičnih i politički pogrešnih izbora, na žalost, ni danas nisu pošteđeni oni koji preuzimaju bilo kakvu državnu funkciju u Srbiji. Takvi izbori su česti u ovom našem balkanskom, južnoslovenskom i srpskom *tamnom vilajetu* iz kojeg niko ne izlazi, a da pritom ne učini poneku grešku zbog koje se kasnije obavezno kaje. To bi se lepo videlo ako bi se napravio mali misaoni eksperiment sa našim današnjim zagovornicima evroatlantskih integracija, koji kalkulišu sa najnovijim nemačkim prodorom na jugoistok Evrope na koji se ne mora, ali se i može, gledati kao na

nastavak starog imperijalističkog projekta (pangermanskog *Drang nach Osten* radi stvaranja Hitlerove Nove Evrope). Ako su sredstva današnjeg zapadnog imperijalizma sofisticiranija, ako u njima nema lidera sa razdeljkom u frizuri i sa štucovanim brkovima, to ne znači da su strateški ciljevi starog i novog imperijalizma suštinski različiti.

Konačno, način pritiska i sredstva represije starih i novih (jednih te istih) imperijalista na Srbe i Srbiju nisu toliko različiti da se klasičnom sociološkom analizom ne bi mogla otkriti njihova strukturna i funkcionalna podudarnost: sve je početo i stalno praćeno agresivnom, više ili manje maskiranom rasističkom retorikom i antisrpskom propagandom – neposredno pre i u toku balkanskih i svetskih ratova, kao i prilikom razbijanja prve, druge i treće Jugoslavije; svemu tome sledila je diplomatska i ekonomska blokada kakva ni prema kome drugome nije bila primenjena; nije izostala ni „nesrazmerna upotreba sile“ kakvu svet još nikad nije video; da bi posle svega toga upravo Srbija bila optužena za „etnička čišćenja“ i „genocid“ – iako su Srbi, srazmerno gledano, bili daleko najbrojniji među prognanicima i žrtvama na južnoslovenskim prostorima u svim balkanskim, svetskim i post-jugoslovenskim ratovima.

Da li su aktuelni posleratni srpski vlastodršci istovremeno i kolaboracionisti sa silama evroatlantskog imperijalizma, da li su oni „kvislinzi novoga kova“ ili su reformisti postmodernog vremena – naši sociolozi i drugi politički analitičari nikako da dođu do minimalne saglasnosti u svojim današnjim ocenama. Iako su svi morali da budu ovako ili onako kooperativni prema imperijalističkim silama, ipak se moraju razlikovati oni prvi „dobrovoljci“ koji se ističu viškom kvislinške revnosti, od onih drugih koji su na neki od mnogih načina korumpirani, do onih trećih koji često pribegavaju kameleonskom obrascu „identifikacije sa neprijateljem“ da bi kao mali, slabi i ugroženi kako-tako preživeli. A stvarno, unapred se nikad ne može pouzdano znati koji tip vođstva je manje ili više štetan za narod i državu, šta je kao model delovanja rizičnije – za fizičko preživljavanje ili za častan opstanak. Najmanje tri puta za poslednjih stotinak godina pred Srbima su se otvarale i zatvarale „istorijske makaze“ sa tragičnim dilemama: ostati u Srbiji ili otići preko Albanije; časno izginuti („bolje grob, nego rob“ i izložiti se streljanju „sto Srba za jednoga Nemca“) ili „dobrovoljno“ postati kooperativan – nekad sa turskom Portom, kasnije sa Gestapoom i Vermahtom, a danas sa NATO-om i kakvom drugom velikom i jačom belosvetskom silom.¹⁰

10 Kukavno je bilo nedavno srpsko obeležavanje stogodišnjice balkanskih ratova koje je simbolizovala izlomljena i revanšistički posunovraćena „istorijska vertikala“ od Kumanovske bitke (1912) do Kumanovskog sporazuma (čitaj kapitulacije 1999). Najnoviji austro-turski revanšizam prema Srbiji belodano otkriva duboku tragicu ogromnih srpskih žrtava za oslobođenje Stare Srbije i baca novo svetlo, ne

Zaključak

Čini se, dakle, da je i polemički indukovani slučaj Mirka Kosića „po drugi put među Srbima“ sociološki toliko indikativan upravo stoga što se istorijske okolnosti, kako spoljne tako i unutarnje, za srpski narod i državu Srbiju, po treći put ponavljaju za poslednjih sto godina, kao što su se za jugoslovensku državu po drugi put ponovile za pedeset godina 20. veka. To znači da se radi o društvenim procesima, odnosima, geopolitičkim, ideološkim i kulturnim obrascima „dugog trajanja“ koji su srž svake dobre sociološke analize i osnovni problem ozbiljne i odgovorne sociologije kao nauke – ukoliko je nauka.

Istorijsko ponavljanje tragičnih društvenih događaja, bez racionalnog samoosvešćenja i neophodne kolektivne katarze, već poodavno je najveći problem srpskog naroda, srpskog društva i države Srbije. Već je postalo opora istorijska činjenica da srpske elite, političke i intelektualne, pa i sociolozi među njima, mnogo češće narcisoidno istrajavaju u svojoj „doslednoj nedoslednosti“ nego što izvlače potrebne pouke iz tragičnih događaja. Zato se suviše često dešava da onaj ko uvidi svoju grešku, odustane od neke zablude, spozna i prizna drugu istinu ili istinu drugih, rizikuje da ga čopor „ideoloških higijeničara“ spopadne za neku nedoslednost i optuži za sva zla ovoga sveta.

Neki misle da je takav manir posledica militantne ateizacije i agresivne ideološke doktrinacije naše kolektivne svesti, dok neki drugi veruju da su u pitanju još i lični karakteri javnih aktera. Reklo bi se da je, ipak, u pitanju patološka simbioza ove dve komponente koja je naročito opasna u nesigurnim, prelaznim i prelomnim vremenima i na endemski trusnim područjima izloženim jakim spoljnim pritiscima.. Veoma je nepovoljna okolnost da su srpsko društvo i država Srbija skoro neprestalno u takvim vremenima i na takvom geopolitičkom prostoru, te da je u njima institucionalna nestabilnost permamentna. Kontinuitet unutarnjih političkih rascola u Srbiji u najvećoj meri je, dakle, bio posledica kontinuiranih spoljnih

samo na odnos malih naroda i velikih sila u istoriji, nego i na srpske nacionalne pobjede i poraze, kao i na njihove protagoniste. Predstoji nam (2014) još i stogodišnjica Prvog svetskog rata, a već su podignuti kulisi i pripremljena scenografija za jubilarnu predstavu, po odavno napisanom, a sada samo osveženom, scenariju o „sarajevskom atentatu“ kao „srpskom uzroku“ Prvog svetskog rata, pa i Drugog svetskog rata (jer „drugog“ ne bi ni bilo da nije bilo onog „prvog“). I uopšte, zapadna historiografija će izvući „sociološko“ uopštavanje da su Srbi u poslednjih sto godina bili „glavni i jedini remetilački faktor“ na Balkanu i šire (jer je to isto bio Balkan u Evropi, a Evropa u svetu). Zanimljivo će biti videti kako će na takva „sociološka uopštavanja“ reagovati „levi“, a kako „desni“ srpski sociolozi, iako su i jedni i drugi u svim svojim skriptama iz metodologije društvenih nauka upravo „sarajevski atentat“ nalazili kao najočigledniji primer za razlikovanje „povoda“ i „uzroka“ krupnih društvenih događaja.

pritisaka kojima unutarnje kohezione snage nisu nikad bile u stanju da se efikasno suprotstave. Otuda se prečesto na prejake spoljne pritiske reagovalo sa nepodnošljivo velikim stepenom autodestrukcije. Po onoj narodnoj: „dva se crva na istoj vatri pekla, a jedan drugom ne verovala“.

Reakcija na takve tragične okolnosti u osnovi je iracionalna kad god je za levičare i revolucionare to bila zgodna prilika za „permanentne revolucije“, a za desničare i konzervativce za „permanentne kontrarevolucije“.¹¹ Takva društva nužno više ruše nego što stvaraju i, više troše nego što proizvode. Ona tako preterano i neracionalno troše svoju ljudsku supstancu, zaostaju u istorijskom vremenu, gube geopolitički i državni prostor, zaboravljaju prošlost, zanemaruju sadašnjost i zamagljuje svoju budućnost, ostaju bez nacionalnog identiteta i socijalnog integriteta. Iracionalnost radikalnih ideologija ogleda se u tome što tragična sudbina razorenog globalnog društva pogađa i levičare i desničare, i revolucionare i konzervativce – ako ne u isto vreme i podjednako, ono sasvim sigurno jedne na jedan, a druge na drugi način, jedne malo pre, a druge nešto kasnije. Ako je mudra istorija dobra učiteljica života, ideološki dekontaminirana sociologija mogla bi da bude racionalna učiteljica takve istorije.

Milovan M. Mitrović

THE SECOND COMING OF MIRKO KOSIC AMONG THE SERBS

Summary

This paper is a critical essay on the continuity of ideological and political schisms in the intellectual community of Serbia's sociologists and intellectuals in general, and Mirko Kosić, one of the establishers of Serbian sociology and one of sociologists from Serbia who had enjoyed highest international reputation, is the most recent victim of the above-mentioned schisms. The author provides arguments for claim that sociologists who easily label, ideologically brand and

11 Za ilustraciju revolucionarnog duha u našoj sociologiji u vreme studiranja moje generacije navodim odnos većine profesora levičara prema „buržoaskom konzervativizmu“ osnivača sociologije Ogista Konta kojem je najviše zamerano što se zalagao za „socijalnu harmoniju“ (umesto za klasnu borbu) i što je posle permanentnih poluvekovnih revolucionarnih i kontrarevolucionarnih meteža u Francuskoj proklamovao pravilo „redom ka progresu“. Nije, dakle, bio društveni problem ni u jakobinskoj diktaturi, ni u revolucionarnom terorizmu i giljotini koja je i prekovremeno radila, nego u „socijalnoj harmoniji“ i „konzervativnom redu“ racionalnog i pozitivnog duha koji se zalaže za progres, ali postupan i nenasilan. Očigledno je da ovo radikalsko seme još i danas daje svoje otrovne plodove u srpskoj kulturi i društvenoj strukturi, pa i u sociologiji.

dismiss public figures, social events and phenomena do little credit to sociology as science. Sociological review of social roles of prominent public figures should encompass and be based primarily on serious analysis of structure of social power, as well as configuration of the conflicting group and individual interests, values and normative frameworks they stand for and represent. The author concludes that continuity of all old and new political schisms in Serbia is primarily a consequence of continuous and too powerful external pressures to which internal forces of cohesion in Serbia are unable to resist, and they react to the above-mentioned pressures in an auto destructive manner.

Key words: Kosić Mirko, Serbian sociology, Serbian conservatism, leftist radicalism



Zora Petrović – *Cveće i pas*, ulje na platnu, do 1955.



Zora Petrović – *Mrtva priroda sa psom*, ulje na kartonu, oko 1955.

ISTRAŽIVANJA

UDK 316:303;
316.1 Косић М.

Vladan Stanković
Institut za političke studije, Beograd

PRIMENA SOCIOLOŠKIH METODA U DOSTUPNIM RADOVIMA MIRKA KOSIĆA

Rezime: Ovaj naučni rad bavi se percepcijama u istraživanju sociologije (kao nauke o društvu) našeg proslavljenog sociologa Mirka Kosića. U svom manifestnom vidu, rad se bavi metodskim pristupima sociološkog stvaralaštva Mirka Kosića. Značaj rada ogleda se u produblivanju saznanja iz metodologije društvenih nauka (i još uže, sociologije), u sticanju saznanja o shvatanjima i pristupima Mirka Kosića kada je o sociologiji reč, u davanju doprinosa na polju bazičnih istraživanja sociologije kao mlade, i kod nas još uvek nedovoljno razvijene nauke... Od posebnog značaja je afirmisanje lika i dela Mirka Kosića, čoveka koji je, nažalost, u jednom manjem delu javnosti uporno osporavan ne samo kao političar i čovek, već i kao priznati i uvaženi član naše i svetske naučne zajednice. Imajući u vidu sve činjenice, autor Kosićeve naučne radove dovodi u vezu sa radovima najznačajnijih sociologa – savremenika Mirka Kosića, ali i u vezu sa nekim velikim sociolozima koji su živeli i stvarali nakon Kosića. Može se slobodno reći da ponovno otkrivanje Mirka Kosića predstavlja pokušaj da se prizove jedna poetskija, zanimljivija i estetičnija sociologija od one kakvu su nam ponudili suvoparni empirizam i kliširani funkcionalizam druge polovine XX veka.

Ključne reči: Mirko Kosić, sociologija, metodologija društvenih nauka, sociologija ekonomije i razvoja

Mirko Kosić (1892, Kikinda – 1956, Lugano) jedini je naš međuratni sociolog koji se na temeljan način pozabavio pristupima istraživanju nauke o društvu – sociologijom.

Na osnovu analize radova Mirka Kosića pozabavili smo se njegovim metodološkim pristupima socioloških istraživanja i pokušali da rasvetlimo njegova gledišta o društvu, društvenim pojavama, institucijama i pristupima istraživanju nauke o društvu, kao jedne od najmlađih društvenih i opštehumanističkih nauka.

1. Naučni radovi Mirka Kosića – izvor metodoloških saznanja ovog autora

Među naučnim radovima Mirka Kosića koji su bili dostupni za analizu problemskih pristupa primenom raznovrsnih socioloških metoda, ali i metoda iz drugih društvenih nauka, valja izdvojiti: *Uvod u opštu sociologiju* (Štamparija Jovanović-Bogdanov, Novi Sad 1934); „Savremena opšta sociologija“ (*Žurnal za sociologiju*, 5/2007, Novi Sad 2007); *Boljševizam, fašizam i nacionalsocijalizam* (Štamparija Popović, Čačak 1933); *Ideja progresa u savremenoj sociologiji* (Državna štamparija, Beograd 1924); *Osnovi ekonomske politike* (Geca Kon, Beograd 1925); te predgovor knjizi Franca Openhajmera *Veliki posed i socijalno pitanje* (Štamparija Jedinstvo, Beograd 1926).

2. Sociološki metod u radovima Mirka Kosića

U monografijama i naučnim radovima Mirka Kosića vidljivi su određeni magistralni pravci na osnovu kojih se, preko zalaganja za određene sociološke metode, može izreći sud o njegovom poimanju mesta, uloge i značaja sociologije kao društvene nauke. Razmatrajući naučnoteorijske pristupe drugih velikih sociologa koji su pisali o nauci o društvu, kao i vlastitim pristupima istraživanju društva kao celine i pojedinih njegovih pojava, Mirko Kosić je izgradio sopstveni pogled na pristupe istraživanju sociologije.

1. U odnosu prema Ogist Kontu i *pozitivistima*, Mirko Kosić kritikuje pre svega nekritički odnos tzv. „pozitivne sociologije“ prema saznajnim moćima društvenih nauka. Prema Kosiću, društvene se zakonitosti ni približno pouzdano ne mogu utvrditi kako je to slučaj sa fizičkim zakonima iz oblasti prirodnih nauka. On drži da je Kont u zabludi o tom najvažnijem epistemološkom pitanju i da je pozitivizam sebi postavio neostvariv cilj. Naš sociolog u svojim radovima pojačava razliku između društvenih i prirodnih nauka, ukazujući da su jedno fizički zakoni, a nešto sasvim drugo (i drugačije) društvene zakonitosti, u kojima nikada svi faktori koji utiču na posmatranu pojavu nisu jednoznačni. Za razliku od prirodnih pojava koje se opažaju, socijalne pojave, po Kosiću, tek „tumače pojavne manifestacije unutaršnjeg“ (u njih spadaju: ponašanja, simboli, očekivanja i sl.). Tako, prema njemu, socijalne ili društvene pojave imaju tek interpretativno značenje.¹ Kosić *odbacuje i spekulativnu sociologiju* u potpunosti, a socijalnu filozofiju, ili npr. filozofiju istorije, proglašava (sa razlogom, prim V.S.) nesociološkim disciplinama.

2. Kosić je nepomirljivi protivnik *politizovanja sociologije*, odnosno protivi se svakom pokušaju *ideologizacije sociologije*. To se odnosi kako na

1 M. Kosić, *Uvod u opštu sociologiju*, str. 215.

Marksa i njegove sledbenike, tako i na epistemološke nominaliste poput Spensera ili Mila.² U kritici Spenserovog biologizma, Kosić ne vidi samo logičku grešku kojom „biolozi“ „sve druge pojave pretpostavljaju prvoj“, već i pokušaj da se nametnu osnovni postulati *socijalnog darvinizma* kao, navodno, naučno dokazani i nesporni (prirodno odabiranje, nagon na život, linearni evolutizam, biološki progresivizam i sl.), što je za Kosića neprihvatljivo, štetno i čak opasno.³

3. Kosić produbljuje Dirkemova gledišta o sociologiji kao opisu stanja „kolektivnog duha“ i ovako *objektivističko tumačenom pogledu sociologije nadodaje subjektivizam psiholoških metoda*.⁴ Prema našem sociologu, Dirkem pojednostavljuje rešenje problema, jer je za njega akter društvenih zbivanja tek otisak kolektivnog duha, što je za Kosića neprihvatljivo.⁵ Kosić je u suštini nominalista, on polazi od pojedinca i pokušava da mu iznađe humanu dimenziju u društvenim zbivanjima. Pa ipak, Kosić zamera psihološkom metodu da (iako uvodi dobre stvari) zapostavlja „objektivna tumačenja pojave“,⁶ kao što su spoljni nemotivacioni faktori, i objektivne činioce grupnosti ili psihologiju masa.⁷ Kosić je ovde bliži stanovištu Zombarta ili Sorokina nego „nominalistima prirasta“, kakav je, recimo, Maks Veber u svom metodu značenja.⁸ Ipak, za Kosića je sociologija (pod uticajem Zimla⁹)

2 V. Milić, *Sociološki metod*, str. 103: „Osnovna Milova teza, da su psihički zakoni osnova svih društvenih zakona...“

3 M. Kosić, *Uvod u opštu sociologiju*, str. 210.

4 M. Kosić, „Savremena Opšta sociologija“, str. 195: „Dirkem je isključio individualnu psihologiju iz analize socijalnih činjenica. Njegova sociologija je takođe *psihološka* ali samo u toliko, što je za njega društveni život isto što i razvoj kolektivnih pretstava koje su osnovno različite od individualnih, iako se *kolektivna svest* ima shvatiti kao zbir paralelnih procesa u svesti individua (a ne kao posebno biće) ali procesa svesti čija je sadržina nametnuta spolja od *društva*.“

5 Dirkem „smatra da su ideje i etičke vrednosti srž društva kao posebnog dela stvarnosti. (...) Glavnim kolektivnim oblicima njenog ispoljavanja Dirkem je smatrao pravni sistem, etička shvatanja određenog društva, njegova religijska verovanja i dogme, zatim politička shvatanja, umetnička dela i običaje.“ (V. Milić, *Sociološki metod*, str. 111.)

6 M. Kosić, *Uvod u opštu sociologiju*, str. 211.

7 Đ. Šušnjić, *Kritika sociološke metode*, str. 105: „Grupe kao grupe pokazuju neke osobine koje prevazilaze osobine svakog pojedinog člana grupe.“

8 M. Pečujlić, *Metodologija društvenih nauka*, str. 63: „Socijalne pojave su... mreža psihičkih odnosa, niz motiva koji sledeju jedan iz drugoga motiva koji se moraju razumeti da bi se objasnio nastanak društvene pojave.“

9 Za Zimla sociologija „je mogla, prema tome, da nađe svoj predmet proučavanja apstrahujući od *konkretnih ciljeva i stvarnih zadataka* pojedinih međuljudskih odnosa baš u tim samim odnosima kao takvima (tzv. *formama socijalnog života*), kao što su na pr. *saradnja* (bez obzira da li u privredi, politici, u pravu, u nauci...), *podređenost* i *nadređenost*, *vladavina* i *vođstvo*, *oporba*, *sukob* i *borba*, odnos malih i velikih, siromašnih i moćnih, domaćih i stranaca itd. Dakle: međuljudski odnosi i odnosi među njihovim grupama kroz sva sadržajna konkretna područja

i dalje relaciona nauka, nauka o odnošenju i sa-odnošenju pojedinaca, što se za Zombarta, a naročito Sorokina, ne može reći.¹⁰

4. Razmatrajući društvene ustanove i institute (političke, pravne, ekonomske), Kosić u njima ne vidi odnose i sa-odnošenja nadležnosti i moći (*institucionalizam*), već stvarne pokretače, i nosioce, potencijale predvidivosti (*esencijalizam*). Kosić se u izučavanju društvenih ustanova nadahnjuje Paretom kada veliku ulogu u društvenim pokretačima vidi u iracionalnim elementima, poput: energije, moći, unutarnjih (psihičnih) impulzija i sl.

5. Kosić se u osnovi ne odriče Dirkemovog spiritalizma kolektivnog duha, ali ga produbljuje i usložnjava. U sukobu između Dirkemovih „izlučevina“ – odnosno ponašanja iz kolektivnog duha, i psihologističkih tumačenja društvenih pojava Maksa Vebera, Kosić se zalaže za kombinovanje „i psihološke procene (unutarnji aspekt) i sociološke refleksije (spoljašnji aspekt)“.¹¹ Tako Kosić sociologiju vidi kao „mesto ukrštanja psihičkih motiva i orijentira kolektivnog duha“.¹²

Kosić kao da stalno pokušava da izmiri unutarnje psihičke doživljaje i stremljenja (motivacione činioce), i ono što je vidljivo spolja (ideje, vrednosti, normativne orijentire). Namesto istraživanja objektivističkog duha koji bi bio *stvar-po-sebi* (Dirkem),¹³ Kosić društvenu realnost tumači složenije, kao „*zgusnuta nagomilavanja*“ ili tzv. „krugove ukrštanja“ pojedinačnih socijalnih stavova (ideje, vrednosti, norme). Treba ovde ipak pojasniti da Kosić već piše o vrednosnim stavovima, i da je poput Vebera nominalista, ali ipak ne u toj i tolikoj meri da sve sociološke rezultate izvlači iz teorije i metoda značenja. Kosić, u suštini, ostaje na liniji *objektivista*, jer njegov nosilac promena nije ni približan potonjem, funkcionalističkom subjektivizmu „*aktera-u-situaciji*“ parsonovskog tipa. Kosićev *subjekt-u-društvenim-odnosima* još nije nosilac sopstveno uklopljenog idejnog sistema, posednik sopstvenih vrednosnih stavova i sopstvenog svetonazora (koji samo pozitivnoj sankciji ne sme da protivureči). Usled toga doživljaj ponašanja posmatranog nosioca promena kod Kosića umnogome se razlikuje od

društvenog života, a uvek apstrahujući od svagdanje konkretne sadržine – koliko je to uopšte moguće, a da se ne žrtvuje svaka određena predstava o samom odnosu kao takvom.” (M. Kosić, „Savremena Opšta sociologija“, str. 227.)

10 „Neki su, kao npr. Verner Zombart ili kasnije Pitrim Sorokin, pridavali uzročnom objašnjenju izvesnu pomoćnu vrednost, ali samo u objašnjavanju sporednih elemenata ljudske društvene delatnosti.” (V. Milić, *Sociološki metod*, str. 164)

11 M. Kosić, *Uvod u opštu sociologiju*, str. 220.

12 *Isto*, str. 222.

13 Dirkem „... je nastojao da dokaže da kolektivnu svest ne treba proučavati u njenim individualnim oblicima, tj. ispitujući kako pojedinci shvataju pojedine njene sadržaje, i koliko je sadržaj kolektivne svesti zastupljen u svesti pojedinca...“ (V. Milić, *Sociološki metod*, str. 111)

potonjeg funkcionalističkog gledišta individualista i libertijanaca, koji su krajnji predstavnici epistemološkog nominalizma.

Ponašanje *promatranog* kod Kosića se doživljava kao „ustaljena šansa izvesnog načina delovanja“, *splet interakcija*: a) unutarnjih, psihičkih motiva, i b) spoljašnjih orijentira kolektivnog duha. Oblici grupnih ponašanja se, prema Kosiću, najpreciznije mogu uhvatiti primenom Veberovog metoda idealnih tipova, koji u sebe uključuje najmanje zajedničke sadržaoce.¹⁴ Biće, tako, da je Kosiću najbliži bio pozni Veber, koji je večnu dilemu u sociologiji između individualnog i kolektivnog pokušao da razreši premošćavanjem individualnog ka moći kolektiviteta – uvođenjem određenih pravila najmanjih zajedničkih sadržalaca, koji iz haosa mnoštva izlučuju one pojave i relacije koje se svojom snagom i svojim značajem nameću za važne u sociološkoj obradi i potonjem naučnom objašnjenju.

Ovaj iskorak Vebera ka objektivizmu Zombarta ili Sorokina Kosiću je već *blizak*. Pa ipak, ovaj lucidni Kikindanin nije uspeo da do kraja svog života uobliči nekakav vlastiti epistemološki i metodološki sistem, držeći, verovatno sa pravom, da bi to bilo suvišno i da je dovoljno kretati se po „ivicama ponuđenih opcija suprotstavljenih svetskih socioloških epistemologa i metodologa“.

U tami neuobličenog pristupa možemo sada samo nazreti da Kosić kao u kakvoj igri na sreću pretpostavlja ishode rezultata određenoj kombinatorici najvećih šansi, pri čemu pažljivo vodi računa da uklopi sve moguće determinizme: od individualnih (nešto manje zastupljenih), *libidoznih* (Frojd) i (značajno učestalijih) *kolektivno nesvesnih* (Jung), preko *racionalnih motivacija* pojedinca determinisanog kolektivnim datostima (Mil) i *iskazanih racionalnih očekivanja* (Veber), do *velikih kolektivnih, određujućih duhova koji upodobljuju pojedinca* (Zombart, Sorokin) ili ga potpuno *determinišu* (Dirkem).

6. Pri svemu ovome, Kosić vešto kombinuje iracionalne elemente fluidnog erosa, pokretača energija pojedinaca i masa, sa veštīm uvidima u istoriju ideja, vrednosne sisteme u kulturi, umetnosti, metafizici, do doživljava norme i normativiteta. Tako Kosić stoji stalno pred zamisli o slobodi pojedinca i naroda u kojoj su akteri ponekad žrtve ideja i prošlosti, a ponekad žrtve sadašnjosti u kojoj žive bez mogućnosti da izraze svoje kolektivno ili individualno nesvesno. Kosić je jako kritičan prema tim puritanskim oblicima demokratskog liberalizma koji kočē i ometaju kolektivno nesvesno u nastojanjima da se ono izrazi i ispolji kao prirodna energija, fluid narodne kolektivne svesti, nasušna potreba kolektivnih nastojanja koja teži da se kanališe i uobliči... I tu već Kosić plovi po političkim dimenzijama

14 M. Kosić, *Uvod u opštu sociologiju*, str. 219.

ideologija, nacionalnih pokreta i konkretnih politika naroda i država.¹⁵ Tu je on na terenu političkog, ponekad i dnevnopolitičkog.

7. Sada već možemo zaključiti da Kosić ulogu sociologije doživljava isključivo kao „predskazivanje stavova grupa sa približnom izvesnošću kada određene: političke, ekonomske, socijalne i pravne situacije zadiru u njihove prevashodne interese”.¹⁶ Tako je sociologija, po njemu, nauka o „iskazivanju tendencija“ koje nastupaju u određenom pravcu, pa je ova nauka *svojevrsna pogodba za ustanovljavanje datosti*. I iz ovoga je konceptualno uočljivo da je Kosić oštri protivnik ideologizacije i naknadne politizacije nauke.¹⁷ Iz svega pomenutog proizlazi da je za Kosića sociologija:

- a) nauka o društvu i njegovoj kulturi;
- b) nauka o činjenicama socijalne (op)skrbi, brige, nege ili zaštite;
- v) nauka o društvenim i socijalnim procesima;

3. Primena socioloških metoda u drugim društvenim naukama koje Kosić razmatra

Kada piše o vansociološkim temama, Kosić nastoji da se drži principa koje je usvojio prilikom primene sociološkog metoda. Za njega je tako ekonomska politika (ili *ekonomna politika*, kako je beleži) konkretna naučna disciplina svih narodnih privreda.¹⁸ Kosić kao da je opčinjen Veberovim metodom idealnotipskih konstrukata kada ekonomsku politiku vidi kroz uzimanje u obzir svih zajedničkih sadržalaca u ekonomskim politikama konkretnih privreda koje razmatra. Ovaj sociolog tako i ekonomskoj politici pristupa induktivno, pa su njegovi naučni nalazi sočni, puni podataka, statistički dobro opremljeni, ali pri tome ne i faktografski monotoni i nezanimljivi. Njegova istraživanja obiluju multidisciplinarnim uvidima i interdisciplinarnim pristupima, čime avangardno idu daleko ispred vremena u kome živi i stvara. Stil Mirka Kosića je dinamičan, poletan – često poetičan. On gađa u srž pojave; ponekad ide gotički oštro ka vrhu ili se okomito spušta u dubine bića pojave koju istražuje, primenom jake intuitivne inteligencije, kojom je bio više nego obdaren.

15 Tako npr. kada istražuje fenomen nacionalsocijalizma u Trećem Rajhu, Kosić kao da plovi između ideja, vrednosti, normi, osećajnosti, energije, iracionalizma i mistike u pokušajima da na što sveobuhvatniji, i što prožetiji način, izrazi pojavu koju istražuje: „Nemački nacionalsocijalizam vlada tek devet meseci, ali je njegova ideologija mnogo starijeg datuma. Ona predstavlja smesu predratnog pangermanskog *rasizma* i predratnog – upravo od Fridriha Velikog – pruskog *militarizma*, sa posleratnim *boljševičkim* i *fašističkim* elementima.” (M. Kosić, *Boljševizam, fašizam i nacionalsocijalizam*, str. 22)

16 M. Kosić, *Uvod u opštu sociologiju*, str. 223.

17 *Isto*, str. 229.

18 M. Kosić, *Osnovi ekonomske politike*, str. 22.

Radovi Mirka Kosića iz oblasti društvenih nauka su i danas tako živi svojim opisima da predstavljaju pravu rekonstrukciju vremena u kojem je živeo, promišljao, saosećao... Istovremeno, radovi Mirka Kosića toliko su upravo danas aktuelni svojim naučnoteorijskim i metodskim pristupom da ovaj veliki sociolog pripada svim onim savremenim sociolozima ekonomije i razvoja koji ekonomisanje ne mogu svesti na puko sprovođenje instrukcija određenih spin-tehnologa ekonomskih „hokus-pokus politika“ shodno načelu *copy-paste*. Ni za Kosića u onom vremenu, ali ni za sve nas danas, nema gotovih i nepromenljivih receptura, koje samo valja primeniti kako bi došlo do ekonomskog rasta i društvenog razvoja. Naprotiv, Mirko Kosić prilikom primene mera ekonomske politike problemu pristupa kao Problemu, a ne kao Izazovu (kako se to danas ležerno i kolokvijalno kaže), jer Problem je: muka, teskoba, a svaka muka i teskoba zahtevaju ozbiljnost, znanje, predanost, uspešno pregalaštvo i veliku odgovornost za učešće u prometejskoj borbi da bi se iz problema izašlo – da bi se on rešio, a kriza razrešila. Izazov je, naprotiv, neka vrsta nametnutog poriva, koji valja savladati, neka vrsta avanture, igre, sportskog nadmetanja, iz koga se izlazi kao pobednik ili kao poraženi, ali sve u granicama *fer pleja*. Problem, dakle, obavezuje; Izazov ne – on je statusno neutralan. Otuda je Kosić *problemolog*, jer su za njega ekonomija i ekonomisanje suviše ozbiljna stvar da bi se prepustili samo i isključivo spin-majstorima – ekonomskim tehnokratorima. Kosić, kao značajan sociolog ekonomije i razvoja, ekonomiji pristupa pedantno, sa puno suptilnosti, uzimajući u obzir čitavu paletu određujućih činilaca: klimatskih, bioloških, mentalitetnih, psiholoških, kulturoloških, socioloških, kako bi ekonomski instrumenti i alati mogli da padnu na plodno tle. Čak i na polju ekonomskog Kosić ne odustaje od naučnoteorijskog polazišta u sociološkom metodu, koji pojavu nastoji da razmotri i sa psihološkog i sa društveno-determinišućeg stanovišta. Ne zapostavljajući značaj, mesto i ulogu istorije prilikom razmatranja konkretnosti pojava,¹⁹ Kosić nikada ne propušta da ekonomskim fenomenima priđe i iz generičkog ugla.²⁰ Otuda su njegovi doprinosi sociologiji razvoja ne samo utemeljivački u našoj nauci, već donedavno, nažalost, i jedini na tom polju naučnog istraživanja.

Mirko Kosić je prvi na našim prostorima skrenuo pažnju na sociologiju razvoja i ekonomiku rasta. On ponajpre, kada nastoji da predmetno uokviri fenomen razvoja, nastupa sa stanovišta relativizma: „ono što je razvoj za jedne, nije i za druge, jer jedni napreduju na uštrb drugih...“.²¹ Istovremeno,

19 *Isto*, str. 27: „On pojavi pristupa i razvojno, generički kroz vreme praćenjem transformacija...“.

20 Mirko Kosić se ovde verno pridržava Veberovih uputa, koje najčešće i najradije sledi. Tako npr: „I razvojne tendencije mogu se konstruirati kao idealni tipovi...“ (*Max Weber, Metodologija društvenih nauka*, str. 73)

21 M. Kosić, *Ideja progresu u savremenoj sociologiji*, str. 22.

za Kosića, ispravno, razvoj nije identičan ekonomskom rastu, kako su već tada nastojali da prikažu zapadni liberali, ti advokati nesputanog tržišta. Za Kosića razvoj je čitava njegova punina – to je društveni razvoj, u kome kako socijalno (zaštita, skrb, nega) tako i kulturno imaju svoju veliku ulogu. U svojim radovima već tada Kosić ukazuje na mogućnosti mernog izražavanja (tzv. *kvantifikacije*) kulturnih pregnuća jedne nacije i njenog društva.²² On pod razvojem podrazumeva načine dosezanje standarda kvaliteta života, i tu je on opet savremen. Kada je u pitanju filozofija razvoja, tada je uočljivo da je Kosić umereni optimista, koji veruje u prilive i sticaje iskrzanih fragmentarnih razvoja, gde se u osnovi, shodno intenzitetu promene, mogu uočiti dve vrste razvoja: *ekstenziani* razvoj uskih društvenih grupa i delova stanovništva, i *intenzivan* razvoj celokupnog društva.

Konačno, sa samom kraju, postavlja se i pitanje shvatanja društva u radovima Mirka Kosića. Za Kosića društvo je daleko od zbira pojedinaca koji su međusobno upućeni pojedinim interesima preko kojeg oni ostvaruju saradnju, koja tako prerasta u izvor opstanka. Tamo gde nema kultivacije međusobnih upućenosti jednih na druge (uticaj Zimla, prim. V.S.), tu nema ni odnosa niti sa-odnošenja, a gde nema odnosa – nema ni društva. Otuda su postojanje brige, nege i zaštite pripadnika zajednice preduslovi da bi uopšte, kako Kosić smatra, mogli da govorimo o društvu. Nema sumnje da Kosić društvo doživljava kao ljudsku tvorevinu, i da tamo gde se takva sofisticirana zajednica shvata i doživljava na hobsovski način, tu društva zapravo i nema – tu je golo varvarstvo. Kosić uzroke remetilaštva i društvene patologije, pre svega, vidi u klasnoj podeljenosti, čiji uzrok nije, kako to marksisti tvrde, prvobitna akumulacija kapitala i prisvajanje proizvodnih viškova, već, kako to uči Openhajmer i drugi nemački, „junkerski“ sociolozi, u pravnoj okupiranosti (*usurpatio*), ili prisvajanju zemlje, odnosno zaposedanju velikih poseda.²³ Tako, akumulacija bogatstva, kako to Kosić primećuje, i nije nastala privrednim radom i štednjom, već faktičkom radnjom sile – *zaposedanjem*. Time se društvenoj nejednakosti i nepostojanju zaštite slabih i siromašnih, ali i nedostatku dostojanstva ličnosti čoveka, daje jedan pretkapitalistički karakter, postavlja se jedna metasavremena perspektiva sociologije, iz koje se sagledavaju eksploatacija i ugnjetavanje, što sociologiju stavlja na mesto nauke o meta-proizvodnim odnosima kroz čitavu istoriju čovečanstva (robotlasništvo, feudalizam, ili neki budući postkapitalistički svet). Ovo je gledište bilo od velikog značaja za istraživanje sociologije razvoja, koja sociologiju prestaje da sagledava isključivo kao nauku o savremenom društvu.

22 *Isto*, str. 23.

23 M. Kosić, u: Franc Openhajmer, *Veliki posed i socijalno pitanje* – Predgovor knjizi, str. 6.

Vladan Stankovic

APPLICATION OF THE SOCIOLOGICAL METHODS
IN THE AVAILABLE WORKS OF MIRKO KOSIC

Summary

This research work deals with perceptions in the study of sociology (as a science of society) our famous sociologist Mirko Kosić. In its overt form of the work is concerned with methodological approaches sociological creativity Mirko Kosić, so that, based on the available literature, which was created Kosić years, the author's research examines methodological analysis and advocacy of Mirko Kosić. The significance of this research is in a very important and seriously needed to deepen the knowledge about the methodology aspects of the social sciences (sociology, and even more narrowly) to acquire valuable knowledge of the concepts and approaches Mirko Kosić in sociology, in contributing to basic research in the field of sociology as a young, and we still underdeveloped science...

Of particular importance is the timeliness of the topics they attempt to give specific weight to the memory of the character and work of Mirko Kosić, a man who, unfortunately, in a small part of the public opinion polls consistently challenged not only as a politician and a man, but also as a recognized and respected member of our global scientific community. Bearing in mind all these facts the author of this work Kosić scientific papers associated with the most important works of contemporary sociologists in the world, but in connection with some great sociologists who have lived and worked after Kosić. It can be said that: re-discovery Mirko Kosić, an attempt to invoke a poetical, interesting and aesthetical sociology from what they offered us less interesting empiricism and unimaginative functionalism in the second half of XX century.

Key words: Mirko Kosić, sociology, social science methodology, sociology of economics and development

Marinko Lolić

Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd

AKTUELNOST KOSIĆEVOG SHVATANJA PANGERMANIZMA

Rezime: Autor razmatra ideološke, političke, ekonomske i kulturne aspekte Kosićevog shvatanja pangermanizma u kontekstu političkih događaja koji su vezani za stvaranje nove političke konstelacije u Evropi i nastojanje Nemačke da se, u izmenjenim političkim okolnostima, afirmiše kao velike političke sile. U radu se posebna pažnja posvećuje Kosićevom viđenju pangermanističke pretnje slovenskim narodima.

Ključne reči: Austrougarska, Nemačka, Srbija, pangermanizam, imperijalizam, ideologija

Određenje pojma pangermanizma

Prvi pokušaj naučno utemeljenog određenja ideologije pangermanizma u našoj teorijskoj literaturi dao je, pre jednog veka, naš sociolog Mirko Kosić u svojoj brošuri *Pangermanizam*,¹ koja je štampana u Velikoj Kikindi 1912. godine.

Pre izdavanja brošure, autor je ovaj spis objavio kao feljton u beogradskom listu *Pijemont*. Razne okolnosti su uticale da rani spisi Mirka Kosića budu potpuno zaboravljeni ne samo u široj kulturnoj, već i u

1 Mirko M. Kosić doputovao je u Beograd 1911. godine s rukopisom *Pangermanizam*, koji je predao glavnom uredniku časopisa *Pijemont*, Ljubi Jovanoviću Čupi. Feljton o pangermanizmu izlazio je u *Pijemontu* u šest nastavaka od 30. oktobra do 6. novembra 1911. godine (br. 71–78), bez potpisa autora. U brošuri *Pangermanizam*, koju je objavio sledeće godine u Kikindi, autor kaže: „Ovo čisto informativno ocrtavanje kontura nemačkog *Dranga*, o kome se kod nas ponajčešće govori bez stvarnih predstava, koji je postao pogotovu jedna šuplja fraza, doneo je prošle jeseni beogradski list *Pijemont*. Ispravljajući mnoge štamparske i korektorske greške predajem sada ovako širokoj srpskoj publici, kojoj je u prvom redu bilo i namenjeno.“ Up. Kosić 2012: 293. Pojavu Kosićeve brošure o *Pangermanizmu* zabeležila je *Bosanska vila*. Pisac kratke beleške napominje da je „*Pangermanizam* nova knjiga Mirka M. Kosića, koja je prethodno kao feljton štampana u „biogradskom *Pijemontu*, pa je tu studiju prepravio i zasebno oštampao. Radnja je slaba ali ipak interesantna“. *Bosanska Vila* 1912: 63–64.

stručnoj javnosti. Zanimljivo je da Kosićev spis o *Pangermanizmu*, kao i njegovu knjigu *Moderna Germanija*, ne pominje ni naš poznati historičar A. Mitrović, stručnjak za nemačko-srpske odnose. Činjenica da Kosićeve spise ne pominje historičar toga ranga jasno nam govori u kakvom je dubokom zaboravu tavorilo u proteklih sto godina delo ovog autora. U našoj oskudnoj literaturi o Nemačkoj i Nemcima, pogotovo kad je reč o domaćim autorima, Kosićevi spisi imaju, ne samo historiografsku, već i prvorazrednu teorijsku vrednost².

Razmatrajući kritički glavne političke karakteristike i ciljeve pangermanizma, Kosić ističe da je jedan od glavnih ciljeva ove ideologije na najkoncizniji i najjasniji način izrazio nemački car Vilhelm II u svojoj tvrdnji: „Naša je dužnost da saplemenike naše u inozemstvu štitimo, a našoj otadžbini pripojimo još jedno veće Nemačko Carstvo.“³ Nekoliko godina kasnije nemački car će ovako formulisanu političku dužnost razviti u zlokobni politički poklič: „Za svetskom imperijom teži duh nemački.“⁴ Političke ambicije Vilhelma II, iskazane u ovoj paroli, bile su podržane ponovo probuđenim starim mitovima o Nemačkoj kao naslednici *Svetog rimskog carstva*: „Kako je negda rimski građanin bio gospodar sveta, tako i građanin germanski u buduće treba da bude.“⁵

Prema Kosiću, u svom prvom stavu nemački car ističe težnju za „većom Nemačkom, koja bi teritorijalno obuhvatala Austriju, Holandiju i Švajcarsku“.⁶ Ispitujući ideološke temelje pangermanizma, Kosić je došao do zaključka da se njihovo poreklo nalazi u „germanskome rasizmu“.⁷ Kosić ističe da je doktrina pangermanizma, posle nemačke pobede nad Francuzima, 1870–71. godine doživela pravu eksploziju. Pod snažnim uticajem političke propagande, ali i uz svesrdnu pomoć nemačke intelektualne

2 Među autore koji su u XIX i prvoj polovini XX veka svojim radovima u našoj kulturnoj javnosti formirali sliku o Nemcima, historičar A. Mitrović ističe radove germaniste M. Trivunca, *Ogled o Nemcima* (1912), i književnika Dragiše Vasića, *Utisci iz današnje Nemačke* (1923), Stanislava Vinavera, *Nemačka u vrenju* (1924), Miloša Crnjanskog, *Knjiga o Nemačkoj* (1931), Ljubomira Nenadovića, *Pisma iz Nemačke* (1874) i pripovetku Laze K. Lazarevića *Švabica* (oko 1876). Mitrović ne pominje radove dvojice nemačkih studenata, sociologa Mirka M. Kosića i filozofa i germaniste Momčila T. Seleskovića, čija svedočanstva s obzirom na istorijski kontekst u kojem su nastala imaju neprocenjivu vrednost. Up. A. Mitrović, „Jedno 'videnje drugog' stvoreno istorijom“, u: M. Sofronijević, M. Maksimović (prir.), *Srbi o Nemcima*, DBR International Publishing, Beograd 1996, str. 10.

3 Kosić 2011: 293.

4 Isto; konačni oblik nemačke *Realpolitik* sažet je u devizi kajzera Vilhelma II „Svetska politika kao zadatak, svetska sila kao cilj, flota kao instrument“. Up. Grubačić 2001: 417.

5 Isto.

6 Isto.

7 Isto.

elite, razvijala se nemačka doktrina o superiornosti germanske rase nad ostalim, manje važnim, Slovenima i „degenerisanim Romanima“⁸. S obzirom na naglašeni militantni i rasni karakter ove doktrine, Kosić⁹ s pravom primećuje da je pangermanizam „neka vrsta naučnog zveckanja sabljom paralelna zveckanju u politici“. O ogromnom uticaju koji je pangermanizam za kratko vreme dostigao, Kosić kaže: „Ova doktrina uzela je za kratko vreme upravo patološke dimenzije i pretvorila se u pravu germanomaniju.“¹⁰ Najvišu tačku germanske „samosvesti“ Kosić je pronašao u poznatoj Čemberlenovoj definiciji germanske rase, koja glasi: „Biti German (čitaj Nemač), znači biti sposoban za kulturu, i obratno.“¹¹ Međutim, da i u rasističkoj teoriji nad papom postoji papa pokazao je nemački „politički antropolog“ Voltman, koji je, sledeći Čemberlena, došao do zaključka da su Dante, Bokačo, Mikelandelo, Rafael i drugi talijanski renesansni i moderni mislioci i umetnici bili Germani-Nemci.¹²

Nastojeći da pokaže da pangermanistička doktrina nije bila prihvaćena samo među neobrazovanim narodnim slojevima, već da je njen tvorac i nosilac bila nemačka naučna elita, Kosić, ističe tvrdnju čuvenog nemačkog biologa Ernsta Hekela, koji kaže: „Jedini narod, zdrav i sposoban za kulturu, jesu Germanci – Nemci.“¹³ Štaviše, nemačka kulturna, naučna i politička elita, u svom rasnom uverenju, smatrala je da vrši kulturnu misiju ako uništava „malovažna plemena, koja su nam potčinjena“.¹⁴ Političke konsekvence tako shvaćene ideologije pangermanizma Kosić je video u nemačkom rasistički utemeljenom uverenju da: „Germani, kao jedino zdravo pleme, ili asimuluju ostala neznatna plemena, te da ih meliorušu, ili, ako ne pristaju na ovo da ih ponište, satru“.¹⁵

Pored ideoloških i rasnih osnova pangermanizma, Kosić se u svom razmatranju bavi i analizom strukture i načina funkcionisanja institucija i organizacija koje promovišu i šire pangermanističku ideologiju. Prema Kosiću, u institucionalnom smislu „stožer celog pangermanističkog pokreta čini *Opšti Nemački Savez*, koji je osnovan 1886. godine, a 1894. godine

8 Isto; Up. Selesković 1996: 99–103.

9 Isto.

10 Isto.

11 Isto; Za svoju pangermanističku propagandu ovaj naturalizovani Nemač „među prvima je, ako ne i prvi, dobio odlikovanje Gvozdeni krst, koje se dotle davalo samo ratnicima“. Up. Selesković 1996: 103.

12 Isto.

13 Isto.

14 Isto.

15 Kao potvrdu ovog stava Kosić navodi reči nemačkog historičara Momsena, koji kaže: „Austrijski Nemci silom treba da zabiju nemačku nadkulturu u debele češke glavurde.“ Up. Kosić 2011: 293.

transormisan u *Svenemački savez*“. Iako ovo udruženje, po broju članova, nije masovno, ono predstavlja „cvet nemačke inteligencije iz Rajha i Austrije“, koji „čine univerzitetski i gimnazijski profesori i akademski građani“.¹⁶

U svom razmatranju programa i ciljeva ovog udruženja, Kosić ukazuje na prvi paragraf njegovog statuta, u kojem se ističe da je zadatak saveza da oživi nemačku narodnu misao u celoj zemlji i sačuva nemačko jedinstvo. Prema drugom paragrafu, cilj saveza jeste da „snažno podigne nemačku interesnu politiku u Evropi i preko mora, a posebno, da kolonijalno kretanje privodi praktičnim uspesima“.¹⁷ Konstituisanjem *Svenemačkog saveza* stvoreni su osnovni institucionalni uslovi za efikasno delovanje pangermanske organizacije.

Kosić ističe da je pangermanizam svojom ideologijom uticao ne samo na nemačku spoljnu, već i na unutrašnju politiku. Pod uticajem pangermanizma sledili su protivpoljski eksproprijacioni predlozi, naseobinske komisije, razni socijalistički zakoni, dok su socijalisti podupirali vladinu „svetsku politku“, koja je vršila progon i etničko čišćenje austrijskih Slovena sa nemačke teritorije.

Naravno, nemačka zvanična politika negirala je da su te mere inicijativa svenemačkih pangermana. Naprotiv, ona je tvrdila da u nemačkom Rajhstagu nema nijedne pangermanske stranke koja zastupa ovakve političke stavove. Kosić, međutim, postavlja pitanje: da li je od manjega značaja fakat da u centralnom odboru *Svenemačkog Saveza* sede predsednik Rajhstaga, grof Veringerde, vođa nacionalnih liberala, Boserman, vođa nemačkih socijalista, Liberman, sa još 26 članova parlamenta? Kosić ističe da je u „najvažnijem političkom faktoru Nemačke, Caru, čija je faktična vlast veća i od samog parlamenta, (...) udruženje našlo moćnog saveznika“.¹⁸ Pored cara, Kosić navodi, da su članovi ovog saveza Ernst Hase, profesor statistike na Lajpciškom univerzitetu, profesor istorije u Breslavu, Feliks Dan, i profesor nacionalne ekonomije na berlinskom univerzitetu Adolf Vagner, koji upravljaju *Savezom* i određuju pravac njegovog delovanja. Realizaciju njihovih programskih zamisli vrše agilni članovi društva štampanjem brošura, predavanjima, novčanom pomoći i drugim aktivnostima.

Članovi ovog saveza su uvereni da „dokle god ijedno selište nemačko leži van granica Rajha bilo u Rusiji, Austriji ili ma gde to, sve dotle je Rajh nepotpun sklop, koji se mora nadopuniti“.¹⁹ Zbog ovih nerešenih pitanja pangermanisti su Nemačku smatrali „političkom nakazom“, „lažnom Nemačkom“, „olupinom“. Stoga su verovali „da se dostojna i solidna restauracija

16 Kosić 2011: 294.

17 Isto.

18 Isto.

19 Isto.

može izvesti samo germanstvom, kao rasnom celinom“.²⁰ Kosiće primećuje da „stupanjem u članstvo najuglednijih ljudi promenile su se strančarsko – lične ideje pojedinca u misao vodilju svekolikog obrazovanja Nemstva“.²¹

Prava predstava o stepenu kolektivnog političkog „histericizma“,²² koji je izazvala pojava ideologije pangermanzima, po Kosiću, najbolje se može steći „kada masa univerzitetskih studenata iz svih nemačkih zemalja sa izaslanicima udruženja američkih univerziteta i grupa sedih naučenjaka, na završetku skupa *Svenemačkog Saveza* u Magdeburgu zapeva“²³ himnu tog saveza.

Paukova mreža pangermanizma

U drugom poglavlju rasprave o *Pangermanizmu*, pod naslovom „Paukova mreža,“ Kosić kritički razmatra način na koji Nemci kroz obrazovne institucije šire i razvijaju svoju velikonemačku ideologiju. Insistiranje na institucionalnom delovanju, po Kosićevom mišljenju, pokazuje da sposobnost Nemaca da nametnu svoje političke ideje nije odlika samo njihove rasne superiornosti, već pre svega naše, institucionalne, ali i svake druge nesolidnosti.

Upravo srpska nesolidnost u radu, smatra Kosić, otvara mogućnost lakog podleganja spoljnim uticajima. Ta nesolidnost posebno se ispoljava u našem obrazovnom sistemu. Kosić ističe da se nastava u srpskim srednjim školama izvodi skoro iskuljučivo po „nemačkoj šablonoj“,²⁴ s obrazloženjem da je nemačko školstvo najsavršenije.

Iako ne osporava visoke domete nemačkog obrazovnog sistema, Kosić smatra da se ova tvrdnja ne može nekritički prihvatati. Po njegovom mišljenju, čak i da je „nemačko školstvo savršeno, ono može biti savršeno samo za Nemačku“.²⁵ Prema Kosiću, „srpske rasne osobine sušta su protivnost nemačkim, srpska istorija, ne samo po događajima, nego i po ideji, nije ni približna nemačkoj“.²⁶ Stoga on ne vidi razlog zbog čega naši đaci uče tako važan predmet kao što je „istorija sveta po manje ili više slobodno obrađenim nemačkim udžbenicima, u kojima dve trećine celog gradiva zauzima, *Sveto nemačkorimsko carstvo?*“²⁷ Kosić je uveren da kad bi pisci udžbenika istorije pravilno shvatili svoj zadatak, naša srednjoškolska omladina imala

20 Isto.

21 Isto.

22 Isto.

23 Isto.

24 Kosić 2011: 295.

25 Isto.

26 Isto.

27 Isto.

bi bolje razumevanje najznačajnije borbe u sadašnjosti; borbe Germanstva protiv Slovenstva.²⁸

Kosić je verovao da u politici nemačkih careva od Karla Velikog do Josifa II postoji kontinuitet²⁹ koji korespondira sa savremenim kretanjem Germanstva. Po njegovom mišljenju, Karlo Veliki i njegovi naslednici utemeljili su nemački imperijalizam pod zaštitom hrišćanstva. Kao dokaz ove svoje tvrdnje on navodi nemačko istrebljivanje polapskih i pomoranskih Slovena, širenje hrišćanstva u Poznanjskoj i Litvaniji, koje su Germani vršili ognjem i mačem. Razlika između tadašnjih i savremenih Germana samo je u tome što su tada Germani uništavali čitava slovenska plemena u ime Hrista, a danas čine to isto u ime kulture.

Kosić priznaje da su slovenski vladari mnoge svoje zemlje naseljavali Nemcima, jer su oni, marljivošću i istrajnošću, a nešto i povoljnijim okolnostima, dostigli viši stepen civilizacije. Zbog toga su Pšemislovići Nemcima naselili severni i zapadni rub Česke, a Petar Veliki i Katarina II Rusiju. Planirano je bilo i naseljavanje Nemaca na Dnjepru i Krimu za vreme Marije Terezije.³⁰

Da bi potkrepio tezu o sistematskoj brizi nemačke države o svojim sunarodnicima, Kosić napominje da *Svenemački Savez* ima odeljenje koje rukovodi organizacijom prekograničnih Nemaca, održava ferijalne kurseve za učitelje nemačkih narodnih škola u Rajhu i van njega, poučavajući ih kako, naročito u slovenske zemlje, treba da odlaze nemački kolonisti da pojačaju one koji su se u XVIII veku, ili još ranije, u njih naselili.

Na osnovu statističkih podataka o nemačkim prekograničnim školama u Evropi, Rusiji i J. Americi, Kosić govori ne samo o njihovoj brojnosti, već i o njihovim političkim i kulturnim ciljevima. Prema tim padacima, u Evropi postoje 132 nemačke škole sa 814 učitelja i 16.783 učenika. U Aziji Nemci imaju 18 škola i 109 učitelja, koji uče oko 1.105 đaka. U J. Americi postoji 788 nemačkih škola, 1.090 učitelja i oko 30.000 učenika. Sa školama u Rusiji, ne računajući one u Austriji i Švajcarskoj, prema Kosićevoj računici Nemačka u celom svetu ima preko 2.000 prekograničnih škola, u kojima je zaposleno oko 3.000 učitelja.³¹

Da nemačke škole imaju poseban zadatak u J. Americi vidi se po tome što Nemci pokazuju izuzetno interesovanje za brazilsku obalu, koju su „okitili sa svojih 400.000 dobro organizovanih kolonista“. Ovi Nemci su u uskoj vezi sa *Savezom*, a preko njega i sa vladajućim krugovima Nemačke.

28 Isto, str. 295. Up. Fišer 1985: 78.

29 O kontinuitetu i diskontinuitetu u nemačkoj politici u toku novijeg razdoblja temeljno piše Fric Fišer u svojoj knjizi *Savez elita*. Up. Fišer 1985: 57–59.

30 Kosić 2011: 295.

31 Kosić 2011: 295–296.

Međutim, Kosić smatra da je Brazil uočio opasnost koja mu pretila od ovih „kulturtregera“, pa je pokrenuo živu agitaciju protiv daljeg doseljavanja tog „izabranog naroda“.³²

Ukazujući na obrazovne institucije koje pomažu širenje pangermanizma u Evropi, Kosić konstatuje da je prema nemačkim izvorima 1911. godine u Rusiji bilo oko 700 škola koje pomaže *Svenemački Savez*, a preko tog saveza i sama centralna vlada u Berlinu godišnje izdvaja pola miliona maraka za škole izvan Nemačke. Iako 2 miliona Nemaca u odnosu na 150 miliona Rusa čine neznatan broj, Kosić smatra da njihova snaga potiče otuda što iza njih stoji nemačka država sa 65 miliona stanovnika. Tako Nemačka, iako po broju stanovnika predstavlja samo polovinu Rusije, svojom organizacijom, uređenim odnosima u državi, ima mnogo veću faktičku vojničku i ekonomsku moć nego što se na prvi pogled čini.

Nastojeći da pokaže da je širenje pangermanizma poduprto ne samo mrežom obrazovnih institucija, već i ekonomskom moći Nemaca, Kosić ističe da u Poljskoj Nemci imaju 1.600 fabrika u vrednosti od 300 miliona rubalja. Njihove investicije u ruskoj industriji iznose preko 260 miliona maraka nemačkog kapitala, dok se četiri petine trgovine na ruskim vodama nalazi u nemačkim rukama. Kosić smatra da su nemačke kolonije u ekonomskom pogledu daleko naprednije od ruskih vlastelinskih dobara, zbog racionalnijeg načina rada Nemaca i povlastica koje dobijaju od ruske vlade.

Analizirajući fino izatkanu institucionalnu mrežu pangermanizma, Kosić ističe da njene niti, pored ekonomije, čini i nemačka diplomatija, koja ima velik uticaj na ruske diplomatske i vojne krugove. Pozivajući se na ruskog istraživača Menčnikova, on ističe da od 315 diplomata i činovnika u ruskom ministarstvu spoljnih poslova ima 200 diplomata nemačkog porekla, a da njih 198 nosi nemačko ime. Koliko je uloga nemačkih diplomata značajna, pokazuje mesto koje oni zauzimaju u ruskoj diplomatiji. Najvažnije diplomatske pozicije, u Berlinu, Londonu i Vašingtonu, pripadaju Nemcima. Da te pozicije nisu samo formalne prirode, Kosić pokazuje i delovanjem ovih diplomata. Baron Rozen bio je pred početak rata u Tokiju. Kad su 1881. godine u Rusiji nameravali da uvedu konstituciju, po savetu Bizmarka, uspeo je da odgovari od toga cara Aleksandra nemački car Vilhelm I. Prema Kosiću, i rusko–japanski rat delo je nemačke diplomatije, kao i preokret ruske politike u vreme aneksione krize. U ministarstvima uvek su po 2 do 3 Nemca, a u sadašnjem kabinetu dva najvažnija portfelja, vojni i prosvetni, drže Nemci. Jedan od potpredsednika sadašnje treće Dume je – baltički Nemač, maršal dvora, baron Frederike. U Generalštabu, među pukovskim komandantima nalazi se veliki broj Nemaca. Zato, po Kosiću, sa žalosnom servilnošću dozvoljava ruska vlada osnivanje „Društva za

32 Kosić 2011: 296.

nemačko obrazovanje u Južnoj Rusiji“, „Društva za nemačku propagandu u ruskoj Poljskoj,“ podružnice „Svenemačkog Saveza“.

Odnos nemačke države prema svojim kolonistima najbolje se vidi u njihovom tretmanu i višestrukoj podršci, pre svega kulturnoj i ekonomskoj, koju im ona pruža. Pruske banke nemačkim kolonistima daju povoljne zajmove, samo da kupuju što više zemlje. U Rusiji je preko 6 miliona hektara crnice u nemačkim rukama, a oko 4 miliona u rukama Jevreja.³³

Da Nemačka realizaciju pangermanističkih ciljeva vrši prema sasvim razvijenom i promišljenom planu, Kosić smatra da to pokazuju i ruske analize. Ruski pukovnik Gurko konstatovao je, a docnije grof Bobrinski detaljno izložio u Dumi, da se Nemci u ruskoj Poljskoj sistematski naseljavaju na najvažnijim strateškim tačkama. To se, po Kosiću, ne može tumačiti nikakvim „instinktom“ švapskoga seljaka, već samo proračunatim radom faktora iz Berlina. Ruski list *Novoje vremja* u aprilu 1909. izrazio je strepnju da će zbog ovakvog trenda „Rusija jednog dana ugledati poljsku kraljevinu u kandžama Crnog Orla“.³⁴

Međutim, i pored dobro osmišljene nemačke strategije osvajanja slovenskih zemalja, Kosić ističe da njihovi planovi kolonizacije ne teku uvek lako u svim područjima naseljenim slovenskim narodima. Po Kosićevom mišljenju, „tvrđ orah za germansku čeljust“ predstavlja dobro disciplinovani i svesni češki narod u Austriji i poljski u Poznanjskoj oblasti. Prema Kosiću, „mali narodi, stolicima ugnjetavani naučili su od svojih dušmana racionalnom radu, odbacili su međusobne razmirice, otrovno neprijateljstvo, te se digli protiv Nemaca“.³⁵ Nemačka vlada, bez najmanje griže savesti „da se laća poslednjih nezakonitih sredstava: eksproprijacije, rušenja novosazidanih domova, nametanja nemačkog jezika u školama, raznih udruženja, ali bez velikog uspeha. Poljaci kojima su zatvorena vrata državne službe, bave se trgovinom i rade u industriji, gde sposoban čovek može već u dvadesetoj svojoj godini da osigura sebi egzistenciju i da se rano okući, a rani brakovi veoma su bogati porodom. No jedan uspaljeni nemački mozak našao je i ovome leka. On predlaže, da se Slovenima u današnjoj Nemačkoj odmah, a i u budućoj Velikoj Germaniji, dozvoli državljansko pravo, no da im se ograniči pravo brakozabranom poroda!!! Tako bi se, po mišljenju tog nemačkog naučnika, sačuvalo punokrvno nemačko pleme bastardovanja Slovenima, a ujedno bi tim načinom Sloveni sami sebe istrebili!“³⁶

Na osnovu statističkih podataka koji su mu bili dostupni, Kosić konstatuje da germanizacija Poljaka slabo napreduje. „Ovi podaci pokazuju da

33 Kosić 2011: 297.

34 Isto.

35 Isto.

36 Isto.

je nasilnim merama nemačko-pruska vlada uspela da pola miliona Poljaka prisili da napuste svoj zavičaj, i odsele se u Vestfaliju (na Rajni) i u Ameriku. Ipak, za 25 godina Nemačka je naselila 18.000 Nemaca u Poznanjskoj, istina većinom na dobrima nemačkih posrnutih veleposednika.³⁷

Kosić smatra da Nemstvo samo po sebi ne bi moglo Česima ni najmanje da škodi, kad ga austrijska vlada na agresivan način ne bi štitila i podupirala. Nemci teže za dvojezičnošću i kada to ne mogu da postignu putem Landtaga pozivaju u pomoć vladu i zahtevaju da ona primeni silu. Kosić ističe da je „Landtag donje Austrije usvojio zloglasni zakon, Kohsko-Ahmann koji Česima zabranjuje naseljavanje ove austrijske krunovine! Tako postupaju Austrija sa svojim rođenim građanima samo zato što su svesni Sloveni.“³⁸

Kao što nastoji da germanizuje Čehe i Poljake, „Austrija Slovincima ne dozvoljava u Štajerskoj slovenačke škole, nego im decu germanizuje u školama, u kojima se od drugog razreda slovenački ne sme upotrebljavati ni kao pomoćni jezik. Posledica toga je, da deca ne znaju svoj maternji jezik, a ne znaju ni nemački. U Koruškoj naglo napreduju, nešto pomoću mešovitih brakova, no više pomoću klerikalizma“. Upravo zbog agresivnog klerikalizma, Slovenci nisu, po Kosićevom mišljenju, mogli da uoče opasnost, koja im pretila od Germanstva.

Pri oceni položaja i delovanja Nemaca u Austro-Ugarskoj, Kosić je veoma oprezan. On smatra da je teško, na primer, tvrditi da 200 hiljada Švaba oko Budim-Pešte čine jednu od etapa nemačkog „Dranga“. To se, po njegovom mišljenju, ni za banatske i bačke Švabe ne može olako tvrditi. Činjenicu da taj svet sve do pre kratkog vremena nije imao nikakve veze sa austrijskim Nemcima pokazuje i slučaj advokata Korna, koji je u Banatu otpočeo političku propagandu, i kada su ga njegovi sapelemenici denuncirali mađarskoj vladi on je morao da se hitno vrati „preko granice“.³⁹

Međutim, Kosić isto tako smatra da se ne smeju prevideti ni najnovije promene i pojave, koje karakterišu ponašanje Nemaca u Vojvodini. On ističe da su se za poslednje četiri godine banatske i bačke Švabe (u Banatu ih je 400.000 pokraj 280.000 Srba, u Bačkoj 190.000 pokraj 200.000 Srba) organizovale u „Južnougarsku nemačku narodnu stranku“ i počele da zahtevaju nemačke narodne škole, a da su na poslednjim izborima za državni sabor nastupili i politički, što je do sada kod Švaba bilo isključeno. „Srpska mesta“, kako im često laskamo – Vršac, Bela Crkva, Čakovo, Bečkerek i druga, svedoci su ovoga pokreta. Kosić je smatrao da neće proći mnogo vremena kad će se i u Novom Sadu, preko Stare Pazove, Indije i Rume,

37 Isto.

38 Isto.

39 Isto.

bačkim Švabama priključiti i sremske Švabe, koje su se nedavno doselile iz Nemačke. Ravanicu (Vrdnik) i Krušedol opkolili su kolonisti. Doseljavanje Nemaca u ove krajeve zabeleženo je još u 13. stoleću, kad su se oni počeli nastanjivati u Zemunu, Petrovaradinu, Karlovcima i drugim mestima. Kosić napominje da Nemci uzimaju komad po komad srpske zemlje i nema izgleda da će se taj gubitak ikada povratiti. U kontekstu ove analize, pisac skreće pažnju na to da vojvođanski srpski listovi vode brigu samo o „visokoj“ svetskoj politici. U njihovim redakcijama sede ljudi od kojih gleda svaki u sebi nekoga Bizmarka. Stoga on apeluje na srpsku štampu, koja bi uz sveštenstvo mogla da bude faktor koji bi uspešno delovao u pravcu spasavanja ovostranog Srpstva. Međutim, u nehatu i beskičmenosti, koji nemaju granica, Kosić vidi glavni izvor zla našeg naroda. Stoga on s rezignacijom konstatuje da je naš „seljak neprosvećen, a inteligencija većinom nekulturna, iskvarena, beskarakterna“.⁴⁰

Po Kosićevom mišljenju, ekonomski najmoćniji deo Nemstva u Ugarskoj čine erdeljski Sasi. Oni su kao i baltički nemački riteri, gospodari zemlje, trgovine i industrije, žive u gradovima. Sasi predstavljaju veliku ekonomsku i kulturnu moć (iako ih je svega 220.000!), tako da mađarska vlada svoje pitomce šalje u njihove ekonomske škole, jer su one mnogo bolje od državnih. Sasi su u svoje ruke uzeli nacionalno podizanje i organizovanje svih Nemaca u Ugarskoj.

Kosić smatra da se Austro-Ugarska aneksija Bosne potpuno uklapa u njegovo shvatanje teorije i strategije pangermanizma. On ističe da u Sarajevu već izlaze dva nemačka dnevnika, a veruje da nije daleko vreme kad će Nemci imati prvo stalno pozirište u srpskoj Bosni.

Svojim kritičarima, koji smatraju da u njegovom tumačenju pangermanizma ima preterivanja, Kosić savetuje da pogledaju etnografsku kartu Baranje, Bačke, Banata i Srema od pre pola veka i uporede je sa aktuelnim stanjem, pa će o tim „srpskim neoslobođenim zemljama nešto i naučiti“.⁴¹ Kao pobornik primene statistike u istraživanju savremenog društva, Kosić žali što nemamo uporednu statistiku ekonomskih snaga naših krajeva, koja bi nam pomogla da nazremo šta će se na ovim prostorima dešavati u budućnosti. Međutim, naš ključni problem Kosić vidi u tome što mi nemamo smelosti da jednom sastavimo bilans naših faktičkih snaga. Kosić zamera Srbima što se uljuljkuju popevkama: „Srpska Vojvodina“, „Kićeni Srem“ i podrugaćicom „tupave Švabe“, i što neće da shvate da u „srpskoj“ Vojvodini ima više Nemaca nego Srba i da je njihova ekonomska snaga dvostruka pa i trostruka! Stoga je on s pravom upozoravao da je naša „mrtva straža prema germanstvu nemoćna, da svojoj zadaći nije dorasla“, optužujući za

40 Kosić 2011: 299.

41 Isto.

takvo stanje njenu inteligenciju, koja „većinom ni iskre svesti, ni mrvice kulture, ni trunka energije nema!“⁴²

Austrogermanski politički blok

U Kosićevom tumačenju strategije nastupanja pangermanizma posebno mesto ima Austrogermanski politički blok. Stoga je zanimljivo razmotriti njegovo viđenje stvaranja i uloge ovog političkog bloka. Prema Kosiću, odnos Nemačke i Austrougarske znatno je izmenjen posle nemačkog ujedinjenja. Štaviše, ujedinjenje Nemačke za Kosića predstavlja tačku preokreta u diplomatiji cele Evrope. Po njegovom mišljenju, svi značajniji događaji, sve diplomatske akcije, u vezi sa delovanjem i težnjama nemačke diplomatije i politički i ekonomski program Rajha, Trocarskog Saveza, Dvojnog saveza, Trojnog Saveza itd. posledica su ovog političkog događaja.

Prvi deo programa ovog saveza počiva na ideji da *Mlada Nemačka* mora sebi jakom vojnom silom osigurati opstanak i bolji razvoj. U ovoj koncepciji nemačke politike, Kosić prepoznaje neke Bzmarkove ideje, pomoću kojih je nemački kancelar ne samo vojnom, već i svojom diplomatskom veštinom, umeo da osigura nadmoć Nemačke u Evropi.

Posle Bizmarka, na nemačku političku scenu stupio je Vilhelm II, koji je svojim arogantnim držanjem i političkim idejama predstavljao suštu suprotnost prvom nemačkom kancelaru.⁴³ On je svoju političku misiju video u koncipiranju i promovisanju nove ideje nemačke spoljne politike, u kojoj se Nemačka pojavljuje kao velika svetska sila.⁴⁴ Stvaranje nove koncepcije nemačke spoljne politike počelo je posle Nemačkog poraza na skupu u Algesirasu,⁴⁵ kada je Nemačka bezuspešno pokušala da pridobije Španiju, da bi se suprotstavila Engleskoj, kao najjačoj svetskoj pomorskoj sili. Međutim, tom prilikom Nemačka je ostala usamljena. Jedina evropska zemlja koja je nije napustila bila je Austrija. Od ovog skupa, politički odnosi između Nemačke i Austrije postaju sve bliskiji. Približavanje Nemačke i Austrije, od puke ceremonije, postepeno je popimalo jasne političke konture. Kosić ističe da se u austrugarskom parlamentu sedemdeset poslanika zalagalo za carinsku uniju sa Nemačkom, a u strateškom političkom smislu aktuelizovana je čuvena Bizmarkova ideja da je Austrija dužna da „Slovenstvo

42 Isto.

43 Prema mišljenju H. Šulcea, „Vilhelm II bio je otelovljenje duha nove epohe u višestrukom pogledu. (...) on je bio čovek javne poze, sjajan i impozantan. (...) Njegovo stupanje na presto 1888. godine označilo je rez u istoriji Nemačkog rajha.“ Up. Šulce 2001: 102.

44 „Kao završetak i ispunjenje nacionalnog jedinstva došlo je, dakle, stremljenje ka svetskoj moći. To je bio odlučujući raskid sa Bizmarkovom politikom, koja je bila politika striktnog samoograničavanja na Srednju Evropu.“ Šulce 2001: 110.

45 Šulce 2001: 111.

drži u okovima“.⁴⁶ Kao jasan dokaz austrijskog i nemačkog približavanja, Kosić navodi podatak da su 1866. godine bečljive „prestrašeni i užasnuti begali ispred varvara sa Severa“, a sada Franc Jozef dočekuje Vilhelma II u ekstazi i oduševljenju, i svaku ovakvu priliku koristi da bi „improvizovao kakvu gromoglasnu deklamaciju“.⁴⁷

Evropska politička konstelacija zasnovana na ravnoteži velikih sila, koju je činio Trojni savez, posle nemačkog ujedinjenja bila je potpuno poremećena. Nažalost, tu važnu političku činjenicu, po Kosićevom mišljenju, nije na vreme uočila srpska politička elita i ona joj se osvetila 1908. godine. Umesto da promenu političkih odnosa između velikih evropskih sila iskoriste za vlastiti preporod, Srbi su postali žrtva prve velike promene u evropskoj politici na početku 20. veka.

Svojim realističkim pristupom, Kosić je uspeo tačno da sagleda političke konsekvence koje će izazvati kraj politike ravnoteže i ponašanje velikih evropskih sila u novom političkom kontekstu. Približavanje Austrije i Nemačke Kosić je ocenio kao političku opasnost globalnih razmera, sažetu u paroli: *Gladius imperat!* Kosić je profetski govorio da će „ova deviza, označiti povratak čovečanstva, početkom XX veka, za čitav vek unatrag“. „Oslanjajući se na ujedinjenu nemačko-austrijsku vojsku, čija je kvalitativna vrednost zaista nad rusko-francuskom, a kvantitativna faktički jednaka, prodire nemački imperijalizam brutalnošću i bezobzirnošću, kojoj u svojoj istoriji ravne nema.“⁴⁸

Karakter nemačkog imperijalizma

Kosić novu spoljnu politiku Nemačke shvata kao sintezu Bizmarkovih i Vilhelmovih političkih ideja, s tom razlikom što je prvi u politici bio realističniji, dok je drugi u politiku unosiо više ličnog temeperamenta i time često zamagljivao njene osnovne crte. Posle ujedinjenja Nemačke, Bizmark je svoju političku delatnost posvetio konsolidovanju njenog položaja u odnosu prema kontinentalnim evropskim silama. Nastojeći da razbije podozrenje koje su prema nemačkom militarizmu gajile velike evropske sile, Bizmark je isticao da je u spoljnoj politici Nemačka „saturirana“.⁴⁹

Nasuprot Bizmarku, ključna ideja Vilhelmove spoljne politike Nemačke formulisana je u njegovom geslu: „svetska pijaca i svetska velesila“.⁵⁰ Iako Kosić smatra da u Vilhelmovoj koncepciji nemačke spoljne politike ima mnogo kajzerovog, bar kad je reč o njenoj praktičnoj realizaciji, on

46 Kosić 2011: 300.

47 Isto.

48 Isto.

49 Kosić 2011: 301; Up. Šulce 2001.

50 Kosić 2011: 301.

ipak priznaje da su na profilisanje Vilhelmove spoljne politike mnogo više uticali nagli porast stanovništva i ubrzana industrijalizacija zemlje. U vremenskom periodu od 1870. do 1910. godine nemačko stanovništvo uvećano je sa 41 miliona na 65 miliona stanovnika. Budući da u kapitalističkom sistemu nagli priraštaj stanovništva znači smanjenje potrošačke sposobnosti, pošto broj proizvođača raste, Kosić je smatrao da će doći do smanjenja ogromnog broja radnih mesta i da će nemačka država morati da, zbog razvoja svoje industrije, vodi imperijalističku politiku, jer imperijalizam je politička formula kapitalizma, prinuđenog da osvaja nova tržišta.

Kosić u svojoj raspravi ukazuje na dve koncepcije nemačke imperijalne politike: prvu, koju su predlagali ekonomisti List i Lagarde, i koja je zahtevala nemačku ekspanziju prema Istoku i uključivanju Poljske u sastav Nemačke, i drugu, koju su zastupali socijal-političari i F. Nauman, koji su tvrdili da narod koji ima porast stanovništva ima pravo i na zemlju.

Kosić, međutim, smatra da su oba ova gledišta u rešavanju krize kapitalizma bila nerealna. Naime, on je verovao da vojna nadmoć Nemačke u odnosu na Francusku i Rusiju nije večna, a nametanje Nemaca tim dvema državama ne može se zamisliti bez uspešnog delovanja nemačkog oružja. Kosić ističe da su List i Nauman, strahujući od fizičkog i moralnog degenerisanja stanovništva, koje ide ukorak sa industrijalizmom, pokušali da svojim predlozima omoguće masi stanovništva opstanak na plodnoj zemlji, bilo na istočnoj obali, bilo na zapadnoj granici. Međutim, zvanična Nemačka i Vilhelm II uviđaju nerealnost Listovog i Naumanovog stanovišta i okreću se industrijalizaciji. Pretpostavka teoretičara pangermanizma da će kolonije moći da prime nagli priraštaj stanovništva pokazala se pogrešnom iz dva razloga; prvo, zemlje koje nisu bile kolonizovane nisu bile podesne za naseljavanje velike mase stanovništva; drugo, te zemlje nisu mogle da otkupe sve nemačke proizvode, dok je industrijalizacija još više uvećala proizvodnju obezbeđujući joj nove sirovine za preradu. Stoga je pravu alternativu za izlazak iz ćorsokaka Nemačka videla u prodoru na Bliski istok.

Kosić smatra da je nemačko osvajanje Bliskog istoka strateški bilo dobro zamišljeno. Glavne željezničke saobraćajnice bile su već u nemačkim rukama. Osnovano je i nekoliko važnih filijala nemačkih banaka na Bliskom istoku. Međutim, nemačke ekonomske planove na Bliskom istoku razotkrilo je *Rusko slovo*, koje je u potezima nemačke spoljne politike videlo „ogromnu senku pangermanizma koja se širi preko Bosfora i kroz Mesopotamiju“.

Pripreme za osvajanje Bliskog istoka⁵¹ Nemačka je počele podizanjem svog ugleda u islamskom svetu. Članovi carske porodice, s tim ciljem,

51 „Pokret *egzotizma* nije zagovarao samo bekstvo u svet knjiga. On je kod Nemaca imao paralelu u prvom imperijalističkom zanosu. Pothranjivala su ga moćna

putovali su u Maroko, Palestinu i Indiju. Ipak, od najvećeg značaja, po Kosićevom mišljenju, bio je odlazak Vilhelma II u Palestinu, gde je nemački kancelar izjavio da „Sultan i 300 miliona Muslimana, koji, rasejani po svetu, poštuju u Sultanu svoga kalifu, mogu biti uvereni da će u Imperatoru Germanije uvek naći svoga prijatelja“. Ove prijateljske reči Vilhelma II upućene Muslimanima imale su i svoju pragmatičnu stranu, na koju je on ukazao posle povratka u Berlin: „Moj put na Bliski istok otvorio je nova polja germanskoj energiji u radu.“⁵²

Međutim, put od Elbe do Eufrata kojim je Vilhelm II želeo da omogućiti prodor nemačkom kapitalu presecao je pojas engleskih pretenzija; Engleska je težila da ostvari kopneni put iz Egipta do Indije preko Južne Arabije. Stoga je Engleska, da bi zaštitila svoje ekonomske interese, tražila od šeiha u Medini da paralizuje put Nemačke preko Carigrada. Ovaj zahtev Engleske bio je, po Kosiću, sasvim logičan, jer bi bez zaštite vlastitih kolonija njeno bogatstvo bilo ozbiljno ugroženo. S druge strane, Nemačka se bori za nacionalno jedinstvo, pošto bi inače sav svoj priraštaj izgubila u iseljavanju u Severnu Ameriku, gde se Nemci već u drugoj generaciji odriču nemačkog nacionalnog identiteta.

Ipak, Nemačke i Engleske kolonijalne pretenzije mogu se, po Kosiću, razrešiti samo na moru. Iako ovu tvrdnju nije izrekao prvi Vilhelm II, on ju je od svih svojih prethodnika najozbiljnije shvatio i stoga je insistirao na izgradnji nemačke flote koja će biti nadmoćnija od engleske mornarice.

Pored ekspanzije nemačke volje za moći, Englezi su bili suočeni i sa panislamskim pokretom koji se širio od zapadnog ruba Afrike i dostizao do sredine Indije. Kosićeva tvrdnja da Nemačka boljeg saveznika od Muslimana nije mogla poželeti, zasnovana je na uverenju da oni nisu mogli postati konkurenti nemačkom kapitalu, pa je Vilhelm II mogao vešto da igra ulogu anđela zaštitnika islama.

Pored Engleske, nemačkim kolonijalnim ciljevima značajnu prepreku predstavljala je i grupa malih naroda, među kojima su najbrojniji bili Sloveni, koji nisu bili spremni da težnje Germanstva prihvate kao „kulturtregerstvo“. Kosić je smatrao da „zbog položaja Čeha, Mađara i Srbo-Hrvata,

„Kolonijalna društva“ i privredne ambicije krupne buržoazije, iako je do stvarnog narušavanja uticajnih sfera došlo tek sa širenjem nemačkog uticaja na Bliskom Istoku. Tačnije, sa trijumfalnim izletom cara Vilhelma, koji je u Osmansko carstvo otputovao kao u orijentalnu bajku. Izgradnja Bagdadske pruge, inspirisana strogo ekonomskim interesima i geopolitičkim motivima, proglašena je za svetsku misiju nemačkog naroda, za 'poklon duhovne kulture i tehničke civilizacije'. A zapravo se u tom nemačkom 'izbijanju na Bosfor' krila jedna posve nova ideološka projekcija, koja je ugrozila ravnotežu sila i koja se, preko ideje 'prodora na istok' (*Drang nach Osten*) i raznih pangermanskih teorija u Nemačkoj i Austriji, suprotstavljala talasu panslavizma podržavanog iz Rusije.“ Up. Grubačić 2001: 424.

52 Kosić 2011: 302.

nemačka nikada neće prihvatiti savete većine svojih profesionalnih svenemaca, naime, da anektira nemački deo Austrougarske monarhije“. Po njegovom mišljenju, „opstanak Austro-Ugarske nije za imperijalističku Nemačku potreban samo kao 'prsobran Slovenstvu'“, već ona „ima vrlo human zadatak paralisanja svih energija tih manjih naroda, koji bi, svesni svog položaja, bili angažovani u rasnoj borbi protiv Germanstva“. ⁵³ Misao o Mladoj Austriji, koja je u poslednjim godinama često naglašavana, osobito od strane Čeha, vodi težnjama austrijskih Slovenaca da, priključenjem van monarhijskih Srba, pojačaju svoj položaj.

Prema Kosiću, ceo splet nacionalnih interesa u južnom delu monarhije izgledao je fatalno. Težinu položaja ovih naroda Kosić vidi i u tome što se oni bez „duboke vere u ostvarenje naše zavetne misli hvataju za pustu nadu da će dinastija i vojnički krugovi početi uviđati vrednosti autonomne Jugoslavije u okviru Monarhije, kao najbolje uporište protiv imperijalističkih težnji Italije“. ⁵⁴ Ovu procenu Kosić je s pravom smatrao pogrešnom, jer nije bilo realno da će se „srpsko, a time i jugoslovensko pitanje rešiti u Lombardiji“, gde su se jugoslovenske regimente borile protiv Italijana, za pobedu Austrije. ⁵⁵

Širenje Germanstva na Bliski istok i njegov pokušaj da istovremeno za sebe prigrabi ulogu zaštitnika Islama, za Kosića nije bez protivrečnosti. On s pravom postavlja pitanje: kako se može dovesti u sklad podupiranje osvajačkih težnji Austrije sa njenom proklamovanom ulogom zaštitnika Islama? Kosić ističe da je aneksija Bosne i Hercegovine primer koji pokazuje da Nemci rade upravo protiv svog štićenika. Međutim, ovaj svoj postupak Nemačka je pravdala tvrdnjom da je Turska na ove dve pokrajine izgubila pravo, jer nije uspela da reši agrarno pitanje. Želeći da Austrija nastavi svoje prodiranje na Istok, Nemačka je nastojala da Turskoj da umirujući savet, prema kome ona treba da „napusti svoje evropske posede i povuče se u Malu Aziju i Misir, gde će postati vojnom silom prvog reda“. ⁵⁶

Kosić se u svojoj analizi pangermanizma pokazao kao predstavnik realpolitičke struje u političkoj filozofiji. Podsećajući da je Austrougarska monarhija nastala kao odbrana Srednje Evrope od Turske invazije preko Balkana, on je smatrao da bi prirodno bilo da se, posle promene političke konstelacije, postojeće države opet formiraju prema nacionalnim i ekonomskim interesima.

Posmatrajući iz te perspektive novonastalu političku situaciju, Kosić, međutim, ističe da, ne samo Turska, kao simbol feudalizma, nego i Austrija,

53 Kosić 2011: 303.

54 Isto.

55 Isto.

56 Kosić 2011: 304.

kao predstavnik modernog kapitalizma, nije u stanju da obezbedi autonomni razvitak novonastalih država. „Austrija svojim birokratizmom potpuno je obeshrabrila i najoptimističnije privrženike Habsburga i uništila očekivanja da će ona moći izvršiti kulturno i ekonomsko snaženje svojih naroda po njihovoj individualnosti.“ U tome Kosić vidi glavne razloge „zbog kojih su ovi narodi morali težiti da se emancipuju od toga njima stranog bića“. ⁵⁷

Kosić je smatrao da Austrija svojim „Drangom“ na Istok dolazi u sukob sa srpskim elementom, izaziva najveće ogorčenje i mržnju, što joj ekonomski škodi. Stoga je on s pravom upozoravao da se „moramo navići da u austrijskom 'Drangu' i 'divide' gledamo pangermansko 'impere'“. ⁵⁸ On je odbacivao u našoj javnosti tada preovlađujuće mišljenje da je „cela osvajačka politika Austrije na Balkanu kompenzacija za izgubljenu Lombardiju i Veneciju“. ⁵⁹ Smatrao je da se ne može praviti analogija srpskog pitanja sa italijanskim u godinama 1848–59. Približavanje Habsburgovaca nama ne znači samo lični režim, položaj, državu, nego i importiranje nemačkog elementa u broj od 5–6 miliona, jer srpske zemlje nisu naseljene koliko bi mogle ishranjivati – znači, dakle, našu ekonomsku i kulturnu propast. Tri godine pre izbijanja Velikog rata, Kosić je proročki upozoravao da se „srpskom narodu sprema egzistenca inferiorne rase, čije bi uništenje nemački naučnici nazvali kulturnim delom“. ⁶⁰

Zaključak

Spis o *Pangermanizmu* spada u rane radove Mirka M. Kosića i značajan je ne samo zbog razmatranja njegovih početnih naučnih interesovanja, već i za dalji intelektualni razvoj ovog autora i, posebno, njegov odnos prema nemačkoj politici i kulturi, koji je opterećen raznim političkim kontroverzama. Već izbor samog problema, pangermanizma, jedne od ključnih tema u evropskoj politikologiji krajem 19. veka, govori nam da je Kosić bio veoma upućen u glavna politička kretanja toga vremena, koja su najavljivala buru na evropskoj političkoj sceni.

Završavajući svoje razmatranje o karakteru, strategiji i ciljevima nastupajuće ideologije pangermanizma, Kosić se plašio da će neki aspekti u njegovom viđenju ovog problema izgledati suviše usiljeni ili preuveličani i stoga je nastojao da precizira svoje ključne stavove o pangermanizmu, koji su bitni za srpsku percepciju ove ideologije. On posebno naglašava da pangermanizam nije samo politička, već i ekonomska i kulturna doktrina, nastala sistematskim radom nemačke političke, vojne i kulturne elite, kao

57 Isto.

58 Isto; Grubačić 2001: 413–420.

59 Kosić 2011: 304.

60 Isto.

i učešćem svih drugih slojeva nemačkog društva. Iako priznaje da mnogi aspekti pangermanizma ukazuju na nemačke megalomanske ideje, on je u svom razmatranju želeo da istakne da planovi koje Nemci žele da sprovedu na Bliskom istoku imaju strogo sistematski karakter. Stoga Kosić u svom razmatranju govori samo o onim aspektima pangermanizma koji su mu se sa političkog i ekonomskog stanovišta činili realističnim. Glavni razlog takvog pristupa sadržan je u autorovoj nameri da, imajući u vidu politički kontekst u kome se ta ideologija javlja, jasno odredi položaj srpskog naroda.

Mladi Kosić, bez imalo oportunitizma, što će biti karakteristično za poznju fazu njegovog teorijskog i političkog delovanja, kritički govori o srpskom javnom mnenju, u kojem je uglavnom dominirao stav da bi „najumnije bilo uvideti neizbežnost sloma i sprijateljiti se sa idejom da nas germanstvo u ovom slučaju Austrija – privede u kolo kulturnih država i da tek tako obnovljeni realizujemo zavetnu srpsku misao“.⁶¹ Ovakav stav Kosić smatra naivnim i posledicom nedovoljnog poznavanja prirode pruskog germanstva i problema modernizacije i kulturnog uzdizanja. U svom razmatranju pangermanizma, Kosić insistira da se te iluzije moramo što pre osloboditi, jer je „Germanstvo varvarsko⁶² (...) i bez saučešća“.⁶³ On se zalaže za drugačije kriterijume i vrednosti kojima se moramo rukovoditi u odnosima prema moćnim evropskim državama. Za Kosića su „poštovanje života, časti, slobode i nazora drugih, najvažniji kriterijum kulture, važniji od modernih nauka, od napretka tehnike i umetničkih dela“.⁶⁴ Prema Kosiću, „Bizmarkov *Erfolgsmenschum* i Ničeov *Hern i sklaven moral* jeste etički ideal, etička suština nasrtljivog germanstva“.⁶⁵ Štaviše, posmatrano iz ove perspektive, Kosić je pomalo profetski govorio da ako bi „prusijanzam zavladao u Evropi, nastala bi varvarska renesansa, koja bi bila samo nagoveštaj svekolike dekadence“.⁶⁶ Stoga u srpskom otporu germanskoj najezi, za koji se zalagao, Kosić nije video samo puki nacionalni bunt malog naroda, usmeren protiv vapajuće nepravde velikih sila, već „ borbu za čovečenstvo, za kulturu“.⁶⁷

Kao dosledni zastupnik političkog realizma, Kosić, međutim, posebno vodi računa o tome kako da u toj pravednoj borbi ne podlegnemo pred velikim protivnikom. Prema njegovom mišljenju, „da bismo živeli moramo se baš sada trgnuti, potreban nam je nagli preporođaj naših pogleda

61 Kosić 2011: 305.

62 „Što se više borila za svoju specifično kulturnu ideju, Germanija se sve više vraćala u varvarstvo srednjeg veka.“ Up. Grubačić 2001: 464–465.

63 Kosić 2011: 305; Up. Lihtenberger 1919: 107.

64 Kosić 2011: 305.

65 Isto.

66 Isto; Up. Gej 1998: 12.

67 Isto.

na dužnosti, karakter i sposobnosti, potrebno nam je stvaranje novog tipa – Modernog Srbina“. ⁶⁸ Iako je smatrao da je srpski narod postigao značajne uspehe poslednjih godina, on je te uspehe video, uglavnom, kao delo pojedinaca, i s pravom ih smatrao nedovoljnim za iskušenja koja nas očekuju. Verovao je da je vreme da celina, naročito sveštenstvo i omladina, ozbiljno shvate svoj poziv, svoje dužnosti. Bio je čvrsto uveren da kada ovo postignemo možemo postići veliki napredak. Da bismo se zaštitili od opasnosti koja „nam grozi od Germanstva, ne samo slobodi nego i životu našeg plemena, moramo izgubiti iz vida sve osobene interese, sva niska osećanja, srpski nemar, pakost i zlobu“. ⁶⁹ Drugim rečima, Kosić je srpskim političkim imperativom smatrao razvijanje smisla za solidarnost pojedinca sa celinom, podređivanje sposobnijim, pozvanijim ljudima, a u svakom pitanju ne smemo se „hvatati frazaste slobode i pravde“, pogled naš moramo prikovati za našeg neprijatelja, od njega se moramo učiti požrtvovanju, promišljenosti i sistematskom radu. Kosić je verovao da „tek naponom svih fizičkih i intelektualnih sila ostaćemo pobednici u borbi za slobodu u životu“. ⁷⁰ Ove Kosićeve reči, izrečene pre jednog veka, aktuelne su i danas kad je reč o srpskom političkom mentalitetu, njegovoj političkoj kulturi i velikim spoljašnjim i unutrašnjim izazovima pred kojima se srpski narod i država nalaze.

Marinko Lolic

THE CONTEMPORARY SIGNIFICANCE OF KOSIĆ'S UNDERSTANDING OF PAN-GERMANISM

Summary

The author analyzes ideological, political, economic and cultural aspects of Kosić's understanding of the Pan-Germanism in the context of the contemporary events leading to the creation of a new political constellation in Europe and Germany's attempts to re-assert itself as a great political power in the new political circumstances. The analysis stresses Kosić's views on the Pan-Germanist threats to the Slavic nations.

Key words: Austro-Hungaria, Germany, Serbia, Pan-Germanism, imperialism, ideology

68 Isto.

69 Isto.

70 Isto.

Vladimir N. Spičanović
istoričar, Beograd

DOMINACIJA GEOPOLITIKE U TREĆEM PERIODU ŽIVOTA I RADA MIRKA M. KOSIĆA

Rezime: Dr Mirko M. Kosić, naš najveći sociolog sve do kraja Drugog svet-skog rata, u trećem, poslednjem periodu svog života (od sredine 30-ih godina prošlog veka do smrti 1956. godine), donekle je zanemario blistavu naučnu kari-jeru i posvetio se politici, što mu na ličnom planu nije donelo ništa dobro. Posle Drugog svetskog rata bio je žestoko optuživan kao saradnik okupatora, nazivan čak i „Hitlerovim bankarom“, da bi umro kao emigrant. Međutim, ove godine su vrlo bitne za istoriju, jer je, prvo kao poslanik, pred rat dobro analizirao tadašnju geopolitičku situaciju. Zatim je tokom samog rata, kao viceguverner Srpske narod-ne banke, na poseban način uzeo učešća u ratnim događajima na tlu same Srbije, dok je u emigraciji središnje mesto zauzela njegova žučna polemika sa većinom ostalih emigrantskih krugova. Ove dve poslednje decenije njegovog života pred-met su ovog teksta.

Ključne reči: Mirko M. Kosić, geopolitika, nemački imperijalizam, Germanija, Srbija, Jugoslavija, Drugi svetski rat

Život Mirka (Mihajla) Kosića (niukakvom srodstvu sa Petrom V. Kosićem – rođenim kod Valjeva – armijskim generalom smenjenim upra-vo tokom puča 27. marta, koji je, kao i njegov prezimenjak, rat proveo u okupiranom Beogradu), pionira naše sociologije i njenog najistaknutijeg predstavnika sve do kraja Drugog svetskog rata, imao je (uslovno) 3 faze. U prvoj (do kraja Prvog svetskog rata), Kosić je, sledeći primer starijeg brata, učitelja Slavka, prišao nacionalnom omladinskom pokretu. To je vodilo ka njegovom učešću kao dobrovoljca u srpskoj vojsci (1914–1915). Zbog toga je od strane austrougarskog vojnog suda osuđen na smrt u od-sustvu. U isto vreme je i njegova prva monografija, *Moderna Germanija* (sa naglaskom na situaciji u predratnoj Nemačkoj), bila zabranjena u Dvojnoj Monarhiji. Drugu polovinu rata proveo je u Švajcarskoj, nastavivši sa ško-lovanjem, što je rezultiralo njegovim doktoratom (1917, u 25. godini živo-ta). Ujedinjenjem je počela nova epoha Kosićevog delovanja, a obeležava je vrlo plodan naučni rad. *Sociografska uputstva za ispitivanje sela* od 1921.

sve do danas su zadržala naučnu vrednost.¹ Kao i prethodni prilog, brojna dela tokom treće i velikog dela četvrte decenije prošlog veka za predmet su imala socioekonomska pitanja. Sve ovo je dovelo i do uspona u akademskoj karijeri, mada ona, srazmerno, nije propratila njegov, tokom ovih godina kapitalan, opus, što je bilo krunisano pojavom prvog (i tokom narednih nekoliko decenija jedinog) udžbenika sociologije kod nas, *Uvoda u opštu sociologiju*, 1934. godine. Mada je povremeno ispoljavao interesovanje za politička pitanja, tih godina se zaustavljao na političkim posledicama Velike svetske ekonomske krize i razvojem (u toj oblasti) drugačijih pogleda (sa leve i desnice) na privredne, ali, sledstveno, i društvene probleme, sve do područja politike, čak i ideja. Međutim, sve do druge polovine tridesetih godina međunarodni odnosi nisu bili u središtu njegove pažnje.

Uz kratak prelaz (kroz objavljivanje govora u Skupštini posvećenih *Hrvatskom pitanju i nacionalnom jedinstvu* – naslov dela iz 1937. godine), Kosić se prebacio, prelazeći tih godina kao poslanik u Skupštini, na terene geopolitike. Time je istovremeno bila okončana srednja faza njegovog života – izuzetna kako po obimu tako još i više po nemerljivom doprinosu širenju vidika i razvoju novih naučnih metoda. Zato je sasvim razumljivo zašto je Leopold fon Vize (Leopold von Wiese), velikan nemačke sociologije, u nekrologu glavni deo posvetio ovom periodu Kosićevog delovanja.

Kao što je pomenuto, krajem 30-ih godina 20. veka, M. M. Kosić je i kao autor i javni delatnik sasvim zašao na područje spoljne politike; 1938. se (kako navodi Fon Vize) „pobunio protiv profašističkog usmerenja režima Kneza namesnika Pavla i njegovog predsednika vlade Stojadinovića“.²

Veoma važno je, ali često nepropraćeno sa dovoljnom pažnjom, izlaganje dr M. Kosića u Narodnoj skupštini na XXXI redovnom sastanku, 9. marta 1938. godine. Na njega se on s punim pravom pozivao posle 13 godina u kapitalnoj polemičkoj raspravi *Grobari Jugoslavije – ko je „drsko lagao“? Oko 27. III 1941*. Ističe ga kao argument u prilog tezi da je on „najžešći i najdosledniji protivnik germanskog imperijalizma u nas“.³ U ovom „oštrom“ govoru, kako ga Kosić obeležava, on se osvrće na nekoliko teza ministra spoljnih poslova: „naš odnos prema Ligi naroda, zatim ono drugo načelo naše spoljne politike koje glasi: održavati i razvijati naše tradicionalne saveze i prijateljstva i treće načelo: stvoriti našoj zemlji nova prijateljstva gde god za to postoje realne mogućnosti“. Po Kosićevom mišljenju, „mi napuštamo jednu instituciju kad god Liga naroda kao ustanova koja bi

1 Simo Ćirković, *Ko je ko u Nedićevoj Srbiji: 1941–1944. Leksikon ličnosti: slika jedne zabranjene epohe*, Prosveta, IPS Media, Beograd 2009, str. 270–271.

2 Leopold von Wiese, „Mirko M. Kossitsch (1892–1956)“, *Soziale welt*, Jahrgang VII, Gottingen 1956, seite 213.

3 Mirko M. Kosić, *Grobari Jugoslavije – ko je „drsko lagao“? Oko 27. III 1941*, 1951, str. 8.

nastupila protivu spoljno političke akcije jedne velike sile(...) u tome slučaju ne mislimo da dođemo s njima u sukob ni kao članica Lige naroda...“.⁴ Zatim, kao „prvi udarac zadat od naše strane Ligi naroda 1936. godine“, ističe da je te godine „u jednom otsudnom momentu u martu 1936. godine, kada je Nemačka ušla u demilitarizovanu zonu Rajnske oblasti“, i kada je trebalo da Mala Antanta učestvuje u eventualnim sankcijama koje bi Liga naroda preduzela protiv kršenja mirovnih ugovora, ostalo „neobjašnjeno da li smo se mi u tome pitanju solidarisali sa Čehoslovačkom i Rumunijom ili nismo“. Nešto kasnije Kosić je (pune 3 godine pre postavljanja dileme „rat ili pakt“) rekao: „Pitanje naših odnosa sa Nemačkim Rajhom – to novo prijateljstvo – to je, izvesno, najkrupniji naš nacionalni problem i, prema tome, najteži zadatak naše spoljne politike“.⁵ Nešto kasnije, u vezi sa „životnim prostorom“ (izraz koji je u svojoj spoljnoj politici Treći Rajh najviše upotrebljavao), Kosić ističe da „životni prostor može da se proširi intenziviranjem međunarodne razmene dobara, ili iseljavanjem, kolonizacijom, ali ne političkom, nego privatnom, ekonomskom kolonizacijom, iseljavanjem viška stanovništva u druge neprenaseljene krajeve i zemlje“. Nasuprot tome, Kosić kaže da Italija i Nemačka otvoreno propagiraju potrebu političke i vojne ekspanzije. Posle dalje analize ovih potreba, on zaključuje da „znamo trajnost i postojanost tih ekspanzionističkih težnji. One nisu bile nikada isčezle, one su bile mirovnim ugovorima prigušene. Ali onoga momenta kada se Nemačka oslobodila tih tegova, toga momenta te težnje ispoljile su se u svoj svojoj vitalnosti“.⁶ Na kraju promišljanja ovog prvog načela, Kosić postavlja pitanje „da li u jednoj situaciji (...) postoji mogućnost i za veće sile nego što smo mi da održavaju istovremeno stara, tradicionalna prijateljstva i saveze i da budu prijatelji sa ovima, koji ceo taj poredak, na kojima počivaju ta stara prijateljstva i savezi, ceo taj poredak hoće da obore?“ Ovo predstavlja i prelaz ka drugom načelu koje se tiče tradicionalnih saveznika i prijatelja – na prvom mestu Francuske. „Saveznike, kažete, načeo je crv. Gospodo narodni poslanici, ja bih očekivao jednu realniju ili substancijelniju primedbu. Ta primedba bila bi: Saveznici su daleko. Ali to da je crv načeo Francusku, u to su verovali Nemci 1914. godine, pa su se grdno prevarili (...) jer su Francuzi pre svega svesni, da mogu da žive slobodni samo i jedino u nezavisnoj Francuskoj (...) Naši saveznici su daleko i tu nastaje pitanje: Kad imamo tako udaljene saveznike – Čehoslovačka je u gorem položaju nego mi, – kad imamo tako udaljene saveznike, šta treba činiti?“⁷ Inače, ovo je izgovoreno oko pola godine pre

4 XXXI redovni sastanak Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, Beograd 1938, str. 806.

5 Isto, str. 807.

6 Isto, str. 808.

7 Isto, str. 810.

nego što će Sudetska oblast, u Minhenu, biti predana Nemačkoj. Ubrzo zatim, posle izlaganja o dalekim saveznicima, Kosić se dotiče i bliskih saveznika, govoreći o odnosima sa Sovjetskom Rusijom (njegov izraz), koju je o delu o Nemačkoj već pomenuo, upotrebivši termin nacional-boljševizam za nacizam, obrazloživši to (pored ostalog) i državno-partijskim strukturama Sovjetske Rusije i Trećeg Rajha oko slučaja Tuhačevski (izručenja ovog generala Staljinu sa ciljem da se spreči povezana akcija obe armije uperena ka rušenju partijske države i obnove monarhije u Nemačkoj). Međutim, evo šta je Kosić zatim rekao o mogućim odnosima Kraljevine Jugoslavije i SSSR-a: „Ali, kod nas postoji jedno apsolutno ne možemo i nećemo da priznamo Sovjetsku Rusiju. Ceo svet je priznao (...) Ali mi ne možemo i nećemo da priznamo Sovjetsku Rusiju. Ceo svet je priznao (...) ali mi ne možemo. Čovek dolazi kod nas u sumnju da je komunista ako zahteva priznanje Sovjetske Rusije, iako to priznanje Sovjetske Rusije i kakvi takvi odnosi sa Sovjetskom Rusijom mogu da budu diktovani u potrebama vojnog snabdevanja (...) pošto je boljševizam stvarnost, mi stvarnost ne priznajemo; mi priznajemo 'stvarnost' kod Italije i Nemačke, ali ovde kod Rusije ne priznajemo je.“ Ukupno je u ovom izlaganju uložio Rusije, zajedno sa pomenutim izlaganjem o rusko-nemačkim odnosima, Kosić posvetio veću pažnju nego bilo kome izuzev Nemačke i Italije, više nego Francuskoj, što je nadoknadio pred kraj kada je uporedio doček Francuza Delbosa sa onim grofa Čana i barona Nojrata, na štetu druge dvojice, kod srpskog naroda.⁸ Na samom kraju izneo je anegdotu od pre 25 godina, u vezi sa njegovim delom *Moderna Germanija*. „Ja sam kao mlad pre 25 godina bio uočio tu opasnost (...) koja nam pretila od germanskog Rajha, pa sam napisao jednu debelu knjigu o tome.⁹(...) neposredno pred rat, 1914 godine. Ja sam tada sa desetak primeraka ove svoje knjige, prešao u Srbiju (...) na granici (...) podnarednik finansijske straže (...) je otsečno uzviknuo: 'Germanija ne može u Srbiju!' Ja bih se radovao ako bi u našoj politici ne carinski podnarednik, nego 'veliki finansijer' gospodin dr. Stojadinović kazao: 'Germanija ne može u Jugoslaviju!'“¹⁰ Često je ovaj govor bio praćen aplauzima od strane levice u skupštini. Održao ga je godinu dana pre izbivanja drugog svetskog rata.

U polemičkom radu *Grobari Jugoslavije – ko je „drsko lagao“? Oko 27. III 1941*, Kosić raspravlja sa kolumnistima *Glasa Kanadskih Srba* (br. 1002 od 30. novembra 1950. godine) i *Amerikanskog Srbobrana* („Deset godina od jednog istoriskog dana“, br. 10327 od 27. marta 1951. godine) i negira sve teze iz proglasa JNO u Londonu (takođe u *Glasi Kanadskih*

8 *Isto*, str. 811.

9 *Isto*, str. 811–812.

10 *Isto*, str. 812.

Srba, br. 1017 od 29. marta iste godine). Iz razloga što su neki delovi Kosićeve reakcije na ove tvrdnje više u vezi sa prethodnim delom rada, kao i sa njegovim ličnim životom tokom rata, prvo će biti reči o tome. Pošto se u prvom od navedenih kolumni osporava da je on „najžešći i najdosledniji protivnik germanskog imperijalizma u nas“, deo prvog poglavlja *Grobara* odnosi se upravo na rečeno. Kosić prvo pominje skup članaka objavljenih zajedno 1912. godine u Velikoj Kikindi pod naslovom *Pangermanizam*. U jednom od članaka on ističe da nemački imperijalizam prodire „brutalnošću i bezobzirnošću, kojoj u novijoj istoriji ravne nema“.¹¹ „Srpskom narodu sprema se egzistenca inferiorne rase čije bi uništenje nemački 'naučnici' nazvali kulturnim delom¹²(...) Ona je /priroda Germanstva/ varvarska i bez saučešća (...) Naša borba protiv Germanstva nije samo srpska. Ona je naša druga velika borba za čovečanstvo, za kulturu.“¹³ Ubrzo zatim Kosić produbljuje ove stavove tvrdnjom da su Nemci „etički varvari“.¹⁴ Pred kraj druge, socioekonomsko-akademske faze njegovog života, Kosić u svom *Uvodu u opštu sociologiju* piše: „Izgleda, međutim, da će u Nemačkoj u jeku nacionalističko-grupne ekstatičnosti Nacije koja sada maršuje u dvojnim redovima, voljno ili nevoljno, ali bezizuzetno, relacionistička sociologija (tako i Fon Vize, prim. aut.) koja apstrahuje od rase, a naciju ne izuzima iz analize (...) imati da zamukne i da se ukloni ispred raznih političko-ideoloških nazovi sociologija (...) Ali, prenapon rasizma i nacionalnog mesijanstva Trećeg carstva moraće se prekinuti jednog dana, verovatno u novom polomu evropskog mira“.¹⁵ Povodom govora u Narodnoj skupštini 1938. godine (videti nazad), *Deutsches Volksblatt* je u svom uvodniku kritikovao Kosića. Odmah zatim, s obzirom na uvodničarevu tvrdnju da su Nemci preko Srpske narodne banke „robili u Srbiji milijarde“, Kosić kaže da je „rizikujući glavu doturio generalu Draži milijardu i 200 miliona dinara“.¹⁶ Kosić dalje navodi da „nisu Nemci preko Narodne banke 'robili milijarde' nego direktnim rekviriranjem poljoprivrednih proizvoda i eksploatacijom rudnika u svojoj režiji“.¹⁷ Toliko o delatnosti viceguvernera i, kasnije, guvernera SNB. Treba da se osvrnemo na nekoliko navoda iz dela *Ko je ko u Nedićevoj Srbiji*. „Pod okupacijom, oktobra 1941, imenovan je za

11 Mirko M. Kosić, *Pangermanizam*, izdanje knjižare i štamparije Jovana Radaka, Velika Kikinda 1912, str. 32.

12 *Isto*, str. 44.

13 *Isto*, str. 46.

14 Mirko M. Kosić, *Moderna Germanija*, Velika Kikinda 1912, str. 3.

15 Mirko M. Kosić, *Uvod u opštu sociologiju*, Štamparija Jovanović i Bogdanov, Novi Sad 1934, str. 186–187.

16 Mirko M. Kosić, *Grobari Jugoslavije – ko je „drsko lagao“? Oko 27. III 1941*, 1951, str. 10.

17 *Isto*, str. 11.

viceguvernera Narodne banke. BdS je pratio njegove kontakte i podozreo njegovu lojalnost, te je preko njegovih činovnika pokušavao da sazna za stare probritanske kontakte. I AST je nastojao da uđe u trag njegovim kanalima finansiranja Ravnogorskog pokreta (...) Godine 1948. napisao je, govoreći o svojoj ulozi 1941–1944, da nije prisustvovao nijednoj manifestaciji koju su priređivali Nemci i Nedićev okupacioni aparat.¹⁸

Početni, mada kraći deo *Grobara*, čini Kosićeva polemika sa, kako sam kaže, družinom Adama Pribičevića, kolumnistom *Glasa Kanadskih Srba*, pod naslovom: „Ko je 'drsko lagao' i ko falsifikovao?“ Neposredno se oslanja na Kosićeve teze iz brošure *Je li 27. mart 1941. plaćen?* iz 1950. godine, pa ćemo zato nešto da kažemo i o ovom tekstu. Jedna od glavnih postavki je da britanski i srpski interesi nikada nisu bili isti. „I dok Srbi ne budu umeli da se očiste od tuđinskih agenata dotle neće biti ni istinske narodne države ni napretka našeg naroda.“¹⁹ Druga značajna postavka koju Kosić navodi u ovoj brošuri jeste da rodoljubivi oficiri nisu opomenuli kneza da vladu treba da poveri ljudima koji uživaju poverenje naroda, što je trebalo da urade bar od trenutka zaključenja sporazuma Cvetković – Maček, kada je tadašnja Jugoslavija bila prekomponovana uspostavljanjem Banovine Hrvatske. Takođe, Kosić ističe da je knez bio protiv rata, ali i da je propustio priliku da sastavi vladu koja bi zaštitila Jugoslaviju, što je kao predsednik vlade mogao da sprovede dr Momčilo Ninčić, proosovinski raspoložen i uveren u nemačku pobedu. Govoreći o ulozi „savezničke“ Britanije, Kosić ističe da je ona, preko svojih agenata u Radio Beogradu, nametnula ratnohuškački program kroz širenje vesti o potpisivanju Pakta, bez ijedne informacije u vezi sa njegovim odredbama o neutralnosti. Isti stav iznosi i o ulozi masona; njihovoj saradnji sa britanskom obaveštajnom službom i o pokušaju masona da i njega uvuku u ovaj posao. Britanci su procenili da Kosićeva mržnja prema nacionalsocijalizmu može da utiče na njega da ne bude u stanju da razlikuje srpske od britanskih interesa, te da se prikloni masonima.²⁰ Ovakav scenario bi ga odveo u emigraciju, uz engleski pasoš, koji su, što je Kosić saznao iz razgovora o ovim pitanjima, već posedovali brojni oficiri Jugoslovenske vojske.

Centralni deo *Grobara* smešten je u širi okvir pod naslovom „Neistine 'Jugoslovenskog Narodnog Odbora' u Londonu o 27. III 1941“. Kosić smatra da je u ovom Proglasu sve lažno. „Taj je odbor jugoslovenski taman koliko je 'brat' Većeslav Vilder u njemu pretstavnik hrvatskog naroda.“²¹ Odmah

18 Simo Ćirković, *navedeno delo*, str. 270–271.

19 Mirko M. Kosić, *Je li 27. mart 1941. plaćen?*, B.g. 1950, str. 19.

20 *Isto*, str. 27.

21 Mirko M. Kosić, *Grobari Jugoslavije – ko je „drsko lagao“? Oko 27. III 1941*, 1951, str. 12.

zatim Kosić pobija tvrdnju da je narod bio svojim simpatijama na strani zapadnih demokratija, jer dok to važi za Srbe i Slovence, hrvatski narod je bio simpatizer Osovine. Potvrdu za ovo nalazi u tome da je Jugoslovenski Narodni Odbor prečutao pred „demokratskim svetom da su Hrvati pobili srazmerno više Srba nego sami Nemci i Jevreja i Poljaka i Srba, Francuza i Čeha ukupno“.²² Zatim ističe i da su 27-martovci taj, kako oni kažu, „katastrofalni i sramni pakt“ priznali i „smatrali da je uskladiv s politikom vojne neutralnosti Jugoslavije i da će vlada nastojati da ne bude umešana u ratni sukob“ (cirkular Ministra spoljnih poslova Ninčića 3. aprila 1941. godine).²³ Kosić navodi i stavove Lidela Harta, britanskog vojnog pisca, o gerilskim pokretima otpora: „Oni su se pokazali manje efikasnim od pasivnog otpora i doneli su najveće štete narodima iz kojih su proizašli. Oni su izazivali represalije mnogo teže nego što su bile štete koje su nanesene neprijatelju.“²⁴ Kosić potom u tekstu prelazi na drugu polovinu neistina iz Proglasa, pri čemu odbacuje tezu da je ova pobuna imala obeležja narodnog ustanka, smatrajući da je ono što se dogodilo „oficirska zavera i vojnički puč“.²⁵ Što se tiče „narodnih predstavnika“, Kosić misli da su i kod Hrvata i kod Slovenaca oni bili protiv rata, dok su kod Srba oni koji su došli 27. marta na vlast ili bili izričito za mir ili su ćutali, izuzev britanskih agenata. Kosić dodaje i da u vladi nije bilo ni predstavnika Vojvodine, niti Južne Srbije (Makedonije).²⁶ Ovu zaveru i puč on vidi, osvrćući se na stav o uspostavljenom demokratskom poretku, kao „slobodanovsku duhovitost“ ili „radojevski magaretluk“, a pomenuti poredak kao južnoameričku demokratiju. Slobodanom Jovanovićem više će se baviti kasnije, na ovom mestu ga pominje kao čoveka nesporne vrednosti – predstavljao je evropsku duhovnost, ali ni on nije bio istinski predstavnik srpskog naroda. Što se tiče teze o pravom stavu Jugoslavije u međunarodnoj zajednici, Mirko Kosić se opet osvrće na cirkular od 3. aprila 1941. i pita pučiste da li su stvarno nameravali da služe Osovini, pa su onda oklevetali kneza Pavla i Dragišu Cvetkovića, ili su hteli da podvale Osovini, koja je onda imala moralno pravo da napadne Jugoslaviju. Na kraju ovog dela bavi se odnosom između neutralnosti i podnesenih žrtava. Što se tiče prvog, navodi Švedsku i prevoz nemačkih trupa preko njene teritorije, koja je, uprkos tome, ostala neutralna i van komunizma. Pominje i Finsku, koja je održala režim bez komunista, mada je zemlja „mirovno-ugovorno pod kontrolom Sovjeta“. Na ovim prostorima, Kosić upoređuje žrtve koje su podnele Rumunija,

22 *Isto*, str. 13.

23 *Isto*, str. 14.

24 *Isto*, str. 16.

25 *Isto*, str. 17.

26 *Isto*, str. 18.

Mađarska i Bugarska, zajedno ni 600.000 vojnika na ukupno 30 miliona stanovnika. Sve tri zemlje primile su veće obaveze, dok je Jugoslavija potpisivanjem Pakta sa manjim obavezama imala, samo srpskih, milion žrtava. „Imali smo na kraju više mrtvih nego Sjedinjene Države i Britanski Komonvelt zajedno sa njihovih 650 miliona, srazmerno više od 80 puta mrtvih i to bez onih koje docnije likvidira Tito...“²⁷ Na samom kraju, Mirko Kosić se opet dotakao svoje uloge u ratu, gde je Milanu Nediću, koji je spasavao srpske i slovenačke glave, koliko je mogao pomagao da umilostivi Nemce u njihovoj privrednoj politici. Tako je mogao i da izbliza opazi Nedićeve duševne muke. U znatno kraćem trećem delu, rasprava se nastavlja sa kolumnistom *Amerikanskog Srbobrana* o manje-više istim pitanjima, jer se članak uzima kao parafraza Proglasa.

Bitniji, po tonu drugačiji, četvrti deo *Grobara* čini pismo „Gospodinu D-ru Slobodanu Jovanoviću, predsedniku Jugoslovenskog Narodnog Odbora u Londonu“. Na više mesta ističe poštovanje spram ovog „čoveka kontemplativnosti“. Slobodan Jovanović, jedini „interesantan“ u JNO, nikada nije bio „čovek kolektiva“, pa mu se Mirko Kosić i obraća kao predsedniku takvog tela, u kome ima članova intelektualno i moralno vrlo skromnih. Našem vrhunskom intelektualcu Kosić kaže da je, ovog puta, Proglas objavljen bez pojedinačnih potpisa, čime, kao i prethodnim, podvlači razliku između samog Odbora i njegovog predsednika. I u ovom tekstu naglašen je značaj istinitosti tvrdnji o 27. martu. „Vama mora da je poznato da su sve tvrdnje i čitava terminologija ('vojni savez', 'narodni ustanak', 'demokratski poredak') toga Proglasa vašeg JNO objektivno lažne.“²⁸ „Gradili smo državu na jednoj krupnoj neistini ili zabludi o tzv. narodnom jedinstvu Srba i Hrvata. Zato se ta država morala srušiti i raspasti (...) druga neistina a ta već nije nikakva zabluda je mit o 'narodnom ustanku' i 'srpskoj revoluciji'. Što je najgore: to znaju 'saveznici', režiseri tog 'narodnog ustanka'.“²⁹ Post scriptum, povodom izjave Slobodana Jovanovića („Ko neće da slavi 27. III, taj neka slavi 25. III!“), sledi zaključak: „Oba dana su u znaku nacionalno-državne negativnosti, s tom razlikom da je 25. mart (kad je već moralo da dođe do njega) mogao biti spasonosan za Jugoslaviju (a 'crn obraz' podneli bi, isto kao i Švedska, pred 'čestitim' 'saveznicima'), dok je 27. mart značio skakanje u ambis za tuđ račun!“³⁰ Na kraju knjige nailazimo na „Odgovor majoru Živanu L. Kneževiću“, polemiku na nekoliko strana sa ličnijim obeležjem, stariju godinu dana (februar 1950. godine). O oba teksta, *Je li 27. mart 1941. plaćen?* i *Grobari Jugoslavije – ko je „drsko*

27 *Isto*, str. 21.

28 *Isto*, str. 29.

29 *Isto*, str. 30.

30 *Isto*, str. 31.

lagao“? *Oko 27. III 1941*, zajedno objavljenim kao *Izdajnički imendan*, treba pogledati i tekst Jovana Pejina „Javni stav dr Mirka Kosića, narodnog poslanika i prvaka Narodne radikalne stranke o 27. martu 1941 godine“, u okviru Zbornika radova okruglog stola *27. mart 1941: Knez Pavle u viorima evropske politike*.³¹

Ovaj veliki sociolog je u emigrantskim danima, tokom kojih je nastala i ova polemika, i dalje „neumorno doprinosio preispitivanju svetske literature iz oblasti društvenih nauka“. ³² „Takođe, niko kao on nije umeo da tako objektivno i razložno obavestava o društvenoj strukturi i politici balkanskih naroda.“³³ Ovaj „visoko cenjeni saradnik *Kelnskog Sociološkog Časopisa* održavao je predavanja dostojna divljenja“. ³⁴ Te rečenice Leopolda fon Vizea više nego pohvalno svedoče o dr Mirku Kosiću kao naučniku. „Velike sposobnosti“ Mirka Kosića ističe i Dragoljub Jovanović u svojim *Medaljonima*.³⁵ Ali, uz još poneku reč hvale, Jovanović je, najblaže rečeno, Kosića ocrnio koliko god je to bilo moguće. Prvo i najvažnije, nije ga udostojio nijednog medaljona. Drugo, na više mesta poredi ga sa ljudima o kojima isto tako nije rekao skoro ništa dobro: ekonomistom Velimirom Bajkićem,³⁶ Mihailom Avramovićem, jednim od osnivača Saveza zemljoradnika 1919. godine.³⁷ Tu je i poređenje sa Fedorom Nikićem, doktorom pravnih nauka, političarem i javnim radnikom: „Otimali su se o kraljevu naklonost s namerom da postanu ministri“. ³⁸ Ovakav ignorantsko-kritičko-prezriv odnos donekle je uporediv jedino sa Jovanovićevim stavom prema Miloradu Nedeljkoviću, Kosićevim kolegom po ekonomiji i profesuri (medaljon njihovog pomenutog kolege Bajkića), koji (iz Jovanovićeve perspektive) nije zaslužio ništa bolji odnos. Ipak, ove i još neke (kolerik, violentan, nepopustljiv; energičan, inteligentan i beskrupulozan) ocene, vrlo su upitne kada se govori o čoveku koji je u suštini utemeljitelj čitave sociologije kao nauke na našim prostorima. Zbog toga treba još malo da pogledamo šta o svom nekadašnjem studentu, a kasnije kolegi, ima da kaže Leopold fon Vize. On u nekrologu govori i o onim stranama ličnosti Mirka Kosića koje je Dragoljub Jovanović u *Medaljonima* onako grubo secirao. „Emigrantska usamljenost ovog višestruko obdarenog čoveka dovela je i

31 Jovan Pejin, *27. mart 1941: Knez Pavle u viorima evropske politike*, Zbornik radova okruglog stola, Beograd 2003, str. 87–93.

32 Leopold von Wiese, navedeni tekst, str. 212.

33 Isto, str. 212.

34 Isto, str. 212.

35 Dragoljub Jovanović, *Ljudi, ljudi... Medaljoni 56 umrlih savremenika*, Beograd 1973, str. 206.

36 Dragoljub Jovanović, *Medaljoni I*, Službeni glasnik, Beograd 2008, str. 431–432.

37 Isto, str. 466–467.

38 Dragoljub Jovanović, *Medaljoni II*, Službeni glasnik, Beograd 2008, str. 212.

do mnogih (usmenih i pisanih) izjava, koje su bile prepune gorčine, podsmeha i nepopustljivosti; nije imao obzira spram ljudskih slabosti.“ Fon Vize nastavlja: „Međutim, malo ko među nama je i imao toliko prava da strogo prosuđuje kao ovaj daroviti čovek čija je sposobnost ostala nedovoljno iskorišćena.“³⁹

Delatnost profesora dr Mirka M. Kosića tokom (nepune) poslednje dve decenije života odvijala se između, u praksi, političkih akcija i, u teoriji, (pre svega) geopolitičkih analiza. Čak i njegov mandat na čelu Srpske narodne banke bio je usmeren ka umilostivljavanju nemačke privredne politike u okupiranoj Srbiji. On je istovremeno „izdašno u novcu pomagao nacionalni pokret otpora Generala Draže Mihailovića“.⁴⁰ Što se tiče tekstova, uzaludno je tražiti ikakvu liniju bliskosti sa okupatorom, koliko zbog protivljenja samom nacionalsocijalizmu, toliko i zbog doslednog suprotstavljanja prodoru nemačkog imperijalizma u bilo kom obliku, bilo kuda, a posebno na ove prostore. Oštro je pred rat kritikovao politiku vladajućih struktura, koja je podržavala rušitelje međunarodnog poretka. Bio je i protiv rušitelja tadašnjeg poretka u Jugoslaviji, jer je uvideo da rade za tuđ račun, neposredno na štetu sopstvene zemlje. Bio je, dosledno, i protiv rušitelja tadašnjeg društva, koji su delovali u ime onog budućeg, sa mržnjom prema svemu van kontrole javnosti i prema svemu što svedoči o staroj i osobenoj kulturi, o duhovnoj elitnosti. Prvi su ga ignorisali, drugi vređali, a treći obeležili kao ratnog zločinca. Poštovanje je uživao jedino u akademskim krugovima u inostranstvu. „Nikada neću zaboraviti naše razgovore o tragovima krvne osvete“, kaže Fon Vize o onome što već pripada sferi etnologije.⁴¹ Mirko M. Kosić, polihistor, utemeljitelj naše sociologije, značajan autor u mnogim drugim naučnim oblastima, već preko pola veka čeka da zauzme meso koje mu pripada zbog izuzetnog doprinosa svim društvenim naukama. Zato, neka o ovom najzaboravljenijem među zaboravljenim umovima još nešto kaže Fon Vize: „Zbog toga ćemo nas nekolicina, zahvalnih na tome što smo ga poznavali i voleli, od njega učili, da gajimo uspomenu na njega“.⁴²

39 Leopold von Wiese, navedeni tekst, str. 212.

40 Isto, str. 213.

41 Isto, str. 212.

42 Isto, str. 212.

Vladimir N. Spičanović

DOMINATION OF GEOPOLITICS IN THE THIRD PERIOD
OF LIFE AND WORK OF MIRKO M. KOSIC

Summary

Dr. Mirko M. Kosić, our greatest sociologist up until the end of World War II, in his third, the last period of his life (from late thirties of the 20th century until his death in 1956), in a way put aside his brilliant career of a scientist to devote himself to politics. That move brought nothing good personally to him. Stigmatized as collaborator after WWII, even labelled „Hitler’s banker“, he died in emigration in Switzerland. But, from historical point of view, those years are very important. Just before the war, as a member of parliament, he provided deep thinking analysis of geopolitical situation. After that, during the war, he played specific role in the occupied Serbia. Finally in Switzerland, he sharply polemized with the rest of anti-Nazi emigration about their role in the events of 27th March. This work elaborate these years.

Key words: Germany, Pact, putsch, „representatives of the people“, Yugoslavia, „Allies“



Zora Petrović – *Zeleni predeo*, ulje na platnu, 1930.

.....

OGLEDI

.....

UDK 316:929 Косић М.

Borislav Milić

Institut za socijalnu politiku, Beograd

MIRKO M. KOSIĆ – ŽIVOT, IDEOLOGIJA, NAUKA (OKVIR ZA ISTRAŽIVANJE I PROUČAVANJE)

Rezime: Rad sadrži okvir (skicu) za istraživanje životnog puta i dela Mirka Kosića. Autor nastoji da odgovori na pitanje kakvo mesto Kosić zauzima u istoriji pojedinih naučnih disciplina kojima se bavio. On prvo daje sažet prikaz biografije Mirka Kosića i konstatuje da glavni problem u rekonstruisanju Kosićeve biografije predstavlja ograničenost ili teža dostupnost izvora za pojedine periode života. Ovo se pre svega odnosi na period okupacije (1941-1944) i poratne emigracije. Nakon kraćeg osvrta na ideološke stavove i političku delatnost Mirka Kosića, autor analizira njegovu naučnu delatnost koja se odvija u dve šire oblasti – ekonomiji i sociologiji. Autor zaključuje da je Kosić je zanimljiv i poučan primer darovitog čoveka koji ni u jednoj oblasti nije ostvario onoliko koliko se od njega moglo očekivati, što nikako ne znači da njegova posebno naučna ostvarenja nemaju određenu težinu. Kosić je počeo vrlo rano, ali je prerano prestao sa stvaranjem značajnih naučnih radova. U politici i ideologiji nije uspeo da izgura neku političku organizaciju, niti su njegova ideološka shvatanja šire prihvaćena. Suviše je bio nestabilna, pa i prevrtljiva ličnost, da bi mogao ostvariti trajnija uticajna dostignuća, što ne znači da nije ostavio trag, posebno u istoriji domaće *društvene nauke, koji se ipak ne može trajno izbrisati.*

Ključne reči: Mirko M. Kosić, Kosićeva biografija, ideologija, politička i naučna delatnost, sociologija, ekonomija, kolaboracija

I. Uvod

Kao što se iz podnaslova vidi, u ovom radu će, u sklopu biografskih podataka o Mirku M. Kosiću (1892, Kikinda – 1956, Lugano), biti obuhvaćene sve oblasti njegove društvene i naučne delatnosti. To je, naravno, neuporedivo teži zadatak nego da se idejno-istorijskim ili ideološko-kritičkim pristupom razmatraju samo njegovi objavljeni radovi, ili čak samo sociološki tekstovi. Jer sociologija predstavlja samo jednu oblast njegove delatnosti, kojom je počeo da se bavi veoma rano, ali je u obliku knjiga

rezultate objavio tek 1934. godine, što znači pri kraju svoje nastavno-naučne delatnosti.

Polazna teškoća ovakve obrade sastoji se u nedostatku izvora; nije pronađen nijedan celovitiji autobiografski napis, a, koliko je poznato, o njemu je veoma malo pisano. Već u predratnom **Sociološkom pregledu (1938)** njegov rad je sasvim uzgredno pomenut, a posle rata, s obzirom na njegovu političku emigraciju, u zemlji je bio gotovo zaboravljen.

Ipak, s obzirom na njegovu sasvim konkretno, pitanje je kakvo, mesto u istoriji pojedinih naučnih disciplina, zaboravljanje nije moglo biti potpuno i trajno. U svom referatu „Društveni uslovi razvoja sociologije u Jugoslaviji“, saopštenom na IV Svetskom sociološkom kongresu u Strezi (1959), Radomir Lukić ga ocenjuje kao „najznačajnijeg buržoaskog sociologa između dva rata, autora radova visokog kvaliteta“.

Ovde treba imati u vidu da Mirko M. Kosić nije bio *anonimus* u međunarodnim sociološkim krugovima; umro je samo tri godine pre navedenog kongresa; **Soziale Welt** objavljuje nekrolog koji je napisao L. von Wiese, a u narednom broju objavljuje i Kosićev prilog „Zür europäischen Neuordnung“; autor je pojedinih odrednica u Bernsdorf, Bülow, **Wörterbuch der Soziologie (1955)**, a i sam dobija odrednicu u Bernsdorf, Knospe, **Internationales Soziologen Lexikon** itd. Nije bez značaja da ga je u zborniku Gurvitch, Moore, **Twentieth Century Sociology (1945)**, u odeljku o jugoslovenskoj sociologiji, Joseph S. Roucek označio najznačajnijim jugoslovenskim sociologom, a njegovu knjigu **Uvod u sociologiju (1934)** ocenio izvanrednom, ravnom bilo kojem srodnom radu napisanom na engleskom jeziku od strane američkih sociologa.

Tek polovinom 1980-ih godina pojavljuju se, u okviru širih studija o razvoju pojedinih društvenih nauka u Jugoslaviji, više ili manje značajni osvrti i na pojedine delove naučnog stvaralaštva Mirka M. Kosića. Tako Milovan Mitrović, na podsticaj Vojina Milića i uz snažnu podršku Radomira Lukića, sačinjava do sada najcelovitiju i vrlo kvalitetnu monografiju o razvoju jugoslovenske međuratne sociologije (1982), u kojoj je, iako nepotpuno, dan nešto širi osvrt i na sociološko delo Mirka M. Kosića.

Pomenuti Vojin Milić u svojim knjigama **Prilozi istoriji sociologije (1989)** i **Društvena struktura i pokretljivost Jugoslavije (1996)** osvrće se sasvim kratko i na Mirka M. Kosića, ali su neka zapažanja i sugestije veoma podsticajne za temeljitije proučavanje kako njegovog sociološkog tako i ukupnog dela.

Kada je reč o Kosićevim ekonomskim radovima, na njih se osvrće Lazar Pejić u knjizi **Razvoj ekonomske misli u jugoslovenskim zemljama do Prvog i u Jugoslaviji između dva svetska rata (1986)**, ali to čini više uzgredno, dajući mnogo veći prostor i značaj mnogim drugim autorima, čini se, često neopravdano.

II. Biografija

Navedeno je već da, u nedostatku autobiografskih spisa, glavni problem u rekonstruisanju Kosićeve biografije predstavlja ograničenost ili teža dostupnost izvora za pojedine periode života. Ovo se pre svega odnosi na period okupacije (1941–1944) i poratne emigracije.

Porodično poreklo i period rane mladosti do sredine gimnazijskog školovanja moguće je rekonstruisati na osnovu izvora koji se nalaze u Arhivu, Muzeju i Crkvenoj opštini u Kikindi, a delom i u Novom Sadu. Opsežnije utvrđivanje porodičnog porekla je značajno, jer se čini da je porodični uticaj bio odlučujući za neobičan način gimnazijskog, a kasnije i univerzitetskog školovanja. Istovremeno, taj način školovanja je izgleda značajno uticao i na njegovu ideološko-političku i naučnu delatnost. Naime, Kosić je gimnazijsko školovanje započeo u mađarskoj gimnaziji u Kikindi, nastavio u srpskoj u Novom Sadu, da bi prešao u Kronštat-Brašov, središte erdeljskih Nemaca, gde pohađa nemačku gimnaziju, a maturirao je 1911. u humanističkoj državnoj gimnaziji u Trstu.

Studirao je na način koji nije bio uobičajen, ali je veoma zanimljiv. Nije se opredelio za jedan univerzitet, već je gotovo iz godine u godinu prelazio sa jednog na drugi. Studije je započeo u Strazburu na Pravnom fakultetu, nastavio na Kameralističkom fakultetu u Minhenu, zatim pohađao Ekonomsko-socijalni fakultet u Ženevi, da bi na kraju studirao i doktorirao 1917. na Pravnom fakultetu u Cirihi. Kriterijum za izbor fakulteta očito su bili kursevi nastavnika međunarodnog ugleda, koji su držani u različitim semestrima. Zato nas ne čudi da je u više navrata, bilo u službenim podacima ili polemičkim tekstovima, s ponosom navodio da je čak npr. Knappa, Zahna, Brentana, Grosmana i, posebno, L. von Wisea; te da mu je Mihels recenzirao disertaciju. A da je ocenjivan izuzetno talentovanim, ukazuju i činjenice kao npr. da su mu G. von Mayr i F. Zahn u **Allgemeines Statistischen Archiv (1914)** objavili obimniji prilog na udarnom mestu, kao i nekoliko prikaza. Ili, na primer, to što je uključen među autore priloga u Von Wieseovoj spomenici, a da mu je ovaj napisao nekrolog.

Takođe treba temeljitije istražiti Kosićeve veze sa Maticom srpskom pre Prvog svetskog rata (pripadnik mladih „pokretaša“, sledbenika Tihomira Ostojića, stipendiste jedne od Matičinih zadužbina – Zadužbine Đene Branovačkog); sa različitim omladinskim revolucionarnim i drugim udruženjima u Austrougarskoj monarhiji i Srbiji pre prvog svetskog rata; sa Ljubom Jovanovićem – Čupom i, preko **Pijemonta**, sa crnorukcima i Apisom.

U toku prvog svetskog rata je dobrovoljac u srpskoj vojsci (izbegavši mobilizaciju u Austrougarskoj), formalno u različitim jedinicama, ali je najbitnije da, kao talentovani i deklarirani jugoslovenski omladinac, 1915. godine, na poziv Jovana Cvijića, biva uključen u grupu intelektualaca

– stvaralaca Ratnih ciljeva Srbije, kao i da tu pokreće polumesečnik *Jugoslovenski glasnik*. Nakon povlačenja preko Albanije, sa Krfa je upućen u Švajcarsku da završi studije i veoma aktivno radi na poslovima nacionalne propagande.

O njegovoj delatnosti u međuratnom periodu podaci se mogu pronaći u sledećim institucijama:

- a. Pravni fakultet u Ljubljani,
- b. Pravni fakultet u Subotici,
- c. Ministarstvo industrije i trgovine Kraljevine SHS,
- d. Matica srpska,
- e. Trgovačko-zanatska i industrijska komora u Novom Sadu,
- f. Narodni institut Ilije M. Kolarca,
- g. Narodna skupština Kraljevine Jugoslavije (1935–38.).

Jedno od početnih zapažanja je da je uočljivo Kosićevo nastojanje da sistematski gradi vlastitu karijeru. On je, naime, usmerava u tri strateška pravca; prvi, ali podjednako važan kao i sledeća dva, usmeren je ka univerzitetskoj karijeri, s ciljem da dođe do profesure na Pravnom fakultetu u Beogradu, a verovatno i do članstva u Kraljevskoj akademiji nauka; drugi, da se učvrsti i unapredi položaj u Matici srpskoj, s očitim ciljem da postane njen predsednik; i treći, koji je trebalo da mu, kroz Trgovačko-zanatsku i industrijsku komoru u Novom Sadu, obezbedi značajniju ulogu u privredno-političkom životu zemlje. Međutim, početkom 1930-ih godina, na sva tri područja doživeo je gotovo istovremeni poraz. Zato treba utvrditi sadržaj i pozadinu njegovih sukoba na Pravnom fakultetu u Subotici, u Matici srpskoj i Komori. Značajan broj izvora o njima je dostupan. Zanimljivo je da i njegovi radovi ukazuju na to da je bio konfliktna ličnost; čak i u teorijske radove unosio je svađalačke elemente, sasvim sporedne u odnosu na stvari o kojima piše. Analizom ovih sukoba nastojaćemo da razrešimo jedan od temeljnih problema ove monografije, koji se sastoji u objašnjenju zašto nije uspeo da zauzme neko važnije mesto u političkom životu međuratne Jugoslavije, iako je bio dobrovoljac, albanski spomeničar, u krugu intelektualaca stvaralaca Ratnih ciljeva Srbije itd. Međutim, u politici nije dosegao dalje od sporednog pokrajinskog političara.

Kada se radi o periodu okupacije (1941–44), predstoji istraživanje dostupne arhivske građe koja se odnosi na njegovo viceguvernerstvo u Narodnoj banci, eventualne veze sa pokretom Draže Mihailovića (na koje se – problematično – poziva u emigrantskim polemikama), njegove tvrdnje da u vreme okupacije nije javno istupao, niti prisustvovao javnim manifestacijama, gestapovska isleđivanja itd.

O emigrantskom periodu može se zaključivati na osnovu dostupnih, kako polemičkih publicističkih tekstova, tako i radova koje je objavljivao u međunarodnoj sociološkoj periodici.

III. Ideologija

Ovaj bi odeljak mogao nositi naslov *Ideologija i politika*, jer je ideologija uvek povezana sa politikom. Ali u svojoj političkoj delatnosti, do koje mu je bilo veoma stalo, Kosić se uglavnom bavio ideologijom. Nije bio organizator neke značajnije političke stranke ili grupacije, a ukoliko je u njih ulazio, rasvetljavao je njihove ideološke ciljeve. Zbog toga će razmatranje njegove ideologije dotaći i sve što je od važnosti za njegovu političku delatnost.

Njegova ideološka shvatanja moraju se posmatrati po periodima. To bi bilo potrebno čak i da Mirko M. Kosić nije bio prevrtljiv i prilagodljiv društvenim prilikama koje su se menjale.

1. Period do Prvog svetskog rata

Dominantna ideja njegove ideologije je *jugoslovenstvo*. Počinje kao revolucionarni jugoslovenski omladinac i saraduje sa *Pijemontom*, organom Crne ruke, u kojem objavljuje tekstove, koje je 1912. sabrao i objavio kao knjigu pod naslovom **Pangermanizam**. Istovremeno, a imao je tek 20 godina, objavljuje i knjigu **Moderna Germanija**, u čijem uvodu naglašava da je piše sa jugoslovenskog stanovišta. Mada je to u **Modernoj Germaniji** manje izraženo nego u **Pangermanizmu**, Germani i Sloveni su glavni nepomirljivi neprijatelji.

2. Period Prvog svetskog rata

Ovaj period karakteriše saradnja na razradi Ratnih ciljeva Srbije (1915), s tim što se on bavi problemom koji je većini u Srbiji nedovoljno poznat. Njegov elaborat (objavljen kao poseban separat) **O Slovincima** predstavlja vrlo kvalitetan tekst. Treba napomenuti da ovom prethode tri objavljena srodna teksta: **Slovinci – brojevi i refleksije (1914)**, **Naša nacionalna oblast na zapadu (1915)** i **Naša nacionalna oblast u današnjoj Ugarskoj (1915)**.

Sinteza te njegove delatnosti nalazi se u monografiji **Die Südslavenfrage**, objavljenoj 1918. godine u Cirihi. U njoj je prikazan prostor koji zauzimaju Južni Sloveni, potom je dan kratak osvrt na njihovu prošlost, dok je težište na odnosu Mađara, Habsburške monarhije i Italijana prema njima. Kosić na kraju daje program kako bi taj problem mogao da bude rešen.

3. Period međuratne Jugoslavije

Njegovi poslanički govori u Narodnoj skupštini Kraljevine Jugoslavije, koji su se pre svega odnosili na „hrvatsko pitanje“, „nacionalno jedinstvo“ i „našu spoljnu politiku“, ukazuju na njegov nedovoljno razrađen i nedovoljno jasan pogled na federalno uređenje zemlje, za koji se odranije zalaže.

U ovom periodu pojavljuje se i jedna manja brošura koja pokazuje njegov odnos prema najmoćnijim silama i pokretima tog vremena (boljševizam, fašizam, nacionalsocijalizam). Odnos je donekle sličan onom koji ima Slobodan Jovanović, mada je ovaj u **Poratnoj državi** prišao predmetu čisto pravnički, dok Mirko M. Kosić to čini politički.

Pored navedenih, u ovom periodu Kosićeva ideološka i praktično-politička delatnost ima i druge sadržaje.

4. Period okupacije i emigracije

U ovom periodu, najmanje dva Kosićeva stanovišta razlikuju se u odnosu na njegove poglede u ranijim periodima:

- a. on napušta jugoslovensku ideju i zamenjuje je velikosrpskom, i
- b. u analizi i tumačenju odnosa u predratnoj Jugoslaviji zastupa i profašističke ideje (glavni „krivci“ su masoni, a pominju se i Jevreji).

IV. Nauka

Naučna delatnost Mirka M. Kosića odvijala se u dve šire oblasti:

c. *Primenjena ekonomska nauka*, u okviru koje centralno mesto zauzima prilično obimna knjiga **Osnovi ekonomske politike, knjiga I (1925)**, u kojoj, pored teorijskog uvoda i odeljka o razvoju doktrina, najznačajniji prostor zauzima *Nacr agrarne politike*. Iako je u predgovoru najavio i drugu knjigu, koja bi se bavila zanatsko-industrijskom i socijalnom politikom, ona se nije pojavila. Ovo delo je imalo odgovarajući uticaj na druge autore, a među njima i na Miju Mirkovića (Matu Balotu).

U ovu oblast njegove naučne delatnosti spada i niz drugih rasprava, stručnih polemika (npr. sa Velimirom Bajkićem), a posebno su zanimljive dve rasprave o Velikoj ekonomskoj krizi i rasprava o odnosu političkih ideologija i ekonomske nauke.

d. *Sociološki pristup društvu*, koji će u monografiji biti najšire razmatran i prikazan.

1. Kao „predradnja“ za ovaj pristup, ali još uvek u publicističkom smislu, služi knjiga **Moderna Germanija (1912)**. Ona je neujednačenog kvaliteta i nedovoljno sređena. Obuhvata, s jedne strane, ono što bi se moglo nazvati prikazom savremenog života (uslovno „sociologija svakodnevice“), pri čemu naročit značaj daje odnosima među polovima i polnom nemoralu – različitim oblicima prostitucije, rasprostranjenosti vanbračnih veza, vanbračnih rađanja – možda i više no što zaslužuju, ali u vremenu kada je razvrat zaista bilo dosta. Manje je sređen prikaz militarizma i

Kajzera kao vođe, a bolje je prikazana, iako u grubim crtama, društvena struktura i politička organizacija Nemačke. Posebna pažnja pridaje se socijaldemokratiji. Odnos prema njoj je odbojan, ali ne i isključiv. Osnovna ideja koja se kroz knjigu provlači je kritika pangermanizma.

2. Prelaz ka sociologiji predstavlja *doktorska disertacija* objavljena 1918. godine, napisana po svim standardima tadašnjih nemačkih i srednjeevropskih univerziteta. Pregledna je, sadržajna i veoma dokumentovana. U duhu disertacije su i rasprave o opadanju stanovništva i eugeničkim problemima uopšte.
3. *Sociologija*. Iako je svoja glavna naučna dela, **Uvod u sociologiju** i **Problemi savremene sociologije**, objavio 1934. godine, u njima se nalaze i radovi koji ukazuju da se sociologijom bavio sve vreme, od pre Prvog svetskog rata. Nakon izlaska ovih knjiga, objavio je nekoliko članaka do Drugog svetskog rata, kao i u emigraciji.

U svojim sociološkim radovima u najvećoj meri se bavi konstituisanjem sociologije (šta je sociologija – šta nije, metod, odnos prema pravu i politici, socijalnoj filozofiji, filozofiji istorije itd.). Pored toga, bavi se i onim problemima koji su u središtu njegove ideologije (nacionalni odnosi, grupe itd.). Takođe razmatra i probleme kao što su npr. društvena struktura, ideje progresa, vođstva itd., ali nedovoljno razvijeno, u obliku torza.

Tematska veza između sadržaja njegovih socioloških radova i ideologije postoji.

V. Zaključak

Mirko M. Kosić je zanimljiv, pa i poučan primer darovitog čoveka koji ni u jednoj oblasti nije ostvario onoliko koliko se od njega moglo očekivati, što nikako ne znači da njegova, posebno naučna, ostvarenja nemaju određenu težinu.

- Počinje vrlo rano, ali i prerano prestaje sa stvaranjem značajnih naučnih radova.
- U politici i ideologiji ne izgrađuje neku političku organizaciju, niti su njegova ideološka shvatanja šire prihvaćena.
- Suviše je bio nestabilna, pa i prevrtljiva ličnost da bi mogao ostvariti trajnija uticajna dostignuća, što ne znači da nije ostavio trag, posebno u istoriji domaće društvene nauke, koji se ne može zauvek izbrisati.

Ukoliko bi se postavilo pitanje da li zaslužuje da bude tako svestrano razmatran, može se odgovoriti da je veoma zanimljivo razjašnjenje njegovih rezultata, ali i neuspeha, i u praktičnim ideološkim, i u naučnim oblastima.

Borislav Milic

MIRKO M. KOSIC – LIFE, IDEOLOGY, SCIENCE

Summary

This paper contains framework (sketch) for the research of life and work of Mirko Kosić. The author attempts to provide an answer on the role and place of Kosić in the history of particular scientific disciplines he had worked on. He first gives a brief biography of Mirko Kosić and points out that the restricted or unavailable sources of documentation for particular periods of his life constitute the main problem in reconstructing Kosić's biography. This is particularly true for the periods of German occupation (1941–1944) and his post – WW 2 emigration. After a brief overview of ideology and political activities of Mirko Kosić, the author analyzes his scientific work in the two fields, economy and sociology. The author reaches the conclusion that Kosić is an interesting and didactic example of a talented man who failed to achieve as much as one could have expected from him in any field, which in no way implies that his work, especially his scientific work, lacks particular weight and value. Kosić begun writing significant scientific works at an early age, but he stopped creating them far too early. In the politics and ideology he failed to build any political organisation, and his ideological beliefs failed to draw a wider support. He was a too volatile personality, even a „turn-coat“, to reach more lasting influential results, which does not imply that he failed to leave his mark, especially in the history of Serbia's social sciences, a mark that cannot be kept erased forever.

Key words: Mirko M. Kosić, Kosić's biography, ideology, political and scientific activities, sociology, economy, collaboration.

Bojana Vukotić
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

MIRKO M. KOSIĆ KAO UREDNIK I SARADNIK ČASOPISA *DRUŠTVENI ŽIVOT*

Rezime: Mirko M. Kosić, prvi školovani srpski sociolog, 1920. godine je osnovao i do kraja izlaženja uređivao naš prvi sociološki časopis, *Društveni život*, koji je izlazio 1920. i 1921. godine u Beogradu, a obnovljen 1930. godine u Novom Sadu. *Društveni život* je objavljivao članke iz oblasti politike, ekonomije i socijalnih nauka i redovno donosio preglede i prikaze novoobjavljenih časopisa i knjiga. Pored Mirka Kosića, urednika i izdavača časopisa, saradnici časopisa *Društveni život* bili su naši najugledniji akademici, profesori univerziteta i prosvetni radnici, a štampani su i prevodi savremenih stranih autora. Časopis je donosio obimne kritičke prikaze knjiga i revija iz oblasti sociologije, socijalne psihologije, etnopsihologije, narodne ekonomije, istorije, kulturne istorije, nauke o državi, politike, religije. U časopisu *Društveni život* Mirko Kosić se, osim kao urednik, pojavljuje i kao autor. U pitanju su njegovi prilozi iz oblasti sociologije i ekonomije, kao i rasprave o aktuelnim političkim pitanjima koja se odnose na savremena dešavanja u tadašnjem jugoslovenskom društvu. Mirko Kosić je bio veoma aktivan i u kritičkim prikazima i ocenama knjiga i časopisa iz oblasti sociologije i ekonomije, a kroz komentare o prikazanim knjigama izražavao je svoje teorijske tvrdnje i kritički razmatrao aktuelne društvene probleme. Značajan doprinos Mirka M. Kosića za srpsku sociologiju svakako je pokretanje i uređivanje časopisa *Društveni život*, prvog stručno profilisanog sociološkog časopisa, a svojim radom kao autor priloga odredio je profil samog časopisa.

Ključne reči: Mirko M. Kosić, istorija srpske sociologije, časopis *Društveni život*, srpska periodika

Mirko M. Kosić (Kikinda 1892, Lugano, Švajcarska, 1965), naš najpoznatiji sociolog između dva svetska rata i prvi školovani srpski sociolog, u saradnji sa Fedorom Nikićem i Đorđem Tasićem, avgusta 1920. godine u Beogradu je osnovao i do kraja izlaženja uređivao naš prvi sociološki časopis, *Društveni život*, sa planom da to bude organ budućeg Sociološkog društva.¹

Pre pojave časopisa *Društveni život* radovi iz sociologije objavljivani su u časopisima: *Letopis Matice srpske*, *Srpski književni glasnik*, *Delo*,

1 Fedor Nikić, *Radovi: (1919–1929)*, knj. 1, Beograd 1981, str. 140.

Brankovo kolo, Arhiv za pravne i društvene nauke, Nova Evropa, Književna republika, Književnik, Savremenik, Sodobnost, Mjesečnik, Pregled (Sarajevo), *Pravna misao, Naša stvarnost*. Bili su to najčešće književni časopisi koji su imali posebne rubrike za socijalne nauke, u kojima su naročito pratili razvoj sociologije.²

Časopis *Društveni život*, sa podnaslovom *socijalno-naučni časopis*, izlazio je 1920. i 1921. godine u Beogradu (po dve knjige godišnje, ukupno četiri knjige), a obnovljen je 1930. godine u Novom Sadu kao *časopis za politiku, ekonomiju, zakonodavstvo i socijalne nauke*. Obnovljen *Društveni život* štampan je u šest brojeva, mesečno, od marta do jula 1930. godine. Časopis je 1920. i 1921. godine štampan ćirilicom, a 1930. zaglavljive časopisa štampa se latinicom, kao i pojedini prilozi (najčešće rubrike *Ocene i prikazi* i *Bibliografija*).

Urednik časopisa, od prvog do poslednjeg broja, i izdavač prva tri broja bio je Mirko M. Kosić. Fedor Nikić, sekretar redakcije, piše da je Mirko Kosić obezbeđivao i potrebna finansijska sredstva za izdavanje časopisa.³ Veliki prijatelj i pomagač časopisa bila je profesorka Katarina Bogdanović, književnica, jedna od najobrazovanijih žena Srbije, urednica feminističkog časopisa *Ženski pokret*, u kome je i pisala o pojavi časopisa *Društveni život* sa puno simpatija i razumevanja i najtoplije ga preporučivala čitaocima.⁴

Prva tri broja časopisa *Društveni život* štampana su u štampariji Jovana Radaka u Velikoj Kikindi. Planirano je da časopis izlazi tromesečno na šest do deset štamparskih tabaka, ali se u prve dve godine izlaženja unapred, usled tehničkih teškoća u štampariji Jovana Radaka u Velikoj Kikindi, predviđalo da časopis neće izlaziti sa unapred određenom periodičnošću izlaženja. Već treća knjiga jedva je izašla iz štamparije, pa je zato Mirko Kosić bio primoran da traži drugu štampariju, i to u Beogradu. Tako je četvrta knjiga (1921. godine) štampana u izdanju knjižare „Napredak“, u štampariji „Mirotočivi“ u Beogradu.⁵

Posle objavljivanja četvrte knjige časopis je prestao sa izlaženjem zbog neuspeha da se 1920–1921 u Beogradu osnuje Sociološko društvo. Redakcija je smatrala da više nema razloga ni opravdanja za dalje izlaženje časopisa koji je bio predodređen kao organ Sociološkog društva. Osim toga, bivalo je sve teže obezbediti finansijska sredstva za njegovo izlaženje.⁶ Kao razlozi zbog kojih nije osnovano Sociološko društvo 1920–1921 godine navođeno je da se nisu mogle naći odgovarajuće prostorije za rad Društva.

2 *Isto*, str. 118.

3 *Isto*, str. 139.

4 *Isto*, str. 140.

5 *Isto*, str. 157.

6 *Isto*, str. 158.

U osnovi je, ipak, bilo nerazumevanje vlasti, jer su vodeće ličnosti, naročito Đorđe Tasić i Fedor Nikić, smatrane za „suviše progresivno-demokratski i levičarski“ nastrojene. U krajnjoj liniji, postojao je strah od boljševizma, jer je vlastima *sociologija* suviše ličila na *socijalizam*.⁷

Posle devet godina, 1930, Mirko Kosić u Novom Sadu sa Mihailom Konstantinovičem, profesorom Pravnog fakulteta u Subotici, obnavlja časopis *Društveni život*. Časopis je štampan u Štampariji „Jovanović i Bogdanov“ u Novom Sadu, a po velikom broju objavljivanih oglasa u svakom broju (u proseku po desetak, neki od njih štampani su na celoj strani) može se pretpostaviti da je i obnovljeni časopis izdavan uz značajne finansijske poteškoće. Planirano je da časopis izlazi mesečno na četiri tabaka. Objavljeno je šest brojeva – u februaru, martu, aprilu, maju, junu i julu. Za broj sedam 1930. godine (koji nije štampan) bili su najavljeni sledeći prilozii: *Današnje stanje istorijskog materijalizma; Razvojne tendencije savremenog kapitalizma; Savremeni sociolozi: Maks Veber; Pregled knjiga: Šternberg: Imperijalizam*. Finansijske teškoće su verovatno već bile ozbiljne kada je uredništvo jula 1930. godine saopštilo: „Iz tehničkih razloga izaći će idući broj *Društvenog života* 1. oktobra o.g.“.⁸

Program časopisa

U prvom broju 1920. godine uredništvo najavljuje da „*Društveni život* donosi rasprave i prikaze naših i stranih radnika na socijalnoj nauci“.⁹ Novopokrenuti časopis je bio konzervativne orijentacije, koja se ogledala kroz kritiku marksizma i materijalističkog shvatanja društvenog razvoja.

U prvom broju obnovljenog časopisa 1930. godine iznosi se njegov, sada nešto prošireni, program: „*Društveni život* objavljiivaće članke iz oblasti politike, ekonomije i socijalnih nauka, a donosiće redovno preglede političke, ekonomske, zakonodavne i socijalno-naučne, kao i preglede, prikaze časopisa i knjiga“.¹⁰

Program časopisa *Društveni život* bio je: „unositi u naše sredine što više znanja socijalnih i kulturnih nauka, što više jasnosti u socijalnim i ekonomskim pitanjima i što više socijalnog posmatranja socijalnih pojava i najzad integralno izučavati naš društveni život u specijalnim sociografskim monografijama. *Društveni život*, pored svoga čisto naučnog karaktera, naučne spoznaje socijalnog života, razrađuje i praktično-kritički rad s razvijanjem socijalno-političkih pogleda i izgrađivanjem praktičnih maksima. Kao jedini i prvi časopis ovakve vrste popuniće on osetnu prazninu u našoj

7 Isto, str. 165.

8 *Društveni život*, br. 6/1930, unutrašnja strana prednje korice.

9 *Društveni život*, br. 1/1920, unutrašnja strana prednje korice.

10 *Društveni život*, br. 1/1930, unutrašnja strana prednje korice.

socijalnoj literaturi i okupiće oko sebe naše najbolje i najpoznatije socijalne i kulturne radenike, da u zajedničkoj saradnji sistematski izučavaju naš društveni život i odomaće principijelnu socijalnu i kulturnu politiku“.¹¹

Rubrike koje su negovane u časopisu 1920. i 1921. godine bile su: *Rasprave i članci*, *Ocene i prikazi*, *Pregled revija*, *Beleške*; obnovljeni časopis *Društveni život* imao je u brojevima iz 1930. godine sledeće rubrike: članke iz oblasti sociologije (bez naslova rubrike), *Politički pregled*, *Privredni pregled*, *Pravni pregled*, *Pregled knjiga*, *Pregled časopisa*, *Bibliografija*, *Beleške*, *Marginalije*.

Pored Mirka Kosića, urednika i izdavača časopisa, u časopisu *Društveni život* 1920. i 1921. godine sarađivali su naši najugledniji akademici, profesori univerziteta, prosvetni radnici: Slobodan Jovanović (1869–1958, profesor Pravnog fakulteta u Beogradu i član SANU), Radivoj Vrhovac (1863–1946, književnik, profesor i direktor Karlovačke gimnazije, predsednik Matice srpske), Nikola Radojčić (1882–1964, istoričar i akademik SANU), Živojin M. Perić (1868–1953, profesor Pravnog fakulteta u Beogradu i član SANU), Toma Živanović (1884–1971, profesor Pravnog fakulteta u Beogradu i član SANU), Tihomir Ostojić (1865–1921, istoričar, dekan Filozofskog fakulteta u Skoplju, član SANU), Đorđe Tasić (1892–1943, profesor Pravnog fakulteta u Beogradu), Fedor Nikić (1894–1989, profesor Pravnog fakulteta u Subotici), Mihajlo Avramović (1864–1945, teoretičar i praktičar zadrugarstva, profesor zadrugarstva na Poljoprivrednom fakultetu). Štampani su i prevodi stranih autora: Maksa Rubnera (Max Rubner, 1854–1932, nemački fiziolog, osnivač nutricionizma), Emila Lederera (Emil Lederer, 1882–1939, nemački ekonomista i sociolog), Franca Openhajmera (Franz Oppenheimer, 1864–1943, nemački sociolog i ekonomista), Leonharda Ragaca (Leonhard Ragaz, 1868–1945, švajcarski teolog) i Rudolfa Golgšajda (Golgscheid). U obnovljenom časopisu 1930. godine, pored Mirka M. Kosića, sarađivali su još i: Miloš M. Milošević, Slavko Stanić, Vladislav D. Stanić, Mihajlo Konstantinović, Danilo J. Danić.

U rubrici *Ocene i prikazi* štampani su obimni kritički prikazi knjiga iz oblasti sociologije, socijalne psihologije, etnopsihologije, narodne ekonomije, istorije, kulturne istorije, nauke o državi, politike, religije. Najčešće teme kojima se autori prikaza bave povodom kritičkog predstavljanja knjiga bile su: savremena ekonomska i politička pitanja (Sjedinjene evropske države, evropska saradnja i carinska politika, princip slobodne trgovine u svetu posle rata, trgovinska politika baltičkih država), savremeni politički sistemi (fašizam, boljševizam, kriza demokratije i parlamentarizma). Posebno je velik broj ocena na temu kritike marksizma i boljševičkog društvenog uređenja.

11 Fedor Nikić, *nav. delo*, str. 119.

Časopis je donosio i pregled savremenih revija iz oblasti sociologije, prava, ekonomije i politike: *The American Journal of Sociology* (Chicago), *Revue Internationale de Sociologie* (Paris), *Zeitschrift für Sozialwissenschaft* (Leipzig), *Neue Erde* (Wien), *Zeitschrift für öffentliches Recht* (Wien-Leipzig), *Archiv des öffentlichen Rechts* (Tübingen), *Zeitschrift für Volkswirtschaft und Sozialpolitik*, *Weltwirtschaftliches Archiv*, *Revue Politique et Parlementaire* (Paris).

Rubrika *Beleške* sadržala je kratke prikaze novih knjiga (iz sociologije, politike, psihologije, ekonomije, demografije, građevinarstva) i ostale vesti.

Mirko M. Kosić kao urednik i autor priloga u časopisu „Društveni život“

U časopisu koji je pokrenuo i od prvog do poslednjeg broja uređivao, Mirko Kosić se kao autor pojavljuje u dvojakoj ulozi: 1) kao autor uvodnih nepotpisanih tekstova za koje je na koricama naznačeno da ih piše *Uredništvo* (a za koje pretpostavljamo da ih je pisao Mirko Kosić ili da je dobrim delom učestvovao u njihovoj pripremi kao član uredništva i urednik časopisa) i 2) kao autor potpisanih priloga (potpisani sa: Mirko M. Kosić, Mirko Kosić, M. Kosić i jedan prilog potpisan sa K).

Nepotpisani tekstovi

Nepotpisani (najčešće uvodni) tekstovi za koje pretpostavljamo da ih je pisao Mirko Kosić, ili da je barem učestvovao u njihovoj pripremi kao član Uredništva,¹² jesu:

- „Društveni život i socialna nauka“, knj. 1 (1920), str. 3–8;
- „Narodno i državno jedinstvo“, knj. 2 (1920), str. 99–104;
- „Naš nacionalizam i kultura“, knj. 3 (1921), str. 243–248;
- „Potreba za grupnim nosiocem državne i nacionalne ideje“, br. 1 (1930), str. 24–27;¹³
- „Pogledi“, br. 4 (1930), str. 1–3.

Uvodni tekst u prvom broju, „Društveni život i socialna nauka“, objašnjava razloge pokretanja časopisa *Društveni život*. U tekstu se kaže da je nauka o društvu pobudila opšte interesovanje i da savremeno društvo u celom obrazovanom svetu od nje očekuje da će ga izvesti iz krize i rešiti socijalna pitanja. Oslanja se na učenje Ogista Konta o novoj društvenoj nauci, kojoj je postavio zadatak: „znati da bi predvideli, predvideti da bi predupredili“.¹⁴ Naglašava se da je neophodna objektivnost u proučavanju

12 Na koricama je kao autor navedeno Uredništvo.

13 Na koricama su umesto autorstva navedene tri zvezdice [***].

14 „Društveni život i socialna nauka“, *Društveni život*, br. 1/1920, str. 4.

društvenog života, koja se postiže tako što se iz što veće količine nesumnjivih činjenica primenom raznih naučnih metoda otkrivaju uzročne veze pojedinih pojava i njihove razvojne faze i tendencije daljeg razvoja. Zalaže se za „aktivizam“ društvene nauke: „Društvena nauka je dakle sposobna a i dužna da se meša u društveni život a da to nije na uštrb objektivnosti naučnih istraživanja“.¹⁵ Sledi poziv da se što veći broj naučnika uključi u integralnu društvenu reformu: „Socialno naučna kritika, obrazovanje što većeg broja članova društva za naučno pozitivno shvatanje društvenog života, osposobljavanje za sistematsku i integralnu društvenu reformu to je socialni poziv nas radnika na društvenoj nauci. U ovim časovima naročito.“¹⁶

Nepotpisani uvodnik drugog broja nosi naslov „Narodno i državno jedinstvo“. Uz konstataciju da je državno jedinstvo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca društvena činjenica, to jest pravni fakt i politička pojava, zastupa se teza da je narodno jedinstvo osnova državnog jedinstva, to jest da su Srbi, Hrvati i Slovenci trajno upućeni na zajednički život. „Razlog toj potrebi zajedničkog narodno-kulturnog života leži u etničkoj srodnosti, geografskom položaju, malobrojnosti svakog dela posebice“.¹⁷ Članak se dalje bavi pitanjem uređenja nove države, to jest raspravom o dobrim i lošim stranama političkog centralizma i federalizma.

U trećem broju objavljen je uvodnik pod naslovom „Naš nacionalizam i kultura“. Ovaj tekst se tematski nastavlja na uvodnik iz prethodnog broja, jer se bavi procesom formiranja jugoslovenske nacije: „Pre ostvarenja državnog jedinstva bilo je narodno jedinstvo jače, čistije i opštije no posle ostvarenja. Jugoslovenski Nacionalizam došao je ostvarenjem Kraljevstva SHS u jednu fazu zastoja delimično i regresije.“¹⁸ Upozorava se i na opasnost od srpskog šovinizma: „Veliki vojni uspesi, ogromne žrtve, gubitak najboljih ljudi, nadiranje i penjanje u vojnoj i političkoj hijerarhiji mnogih loših, nedoučenih i nedostojnih, te opšte posledice dugih ratovanja pomerili su ravnotežu srpskoga nacionalnog duha.“¹⁹ „Duhovna kriza neizgrađenog srpskog demokratizma doprinela je znatno krizi Jugoslovenskog nacionalizma.“²⁰

U prvom broju obnovljenog časopisa *Društveni život* 1930. godine objavljen je jedan nepotpisani prilog, koji nije u funkciji uvodnika (nije prvi prilog u broju), a na koricama je autorstvo označeno sa tri zvezdice [***] – „Potreba za grupnim nosiocem državne i nacionalne ideje“. U ovom prilogu iznosi se tvrdnja da jugoslovenski narod, u krugu ostalih evropskih

15 Isto, str. 7.

16 Isto, str. 8.

17 „Narodno i državno jedinstvo“, *Društveni život*, br. 2/1920, str. 99.

18 „Naš nacionalizam i kultura“, *Društveni život*, br. 3/1921, str. 243.

19 Isto, str. 244.

20 Isto, str. 246.

naroda, ne sme da troši svoje snage u međusobnim borbama bilo koje vrste. Posebno se treba truditi da omladina stekne svest o solidarnosti. Omladini treba pružiti mogućnost inicijative i pokretanja novih živih osnova našeg narodnog života. Pored omladine, koja je jedina snaga u borbi za modernu Jugoslaviju, podvlači se i značaj naše školovane inteligencije.

Četvrti broj 1930. godine donosi uvodnik pod naslovom „Pogledi“, a bavi se društvenom krizom – krizom kulture i čovečanstva, a naročito krizom društvenih ustanova. Podstaknuto svetskom krizom, u nameri da iznese sociološku analizu savremene stvarnosti, uredništvo najavljuje da će u narednim brojevima časopisa biti reči o razvojnim koncepcijama savremenog kapitalizma, boljševičkog socijalizma i fašističkog korporativizma.

Potpisani tekstovi

Potpisani tekstovi Mirka M. Kosića su:

- „Sociografija“, knj. 1 (1920), str. 25–32;
- „Socijalizacija“, knj. 3 (1921), str. 268–303;
- „Jugoslovenski nacionalizam“, br. 1 (1930), str. 1–7;
- „Križa socijalističke doktrine“, br. 2 (1930), str. 1–12; br. 3 (1930), str. 15–25;
- „Zadaci naše agrarne politike i specijalni agrarni kredit“, br. 2 (1930), str. 22–31;
- „Srednja Evropa ili Balkanska unija: povodom svetske privredne krize“, br. 4 (1930), str. 37–44;
- „Oko privredno-političkih programa“, br. 5 (1930), str. 23–29;
- „Problem vođstva: (elite)“, br. 6 (1930), str. 1–11.

Inicijalom „K.“ potpisan je jedan prilog u časopisu:

- „Trzavice u agraru“, br. 1/1930, str. 43–45.

U prvom broju 1920. godine Mirko Kosić piše o novoj deskriptivnoj socijalnoj nauci, u prilogu pod naslovom „Sociografija: potreba, postanak i zadaće“. Sažeto izlaže naučnu i praktičnu važnost sociografije: „Iscrpna indukcija, objektivno ocrtavanje socialnih stanja i pojava 'normalnog' i 'patološkog' karaktera to je zadatak opšte sociografije. Takove izrađene snimke socialnih stanja malih pa i najmanjih jedinica: sela, sreza, kraja, pokrajine... obradiće stručni sociolozi prvo monografijski, posebice za svaku kulturnu skupinu, a posle će na svima tim monografijama zasnovati opštu sociologiju savremene kulture gde će pokazati razvojne tendencije današnjice i težiti da prozru konture kulturnih oblika i pojava budućnosti.“²¹ Na taj način sociografija najpre služi sociologiji kao „arhiv činjenica“, ali ona

21 Mirko Kosić, „Sociografija: potreba, postanak i zadaće“, *Društveni život*, br. 1/1920, str. 29.

osim toga može da bude i „izvor spoznanja sviju nedostataka, zala svoje zajednice, te i mera kojima ćemo ih suzbijati, ugušivati i poništiti“.²² Zalaže se za izbegavanje unošenja subjektivnih nazora, želja i ocena: „Gde imamo tačnih i objektivnih snimaka našeg stanja i pojava u našem društvu nestaće sve više partijskog izvrtanja, „farbanja“ činjenica, društvenog opsenarstva pa i dobronamernog (ali ništa manje kobnog) laganja samog sebe, time će se popraviti i grupni moral i same naše nacionalno-kulturne zajednice.“²³

U trećoj knjizi 1921. godine objavljen je obiman prilog Mirka Kosića „Socijalizacija“ na 36 strana. Deo ove rasprave autor je pročitao kao pristupno predavanje za katedru Narodne ekonomije (i Ekonomne politike) na Pravnom fakultetu u Subotici u jesen 1920. godine. U radu je izložen pregled postojećih struja i stupnjeva socijalizacije. Naslovi pojedinih delova rasprave su: *Šta je socijalizam?*; *Marksizam*; *Socijalistička praksa*; *Rat i socijalizam*; *Izgradnja socijalističkog društva* (Socijalizacija industrije; Socijalizacija poljoprivrede; Socijalizacija banaka i trgovine); *Vaspitanje za socijalizam*. Kosić objašnjava da je socijalizam „teorija i akcija masa, u svrhu zamene kapitalističkog društvenog poretka jednim drugim, osnovno drugčijim, u kome je pojedincima ukinuto privatno vlasništvo proizvodnih sredstava i preneseno na celinu, društvo“.²⁴ Autor dalje opisuje „socijalističku praksu“ počev od socijalutopista (Robert Owen), preko pojave zadrugarstva, do uvođenja državnog socijalizma u Rusiji i pokušaja uvođenja socijalizma u Mađarskoj; zatim objašnjava i „ratni socijalizam“ – prinudni socijalizam u izuzetno teškim društvenim okolnostima i navodi primere ovakvog uređenja u periodima krize u Nemačkoj, Engleskoj, Sjedinjenim Američkim Državama i Švajcarskoj. Kosić razmatra pozitivne i negativne crte socijalizma i dve najveće negativne strane ovog uređenja: slabiju disciplinu rada kao posledicu uravnilovke i slabiju marljivost uprave pojedinih preduzeća.

U prvom broju obnovljenog časopisa 1930. godine Mirko Kosić objavljuje potpisani uvodni članak pod naslovom „Jugoslovenski nacionalizam“ – o nacionalizmu kao etičkom stavu i političkom shvatanju. Izražava pozitivan stav o nacionalizmu kao moćnom osećanju jedinstva zajednice i tvrdi da „nedovoljno razvijena nacionalna svest i osećanje nacionalne solidarnosti može da dovede i sam opstanak države u pitanje“.²⁵ Za formiranje nacije najpresudnije su političke akcije i politički okviri, a objektivne „pogodbe“ plemena na području Jugoslavije za obrazovanje čvrste i moćne zajednice su: jedinstvo jezika, jedinstvo azbuke (napominje da jugoslovenska nacija ima dvojni azbuku) i religija i crkva (Kosić smatra da religija i crkva nisu odlučujući faktor za obrazovanje nacionalne svesti u kapitalističkom

22 Isto, str. 31.

23 Isto, str. 31.

24 Mirko Kosić, „Socijalizacija“, *Društveni život*, br. 3/1921, str. 269.

25 M. Kosić, „Jugoslovenski nacionalizam“, *Društveni život*, br. 1/1930, str. 1.

društvu). Zaključuje da „moramo biti politički i privredno što jači, kulturno što samosvesniji, dakle i jedinstveniji“.²⁶

U drugom broju 1930. godine kao uvodni članak objavljen je prvi nastavak priloga Mirka Kosića „Križa socijalističke doktrine“ (drugi deo ovog rada štampan je u sledećem broju). Kosić piše da kriza socijalizma traje već decenijama. On u ovom prilogu analizira marksističku teoriju i praksu radničkog pokreta i ideje Lenjina i Buharina kao nadogradnju marksističke teorije. Govori o „valu razočaranja“ u marksizam posle Prvog svetskog rata u Zapadnoj Evropi i izlaže kritiku osnovnih principa marksizma Henrika de Mana (Hendrik de Man, 1885–1953), jednog od vodećih belgijskih teoretičara socijalizma. Prema ovom teoretičaru, radnički pokret krajem 19. i početkom 20. veka „pokazuje pomeranja u tri pravca: a) postupni prelazak od kosmopolitizma [...] ka patriotizmu; b) mesto starog revolucionarstva zavladao je reformizam i v) proleTERSKE mase se stalno sve to jače mentalno poburžoazuju“.²⁷

U drugom broju 1930. godine objavljen je prilog „Zadaci naše agrarne politike i specijalni agrarni kredit“. Kosić ovde najpre objašnjava problem agrarnog kredita i njegov značaj, ali i rizik korišćenja kredita. Zatim piše o agrarnoj reformi u Srbiji i krizi proizvodnje kao posledici agrarne krize koja je otpočela 1920. godine u SAD-u. Predlaže programe unapređenja kvaliteta agrarnih proizvoda: kontrolu kvaliteta robe namenjene izvozu, subvencioniranje pojedinih grana proizvodnje i propagandu potrošnje kvalitetnih proizvoda. Kosić oštro kritikuje zadrugarstvo kao „nezdravo“: „mnogo je bilo nereda i lakomislenosti u pojedinim savezima, često se smatra da već postoji i radi 'zadruga' kada se iskupi i popiše gomila ljudi koji bi primili para na zajam. Svest o tome da je zadrugarstvo organizacija samopomoći nije još dovoljno uhvatila korena. Međutim, jedino zadruge i njihovi savezi mogu uspešno ukopčati male posednike u novčano tržište, jedino one bi mogle biti sprovednici i za kreditnu politiku velikih specijalnih novčanih ustanova. [...] Jedino zadruge mogu osposobiti proizvode malog posednika za uspešnu borbu na velikim tržištima: one mogu standardizovati proizvode, kreditovati zemljoradnike da mogu unovčavanje proizvoda raspodeliti dakle ne unovčavati ih odmah u velikim količinama posle žetve. [...] Ima grana maloposedničke agrarne proizvodnje koje uopšte ne mogu postati rentabilne bez zadružnog unovčavanja: vinogradarstvo, mlekarstvo, voćarstvo [...]“.²⁸

U četvrtom broju 1930. godine štampan je Kosićev prilog „Srednja Evropa ili Balkanska unija: povodom svetske privredne krize“. U okolnostima

26 Isto, str. 7.

27 Mirko Kosić, „Križa socijalističke doktrine“, *Društveni život*, br. 3/1930, str. 18.

28 Mirko Kosić, „Zadaci naše agrarne politike i specijalni agrarni kredit“, *Društveni život*, br. 2/1930, str. 30.

svetske privredne krize i izrazite neravnoteže posle Prvog svetskog rata, kada je Evropa višestruko osiromašila u odnosu na SAD, nametnule su se dve alternative: Srednja Evropa i Balkanska unija. Naročito je bila atraktivna propaganda za Srednju Evropu, koju bi činila privredna i carinska zajednica Mađarske, Rumunije, Jugoslavije i Poljske. Kosić iznosi svoje stanovište da „moramo težiti formiranju prostranih privrednih područja u zajednici sa narodima koji su u istom položaju kao i mi: sa Bugarskom i Rumunijom i sa Grčkom sa kojom se strukturalno nadopunjujemo. Balkanska privredna unija je onaj okvir u kome se ostvaruju nove mogućnosti privrednog napretka za sve delove njezine, jednostavno na osnovu proširenosti unutrašnjeg tržišta koja omogućuje opstanak preduzeća i grana radinosti za koje u malim područjima nema uslova“.²⁹ Mirko Kosić naročito upozorava na obnovu nemačke opasnosti. Kralj Aleksandar je prihvatio Kosićevu tezu o aktuelnosti obrazovanja Balkanske Unije i njegov predlog za osnivanje Balkanskog instituta u Beogradu.

U petom broju 1930. godine objavljen je rad pod naslovom „Okolo privredno-političkih programa“, u kome Kosić analizira četiri privredna sistema tadašnje Evrope: kolektivizaciju u Rusiji, socijalizaciju u Srednjoj Evropi, nacionalizaciju u Engleskoj i korporativizam u Italiji. Ovi privredni sistemi nastali su posle „Velikog rata“ (kako se tada nazivao Prvi svetski rat) kao nastojanja da se u društveno-privredne odnose unese više reda i stabilnosti, da se ostvari izvesna mera pravičnosti i sigurnosti u društvu. Kosić zaključuje da su reorganizacije delimično uspele samo tamo gde su vladali autokratski režimi – u Rusiji i Italiji.

U poslednjem broju časopisa *Društveni život* Mirko Kosić je pisao o društvenim elitama u prilogu pod naslovom „Problem vođstva“. Ovo je ujedno i uvodni tekst, u kome Kosić analizira problem elita u društvu oslanjajući se na učenje Maksa Vebera i njegovu knjigu *Wirtschaft und Gesellschaft* objavljenju 1922. godine. Kosić čitaoca najpre upozna je sa razlozima koji dovode do uvažavanja vođe: 1) na osnovu *tradicije* njegovog položaja, 2) *racionalni* razlozi – uverenje o zakonitosti postupka kojim su došli do tog položaja i 3) iz *harizmatičnih* razloga. Prema funkciji koju vođstvo vrši u zajednici, u nekoj užoj ili široj grupi vođstvo može biti: a) spoljno – *reprezentativno*, b) „*poslovodno*“, v) duhovno – *reformatorsko* i g) tehničko – *stručno* i *organizaciono* (prema Kosiću ovo vođstvo je tada bilo najčešći tip). Reprezentativno i „poslovodno“ vođstvo karakteristični su za periode socijalne stabilnosti, a reformatorsko i tehničko za periode razvitka društva. Razvijajući dalje svoje izlaganje o društvenim elitama, Kosić dolazi i do problema demokratije i tvrdi da demokratija „nije za narode u naponu razvika u razvojnim periodima, gde se brže množi živalj no što se

29 Mirko Kosić, „Srednja Evropa ili Balkanska unija“, *Društveni život*, br. 4/1930, str. 44.

gomila kapital“.³⁰ Smatra de se ne sme dozvoliti da se vlast u nerazvijenim društvima bira demokratski: „Broj, masa, ne može odabirati elitu, on je može samo kontrolisati“.³¹

Inicijalom „K.“ potpisan je prilog „Trzavice u agraru“, objavljen u prvom broju 1930. godine. Ovaj rad se bavi agrarnom krizom 1929. godine, pa može biti da je, takođe, Kosićev. Upoređujući agrarnu politiku u SSSR-u i Zapadnoj Evropi, autor izvodi zaključak o „daleko slabijem osećanju povezanosti ruskog seljaka sa zemljom i posedom nego li kod zapadnoevropskog seljaka“.³² Dalje Kosić detaljno opisuje oblike kolektivnog gazdinstva u SSSR-u: zajedničko zemljišno gazdinstvo, arteli, komune.

Ocene i prikazi Mirka M. Kosića

U časopisu *Društveni život* Mirko Kosić je bio veoma aktivan u kritičkim prikazima i ocenama knjiga iz oblasti sociologije i ekonomije – pisao je o sledećim knjigama:

- Franz Oppenheimer, *Kapitalismus, Kommunismus, Wissenschaftlicher Sozialismus*, Berlin-Leipzig 1919, knj. 1 (1920), str. 75–82; (sociologija),
- Wilhelm Wundt, *Völkerpsychologie*, Leipzig 1917, knj. 1 (1920), str. 82–84; (etnopsihologija),
- Milorad Nedeljković, *Uvod u političku ekonomiju*, Beograd 1920, knj. 1 (1920), str. 84–89; (narodna ekonomija),
- Nikola Radojčić, *Vojvodina sokolima*, Novi Sad 1919, knj. 1 (1920), str. 89–92; (kulturna istorija); potpisano sa M.M.K.,
- Eugen Varga, *Die wirtschaftspolitischen Probleme der proletaerischen Diktatur*, Wien 1920, knj. 3 (1921), str. 337–340;
- [Osam knjiga na nemačkom jeziku koje kritikuju boljševičku ekonomiju u Sovjetskoj Rusiji], knj. 4 (1921), str. 313–325.

I kroz komentare o prikazanim knjigama Kosić je izražavao svoje sociološke i ekonomske teorijske tvrdnje i kritički razmatrao vladajuće ekonomsko-političke sisteme, razne sociološke probleme, društvenu, ekonomsku i političku situaciju tadašnje Srbije, Jugoslavije i Evrope, posledice velike svetske ekonomske krize posle završetka Prvog svetskog rata i ostale aktuelne svetske društvene probleme.

Mirko M. Kosić i časopis „Društveni život“

U pokušaju da pokrene naučni časopis kao organ Sociološkog društva koje nije uspeo da osnuje, Mirko M. Kosić nam je ostavio u nasleđe

30 Mirko Kosić, „Problem vodstva: (elite)“, *Društveni život*, br. 6/1930, str. 6.

31 Isto, str. 6.

32 K., „Trzavice u agraru“ *Društveni život*, br. 1/1930, str. 43.

Društveni život, prvi stručno profilisan sociološki časopis koji je bio namenjen objavljivanju priloga iz oblasti nove društvene nauke – sociologije, njenom promovisanju, objašnjavanju njenih teorijskih osnova i pokušaju da se sociološka znanja primene u izučavanju savremenog društva. Pored uspešnog uredničkog rada, Mirko Kosić je u ovom časopisu dao i značajan broj autorskih priloga i kritičkih prikaza knjiga iz oblasti sociologije i ekonomije i svojim radom odredio profil samog časopisa. Na žalost, i ovaj časopis je patio od hronične bolesti naše stručne periodike – nedostatka finansijskih sredstava. To je, verovatno, bio ključni momenat koji je uticao na prestanak njegovog izlaženja.

Bojana Vukotić

MIRKO M. KOSIC AS THE EDITOR OF AND CONTRIBUTOR
TO THE „DRUSTVENI ZIVOT“ („SOCIAL LIFE“) JOURNAL

Summary

Mirko M. Kotic, the first Serbian educated sociologists set in 1920. up and was editor-in-chief of the first sociological scientific journal in Serbia „*Drustveni zivot*“ („Social Life“). The journal was published in Belgrade in 1920. and 1921, and it was re-issued in Novi Sad in 1930. „*Drustveni zivot*“ published articles and essays in the fields of politics, economy and social sciences. It also contained reviews of newly published books and journals, which were included in the journal on a regular basis. Besides Mirko Kotic, editor-in-chief and the publisher of the journal, writers and contributors to „*Drustveni zivot*“ journal were esteemed members of Academy of Arts and Sciences, University professors and educators. The journal also published translations of works of contemporary foreign authors. It contained extensive critical reviews of books and journals from the fields of sociology, social psychology, ethno psychology, people's economy, history, cultural history, science on state, politics, religion. Mirko Kotic wasn't just editor-in-chief of „*Drustveni zivot*“ journal, he also contributed articles to it as an author. He wrote on sociology and economy and contributed to the review of the contemporary political issues pertaining to events in Yugoslav society in the 1920's and 1930's. Mirko Kotic was very active in reviewing books and journals on sociology and economy. He used his reviews to express his theoretical postulates and to review critically the contemporary social problems. Mirko M. Kotic made a significant contribution to Serbian sociology by starting up and editing „*Drustveni zivot*“ journal. This was the first professional scientific sociological journal in Serbia. As a contributing author, Mirko Kosić determined the profile of the journal through his articles and reviews published in it.

Key words: Mirko M. Kotic, history of Serbian sociology, „*Drustveni zivot*“, journal, Serbian periodical scientific journals

.....

TOKOVI

.....

Mirko M. Kosić

SOCIOLOGIJA I POLITIKA*

Teško da je ikoja druga nauka imala toliko neprijateljstva da izdrži, toliko spoljašnjih smetnja da savlada, kao opšta nauka o ljudskom društvenom životu, kao sociologija. Nekad je svet i njegov poredak zavisio od Boga. Vasiona je bila njegova tvorevina i ko ju je tumačio naučno, tj. ko je pokazao da je moguće pretstaviti ceo taj vasioni sistem i tako kao da nema Svevišnjega Tvorca, taj je išao na lomaču, u tamnicu, u tuđinu... Crkva je svirepo branila jedan viši princip. Ne manja je svirepost onih raznih društvenih vlastodržaca koji odbijaju energično naučno ispitivanje društvenog poretka. Oni to čine gotovo isključivo u odbranu svojih interesa. Prirodne nauke su brzo ispuštene ispod kontrole crkve. Niko im ne spori više suvereno pravo proučavanja vasiona. Društvene nauke ostaće uvek u položaju odbrane. Dok je čovečanstvo mislilo na onaj „drugi svet“ i ovaj zemaljski život smatralo samo prolaznom stanicom za onaj, dotle je od vitalnog interesa bila vera u božanski sistem vasiona. Sada smo zemaljski orijentisani i nisu više molitve i „blaga dela“ čime se spasava duša, nego je politika, u najširem značenju, kojom se uređuje život. U politici se brane i unapređuju interesi grupa, odn. i pojedinaca posredstvom borbe: u tim borbama obmana i samoobmana, iluzije, igraju značajnu ulogu. Sociologija koja, kao svaka nauka, ispituje stvarne odnose u društvu, razotkriva i te snage obmane i samoobmane i utoliko slabi borbenu snagu dotičnih skupina. No sociologija može sa svojim rezultatima i da podupire izvesne težnje, izvesne postulate. Njezini su rezultati, dakle, i od praktično-političkog značaja.

Sociolog ne može da proučava društveni život „kao mineralog mineral“. Socijalna fakta nisu konkretna kao prirodna, ona su i mnogo složenija. Odnos sociologa prema socijalnim faktima je drukčiji nego odnos prirodnjaka prema prirodi: on je i sam sastavni deo tih socijalnih fakata, a ona su opet i elementi njegove osobnosti. Otud naročita važnost pitanja mogućnosti objektivnog spoznanja socijalnih nauka. Nije samo sociolog u tom položaju prema svome predmetu, – i istoričar, i nacionalni ekonom

* *Mirko M. Kosić, Problemi Savremene sociologije, Beograd 1934.*

i etnograf – samo što je u sociologiji veća složenost problema i, pored nacionalne ekonomije, veći praktičan značaj rezultata. Socijalne nauke imaju dakle svoje posebno „metodološko“ pitanje: priroda njihovog predmeta i načina što objektivnijeg proučavanja. U tom pogledu socijalne nauke poslednjih trideset-četrdeset godina učinile su veoma znatne napretke, Objektivnost i tananost analiza socijalnih pojava počinje da zadovoljuje i one koji vole da kopaju dublje. No ne zadovoljavaju svagda razne grupe, klase i partije, nacije i rase, i neće ih nikada moći potpuno zadovoljavati, jer je istina iznad njih. Zato oni fabrikuju svoje „sociologije“ i teže da ih isture u javnosti: na katedrama, u štampi, na kongresima... (U bivšoj Ugarskoj postojalo je pored Sociološkog društva i jedno „patriotsko“ Mađarsko socialno naučno društvo; u raznim zemljama imaju katolici svoje „sociološke“ kurseve; u Americi se pazi da ne dođe „radikal“, tj. socijalistički orijentisan naučnjak na katedru sociologije, a u Sovjetskoj Rusiji može opstojati samo marksistička sociologija).

Trvenja sociologije i politike neminovna su, jer se bave o istim pitanjima sa razne tačke gledišta, Ljudi koji ne umeju da opaze osnovnu razliku u gledištima sociologije i politike, kao i raznorodnost njihovih naročitih ciljeva i metoda, osporavaju veoma rado neku stručnost i prema tome veću kompetenciju po tim pitanjima nama sociolozima, sa veoma prostim razlogom „jer su to pitanja o kojima može svako da govori!“ No naročito značajna je pojava da čak i rezultati t. zv. genetične sociologije, tj. croučavanja početaka i primitivnog razvoja pojedinih socijalnih institucija, uznemiruju politički zainteresovane duhove, njima nije svejedno, da li je n. pr. svojina na zemlji bila prvenstveno kolektivna ili „privatna“; da li je veliki posed nastao političkim (nasiljem) ili ekonomnim sredstvom; da li se privatni veliki kapital primarno obrazovao „ilegalno“ ili „štednjom“; da li su društvene klase došle kao posledice „politike“, tj. zavojevanja i službe političkim potencijama (vlastodržcima) ili „usled podele rada“ i „razne sposobnosti“... (Za te pseudonaučne klipane najvažnija je briga „opravdanje“ raznih institucija. Kao da nauka nekoga optužuje! Ona konstatuje Istinu. Ako nekoga „optužuje“ istina, onda mu ni sva advokatisanja ne mogu pomoći, bar pred naukom ne!). Ljudi još uvek pokazuju sličnost srednjovekovnom duhu: „što nije od Boga, mora da je od đavola!“ I kako im se ne sviđa (n. pr. da su žene u primitivnom dobu često imale bolji položaj no čak i danas) ili im „ne ide u račun“ neka sociološka konstatacija (n. pr. da su veliki delovi t. zv. nacionalnih buržoazija tuđinskog porekla), digne se dreka sa strane „pogođenih“ interesenata protiv sociologa koji ima smelosti da utvrđuje fakta, koja mogu ponekome biti i nepoćudna. (Zanimljivo je i značajno, da se u Nemačkoj za vreme Kajzera sociologija samo krišom unosila na univerzitet: jer je i poreklo monarhije, kao socijalne institucije, bez svakog ustezanja i smelo ispitivala).

Otežava razumevanje naučne prirode sociologije još i ta okolnost, što su naučni termini sociologije velikim delom istovremeno i izrazi svakodnevnog jezika, i to izrazi koji imaju vrednost ocene, te izražavaju donekle prekor i prezir odnosno pohvalu, n. pr. primitivan, varvarin, kulturan, sirov, bez tradicija... (Postoji jedno valjano sociološko delo na talijanskom jeziku, koje nosi naslov: Savremena varvarska Italija, i ono nije dovelo ljude u afekat, čak ni profesionalno „patriotsku“ štampu, a kamoli svet nauke). Ti pojmovi označuju izvesne razvojne stupnjeve, a svaki stupanj ima i pozitivnih i negativnih pojava, čak i sa gledišta kasnijeg „višeg“ stupnja. (Šta bi n. pr. dali hiperkulturni Francuzi da bi imali natalitet, recimo, Bugara ili plemensku solidarnost Arapa ili patriotizam Japanaca...). Sociologija, za razliku od patriotske samoobmane žurnalizma, ume da razlikuje šta je specifično jednoga naroda, šta istorijskog momenta, a šta razvojnog stupnja dotične skupine. Zato sociologija ne precenjuje vrednost pozitivnih svojstava koja su uslovljena razvojnim stupnjem, ali ne pada u očajanje usled negativnih pojava, jer će mnoge od njih morati iščeznuti zahvaljujući „razvojnoj nužnosti“. Spenser je u svome Uvodu u socijalnu nauku naročito naglašavao, da je „patriotizam“ u vulgarnoj formi, tj. uzdizanja svega što je naše a umanjivanje onog što je neprijateljevo (iza čega se često krije, po rečima Gambete „eksploatacija ideje otadžbine u posebne interese“) jedna od najvećih smetnja sociologijskog spoznanja. (Da su nemački sociolozi bili manje vulgarno patriotski – Zombart! – ne bi bili samo bolji sociolozi, nego bi i svome narodu veću uslugu učinili svodeći njegove samodopadljive iluzije u srazmer sa stvarnošću. Laskanje je najsigurniji metod upropašćivanja, jer se njime rasplamtava iluzionizam i ubija smisao za realne odnose...).

Sociologiju ne mogu, dakle, voleti oni, kojima su miliji njihovi grupni interesi, draže njihovo lepo mišljenje o sebi, dragocenije iluzije o ulozi koju igraju u životu svoga naroda ili države i čovečanstva, nego stvarno poznavanje i razumevanje sviju tih odnosa. Njima je sociologija nesnosna, mrska kao neka rezignirana i pametna žena u društvu razuzdanih i glunph ženki... Politika je arena boraca pod obrazinom iluzije. Od iluzija žive još oni, koji su nekad bili i čije je vreme prošlo (n. pr. Muhamedanci), od iluzija žive i oni koji će možda jednom doći, koji veruju da će biti gospodari sveta. Iluzijama se krasi aristokratije, iluzije nose radničke mase... Sociologija može mnoge da otrezni, može da im oduzme mnoge iluzije ... i onda poneko ostane bez poleta, bez životnog elana, a drugi nalaze nove, možda stvarnije, ciljeve... Sociologija ne postavlja norme za „kako treba da bude“ (to čini etička socijalna filozofija, oslanjajući se možda i na spoznanja sociologije), ali ona učestvuje u stvaranju budućnosti širenjem sociološkog shvatanja kulturnog života. To shvatanje razvija, u duhovno dovoljno jakim pojedincima, realističnost i čini ih sposobnim za tačnije procenjivanje

socijalne stvarnosti, za adaptiranje, odnosno upravljanje razvojnim snagama društva. Sociologija može dakle i sama da bude socijalna sila, ali to ne treba shvatiti kao njezin cilj, zadatak, nego kao njezino dejstvo, plod njezinog delovanja kao nauke: utvrđivanja i učenja istine. I, pošto ta istina razotkriva mnogo skrivenog, nepriznatog i potajnog, u životu i radu partija, klasa, nacija i rasa, pošto ona cepa sve ideološke prevese ličnih i grupnih interesa, pošto ta istina rasvetljuje često jalovost i sujetu ambicija i pretenzije pojedinaca i grupa, pošto izvlači na čistinu onu legiju parazita društva i naroda koji vrište: „Ko je protiv mene, taj je protiv Kralja, ko protiv Kralja, taj je protiv Boga!“,¹ (ili i „protiv naroda, sina Božjega“) nailazi sociologija na otpor i mržnju sviju tih prikrivača istine u društvenom životu; nju gone danas parazitski i hipokritni režimi (naročito pod obrazinom nacionalizma, odnosno šovinizma ili demokratije i slobode...) kao što je crkva gonila one, koji su učili istinu o vasijskom poretku.

No istina prodi, nauka napreduje... i kad bude sociologija izvojštila svoje suvereno pravo proučavanja društvenog života, moraće i politika postati realnijom: izdvojiće se pitanja čiste ideologije (a razlike će u ideologijama ljudi biti već zbog različitosti njihovih temperamenata) od pitanja interesa.

Interesi se mogu racionalno organizirati, pri čemu će paraziti (oni profesionalni politikanti i povorka drekavaca i špekulanata u njihovom društvu) morati nestati. Borba protiv sociologije to je borba, svesnih ili nesvesnih, parazita za svoj laki i unosni život u današnjoj iluzionističkoj politici interesa.

* * *

Neka mi dozvoli g. Pero Slepčević da navedem nekoliko stavova iz njegovog Slova o parastosu našem drugu Vladimiru Gaćinoviću. Ti stavovi obrazlažu, lepše no što bih ja umeo, zašto je naročito nama Srbima potrebna sociologija, i zašto je ona u nas gore dočekana no u drugom svetu: „Ali ima u našoj krvi jedan otrovan bakterij koji se predaje s kolena na koleno. Ima osim sada opisane bele strasti jedna crna strast, u kojoj se genije naše rase salama kao pravi manijak.“

Ta je strast, da je odmah kažem, netrpeljivost. Ja ne znam ukoliko je ona plod slovenske krvi, ukoliko li je zaraza Orijeanta. Ali stoji fakat, dok su drugi narodi netolerantni u pitanjima religije, da je srpski narod jedan od najtolerantnijih u tome pogledu, a jedan od najnetolerantnijih u pitanjima društveno-političkim. To je upravo neverovatno kako taj razorni bakterij ama savršeno jednako deluje danas u našoj krvi kao što je delovao u krvi podanika Uroša II.

1 Po onoj Boalovoj: „Qui méprise Cotin n'estime point son roi, Et n'a, selon Cotin, ni Dieu, ni foi, ni loi!“

U Njegošu... zvoni tužna kantilena:

Bog se dragi na Srbe ražljuti
Za njihova smrtna sagrađenja!
Naši cari zakon pogaziše
Počeše se krvnički goniti,
Jedan drugom vadit' oči žive...
Sedmoglava izide aždaja
I satrije Srpstvo svekoliko...

Gledajte, ako su se naši carevi tako gonili od uvek pa do danas, zar to beše samo ograničeno na njih? Zar to ne beše kletva cele naše vlastele i knezova, širom cele naše zemlje, i uvek, uvek sve do danas, i u ovo me veku u istoj meri kao pre, od Karadžorđeve odsečene glave do jučerašnjih revolvera i sudanija. Naš narod tako krotak i blagorodan, imao je od uvek tako nesložne knezove: knezove seoske i varoške, knezove političke i knjiške, ukratko sve one koji vode javnu reč. I danas, u času najstrašnije tragedije, gde „propadaju carstva, svet vaskolik' cvili“, ovo nas bednih izgnanika nije složila beda, nego smo violentni kao pre. Nikad se slobodna reč, samo ako je nepoćudna, nije žigosala tako besno kao danas! Kod nas, evo desetak godina, a danas više nego ikad, ko uvek ne misli kao mi, kao većina, zove se nevaljalcem, čovekom zadnjih namera, i diže se graja: trijebimo gubu iz torine!“

Sociologija nas osposobljava da objektivno opažamo pojave društvenog života i shvatamo veze među njima. Kada dospemo do objektivnog shvatanja društvenih odnosa, umanjuje se krug i stepen mogućih zablude i samoobmana. Ali da možemo da dođemo do tog stanja, neophodna je trpeljivost, tolerantnost prema onima koji traže istinu, odn. propovedaju ono što su na tom putu našli i kada nam je to lično ili grupno nepoćudno. Jednom kad prodre spoznanje potrebe sociologije i priznanje njezinog bezuslovnog prava traženja istine, onda će u samom društvenom životu porasti trpeljivost među grupama i prema „javnim radenicima“, dakle i van okvira nauke sociologije. Kratko: sociologija pretpostavlja izvestan minimum tolerancije javnosti, ali ga i sa svoje strane može stalno da uvećava.

Tolerancija u raspravljanju pitanja političkih, ekonomskih i socijalnih od naročitog je značaja za t. zv. dinamične narode, koji raste brojem, ali i menjaju potrebe, teže za izmenom svog načina života, za postizavanjem više sigurnosti i udobnosti u radu, u zdravstvenom pogledu, u međunarodnim odnosima itd. Stacionarni narodi kada su netolerantni prema novim idejama, ne ugrožavaju egzistenciju celine, nego samo pritiskuju pojedince, koji ne misle, odn. ne govore kako to zahtevaju „merodavni“ i vlasgođrsci. Ali u dinamićnim sredinama proganjanje onih koji drukćije misle no arivirani, no svagdanji vlastođrsci (koji su, dakako, uvek zadovoljni situacijama u kojima oni vladaju ili vode i zato se protive reformama

i novotarijama) jeste najveća opasnost po budućnost celine. Dinamični narodi moraju permanentno vršiti reforme na svima područjima društvenog života, jer samo time će proširivati prostor (socijalni) za narod koji raste brojem i potrebama (ili „kulturom“ sa objektivnog gledišta). A kako su moguće permanentne reforme ako se ne trpi diskusija o postojećem stanju, ako se ne dozvoljava da dođu do idejnog izražaja sva ona nastojavanja i sve one snage koje traže nove oblike, nove ustanove, novi poredak, pošto su stari postali preuski ili ukočeni? Kad se svaka nova ideja, svako drukčije no vladajuće shvatanje, svaka težnja za izmenom, dočekuju drekom neprijateljstva, siktanjem mržnje i krutošću progona, onda se tom netrpeljivošću otežava, ako ne i onemogućuje, potpuno svako blagovremeno menjanje i celishodno (sa gledišta održanja pomerenih snaga celine) prilagođavanje spoljašnje organizacije unutarnoj stvarnosti u skupini, u društvu, narodu, državi, svetu. Netolerancija isključuje saradnju i sprema borbu, otežava evoluciju i pospešava revoluciju, neracionalni prelom i proboj snaga na jednom ili drugom socijalnom području. Ko ne trpi diskusiju ideja, izaziva borbu materijalnih snaga i u svakom slučaju sprečava miran napredak, tj. uravnotežavanje snaga u poretku.



Zora Petrović – *San*, olovka i akvarel na papiru, bez signature.

.....

POGLEDI

.....

Ilija Marković
aforističar, Novi Sad

AFORIZAM KAO POSLEDNJI BEDEM ODBRANE (9)

Najbolji vicevi nisu smešni

Srbija je bila velika tajna dok tajna policija nije uzela stvar u svoje ruke. Otkad je slobodarski duh srpskog naroda u boci, pandur je pampur. Ivica zna u kome je vic. U Tome je štos. Listing mobilnih. Prema tome, da je Van Gog doživeo teror mobilnih, odsekao bi i drugo uvo.

Isto to, samo malo drukčije: vic je u tome što je crta minus; što se linija izvlači; što je minus do minusa – linija vodilja; što je minus plus minus – znak jednakosti; što se poslednje smeju hijene; što nam se isto hvata – isti su neuhvatljivi; što se drugi vraćaju kao bumerang prvih. Naravno, da ne slušaju druge, ne bi bili prvi. Stoga ne čudi što vas prisluškujaju samo oni koji znaju šta mislite o njima. Od slušnog aparata kvalitetniji je prislušni. Od prislušnog gori je samo poslušni.

Otkad su vam zapušili usta, bolje ih čujete. Da ste slušali kako trava raste, čuli biste kako korov buja, kako trska misli. Čuli biste topot konja Apokalipse. Ko to kaže Srbija je mala – ne laže. Na trusnoj zemlji kolovođe će igrati truse dok se prašina ne digne do očiju – i slegne. Srbija mora biti velika. U postojećem ne mogu da stanu svi problemi. Tekući se ulivaju u mrtvo more.

Dok su vam usta puna demokratije, slušaoci gutaju knedle. A ko guta knedle – ima tvrdu stolicu. Kad je rešenje iz nužde, obrazloženje ne miriše na dobro. Ko uđe u politiku za koju nije, izmetne se u ono što je. Oksimoron. On, prvo lice jednine, mi – treće množine. Prema tome, dok je priplodnih grla, neće manjkati izduvnih glasova. Da glas zdravog razuma nije ulazio u sitna crevca, ne bi tražio izlaz na drugoj strani, niti bi imao svojstva otpadnika. Da podrepaši ne vide izlaz u smradu, ne bi se živi zid oglašavao zvučnim grafitom. Makar grafit bio poslednji bedem odbrane u poslednjem krvnom sudu – aforizam je grafit u zidu kapilara.

Činjenice nisu tvrdoglave, već oni koji ih ne poštuju. Dakako, ko nema jače dokaze, služi se činjenicama. Ako je sumnja osnovana, činjenice su suvišne. U borbi za golu istinu i golu vlast nema nevinih. Ko sluša

na pola uva, čuje samo pola istine. Gde istina ne pali, televizor se ne gasi. Što su dum-dum meci u dvocevkama, to su reči-reči u katodnim cevima. Na velikoj sceni. Buba u uhu je predstava koju policija ima o vama, koju prvi ministar ima o drugom. Vlada je u pravu sto pod sto: sto po sto dana – sto godina samoće. Ne bira sredstva da dođu do cilja, već – protivnike. U svakom slučaju, ne bira sredstva, već cilj – da dođe do sredstva. Dok prvi okreće nulu da bolje čuje, ne zna koga prisluškuje, ko ga prisluškuje. Sudeći po svemu (sve u svemu – ništa u ničemu), buba u uhu je napredna bubica, u ušnoj školjki – biser. Da li se krupna riba peca na bubicu ili crva sumnje (od crva sumnje nikad leptir), pokazaće vreme. Vraćamo se u devetu deceniju. Osmu je na vidiku.

Nema više prisluškivanja bez naloga za isplatu. Ako je neko prekorao ovlašćenja, to je uradio zbog ležećeg policajca. Svi će biti kažnjeni prema zaslugama. Ko je na repu događaja, neće se iščupati.

Istraga je u toku. Za počinocima tragaju naručioi.



Zora Petrović – *Žena pere*, olovka i akvarel na platnu, bez signature.

POLEMIKE

POLEMIKE O MIRKU KOSIĆU U POLITICI

Nakon višedecenijskog ignorisanja i zaborava Mirka Kosića, u prvoj deceniji XXI veka javlja se pojačano interesovanje za njegovo delo. Tome je naročito doprinelo preštampavanje Kosićevih dela Savremena opšta sociologija (1934) u Sociološkom žurnalu (br. 5/jesen 2007), Pangermanizam (1912) i Moderna Germanija (1912) u izdanju Istorijskog Arhiva Kikinde, 2012. Ubrzo su se ova zaboravljena dela našla u središtu stručnih rasprava i diskusija. U tom kontekstu, na sastanku Predsedništva Srpskog sociološkog društva 14. novembra 2011. godine u Novom Sadu pokrenuta je inicijativa da se uvede nagrada za knjigu godine iz oblasti sociologije. Više članova Predsedništva je spontano predložilo da ta nagrada treba da nosi ime Mirka Kosića. Tri meseca kasnije, 18. februara 2012. godine, Predsedništvo SSD je razmatralo Nacrt pravilnika o ustanovljenju nagrade „Mirko Kosić“ i usvojilo ga kao svoj predlog Skupštini. Na istoj sednici zakazana je sednica Skupštine SSD za 18. mart 2012. godine, na kojoj je trebalo da se razmatra i usvoji predloženi Pravilnik. Međutim, početkom marta, pismom Vladimira Vuletića članovima SSD, otpočela je polemika unutar SSD. Vuletić je istakao da prilikom usvajanja predloga da se nagrada nazove po Mirku Kosiću „nismo vodili dovoljno računa o svim relevantnim činjenicama vezanim za lik i delo ovog uglednog sociologa“. On je, pre svega, imao u vidu činjenicu da je Kosić bio viceguverner Srpske narodne banke i „saradnik fašističkih okupatora 1941–1944. godine“. Iz tih razloga on je zamolio Predsedništvo da „našu odluku o imenu nagrade za najbolju knjigu suspenduje i da se dogovorimo o drugom nazivu nagrade“.

Ubrzo se ova polemika iz SSD prenela na stranice lista Politika. Naime, sociolog Todor Kuljić je 6. marta 2012. godine u Politici objavio tekst „Rizična nagrada“, u kojem je oštro napao Mirka Kosića kao „nedićevca“, „kvislinga“ i „dražinovca“, te da bi nagrada sa njegovim imenom predstavljala „rizični simbol srpskog patriotizma“ i „normalizaciju kvislinštva“ u Srbiji. Na ovaj Kuljićev tekst reagovao je istoričar Jovan Pejin, koji je uzeo u odbranu Mirka Kosića, njegovo delo i javno delovanje. U ovu polemiku na stranicama Politike uključili su se i Borislav Milić, Mile Milin i Jovica Trkulja. O polemici je objavljena informacija na sajtu Srpskog sociološkog društva, 10. marta 2012, sa

ciljem da se što detaljnije obaveste članovi Skupštine SSD, kao tela koje pažljivo treba da odmeri sve argumente i donese konačnu odluku o imenu nagrade.

Najzad, na sednici skupštine Srpskog sociološkog društva, 18. marta 2012, otvorena je rasprava u okviru tačke dnevnog reda „Ustanovljenje nagrade SSD-a za najbolju knjigu iz oblasti sociologije, usvajanje pravilnika i izbor članova Žirija za dodeljivanje nagrade“. Većina članova skupštine SSD iznela je argumente protiv ideje da nagrada bude nazvana po Kosiću. Razlog za neslaganje jeste to što je ovaj naučnik u Drugom svetskom ratu bio u službi kvislinškog režima Milana Nedića kao zamenik guvernera Srpske narodne banke. Pored toga, oni su istakli da Kosić po svom opusu ne spada u „prvu postavu“ srpskih sociologa. Izrečene su i sumnje u to da je on prvi pomenuo ovu društvenu nauku u domaćoj publicistici – pojedinci su tvrdili da je to pre njega učinio Valtazar Bogišić (1834–1908). Na kraju, skupština SSD je donela odluku da najbolja knjiga iz oblasti sociologije objavljena u Srbiji u toku jedne godine bude ovenčana nagradom „Vojin Milić“.

Ovde objavljujemo polemiku koja je marta 2012. godine vođena u Politici povodom predloga da godišnja nagrada SSD za najbolju knjigu iz oblasti sociologije nosi ime Mirka Kosića.

RIZIČNA NAGRADA

Ko je bio Mirko Kosić, čije ime bi trebalo da nosi priznanje Srpskog sociološkog društva?

Predsednik Srpskog socijalističkog društva je za 18. mart zakazao redovnu skupštinu na kojoj bi trebalo da se ustanovi nagrada „Mirko Kosić“ za najbolju knjigu domaćeg autora iz oblasti sociologije i „time trajno očuva uspomenu na ličnost i delo M. Kosića“. Lepo.

Ali ko je bio Mirko Kosić? Između dva svetska rata, on jeste bio obrazovan sociolog. Premda je u saznojnom pogledu u svojim radovima izneo niz zanimljivih zapažanja, ostao je u granicama psihologizma, a vizija društvene strukture mu je bila elitistička i konzervativna. Zanimljivije je da je od 1941. do 1944. bio zamenik guvernera Srpske narodne banke i jedan od vodećih Nedićevih finansijskih stručnjaka. Umro je u Švajcarskoj kao emigrant 1956.

U emigrantskim polemikama je isticao da je za vreme okupacije mnoge spasavao i da je bio „dražinovac“. A u publikaciji „Grobari Jugoslavije“ iz 1951. izričito ističe „uzvišeni samoopregovor dva čestita i mudra čoveka: D. Ljutića i M. Nedića, i dodaje „ciganski je ružiti Nedića“. U drugom spisu „Je li 27. mart plaćen?“ iz 1950. odgovara pozitivno i B. Čubrilovića

optužuje da je podneo ostavku u Cvetkovićevoj vladi „po diktatu svoje gospođe Jevrejke“.

Ovde treba ostaviti na stranu Kosićevo viđenje sebe kao „unutrašnjeg disidenta“. Toga smo se danas dosta naslušali. Važnije je nešto drugo. I nagrade propisuju vrednosti. Ako se ustoliči ova nagrada onda se može desiti otprilike sledeće. Kada mladi sociolog prihvati ovo priznanje, red je da pomene da je ponosan na intelektualni angažman M. Kosića, dakle na kvislinšku aktivnost. A može čak biti i ubeđen da je tada biti uspravan značilo biti uz hrabrog Nedića, a ne u šumi sa kukavičkom bandom i odmetnicima. Jer sila boga ne moli, a to su dobro znali realistični Kosić i Nedić, pa nisu poklekli pred belosvetskim bastardima i Jevrejima koji su se digli protiv Novog poretka Velikog vođe nemačkog Rajha. A to što je Nedićeva i Kosićeva vizija budućnosti propala, bože moj, ko je to tada mogao slutiti.

Šta se još može desiti? Potencijalni laureant može poverovati u mantru da je ova nagrada simbol oslobođenja sociologije od marksizma i mondijalizma. I podsetiti na to da je M. Kosić patriotski intelektualac već samim tim što je pred komunistima morao u izbeglištvo. A onaj koji dodeljuje ovu nagradu može opet u prigodi slobodno reći da je ova nagrada još jedan dokaz „Zašto Srbin ne može biti komunista“. Ovo je inače bila česta tema maturalnih ispita u kvislinškoj Srbiji. Može sve to biti rečeno, ali i ne mora. Možda se Kosić može svečarski i drugačije akcentovati i saobraziti „oslobođenoj srpskoj sociologiji“?

Ako i može, treba se dobro napregnuti da se iskrivi gorepomenuti izvorni smisao angažmana M. Kosića. Još nešto, sasvim uzgred. U istoriji domaće sociologije bilo je i obrazovanih sociologa od M. Kosića koji više nisu među živima. Za većinu od njih se može reći da nisu gledali na Hitlerov novi poredak kao Kosić, nego da su u ratu bili „šumari“ i antifašisti. I kasnije su bili kritičniji prema titoizmu nego što je to bio Kosić prema Nediću. Može predlagač pomenute nagrade sve to uvažiti, ali uprkos svemu, držati da je Kosić ipak bolji simbol svladavanja bliske prošlosti domaće sociologije. Zna se koje.

Ako se sve može srediti tolerantnim muljanjem, u čemu je onda problem. Možda poneko i pomisli ipak nije srećno to što je Kosić bio nedićevac? I što nije, kao drug Tito, bio „šumar“, antifašista? Bože sačuvaj! Ne leži identitet sociologa samo u otporu režimu. Uostalom današnji konzervativci i ne mare mnogo za antifašizam. Pa šta onda smeta kod Kosića? Samo jedna sitnica. Kao uzor intelektualnog angažmana Kosić može ojačati već na sceni prisutni rizični simbol srpskog patriotizma – kvislinštvo. Normalizacija kvislinštva nije samo stvar časti konzervativaca nego i ulične političke kulture. Sa punim pravom Nacionalni stoj može sutra reći: „Ako je već Nedić normalnost, zašto ste onda nas zabranili“? Svako

slabljenje antifašizma osigurava konzervativcima prednost u borbi oko kulturne hegemonije. Ali i nasilju.

Politika, Beograd,
utorak 6. mart 2012.

Todor Kuljić, sociolog,
profesor Filozofskog fakulteta BU

MIRKO KOSIĆ SOCIOLOG I ANTITOTALITARISTA

Todor Kuljić je u svom tekstu „Rizična nagrada“ postavio pitanje: „Ko je bio Mirko Kosić?

Mirko Kosić rođen je u Kikindi 1892. godine. Osnovnu školu je završio u rodnom mestu gde je započeo pohađanje gimnazije koju je morao da napusti zbog srpske zastave na reveru prilikom proslave mađarske Martovske revolucije 1848, te je dalje školovanje nastavio u Brašovu a potom u Trstu. Ljuba Jovanović Čupa, crnorukac nalazi ga u Trstu 1912. godine. Posle upoznavanja, Mirko Kosić u leto iste godine dolazi u Beograd sa rukopisom „Pangermanizam“ koji iste jeseni štampa u Kikindi a zatim „Modernu Germaniju“. Ove studije do danas nisu izgubile na aktuelnosti! U Beogradu se sreo, između ostalih nacionalnih radnika, i sa Dragutinom Dimitrijevićem Apisom.

Školovanje nastavlja u Minhenu odakle, pre ulaska Nemačke u rat 1914., odlazi za Rusiju i preko Rumunije dolazi u Kladovo, gde je inače boravio njegov brat Slavko koji je održavao veze sa poverenicima srpskog Obaveštajnog biroa prema Banatu, da bi potom stupio u srpsku vojsku kao vojnik borac! Učestvovao je u Kolubarskoj bici, u borbama na Mačkovom kamenu gde je bio kontuzovan. Posle izlaska iz bolnice, upućen je u Niš gde je radio na propagandi o srpskim i jugoslovenskim ciljevima rata. U međuvremenu u Ugarskoj je osuđen na smrt u odsustvu zbog veleizdaje zajedno sa bratom Slavkom i ocem Mihailom Mišom.

Posle povlačenja srpske vojske i vlade preko Albanije u zimu 1915–1916. godine, prvo odlazi u Italiju a zatim u Švajcarsku gde u Cirihi završava studije. Blizak pristalicama Crne ruke ušao je u sukob sa Jovanom Tomićem, upravnikom Narodne biblioteke koji ga je prikazao srpskoj vladi u najcrnjem svetlu. Po povratku u zemlju 1920. godine nije bio izabran za predavača na Pravnom fakultetu u Beogradu iako ga je podržavao Slobodan Jovanović, nego je postavljen za predavača na novoosnovanom Pravnom fakultetu u Subotici. U međuvremenu se u Novom Sadu sukobio sa kroatijugoslovenom Vasom Stajićem i krugom oko njega zbog prezira prema „Servijancima“!

Osnovao je i pokrenuo 1920. godine prvi sociološki časopis „Društveni život“ čija su prva tri broja izašla u Kikindi. Pored profesure i sociološkog istraživačkog rada bavi se i prevodilaštvom a uključen je i u politički život. Tri godine posle dolaska Hitlera na vlast u i uz buku nacističkih ratnih bubnjeva koja je dopirala iz Nemačke, u izornoj kampanji u Dunavskoj banovini upozorio je Nemce folksdojčere, među kojima su se već pojavili nacisti, da će Nemačka izgubiti rat a da će posledice po njih biti teške! Nisu ga poslušali!

Posle agresije sila Osovine na Jugoslaviju povlači se sa političkom i vojnom elitom do nikšičkog aerodroma gde su mu se svi zgadili pri selekciji ko može a ko ne može da ode u sigurnost i vraća se u Beograd. Gestapo ga je odmah po saznanju da je u Beogradu saslušao i na tome se završilo. Po stvaranju vlade Narodnog spasa generala Nedića prihvatio se posla u Narodnoj banci kao viceguverner. Organizovao je rad banke i ekonomski život u Srbiji. Pored rečenog u Novom Bečeju je organizovao filijalu Narodne banke u kojoj nije radio ni jedan Nemaac i odakle je slat novac na slobodnu teritoriju pod kontrolom Jugoslovenske vojske u otadžbini. Istovremeno kao viceguverner Narodne banke družio se sa nemačkim privrednicima na radu u Beogradu i oficirima među kojima je bilo i njegovih prijatelja iz vremena studija i međuratnog perioda od kojih je prikupljao obaveštajne podatke koje je dalje prosleđivao prema komandi JVuO. Njegovo druženje sa Nemcima je neadekvatno opisao Živorad Šilja Mihajlović u svojim feljtonima uglavnom kao saradnika okupatora u skladu sa ideološkom interpretacijom istorije Drugog svetskog rata i građanskog rata u Jugoslaviji. Njegovi nemački prijatelji su ga upozorili da mu je Gestapo na tragu i Mirko Kosić je napustio Beograd. Odlazi za Minhen a odatle u Švajcarsku gde je objavio brošuru o prirodi Nedićevog režima 1944. Bio je protivnik totalitarnih režima jednako nacističkog, fašističkog i komunističkog, odnosno bio je i ostao antikomunista i antitotalitarista.

Dobro je uočio zavičajnu isključivost kod Srba. Kao sociolog predlagao je podelu zemlje na osnovu privredne i društvene razvijenosti, kako bio se stanovništvo koje je u prošlosti živelo pod različitim državnim i konfesionalnim sistemima i društvenim uslovima, što pre ujednačilo u socijalnom i duhovnom smislu.

Drug Todor Kuljić pokušava da okameni ideološku ocenu Mirka Kosića na osnovu lenjinističko-staljinističko-titoističkog shvatanja nauke, od čega se sociološka nauka oslobodila prelomne 1986. godine, bez analize njegovog antitotalitarizma.

Mirko Kosić je uživao i još uvek uživa veliki ugled među sociolozima u inostranstvu. Da navedemo jedan primer: Hajnc Maus u „Kratkoj istoriji sociologije“, objavljene u Nju Jorku 1962. godine koju razmatra od njenog

izrastanja kao posebne nauke u vremenu Prosvećenosti do sredine dvadesetog veka, pored Valtazara Bogišića, Jovana Cvijića, Slobodana Jovanovića pominje Mirka Kosića a od Hrvata Antuna Radića i u fusnoti Dinka Tomašića, Klementa Mihanovića i katoličkog klerikalca Jozu Tomaševića.

Drug Todor Kuljić je sa svojim lenjinističko-staljinističko-titoističkim pogledom na sociologiju i ocenom antitotalitarnih stavova Mirka Kosića je „malo“ preterao. Njegov pokušaj da ospori ustanovljenje nagrade „Mirko Kosić“ za najbolju knjigu autora iz oblasti sociologije je, na sreću, pucanj u prazno!¹

Politika, Beograd,

petak 9. mart 2012.

Jovan Pejin,

arhivski savetnik u penziji, Beograd

NAGRADA S IMENOM KOLABORACIONISTE

Najpre je Todor Kuljić kritikovao (putem ove rubrike) predlog da se ustanovi nagrada „Mirko Kosić“ za najbolju knjigu autora iz oblasti sociologije, jer je Mirko Kosić bio kvisling (viceguverner Narodne banke u vreme vladavine kvislinga Milana Nedića).

Potom je Jovan Pejić pokušao da ospori tu kritiku (Među nama“, 9. mart 2012), ne sporeći pri tom navedeni službeni odnos.

Da čovek ne veruje i da se upita: ima li i jedne zemlje (institucije i udruženja) na svetu koja bi danas veličala jednog podanika fašističke vlasti?!

Opravdavajući Kosića, Jovan Pejin navodi kako je organizaciji Mirka Kosića „slat novac na slobodnu teritoriju pod kontrolom Jugoslovenske vojske u otadžbini“.

Ako je ona vojska koje se odrekao samo savez antifašističkih snaga u Drugom svetskom ratu, na čelu sa samim Čerčilom, već i „naš rođeni kralj“ - Petar Drugi Karađorđević, pozvavši njene borce (12. septembra 1944. godine) da se priključe antifašističkim „partizanskim snagama“.

Kako stvari sada stoje, aktuelna pomama za rehabilitacijom kvislinga Milana Nedića i kolaboracioniste Draže Mihailovića koštaće nas i članstva u Evropskoj uniji, jer, koliko znam, tamo ni Nemcima ne pada nešto slično na pamet kad su u pitanju izvori nacifašisti i oni.

Politika, Beograd

sreda 14. mart 2012.

Prof. dr Mile Mirkov,

Beograd

1 Ovaj tekst autor je dostavio *Politici* 7. marta 2012. pod naslovom „Pucanj u prazno“. Tekst je objavljen u skraćenom obliku pod redakcijskim naslovom „Mirko Kosić sociolog i antitotalitarista“.

NEPRECIZNOST JEDNOG ISTORIČARA

Nije nepoznat postupak da kada se neko označi kao „nacionalni radnik“ to ponekad ima težinu proglašenja „blaženim“, sa svim počastima koje uz to idu. Pišu se opširne nepouzidane romantizirane biografije u kojima se postupci i delovanja, posebno u istorijski značajnim događajima i procesima, ili prećutkuju ili proglašavaju herojskim. Istorijski izvori se, kada postoje, vešto prikrivaju, što omogućava proizvoljnu nekritičku interpretaciju, najčešće u skladu sa aktuelnim ideološko-političkim interesima. Takav pristup nužno pretpostavlja „višak“ istorijske nepreciznosti. Kao ilustrativan primer navedenog može da posluži dopis istoričara Jovana Pejina „Mirko Kosić sociolog antitotalitarista“, objavljen u ovoj rubrici 9. marta 2012. godine.

Prvo, Kosić nije samo započeo pohađanje gimnazije u rodnom mestu, a teško je dokumentovati da je morao da je napusti zbog srpske zastave na reveru, što bi trebalo da bude dokaz nacionalne postojanosti od najmlađih dana. Zapravo, završio je vrlo uspešno tri razreda mađarske gimnazije s uobičajenom ocenom iz vladanja „dobar“ - u skladu sa propisima, i to pod pomađarenim imenom Fridjes. Dalje, školovanje nije nastavio u Brašovu, već je dve godine pohađao srpsku gimnaziju u Novom Sadu, a tek zatim odlazi u nemačku gimnaziju u Brašovu i dalje u Trst. Takođe, univerzitet-sko obrazovanje ne započinje na Kameralističkom fakultetu u Minhenu, već na Pravnom fakultetu u Strazburu, pa nastavlja u Minhenu, Ženevi i završava u Cirihi. Netačna je tvrdnja da ga je Slobodan Jovanović podržavao u nastojanjima da postane predavač na katedri beogradskog Pravnog fakulteta. Upravo suprotno, u više navrata je direktno sprečio Kosićevo postavljanje, kao nap. u slučaju izbora nastavnika za predmet Ekonomska politika 1923. godine, a pod izgovorom „da hoće mladog čoveka“. Doveden je kandidat koji je bio samo tri godine mlađi, bez iskustva i interesa za ekonomsku politiku, a još manje agrarnu. Inače, odnos Jovanovića i Kosića karakteriše dugotrajna tiha uzdržana netrpeljivost, sve do 1950. godine kada Kosić javno optužuje Jovanovića da je „prijatelj masona tj. neka vrsta počasnog „brata“ - uostalom g. Sl. Jovanović nije se nikada do kraja borio protiv zla“. („Je li 27. mart 1941. plaćen?“, 1950. str. 30).

Nepouzdan je navođenje Pejina kada je Kosić saslušan u Gestapou. On sam tvrdi da je to bilo 1942. godine, a za sadržaj saslušanja kaže da je bio „upravo komičan“. Da to nije možda posledica druženja i prijateljavanja sa, kako J. Pejin originalno formuliše, „nemačkim privrednicima na radu u Beogradu i oficirima“, što će reći gatarbajterima. Uzgred, jedan od njih je bio i nemački poslanik u Beogradu Fon Heren, za koga Kosić čak i 1951. godine ističe da je „stvarno bio gospodin čovek“. Istovremeno, zamera da je bilo izazivački držati „u Berlinu kao poslanika Jugoslavije Ivu

Andrića, čija je jedina „politička“ kvalifikacija što je „mason“. Duboka prijateljstva su obično trajna i podrazumevaju odnos poverenja i odanosti. U tom okviru možda treba tražiti istinu o navodnom slanju novca i dostavljanju obaveštajnih podataka JVuO. Međutim, ako se kao izvor koriste samo Kosićeve izjave, onda se nameće logična dilema ili je to Kosić izmislio da bi se nakon dodvorio „ravnogorcima“ i odobrovoljio ih (u čemu nije uspeo) ili su to prijatelji zajedno činili. Istina se nalazi samo u pouzdanim istorijskim izvorima, ukoliko postoje.

I za kraj pitanje: Ko je još to bežao od Gestapoa pravo u Minhen?

Politika, Beograd,
petak 16. mart 2012.

Borislav Milić,
sociolog, Beograd

O MIRKU KOSIĆU NIJE REČENO NIŠTA NOVO

Nemam nameru da vodim raspravu o Mirku Kosića sa profesorom M. Mirkovim a još manje sa B. Milićem. Napomenuću samo: profesor Mirkov se oslanja na partijsko-ideološku historiografiju o Drugom svetskom ratu koja se polako, ali sigurno istiskuje iz nauke i na njeno mesto nastupa kritika istorije, kritika i analiza odluka, dokumenata i događaja koji su usmerili Jugoslaviju ka njenom kraju od 1941–1945, 1962–1974, i konačnog razbijanja 1991–2002. godine.

O Mirku Kosiću nije rečeno ništa novo, što i pre nismo znali. Razlog zašto ne želim da polemishem sa B. Milićem leži u činjenici da je on svoje vreme putovao u Kikindu, posetio Istorijski arhiv gde je dobio feljton o Mirku Kosiću objavljen u zavičajnom listu „Komuna“ 1993. godine. Feljton je napisao Jovan Pejin. Posle toga B. Milić je posetio autora na radnom mestu u Arhivu Srbije koji ga je uputio na dosije Mirka Kosiće koji se čuva u fondu Ministarstva prosvete i na Fedora Nikića, koji je u to vreme bio živ, savremenika i jedno vreme prijatelja Mirka Kosića.

Iz njegovog teksta ne vidim ništa novo od onog što sam istražio i napisao. Vidim i jednu nepreciznost oko mađarizovanog imena Mirko. Napisao je Fridjes umesto Friđeš ili mađarski Frigyes. Toliko o preciznosti.

Sumnja u srpsku kokardu na reveru Mirka Kosića?! Morao bi malo više da zna o porodici Kosić i Kikindi 1848. godine pa da sumnja u to šta je Mirko imao na reveru.

Za školovanje i biografiju Mirka Kosića najvažniji je boravak u Trstu i Minhenu i to sam naveo. Nije se Slobodan Jovanović protivio da Mirko Kosića dođe za predavača na Pravni Fakultet u Beogradu, nego profesor Boža V. Marković koji je kasnije otišao u SAD i tamo umro. To što je

Mirko Kosić u kasnijim godinama „gundao“ protiv Slobodana Jovanovića je vezano za njegovu svađalačku prirodu i sklonost sukobima. Na to ne bih obratio posebno pažnju, pogotovu u emigraciji, u vremenu kada se gubilo jedinstvo među emigrantima zbog bezizlaza u kojem su se našli.

Mirko Kosić je dva puta saslušan u Gestapou. Prvi put avgusta 1941, kada su evidentirali njegov boravak u Beogradu i drugi put 1942. godine kojom prilikom se pravio da ne razume o čemu treba da razgovaraju i pravio se „laloški blesav“, tako da su gestapovci najverovatnije ostali u nedoumici s kim imaju posla. Sam Mirko Kosić je kasnije razgovor opisao kao smejuriju.

Nemački gastarbajteri su bili ozbiljni privrednici i bilo ih je u svim zemljama pod okupacijom ili pod uticajem Trećeg Rajha. Znali su veoma dobro šta ima u Srbiji od nafte u Banatu do retkih metala u srpskim rudnicima. Trudili su se da privreda Srbije bude u funkciji te su čak srpskom narodu poklonili zgradu u kojoj se danas nalazi Institut za ispitivanje materijala, preko puta od Beogradskog sajma; i da ne nabrajamo dalje.

Što se tiče masonerije posle bliskosti sa masonima u skladu sa njegovom naravi brzo se razišao. Kosić nije imao potrebu da se dodvorava ravnogorcima niti ih je mnogo mario u emigraciji, bez obzira što se sa nekima povremeno sretao u Švajcarskoj i prilikom boravka u Parizu.

Što se tiče Milićevog pitanja: Ko je još to bežao od Gestapoa pravo u Minhen? Pa Mirko Kosić! Kao iskusan obaveštajac znao je da ako krene put Carigrada, kuda su se kretali ravnogorci, bio bi uhapšen na beogradskoj železničkoj stanici ili na nemačko-bugarskoj demarkacionoj liniji.

Na kraju da podvučem – nemam nameru da polemišem sa B. Milićem samo bih dodao radi objektivne slike o Mirku Kosiću. Za vreme izborne kampanje 1935. godine u Dunavskoj Banovini, Kosić je upozorio folksdojčere da će Nemačka izgubiti rat i da paze šta rade. To je rekao u trenutku kada je Hitler rušio odredbe Versajskog mirovnog ugovora, javno obnavljao vojnu moć Nemačke i izazvao pronacističko raspoloženje među folksdojčerima. Folksdojčeri ga nisu poslušali.

Politika, Beograd,
sreda 21. mart 2012.

Jovan Pejin,
arhivski savetnik, Beograd

POZIV NA DIJALOG O KOSIĆU

Prof. dr Todor Kulić je svojim stavom protiv nagrade „Mirko Kosić“ Srpskog sociološkog društva postavio pitanje: Ko je bio Mirko Kosić? i otvorio polemiku na stranicama *Politike*, u koju su se uključili J. Pejin,

M. Mirkov, B. Milić. Umesto polemike u novinama, umesto rigidne dogmatske isključivosti, neargumentovane uzurpacije prava na jedino ispravno gledište, čiji je cilj osporavanje i dovođenje u pitanje drugačijeg stava, umesto olakog etiketiranja - pozivam sociologe, istoričare, pravnike i dr. javne poslenike da se uključe u dijalog o ličnosti i delu Mirka Kosića.

Nesporno je sledeće: Mirko Kosić je rođen 27. marta 1892. godine u Kikindi gde je završio osnovnu školu. Gimnaziju je učio u Velikoj Kikindi, Novom Sadu, Brašovu i Trstu. Studirao je nacionalnu ekonomiju, statistiku i sociologiju u Strazburu, Minhenu, Ženevi i Cirihi kod čuvenih profesora Knapa, Zimela, Cana, Brentana i Grosmana i L. fon Vizea. U Cirihi je 1917. godine promovisan za doktora ekonomsko-političkih nauka. Pred Prvi svetski rat je bio aktivan u srpskom omladinskom nacionalnom pokretu u Austro-Ugarskoj, a za vreme rata od 1914–1915. godine služio je kao dobrovoljac u srpskoj vojsci, u odeljenju za spoljnu propagandu. Posle rata, 1920. godine, izabran je za docenta političke ekonomije na Pravnom fakultetu u Subotici, 1922. za vanrednog profesora statistike, privredne i socijalne politike u Ljubljani, a 1925. izabran je za redovnog profesora u Subotici. Predavao je sociologiju i privrednu istoriju na Kolarčevom univerzitetu u Beogradu, ali nije postao profesor na nekom od beogradskih fakulteta. Radio je kao generalni sekretar Industrijske i trgovačke komore u Novom Sadu i bio zamenik ministra za trgovinu i industriju (1926–1927). Za vreme Drugog svetskog rata bio je zamenik guvernera Srpske narodne banke i jedan od vodećih Nedićevih finansijskih stručnjaka.

Nesporno je, takođe, da je Kosić naš najznačajniji sociolog između dva svetska rata. Prvi je celovito obrazložio najvažnija epistemološka pitanja sociološkog metoda, oslanjajući se na Maksa Vebera a potom i na osnovna načela Dirkemovog pozitivističkog metoda. Pisac je prvog udžbenika sociologije u Srbiji (*Uvod u opštu sociologiju*, 1934) i osnivač prvog sociološkog časopisa „Društveni život“. Poznata su njegova dela: *Pangermanizam* (1912), *Moderna Germanija* (1912), *O Slovencima*, (1915), *Die Südslavenfrage*, Zürich, 1918. *Osnovi ekonomske politike*, knj. I, (192), *Previranja u svetskoj privredi (Kriza kapitalizma)*, (1931), *Boljševizam, fašizam i nacionalsocijalizam*, (1933), *Hrvatsko pitanje i nacionalno jedinstvo*, (1937), *Na istorijskoj raskrsnici*, (1943). Objavio je veliki broj članaka i priloga u jugoslovenskim i nemačkim časopisima i listovima.

Kosić je bio srećne naučne, ali nesrećne političke zvezde. Zbog saradnje sa okupacionim režimom, morao je da zauvek napusti Srbiju. Posle Drugog svetskog rata živeo je u emigraciji u Švajcarskoj. Umro je u Luganu 1956. godine.

O Mirku M. Kosiću i njegovom delu, nažalost, malo se zna. O njemu se kod nas vode ideološki sporovi o njegovoj ulozi u periodu 1941–1944. godine. I dalje ga optužuju da je „srpski Kvisling“, „Nedićev viceguverner“,

„srpski nacionalista“, umesto da se njegovo naučno delo proučava i studira. I to je izvor nesporazuma i diskvalifikacija.

Pri tome se previđa da je on bio veoma cenjen u međunarodnim sociološkim krugovima. Jozef Racek u zborniku o Gurviču (1945), smatrao je Kosića najznačajnijim jugoslovenskim sociologom, a njegovu knjigu *Uvod u sociologiju* (1934) ocenio kao izvanrednu, ravnu bilo kojem srodnom radu napisanom na engleskom jeziku. Posle njegove smrti 1956. *Soziale Welt* je objavio nekrolog koji je napisao L. fon Vize, a u narednom broju objavljen je njegov prilog „Zür europäischen Neuordnung“.

Osamdesetih godina XX veka pojavili su se u Srbiji pozitivni osvrti na pojedina dela Mirka Kosića iz pera istaknutih naučnika: Radomira Lukića, Vojina Milića, Milovana Mitrovića, Lazara Pejića i dr.

Imajući to u vidu Narodna biblioteka u Kikindi i Srpsko sociološko društvo organizuju naučni skup „Mirko M. Kosić – ličnost i delo“, koji će se održati 16–17.10.2012. sa ciljem da na sistematski i multidisciplinarn način osvetli ličnost i delo Mirka Kosića. Pozvani su istaknuti stručnjaci iz oblasti kojima se Kosić bavio (među njima su i svi polemičari u *Politici*, sem M. Mirkova).

Oni su pozvani na stručnu raspravu o Mirku Kosiću, na dijalog koji se ne vodi preko nišana i mušice sa rukom na obaraču. Ne antidijalog (koji su demonstrirali učesnici polemike o Kosiću u *Politici*) kao ratni rekvizit gde se traži i napada najslabija strana oponenta i na njoj zasniva snaga i prednost vlastite pozicije. Naprotiv, reč je o akademskoj raspravi, dijalogu koji umesto ratovanja idejama nudi argumentovano, nepristrasno i objektivno razumevanje svakoj od njih, umesto zastranjivanja i krajnosti susretanje različitosti, a umesto mržnje i nipodaštavanja – smirenu reč i uvažavanje svakog savesno saopštenog mišljenja. Voditi takav dijalog znači graditi mostove, povezivati suprotne obale.

Rezultat ovakvog dijaloga biće zbornik radova o Mirku Kosiću, koji bi najzad skinuo veo zaborava sa Mirka Kosića i olakih diskvalifikacija njegovog dela. Organizatori skupa se nadaju da će se polemičari iz *Politike* odazvati pozivu i sučeliti svoje stavove u akademskoj raspravi na naučnom skupu.

Hic Rhodos, hic salta!, gospodo sociolozi, istoričari i pravnici.²

Politika, Beograd,

petak 30. mart 2012.

Jovica Trkulja,

predsednik Organizacionog odbora

naučnog skupa

„Mirko M. Kosić – ličnost i delo“

2 Ovaj tekst autor je dostavio redakciji *Politike* 19. marta 2012. godine. Objavljen je nakon nekoliko urgencija u skraćenom obliku tek 30. marta 2012. godine.

**SOCIOLOŠKO DRUŠTVO ODUSTALO
OD NAGRADE „MIRKO KOSIĆ“
*Priznanje će nositi ime Vojina Milića***

Najbolja knjiga iz oblasti sociologije koja u toku godine bude objavljena u Srbiji biće ovenčana nagradom „Vojin Milić“, odlučeno je na sednici Srpskog sociološkog društva (OSD), esnafskog udruženja koje je ustanovilo ovo priznanje. U žiriju za odabir laureata biće Miodrag Ranković, Božo Milošević i Dragoljub Đorđević.

Prvobitni predlog da priznanje ponese ime Mirka Kosića (1892–1956), koji je većinom glasova članova Društva odbačena „u korist“ Vojina Milića (1922–1996), izazvao je prethodnih sedmica rasprave u stručnim krugovima.

Deo akademske zajednice protestovao je protiv ideja da nagrada bude nazvana po Kosiću, za kojeg se smatra da je prvi u našoj publicistici pre tačno sto godina upotrebio reč „sociologija“.

Razlog za neslaganje jeste to što je ovaj naučnik u Drugom svetskom ratu bio u službi kvislinškog režima Milana Nedića kao zamenik guvernera Srpske narodne banke. Ta informacija postoji i u Kosićevoj biografiji istaknutoj na sajtu SSD-a, gde se navodi da je „1941. do 1944. bio zamenik guvernera Srpske narodne banke i jedan od vodećih finansijskih stručnjaka Nedićeve vlade“ kao i da je „posle Drugog svetskog rata, kao politički emigrant, živio u Švajcarskoj“.

Na istom sajtu ističe se da je Kosić bio i prvi školovani sociolog u Srbiji, da je studirao pravo, ekonomiju političke nauke i sociologiju u Strazburu, Minhenu, Ženevi i Cirihu, kao i da se između dva svetska rata bavio univerzitetskim radom. U istom periodu bio je i pomoćnik ministra za trgovinu i industriju i član Radikalne stranke.

Navodi se i da je 1914. i 1915. služio kao dobrovoljac u srpskoj vojsci, u odeljenju za spoljnu propagandu, zbog čega ga je ugarski vojni sud u odsustvu osudio na smrt.

I dok su neke od ovih činjenica koristili i zagovornici ideja da se nagrada nazove po Kosiću, „druga strana“ imala je još neke primedbe, pre svega da ovaj autor po svom opisu ne spada u „prvu postavu“ srpskih sociologa.

Bilo je i sumnji u to da je on prvi spomenuo ovu društvenu nauku u domaćoj publicistici – pojedini su tvrdili da je to pre njega učinjeno Val-tazar Bogišić (1834–1908).

Vojin Milić, po kojem je posle svega nazvano priznanje, prema navodima sa istog sajta, bio je jedan od tvoraca programa studija sociologije na beogradskom Filozofskom fakultetu, na kojem je bio profesor. Predavanja je držao i po Evropi, objavljivao je i članke u inostranim naučnim

časopisima, učestvovao je u radu socioloških udruženja, a 1965. je dobio Oktobarsku nagradu Beograda. Od „nenaučnih“ biografskih stavki, ističe se da je bio učesnik Narodnooslobodilačkog rata i da je potom bio u JNA do 1954. godine.

Politika, Beograd,
četvrtak 22. mart 2012.

Dimitrije Bukvić,
novinar, Beograd



Zora Petrović – Slikarka i model, olovka na papiru, bez signature.



Zora Petrović – *Motiv iz Beograda*, ulje na platnu, 1923.

SEĆANJA

Fedor Ničić
profesor i publicista

DR M. KOSIĆ (1892–1956)*

Ova moja uska povezanost sa Dr. M. Kosićem, ima svoju istoriju od 1912–1913. M. M. Kosić je već kao student u Minhenu i pisac „Moderne Germanije“, koju je prof. Dr. Jovan Skerlić, vrlo povoljno ocenio u svome prikazu u „Srpskom Književnom Glasniku“, došao bio u Sremske Karlovce, da u Mitropolitskom arhivu pregleda i prouči građu za jednu svoju studiju. Za vreme toga svoga bavljenja u Sremskim Karlovcima, M. M. Kosić je održavao uglavnom veze sa direktorom R. Vrhovcem, Dr. N. Radojčićem i Dr. M. Kostićem. Preko prof. N. Radojčića i M. Kostića i ja sam kao učenik VII razreda gimnazije se upoznao sa M. M. Kosićem i za vreme njegovog bavljenja u Sremskim Karlovcima, često puta sam se sa njime sastajao, jer su me tada interesovale mnoge stvari i problemi iz njegove knjige „Moderne Germanije“ i njegovih spisa u „Letopisu Matice Srpske“, i uopšte, problematika sociologije, ekonomije i socialne politike. I baš u to vreme, Balkanskih ratova 1912–1913, njegov sociološki izgrađen članak: Glose kulturi Jugoslavije, koji je u leto 1913. izašao u našim Sremskim Karlovcima u „Brankovu Kolu“, bio je zapažen i lepo primljen od nas mladih, gimnazista, koji smo već tada pod uticajem spoljno-političkih događaja, aneksione krize 1908 i Balkanskih Ratova 1912–1913, bili svi zaneseni i prožeti jugoslovenstvom (isto i člancima Dim. Mitrinovića, poznatog omladinskog vođe u Beogradskom časopisu „Delu“ 1912–1913.) Te naše veze produžili smo i nastavili, naročito posle rata u Beogradu, kada smo zajedno izdavali i uređivali 1920–1921. naš prvi sociološki časopis „Društveni Život“, on kao urednik i izdavač, a ja kao sekretar uredništva, koji se najviše starao o saradnicima u časopisu. A isto tako Dr. M. Kosić je bio sa mnom, pored Đ. Tasića, vrlo aktivan i kod pokušaja osnivanja našeg prvog „Sociološkog Društva“ u Beogradu.

U vreme ove svoje aktivnosti on je 1923. izdao i svoja vrlo interesantna: Uputstva za Sociografska proučavanja sela. A od većih njegovih radova iz ovoga razdoblja (1920–1929.) je njegova: Osnovi ekonomske politike I. Agrarna Politika, Beograd, 1925.

U naučnom radu M. M. Kosić ispoljavao je dva velika pozitivna: veliku naučnu erudiciju i veliku sposobnost, bili su mu svojstveni i oni su mnogo naučno obećavali i veliku nadu ulivali. Ali je pored ovih pozitivnih osobina imao i velike negative, jer je po prirodi bio mnogo sujetan, suviše pretenciozan i ličan. U toj

* Fedor Nikić, Mirko M. Kosić (1895–1956), u: *Radovi* (1919–1929), Beograd, 1981.

svojoj pretencioznosti i sujetnosti, nikada nije mogao, da se pomiri da on u staroj predratnoj Jugoslaviji, nije postao ban Dunavske Banovine i da zauzme ministarski položaj, za kojima je uvek čeznuo. I da u tome nije mogao da uspe, mnogo je duševno patio i stalna mu je žalba bila. Zbog tih svojih negativnih osobina, dolazio je dosta često u teške sukobe i sa drugovima na fakultetu u Subotici i u Ljubljani, a i kao glavni sekretar u Trgovačkoj Komori u N. Sadu. Pa je tako u toj njegovoj nervozi i asocijalnoj prirodi „nezadovoljan i razočaran“ lutao od N. Sada i Beograda do Beča i Minhena, i natrag u Beograd. I sasvim prirodno, da sam i ja zbog te i takve njegove teške prirode, dolazio sa njime često do međusobnog objašnjavanja i sukobljavanja, dok se najzad nismo i konačno razišli, da se više nikada, sve dok je posle živeo u Beogradu nismo mogli nikako naći na nekom zajedničkom — ni naučnom, ni bilo kakvom drugom poslu i radu. Jer sa ljudima takvih negativnih osobina, i pored moje urođene „trpeljivosti“, ne mogu dugo da saradujem, ni u javnom životu, ni na naučnom poslu. To je ustvari bio i glavni razlog, da sam nasuprot Novosađanima, načelno bio protiv toga, da se M. Kosić u jesen 1929. kandiduje za Predsednika Matice Srpske, na mesto Radivoja Vrhovca.

A isto u vezi M. M. Kosića i postanka časopisa „Društveni Život“, moram ovde nešto više objasniti i izneti. Naime, sukob M. M. Kosića sa Srpskom vladom i njegovo vezivanje za Crnogorsku vladu i emigraciju u Švajcarskoj, za vreme Prvog svetskog rata, otežao je posle rata njegov izbor na Univerzitetu u Beogradu. Pa je tada profesor Sl. Jovanović uz velike napore naše, Đ. Tasića i moje, jedva uspeo, da on bude izabran za docenta Pravnog fakulteta u Subotici. Nekako u to vreme, zajednički, uz saradnju Dr. Đ. Tasića, M. M. Kosić i ja pokrenuli smo u Beogradu, socijalno-naučni časopis „Društveni Život“. Ali i to, kao organ našeg budućeg „Sociološkog Društva“, koje se imalo u to vreme osnovati u Beogradu, i na čijem sam osnivanju, sticajem okolnosti, ja najviše radio i od samog početka ga stalno i zagovarao. Pa sam zato kao sekretar redakcije časopisa, na organizaciji i prikupljanju saradnika, i na njegovom rasturanju, i uložio veliki napor, uveren da će uskoro biti u Beogradu osnovano i samo „Sociološko Društvo“. U pogledu samog finansiranja časopisa Dr. M. Kosić je to preuzeo na sebe, a Đ. Tasić i ja imali smo opet, da organizujemo saradnike i rasturivanje časopisa u Beogradu i u zemlji. Njihovim izborom, i Dr. Đ. Tasića i dr. M. Kosića za docente na Pravnom fakultetu u Subotici, sav taj posao i oko saradnika, koji je u najvećem broju bio u Beogradu, a isto i oko rasturivanja časopisa, pao je sada na mene. „Društveni Život“ kao časopis „ideološki nije zastupao isključivo ni jedan pravac“, pa smo odgovornost za svaki rad ostavljali piscu. Predviđeno je, da časopis izlazi tromesečno na 6–10 štamp. tabaka, ali se unapred, usled tehničkih teškoća u štampariji J. Radaka u V. Kikindi, i predviđalo, da nije sigurno sa određenom periodičnom tačnošću izlaženja. I doista, već III knj., zbog velikih tehničkih teškoća jedva je i izašla iz štamparije J. Radaka u V. Kikindi. Pa je zato Dr. M. Kosić bio primoran, da traži drugu štampariju i to u Beogradu. I kako sam ja u vezi pripreme izdavanja serije Biblioteke našeg budućeg „Sociološkog Društva“ bio već u vrlo dobrim odnosima sa vlasnikom Izdavačke Knjižare „Napredak“ A.X. Švarcem, zato sam ubrzo i mogao sa ovlašćenjem Dr. M. Kosića, sačiniti ugovor sa njim, da nam on izda IV knj. našeg „Društvenog Života“. Tako je na sreću, na osnovu ovoga ugovora u izdanju

knjižare „Napredak“ u Beogradu, trebala na vreme, da izađe IV knj. „Društvenog Života“, – pa je i izašla. Što se tiče saradnika i samog sadržaja časopisa „Društveni Život“, mi ovde ne možemo ulaziti opširnije, nego ćemo sada samo dati u najkraće, ostavljajući našim naučnim radnicima, da oni pun sadržaj sve od I do IV knj., kad budu hteli, celinski savesno prouče. Pa zato u vezi saradnika i sadržaja našeg časopisa donosimo samo ovoliko. Za saradnike „Društvenog Života“, u glavnom najviše smo se brinuli i starali, Dr. Đ. Tasić i ja i ubrzo uspeli, da prikupimo veliki broj uglednih saradnika među našim profesorima Univerziteta i poznatih naučnih i javnih radnika. I tako su u „Društvenom Životu“ bili i objavljeni, studije i članci prof. Sl. Jovanovića, Ž. M. Perića, Dr. T. Živanovića, Dr. N. Radojčića, Radivoja Vrhovca i drugih naših i stranih pisaca iz sociologije, socijalnih i ekonomskih nauka. A sem njih i Đ. Tasića sa studijama – u II knj.: Sindikalizam i štrajk činovnika, u III knj.: Socijalizam i država a u IV knj.: Odgovornost države, M. M. Kosića sa studijama – u I knj.: Sociografija, a u III knj. Socijalizacija. A ja sam u II knj. objavio studiju: Racionalizam i sociologizam u pravu, a u II i IV knj. dao mnoge prikaze i ocene, pregled revija i beleške, ponajviše iz sociologije, od uglednih i stranih i naših pisaca. Za II i III knj. preuzeli su obavezu da napišu – Ž. Jovanović: Sovjetska Država, a Tih. Ostojić, opet: Prilog o ulozi naših manastira u prošlosti.

U vezi ovih članaka i studija, koje su objavljeni u časopisu: „Društveni Život“, moramo napomenuti, da je sem onih u kojima su data istorijska i teorijska izlaganja iz sociologije i raznih socijalnih nauka, bilo dosta i takvih u kojima su i naša savremena kulturno-prosvetna, socijalna i privredna pitanja stručno i objektivno proučavana i za njih i za njihova rešenja, koja su u to vreme u našoj javnosti tražena, davana i određena mišljenja i odgovarajući predlozi. Tako na primer o našoj agrarnoj reformi, socijalizaciji, prosvetnoj politici i mnogim drugim našim tada aktuelnim pitanjima.

Posle izlaska IV knj. „Društvenog Života“, mi više nismo dalje hteli, da nastavljamo sa njegovim izlaženjem, pa smo prestali. Jer posle našeg neuspeha, da 1920–1921. osnujemo u Beogradu naše „Sociološko Društvo“, smatrali smo što je i sasvim prirodno bilo, da više nema ni razloga ni opravdanja i za dalje izlaženje i časopisa „Društvenog Života“, koji je od samog početka, bio predodređen za organ tog našeg budućeg „Sociološkog Društva“ u Beogradu. A sem ovoga i finansijska sredstva za njega bilo je sve teže i teže dalje obezbeđivati. Pa smo tako i učinili – prestali sa izlaženjem. Ali sada, na kraju, imamo i jednu obavezu. A ta je: što se, koliko nam je poznato, komplet našeg „Društvenog Života“ nalazi samo u „Biblioteci Matice Srpske“ u N. Sadu, i u „Narodnoj Biblioteci“ u Beogradu, pa sam zato smatrao za potrebno, da u Prilogu ove naše istorijsko-memoarske studije dam i sadržaj sve četiri knjige „Društvenog Života“. Sa željom: 1) da bi naši naučni i javni radnici jasno videli, koji su sve to bili problemi, koji su nas tada u to vreme interesovali i privlačili, da ih proučavamo i donosimo u naš časopis „Društveni Život“, uvereni, da su svi oni u to vreme bili interesantni i korisni i za našu nauku i obnovu naše zemlje i 2) da bi sada našim naučnim radnicima omogućili, da ga sasvim, kako smo gore kazali, celinski savesno prouče i o njegovom radu donesu naučno svoj objektivni sud i ocenu.

Predislav Kuburović
publicista

POVODOM SMRTI SRPSKOG SOCIOLOGA* (dr Mirko Kosić, 1892–1956)

Jednog septembarskog dana 1955. godine penjao sam se uspinjačom od Lugana, ka Monte Breu, najsunčanijem vrhu švajcarskih Alpa. Sa vrha se pružao veličanstven pogled na Lugansko jezero, jezero Lago Mađore i snegom pokrivene planinske vrhove. Na vrhu, uzanom stazom kroz šumu, išao sam u susret, ponet svojim mislima, čoveku koji je u otadžbini, između dva rata, bio neobična ličnost. Tada sam prvi i poslednji put video profesora Mirka Kosića,¹ srpskog sociologa i političara. Iako prešao šezdesetu, bio je skoro bez ijedne sede kose, a na njegovom

* Predislav Kuburović, „Povodom smrti srpskog sociologa“, *Slobodna Jugoslavija*, god. II, broj 6, Minhen, decembar 1956, str. 72–76.

1 Profesor Mirko Kosić rođen je 1892. godine u Velikoj Kikindi, Banat. Pohađao je mađarsku gimnaziju u rodnom mestu, srpsku u Novom Sadu, nemačku u Kronštat, da bi najzad maturirao u Trstu. Studirao je pravne, državne i ekonomske nauke u Minhenu, Ženevi i Cirihu, gde je 1918. i doktorirao. U Prvom svetskom ratu borio se kao dobrovoljac u srpskoj vojsci i po povlačenju kroz Albaniju upućen je od srpske vlade u odeljenje za štampu u Ženevi, gde je svojim naučnim i publicističkim radom doprineo pobedi srpske stvari, oslobođenju otadžbine i osnivanju Jugoslavije. Po povratku u otadžbinu izabran je za docenta nacionalne ekonomije na novoosnovanom Pravnom fakultetu u Subotici (1920–1922), potom za vanrednog profesora statistike, privredne politike i sociologije na Univerzitetu u Ljubljani (1925–1931), i najzad za vanrednog profesora na katedri za sociologiju na Univerzitetu u Beogradu (1925–1931). Pod pritiskom diktature generala Petra Živkovića, profesor Kosić daje ostavku na državnu službu 1931. godine i odlazi u emigraciju u Innsbruck. Tri godine kasnije vratio se natrag u Beograd, gde je na Kolarčevom narodnom univerzitetu održao vrlo zapažena predavanja iz oblasti sociologije. Kao istaknuti naučni i privredni stručnjak i političar bio je 1926/27. godine zastupnik ministra za trgovinu i industriju, a u jugoslovenskom parlamentu u periodu 1935–1938. godine narodni poslanik opozicije. U ovom razdoblju održao je zapažen govor protiv profašističkog kursa u spoljnoj politici vlade dr Milana Stojadinovića, kao i protiv vladine politike prema Hrvatima. On je tada odlučno zahtevao srpsko-hrvatski sporazum na bazi Krfske deklaracije. General Simović je 27. marta 1941. godine konsultovao Kosića prilikom obrazovanja svoje vlade, nudeći mu čak i položaj ministra.

Između dva rata profesor Kosić biva kao naučni radnik i sociolog priznat u stranom naučnom svetu. Bio je član Međunarodnog instituta za sociologiju Pariz-Ženeva, dopisni član Nemačkog društva za sociologiju Berlin-Keln, Češkog sociološkog društva u Brnu i Sociološkog instituta Solvay u Brislu.

Po propasti Jugoslavije, u okupiranoj Srbiji, poveren mu je kao stručnjaku položaj guvernera Srpske narodne banke. Sa ovog položaja on je obilno pomagao vladu generala Nedića, kao i pokret generala Draže Mihailovića. Pred najezdom sovjetskih trupa ka Beogradu, napustio je oktobra 1944. godine Srbiju i emigrirao u Austriju, odakle je početkom 1945. prešao u Švajcarsku, gde je živio sve do svoje

licu osećao se trag bolesti koja ga je godinama razarala. Iz njegova glasa izbijao je na momente temperamentni i violentni duh čoveka kome je nauka bila smisao života, a politička borba žrtva za slobodu. Ponet sećanjem na taj susret, pokušaću da ga prikažem u svetlosti njegovih socioloških i političkih misli, odajući mu poštovanje, povodom njegove nedavne smrti.

Jugoslovenski, a posebno srpski, kulturni, naučni i politički život u prvoj polovini XX veka obeležen je ličnošću i delatnošću profesora Mirka Kosića. Naučno-književnim radom bavio se on još od svoje rane mladosti. Svoje prvo zapaženo delo na srpskom jeziku, *Moderna Germanija*, napisao je kao devetnaestogodišnji mladić, 1912. godine. Opisujući nemačku kuću i porodicu, administraciju, vojsku, svemoć Viljema II, umetnički, religiozni život, socijalno pitanje i političke borbe, narodni otpor u poljskim krajevima, on za svoga književnog „prvenca“ kaže: „Nikako mi nije namera dati neku istorijsku radnju o evoluciji nove Nemačke. Ova je knjiga bez i najmanje literarnih ili naučnih pretenzija. Ona je sasvim *sui generis*. Nije putopis, iako ima po koji opis gradova. Nije etnološka radnja, iako govori o osobinama nemačkog naroda. Ona je uglavnom odgovor sadašnjice na pitanje: Kako misli i oseća moderni Nemaac srednje inteligencije? Kakva je njegova moralna i estetska suština.“² Jovan Skerlić je, pak, osvrćući se vrlo kritički na pojedina mesta i jezik pisca u ovoj knjizi, pisao: „da cela knjiga vredi po mnogim zanimljivim, često vrlo živopisnim podacima, koje će srpski čitalac moći čitati sa velikim interesovanjem i znatnom korišću. Ima delova koji su vrlo dobro izrađeni i koji bi zasluživali još širu obradu. Možda i zasebnu knjigu kao glava o vanrednoj poučnoj borbi Poljaka protiv germanizacije. *Moderna Germanija* popunjuje jednu prazninu u našoj književnosti i svojom vrlo aktuelnom i zanimljivom sadržinom,

smrti. Umire 26. juna 1956. godine posle dužeg bolovanja u svom skromnom izbegličkom domu na Monte Breu kod Lugana.

U emigraciji profesor Kosić nastavlja svoj naučni rad kao redovni i dopisni član Nemačkog sociološkog društva u Kelnu, objavljuje u časopisu *Koelner Zeitschrift fur Sociologie* niz socioloških studija. Na Jedanaestom kongresu nemačkih sociologa 23/24. septembra 1952. godine u Vajnhajmu održao je vrlo zapaženo predavanje „Zellen und Cliquen“ (Ćelije i klike). Njegovi mnogobrojni radovi političko-polemičkog karaktera u periodu 1945–1956. spadaju u domen njegove aktivne političke akcije u redovima srpske i jugoslovenske emigracije i služe uglavnom rasvetljavanju uzroka naše propasti, teškoća naše stvarnosti i daju predloge za rešavanje naših političkih problema u budućnosti.

Mi navodimo ovde samo one spise do kojih smo došli pišući ove redove, jer bibliografija spisa i dela profesora Kosića nije time potpuno iscrpljena. Na srpskom jeziku je ostavio *Modernu germaniju* (1912), *Udžbenik za agrarnu politiku* (1925), *Sociološka uputstva za ispitivanje sela* (1933), *Opštu sociologiju* u tri dela (1934, Novi Sad), *Ekonomiku ili opštu nauku o narodnoj privredi* (u rukopisu i nedovršeno, 1952), zatim brošure *Da li je 27. mart plaćen? Grobari Jugoslavije*, te članke „Srbija i Balkanska unija“, „Povodom pokrajinskih samouprava“, „Seljačka privreda i kolektivizam (Srbobran, Srpska Vojvodina, Iskra, 1950–1952).

Na nemačkom jeziku je objavio *Der Geburenruckgang in Ungarn* (1914), *Die Suedslawen frage* (1918), *Aus den Tiefen des Balkans* (Kl. Zft. F. S. 1951/52), *Zellen und Cliquen* (Kl. Zft. F. S. 1952/53, Heft 2/3).

2 Mirko Kosić: *Moderna Germanija*, predgovor.

zanimljivo pisana zaslužuje da bude čitana“,³ i tako pretstavio srpskoj čitalačkoj publici mladog Kosića ukazujući mu osobitu čast.

Kasnije, u zreloom dobu, Kosićev književni i naučni talenat dolazi do punog izražaja. On se u nauci definitivno opredeljuje za sociologiju i na tom polju daje mnogobrojne radove. Najznačajnije delo iz te oblasti je *Opšta sociologija* u tri dela. U prvom delu, *Uvod u opštu sociologiju*, on ističe činjenicu da se sociologija „kao nauka formirala za poslednjih sto godina“ i da mi „danas shvatamo da nisu u pitanju razne sociologije, nego različite tačke promatranja, različiti načini interpretisanja društvenog života, odnosno njegovi razni sektori za koje važe različita gledišta proučavanja“. ⁴ Poglavlja Šta je sociologija?, Razvoj sociologije, Perspektive i teškoće sociologije, Bibliografija, daju ne samo iscrpan prikaz osnovnih socioloških problema i odgovore na pitanje šta je sociologija, njen metod i predmet, već pružaju i istorijski razvoj sociologije od preteča, Ogista Konta, te predstavnika biološke sociologije (H. Spensera, Gumploviča i rasista), romantične i realističke sociologije (idealista i materijalista, Hegela i Marksa), psihološke sociologije (Dirkema, M. Vebera, V. Patera), do savremene sociološke škole i njihovih predstavnika u Francuskoj, Nemačkoj i Americi. Autor se takođe bavi perspektivama i teškoćama sociologije kao nauke u sadašnjosti i budućnosti.

Svaka nauka odgovara na dva pitanja: na *šta* i na *kako* – to jest, ima svoj predmet i svoj metod. Šta su, pre svega, metod i metodologija? Pod metodom se razume postupak, kojim jedna nauka saznaje svoj predmet. Metodologija je pre svega „saznanje saznanja“ – to jest ispitivanje načina, postupka ili metoda kojim se neka nauka služi. Ona ispituje, kao prvo, gnoseološko-logičnu stranu naučnog saznanja i, kao drugo, stav prema problemu, koji su Nemci nazvali *Sein* i *Sollen*. Dakle, prema problemu „vrednosti“, ocenjivanju vrednosti u nauci.

Gnoseološko-naučna strana saznanja sociologa Kosića svodi se dobrim delom na „kanone“ naučne metodologije prirodnih nauka, to jest na to da se „po njihovom obrascu mere i razvijaju zadaci i rezultati socijalnih nauka“. Istina, on jasno vidi bitnu razliku i teškoće u „predmetu proučavanja jedne i druge grupe nauka, kao i u intencijama naučnog proučavanja, s obzirom na jedan ili drugi krug pojava, kao i to što se prirodne pojave mogu čulno opaziti spolja i u prostoru i vremenu, dok socijalne pojave kao takve moraju unutrašnje, u svesti, biti konstruisane, jer ono što smo od socijalnog mogli čulno primiti to su samo simboli socijalnog zbivanja, a socijalno je tek po svome smislu, koji se mora interpretacijom uneti u opaženo da bi se postalo socijalnom“⁵ – ali to ostaju samo teškoće.

Idući ovom metodološkom linijom, profesor Kosić smatra da je sociologija empirijska nauka (pozitivistička nauka zasnovana na proučavanju činjenica), „koja opisuje, raščlanjuje, sređuje i objašnjava ono što opažamo u međusobnim odnosima kao takvo“. Po njemu, sociologija kao prirodna nauka mora biti kauzalno-mehanička nauka. On se oštro suprotstavlja gledištima Otmara Spana, koji pobija tvrđenje da u društvenom životu postoje uzroci i posledice u smislu prirodnih

3 Jovan Skerlić, „Jedan vojvođanski sociolog“, *Pisci i knjige*, IV, str. 72, 80.

4 Dr Mirko Kosić, *Uvod u opštu sociologiju*, str. 6.

5 *Isto*, str. 214–215.

nauka i prirodnih fenomena, i smatra da treba tražiti drugačiji metod za objašnjenje društvenih pojava. On naziva takav Spanov stav „skretanje u filosofiju“. No i pored toga Kosić jasno vidi da kauzalno-mehanička zakonitost u sociologiji nailazi na teškoće „jer su socijalni pojavi međusobno nerazdvojno isprepletani“, što se svaka pojava na jednom elementu odaziva i na svima ostalima, „što je nemoguće metodom postupnog eliminisanja pojedinih elemenata utvrđivati njihov doprinos u konačnom dejstvu, jer je isto rezultat sticaja saradnje sviju elemenata koji su dati, pa promene u dejstvu ne mogu biti zaračunate eliminisanom elementu zasebno, nego ukupnom promenom kompleksu datih elemenata“,⁶ ali, veli on dalje, „ipak se u sociologiji mogu ustanoviti izvesne pravilnosti dešavanja, izvesne tendencije, koje potiču iz grupe tipičnih stavova i delanja“.⁷

Kosićev stav prema problemu *Sein* i *Sollen* ogleda se najbolje u njegovoj definiciji cilja i zadataka sociologije, gde kaže: „sociologija nije reformna akcija, praksa, ni učenje o njima i za njih. Ona je nauka i to teoretska nauka, koja hoće da upozna jedan deo stvarnosti i da ga razumejući objasni. Ona se ograničava na zadatke svake teorijske nauke, a to je ustanoviti ono što je bilo, što jeste, i što bi iz toga moglo da bude, a ne da postavlja norme 'kako treba da bude' (Sollen)“.⁸ Sasvim razumljivo je da takvo shvatanje društvenih fenomena isključuje slobodu, jer se ne sme mešati nauka sociologija sa „doktrinom“ ili ideologijom, ali se sa pravom može postaviti pitanje da li je u sociologiji moguće izbeći svaku težnju da se odgovori na „kako treba da bude“ (Solen). I profesor Kosić uviđa mogućnost posrednog, praktičnog uticaja sociologije na pojedince i grupe kad kaže: „...uvereni samo da će sociološko shvatanje društvenog života, njegovih pojava i snaga i kod nas razviti socijalnu realističnost i racionalnost u ljude i da će sociologija postati nova društvena sila“.⁹

Kosićev metod u sociologiji utiče nužno i neminovno na shvatanje predmeta sociologije. Na jednoj strani on ukazuje da sociologija ima svoj poseban predmet, po kome se razlikuje od specijalnih društvenih nauka, kao i od susednih nauka (biologije, psihologije i istorije, a na drugoj, pak, tvrdi da „tek kada se napusti 'društvo' kao predmet sociologije i zameni odnosima i procesima koji se ponavljaju u bezbroj slučajeva, a koji se daju kao takvi pojmovno izolovati, time što se pojavljuje po varijabilnim okolnostima i u raznim stvarnim područjima socijalnoga života (tj. u privredi, politici i umetnosti), omogućuje se nauka o društvenom životu“.¹⁰ On reč društvo stavlja pod znak navoda, jer u njemu vidi zbir pojedinaca i pojedinačnih postupaka i odnosa. Otuda se dobija utisak da je profesor Kosić u sociologiji individualista. Verovatno stoga što je u metodološkom pogledu empirista. Samo iskustvo, čulno iskustvo, utvrđuje uvek izolovane činjenice, izolovane predmete – fenomene, pa ih naknadno sumira, spaja i dovodi u vezu. Specijalnu teškoću za profesora Kosića predstavlja težnja da sociologiju razgraniči od psihologije, jer je ne želi svesti na socijalnu psihologiju, s obzirom na to da „psihologizam potpuno

6 Isto, str. 222–223.

7 Isto, str. 223.

8 Isto, str. 12.

9 Isto, str. 12.

10 Isto, str. 219.

previđa da socijalno kao takvo nije u svesti pojedinaca, nego među ljudima“ i da polazimo od postavke da postoji sfera socijalnih međuljudskih procesa kao deo spoljašnjeg sveta.¹¹ Ovim je on uočio posebnu „substancijalnost“ socijalnog fenomena, iako ne priznaje društvo kao neko „više biće“, ali priznaje društvenost kao neko „među-biće“ među jedinkama. To „među-biće“ za njega je jedna specijalna sfera stvarnosti.

Kao sociolog, Kosić je najbliži sociolozima tzv. kelnske škole i njenom glavnom predstavniku, profesora Leopoldu von Wizeu, konstituišući sociologiju kao posebnu empiričku nauku, ali teoretsko-sistematsku i ne samo opisnu ili istorijsku, izvodio je kao njezin „guid proprium“, poseban predmet – kao deo stvarnosti proučavanja, socijalno kao takvo. Socijalni fakat se najbolje može proučavati ako se podeli stvarnost na tri dela: na fizičku, psihičku i socijalnu sferu. „Socijalna stvarnost ne sastoji se ni iz kakve stvari-supstancije 'društvo', nego iz stalnog kretanja, socijalnog približavanja i udaljavanja, privlačenja, i odbijanja, čiji su rezultat trenutne i prolazne distancije među ljudima.“¹²

Dok je Kosićeva *Opšta sociologija* pisana između dva rata i u otadžbini, dotle su njegovi radovi u emigraciji objavljivani u časopisu *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie* u vremenu između 1948. i 1953. godine. Najznačajniji rad iz toga perioda je studija „Ćelije i klike“. Davši iscrpan osvrt na značenje reči ćelija i klika kroz istoriju, on daje i definiciju ova dva pojma: „Ćelije i klike su lične tajne ili polutajne male izabrane grupe. Klike su samostalne i sebične. Nisu u službi velikih grupa, bez discipline i antirevolucionarne. Ćelije, naprotiv, nisu samostalne, nego najniži stepeni velikih pokreta ili saveza, strogo disciplinovane, iz daljine rukovođene i rade na revolucionarnoj izmeni postojećih poredaka. Njihovi pripadnici služe 'stvari', a ne 'ja'-težnjama pojedinaca. Među društvenim i političkim elitama obrazuju se klike, kao korisnici postojećih poredaka, a protiv njih se stvaraju ćelije, čiji savez buduću elitu treba da obrazuje. One se obično obrazuju iz redova nezadovoljnika.“¹³

Profesor Kosić je ne samo sociolog nego i političar. Širokih vidika, slobodan i nezavisan od svih političkih grupa i klika, dinamičan i borben kad je u pitanju narod kao celina i država. Njegove političke misli dobile su svoj izraz između dva rata u pitanjima unutrašnjeg uređenja Jugoslavije. Kosić je *federalista*. U njegovim federalističkim koncepcijama treba razlikovati dve etape, dve faze. Prva etapa je okrenuta stvaranju Jugoslavije u toku i posle Prvog svetskog rata do 1941. godine, a druga je posle Drugog svetskog rata pa do njegove smrti. U prvoj etapi, Kosić, kao Srbin, zagovara ideju o federativnom uređenju Jugoslavije – status foederalisa, na bazi pokrajinskih samouprava – federacija. On već 1918. godine smatra da je jedini izlaz federalna država – status foederalis: obrazovanje privrednih, kulturnih, geografskih i, ako je moguće, konfesionalnih, a takođe i plemenskih autonomnih oblasti, tako da se postojeće istorijsko-političke državne formacije izbrišu.

Zatim sleduje podela legislativnih i administrativnih kompetencija između države i jednog njenog dela (provincije), i to tako da celokupni državno-legislativni

11 *Isto*, str. 25.

12 *Isto*, str. 174, 175.

13 *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie*, 1952/53, Heft 2/3, str. 279/280.

zadaci, kao i činovnički aparat od gore na dole, budu državni i zajednički. Provincijama Vojvodini i zapadno od Vardara prostirućoj oblasti Makedonije treba dati autonomni status, jer Makedonija, čije stanovništvo nije ni srpsko ni bugarsko, niti se to oseća, već južnoslovensko, treba da ostane pošteđeno od svih činovnika, koji sprovode nacionalnu ekspanziju, kao i od šovinističkih škola. Makedoncima treba dati upravu iz redova Makedonaca, a za prvo vreme delegirati pretežno slovenačke tehničare-specijaliste i više činovnike. Time će Jugoslavija i kod Makedonaca biti pozdravljena i primljena. „Ali federalistički državni oblik nije samodovoljan da opstanak Jugoslavije bude zagaranтован, jer sve zavisi od mentaliteta upravljača u zajedničkoj državi.“¹⁴

Otkuda ovakvi pogledi Kosića? Zašto pokrajinske, a ne, recimo, narodnosne federacije i samouprave? Definišući pojam pokrajina, opisujući njene zadatke i ulogu, on unekoliko odgovora na postavljeno pitanje: „Pokrajine su one zajednice života koje su obrazovane na osnovu sličnosti geografskih uslova egzistencije, kao i na osnovu zajedničke istorijske sudbine, a ujedno time i na osnovu geografsko-istorijski uslovljenog diferencovanog mentaliteta-duha tj. pogleda na životne vrednosti. Suština je samouprava (pa zvale se one 'autonomije', 'pokrajinski federalizam' ili prosto 'pokrajinske samouprave') u tome da one obezbeđuju slobodu istorijski i geografski uslovljenih i obrazovanih 'regionalnih individualnosti', dakle date stvarnosti.“

Samouprave obezbeđuju mogućnost da se što potpunije vodi računa i u „zakonodavstvu i u upravi o stvarnim odnosima svakog kraja, usklađujući interese istorijski nastale stvarnosti sa razvojnim interesima državne celine. U manjim federalnim jedinicama izgrađuju se ljudi za vođenje javnih poslova, pa kad postanu i državni ministri nisu igračke u rukama njihovih referenata. Građani se o njima vaspitavaju za stvarno demokratski javni život, za efektivno kontrolisanje svojih 'političkih prvaka' – predstavnika, odnosno državnika“.¹⁵

U drugoj etapi Kosić ostaje i dalje federalista, ali traži nove državne forme. Analizirajući glavne karakteristike našeg unutrašnjeg političkog života od 1918. do 1942, on veli: „U Kraljevini SHS nije bilo stvarne demokratije, nije bilo socijalnog duha, a nije bilo toga prvenstveno što je 'Jugoslavija' u svoje temelje uzidala jednu neistinu – zabludu, a to je da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod. Neistina 'narodnog jedinstva' povlačila je za sobom osnovno pogrešnu državnu organizaciju (unitarističku državu sa centralističkom upravom). a zbog ove je sav politički život Jugoslavije od 1818–1941. stajao u znaku 'srpsko-hrvatskog spora'“.¹⁶

Iako je između dva rata želeo iskreno Federativnu Jugoslaviju, sa pokrajinskim samoupravama, i sa Hrvatima i sa Slovencima, on posle Drugog rata i pokolja nad Srbima u NDH ne veruje u Jugoslaviju, već govori o svojoj užoj domovini Srbiji, ne određujući njene granice. Polazeći sa tih pozicija, on je pre svoje smrti, suprotno od ranije misli – jugoslovenske federacije – tražio Balkansku uniju – konfederaciju, i u njoj Srbiju kao ravnopravnog člana.

14 Dr Mirko Kosić, *Der Suedslawenfrage*, Zurich 1918, str. 137/138.

15 Dr Mirko Kosić, „Čemu pokrajinske samouprave?“, *Srpska Vojvodina*, 1950, str. 6.

16 Dr Mirko Kosić, „Srbija i Balkanska unija“, K. A., *Srbobran* za 1950. godinu.

„Konfederacija jedno-narodnosnih balkanskih država u Balkanskoj uniji prirodija je i solidnija tvorevina nego ponovno sprezanje pravoslavnih i balkanskih Srba sa 'zapadno-evropskim Hrvatima'. Između Srba, Grka i Rumuna nema nikakvog nacionalnog spora... Hrvati i Slovenci kao katolički južni Sloveni mogu da ulaze u konfederativne odnose bilo sa Italijanima, bilo sa Nemicima ili Mađarima. Balkanska unija slobodnih balkanskih narodnih država treba da je naš konstruktivni doprinos umirene slobodne Evrope od sutra.“¹⁷

Ova dijametralno suprotna gledišta u Kosićevoj političkoj aktivnosti daju nesumnjivo povod za diskusiju, studiju i kritiku. Danas nam teza o federativnom uređenju zemlje – Jugoslavije – izgleda realnija nego o Balkanskoj uniji, jer su Srbima Hrvati i Slovenci bliži nego Rumuni i Grci. Ali to je tema za sebe.

O Kosiću kao političaru može se diskutovati, može se s njime slagati ili ne, ali se mora imati u vidu da su ga iskreno rodoljublje, doslednost načelima koje je zastupao i ljubav prema nauci „bacali“ u oganj „političke borbe i polemike“. Ako je nekad bio u polemici „težak“, to ne znači da nije u probleme ulazio kritički i u dubinu. Njegov značaj u srpskoj sociološkoj nauci, pak, nije lako danas utvrditi. Ozbiljno studiranje njegovih radova razjasniće mnoge njegove poglede i odrediti mu pravo mesto. Jedno je sigurno: on je tražio istinu u nauci. Kad je osetio da ju je našao, onda je ona postajala sastavni deo njegovog bića i pokretač njegove naučne akcije.



Zora Petrović – *Ulica Valet u Parizu*, olovka na papiru, 1925.

17 *Isto.*

.....

DOSIJE

.....

ODGOVORI MIRKA KOSIĆA (1949–1951)

O političkoj aktivnosti Mirka Kosića postoje suprotna gledišta. O njima se već decenijama vode oštre diskusije sa dijametralno suprotnim stavovima i zaključcima. U tim polemika jedni su ga ignorisali, drugi vređali, a treći obeležili kao izdajnika i ratnog zločinca. Živeći povučeno u Luganu (Švajcarska) od 1945. do kraja života 1956. godine, sam Kosić se povremeno uključivao u tu polemiku nastojeći da pojasni motive, ciljeve i rezultate svog javnog i političkog delovanja, da odgovori na nekorektne napade na njegovu ličnost i diskvalifikacije njegovog dela. On je to činio u emigrantski časopisima i periodici, najčešće u listovima **Preporod**, **Oslobođenje**, **Glas Kanadskih Srba**, **Amerikanski Srbobran** i dr. Tako su nastali njegovi tekstovi: **Zar opet po starom? Ili partiski "prvaci", "kolaborateri" i "buntovnici"**, (1949, 64 str.), **Je li 27. mart 1941. plaćen**, (1950, 39 str.), **Na istoriskoj raskrsnici**, (1950, 84 str.) i **Grobari Jugoslavije – ko je „drsko lagao“? Oko 27. marta 1941**, (1951, 37 str.). U njima su sadržani Kosićevi odgovori na većinu napada koji su dolazili sa različitih strana.

Budući da su ti napadi bili beskrupulozni i omalovažavajući, Kosić je uzvraćao istom merom, tako da su njegovi odgovori (pisani tekstovi, usmene izjave i sl.) prepuni gorčine, podsmeha i nepopustljivosti. U njima „on nije imao obzira spram ljudskih slabosti“ (D. Jovanović).

Tek predstoji napor da se ovi radovi Mirka Kosića koje je on napisao bačen u „oganj u političke borbe i polemike“ (P. Kuburović) prikupe i kritički istraže. Ozbiljno studiranje Kosićevih polemičkih tekstova, jednako kao i njegovih stručnih radova i studija, razjasniće mnoge njegove poglede, stavove, sporna mesta u njegovoj biografiji. Na taj način Kosić bi napokon zauzeo pravo mesto koje mu pripada u srpskoj društvenoj nauci i političkoj istoriji prve polovine XX veka.

Imajući to u vidu u rubrici Dosiје objavljujemo delove Kosićevih polemika koje je on vodio u raznim listovima i publikacijama tokom 1949–1951. godine a koja se odnose na dramatična i tragična zbivanja za vreme Drugog svetskog rata.

„JE LI 27. MART 1941. PLAĆEN?“*

Pod tim naslovom objavio je članak u tri dela g. Adam Pribičević u *Glasi Kanadskih Srba* u brojevima od 4., 11. i 18. maja povodom moga „Odgovora Majoru Živanu L. Kneževiću“ objavljenog u *Amerikanskom Srbobranu* 3-eg aprila 1950. Gosp. A. Pribičević umešao se u jednu ličnu polemiku da brani stvar onih 27-martovaca, koji stoje pod sumnjom da su za uvođenje svoje Otadžbine u katastrofu primili od agenata jedne strane države, sa kojom nismo bili ni u savezu, još i pare...

U toj odbrani išao je g. A. Pribičević tako daleko da je ne samo počinio niz izvrtanja podmetanja i lažnog tvrđenja nego je to sve krunisao ovim: „Nikada do sada niko od Srba nije u ovako smradnu svinjsku brljugu svukao i zagnjurio čast i obraz srpskog naroda, pred javnim mišljenjem demokratskog sveta, jer obične plaćenike i sluge okupatora ne možemo uzimati u obzir. Nikad niko nije ovoliko ošteti srpske interese ni veće radosti priredio svima neprijateljima srpskog naroda“. G. Živan L. Knežević (da li major ili potpukovnik – baš mi ga neka razlika za nas „civile“!) pretio mi je „optuženičkom klupom“ na koju će me postaviti „srpski narod“; sada dolazi g. A. Pribičević, u sopstvenim očima izvesno neosporan ekspert za pitanja nacionalne časti i nacionalnih interesa i „svedoči“ da „nikad niko nije u ovako itd.“ a u pozadini strpljivo čeka onaj „brat“ kasacioni sudija, otac komunističkog nakota i zaštitnik SKOJ-a, intimni prijatelj g. A. Pribičevića pa će da izreče „pravednu presudu“ čim mu se dade prilika... Povezanost između „Majora Živana“ i g. A. Pr. još je i uža: A. Pr. razrađuje u svom članku teze, koje je „Major Živan“ mesec dana ranije u jednom svom protestnom pismu postavio. Stvar „ukusa“.

Radi zaokružavanja slike ove družine: ja sam se g. A. Pr. gadno zamurio što sam u svojim knjižicama *Na istoriskoj raskrsnici* i *Zar opet po starom?* sa veoma malo respekta pominjao njegovu braću Svetozara i Valerijana kao i celu „dinastiju“ Pribičevića... Otud njegovo revnosno mešanje u stvar koja ga se neposredno ne tiče a u ulozi tobože „objektivnog“ sudije. Začoren mržnjom A. Pr. nije ovom prilikom mogao da ostane ni na nivou svog „narodskog“ *Seljačkog Kola*, za koji skromno veruje da je vršio uticaj na svetsku politiku („Ja sam u svom seljačkom listu 1939-1941. energično branio stvar Poljske i zapadnih sila...“!! Pa zar to nije „dirljivo“? Taman na liniji „Nas i Rusa 150 miliona!“...)

Ovo pisanije g. A. Pr. ne zaslužuje odgovora ni po svojoj objektivno nerazumnoj sadržini niti po svojem etičkom nivou, ali u tome članku ponavlja se nekoliko teza u vezi sa 27. martom i pokušava njegova odbrana, odnosno racionalno objašnjenje pa nam služi za podlogu da kritički rasvetlimo pozadinu događaja i izvesne kategorije učesnika, jer nije u pravu g. kapetan Perišić kada veli u *Am. Srbobranu* od 29. maja 1950: „Ispitivanje uzroka naše propasti, jedne potpuno svršene činjenice i neaktuelne za emigraciju“ pošto bi to značilo da nas ne interesuju pouke iz iskustva i da nam je potpuno „ravno“ da li će se ti uzroci, koji su dobrim delom u ljudima, ponavljati i u buduće...

Nije svet tako glup i nezalica kao što se to čini našim uobraženim primitivcima, pa da tek onako „na prazno“ raspravlja o uzrocima i odgovornostima iz najskorije prošlosti. Da pogođeni i „uvređeni“ ne vole ta ispitivanja to je dakako razumljivo, ali u tome nas neće sprečiti ni drski pokušaj primitivačkog moralnog

* Mirko M. Kosić, *Je li 27. mart 1941. plaćen?*, [B.m.: b.i.], 1950, 39 str.

terorisanja, koji je izvršio g. A. Pr. svojim člankom. Nije se ni Toma Masarik dao omesti drekom „rodoljubivih“ falsifikatora kada je „pocepao“ lažne Kraljevgradske rukopise. Jer, vidite g. A. Pr., Vi ste u zabludi kada mislite da ma ko od nas „gradi političke planove na tuđinačkom klevetanju srpskog naroda. Znamo mi vrlo dobro koliko je nezahvalan posao razotkrivati laži i mitose „rodoljubivih“ primitivaca, znamo mi da se političke karijere kod nas prave kroz koterije i lože, kroz zavere i pučeve, kroz laži i lična klevetanja.

Ta to čine kod nas, biće iz navike, i oni koji eto postadoše i nekakvi šefovi stranaka (bez stranke), a čine bogami još i ordinarnije rabote (npr. prisvajanje novca namenjenog za pomaganje naših D.P. nesretnika. Guknite neku o onih 25.000 dolara kojima su trebali da budu obučeni naši nesretnici u Italiji, kada ono Vi biste predsednik nekakvog odbora. Niste Vi izvršili prisvajanje – ili je po sredi pronevera? – ali niste ga ni sprečili, ni prema krivcu bilo kako postupili nego trpite da nas i dalje predstavlja pred svetom koji je sklon da po predstavnicima ceni i ceo narod).

Napominjem te stvari da bi g. A. Pr. shvatio jednom da u nas nema – *na žalost* – nikakvih moralnih autoriteta, nisu kod nas ni najviši sudovi to bili jer behu „zagađeni“ solidarnošću „braće“ i karijerističkim neskrupuloznostima. Kao što su oficiri smatrali da mogu poverenu im komandu i spremu uniprotobiti za svoje lične i familijarne političke podvige, kao što su i profesori univerziteta, tj. „bratske“ koterije među vima, zlopotrebljavali do besramnosti „autonomiju“, koja je ustanovljena radi slobode nauke a ne radi njihovih pizmaških „obračunavanja“, tako je i kod naših najviših sudova „bratija rešavala“ ne svagda po pravu nego prema „obzirima“ i „izgledima“...

A pošto ćirilicu i srpski ne čita „javnost demokratskog sveta“ i pošto njegovi odlučujući faktori znaju o nama dovoljno tako da smo postali najprezrenija emigracija (a pre no što sam ja i jedne reči objavio posle 1940!), to ću i u buduće pisati ono što smatram istinom i boriti se protiv sviju laži i primitivačkih „nameštanja“.

„MISLI“ ADAMA PRIBIĆEVIĆA*

Teze A. Pr. u gorepomenutom članku delom su karakteristične za ličnu kulturu samoga pisca a delom su od objektivnog značaja za sporni kompleks pitanja opravdanosti, motivima i dejstvima 27. marta 1941. U prvu grupu teza A. Pr. spadaju:

a) on smatra sebe naročito kvalifikovanim da „objektivno“ raspravlja o 27. martu 1941. jer „da je stajao između ljudi 25. i 27. marta 1941.“ Lična kultura A. Pr. tako je oskudna da on upravo ni pojma nema o mogućim značenjima, o pretpostavkama i granicama „objektivnosti“ u pitanjima ovakve vrste. Osim toga: A. Pr. je očigledno bio podalje od događaja pa mu mnoge i mnoge bitne činjenice nisu ni poznate. Ne pretendujem da znam ma i većinu odlučujućih momenata ali znam dosta za adekvatno razumevanje onog što se odigralo:

* Izvorno objavljeno 1950. godine. Mirko Kosić, *Svedočanstvo o izdaji: 27. mart 1941*, priredio i predgovor napisao Vladimir Maksimović, Slobodna knjiga, Beograd 2000, 72 str.

b) A. Pr. smatra (ili mu ide u račun da se pravi kao da to misli) da svaki ko navodi neku izjavu nekog nama Srbima nenaklonjenog stranca da samim time i odobrava u celosti odnosnu izjavu pa čak i sve one „zaključke“ iz iste, odnosno njezina najnategnutija „tumačenja“, koja je u stanju jedan pokvaren primitivac da iscedi iz neke izjave, da „unese“ u nju, odnosno da podmeće. Ja sam naveo reči Sitona Watsona (za koga sam i sam rekao da nije prijatelj Srba): „Mi smo ulazak Jugoslavije u rat platili sa pola miliona funti pa ne dugujemo Srbima ništa!“ A. Pr. me zato što sam te reči naveo a nisam ih propratio nikakvim odobravanjem (jer moje reči – nekih pedeset redaka kasnije i ne u vezi sa S. V. – „Tako je dakle sasvim u redu da su Englezi za 27. mart platili novcem taman po sto dinara ili dva dolara za po jednu mrtvu srpsku glavu“, očigledno su krvava ironija na račun i Engleza i pučista, a nikako odobravanje kao što to A. Pr. podmeće), optužuje za najteži zločin prema srpskom narodu. A šta čini on sam? On nam navodi još težu izjavu Danovena (mnogo težu zato jer za Danovena nije mogao da tvrdi čak ni A. Pr. da „mrzi Srbe“ kao za S.V.), naime: „Srbi se ne mogu pozivati na 27. mart 1941. jer smo mi tu revoluciju kupili“. (A Danoven bi morao znati šta tvrdi pošto je on otprilike mesec dana pre puča dolazio u Beograd i doveden u vezu sa gen. Simovićem). Dakle, kada Mirko Kosić citira navodne reči Engleza profesora univerziteta Sitona Watsona, onda je to u otmenom stilu A. Pr. „smradna svinjska kaljuga“ i „niko nije ovoliko oštetiio interese srpskog naroda“, a kada A. Pr. citira za nas još više poražavajuću navodnu izjavu Amerikanca Danovena, šefa obaveštajne službe, onda je to rodoljubivo delo. Ali taština A. Pr. ne daje mu da vidi koliko je smešno nelogičan, da ne bih tu rabotu drukše okvalifikovao. A taština je u tome što je to prilika da nam ispriča kakvo je on to pismo uputio Danovenu. Nadajmo se da je g. Fotić bio dovoljno „diplomata“ i to pismo A. Pr. Danovenu sahranio u svome košu za hartije jer su u tome pismu nekoliko rečenica koje A. Pr. karakterišu kao strahovitog primitivca. Jer: samo ljudi sa savršeno nediferencovanim etičkim pojmovima mogu da postave tvrdnju da je primiti subvenciju za izdavanje kulturno-propagandnog časopisa (cilja na S. Watsona i Stida), moralno isto kao i primiti pare za uvođenje svoje zemlje u rat pod uslovima koji moraju neminovno voditi u propast. A grdno štete interese srpskog naroda oni koji demonstiraju strancima kakvi primitivci su bili kod nas čak i neki partijski šefovi (pošto će iz toga zaključivati da nam je narod morao biti jošte mnogo ispod tih „šefova“, što dakako i nije tačno).

v) A. Pr. (isto kao i „major Žika“) *smatra da su zaverenici-pučisti isto što i ceo Srpski Narod* i da svaki ko raspravlja o pozadini puča već samim time „baca ljagu“ i „vređa čast Srpskog Naroda“. To bi gospodi zaverenicima „vršilo posao“ kada to ne bi bilo potpuno ono primitivačko seosko-đilkoško „šta, zar Kralju majku?!“ glasno sred tihog ličnog objašnjenja između dvojice, kako bi oni udaljeniji čuli da se vređa Kralj... O identifikovanju zavere-puča i Srpskog Naroda reći ćemo koju više malo docnije.

g) da smo takoreći „spasili“ Englesku [(„Srpska revolucija rodila je neprocenjivom korišću i za V. Britaniju i sav ostali demokratski svet, odloživši Hitlerov napad na Sov. Uniju, odnosno *izazvavši njegov slom*. To nam je priznao eno u svojim memoarima i g. Čerčil...“ (podvlačenja moja)]. Kojim rečima je to priznao Čerčil? Vi *falsifikujete* g. A. Pr. (ili „gudite uz gusle“, pričate ono što bi želeli da je a nije).

Iz tih fantazija izvode pučisti i njihovi advokati neke moralne obaveze Engleske i Amerike prema nacionalnoj Jugoslaviji, koje ove nikako da priznaju! Pučisti

su survali svoju Otadžbinu u provaliju. Oni bi danas da pravdaju svoje bezumlje (a kod nekih i obično nevaljalstvo). I u tome se tako zapliću da sada imamo dve potpuno kontradiktorne teze u izjavama istih ljudi:

1) Srpski narod je iz svoje tradicionalne ljubavi za nezavisnošću, iz svojeg viteškog častoljublja, iz svog epskog nesalomljivog junačkog ponosa odbio pakt („bolje rat nego pakt!, „bolje grob nego rob“...), pocepao ga i bacio mrskom Hitleru u lice, svestan šta ga čeka... ali, eto, on je takav i nije mogao drukše da postupi. Zaverenici su bili izvršitelji volje Srpskog Naroda, a puč je bio „Srpska revolucija“... i

2) Jugoslavija je ušla u rat da spasava demokratski svet, a pre svega da pomogne usamljenoj Velikoj Britaniji a spasla je Sovjetsku Uniju itd. pa je time obavezala prvenstveno Englesku koja je „dužna“ da vaspоставi nacionalnu Jugoslaviju i da „ne samo obnovi zemlju u punoj materijalnoj rehabilitaciji narodnog zdravlja i narodnog dobra“ (tako „major Žika“ u *Glasi Kanadskih Srba* od 24. marta 1949., a zaboravio je da doda „i da vrati u život onih preko milion srpskih mrtvih“...).

E sad: ili je Srpski narod iz svog patrijarhalnog herojskog morala svesno izazvao tiranina Evrope i svesno se odlučio za „Carstvo Nebesko“ (iako je zvanična Engleska pismeno izjavila da nas neće moći pomoći – prepis pisma engleskog poslanika Knezu prodao je brat Ministra Dvora Antića Nemicima), i onda niti nam šta duguju Englezi i Amerikanci, niti su izvršili nekakvu izdaju prema nama.

Ili: mi smo odbacili pakt po želji Engleske (za šta ima indicija i u Čerčilovim *Memoarima*), oslanjali smo se na reč istina nezvaničnog predstavnika Njegovog Britanskog Veličanstva, ali na tobožnje mnogobrojne izjave raznoraznih agenata engleske obaveštajne službe a preko kojih su neki primali pare [(eto a A. Pr. piše: „Drugi su primali. Za neke od njih znao sam. Ali nijedan od tih koje sam znao nije to radio za pare već s uverenjem da se naš politički interes u tom času pokrивao s britanskim, kao što i jeste (podvlačenje moje)“].

Onda su nas prevarili engleski *agenti*, koji nisu kvalifikovani da obavezuju Veliku Britaniju (a još manje Ameriku), a naši ljudi koji su s njima „radili“ obični su glupani i nevaljanci koji su sebe smatrali pozvanima da uvode zemlju u katastrofu a nisu bili ni koliko iskusni da znaju s kime imaju posla pa da brinu na šta može stvar ispasti i da primaju i pare od tih ljudi..., jer, eto, da nisu primali pare ne bi nam to sada Sitoni Watsoni i Danoveni mogli da serviraju kao „plaćena rabota“...

A za što su ti naši „heroji“ imali da primaju pare? Kada čitamo prikaz pripreme puča koji je „major Žika“ napisao u *Kalendaru Srbobranu* za 1946. god. ne vidimo čemu su služile te pare.

Šta je npr. radio Dr Miloš Tupanjanin sa od Engleza primljenim parama to smo mogli da rekonstruišemo u Beogradu, ali to su njegovi potpuno privatni dugovi i kupovine.

Oficiri su jednostavno „po nalogu Nj. V. Kralja“ izveli trupe i izvršili „udar“, tj. zbacili Kneževu vladu i doveli pučističku vladu („major Živan“ je bio tako siguran da će ta nova vlada imati da radi ono što on i njegov brat Radoje hoće da je generalu Stajiću pismeno saopštio 26-og marta: „Vi ćete i dalje ostati Komandant Garde, jer mi čestitijeg i boljeg nemamo“.

Dakle bez obzira na to šta će možda hteti Kralj, a šta misliti novi Ministar Vojni, major Živan, zaverenik, odlučuje ko će i u buduću biti njegov komandant...).

Zato im nisu bile potrebne pare. Pare su primali civili „zaverenici“, oni što behu veza između pučista i agenata Intelidžens Servisa.

U gornjem citatu reči A. Pr. tvrdi se da se „naš politički interes u tom času poklapao sa britanskim“. To je presudna teza.

Od njezinog smisla i mere tačnosti zavise i svi dalji zaključci o 27-om martu i o njegovim akterima.

ADAMU PRIBIĆEVIĆU AD PERSONAM*

Nije nikakva lična krivica ni sramota biti nedoučen, ali velike su narodne štetočine kada nezalnice hoće da „popuju“ celom svetu, „da vode reč“ o svemu i svačemu. A još veće su narodne štetočine kada su takovi „on zna sve“ i moralno smušenjaci, bez prečišćenih moralnih merila, pa dozvoljavaju sebi da ocenjuju događaje i ljude onako po „utiscima“, „obzirima“ i ličnim simpatijama... Ja sam želeo da mogu da Vas smatram *apsolutno* čestitim čovekom. Kad jedan „major Žika“ tručka o meni da sam „sluga“ i „saradnik“ Gestaloa to vetar nosi... Ali, kada se na taj nivo srozava iz lične mržnje i Adam Pribićević, onda je to meni žao, jer znači da je još manje čestitih ljudi među našim „javnim radnicima“ no što sam verovao.

Vi tvrdite da sam dao „potpunu razrešnicu“ onim britanskim i stavljaju svoje glave u torbu, da dignu revoluciju, nisu ljudi bez vrednosti, pa sve da su od nekoga primili pare za to“. Ako je merilo vrednosti ljudi stavljanje glave u torbu, onda su od vrednosti i svi špijuni i saboteri, pa i obični drumski razbojnici! Ali, neki 27. martovci nisu samo „primili pare“, oni su *uzimali* pare gde god su imali prilike: oteli su valute Ministru Dvora Antiću, u Nikšiću su obili i među sobom podelili sanduk sa 60 kg zlatnika Jug. Narodne Banke, a u Atini su sa revolverom iznuđavali državni novac u našem poslanstvu...

Eto, i te „heroje“ brani Adam Pribićević i time bruka Srpski Narod, koji nikad nije položare i razbojnike smatrao „ljudima od vrednosti“...

Mislite li Vi da oni trebaju naše „razrešnice“, Vaše ili moje? Pre svega: sporno bi bilo da li se može nešto „izdati“ prema čemu ne postoje i obaveze. A drugo: spornim bi oni označili i šta je „naša stvar“. Ali, što je glavno, oni u svojoj „rasnoj“ „pozitivnosti“, izgleda znaju pre svega: treba sve ljude i sve narode iskoristiti za svoje političke interese i to svima uspešnim metodama. Pa su eto našli kod nas razne glupane i nevaljalce (koje Vi tako revnosno branite), koji su im u tome „vršili posao“. Vi bi hteli da to naše „đubre“ i dalje „izigrava“ neke narodne „prvake“ i „heroje“ (i taj „brat“ Radoje koji je *prvi* od civila napustio porobljenu Otadžbinu, i taj „major Živan“ koji je prvi od vojnika „uhvatio maglu“...). To đubre je i sada u tuđinskoj službi i dokusuruje svojim lično motivisanim „referatima“ i poslednji ostatak naših nacionalnih izgleda. Jer znajte: stranci plaćaju agente tuđine, ali ih preziru (dok svoje, koji rade za svoju zemlju, cene i poštuju).

Vi u začorenosti dozvolili ste sebi da udarite i na moju nacionalnu časnost pa ste se do te mere izbežumili da ne znate više ni za zakone logike i morala. Vi tvrdite da je kuću zapalio onaj koji prvi vikne „kuća gori!“ i da je zarazu prvi izazvao onaj koji je prvi konstatovao. Vi tvrdite da „demokratski svet“ iz mojih ćirilaskih napisa doznaje za naše „nepodopštine“. Ljuto se varate. Eto, taj Siton Vatson

* Izvorno objavljeno 1950. godine.

(za koga tvrdite da „mrzi Srbe“ što pomalo podseća na ono propalog đaka „mrzi me profesor“) znao je o našim „čudima“ već 1925. godine više no Vi i ja zajedno (a među tim „nepodošptinama“ nisu bili mali ni malobrojni gresi Vaše stranke i Vašeg brata Svetozara...). Znaju ljudi od svojih predstavnika i agenata mnogo više no što možemo mi pojedinačno da znamo (strana predstavništva izmenjuju i dopunjuju međusobno svoje informacije). A znaju i to da i dan-danas nijedna emigracija nema toliko denuncijanata svojih sunarodnika-sapatnika...

Vi ste napisali: „Nikada do sad niko od Srba nije u ovako smradnu svinjsku brljugu svukao i zagnjurio čast i obraz srpskog naroda pred javnim mišljenjem demokratskog sveta“ i „Nikad niko nije ovoliko ošteti srpske interese ni veće radosti priredio svima neprijateljima Srpskog Naroda“, naime ja time što sam „majoru Živanu“ podviknuo da sedi s mirom, jer su njihovi gresi neizmerni. Varate se, Adame Pribičeviću! U najsmradniju „svinjsku brljugu“ zagnjurio je čast i obraz Srpskog Naroda Vaš brat Svetozar juna 1928. god. kada je javno u Parlamentu upitao Srbijance „pošto je ta vaša krv, da vam platimo taj Kajmakčalan?“... Pljunuo je u more krvi i žrtava junačke Srbije onog čestitog naroda, koji samo nevaljalci identifikuju sa našom političkom i ostalom „elitnom“ žgadijom. A nikad niko nije ovoliko šteti srpske interese ni veće radosti priredio svima neprijateljima Srpskog Naroda kao 27-martovski „heroji“ (i njihovi politički savetodavci i dirigenti: razna „braća“ Radoji, Srđani, Čubre i Bože „Konji“...) koje Vi tako revnosno branite ali ne odbraniste.

KO JE „DRSKO LAGAO“ I KO FALSIFIKOVAO?*

Pod samospoznajnim naslovom „Od laži do laži“ odgovara *Glasa Kanadskih Srba* u br. 1002 od 30. novembra 1950. na moje tvrđenje i objašnjenje u knjižici *Je li 27. mart. 1941. plaćen?* sa nizom izvrtanja neistina, a u odbrani g. g. Adama Pribičevića i njegovih štićenika – engleskih plaćenika. Pošto ta družina ne može da obori u časnoj diskusiji niz logično povezanih činjenica, pokušava jednim primitivačkim majstorlukom – trikom: ako bi im uspelo da me prikažu lažovom bar u jednoj tački, onda bi oni smeli da uopšte da su i sve ostale tvrdnje isto tako lažne.

Ta moja tobožnja laž, koju bi hteo da dokaže bezimeni uvodničar *Glasa Kanadskih Srba* (neki „L“ – možda lažov?) odnosi se na: šta je Čerčil u svojim memoarima stvarno rekao o značaju 27-martovske „revolucije“. A. Pribičević je o tome tvrdio 1) „I zato i g. Vatson i g. Donoven, kao i njihovi narodi, neizmerno mnogo duguju srpskom narodu, a *Britanci može biti i svoju slobodu, što je G. Čerčil u memoarima priznao*“ (podvlačenje moje) i 2) „Srpska revolucija rodila je *neprocenljivom korišću* i za Vel. Britaniju i sav ostali demokratski svet odloživši Hitlerov napad na Sovjetsku Uniju, odnosno *izazvavši njegov slom*. To nam je priznao eno u svojim ratnim memoarima i g. Čerčil...“ (podvlačenje moje)!

Na to sam ja nadovezao: „Kojim rečima je to priznao Čerčil? Vi falsifikujete g. A. Pr. (ili „gudite uz gusle“, pričate ono što bi želeli da je a nije)“ (*Je li 27. mart plaćen?*, str. 9). Sada bi bezimeni uvodničar *Glasa Kanadskih Srba* da me utera u

* Izvorno objavljeno 1950. godine. Mirko M. Kosić, *Grobari Jugoslavije: ko je „drsko lagao“?: oko 27. III 1941*, [S.l.: s.n.], 1951. 37 str.

laž donoseći engleske reči Čerčila, a koje glase na srpskom (značajno je da *Glas Kanadskih Srba* ne prevodi te reči, videće se i zašto!): „Sada ćemo videti i kakvo je dejstvo imao rok od pet sedmica na odlučujuće operacije, kao rezultat našeg otpora na Balkanu, a osobito Jugoslovenske revolucije.

Niko ne može tačno odmeriti kakve su bile posledice toga pre no što je nastupila zima po ludačku germansko-rusku vojnu. Razložno je verovati da je time spasena Moskva.“

Kome god nije pomračen razum primitivističkim maštarenjem, zapaziće krupne razlike između reči Čerčila i onog što mu je A. Pr. podmetnuo („na ovo se pozvao“):

a) Čerčil veli „kao rezultat našeg otpora na Balkanu“, dakle i britanskog otpora a ne samo „jugoslovenske revolucije“ (po Čerčilu, a „srpske revolucije“ po A. Pr.);

b) ni pomena o tome da fe ta „revolucija“ „spasla“ može biti „slobodu Britancima“, pa ni da je bila od „neprocenjive koristi“. A. Pr. naime preinačuje objektivnu konstataciju Čerčila da „niko ne može tačno odmeriti kakve su bile posledice toga“ – kao sviju drugih istorijskih događaja uopšte! – (naglasak je na „tačno odmeriti“) u „neprocenjiva korist“.

v) Čerčil veli da je „razložno verovati“ da je time „u oči zime“ spasena Moskva.¹ Da, varoš Moskva, ali ne i izazvan „slom napada“ na Sovjetsku Uniju, kako bi to guslar A. Pr. hteo da nam odgudi, premda je taj slom nastupio dve godine doznije.

Na tri rečenice četiri bitne izmene: jedno oduzimanje, jedno dodavanje i dva proširivanja. Ako to nije falsifikovanje jednog teksta, onda za ta „stvorenja“ ništa nije falsifikovanje – kada potiče od njih.

I onda imaju još smelosti da napišu o meni što se u celosti odnosi na njih same: „kad je ovaj čovek ovako drsko lagao o onom što je jedan veliki čovek stavio u istoriju Drugog svetskog rata, kako on tek laže o stvarima koje ne možemo kontrolisati“? Odista je svaka *njihova* reč „zlonamerna prljava laž“, što ćemo sada da vidimo!

JESAM LI JA NAJŽEŠĆI I NAJDOSLEDNIJI PROTIVNIK GERMANSKOG IMPERIJALIZMA KOD NAS?*

„Od jedne laži do gore i poslednje“, bezimeni uvodničar *Glasa Kanadskih Srba* spori da sam ja i takav protivnik nemačkog imperijalizma u nas.

Evo niza činjeničnih podataka o tome:

– 1910. godine objavio sam u *Zvonu*, nedeljnom prilogu zagrebačkog *Pokreta*, članak „Germanomanija“.

1 We shall now see how a delay of five weeks was imposed upon the supreme operation as the result of our resistance in the Balkans and especially of the Yugoslav revolution. No one can measure exactly what consequences this had before winter set in upon the foolnes of the German-Russian campaign. It is reasonable to believe that Moscow was saved there by.

* Izvorno objavljeno 1960. godine. Mirko Kosić, *Svedočanstvo o izdaji: 27. mart 1941*, priredio i predgovor napisao Vladimir Maksimović, Slobodna knjiga, Beograd 2000, 72 str.

– 1912. objavio sam u beogradskom *Pijemontu* pod uredništvom Ljube-“Ču-pe“, niz članaka pod naslovom „Pangermanizam“, posle objavljeno i kao knjižica u izdanju J. Radaka u Vel. Kikindi.

– 1913. objavio sam veliku knjigu *Moderna Germanija*. na trećoj strani teksta stoji da su „Nemci etički varvari“. Knjiga je za vreme 1914-1918. bila zabranjena u Austro-Ugarskoj. Dr Lazar Marković pokušao je u *Delu* 1913. da Nemce odbrani od mojeg kritičkog prikaza, tvrdeći da su Nemci „zakonit imiroljubiv narod“.

– 1930. u mom časopisu *Društveni Život*, a u članku „Srednja Evropa ili Balkanska Unija“ upozorujem na obnovu nemačke opasnosti. Kralj Aleksandar je prihvatio moju tezu o aktuelnosti obrazovanja Balkanske Unije i moj predlog za osnivanje Balkanskog Instituta u Beogradu.

– 1934. U mojem *Uvodu u opštu sociologiju* (na str. 176/7) stoji: „Izgleda, međutim da će u Nemačkoj u jeku nacionalističko-grupne ekstatičnosti Nacije, koja sada maršuje u dvojnim redovima voljno ili nevoljno ali bezizuzetno... Ali prenapon rasizma i nacionalnog mesijanstva Trećeg Carstva moraće se prekinuti jednog dana verovatno u novom polomu evropskog mira i onda će... svih najboljih sopijalno-naučnih umova Nemačke, koja ih se danas u kolektivnoj izbezumljenosti tvrdili, mogu dokazati pismom jednog ozbiljnog i čestitog političkog čoveka). No, već „obrazloženje“ u tom demantiju oduzima mu svaku objektivnu vrednost. S. V. navodno veli: „Jer kada je bilo u pitanju da cela zemlja baci sve svoje blago na vagu rata, suma od pola miliona funti niti je ovde niti je tamo...“ Za sto miliona predratnih dinara (u zdravoj valuti) mogolo se *propagandom* u Beogradu i srpskoj javnosti za 6 meseci i tekako stvarati ratna psihoza (imajući u vidu da su Srbi i bez toga listom bili srcem protiv Hitlera, a po svom temperamentu gotovi za političke ludosti) i „finansirati“ jato agenata! (A čiji i otkuda behu oni 40.000 i 20.000 dolara koje je kurir engleskog poslanstva u Beogradu (sekretarica) preneo u Kairo za „porodice“ dva zemljoradnička prvaka?). Razumemo da britanski patriota i obaveštač Siton Vatson u ovom slučaju mora osporavati i samu mogućnost da se za pare kupuje „cela zemlja“, ali *istoričar* S.V. znaće vrlo dobro da je moguće kupovinom samo 2-3 čoveka postići da u izvesnoj situaciji *prevagne* jedna politika nad drugom...gnuša i otreša...“

– 1938. u Narodnoj Skupštini, marta meseca, povodom anšlusa Austrije držao sam vrlo oštar govor protiv spoljne politike Stojadinovića (i Kneza i Čemberlena).

– 1939. na Kolarčevom narodnom univerzitetu, na predavanju o rasizmu, „pocepao“ sam nemačku rasnu ideologiju tako da su prisutni mnogobrojni Jevreji vriskali od ushićenja, a tri-četiri Nemca demonstrativno napustila dvoranu. Povodom toga napao me je prostački Krsta Cicvarić, tada već u nemačkim vodama.

– 1940. opet na Kolarčevom narodnom univerzitetu, na predavanju o sociologiji rata, predskazao sam konačni poraz Nemačke. Po tome sam saslušan 1942. u Gestapou i bilo je upravo komično kako su hteli da doznaju moje „naučne razloge“ za poraz koji im je predstojao.

Povodom govora u Narodnoj Skupštini 1938. *Deutsches Volksblatt* napao me je čitavim uvodnikom (napisao ga je ataše za štampu u nemačkom poslanstvu dr Hribovšek-Berge).

Da li još i jedan srpski javni radnik ima tako dosledno antinemačku liniju za punih 30 godina?

ODGOVOR MAJORU ŽIVANU L. KNEŽEVIĆU*

U broju 1/2 II god. *Ravnogorske Misli* u napisu koji je po merilu urednika „R. M.“ „konstruktivan“ i „misaon“, smatrali ste za umesno da me u dva maha imenujete uz kvalifikovanja „nemački direktor Srpske Narodne Banke“ i „poznati separatista“ i „koga će srpski narod prvo na optuženičku klupu i za direktorovanje Narodne Banke, kada je srpski narod bio pljačkan do kože od strane Gestapa i za napise u inostranstvu, koje bi Tito platio zlatom...“

Ljudima Vaše vrste uopšte ne bih odgovarao. Vama je unapred sve oprošteno, jer očigledno spadate u red onih koji „ne znaju šta čine“. Ali ima još i čestitih i zdrave pameti Srba koji ne znaju šta je na stvari, šta je bilo i zašto je bilo, pa ne znaju ni zašto Vi drobite koješta. Radi tih čestitih i uračunljivih Srba upućujem Vam ovaj javan odgovor na Vaša javna izvrtnja u vezi sa mojim radom za vreme okupacije i posle.

Vama je poznato šta sam sve izneo u knjižici *Zar opet po starom?*¹ Poznato Vam je i to da niko do danas nije osporio javno nijednu činjeničnu tvrdnju u pogledu mog nacionalnog stava. Poznato Vam je to, da uopšte niko nije ni pokušao javno da stvarnim argumentima opovrgne ma i jednu od mojih teza u pogledu uzroka naše najnovije a najstrašnije nacionalne katastrofe. Pa ni naši masoni (naglašavam: naši jer su oni sasvim nešto drugo bili no oni u Americi, Engleskoj ili Skandinaviji!) nisu javno primili diskusiju o njihovom udelu u pokopavanju naše nacionalne slobode (u toliko su više po svom običaju „šuškali“ „u poverenju“ i tako dalje).

Moje otvoreno istupanje za pokrajinske samouprave (uostalom već od 1918. god. i kao vremenski prvi federalista na srpskoj strani!), koje obećavahu i programska izjašnjenja i Narodne Radikalne (1938) i Demokratske (1935) i Samostalno Demokratske Stranke (1931) nazivate „separatizmom“ – ali u istom napisu pišete i ovo: „Srbi u zemlji smatraju da je centralizam bio težak i za Srbe i niko ga više neće. Naročito ne posle Titovog centralizma. Smatraju da pokrajinama treba dati što više samouprave...“ Ostavimo po strani svu neozbiljnost koju odaje Vaše skromno tvrđenje da Vam je poznato i današnje političko raspoloženje Srpskog Naroda – koliko će biti da ima raznih raspoloženja?! – u zemlji (Vaša su „državopravna“ i politička rezonovanja u ovom napisu i odveć „prostosrdačna“...), ali podvlačim činjenicu da u razmaku od jedva dvadesetak redaka Vi otklanjate (dakako u ime celog Srpskog Naroda!) „pokrajinski lokalni patriotizam“ (to se inače zove regionalizam) i ističete da treba pokrajinama dati „što više samouprave“ – a to je ono što mi „separatisti“ i zastupamo. Izgleda da i u Vašem slučaju stvar stoji tako da kada ste Vi za široke pokrajinske samouprave to je onda nacionalno ispravno i politički mudro, ali kada su za te iste pokrajinske samouprave drugi, a naročito

* Mirko Kosić, *Svedočanstvo o izdaji: 27. mart 1941*, priredio i predgovor napisao Vladimir Maksimović, Slobodna knjiga, Beograd 2000, 72 str.

1 Pošto su me g.g. Dr Šijački i major Ž. Knežević bez ličnog povoda napali na upravu bitangaški način, lično i javno dao sam im odgovor u *Am. Srbobranu* od 3. aprila 1950. Kako je taj moj odgovor potakao g. A. Pribičevića da se umeša u stvar koja ga se lično nije ticala i o kojoj je on potpuno neobavešten pisao pa time dao povoda mojoj brošuri *Je li 27. mart plaćen?* donosim pojedine odlomke iz mog članka u *Am. Srbobranu* radi boljeg razumevanja cele stvari.

stvarni politički predstavnici naroda odnosnih pokrajina (dok Vas nije nikada niko birao ni za opštinskog kmeta), onda je to „separatizam“. Kako reče Zulukafer? „Dobro je npr. kada ja ukradem komšijskog bivola, a zlo je kada on ukrade moga“... Ja sam za veleizdaju u Mađarskoj osuđivan na smrt (1916). Izgleda da je onde teže bilo Srbini biti nego u Srbiji ili Crnoj Gori... Kakav bi to bio „separatizam“ kada se i danas borim da se Vojvodina (ili jedan njezin deo) ne odvoji od ostalih srpskih zemalja pa dodeli Hrvatskoj ili Mađarskoj? Izgleda da je moj „separatizam“ u tome što mi ne imponuju beogradski politički „prvaci“ ni njihovo, recimo originalno, shvatanje „demokratije“.

Tvrdite da bi Tito moje „napise u inostranstvu zlatom platio...“, dakle hoćete da kažete da oni učvršćuju političku situaciju Tita. Da li mislite pri tome npr. na ove moje reči: „Komunisti ubijaju fizički ali se služe i ‘narodnim sudovima’“, (*Na istorijskoj raskrsnici*, str. 73) ili na istoj strani: „komunizam je... režim terorističke vladavine inostranih odnosno inorodnih agenata...“ ili: „a ubrzo nas neki bezimni Tito – jel zagorski braveobijač ili ukrajinski Jevrejini svejedno – zameni kod veoma čestitih Engleza“ (*Zar opet po starom?* str. 52) itd. Tito nema razloga da „plaća zlatom“ nas nesretne beskućnike, ako koga plaća onda ponekog „naprednog“ novinara koji mu na engleskom pravi propagandu za kredite „Ujka Sama“... Sve što je Titu trebalo na našoj strani, izvršili ste vi „heroji“ od 27. marta pa kroz svo vreme vašeg emigrantskog „vladanja“ i predstavljanja Srpstva i Jugoslovenstva.

Velite da će me Srpski Narod na optuženičku klupu za „direktorovanje u Srpskoj Narodnoj Banci“ itd. Pre svega: nikoga ne optužuje „narod“ (za tu frazu zaklanjaju se i boljševički zlikovci) nego državni tužilac (postavljen od vlastodržaca) a na osnovu manje ili više pravičnih zakonskih propisa. Ako je država pravna onda važi nulla poena sine lege, tj. nema kazne za dela koja nisu bila predviđena važećim zakonima. Moje „direktorovanje“ bilo bi takvo delo i po Krivičnom Zakonu Kraljevine Jugoslavije i po međunarodnom pravu, odnosno Drugoj Haškoj Konvenciji, čl. 42-55 i to sve i da nisam pod maskom guvernera-zamenika Srpske Narodne Banke radio ono što jesam, tj. pripadao pokretu Dražinom i pomagao ga sumama većim no svi ostali izvori zajedno. Tito je streljao 465 mojih saradnika na tom poslu a mene bi streljali i Nemci i Tito, prvi da su slutili šta sam činio a drugi da sam mu samo pao šaka! Koliko ste plitki i Vi i Dr Šijački (koji se povremeno češe o moje „kolaboraterstvo“) dokazuje najbolje ovo: oboje se propinjete na grobu mučenika Draže kako bi izgledali politički viši i nacionalno svetli, a mene nazivate „nemačkim“ i Hitlerovim čas „direktorom“ a čas „guvernerom“ Narodne Banke.

Nije moje tobožnje kolaboraterstvo izazvalo zlu volju Dr Šijačkog (i njegove sabraće) prema meni. Jednom zajedničkom prijatelju pisao je g. Dr Šijački 2. septembra 1948.: „Kada sam čuo da se je prof. Mirko Kosić spasao bekstvom u Švajcarsku oduševljeno sam uzviknuo: Hvala Bogu, takvi će biti potrebni našem narodu kada se jednog dana vratimo. Danas, pošto sam pročitao ovo njegovo razlaganje sa velikim žaljenjem pokopao sam još jednu svoju iluziju“. Dakle, još 1948. godine: „Hvala Bogu! takvi će biti potrebni“ itd., dakle pošto sam tri godine javno „kolaborirao“, bio „Hitlerov guverner“ itd. Ali, kada sam se drznuo da prstom ukažem na *grobare Jugoslavije*, onda „sa velikim žaljenjem ode jedna iluzija“. Toj družini trebaju slepci koji ne vide gde je koren našeg zla. Toj bratiji trebaju smireni poslušnici za njihove katastrofalne socijalne i političke aktivnosti. Moja smelost da istražujem bliže i dalje uzročnike naše strahovite nacionalne katastrofe razlog

je besa i mržnje sviju pogođenih kojima se ipak – ma i u podsvesti – budi griza savesti za prokockanu nacionalnu slobodu i zbog milion srpskih mrtvih glava...

To je njihova preventivna odbrana... Odgovornosti za dela te vrste ima nekoliko: a) krivična (samo izuzetno!), b) politička (za one koji izlaze pred „narodni sud“ biračkih tela), v) moralna (za one koji uopšte imaju savesti) i g) istorijska od koje niko a pre a posle ne pobeže a koja se prvo sastoji u tome da i krivci i njihovi najbliži – a ne samo nedužni – imaju da snose dejstvo zlog rođenja. Ja ću rado snositi svaku odgovornost (za ono što sam činio i za vreme okupacije i pre i posle toga) pred stvarno nezavisnim i nepristrasnim sudom. Ali, „suditi“ o životu i radu za vreme okupacije mogu samo oni koji su i sami prošli kroz nju, a naročito ne mogu oni koji su živeli u punoj ličnoj slobodi ili daleko od zemlje bez drugog rizika sem da slučajno ne padne bomba blizu njih. A *ciganski* je ružiti Nedića i sve one koji su uz najteže žrtve samouniženja spasavali koliko su mogli srpske glave dok ste vi spasavali samo svoje! Narodi ne priznaju pravo i ne praštaju danas ni istinskim kraljevima kada ih vode u katastrofu, a nekmoli nekakvim najobičnijim Kneževićima!

Što se tiče dr Šijačkog, on nam u istom broju saopštava da je već na putu pokajanja: „i da *u buduću* nismo ni najmanje voljni da podređujemo i žrtvujemo osnovna prava svoga naroda – interesima onih koji još uvek ne znaju da li se Jugoslavija nalazi u Čehoslovačkoj ili Čehoslovačka u Jugoslaviji!“ Dakle, bar „u buduću“ neće više tuđinskim interesima žrtvovati svoj narod i zemlju. „Od koga je dosta je“. Ono što mi smatramo najtežim zločinom to je za njih, očigledno, jedno političko „razočarenje“. Lako je moguće da se razlika u našim shvatanjima svodi na razlike u strukturi mozga ili u razvojnom stupnju mislene sposobnosti.

22. feb. 1950.

Dr Mirko M. Kosić, bivši redovni
profesor beogradskog Univerziteta

SITON VATSON I DANOVEN NE DEMANTUJU...*

U nizu svojih svesnih neistina bezimeni uvodničar hteo bi da izazove utisak da sam ja tobože ciljao na „majora Živana“ sa plaćanjem 27. marta. Međutim, na strani 12 moje knjižice stoji jasno: „Pare su primali civili zaverenici, oni što behu veza između pučista i agenata Intelidžens Servisa“.

O pobudama braće Kneževića bio sam dovoljno jasan sa: „major Živan Knežević je tako prostosrdačna duša da budući istoričari neće imati muke u istraživanju *motiva* glavnih junaka 27. marta.

Jedini ukaz o unapređenju, koji je objavljen odmah sutradan pošto je uspeo puč (odnosno gaženje Ustava) jednog dela Beogradskog garnizona jeste bio ukaz – unapređenje majora Živana“. A politički početnik, koji je zahvaljujući puču doveden da kao ministar dvora „rukovodi“ mladim Kraljem (odnosno da ga kontroliše) bio je gimnazijski nastavnik Radoje L. Knežević, rođeni brat istog „majora Živana“ (*Am. Srbobran*, od 3. aprila 1950.).

* Izvorno objavljeno 1960. godine. Mirko Kosić, *Svedočanstvo o izdaji: 27. mart 1941*, priredio i predgovor napisao Vladimir Maksimović, Slobodna knjiga, Beograd 2000, 72 str.

Razume se da time nije isključeno da su i pojedini oficiri mogli posredno, preko civila, primati pare. No, nije ni od kakavog političkog značaja da li je neki polkovnik Žika ili major Mika primio pare, koliko i od koga, posredno ili neposredno. Važno je da ni Siton Watson, ni Donoven nisu demantovali njihove tobožnje izjave. Nekakav major Grej (biće od Intel Servisa) tvrdi da je njemu S. Watson demantovao navodnu izjavu (skrećem pažnju da sam pisao u *Am. Srbobranu* od 3. aprila 1950: „Ozbiljni politički ljudi tvrde da je...“ a da su to ozbiljni i politički ljudi (da je ta „revolucija“ plaćena), a S. Watsonu sam ja skrenuo pažnju kakva mu se izjava pripisuje, a od A. Pribičevića čuli smo kakvo je veleumno pismo uputio Danovenu u vezi s time...

GOSPODINU DR-U SLOB. JOVANOVIĆU, PREDSEDNIKU JUGOSLOVENSKOG NARODNOG ODBORA U LONDONU

Vrlo poštovani Gospodine Jovanoviću,

Nije mi izmaklo da je ovoga puta (o 27. martu) Proglas J.N.O. (koji ima čast da ste mu Vi predsednik) objavljen bez pojedinačnih potpisa njegovih članova. Može biti da je to slučajno, a može biti da je to „Proglas“ samo njegove većine. No kako mu bilo: Vi ste predsednik tog J.N.O. Ne znam da li Vam je poznato šta je jedan nesumnjivi prijatelj Jugoslovena (i Srba), američki profesor za „političku nauku“ i ekspert za Balkan, Joseph S. Rucek, u knjizi *Balkan Politics* (1948) na str. 116 o Vašoj družini (tada vladi) rekao: „Saveznicima, čitava zbirka tih ‘državnika’ izgledala je kao skup izandalih (tired) i svađaličkih (quarrelsome) starih političara“. Odonda su prošle godine i „zbirka državnika“ nije postala ni manje izandala – ni manje svađalička... Sudbina političkih emigracija...

Vama je, svakako, poznat i onaj sociološki „zakon“ po kome se u skupinama i intelektualni i moralni nivo kolektiva ravna prema nivou individualno najnižih pripadnika – članova skupine. A u Vašem J.N.O. ima i veoma skromnih, intelektualno i moralno, članova. Svakako Vam je poznato i to da je u skupinama uošte veoma nizak nivo osećanja odgovornosti i sposobnosti rasuđivanja, a velika prijemljivost za nelogične uticaje i, kako reče Sumpeter (*Capitalism, Socialism and Democracy*), tu svaki pokušaj razumnog argumentisanja životinjske duhove samo još više razdražuje... Vi niste čovek „kolektiva“. Vi ste uvek bili čovek kontemplantivnosti. I zato ste jedino Vi i „interesantni“ u J.N.O., prvenstveno po Vašem duhu i po Vašoj visokoj istorijskoj i političkoj kulturi. A iako ste u dubokoj starosti, Bogu hvala, Vi niste „izlapeli“ (sit venia verbo!). Prema tome, Vama mora da je poznato da su sve tvrdnje i čitava terminologija („vojni savez“, „narodni ustanak“, „demokratski poredak“) toga Proglasa Vašeg J.N.O. objektivno lažne, upravo klupče drskih izvrtanja i falsifikovanja istorijske stvarnosti.

Vi ste naša velika intelektualna vrednost: Ne znam da li ćete se samnom saglasiti da intelektualci od vrednosti imaju posebnu „misiju“ u istorijskom životu svojih naroda: da se svagda zalažu za istinu, da suzbijaju zavođenja i zablude svoga naroda, da svojim prestižom ne pokrivaju falsifikate... Zato, pored snage razuma, hoće se kod intelektualca visokog ranga i intelektualnog poštenja, one naročite „građanske kuraži“ koja od duhovnih ljudi, ukoliko izlaze iz privatne sfere života,

traži iznalaženje i ispovedanje istine i onda kada je ista „neoportuna“ ili mrska manjim raznim manje-više moćnim družinama i „bratijama“ i velikim „tutorima“ ... U bitnim momentima neistina se ne sme podupirati ni samim ćutanjem. (Vi ste u Vašem *Makijaveliju* napisali, čini mi se, da ima istina koje nije dobro izreći, Svakako, onde i onda, kada istine izazivaju teže nesporazume nego i same neistine i zablude, teže po posledicama po budućnost naroda ili „društva“). I ako je tačna ona Paskalova „Kazivati istinu od koristi je za onog kome se kazuje, ali štetno po one koji je kazuju, jer navlače mržnju na sebe“ ...

Gradili smo državu na jednoj krupnoj neistini (objektivno) ili zabludi (subjektivno), na tzv. narodnom jedinstvu Srba i Hrvata. Zato se ta država (unitaristička Jugoslavija) *moral*a a pre a posle srušiti i raspasti. Sada bi jato pučističkih „političara“ i „državnika“ da izgubljenu državu i vlast povrate na drugoj neistini (a ta već nije nikakva zabluda), na „mitu“ o „narodnom ustanku“, „srpskoj revoluciji“ od 27. marta 1941.

Ima istorijskih situacija u kojima i „mitosi“ služe interesima naroda, ali „mitos“ „narodnog ustanka“ 27. marta 1941. „ne pali“. To je „prazan pištolj“, pa što je najgore: *to znaju upravo oni na koje je uperen, znaju „saveznici“*, režiseri tog „narodnog ustanka“.

Za moj ukus nema ničeg bednijeg nego kada se „vodeći“ zaklanjaju za „narod“, kada bi hteli da na njega prebace svoje odgovornosti, a bezumlje klike (kao „heroja“ 27. marta 1941.) lako je prebacivati na „narod“, jer baš svojom nerazumnošću liče na besvesnu počinu...

Bilo bi mi žao kada bi i Vi smatrali da je srpski narod zaslužio svoju strahovitu sudbinu, jer da je on tako hteo... Taj narod niko nije pošteno obavestio, niko ga (demokratski) pitao, a, možda, niko od tih 27-martovskih „heroja“ ni mislio na *njega* nije.

Svi ćemo mi, ko ranije ko malo docnije, „Bogu na istinu“. A ja ću dotle i dalje po onoj Boalovoj da „mačka nazivam mačkom, a Rolea nitkovom“ ...

Sa svagdašnjim poštovanjem,

Vama odani, K.
19. aprila 1951.

Monte Bre Vetasopra Lugano

P.S. – Čujem da ste o „proslavi“ 27. marta u Londonu postavili alternativu: „Ko neće da slavi 27. mart, taj neka slavi 25. mart!“ To bi *stilistički* ličilo Vama: prikazivanje ljudi i događaja u antitetičkim dihotomijama. Ali, siguran sam da Vi znate da su to gruba uproščavanja složene životne stvarnosti, popularna, istina (zato se i služe njima redovno svi propagandisti!), ali neumesna u istinskoj nauci. U životu nije ritam „ili-ili“ (a ni u etici svi samo „dobri ili zli“), a još manje u politici *sve* za „slave i proslave“, odnosno za „izdaju i sramotu“. Niti je za „slavljenje“ 25. mart niti 27. mart; oba dana su u znaku nacionalno-državne negativnosti, s tom razlikom da je 25. mart (kad je već moralo da dođe do njega) mogao biti spasonosan za Jugoslaviju (a „crn obraz“ podneli bi, isto kao i Švedska, pred „čestitim“ „saveznicima“), dok je 27. mart značio skakanje u ambis za tuđ račun! Srbi su imali razloga da razmisle o pitanju: zašto slave svi narodi dan kada je rat – nesreća – prestao, a samo mi kada je u stvari otpočeo? da li, možda, zato što je za 27-martovske „heroje“ početak ujedno značio i svršetak?

M.K.

ODGOVOR G. PROF. SEATON-U WATSON-U

U „Glasu Kanadskih Srba“ od 24-og maja o.g. izišla je Vaša izjava, koju ste dali g. Radoju Kneževiću u stvari Vaših navodnih reči „Mi smo ulazak Jugoslavije u rat platili sa 500.000 funti, pa ne dugujemo Srbima ništa!“

Vi demantujete sada (4. aprila 1951.) tu izjavu, koju sam ja, ravno godinu dana ranije (3. aprila, 1950. u „A. Srbobranu“), naveo u ovoj formi: „Tvrde ozbiljni politički ljudi da je...“ I odista je jedan ozbiljan i čestit politički čovek, iz jednog našeg kraja, u kojem se, bar do skora, polagalo na reč i obraz verovatno više no u ma kojoj od zapadnih zemalja, *pismom* mi to saopštio, izvesno ni ne sluteći da ću uskoro doći u situaciju da izazvan – drskim ličnim napadajem nekakvog majora Kneževića učinim upotrebu od tih Vaših navodnih reči.

Septembra 1950. poslao sam Vam moju brošuru „*Je li 27. III. 1941 plaćen?*“ i skrenuo Vam pažnju na to da se na nekoliko mesta u njoj spominjete. Vi niste našli za potrebno da demantujete odmah tu tobožnju Vašu izjavu. U međuvremenu je u jednoj polemici, a u odbrani 27-martovskih pučista, Adam Pribičević potvrdio u „Glasu Kanadskih Srba“ (od 4. XI. i 18. maja 1950) da su i njemu nuđene engleske pare pre 27. III. 1941, da zna da su „drugi primali“ i da je navodno i general Donoven, bivši šef američke obaveštajne službe, učinio skoro identičnu izjavu, kakva se Vama pripisuje (A. Pribičević je, kako tvrdi, povodom toga uputio Donovenu i pismo, ali nismo čuli do danas da je Donoven demantovao tu izjavu ...).

O Vašem prvom demantiju saznao sam posle 27. III. 1951. od nekog majora Greja (svi su znaci da je taj džentlmen od I.S.). Ali, u tom demantiju stoji da se ne može kupiti „cela zemlja“, što niko nije ni mislio u vezi s time. Naprotiv! Moja je teza da 27. III. 1941. *nije „delo Srpskog naroda“* (a još manje „cele Jugoslavije“, pošto je opšte poznato da su Hrvati listom bili za Nemačku pa i borili se za njenu pobedu sve do poraza kod Staljingrada) *nego delo šake zaverenika-pučista, za koje i Liddell Hart tvrdi da su „ankuražirani“ od britanskih agenata.*

Meni je milo da Vi sporite da ste onakvu ciničnu izjavu učinili. Samo: moraćete dozvoliti da Vam učinim nekoliko primedaba povodom Vašeg demantija.

Pre svega: ja sam jasno rekao „tvrde ozbiljni politički ljudi...“, dakle nisam ništa izmislio (ili kako to „Gl. Kan. Srba“ slikovito veli „izdeljao laž“).

Drugo: dobro bi bilo da ste odmah sami spontano demantovali, a ne tek godinu dana kasnije (odnosno posle 7 meseci pošto sam Vam skrenuo pažnju) i to prvo jednom čoveku, koji mnogo potseća na one koji sa inteligencijom imaju zajedničko naziv svoje profesije, a zatim jednom od lično pogođenih. (Nezgodno je isto što Vaš demanti dolazi neposredno posle izbacivanja svemoćne Anglo-Iranian Oil Co iz Persije. Skeptični ljudi mogu pomisliti da su neki majori Greji došli do saznanja da im je jedino još Balkan ostao da vršljaju po njemu...).

A treće, i to je ono najsumnjivije na Vašem demantiju: Vi sebi dozvoljavate u njemu da *podmećete* niske motive nama Srbima, koji smo shvatanja da je 27. III. 1941. početak najstrašnije tragedije jednog čestitog iako prostodušnog naroda i da puč nije bio u interesu ni Jugoslavije ni Srba nego u interesu Velike Britanije. Vi se ne ograničavate na to da demantujete (na šta imate pravo – premda mnogo kasno!), nego odmah prelazite na *klevetanje*, „bestidno“ i „zlonamerno“ – da se poslužim *Vašim* rečima. Jer Vi tvrdite da smo mi ljudi „posticani nemirnom

savešću“ i da zastupamo naša shvatanja o *našim* političkim događajima (27. III. 1941) „eda bi na taj način povećali mogućnost za svoj povratak na vlast“ (pošto nisam nikada bio na vlasti, ovo se, verovatno, odnosi na g. Drag. Cvetkovića). Ništa Vama ne daje prava da javno izjašnjavate Vase mišljenje o našim „motivima“ ni da dajete ocene o nama, jer je po sredi *n a š a* nacionalna politika! Svi se mi divimo britanskom političkom slobodarstvu onako kako se pokazuje među vama. Kod vas može svaki građanin slobodno da ispoveda svoja politička shvatanja, može čak i da odbija iz uverenja da oružjem brani zemlju, a može i da osuđuje i spoljnu politiku svoje zemlje i kada je u ratu (napr. u slučaju južno-afričkog rata) i nikome ni na um ne pada da *podmeće* niske motive (niti uopšte da ulazi u istraživanje istih) za lična shvatanja u politici. Ali, ono što vi Britanci smatrate elementarnim pravilom političke pristojnosti za sebe, to mi očekujemo od vas da praktikujete i prema svima ostalima. Nismo mi ništa manje osetljivi na insinucije i klevete no što ste vi Britanci.

Ali, na žalost: često se sretamo sa činjenicama, koje dokazuju da vi patite od upravo animalne etnocentričnosti: ono što je neosporno pravo kada ste u pitanju vi, to vas upravo skandalizuje kada drugi za sebe potražuju. Britanska vlada i parlamenat imaju pravo da nacionalizuju i tobože neprikosnovenu privatnu svojinu, ali Persija nema isto suvereno pravo da izvrši nacionalizaciju koncesija (za koje postoje nebezrazložne tvrdnje da su iznuđene i varalički izvršivane). Ili: radi 120 miliona ljudi, izdanih i podjarmljenih od komunizma u Srednjoj i Jugoistočnoj Evropi, nipošto ne bi vodili III. svetski rat, ali radi Vašeg tranzitersko-krijumčarskog Honkonga moralo bi celo čovečanstvo da zakrvi... Vaš sin, koji produžuje Vaše viator-ske političke poslove, a ujedno i istoričarske pretenzije (koje kadikada dolaze u sukob sa prvima), dozvolio je sebi da optuži Dražu Mihajlovića (u „The Eastern European Revolution“) za tobožnju neistinitost opravdanja njegove povremene pasivnosti prema okupatoru (Dražo je tvrdio da je bilo srpskih žrtava već i previše, a da bi bez potrebe i bez izgleda na uspeh trebalo i dalje žrtve rizikovati), dok nije tobože štedeo srpsku krv u borbi protiv vaših saveznika, Tito-komunista. Gospodin „istoričar“ previda da su Nemci streljali po 100 Srba za jednog svog (što Tito nije mogao da čini) i da su za nas Srbe komunisti bili strašnija opasnost, jer oni su vodili borbu da nas podjarme za večnost (dok su Nemci bili tu, ali svi smo bili uvereni da će i otići). Uostalom: ni Nemci nisu počinili tu bestijalnu niskost vaših komandanata u Koruškoj 1945, kada su na prevaru i uz obmane izručili Titu 15.000 izbeglica da ih pobije!

Vi Britanci kao da smatrate da smo mi Srbi bili dužni da za Vas ratujemo i onda kada je naša vlada (odlukom od 15. aprila, u 9 časova pre podne, u domaćičkoj školi kod Nikšića) naredila kapitulaciju! Vi, izgleda, da smatrate da smo mi Srbi trebali da ratujemo dalje i onda kada je Jugoslavija *de facto* prestala da postoji (uspelom pobunom i otopljenjem Hrvata, koje vi niste „kažnjavali“ bombardovanjem Zagreba kao našeg Beograda...). Mi smo tobože „izdajice“, „kolaborateri“ i „kvislinzi“ i onda kada naša otadžbina i njezina (protiv-ustavno obrazovana) vlada nije mogla ni faktički ni pravno (pošto je naredila kapitulaciju vojske) da vodi rat dalje. Ta vlada nije više bila ni *de facto* naša vlada, nego, ustvari, jedan izbeglički komitet u vlasti Britanije.

Sa Britanijom nismo imali nikakav savez, nismo imali ni komad svoje slobodne zemlje, nismo imali ni vladu obrazovanu ustavnim putem, nismo imali

nikakvih i ničijih garantija da će nacionalna sloboda biti vaspostavljena... Pa ipak smo vodili podzemnu (mi u varošima) i otvorenu (oni u šumi) akciju otpora okupatoru. (Ja sam, napr., među ostalim, svestan rizika, zaklanjao u Narodnoj Banci britanskog obaveštajnog agenta i omogućio mu da dođe u vezu sa vašim I.S. oficirima u šumi. Norvežani su svome guverneru Nar. Banke Rigu odali priznanje da je pod Kvislingom štutio „i norveške interese“, a mene, koji sam, verovatno, i više rizikovao nego g. Rig, mene svaka britanska ili naša od Britanije plaćena uštva može da naziva „kolaboraterom“...).

Čerčil je u svojim *Memoarima* smatrao za potpuno prirodno da bi u slučaju invazije Ujedinjene Kraljevine bila obrazovana „kvislinška“ vlada od Britanaca, ali mi Srbi, koji nemamo kolonije i dominione, da odande produžujemo otpor, – mi smo valjda, trebali da do poslednjeg izginemo (sem onih „heroja“ što uvališe zemlju u katastrofu – „ankuražirani od britanskih agenata“, pa odletoše do vas bez borbe) sa verom u – plemeniti Albion...).

Vi Britanci odlikovali ste vaše „kolaboratere“ na Kanalskim ostrvima, koji nisu rizikovali glave pomaganjem i organizovanjem nacionalnog otpora i gerile, ali nas koji smo to činili, nas bi da prikazete nekim „izdajcima“. Kada vam je potrebno, Draža je bio heroj, a kada vam je izgledalo u britanskom interesu on je bio „kolaborater“!

Mi smo bili u punom građanskom ratu i vi ste pomagali i oružjem i moralno komuniste. Vi ste i vama dobrog Kralja prinudili da prizna „mog maršala“ (a Čerčil je rekao: „Ako i ne prizna, mi ćemo postupiti kao da je priznao“...). Znali smo da će „saveznici“ priznati onu stranu legalnom, koja u tom građanskom ratu bude pobedila. I tako su članovi te naše faktičke (od 27. III. 1941) a protivustavno obrazovane vlade dočekali da ih Titoslavija pravovaljano, jer legalno, osudi za izdaju zemlje i naroda iako nisu bili „kolaborateri“ (jer nisu ni bili u zemlji, ali nisu ni učestvovali u otporu okupatoru sem – putem radia iz Londona). I samo ih spase od izvršenja kazne okolnost što se ne nađoše u Koruškoj u rukama vaših džentlmena, lažova i pritvorica (koji bi ih negledajući izručili Titu, sa ili bez poklona od njega, svejedno) nego behu u Londonu, odakle je ipak nezgodno ekstradirati političke osuđenike, pošto pretendujete da ste zemlja utočišta za sve političke progonjenike.

Ne znam da li ćete shvatiti da mi Srbi, koji osuđujemo puč od 27. III. 1941. (isto kao što su listom Hrvati i Slovenci bili protiv samoubilačkog „rata“ 1941) nemamo nikakvog stvarnog razloga da bi bili „nemirne savesti“, ali poznato nam je da ste vi Britanci i odveć „vitalni“ da bi mogli imati griže savesti zbog upropašćivanja nekih tamo Balkanaca, koji su za vas manje interesantni no vaši plemeniti psi (kako reče vaš berlinski ambasador u svom izveštaju Foreign Office-u posle prekida sa Nemačkom 1939: „Repatrirao sam u zadovoljavajućim kondicijama personal ambasade od 13 ljudi, pet ženskih i dva psa“...). Priznajem: I ja znam i cenim pse koji su plemenitiji no neki ljudi.

9. jun, 1951.

Mirko Kosić

P.S. – Još nekoliko reči o našim nesretnicima. –

Dakle: 27. III. 1941. izvršen je od ljudi koji su na to „ohrabreni“ od britanskih agenata – tvrdi neosporan vojni autoritet Liddell Hart. A. Pribićević tvrdio je (a sada može ako hoće i sam sebe da demantuje na istom mestu u „Glasu Kan. Srba“) da su i njemu nuđene – pre 27. marta 1941. – engleske pare i da su „drugi

primali“. Poznato je da su još u neutralnoj Jugoslaviji ljudi „ohrabreni“ od britanskih agenata pokušali da razore Sipski Kanal i da su bacali u vazduh objekte u dalmatinskim lukama. Ko je dovoljno kreten neka veruje da su ti britanski agenti bili toliko „zlatousti“ i da su jedino rečima „ohrabrili“ naše nesretnike da i svoju zemlju i narod bace u vazduh i da su jednima nudili, a „drugi primali“ pare – da bi Jugoslavija ostala van rata! A kada se sada ti nesretnici pozivaju na „narod“, da je taj nesretni narod tobože to *tako hteo* (i onda mu je đavo kriv što je tako prošao), pa kao „dokaz“ (!) navode pesmu seoskih momaka:

„Ti, Čerčile, avijone, a mi ćemo bataljone.

Ti, Čerčile, mitraljeze, da s' branimo od najezde!“

Ne ostaje mi ništa drugo nego ili da se obesim ili da podvučem da su čak i seoska derlad. čak i u pesmi, bila i pametnija i poštenija no te naše generalsko-poručničke ludije, jer i ta derlad su zahtevala prvo avijone i mitraljeze, pa onda da se bore... Ali našlo se kod nas tipova, koji nisu tražili avijone i mitraljeze i koji su bili zadovoljni sa „ohrabrujućim“ rečima i – parama, ljudi koje su britanske podmornice ukoliko isti nisu već pre puča (za koji je tobože *s a m o* Bora Mirković znao – da je taj džentlmen ludak znalo se i ranije, ali posle njegovog pričanja na „proslavi“ 27. III. 1951. znamo i da je glupak kada misli da će mu iko zdrave pameti moći verovati) napustili zemlju, pa preko Nemačke i Švajcarske dokopali se Amerike, – iznele iz Boke posle kapitulacije, ostavljajući čak i poslanika Velike Britanije neprijatelju (u tome su Britanci bili „džentlmeni“).

A kada ti majori Greji, kojima naša telad tepa sa „čika Đoka“ (baš kao Ruvelt Staljinu sa „čika Joca“), – upoređuju 27. III. 1941. sa bitkom na Kosovu – trebao se naći bar jedan čestit Srbin u Londonu i podviknuti mu: „Muč, skote belosvetki, ne pogani nam Jug Bogdana i Obilića sa tom žgadijom, što je „ohrabriše“ vaši agenti, ne upoređuj one koji slavno izgiboše sa ovima što sramno klisnuše!“

A Radoju Kneževiću imam toliko da rekнем: Jeste, Nemci su osnovali Srpsku Narodnu Banku i mene postavili pet meseci kasnije za zamenika guvernera. Ali, osnovali su je zato što se Jugoslavija raspala ocepljenjem Hrvata, a usled vašeg puča. Imali su po Drugoj Haškoj i pravo na to. Osnovali su i Diris i u njemu postavili za činovnika izvesnog Stevu Trivunca. Vama ne smeta to da sa istim Bata-Stevom osnivate neke odbore demokratskih stranaka (kao što ni Voji Veljkoviću nije smetalo što su ga Austrijanci okupatori postavili za birgermajstora Beograda). Bitno je šta je ko od nas nacionalno radio. Ili je, možda, bitno što su oni Srbijanci, a ja „samo“ grešni Vojvođanin!

Našao se i jedan „gorostasni državnik“ (tako ti „lafovi“ sami sebe javno i naštampano nazivaju...), koji je izdržao četiri godine u žicama, pa time stekao pravo da nastupi nasleđe Cara Dušana (u poslednje vreme zadovoljava se ostavštinom i samo Draže, kanda je masa Silnog Cara postala pasivna odkada u Filadelfiji dobiše „pravo samoopredelenja“ i Makedonija i Crna Gora što supotpisaše i ti „gorostasni“). Ja, istina, ne verujem da je Silni Car imao i takvo potomstvo (upravo kopilad, pošto jedino nejaki Uroš beše legitiman) od gurbetskocucovlaških strana, ali znam pozitivno da Vojvodina nije bila u sastavu Dušanovog Carstva, pa da prema tome ti njegovi tobožnji naslednici *ničim nisu kvalifikovani* da nas Vojvođane nazivaju „izdajicama“.

M. K.

REHABILITACIJA POLITIČKIH OSUĐENIKA I KAŽNJENIKA U SRBIJI (11)

U pravnom savladavanju autoritarne prošlosti jedan od važnih koraka je rehabilitacija političkih osuđenika i kažnjenika. Taj korak je veoma težak i bolan jer su tokom poluvekovne autoritarne vladavine i nepravne države mnogobrojna lica bila osuđivana mimo važećih pravnih normi, ili na osnovu neprimerenih i necivilizacijskih propisa. Zapravo, osnov kažnjavanja bila je politika partijske države i njena rigidna ideologija. Time je žrtvama političke represije naneta velika nepravda, a društvu istorijska sramota.

Zakon o političkoj rehabilitaciji i prateći zakoni koji treba da označe ras-kid sa praksom kršenja ljudskih prava u prošlosti odavno su postali stvarnost u drugim državama u tranziciji iz autoritarnog u demokratski poredak. Nakon sloma autoritarnih režima, većina zemalja u tranziciji (Mađarska 1989, DDR 1990, Češka i Ruska Federacija 1991, nešto kasnije Poljska, Slovačka, Rumunija, Bugarska, Hrvatska, Makedonija i Slovenija) su uspostavljanjem mehanizama vladavine prva i pravne države uspele da prevaziđu ovu istorijsku sramotu. One su, između ostalog, otvorile procese moralne, političke, pravne i ekonomske rehabilitacije.

U Srbiji je tek šest godina posle pada Miloševićevog autoritarnog režima uspostavljen društveni konsenzus u pogledu donošenja Zakona o rehabilitaciji žrtava političke represije. Naime, Narodna skupština Republike Srbije donela je 17. aprila 2006. godine Zakon o rehabilitaciji (Službeni glasnik, broj 33/2006). Nažalost, on nije bio praćen donošenjem nužnih, tzv. restitucionih zakona i propisa (zakona o dosijeima tajnih službi, zakona o denacionalizaciji i sl.), tako da je srpski Zakon o rehabilitaciji izneverio velike nade i očekivanja kako žrtava političke represije, tako i stručne i šire javnosti. Reč je o zakonu koji daje žrtvi političke represije pravo samo na to da se presuda proglasi ništavom i žrtva smatra neosuđivanom, a kada je kažnjena bez odluke, da se utvrdi da je bila žrtva iz političkih razloga.

Očigledno je da srpski zakonodavac u vreme donošenja Zakona o rehabilitaciji nije imao, niti danas ima, izgrađen stav o načinu na koji će pristupiti zakonskom regulisanju prava na obeštećenje žrtava političke represije. Stoga se on opredelio za pravnu rehabilitaciju u užem smislu, izostavivši potpuno pravnu rehabilitaciju u širem smislu u vidu vraćanja naplaćene kazne, konfiskovane imovine, obeštećivanja za narušeno zdravlje ili prekinutu karijeru, priznavanja u radni staž vremena provedenog u zatvoru i dr. Ove slabosti Zakona o rehabilitaciji su otežale, ali nisu onemogućile njegovu primenu. Zahvaljujući

većini nadležnih okružnih sudova na čelu sa Vrhovnim sudom Srbije, Zakon se relativno uspešno primenjuje.

Redakcija časopisa Hereticus nastavlja da prati procese rehabilitacije političkih osuđenika i kažnjenika u Srbiji i da objavljuje pojedina dokumenta iz sudskih spisa koja imaju širi, principijelan značaj za kritičko preispitivanje naše autoritarne prošlosti.

U ovom broju objavljujemo odluku Ustavnog suda Republike Srbije o oceni ustavnosti i zakonitosti Uredbe o načinu ostvarivanja prava pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta u oblasti boračko-invalidske zaštite.



Zora Petrović – *Enterijer sa mrtvom prirodom*, ulje na platnu, do 1937.

SPOR OKO JEDNE UREDBE
Ocena ustavnosti i zakonitosti Uredbe o načinu
ostvarivanja prava pripadnika Jugoslovenske vojske
u otadžbini i Ravnogorskog pokreta
u oblasti boračko-invalidske zaštite

Vlada Republike Srbije donela je 2005. godine Uredbu o načinu ostvarivanja prava pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta u oblasti boračko-invalidske zaštite („Službeni glasnik RS“, broj 51/05). Nakon donošenja ove Uredbe Ustavnom sudu su podneta dva predloga i dve inicijative za pokretanje postupka za ocenu ustavnosti i zakonitosti ove Uredbe.

Prvo su Savez udruženja boraca Srbije, Savez udruženja boraca NOR-a AP Vojvodine – Gradski odbor Novog Sada, podneli predlog 30. juna 2005. godine u kojem „najoštrije protestvuje“ protiv donošenja Zakona o izmenama i dopunama Zakona o pravima boraca i vojnih invalida i članova njihovih porodica i Uredbe o načinu ostvarivanja prava pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta u oblasti boračko invalidske zaštite, zbog, kako navode, istorijske nepravde da se „kolaboranti sa okupacionim snagama izjednače sa suštinskim borcima narodno oslobodilačkog rata“.

U inicijativi podnetoj Ustavnom sudu 4. novembra 2005. godine se navodi da, iako je u preambuli Uredbe navedeno da se ona donosi u izvršavanju dva zakona i to: Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica i Zakona o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca, ona po oceni inicijatora, uređuje materiju koja se može urediti samo zakonom čime je Vlada preuzela ovlašćenja koja ima Narodna skupština. Predlaže da Ustavni sud donese privremenu meru i obustavi primenu Uredbe do donošenja konačne odluke Suda.

Dve godine kasnije, Udruženje ratnih i mirnodopskih invalida Srbije predlogom od 1. juna 2007. godine pokrenulo je postupak za ocenu ustavnosti i zakonitosti odredaba člana 2. stav 2. i člana 4. stav 1. tačka 3) osporene Uredbe. Udruženje je predložilo Ustavnom sudu da utvrdi da osporene odredbe Uredbe nisu u saglasnosti sa Ustavom.

Ustavni sud je na sednici održanoj 27. septembra 2012. godine doneo sledeću odluku: 1) da pojedine odredbe ove Uredbe nisu u saglasnosti sa Ustavom i zakonom; i 2) Odbacio je inicijativu za pokretanje postupka za ocenu ustavnosti i zakonitosti odredaba čl. 10. do 16. Uredbe iz tačke

1. i 3. i odbacio je zahtev za obustavu izvršenja pojedinačnih akata i radnji preduzetih na osnovu Uredbe iz tačke 1.

Objavljujemo ovu odluku Ustavnog suda, jer smatramo da ona ima širi principijelni značaj.

Republika Srbija
USTAVNI SUD
Broj: IU-282/2005
27.09.2012. godine
B e o g r a d

Ustavni sud u sastavu: dr Dragiša B. Slijepčević i sudije dr Olivera Vučić, Bratislav Đokić, dr Goran Ilić, Vesna Ilić Prelić, dr Agneš Kartag Odri, Katarina Manojlović Andrić, mr Milan Marković, dr Bosa Nenadić, Milan Stanić, dr Dragan M. Stojanović, mr Tomislav Stojković, Sabahudin Tahirović i Predrag Četković, na osnovu člana 167. tač. 1. i 3. Ustava Republike Srbije, na sednici održanoj 27. septembra 2012. godine, doneo je

O D L U K U

1. Utvrđuje se da odredba člana 1. u delu koji glasi: „...način utvrđivanja statusa borca narodnooslobodilačkog rata (u daljem tekstu: NOR) i ...“ čl. 2. do 5, člana 6. stav 1. tač. 1) do 10), tač. 14) do 16), tač. 19) i tač. 25) i 26), čl. 7. do 9. Uredbe o načinu ostvarivanja prava pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta u oblasti boračko-invalidske zaštite („Službeni glasnik RS“, broj 51/05) nisu u saglasnosti sa Ustavom i zakonom.

2. Odbacuje se inicijativa za pokretanje postupka za ocenu ustavnosti i zakonitosti odredaba čl. 10. do 16. Uredbe iz tačke 1.

3. Odbacuje se zahtev za obustavu izvršenja pojedinačnih akata i radnji preduzetih na osnovu Uredbe iz tačke 1.

O b r a z l o ž e n j e

Ustavnom sudu podneta su dva predloga i dve inicijative za pokretanje postupka za ocenu ustavnosti i zakonitosti Uredbe navedene u izreci.

Savez udruženja boraca Srbije, Savez udruženja boraca NOR-a AP Vojvodine-Gradski odbor Novog Sada, u predlogu podnetom 30. juna 2005. godine „najoštrije protestuje“ protiv donošenja Zakona o izmenama i dopunama Zakona o pravima boraca i vojnih invalida i članova njihovih porodica i Uredbe o načinu ostvarivanja prava pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta u oblasti boračko-invalidske zaštite, zbog, kako navode, istorijske nepravde da se „kolaboranti sa okupacionim snagama izjednače sa suštinskim borcima narodno oslobodilačkog rata“. U predlogu se ne navode odredbe Uredbe koje osporavaju niti se daju ustavnopravni razlozi osporavanja Uredbe.

U inicijativi podnetoj Ustavnom sudu 4. novembra 2005. godine se navodi da, iako je u preambuli Uredbe navedeno da se ona donosi u izvršavanju dva zakona i to: Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica i Zakona o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca, ona po oceni

inicijatora, uređuje materiju koja se može urediti samo zakonom čime je Vlada preuzela ovlašćenja koja ima Narodna skupština. Predlaže da Ustavni sud donese privremenu meru i obustavi primenu Uredbe do donošenja konačne odluke Suda.

Udruženje ratnih i mirnodopskih invalida Srbije predlogom od 1. juna 2007. godine pokrenulo je postupak za ocenu ustavnosti i zakonitosti odredaba člana 2. stav 2. i člana 4. stav 1. tačka 3) osporene Uredbe. Odredba člana 2. stav 2. Uredbe, prema kojoj se izuzetno borcem NOR-a smatra i lice koje je u periodu od 12. septembra 1944. godine do 15. maja 1945. godine pristupilo partizanskim odredima, odnosno Jugoslovenskoj armiji, osporava se s obrazloženjem da je Vlada priznala „četnicima prava koja je mogla da prizna samo Narodna skupština“ čime je povređen Ustav Republike Srbije. Odredba člana 4. stav 1. tačka 3) Uredbe osporava se s navodom da je Vlada prekoračila ovlašćenja koja ima, jer je tim članom Uredbe „ovlastila samu sebe da poništava i menja pravne posledice pravnosnažno izrečenih i izvršenih sudskih presuda“, što spada u isključivu nadležnost sudova, a ne upravnih organa. Predlaže da Ustavni sud utvrdi da osporene odredbe Uredbe nisu u saglasnosti sa Ustavom. Pri tome u predlogu nisu navedene odredbe Ustava i zakona u odnosu na koje se traži ocena ustavnosti i zakonitosti navedenih odredaba Uredbe.

Inicijativom od 14. juna 2010. godine inicirano je pokretanje postupka za ocenu zakonitosti odredbe člana 2. osporene Uredbe kojom je propisano da se borcem NOR-a, u skladu sa zakonom, smatra lice koje je stupilo u Jugoslovensku vojsku u otadžbini, odnosno Ravnogorski pokret pre 1. januara 1944. godine (muškarac), odnosno 1. januara 1945. godine (žena), a učestvovalo je u NOR-u od dana stupanja do 15. maja 1945. godine, a da se izuzetno, borcem NOR-a smatra i lice iz stava 1. ovog člana koje je u periodu od 12. septembra 1944. godine do 15. maja 1945. godine pristupilo partizanskim odredima, odnosno jugoslovenskoj armiji. Po oceni inicijatora, osporena odredba Uredbe nije u saglasnosti sa odredbom člana 2. st. 3. i 4. osnovnog Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica jer je tom odredbom Uredbe Vlada suzila krug lica kojima je Zakon dao status borca NOR-a i propisala dodatni uslov (da su učestvovala u NOR-u do 15. maja 1945. godine) čime bi iz kruga borca NOR-a pripadnici Jugoslovenske vojske u otadžbini, odnosno Ravnogorskog pokreta, bili isključeni oni koji su poginuli u NOR-u, bili zarobljeni ili pre tog roka napustili teritoriju Jugoslavije.

U odgovoru Vlade od 23. decembra 2005. godine navodi se: da je boračko-invalidska zaštita uređena Zakonom o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca („Službeni list SRJ“, br. 24/98, 29/98 i 25/00), Zakonom o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica („Službeni glasnik SRS“, broj 45/89 i „Službeni glasnik RS“, broj 137/04), Zakonom o pravima civilnih invalida rata („Službeni glasnik RS“, broj 52/96), sa četiri pokrajinska zakona koji se primenjuju u pogledu priznatih prava i pet uredbi Vlade, kao i sa brojnim podzakonskim aktima za njihovo sprovođenje; da je Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica („Službeni glasnik RS“, broj 137/04) izvršena samo izmena i dopuna Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica („Službeni glasnik SRS“, broj 54/89), a ne i drugih propisa koji uređuju ovu oblast; da je tim zakonom utvrđen status borca NOR-a pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog

pokreta, pojam vojnog invalida i korisnika porodične invalidnine za ove pripadnike i ustanovljena je „Ravnogorska spomenica 1941“; da je Vlada na osnovu člana 90. tačka 2. Ustava, a u vezi sa Zakonom o pravima boraca i vojnih invalida i članova njihovih porodica („Službeni glasnik SRS“, broj 54/89 i „Službeni glasnik RS“, broj 137/04) i Zakonom o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca („Službeni list SRJ“, br. 24/98, 29/98 i 25/00) donela osporenu Uredbu o načinu ostvarivanja prava pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta u oblasti boračko invalidske zaštite („Službeni glasnik RS“, broj 51/05) kojom su bliže uređena prava vojnih invalida i korisnika porodične invalidnine-pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta, utvrđen postupak i način ostvarivanja prava, organi nadležni za rešavanje i precizirani dokazi i rokovi za ostvarivanje prava, a sve u skladu sa svrhom i ciljem koji se hteo postići zakonom; da se u predlogu u suštini ne navode argumenti pravne prirode kojima se može osporiti ustavnost odredaba Uredbe, već se one osporavaju prvenstveno s istorijskog i političkog stanovišta odnosno sa stanovišta celishodnosti zakonskih rešenja, a ne sa stanovišta njihove nesaglasnosti sa Ustavom. Takođe, navodi se da Vlada Uredbom nije ustanovila ni jedno novo pravo, već je samo uredila način ostvarivanja prava utvrđenih zakonom na što je izričito ovlašćena zakonom da uredi način utvrđivanja statusa korisnika prava po tom zakonu, način dobijanja i izgled „Ravnogorske spomenice 1941“ i da obrazuje komisiju za odlučivanje o pravu na izuzetno mesečno novčano primanje.

U dopuni odgovora od 9. septembra 2011. godine povodom inicijativa da je odredba člana 2. Uredbe u suprotnosti sa odredbom člana 1. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica („Službeni glasnik RS“, broj 137/04) (u daljem tekstu Zakon), odnosno da je Vlada preuzela ovlašćenja zakonodavnog organa kada je navedenom Uredbom, s jedne strane proširen krug korisnika prava po Zakonu i na one pripadnike Jugoslovenske vojske u otadžbini, odnosno Ravnogorskog pokreta, koji su posle 12. septembra 1944. godine pristupili partizanskim odredima, odnosno Jugoslovenskoj armiji, a da je s druge strane sužen krug onih kojima je Zakon priznao status borca, time što se traži kontinuitet učešća u NOR-u i za ove pripadnike u periodu od 1. januara 1944. godine (muškarci), odnosno od 1. januara 1945. godine (žene), Vlada navodi: da je Uredbom precizirano da se opšti uslovi za priznanje prava propisanih stavom 1. člana 2. Zakona u pogledu dužine učešća u NOR-u i u pogledu kontinuiteta tog učešća, imaju primeniti i na pripadnike NOR-a koji su navedeni u članu 3. tog stava-dakle, i na pripadnike Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta i da su st. 1. i 3. člana 2. Zakona saglasni jer i jedan i drugi propisuju obavezu pristupanja NOR-u pre 1. januara 1944. godine (muškarci), odnosno pre 1. januara 1945. godine (žene) kao i kontinuitet učešća u NOR-u do 15. maja 1945. godine; da se članom 2. Uredbe preciziraju ove zakonske odredbe i da su pripadnici Jugoslovenske vojske u otadžbini, odnosno Ravnogorskog pokreta, u svemu izjednačeni sa pripadnicima partizanskog pokreta, a da je stavom 2. člana 2. Uredbe samo konstatovano da će kontinuitet učešća u NOR-u postojati i ako su pripadnici Jugoslovenske vojske u otadžbini, odnosno Ravnogorskog pokreta posle 12. septembra 1944. godine, pristupili partizanskim odredima, odnosno Jugoslovenskoj armiji. Takođe, u odgovoru se navodi da je imajući u vidu da je stavom 1. člana 2. Zakona propisano da se svojstvo borca NOR-a utvrđuje na

osnovu rešenja nadležnog organa kojim je vreme od dana stupanja u NOR do 15. maja 1945. priznato u poseban staž u dvostrukom trajanju po propisima o penzijskom i invalidskom osiguranju, a imajući u vidu da je tim propisima mogućnost utvrđivanja posebnog staža bila propisana samo za pripadnike partizanskog pokreta, odnosno Jugoslovenske armije, to je članom 1. Zakona propisano da će način utvrđivanja statusa borca NOR-a pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini, odnosno Ravnogorskog pokreta urediti Vlada što je i utvrđeno članom 2. kao i odredbama čl. 11. do 15. osporene Uredbe. Ovakvim preciziranjem perioda učesća u NOR-u u članu 2. Uredbe, u pogledu mogućnosti utvrđivanja statusa borca NOR-a, nisu isključeni oni pripadnici Jugoslovenske vojske u otadžbini, odnosno Ravnogorskog pokreta, koji su poginuli u NOR-u pre 15. maja 1945. godine, jer se njima utvrđuje svojstvo palog borca po kom osnovu se članovima njihovih porodica priznaje pravo na porodičnu invalidninu i druga izvedena prava, a da se ovim isključuju oni pripadnici NOR-a koji su pre 15. maja 1945. godine prestali sa učesćem u NOR-u, jer nemaju kontinuitet tog učesća, što je saglasno st. 1. i 3. člana 2. Zakona, a što se odnosi na sve učesnike NOR-a. Povodom podneska Udruženja ratnih i mirnodopskih vojnih invalida Srbije da se propisivanjem odredbe člana 4. tačka 3) Uredbe Vlada umešala u rad pravosudnih organa, u odgovoru se navodi da su neosnovani navodi podnosioca inicijative s obzirom da je navedena odredba Uredbe saglasna članu 15. Zakona kojim je propisano da se sva prava predviđena ovim Zakonom odnose na sve pripadnike NOR-a, bez obzira da li su osuđeni pravnosnažnim sudskim presudama, da su učestvovali u borbama protiv partizanskih odreda narodnooslobodilačke vojske i Jugoslovenske armije. Navedenom odredbom Zakona stvoreni su uslovi da članovi porodica učesnika NOR-a koji su umrli u toku vođenja sudskog postupka zbog pripadnosti Jugoslovenskoj vojsci u otadžbini, odnosno Ravnogorskom pokretu, ili je nad njima po pravnosnažnoj presudi donetoj iz tih razloga izvršena smrtna kazna, mogu ostvariti prava propisana zakonom. Na taj način se ni na koji način ne pokreće pitanje preispitivanja pravnosnažnih sudskih odluka, niti se time vrši mešanje u rad sudskih organa u pogledu menjanja tih odluka, već se samo propisuje da te presude neće biti smetnja za ostvarivanje propisanih prava.

Iz svih navedenih razloga Vlada smatra da je osporena Uredba u saglasnosti sa Zakonom o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica i sa Ustavom Republike Srbije i predlaže da Ustavni sud ne prihvati predloge i inicijative za pokretanje postupka za ocenu ustavnosti i zakonitosti osporene Uredbe.

U sprovedenom prethodnom postupku Ustavni sud je utvrdio da je osporenu Uredbu o načinu ostvarivanja prava pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta u oblasti boračko invalidske zaštite („Službeni glasnik RS“, broj 51/05) donela Vlada Republike Srbije na osnovu člana 90. tačka 2. Ustava, a u vezi sa Zakonom o pravima boraca i vojnih invalida i članova njihovih porodica („Službeni glasnik SRS“, broj 54/89 i „Službeni glasnik RS“, broj 137/04) i Zakonom o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca („Službeni list SRJ“, br. 24/98, 29/98 i 20/00). Uredbom se uređuje način utvrđivanja statusa borca narodno oslobodilačkog rata (u daljem tekstu: NOR) i način ostvarivanja prava pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta u oblasti boračko invalidske zaštite, kao i način dobijanja i izgled „Ravnogorske spomenice 1941“ (član 1.). Osporenom odredbom člana 2. Uredbe propisano je da

se borcem NOR-a, u skladu sa zakonom, smatra lice koje je stupilo u Jugoslovensku vojsku u otadžbini, odnosno Ravnogorski pokret pre 1. januara 1944. godine (muškarac), odnosno pre 1. januara 1945. godine (žena), a učestvovalo je u NOR-u od dana stupanja do 15. maja 1945. godine. Izuzetno borcem NOR-a smatra se i lice iz stava 1. ovog člana koje je u periodu od 12. septembra 1944. godine do 15. maja 1945. godine pristupilo partizanskim odredima odnosno Jugoslovenskoj armiji. Prema osporenom članu 4. stav 1. tačka 3) Uredbe, korisnikom porodične invalidnine, u skladu sa zakonom, smatra se član porodice učesnika NOR-a koji je umro od posledica rane, povrede, ozlede ili bolesti u toku sprovođenja sudskog postupka zbog pripadnosti Jugoslovenskoj vojsci u otadžbini, odnosno Ravnogorskom pokretu, ili je nad tim licem po pravnosnažnoj presudi izvršena smrtna kazna zbog pripadništva Jugoslovenskoj vojsci u otadžbini, odnosno Ravnogorskom pokretu, (porodica umrlog vojnog invalida).

Takođe, pored navedenih odredbi, osporenom Uredbom je propisano: da se vojnim invalidom, u skladu sa Zakonom, smatra lice koje je zadobilo ranu, povredu, ozledu ili bolest, pa je zbog toga nastupilo oštećenje njegovog organizma najmanje za 20% pod okolnostima učešća u NOR-u u svojstvu pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini, odnosno Ravnogorskog pokreta, u periodu od 17. aprila 1941. godine do 15. maja 1945. godine (član 3.); da se korisnikom porodične invalidnine u skladu sa Zakonom smatra član porodice lice koje je poginulo, umrlo ili nestalo pod okolnostima iz člana 2. ove Uredbe ili je umrlo od posledica rane, povrede, ozlede ili bolesti zadobijene pod tim okolnostima u roku od godinu dana od dana nastanka oštećenja organizma (porodica palog borca) i član porodice umrlog vojnog invalida iz člana 3. ove Uredbe (porodica umrlog vojnog invalida) (član 4. tač. 1. i 2.); da su članovi porodice u smislu člana 4. ove Uredbe bračni drug, deca (rođena u braku ili van braka i usvojena), kao i pastorčad koju je pali borac, odnosno vojni invalid izdržavao, roditelji, kao i očuh, maćeha i usvojioци koje je pali borac, odnosno vojni invalid izdržavao (član 5). Pored toga, u Odeljku II. pod nazivom „Prava“ (čl. 6. do 8.) Uredbe navedena su prava pripadnika Jugoslovenske vojske i Ravnogorskog pokreta u oblasti boračko-invalidske zaštite. Članom 6. tač. 1) do 26) Uredbe navedena su sledeća prava: 1) borački dodatak; 2) lična invalidnina; 3) dodatak za negu i pomoć; 4) ortopedski dodatak; 5) zdravstvena zaštita i druga prava u vezi sa ostvarivanjem zdravstvene zaštite; 6) ortopedska i druga pomagala; 7) naknada za vreme nezaposlenosti; 8) banjsko i klimatsko lečenje; 9) porodična invalidnina; 10) uvećana porodična invalidnina; 11) mesečno novčano primanje; 12) naknada troškova smeštaja u ustanovu socijalne zaštite; 13) dodatak za negu; 14) porodični dodatak; 15) dodatak na decu; 16) izuzetno mesečno novčano primanje; 17) dodatak na ime razlike između ostvarenog primanja i garantovanog iznosa za nosioce „Ravnogorske spomenice 1941“; 18) profesionalna rehabilitacija i novčana naknada za vreme profesionalne rehabilitacije; 19) pravo na putničko motorno vozilo; 20) besplatna i povlašćena vožnja; 21) naknada za ishranu i smeštaj za vreme putovanja i boravka u drugom mestu; 22) naknada troškova za putovanja; 23) pomoć u slučaju smrti; 24) naknada pogrebnih troškova; 25) dopunska lična invalidnina; 26) dopunska porodična invalidnina. Odredbama čl. 7. i 8. Uredbe propisano je ostvarivanje prava iz člana 6. Uredbe za borce NOR-a, članova porodica, umrlih boraca NOR-a, vojnih invalida, korisnika porodične invalidnine i nosilaca „Ravnogorske spomenice 1941“ koje se ostvaruje na način

i po postupku propisanog Zakonom o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca („Službeni list SRJ“ br. 24/98, 29/98 i 25/00) i Zakonom o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica („Službeni glasnik SRS“, broj 54/89 i „Službeni glasnik RS“, broj 137/04) i Uredbom o pravima na dopunsku zaštitu vojnih invalida, korisnika porodične invalidnine i civilnih invalida rada („Službeni glasnik RS“, br. 39/92, 45/93, 75/93 i 52/96). U Odeljku III. pod nazivom „Ravnogorska spomenica 1941“ (čl. 9. i 10.) Uredbe propisano je da pravo na dobijanje „Ravnogorske spomenice 1941“ (u daljem tekstu: Spomenica) imaju učesnici NOR-a pod uslovom da su u Jugoslovensku vojsku u otadžbini, odnosno Ravnogorski pokret, stupili u periodu od 17. aprila 1941. do 31. decembra 1941. godine; da nisu prekidali službu u Jugoslovenskoj vojsci u otadžbini, odnosno Ravnogorskom pokretu do 15. maja 1945. godine svojevoljnim napuštanjem ove vojske, bilo da su se vratili kućama, dezertirali ili se predali neprijatelju, osim u slučaju kada su u periodu od 12. septembra 1944. godine do 15. maja 1945. godine pristupili partizanskim odredima, odnosno Jugoslovenskoj armiji. Ukoliko učesnik NOR-a koji ispunjava uslove za dobijanje Spomenice nije u životu, ona se može posthumno dodeliti članu njegove uže porodice (član 9.). Odredbom člana 10. Uredbe propisan je izgled Spomenice. Uredbom je, takođe, propisan i način ostvarivanja prava lica iz člana 2. i 3. Uredbe; utvrđeni su rokovi u kojima se podnose zahtevi za ostvarivanje navedenih prava, utvrđuje rok za podnošenje zahteva za dodeljivanje Spomenice, način rešavanja zahteva, propisuje organ nadležan za odlučivanje o pravima u oblasti boračko invalidske zaštite, utvrđuje svojstvo borca NOR-a iz člana 2. Uredbe i da o dodeljivanju Spomenice odlučuje rešenjem komisija iz člana 43. stav 3. Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica (odeljak IV pod nazivom „način ostvarivanja prava“ – čl. 11. do 15. Uredbe). Odredbom člana 16. propisano je da Uredba stupa na snagu osmog dana od dana objavljivanja u „Službenom glasniku Republike Srbije“, a da će se primenjivati od 1. oktobra 2005. godine.

Kako su jedan predlog i inicijativa podneti u vreme važenja Ustava Republike Srbije od 1990. godine, koji je prestao da važi proglašenjem Ustava Republike Srbije 8. novembra 2006. godine, Sud je saglasno odredbi člana 167. stav 1. tačka 1. Ustava ocenu ustavnosti osporenih odredaba Uredbe izvršio u odnosu na Ustav Republike Srbije od 2006. godine.

Prema članu 112. Zakona o Ustavnom sudu („Službeni glasnik RS“, br. 109/07 i 99/11) postupci pred Ustavnim sudom započeti pre dana stupanja na snagu ovog zakona, okončaće se po odredbama ovog zakona.

Ustavom Republike Srbije utvrđeno je: da je pravni poredak jedinstven, da uređenje vlasti počiva na podeli vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, da se odnos tri grane vlasti zasniva na ravnoteži i međusobnoj kontroli, kao i da je sudska vlast nezavisna (član 4.); da se Ustavom jemče i kao takva neposredno primenjuju ljudska i manjinska prava zajemčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, potvrđenim međunarodnim ugovorima i zakonom, da se zakonom može propisati način ostvarivanja ovih prava samo ako je to Ustavom izričito predviđeno ili ako je to neophodno za ostvarivanje pojedinog prava zbog njegove prirode, pri čemu zakon ni u kom slučaju ne sme da utiče na suštinu zajemčenog prava (član 18. stav 2.); da su pred Ustavom i zakonom svi jednaki, da svako ima pravo

na jednaku zakonsku zaštitu, bez diskriminacije, kao i da je zabranjena svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog poretka, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta (član 21. st. 1. do 3.); da se invalidima, ratnim veteranima i žrtvama rata pruža posebna zaštita, u skladu sa zakonom (član 69. stav 4.); da Republika Srbija uređuje i obezbeđuje, sistem u oblasti boračke i invalidske zaštite (član 97. tačka 10.); da Vlada utvrđuje i vodi politiku, izvršava zakone i druge opšte akte Narodne skupštine, donosi uredbe i druge opšte akte radi izvršavanja zakona (član 123. tač. 1. do 3.); da je Vlada odgovorna Narodnoj skupštini za politiku Republike Srbije, za izvršavanje zakona i drugih opštih akata Narodne skupštine i za rad organa državne uprave (član 124.); da svi zakoni i drugi opšti akti doneti u Republici Srbiji moraju biti saglasni sa Ustavom (član 194. stav 3.).

Iz odredaba člana 69. stav 4. i člana 97. tačka 10. Ustava proizlazi ovlašćenje zakonodavca da uredi posebnu zaštitu invalida, ratnih veterana i žrtava rata i da propiše uslove pod kojima će lica, kao pripadnici određenih formacija, steći status borca i sva prava koja im po tom osnovu pripadaju. Takođe, iz odredbi člana 123. tač. 2. i 3. Ustava proizlazi da Vlada izvršava zakone i druge opšte akte Narodne skupštine i donosi uredbe i druge opšte akte radi izvršavanja zakona.

Zakonom o Vladi („Službeni glasnik RS“, br. 55/05, 71/05, 101/07, 65/08 i 16/11) propisano je da Vlada izvršava zakone i druge opšte akte Narodne skupštine tako što donosi opšte i pojedinačne pravne akte i preduzima druge mere (član 2. stav 2.); da Vlada uredbom podrobnije razrađuje odnos uređen zakonom, u skladu sa svrhom i ciljem zakona (član 42. stav 1.).

Osporenu Uredbu donela je Vlada, kako se navodi u uvodu Uredbe, „u vezi sa Zakonom o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica („Službeni glasnik SRS“, broj 54/89 i „Službeni glasnik RS“, broj 137/04) i Zakonom o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca („Službeni list SRJ“, br. 24/98, 29/98, 25/00 i „Službeni glasnik RS“, br. 101/05 i 111/09).

Navedenim Zakonom o pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca uređeni su uslovi za ostvarivanje prava boraca narodnooslobodilačkog rata, učesnika ranijih ratova za oslobodjenje zemlje, članova njihovih porodica, vojnih invalida i korisnika porodične invalidnine (član 1.) Prema članu 2. st. 3. i 4. Zakona status borca NOR-a u smislu ovog zakona i u pogledu prava utvrđenih ovim zakonom imaju i pripadnici Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta počev od 17. aprila 1941. do 15. maja 1945. godine (stav 3.), a način utvrđivanja statusa lica iz stava 3. ovog člana uređuje Vlada Republike Srbije (stav 4.). Odredbom člana 3. Zakona propisano je da se vojnim invalidima i korisnicima porodične invalidnine, pored lica kojima je to svojstvo priznato po važećem propisu kojim su uređena osnovna prava vojnih invalida i porodica palih boraca, ovim Zakonom smatraju i invalidi i porodice palih pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta (stav 1.); da se ustanovljava „Ravnogorska spomenica 1941“ na koju imaju pravo lica koja su od 17. aprila 1941. godine do 31. decembra 1941. godine stupila u odrede Ravnogorskog pokreta, odnosno Jugoslovenske vojske u otadžbini, i da se njeni nosioci u pogledu prava utvrđenih ovim zakonom izjednačavaju sa nosiocima „Partizanske spomenice“ 1941; da

način dobijanja i izgled „Ravnogorske spomenice 1941“ uređuje Vlada Republike Srbije (stav 3.). Odredbom člana 35. Zakona propisano je da se sva prava predviđena ovim zakonom odnose na sve pripadnike NOR-a bez obzira da li su osuđeni pravnosnažnim sudskim presudama da su učestvovali u borbama protiv partizanskih odreda narodnooslobodilačke vojske i Jugoslovenske armije.

Zakonom o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca koji je, kao što je navedeno, takođe bio osnov za donošenje osporene Uredbe uređuju se osnovna prava boraca, vojnih invalida, porodica palih boraca i članova porodica vojnih invalida (član 1.).

Predlozima i inicijativama tražena je ocena ustavnosti Uredbe o načinu ostvarivanja prava pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta u oblasti boračko-invalidske zaštite, s navodom da Vlada nije imala ovlašćenje da donese ovu uredbu, budući da se ova materija može urediti samo zakonom.

Ocena zakonitosti odredaba člana 2. Uredbe tražena je u odnosu na odredbu člana 2. st. 3. i 4. Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica, dok je odredba člana 4. stav 1. tačka 3) Uredbe osporena s navodom da je „Vlada ovlasila samu sebe da poništava i menja pravne posledice pravnosnažno izrečenih i izvršnih sudskih presuda“.

Odredbe člana 2. stav 3. u delu koji glasi „počev od 17. aprila 1941. godine do 15. maja 1945. godine“ i stava 4. tog člana Zakona prema kome način utvrđivanja statusa lica iz stava 3. ovog člana uređuje Vlada i u odnosu na koje je traženo pokretanje postupka za ocenu zakonitosti odredbe člana 2. Uredbe, prestale su da važe u toku postupka pred Ustavnim sudom danom objavljivanja Odluke Ustavnog suda IU-3/2005 u „Službenom glasniku Republike Srbije“, broj 69/12. Takođe, na osnovu ove odluke Suda prestala je da važi i odredba člana 35. Zakona prema kojoj su se sva prava predviđena ovim zakonom odnosila na sve pripadnike NOR-a bez obzira da li su osuđeni pravnosnažnim sudskim presudama da su učestvovali u borbama protiv partizanskih odreda narodnooslobodilačke vojske i Jugoslovenske armije na osnovu koje prema odgovoru Vlade od 9. septembra 2011. godine, su bili stvoreni uslovi da članovi porodica učesnika NOR-a koji su umrli u toku vođenja sudskog postupka zbog pripadnosti Jugoslovenskoj vojsci u otadžbini, odnosno Ravnogorskom pokretu ili je nad njima po pravnosnažnoj presudi donetoj iz tih razloga izvršena smrtna kazna, mogu ostvariti prava propisana zakonom (član 4. stav 1. tačka 3) Uredbe).

Ustavni sud je, polazeći od navedenog, utvrdio da je odredbama člana 69. stav 4. i člana 97. tačka 10. Ustava, zakonodavni organ izričito ovlašćen da propisuje uslove pod kojima će lica, kao pripadnici određenih oružanih formacija, steći status borca, a da Vlada prema članu 123. Ustava ima funkciju da izvršava zakone i druge opšte akte Narodne skupštine i da se uredbama i drugim opštim aktima Vlade ne mogu uređivati odnosi iz nadležnosti zakonodavnog organa.

Osporena Uredba doneta je u cilju izvršavanja dva zakona i to Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica kojim se uređuju uslovi za ostvarivanje prava boraca narodnooslobodilačkog rata, učesnika ranijih ratova za oslobođenje zemlje, članova njihovih porodica, vojnih invalida i korisnika porodične invalidnine i Zakona o osnovnim pravima boraca i ratnih vojnih invalida i porodica palih boraca kojim se uređuju osnovna prava boraca, vojnih invalida,

porodica palih boraca i članova porodica vojnih invalida. Uredbom je Vlada uređila način utvrđivanja statusa borca narodnooslobodilačkog rata i način ostvarivanja prava pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta, u oblasti boračko invalidske zaštite, kao i način dobijanja i izgled „Ravnogorske spomenice 1941“.

Imajući u vidu da su odredbe člana 2. st. 3. i 4. Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica predstavljale osnov da Vlada uređi način utvrđivanja statusa borca NOR-a i za pripadnike Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta prestale da važe na osnovu Odluke Ustavnog suda IU-3/2005 („Službeni glasnik“ broj 69/12), Ustavni sud je utvrdio da odredba člana 1. u delu koji glasi: „...način utvrđivanja statusa borca Narodnooslobodilačkog rata (u daljem tekstu: NOR) i ...“ nije u saglasnosti sa Ustavom i zakonom. Takođe, odredbe čl. 2. do 5. kojim se utvrđuje ko se smatra borcem NOR-a, vojnim invalidom, korisnikom porodične invalidnine, članom porodice koje su utvrđivale status borca i pripadnicima Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta, nisu u saglasnosti s Ustavom s obzirom da se ta pitanja saglasno Ustavu mogu uređivati samo zakonom.

Povodom odredbe člana 6. Uredbe kojom su utvrđena prava pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta u oblasti boračko-invalidske zaštite, Ustavni sud je konstatovao da je odredbom člana 2. stav 3. Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica propisano da status borca NOR-a u smislu ovog zakona i u pogledu prava utvrđenih ovim zakonom, imaju i pripadnici Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta. Prava po ovom zakonu su: 1) mesečno novčano primanje; 2) dodatak za negu, 3) naknada troškova smeštaja u ustanove socijalne zaštite; 4) porodični dodatak; 5) dodatak na decu; 6) izuzetno mesečno novčano primanje; 7) dodatak na ime razlike između ostvarenog primanja i garantovanog iznosa za nosioce, „Partizanske spomenice 1941“ i „Ravnogorske spomenice 1941“; 8) profesionalna rehabilitacija i novčana naknada za vreme profesionalne rehabilitacije; 9) naknada troškova putovanja; 10) naknada pogrebnih troškova; 11) pomoć u slučaju smrti (član 5.).

Uredbom, su u oblasti boračko-invalidske zaštite za pripadnike Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta propisana prava u većem obimu nego što su ona utvrđena članom 5. Zakona, jer su uneta i prava koja su predviđena Zakonom o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca, koja pripadnicima Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta nisu tim zakonom predviđena. Budući da je tim zakonom uređen krug lica kojima su utvrđena osnovna prava po osnovu boračko-invalidske zaštite u koje ne ulaze pripadnici Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta, proizlazi da je Vlada, Uredbom kao nižim aktom od zakona proširila krug prava pripadnicima Jugoslovenske vojske i Ravnogorskog pokreta koja zakonom nisu propisana.

Iz navedenih razloga, po oceni Suda, odredbe člana 6. stav 1. tač. 1) do 10), tač. 14) do 16), tač. 19) i tač. 25) i 26) Uredbe nisu u saglasnosti sa Zakonom. Kako se prava iz člana 6. Uredbe ostvaruju na način i po postupku propisanim čl. 7. i 8. Uredbe to po oceni Suda i navedene odredbe koje su međusobno povezane u delu u kome se prava ostvaruju po Zakonu o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca nisu u saglasnosti sa Zakonom.

Ustavni sud ukazuje da je Uredba o pravima na dopunsku zaštitu vojnih invalida, korisnika porodične invalidnine i civilnih invalida rata („Službeni glasnik RS“, br. 39/92, 45/93, 75/93 i 52/96) na osnovu koje se saglasno članu 7. stav 2. osporene Uredbe ostvaruju prava na dopunsku ličnu invalidninu i dopunsku porodičnu invalidninu iz člana 6. tač. 25) i 26), u toku postupka pred Ustavnim sudom prestala je da važi na osnovu člana 1. stav 1. tačka 2. Uredbe o prestanku važenja određenih uredbi u oblasti boračko invalidske zaštite („Službeni glasnik RS“, broj 35/06).

Odredbom člana 3. st. 2. i 3. Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica ustanovljena je „Ravnogorska spomenica 1941“ na koju imaju pravo lica koja su od 17. aprila 1941. godine do 31. decembra 1941. godine stupala u odrede Ravnogorskog pokreta, odnosno Jugoslovenske vojske u otadžbini, njeni nosioci se u pogledu prava utvrđenih ovim zakonom izjednačavaju sa nosiocima „Partizanske spomenice 1941“, a način dobijanja i izgled „Ravnogorske spomenice 1941“ uređuje Vlada Republike Srbije. Saglasno navedenoj zakonskoj odredbi Vlada je Uredbom uredila izgled Spomenice (član 10.), način dobijanja Spomenice (član 12.) i način dodeljivanja Spomenica (čl. 14. i 15.). Iz navedenih razloga Ustavni sud je utvrdio da su navedene odredbe Uredbe u saglasnosti sa zakonom, te je saglasno odredbi člana 53. stav 3. Zakona o Ustavnom sudu inicijativu u tom delu odbacio odlučujući kao u tački 2 izreke.

Međutim, imajući u vidu sadržinu člana 9. Uredbe koja propisuje uslove pod kojima učesnici NOR-a imaju pravo na dobijanje „Ravnogorske spomenice 1941“ Ustavni sud je utvrdio da ta odredba Uredbe nije u saglasnosti sa Zakonom, s obzirom da se nosioci Spomenice u pogledu uslova i prava za njeno dobijanje izjednačavaju sa nosiocima „Partizanske spomenice 1941“, što spada u isključivu nadležnost zakonodavnog organa.

Odredbama člana 11. i člana 13. Uredbe bliže je uređen način ostvarivanja prava pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta. Budući da su pripadnicima Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta prava po osnovu boračko-invalidske zaštite priznata na osnovu Zakona o izmenama i dopunama Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica od 2004. godine to način utvrđivanja određenih činjenica za ostvarivanje zakonom propisanih prava sa rokom (31. jul 2007. godine) za podnošenje zahteva koji su propisani članom 11. i 13. Uredbe nisu nesaglasni Zakonu. Iz navedenih razloga Ustavni sud inicijativu u tom delu odbacio saglasno članu 53. stav 2. Zakona o Ustavnom sudu odlučujući kao u tački 2. izreke.

Pitanja koja se postavljaju u predlozima i inicijativama, a koja se tiču utemeljenja osporene Uredbe na istorijskim istinama i činjenicama i vrednosnog suda o ulozi Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta u narodnooslobodilačkoj borbi, Ustavni sud je ocenio da izlaze iz okvira nadležnosti Ustavnog suda utvrđenog članom 167. Ustava.

Ustavni sud je, saglasno odredbi člana 56. stav 3. Zakona o Ustavnom sudu, odbacio zahtev za obustavu izvršenja pojedinačnih akata i radnji preduzetih na osnovu osporene Uredbe, jer je doneo konačnu odluku u ovoj pravnoj stvari.

Polazeći od navedenog, Ustavni sud je, na osnovu člana 42a stav 1. tačka 2), člana 45. tačka 1) i člana 46. tač. 3) i 5) Zakona o Ustavnom sudu i člana 84.

Poslovnika o radu Ustavnog suda („Službeni glasnik RS“, br. 24/08, 27/08 i 76/11), doneo Odluku kao u izreci.

Na osnovu člana 168. stav 3. Ustava, odredba člana 1. u delu koji glasi:... „način utvrđivanja statusa borca narodnooslobodilačkog rata (u daljem tekstu: NOR) i ...“ čl. 2. do 5, člana 6. stav 1. tač. 1) do 10), tač. 14) do 16), tač. 19) i tač. 25) i 26), čl. 7. do 9. Uredbe o načinu ostvarivanja prava pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta u oblasti boračko invalidske zaštite („Službeni glasnik RS“, broj 51/05), prestaju da važe danom objavljivanja Odluke Ustavnog suda u „Službenom glasniku Republike Srbije“.

PRESEDNIK
USTAVNOG SUDA
dr Dragiša B. Slijepčević



Zora Petrović – *Seljanke sa liciderskim srcem*, ulje na platnu, do 1955.

.....

OSVRTI, PRIKAZI, RECENZIJE

.....

Branko Ljuboja
pravnik i publicista, Kikinda

RASPRAVA O LIČNOSTI I DELU MIRKA KOSIĆA

U organizaciji Narodne biblioteke „Jovan Popović“ iz Kikinde, Srpskog sociološkog društva i Centra za kulturu dijaloga Kikinda, u Kikindi je 18. i 19. oktobra 2012. godine održan naučni skup „Mirko Kosić – ličnost i delo“.

Mirko M. Kosić je rođen 27. marta 1892. godine u Kikindi, gde je završio osnovnu školu. Gimnaziju je učio u Velikoj Kikindi, Novom Sadu, Kronštat u i Trstu. Studirao je nacionalnu ekonomiju, statistiku i sociologiju u Strazburu, Ženevi i Cirihu kod čuvenih profesora Knapa (Knapp), Zimela (Simmel), Cana (Zahn), Brentana (Brentano) i Grosmana (Grossmann) i L. fon Vizea (L. von Wise). U Cirihu je 1917. godine promovisan za doktora ekonomsko-političkih nauka. Pred Prvi svetski rat je bio aktivan u srpskom omladinskom nacionalnom pokretu u Austro-ugarskoj, a za vreme rata od 1914–1915. godine služi kao dobrovoljac u srpskoj vojsci, u odeljenju za spoljnu propagandu. Posle rata, 1920. godine, izabran je za docenta političke ekonomije na Pravnom fakultetu u Subotici, 1922. za vanrednog profesora statistike, privredne i socijalne politike na Pravnom fakultetu u Ljubljani, a 1925. za redovnog profesora Pravnog fakulteta u Subotici. Predavao je sociologiju i privrednu istoriju na Kolarčevom univerzitetu u Beogradu, ali nije postao profesor na nekom od beogradskih fakulteta.

Kosić je najznačajniji naš sociolog između dva svetska rata. Prvi je celovito obrazložio najvažnija epistemološka pitanja sociološkog metoda, oslanjajući se na Maksa Vebera a potom i na osnovna načela Dirkemovog pozitivističkog metoda. Pisac je prvog udžbenika sociologije u Srbiji (*Uvod u opštu sociologiju*, 1934) i osnivač prvog sociološkog časopisa, *Društveni život*. Objavio je sledeće knjige: *Pangermanizam*, V. Kikinda, 1912, *Moderna Germanija*, V. Kikinda, 1912, *O Slovencima*, Niš, 1915, *Die Südslavenfrage*, Cirih, 1918, *Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschränkung*, Cirih, 1918, *Sociografska uputstva za ispitivanje sela*, Novi Sad, 1922, *Ideja progressa u savremenoj sociologiji*, Beograd, 1924, *Noviji tipični pokušaji konstituisanja sociologije*, Ljubljana, 1924, *Osnovi ekonomne politike*, knjiga 1, Beograd 1925, *Savremeni ekonomsko-politički pravci osobito u Srednjoj Evropi*, Novi Sad, 1929, *Previranja u svetskoj privredi: Kriza kapitalizma?*, Beograd, 1931, *Die soziale Differenzierung der Jugoslawen*, Minhen, 1932, *Boljševizam, fašizam*

i *nacionalsocializam*, Čačak, 1933, *Problemi savremene sociologije*, knjiga 1, Beograd, 1934, *Hrvatsko pitanje i nacionalno jedinstvo*, Novi Sad, 1937, *Naša spoljna politika: govori održani u Narodnoj skupštini*, Beograd, 1938, *Zar opet po starom? Ili partiski „prvaci“, „kolaborateri“ i „buntovnici“*, 1949, *Je li 27. mart 1941. plaćen?*, 1950, *Grobari Jugoslavije: ko je „drsko lagao“?*, 1951. *Na istorijskoj raskrsnici*, Beograd, 1950. Objavio je veliki broj članaka i priloga u jugoslovenskim, nemačkim, mađarskim i švajcarskim časopisima i listovima.

Aktivan je bio i u političkom i javnom životu Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije. Radio je kao generalni sekretar Industrijske i trgovačke komore u Novom Sadu i bio zamenik ministra za trgovinu i industriju (1926–1927). Bio je i narodni poslanik za kikindski srez. Ono što baca senku na celokupnu njegovu karijeru je delatnost za vreme Drugog svetskog rata. U tom periodu obavljao je funkciju zamenika guvernera Srpske narodne banke i bio jedan je od vodećih Nedićevih finansijskih stručnjaka. Zbog saradnje sa nemačkim okupacionim režimom i Nedićevom vladom, morao je 1944. godine da napusti Srbiju. Posle Drugog svetskog rata živeo je u emigraciji u Švajcarskoj, gde je, zaboravljen, umro 1956. godine.

Mirko Kosić je, iz više razloga, paradigma negativnih odlika našeg mentaliteta. Prvo, naše sklonosti da istorijskom zaboravu prepustimo mnoge učene i znamenite ljude, pa i pionire novih naučnih disciplina, kakav je bio i Mirko Kosić. Drugo, naše neizlečive sklonosti da istoriju i ljude u njoj sagledavao isključivo u crno-beloz vizuri i da ponašanje pojedinaca u istorijski prelomnim događajima posmatramo jednostrano, pri čemu je ideološko opredeljenje ocenjivača jedini kriterijum za ocenjivanje.

Sredinom osamdesetih godina prošlog veka bilo je pojedinačnih nastojanja da se Mirku Kosiću da odgovarajuće mesto u srpskoj nauci, ali oni nisu prihvaćeni u srpskim naučnim krugovima.

U nastojanju da se ličnosti Mirka Kosića da objektivno mesto u srpskoj naučnoj misli i da se njegovo javno i političko delovanje svestrano sagleda, njegov rodni grad Kikinda je organizovao naučni skup, na kome je učestvovalo više uglednih naučnih radnika iz oblasti istorije, sociologije, politikologije, prava. Neposredno su učestvovali: prof. dr Momir Milojević, prof. dr Jovica Trkulja, prof. dr Slobodan Antičić, prof. dr Milojica Šutović, Jovan Pejin, dr Marinko Lolić, dr Vladan Stanković, Bojana Vukotić, Marija Tanackov, Vladimir Spičević, Dragomir Tomić, mr Miloš Latinović, Branko Ljuboja, Radmila Perović, Mihailo Olejnikov. Izvestan broj pozvanih autora nije prisustvovao skupu, ali je dostavio pisane priloge o Mirku Kosiću. To su dr Venceslav Glišić, prof. dr Milovan Mitrović, mr Borislav Milić, prof. dr Aleksandar Gordić, prof. dr Jovo Bakić, dr Boško Mijatović.

Radovi će biti objavljeni u zborniku, koji će se pojaviti u septembru 2013. godine. Oni daju osnov za zaključak da su učesnici skupa uspeali da svestrano analiziraju životni put, naučni rad i političko delovanje Mirko Kosića. Jovica Trkulja je u svom radu izneo malo poznate podatke iz biografije Mirka Kosića i založio se za povratak njegovog naučnog i publicističkog dela u našu naučnu istoriju. Povratak dela Mirka Kosića bi značio prevrednovanje naše novije istorije, odnosno njeno realno sagledavanje, bez ostrašćenosti i ideologije. Borislav Milić analizira životni put Mirka Kosića i zastupa stav da se Mirko Kosić, osoba izuzetnog talenta, ni u jednoj oblasti nije potpuno ostvario, s tim da se značaj Kosićevih studija za sociološku nauku ne može osporiti. Vladan Stanković analizira primenu

socioloških metoda u dostupnim radovima Mirka Kosića. Njegov rad pokazuje da je dugo prećutkivana sociologija Mirka Kosića i danas živa i da se on kao sociolog može dovesti u vezu kako sa sociolozima njegovog vremena tako i sa najznačajnijim sociolozima iz potonjih vremena. Marinko Lolić je izložio dva svoja rada, i oba se tiču Kosićeve životne teme, a to su Nemačka i germanizam. U prvom radu Lolić kritički sagledava teorijsku utemeljenost kritike koju je Jovan Skerlić izneo povodom Kosićeve knjige *Moderna Germanija*, dok se u drugom bavi aktuelnošću Kosićevog shvatanja pangermanizma. Aleksandar Gordić u svom radu prvo analizira opšte okolnosti u kojima je Mirko Kosić kao začetnik sociologije u Srbiji živio i radio i daje Kosićevo određenje predmeta sociologije. Drugi deo rada odnosi se na sociologiju sela i Kosićevo viđenje ekonomije i agrarne ekonomije. Jovo Bakić se bavi odnosom Mirka Kosića prema nacionalnom pitanju. On zastupa stav da je Kosić u svom javnom delovanju prešao put od radikalno-demokratskog nacionaliste, preko elitistički usmerenog konzervativnog nacionaliste, do salonskog fašiste. Slobodan Antić analizira neuspešan pokušaj Mirka Kosića da početkom dvadesetih godina prošlog veka organizuje Sociološko društvo i daje hroniku sporova koji su se 2012. vodili povodom predloga da nagrada Srpskog sociološkog društva za najbolju knjigu iz oblasti sociologije nosi ime Mirka Kosića. Bojana Vukotić se bavi Kosićem kao urednikom prvog našeg sociološkog časopisa *Društveni život*, koji je u dva perioda izlazio u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Venceslav Glišić se bavi najtamnijim periodom u Kosićevom životu, a to je period okupacije, i aktivnostima i delovanjem Mirka Kosića u okviru Nedićeve administracije. Vladimir Spičanić daje pregled geopolitičkih pogleda Mirka Kosića i njegovog sporenja sa emigrantskim krugovima posle Drugog svetskog rata. Milovan Mitrović se bavi kontinuitetom ideoloških i političkih sporova među srpskim intelektualcima, naročito u sociologiji, koja obuhvataju i sporove Mirka Kosića. Ideološka sučeljavanja kod nas na primeru Mirka Kosića analizira i Milojica M. Šutović.

Zbornik će, pored navedenih, sadržati i druge radove, a obuhvatiće i polemiku koja se u štampi vodila povodom predloga Srpskog sociološkog društva da nagrada ovog društva za najbolju knjigu iz oblasti sociologije nosi ime Mirka Kosića. Društvo je, nakon pomenute polemike, odustalo od takvog predloga.

Primedba koja bi se mogla izreći okruglom stolu je ta što su učesnici skupa uglavnom bili istraživači koji su se pre svega bavili naučnim angažmanom Mirka Kosića i njegovim doprinosom sociološkoj misli i organizovanju srpskog sociološkog društva, kao i njegovim političkim angažmanom u međuratnom periodu. Najmanje je bilo reći o najspornijem periodu iz njegove biografije, a to je saradnja sa Nedićevom vladom za vreme okupacije. Razlog zašto se o ovom periodu nije mnogo govorilo nije bila želja organizatora da se sporno delovanje Mirka Kosića u teškom periodu za Srbiju prećuti, već izostanak istraživača koji su se bavili tim periodom života našeg prvog sociologa, pre svega Venceslava Glišića. Pored Venceslava Glišića, na skupu nisu učestvovali ni autori koji imaju kritički stav i prema drugim pogledima Mirka Kosića (npr. o nacionalnom pitanju), kao što su Jovo Bakić i Todor Kuljić. Bez obzira na to što će njihovi radovi biti prezentovani u Zborniku, izostanak neposredne polemike predstavljao je nedostatak, koji ipak nije umanjio značaj samoga skupa.

Na kraju skupa, kao zaključak generalne debate, učesnici su stručnoj i široj javnosti uputili sledeće predloge: 1) da se objavi Zbornik referata sa skupa, 2) da

kikindski Muzej i Arhiv, zajedno sa Pravnim fakultetom Univerziteta u Beogradu, pripreme izložbu o Mirku Kosiću, 3) da se pokrene inicijativa za izdavanje *Izabranih spisa Mirka Kosića* (čiji bi izdavači bili Narodna biblioteka „Jovan Popović“ Kikinda, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Matica srpska i Srpsko sociološko društvo), 4) da kikindska Narodna biblioteka, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Srpsko sociološko društvo svake godine organizuju Dane Mirka Kosića, 5) da se uputi predlog RTS-u da jednu emisiju serijala „Zaboravljeni umovi Srbije“ posveti Mirku Kosiću, 6) da se kikindskoj Opštini predloži da jedna ulica u Kikindi dobije ime Mirka Kosića.

Pored naučnog skupa i Zbornika radova, doprinos povratku Mirka Kosića u srpsku nauku dao je i Istorijski arhiv opštine Kikinda, koji je objavio reprint izdanje dela Mirka Kosića *Pangermanizam i Moderna Germanija*. U planu je i organizacija izložbe o ličnosti i delu Mirka Kosića.

Okrugli sto „Mirko Kosić – život i delo“ ima višestruki značaj. Eminentni istraživači su u svojim izlaganjima dali primat objektivnom naučnom pristupu životu i delu Mirka Kosića. Skup nije bio pokušaj ideološke reafirmacije političke delatnosti Mirka Kosića. Ukazano je da je upravo zbog kontroverznog političkog angažmana doprinos Mirka Kosića srpskoj sociologiji nepravedno zanemaren, te da su Kosićeve naučne analize pojedinih socioloških tema i danas aktuelne. Opština Kikinda, kao sredina iz koje je potekao Mirko Kosić, pokazala je da se i zavičaj velikih ljudi, ako su oni nepravedno skrajnuti, aktivno može uključiti u recepciju i afirmaciju njihovog dela.

Ovaj okrugli sto može dobiti visoku ocenu za doprinos naporima da Srbija, nažalost kao poslednja zemlja u Evropi, napokon prevaziđe ideološke podele pri vrednovanju svojih naučnika, umetnika i intelektualaca uopšte.



Zora Petrović – *Posle žetve*, ulje na platnu, 1957.

Milan Jovanović

O GRAĐANSKOJ NEPOSLUŠNOSTI



Aleksandra Mirović, „Ogled o građanskoj neposlušnosti“, *Službeni glasnik i Institut za političke studije*, Beograd, 2011.

Monografija mr Aleksandre Mirović „Ogled o građanskoj neposlušnosti: Redefinisanje savremenog koncepta građanske neposlušnosti i granica političke obligacije – slučaj Srbije“, posvećena je istorijskom razvoju ideje i prakse građanske neposlušnosti, eksplikaciji prevladajućeg teorijskih koncepta ove vrste političkog delovanja, kao i ispitivanju njegove validnosti sa stanovišta savremene društveno-političke prakse, a u kontekstu sa pitanjima političke obligacije i legitimnosti političke vlasti koja su tesno povezana sa osnovnim istraživačkim poljem ovog rada.

Monografija je podeljena u šest celina, uz dati predgovor i zaključak. Prvi deo posvećen je teorijskim i empirijskim uslovima razvoja ideje građanske neposlušnosti. Naglašavanjem kontroverznosti ovog termina, autorka postavlja hipotetičku matricu, nagoveštavajući nameru da redefiniše koncept građanske neposlušnosti. Geneza modernog koncepta građanske neposlušnosti izlaže se u dve celine u drugom poglavlju monografije. Prva se bavi istorijskim oblicima otkazivanja poslušnosti (ili lojalnosti) političkoj vlasti i njenim nelegitimnim odlukama (antičke koncepcije, rano-hrišćanska tradicija i pravo na otpor tiraniji), koji su vremenski prethodili modernoj ideji građanske neposlušnosti i čije tradicije ona delimično baštini, iako svojim konceptualnim uslovima i elementima izlazi iz njihovih okvira. Razmatra se i prigovor savesti kao poseban oblik neposlušnosti koji je nastao evoluiranjem ranijeg, rano-hrišćanskog koncepta neposlušnosti iz razloga savesti, a koji danas, isto kao i pravo na otpor tiraniji, postoji uporedo s građanskom neposlušnošću kao jednim tipično modernim oblikom neposlušnosti. Posebna pažnja se posvećuje i sredstvu pružanja tzv. pomoći ugroženoj državi, koje je za sada specifično nemački ustavno-pravni institut, ali se razmatra njegova moguća opšta primena kao drugostepenog i dopunskog vaninstitucionalnog mehanizma zaštite demokratske ustavne države. Kroz analizu ovih različitih oblika i koncepta neposlušnosti, ukazuje se na izvesne sličnosti i razlike koje postoje između njih, uz nastojanje da se pruži njihovo adekvatno pojmovno razgraničenje. Druga celina bavi se isključivo modernim razvojem građanske neposlušnosti, uz poseban osvrt na političko delovanje i učenje izvesnih ličnosti, poput H.D. Toroa, M. Gandija i M.L. Kinga, koje su dale najupečatljiviji doprinos razvoju i modernom shvatanju

ovog tipa političke prakse. Kroz empiriju, autorka na svojevrsan način podvrgava teorijske koncepte i analizi na primerima prakse. U trećem delu analiziraju se savremena shvatanja građanske neposlušnosti komparativnom analizom različitih savremenih koncepcija građanske neposlušnosti, utvrđujući relativno nesporan minimum elemenata koji bi činili *differentia specifica* ove prakse i sredstva političke borbe, bez obzira na to što u teorijskim krugovima postoji odsustvo saglasnosti po pitanju većeg broja svojstava te vrste civilnog delovanja. U okviru toga kritički se analiziraju dominantna shvatanja koja polaze od Rolsove ograničavajuće i ekskluzivističke sheme nužnih uslova za sprovođenje i opravdanost građanske neposlušnosti, a posebno se izdvaja Habermasova koncepcija, za koju autorka pokazuje da je, iako proizlazi iz slične teorijske matrice, prijemčljivija od drugih, kada je u pitanju savremena praksa civilnih protestnih akcija. Krizi legitimnosti i prestanku političke obligacije, ili pravu i dužnosti građanske neposlušnosti, posvećen je četvrti deo monografije. Posebna pažnja posvećuje se kako krizi legitimnosti koja, kao kriza same političke vlasti, predstavlja najdublju moguću političku krizu, tako i neophodnosti njenog prevazilaženja na način koji neće ugroziti demokratske tekovine civilizacijskog razvitka, a u čemu značajnu ulogu može imati upravo građanska neposlušnost. Autorka iznosi spektar dilema o to me da li je moguće precizno utvrditi na kojoj tački ili na kom svom stepenu kriza legitimnosti iziskuje prestanak političke obligacije i aktiviranje prirodnog prava i dužnosti građanske neposlušnosti. Peto poglavlje analizira građansku neposlušnost kao element civilne političke kulture, čime se uvodi i normativni pristup u razmatranje problema, a takvom dopunom

sistemske-institucionalnog pristupa i njihovim kombinovanjem, postiže se neophodna veća fleksibilnost koncepta. Šesti deo monografije posvećen je analizi slučaja Srbije, na čijem primeru autorka pokazuje da je primena i delotvornost građanske neposlušnosti ipak moguća i uslovima odsustva stabilnog i konsolidovanog demokratsko-institucionalnog okvira na kome se toliko insistira u savremenoj teoriji. Iznose se i razlozi koji govore u prilog tome da su, nasuprot preovlađujućim shvatanjima, građanski protesti u Srbiji s kraja prošle decenije, a posebno tokom petooktobarskih događaja iz 2000. godine, predstavljali akte građanske neposlušnosti, i to sa svim svojstvima karakterističnim i za neke druge slučajeve koji se u literaturi navode kao primeri „prave“ građanske neposlušnosti.

Monografija „Ogled o građanskoj neposlušnosti: Redefinisanje savremenog koncepta građanske neposlušnosti i granica političke obligacije – slučaj Srbije“, predstavlja originalno multidisciplinarno, teorijsko-empirijsko i deskriptivno-eksplikativno istraživanje koje popunjava velike praznine u srpskoj politikologiji.

Autorka je stilom za meru i preciznost pregnantno pokazala kompleksnost predmeta istraživanja, tako da je njegova teorijska i društvena aktuelnost došla do punog izražaja. Zalaganje za redefinisanje savremenog koncepta građanske neposlušnosti putem izvesnog korigovanja dominantnog sistemsko-institucionalnog pristupa i njegovog kombinovanja sa normativnim pristupom pokazuje smelost autorke da ne robuje teorijskim veličinama i strogo naučnim metodama, već da predloži sintetizovanje postojećih naučnih rezultata iz različitih oblasti, uz njihovo delimično korigovanje i inoviranje, a u cilju boljeg razumevanje građanske neposlušnosti kao

jednog specifičnog sredstva političke borbe i posebne civilne strategije političkog delovanja.

Monografija mr A. Mirović nesumnjivo će doprineti postizanju veće upotrebljivosti koncepta građanske neposlušnosti, kako na kognitivnom i teorijsko-analitičkom planu, tako i na praktično-političkom planu, odnosno polju društvene mobilizacije. Na taj način ona doprinosi afirmaciji civilne političke kulture i njene uloge u političkom i opštedruštvenom razvoju, kao i podsticanju demokratske edukacije, kako građana

i drugih aktera civilnog društva, tako i nosilaca političke vlasti.

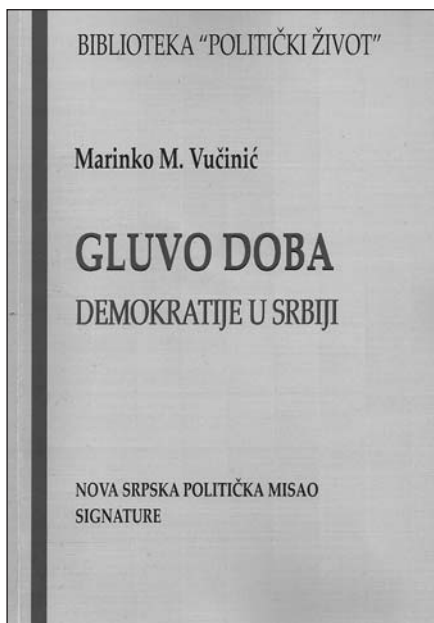
Politikologija u Srbiji ovom studijom proširiće saznanja, u teorijskoj i empirijskoj ravni, o jednom važnom fenomenu koji ima svoju istorijsku genezu, ali koji nije naučni fosil, nego živa i inspirativna institucija. To će nesumnjivo delovati ohrabrujuće i podsticajno na druge istraživače da dalje istražuju građansku neposlušnost kao važan institut odbrane od samovolje svake vlasti. Zato preporučujem monografiju mr Aleksandre Mirović „Ogled o građanskoj neposlušnosti“ za publikovanje.



Zora Petrović – *Čežnja*, ulje na platnu, 1933.

Dobrica Gajić

KRITIKA
DEMOKRATSKE STRANKE



Marinko Vučinić, *Glavo doba demokratije u Srbiji*,
NSPM–Signature, Beograd, 2012.

Knjigu *Glavo doba demokratije u Srbiji* čine tekstovi koje je Marinko Vučinić objavljivao na sajtu *Nove srpske političke misli*, u časopisu *Hereticus* i dnevnoj štampi. U kratkom predgovoru, autor ističe da smisao svoje knjige vidi „u reafirmaciji osnovnih demokratskih načela i ideala čije je ostvarivanje temeljna zaloga i uslov da demokratija može funkcionisati kao politički i institucionalni sistem“.

Vučinićevi tekstovi pokazuju da je reč o ozbiljnom analitičaru koji pažljivo prati politički život, ne samo u Srbiji nego i u najrazvijenijim zemljama Zapada.

Terminologija koju upotrebljava ukazuje na to da su mu dobro poznata i kretanja u političkoj teoriji. U poslednjih desetak godina Vučinić je bio vrlo produktivan. Nedavno se pojavila još jedna knjiga njegovih članaka.¹ Stilski gledano, Vučinić često koristi nešto dužu rečenicu, dok je njegova kritika uvek argumentovana. Autor ponekad proziva pojedine učesnike u našem javnom životu i uzima u zaštitu nekoga ko se, prema njegovoj oceni, našao na udaru nečijeg neopravdanog napada.

Predmet Vučinićeve kritike najčešće je Demokratska stranka, što je vrlo zanimljivo jer je on njen dugogodišnji član.

Demokratska stranka prošla je, inače, dug put razvoja i promena, i o njenom delovanju postoje različita mišljenja, čak i među samim osnivačima. Kosta Čavoški, koji sebi pripisuje najveće zasluge za osnivanje Demokratske stranke, primećuje da je omasovljenje stranačkog članstva doprinelo da se u Glavni odbor uključe ljudi kojima tamo nije bilo mesto. Radilo se o karijeristima i šičardžijama koji su, kako ocenjuje Čavoški, uticali na to da se i neki članovi Osnivačkog odbora počnu ponašati kao „prepredeni demagozi“.

Čavoški ističe da se usled toga moralni habitus lidera Demokratske stranke „postupno kvario i srozavao“. Nekad je, napominje Čavoški, prvi potpredsednik stranke bio Borislav Pekić, čovek koji je zbog svojih političkih uverenja robijao, da bi se u jednom času na tom visokom mestu našao Čedomir Jovanović – što je za Čavoškog ravno političkom sunovratu.

Demokratsku stranku Čavoški osuđuje zato što je osujetila bojkot izbora 1990. godine i bila najzaslužnija za veliki izborni poraz tadašnje srpske opozicije.

1 Marinko Vučinić, *Druga Srbija – na mrtvoj straži političke korektnosti*, „Službeni glasnik“, Beograd 2012.

Prema zapažanju Koste Čavoškog, Demokratska stranka je i kasnije više lojalnosti gajila prema Slobodanu Miloševiću nego prema opozicionim partijama, a uz to uvek pokazivala spremnost da izađe na izbore, bez obzira na to što „najbitniji uslovi za ravnopravno vođenje predizborne kampanje i pošteno prebrojavanje glasova nisu bili ispunjeni“.²

Vladeta Janković u prvobitnoj Demokratskoj stranci razlikuje levo i desno krilo. Levo, socijaldemokratsko krilo, smatra Janković, videlo je „kakvu-takvu mogućnost reformi socijalističkog sistema iznutra“, dok je desno krilo takvu opciju odbacivalo. Janković tvrdi da se desna, tj. liberalnodemokratska struja više zalagala za nacionalni interes nego socijaldemokratsko krilo. Za razliku od desnog, kaže Janković, levo krilo je „gajilo izvesne iluzije u pogledu preživljavanja Jugoslavije“.³

Za Dragoljuba Mićunovića Demokratska stranka je prva opoziciona partija „jasne demokratske i proevropske orijentacije“, jedina „koja nije podlegla nacionalizmu, nije imala paravojne formacije i držala je mirovne konferencije“.⁴

Prvi tekst u Vučinićevoj knjizi „Da li je Širak moguć u Srbiji“ objavljen je krajem aprila 2004, a poslednji – „Glas jednom mora da se zasluži“ – krajem maja 2012. godine. U prvom tekstu Vučinić zastupa potrebu podrške demokratskom kandidatu na tadašnjim

predsedničkim izborima. Smatrao je da će se time osujetiti priklanjanje birača radikalnoj demagogiji i ksenofobiji, te na taj način stabilizovati demokratski potencijal Srbije. U završnom tekstu knjige Vučinić vezuje uzroke poraza Demokratske stranke i Borisa Tadića za virtualni marketinški svet koji se oslanjao na Tadićevu potrošenu političku harizmu. Vučinić se nada da će Demokratska stranka izvući pouke iz svoga poraza i reafirmacijom kritičkog dijaloga u vlastitim redovima, kao i velikim kadrovskim promenama, obezbediti sopstvenu revitalizaciju.

Trend „šaperizacije“ i „trivanizacije“, piše Vučinić, mora se zaustaviti, kao što se mora razbiti i oligarhijsko ustrojstvo stranke, napraviti nov politički program, reafirmisati uloga članstva, izmeniti statut, pokrenuti odgovornost za izborni poraz i katastrofalnu kadrovsku politiku. Vučinić je čovek koji poštuje intelektualce u politici, pa u tom smislu često pominje Borislava Pečića i njegov značaj za Demokratsku stranku. Upravo stoga autor kritikuje predsednika Političkog saveta DS Dragoljuba Mićunovića kao najodgovornijeg za to što je Demokratska stranka „ostala bez intelektualnog potencijala“, pri čemu je njegov zadatak upravo bio da okupi i sabere intelektualce. Vučinić osuđuje Mićunovića i zbog toga što poslanički mandat nije ustupio nekom drugom članu Demokratske stranke.

Posle poslednjih izbora dogodile su se određene promene unutar ove partije, ali radikalni rezovi koje je Vučinić očekivao nisu učinjeni. Sklopljena je klasična nagodba između Đilasove struje i Borisa Tadića, što ne služi na čast ni jednom ni drugom, bez obzira na to što se kompromis pravdao očuvanjem stranke. Kad je uvideo da Đilas na svojoj strani ima najveći broj stranačkih odbora, Tadić je odustao od najavljivanog duela i „iščupao“ mesto

2 Kosta Čavoški, „Demokratska stranka – jedna otužna priča“, *Čemu Demokratska stranka*, Srpska liberalna stranka, Beograd 2007, str. 5–16.

3 Vladeta Janković, „Priroda političkog opredeljenja Borislava Pečića“, *Moral i demokratija*, priredio Marinko Vučinić, Demokratska stranka/Istraživačko-izdavački centar, Beograd 2008, str. 128–133.

4 <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/1259450/DS+u+procesu+reformi.html>

počasnog predsednika stranke, što je potpuno besmislena funkcija. Đilas je, s druge strane, pristao da zadrži određene Tadićeve kadrove u vrhu stranke, tako da su stvarne promene, osim toga što je Đilas preuzeo stranačko kormilo, izostale. Vučinić je zbog toga nastavio da kritikuje poteze novog rukovodstva Demokratske stranke.⁵

Za ovu partiju zaista je poražavajuće to je što su se u njenim redovima našli političari koji se povezuju s krupnim korupcionaškim aferama, enormnim bogaćenjem i kršenjem zakona. Demokratsku stranku mediji nisu pominjali zbog reformskih poteza i zasluga u modernizaciji Srbije, već zbog sumnjivog rada njenih ministara, zbog stanova i bogatstva njenog sadašnjeg lidera i odsustva realnog shvatanja nacionalnih i društvenih problema.

U trenucima kad se Demokratska stranka našla u opoziciji, Boris Tadić je, umesto da urgentno pokrene njenu reorganizaciju, provodio vreme letujući na hrvatskom primorju. Vrhunac je bio kada je u momentu obeležavanja stogodišnjice Kumanovske bitke – 28. oktobra 2012. godine – davao intervju jednom hrvatskom novinaru, umesto da prisustvuje toj proslavi kao vođa najjače opozicione stranke. U pitanju su bili nacionalni i državni, a ne stranački razlozi, što Tadić očigledno nije razumeo.

Tadića je Vučinić optuživao da je kao predsednik Srbije izlazio iz okvira ustavnih nadležnosti, uzurpirajući prava koja pripadaju Vladi. Vučinić je u više tekstova pisao o nepostojanju jasnog i konstantnog ideološkog profila

Demokratske stranke, ukazujući na paradoksalnu činjenicu da se ta stranka, u čijim se redovima nalaze neki od najbogatijih ljudi, zalaže za levičarske ideje i pozicionira kao socijaldemokratska partija i članica Socijalističke internacionale. U negativnoj kampanji prema drugim učesnicima izbora, Vučinić je video slabost, a ne snagu Demokratske stranke. Prema njegovom viđenju, Demokratska stranka nije bila sposobna da se suoči sa realnošću, pa je njena izborna kampanja nalikovala agresivnim i farsičnim nastupima JUL-a.

U Vučinićevoj knjizi, naravno, postoje i tekstovi koji se ne odnose na Demokratsku stranku. Jedan od njih je prikaz knjige Miše Đurkovića *Konzervativizam i konzervativne stranke*, gde Vučinić iscrpno piše o Đurkovićevom pogledu na konzervativnu ideologiju.

Vučinić je svoje tekstove štampao u integralnom obliku, ne navodeći gde su objavljeni, što predstavlja manjkavost. *Gluvo doba demokratije u Srbiji* bi, nesumnjivo, bilo celovitije da je u napomenama autor istakao kad su se određeni događaji odigrali, npr. predsednički ili parlamentarni izbori, ko je na njima učestvovao i kakav je rezultat postigao. Nedostatak knjige je i izostanak pažljivije lekture i korekture tekstova. Ali i bez toga, oni su važno svedočanstvo o Vučinićevim pravovremenim kritikama. To što se niko iz Demokratske stranke nije na njih osvrtao, nije njegov problem. Svoj intelektualni dug Vučinić je ispunio i nastavlja da ga ispunjava.

Kamo sreće da u svim našim strankama ima više ovakvih intelektualaca, spremnih da argumentovano ukazuju na nepoštovanje demokratskih načela i kršenje demokratske procedure kad god se to desi.

5 <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/qnova-demokratska-strankaq-dzabaste-krecili.html>

.....

IN MEMORIAM

.....

SEĆANJE NA PROFESORA VOJINA DIMITRIJEVIĆA

Jedan od poslednjih velikana srpske i jugoslovenske pravne misli, profesor Vojin Dimitrijević, preminuo je 5. oktobra 2012. godine. Iza Vojina Dimitrijevića ostaju decenije predanog rada posvećenog idejama vladavine prava, demokratije, zaštite i promovisanja ljudskih prava, razvoja međunarodnih odnosa i prava u duhu tolerancije, poštovanja civilizacijskih tekovina i prava pojedinca, građanina. Vojin Dimitrijević nije samo izučavao pravo i nesebično prenosio znanje mlađim generacijama. On je živio ideje vladavine prava, učestvovao je u kreiranju međunarodnog prava, afirmaciji i zaštiti ljudskih prava. Učestvovao je u radu prestižnih međunarodnih institucija i dao vredan neposredan doprinos razvijanju međunarodnog javnog prava, sistema Ujedinjenih nacija i međunarodnog nadzora nad poštovanjem ljudskih prava. Nije se ustezao od neposrednog učešća u radu političkih partija, toj uticajnoj ali i moralno diskutabilnoj kategoriji u smutna vremena. Tokom devedesetih godina prošlog veka, sa rađanjem višestranačja u Srbiji i nasilnim rastakanjem Jugoslavije kojoj je bio iskreno odan, Vojin Dimitrijević je učestvovao i u stranačkom životu zemlje. Dao je i neprocenjiv doprinos razvijanju civilnog sektora, koji je, idealno, trebalo da posluži kao „pas čuvar“ demokratskih vrednosti u represivnom društvu, na čijem čelu je tada bio autoritarni režim.

Vojin Dimitrijević je rođen 1932. godine u Rijeci. Diplomirao je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, na kome je i doktorirao. Uspješno je odbranio disertaciju sa temom „Pravo utočišta na teritoriji strane države (teritorijalni azil)“ 1965. godine. Bio je honorarni asistent na Institutu za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu. Izabran je za asistenta Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu na predmetu međunarodno javno pravo decembra 1960. godine. Za docenta na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu na predmetima međunarodno javno pravo i međunarodni odnosi izabran je 1969. godine, a za vanrednog profesora na istim predmetima 1977. godine. Bio je rukovodilac za naučno-istraživačku praksu i seminarske radove na postdiplomskim studijama na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Izabran je za redovnog profesora na

istom fakultetu 1983. godine. Bio je profesor na predmetima međunarodno javno pravo, međunarodni odnosi i međunarodne organizacije na Katedri za međunarodno javno pravo Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu do 1998. godine. Tadašnja uprava ovog fakulteta prinudila je 1998. godine profesora Dimitrijevića da napusti fakultet posle njegovog pružanja otpora narušavanju autonomije Univerziteta od strane autoritarnog režima. Ovaj progon Vojina Dimitrijevića i mnogih drugih slobodoumnih profesora sa Pravnog i drugih fakulteta Univerziteta u Beogradu ostaće jedna od mračnih epizoda u istoriji beščašća u Srbiji. Posle proterivanja, Vojin Dimitrijević je okončao profesorsku karijeru na Pravnom fakultetu Univerziteta „Union“ u Beogradu.

Širina duha, skoro renesansna erudicija, sposobnost da jezgrovito i upečatljivo i usmeno i u pisanom obliku iznosi svoje ideje i misli, nepresušni pedagoški žar i spremnost da mladim naraštajima prenosi znanje ali i da oblikuje njihov duh, negujući nezavisnost mišljenja i moralnu čvrstinu i doslednost, činili su Vojina Dimitrijevića omiljenim profesorom mnogih generacija studenata. Nažalost, mnogi sjajni predavači-govornici ne uspevaju da svoje misli na pravi način pretoče na papir. S druge strane, mnogi brilijantni autori naučnih radova, udžbenika, kao oratori su, blago rečeno, nemušti, nezanimljivi, nisu u stanju da svoje misli na pravi način izraze glasno. Vojin Dimitrijević bio je od one vrste profesora čije su se knjige čitale a predavanja slušala sa jednakim uživanjem. U knjigama je jezgrovito, jasno i precizno iznosio složenu i obimnu građu, tako da je svako iole predan čitanju lako mogao da je prati i da stiče znanje. Gajio je nepretenciozan i kristalno čist stil pisanja. Na predavanjima je studentima prenosio suštinu teme o kojoj je govorio, ali je stalno insistirao na slušanju, čitanju, učenju sa pažnjom i razumevanjem. Podsticao je kritičko razmišljanje i animirao studente da postavljaju pitanja, diskutuju, hranio je urođenu radoznalost mladih ljudi. Znao je da predavanje o relativno supoparnoj materiji razbije duhovitim i poučnim anegdotama, ponekad protkanim i ironijom i skepsom. Studenti još uvek pamte njegovu anegdotu o studentkinji koja je pripremala ispit napamet, automatski, iz skripata koje su sadržale slovnu grešku: U delu teksta koji je obrađivao *Tabulu Traianu*, greškom je pisalo da je uz čuvenu tablu stajala urna, umesto urna sa posmrtnim ostacima velikog rimskog imperatora. Tokom ispita profesor je primetio da je kandidatkinja učila napamet, bez razumevanja materije, pa ju je provocirao pitanjem „Koleginice, a kakva je bila tačno ta Trajanova urmica?“, na šta je ova odgovorila: „Pa profesore, to je bila slatka mala urna, lepo stabalce“...

Profesor Dimitrijević je verovao da bi nauka o međunarodnim organizacijama trebalo da sistematski izučava zakonitosti razvoja ovih organizacija, načela na kojima one počivaju, ali i da se kritički osvrne na

postojeće međunarodne organizacije, ukaže na to u kojoj meri one zaista služe istinskim potrebama međunarodne saradnje i ostvarivanju pravih vrednosti čovečanstva. Nije gajio iluzije o anomalijama u međunarodnim odnosima i ukazivao je na nedoslednosti, kršenja proklamovanih principa, na ostvarivanje supremacije argumenata moći nad snagom argumenata, koju velike sile znaju da primene u međunarodnoj areni. Svoje studente je podsticao da u svojim naučnim radovima – magistarskim tezama i doktorskim disertacijama – uvek biraju aktuelne probleme međunarodnog prava, odnosa, diplomatije i politike, afirmišući ideju o neumornom hodu ka ostvarivanju ljudskih prava uprkos mnogobrojnim preprekama na koje se nailazi u praksi. Zbog toga i nije slučajno što su upravo stručnjaci čiji je mentor tokom studija bio profesor Vojin Dimitrijević bili jedini eksperti iz Srbije koji su početkom 21. veka zauzeli mesto u prestižnim telima Ujedinjenih nacija za zaštitu ljudskih prava – Komitetu za prava deteta i Komitetu za prava osoba sa invaliditetom. Mnogi nekadašnji studenti i studentkinje profesora Dimitrijevića i sami su danas ugledni predavači na različitim univerzitetima.

Kao stipendista Humboltove zadužbine, Vojin Dimitrijević je proveo godinu dana na istraživačkom radu u Institutu Maks Plank za međunarodno javno pravo i uporedno pravo u Hajdelbergu (1965–1966).

Pored Beograda, Vojin Dimitrijević prenosio je kao gostujući profesor znanje i studentkinjama i studentima univerziteta u Virdžiniji (1984–1985), Oslu (1990–1991) i Lundu (1993–1995). Bio je počasni doktor Univerziteta Mekgil u Montrealu i Univerziteta Kent u Kenterberiju.

Vojin Dimitrijević ostavio je iza sebe izuzetno bogatu naučno-istraživačku bibliografiju. Objavljivao je radove u najprestižnijim domaćim i međunarodnim stručnim časopisima iz oblasti međunarodnog javnog prava, zaštite ljudskih prava, međunarodnih odnosa i diplomatije, međunarodnih organizacija. Objavio je i sledeće monografije: *Utočište na teritoriji strane države – Teritorijalni azil*, Beograd 1969, *Međunarodne organizacije* (koautorski rad sa O. Račićem), Beograd 1971, 1978, 1980, 1988. (ova knjiga služila je i kao udžbenik generacijama studenata na Katedri za međunarodno javno pravo Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu), *Pojam bezbednosti u međunarodnim odnosima*, Beograd 1973, *Osnovi teorije međunarodnih odnosa* (koautorski rad sa R. Stojanovićem), Beograd 1977, *Međunarodni odnosi* (koautorski rad sa R. Stojanovićem), Beograd 1979, 1988, 1996. (ova knjiga služila je i kao udžbenik generacijama studenata na Katedri za međunarodno javno pravo Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu), *Terorizam*, Beograd 1982, 2000, *Strahovlada*, Beograd 1985, 1997, *The Insecurity of Human Rights after Communism: „Factors and Difficulties“ Affecting the Implementation of International Human Rights Standards in Times of Transition*, Oslo 1993, *Neizvesnost ljudskih prava: Na putu*

od samovlašća ka demokratiji, Sremski Karlovci-Noví Sad 1993. (prevod na rumunski: *Drepturile omolui in zona de nesiguranta*, Pančevo 1999), *Ljudska prava – udžbenik* (koautorski rad sa M. Paunovićem i V. Đerićem), Beograd 1997, *Ljudska prava i pripadnici oružanih snaga* (koautorski rad sa J. Radojković), Beograd 2002, *Osnovi međunarodnog javnog prava* (redaktor i koautor sa O. Račićem, V. Đerićem, T. Papić, V. Petrović i S. Obradovićem), Beograd 2005, 2007, *Međunarodno pravo ljudskih prava* (redaktor i koautor sa D. Popovićem, T. Papić i V. Petrović), Beograd 2006, 2007, *Silaženje s uma*, Beograd 2006, W. Benedek, Ch. Daase, V. Dimitrijević, P. Van Duyne (ed.), *Transnational Terrorism, Organized Crime and Peace – Building: Human Security in the Western Balkans*, London 2010, *Haške nedoumice: Poznato i nepoznato o Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju* (koautorski rad sa V. Hadži-Vidanovićem, I. Jovanovićem, Ž. Markovićem i M. Milanovićem), Beograd 2010.

Kao intelektualac renesansnog duha savremenog doba, Vojin Dimitrijević je bio i poštovalac i vrstan poznavalac umetnosti, naročito filma. Bio je član redakcije i urednik kulturne rubrike *Studenta*, kada je taj časopis u vreme Brozovog jednogumlja bio jedan od retkih svetionika nezavisne kritičke misli u socijalističkoj samoupravnoj Jugoslaviji. Pod pseudonimom Vojo Švabić uspešno je vodio kolumnu filmske kritike u *Studentu*, pronikljivo ponirući u tajne „sedme umetnosti“ i osvetljavajući ih za čitaoce. Pod istim pseudonimom je 1975. godine sa rediteljem Darkom Tatićem napisao scenario za radio dramu *Bebi simpozijum u Dubrovniku*. Ovo duhovito radiofonsko delo predstavljalo je Radio Beograd na prestižnom festivalu u Monte Karlu. Od sredine sedamdesetih godina prošlog veka Vojin Dimitrijević je u tandemu sa Dinom Čolić godinama uspešno vodio i prestižnu emisiju *Kino oko* na Televiziji Beograd, približavajući umetnost filma milionskom auditorijumu. Dosledan svom nezavisnom duhu, verujući da umetnost služi poboljšanju društva i afirmaciji određenih opštečovečanskih vrednosti, Vojin Dimitrijević je uspevao i da u okvirima ove emisije posvećene filmu nametne određene aktuelne društvene teme i iznese primerene kritičke opaske. Imajući u vidu poštovanja vredan staž filmskog kritičara i posvećenost „sedmoj umetnosti“, ne čudi nas što je profesor Dimitrijević u jednom periodu bio i predsednik Upravnog odbora jedne od najznačajnijih kinematografskih ustanova svetskog renomea u nekadšnjoj Jugoslaviji – Jugoslovenske kinoteke.

Vojin Dimitrijević je pored bogatog naučno-istraživačkog, publicističkog i pedagoškog rada dao i neprocenjiv praktičan doprinos razvoju međunarodnog prava i afirmisanju ljudskih prava. Bio je član mnogih domaćih i međunarodnih organizacija posvećenih zaštiti i promovisanju ljudskih prava, međunarodnog prava, proučavanju i razvijanju međunarodnih odnosa. Jedan je od osnivača Foruma za međunarodne odnose. Bio je član

Srpskog PEN kluba, jedan od osnivača Balkanskog političkog kluba. Kao jedan od neumornih pregalaca svetskog renomea na polju međunarodnog javnog prava u nekadašnjoj Jugoslaviji, profesor Dimitrijević bio je i predsednik Jugoslovenskog udruženja za međunarodno pravo, član predsedništva i generalni sekretar Saveza udruženja za UN Jugoslavije.

Radi unapređivanja znanja u oblastima ljudskih prava i humanitarnog prava, unapređivanja demokratije, razvijanja pravne države i građanskog društva u Srbiji i drugim društvima na prelazu iz autoritarnih sistema u demokratske, Vojin Dimitrijević je sa istomišljenicima u Beogradu 1995. godine osnovao Beogradski centar za ljudska prava. Bio je to hrabar ali neizbežan korak za nekoga ko je čitav život posvetio borbi za ljudska prava. Pod umešnim, mudrim i hrabrim vođstvom svog direktora, profesora Dimitrijevića, Beogradski centar za ljudska prava se i u uslovima represije autoritarnog režima razvio u jednu od najcenjenijih i najuspešnijih nevladinih organizacija u Srbiji i čitavom regionu. Beogradski centar postao je jedan od najuglednijih, najuticajnijih i najprincipijelnijih zagovornika ljudskih prava. Pored već poslovične hrabrosti ispoljene tokom otpora autoritarnom režimu u Srbiji tokom devedesetih, Beogradski centar za ljudska prava demonstrirao je odlučnost, principijelnost i hrabrost i prema međunarodnim moćnicima. Posle oktobarskih promena u Srbiji 2000. godine, dok su neke od nevladinih organizacija, u čijem opisu misije je stajala zaštita i afirmacija ljudskih prava, manje ili više prećutno, pa čak i otvoreno, podržavale tezu zapadnih krugova moći da je Srbija sama kriva što je bila izložena NATO bombama, a da jedino režim Slobodana Miloševića snosi odgovornost za civilne žrtve stradale tokom NATO agresije na SRJ, Beogradski centar za ljudska prava je principijelno zastupao porodice radnika nastradalih u bombardovanju RTS-a u sporu protiv država članica NATO-a pred Evropskim sudom za ljudska prava. Na sramotu međunarodne pravde, Sud se, *paradoksalno* (ili možda ipak ne!), oglasio nenadležnim. Ipak, ostaće zabeleženo da je Beogradski centar za ljudska prava stao u zaštitu žrtava, bez obzira na njihovu pripadnost i na to koliko su moćni bili prekršitelji prava. Ovo je još jedno svedočanstvo o moralnoj čvrstini i principijelnosti profesora Vojina Dimitrijevića.

Dalji značajan doprinos razvoju civilnog društva, promovisanju ideje vladavine prava ali i kritičkom sagledavanju i istraživanju najizazovnijih teorijskih i praktičnih pitanja prava, profesor Dimitrijević dao je 1998. godine. Tada je sa grupom profesora sa Pravnog fakulteta, koji su se borili protiv narušavanja autonomije univerziteta, u Beogradu osnovao Centar za unapređivanje pravnih studija, CUPS. CUPS je u narednim godinama izrastao u instituciju koja je dala neprocenjiv doprinos razvoju teorije prava ali i praktičnoj primeni propisa, afirmaciji ideja vladavine prava i poštovanja ljudskih prava.

Još u mladosti Vojin Dimitrijević ispoljio je posvećenost i interesovanje za rad međunarodnih organizacija, pa je tako od 1956. do 1957. godine kao stipendista Ujedinjenih nacija imao jednogodišnji staž u sedištu UN. Ovo je bio nagoveštaj kasnijeg predanog rada u Ujedinjenim nacijama. Mladi čovek je prigrlio priliku koja mu se pružila da se svakodnevno u praksi upozna sa najznačajnijom međunarodnom organizacijom.

Bez sumnje, ovih godinu dana provedenih u sedištu UN ključno su uticali na formiranje sistema vrednosti i kod Vojina Dimitrijevića razgorili urođenu radoznalost i posvećenost idejama svetske organizacije koja bi obezbeđivala međunarodni mir i bezbednost, podsticala razvoj prijateljskih odnosa među narodima i državama i promovisala razvoj međunarodnog javnog prava, opštečovečanskih vrednosti i zaštitu ljudskih prava.

Vojin Dimitrijević je bio i član Instituta za međunarodno pravo, član i komesar Izvršnog odbora Međunarodnog komiteta pravnika. Bio je i član Venecijanske komisije Saveta Evrope za demokratiju putem prava i dao značajan doprinos radu ovog uglednog ekspertskeg tela Saveta Evrope. Dao je neposredan doprinos razvoju prakse međunarodnog prava kao član Stalnog arbitražnog suda u Hagu, jedne od najstarijih međunarodnih sudskih ustanova duge tradicije i velikog ugleda.

Bio je i *ad hoc* sudija Međunarodnog suda pravde i tako učestvovao u stvaranju sudske prakse i predsedana jedne od najznačajnijih međunarodnih sudskih ustanova koja decenijama daje značajan doprinos oblikovanju međunarodnog javnog prava.

Od 1982. do 1994. godine profesor Dimitrijević bio je biran u tri mandata u Komitet Ujedinjenih nacija za ljudska prava. Bio je izvestilac i potpredsednik ovog najstarijeg i jednog od najuticajnijih tela za praćenje, zaštitu i promovisanje ljudskih prava Ujedinjenih nacija. U periodu „hladnog rata“, *detanta* i raspadanja bipolarnog blokovskog sveta nije bilo lako biti izabran u ovo telo. Izbor u članstvo i kasniji izbor za potpredsednika Komiteta UN za ljudska prava svedoče o visokom renomeu koji je Vojin Dimitrijević uživao u Ujedinjenim nacijama. Bio je prvi stručnjak za ljudska prava iz nekadašnje Jugoslavije koji je bio izabran u ovo ugledno telo i ekspert sa ovih prostora sa najdužim stažom u nekom od tela UN za zaštitu ljudskih prava. Kroz rad u Komitetu dao je neprocenjiv doprinos razvoju međunarodnog prava, ljudskih prava i zaštiti ravnopravnosti svih, bez obzira na kraj sveta iz koga dolaze.

Vojin Dimitrijević je bio, shodno svom besprekornom moralnom integritetu i neizmernom autoritetu, član Saveta za borbu protiv korupcije pri Vladi Republike Srbije. Obavljao je i funkciju predsednika Pravnog saveta predsednika Republike Srbije. Profesor Dimitrijević nosilac je najvišeg priznanja Francuske, ordena Legije časti.

Sa početkom višestranačja, u periodu nestajanja socijalističkog samoupravljanja u nekadašnjoj Jugoslaviji i Republici Srbiji, profesor Dimitrijević se, shodno svojim idealima i *kredu* da je dužnost intelektualca da se društveno angažuje u burnim vremenima, upustio u nesigurne vode stranačke politike sa promenljivim uspehom, najčešće plivajući principijelno protiv destruktivne matice. Istraživačima diplomatske istorije ostaje zanimljiv izazov da ispituju u kojoj je meri profesor Dimitrijević eventualno mogao da utiče na spoljnu politiku tzv. Treće Jugoslavije u periodu posle 2000. godine, kada je njegov istomišljenik i saradnik iz devedesetih godina Goran Svilanović, kao ministar inostranih poslova, bio na čelu diplomatije Savezne Republike Jugoslavije.

Vojin Dimitrijević ostavio je dubok trag u teoriji međunarodnog prava, međunarodnih odnosa, ljudskih prava, međunarodnih organizacija. Živeće u sećanjima desetina generacija studenata i studentkinja na pravnim fakultetima u našoj zemlji i inostranstvu. Iza njega ostaje obilje bibliografske građe, mnoštvo članaka objavljivanih u najprestižnijim pravnim i drugim stručnim časopisima, desetine knjiga koje se i danas koriste kao cenjeni udžbenici iz oblasti međunarodnog javnog prava, međunarodnih organizacija, međunarodnih odnosa i ljudskih prava. Dela koja je napisao ostaju u nasledstvo budućim naučnim radnicima, istraživačima, pravnicima. Oblikovao je duh i hranio je znanjem generacije studenata prava. Dao je vredan neposredan doprinos razvoju prakse međunarodnog prava i radu nekih od najznačajnijih i najuticajnijih organizacija i ustanova za međunarodno pravo i ljudska prava. Jedan je od velikana prava sa prostora nekadašnje Jugoslavije čije se ime sa poštovanjem izgovara na svim meridijanima. Bio je *spiritus movens* Beogradskog centra za ljudska prava i dao neizmeran doprinos razvoju civilnog sektora i građanskog društva u Srbiji tokom burnih godina na razmeđu vekova. Ostaje poštovanja vredan primer nepokolebljive moralne čvrstine, integriteta, principijelne borbe za opštečovečanske vrednosti i ljudska prava, odlučan protivnik i pronicljivi, britki kritičar silnika i samozvanaca. Istinskog renesansnog duha nezavisnog intelektualca savremenog doba, profesor Dimitrijević dao je doprinos ne samo nauci već i teoriji umetnosti, promovišući na dopadljiv i dostojanstven način „sedmu umetnost“ na ovim prostorima. Vojin Dimitrijević biće neiscrpna inspiracija generacijama pravnika, naučnih istraživača i pobornika ljudskih prava koje dolaze.

Damjan Tatić

NA VEST O SMRTI PROFESORA MIODRAGA SIMIĆA (1931–2012)

Petica je bila puna. Bili smo previše mladi i komično nadobudni. Dve loše odlike za susret sa profesorom Simićem. Stamen i častan, andrićevskog držanja, sporog i ubedljivog hoda, sa izrazitim mirom na licu i dubokim pouzdanjem u glasu, obraćao nam se profesor Miodrag Simić. Red njegove motorike, poredak gestova i metodologija analitičkog izlaganja, bez obzira na temu, činili su sadržaj jednog autoriteta koji je bio poštovan jednako od svakog slušaoca, jer u svima nama ima bar toliko ljudskosti koja nužno i spontano prepoznaje, prihvata i identifikuje se sa lako i nenametljivo ponuđenim ponosom i dostojanstvom.

Velike i širokim ramom uokvirene dioptrije jasno su stavljale do znanja da služe očinjem vidu a ne nadoknadi anatomije kojom nismo zadovoljni. Muževan i ubedljiv muškarac kome za rodnu samospoznaju nije bilo potrebno „ašikovanje gde mu nije mesto“, otac i drug, učitelj i partner, sagovornik i čvrst borac. Teme uvek raznolike, pažljivo izabrani primeri očigledne nastave ilustrovanja, objašnjenje svake nastavne jedinice i animacija neretko udremane pažnje bujnim nadražajima opijenih studenata. Pedagoški dar i tvrdoglava upornost prenošenja znanja.

Nestašno proleće 1983. godine donelo je u Beograd tragediju, nepotrebnu smrt dva čoveka, samo nekoliko trenutaka pre zvona koje oglašava početak časa profesora Simića. Prisustvovao sam atentatu na turskog ambasadora i lišenju života njegovog atentatora. Veoma uzbuđen, probio sam kordon i stigao na čas. Profesor je pomenuo događaj. Zatražio sam reč i predložio minut ćutanja. Lako je prihvatio, ali težak nesporazum usledio je kada sam nesrećnog jermenskog mladića označio kao povod pijeteta. Konflikt je bio krajnje ozbiljan, a ja sam branio svoje stavove univerzitetском slobodom i ličnom etikom izraslom iz kulta Gavrila Principa. Nesrećni mladić i ambasador izgubili su život zato što je prvi pravi, ozbiljni i jezivi genocid u dvadesetom veku prećutan istom onom ravnodušnom i nemilosrdnom upornošću sa kojom danas trpimo marketing o svemu onome što jedino nije genocid a jeste tragični zločin. Nesporazum je u kabinetu prerastao u prijateljstvo.

Da sam postao prijatelj Miodraga Simića, shvatio sam kada mi je poverena bolna intima čiju sadržinu tada nisam razumeo. Samo je bilo jasno

da se takve stvari predaju prijatelju kao retka privilegija i dužnost očuvanja sopstvene čovečnosti. Nedugo zatim, život mi je pokazao šta sve zna i ume izvan žetve polena po tašmajdanskom parku i prerano i nepravedno odveo od mene oca. Ako je učenje sticanje znanja radi promene ponašanja, istoga trena promenio sam se i shvatio šta mi je govorio moj prijatelj Simić. Izdržao sam dubok i težak bol gubitka.

Jedan je učitelj u Srbiji svaku školsku godinu, svojim kolegama i đacima, počinjao sledećim rečima: „Poštovani! Ja sam jedan od malobrojnih koji je preživio koncentracioni logor! Moje oči su videle takve stvari koje ne bi trebalo niko da vidi: gasne komore koje su izgradili čuveni inženjeri; ljude koje su otrovali visokoobrazovani lekari; dojenčad koje su ubile visokokvalifikovane medicinske sestre; žene koje su spalili diplomci srednjih škola i univerziteta. Stoga ja ne verujem u obrazovanje. Moja je molba: pomozite učenicima da postanu čovečniji. Plod vašeg rada ne sme biti učeni društveni šljam, visokokvalifikovane psihopate, obrazovani Ajhmani. Čitanje, pisanje, aritmetika važni su samo ako našu decu učine čovečnijom.“ Takav, isti, bio je učitelj života Miodrag Simić.

Ozaren zamišljam kako svečano i blagosloveno izgleda sednica „nebeske katedre“ na kojoj Miodrag Simić zauzima svoje zasluženo mesto i onim pouzdanim baritonom izgovara „pristupnu besedu“ večnom miru. Jasno vidim lica njegovih drugova, naših drevnih učitelja, kako se raduju njegovom dolasku. Naša je nesreća što su oni tamo u svemu nedostižan i dalek cilj za nas ovde, koji smo sada u prilici da pokažemo šta smo od njih naučili, a to iz potpuno nerazumljivih razloga ne činimo. To što sebe činimo vidljivim, najgorim kakvi jesmo, samo je naša stvar; to što brukamo njih, neoprostiv je greh.

Neka u miru i večnoj slavi počiva moj učitelj i prijatelj Miodrag Simić.

Dorđe D. Sibinović

VESTI IZ REDAKCIJE

Pre devet godina, početkom 2003. godine, počeo je da izlazi časopis *Hereticus*, kao glasilo Centra za unapređenje pravnih studija u Beogradu. Profilišući njegovu naučnu koncepciju i kulturnu misiju, izrečenu u podnaslovu „Časopis za preispitivanje prošlosti“, redakcija je poseban akcenat stavila na preispitivanje autoritarnih aspekata prošlosti srpskog društva i kulture i u svom radu uporno se zalagala za novo kritičko vrednovanje naše savremene političke i kulturne istorije.

Za proteklih devet godina kontinuiranog izlaženja, redakcija je, zaključno sa ovim borjem, objavila 27 svezaka časopisa *Hereticus*, od toga 16 pojedinačnih brojeva i 11 dvobroja, ili 8.209 stranica teksta. Na njegovim stranicama svoje radove publikovalo je 299 autora i 48 autora likovnih priloga. Ukupna bibliografija za proteklu deceniju iznosi 660 bibliografskih jedinica. Pored autor-skih radova, u *Hereticusu* su publikovani vredni dokumenti i građa, koji će biti dragoceni za izučavanje savremenog srpskog društva.

Na taj način *Hereticus* je stekao značajan ugled u stručnoj i široj javnosti Srbije. Takvom ugledu časopisa doprineli su kako članovi redakcije tako i mnogobrojni spoljni saradnici. U proteklih devet godina ostvaren je iskren i plodan dijalog i u samoj redakciji i među saradnicima. To je nešto što redakciji *Hereticusa* služi na čast.

Članovi redakcije su se ozbiljnim poslom uređenja časopisa bavili volonterski, uz druge obaveze koje su imali, podređujući često te obaveze samom časopisu. Međutim, poslednjih godina su pojedine članove redakcije profesionalne obaveze, studijski boravci u inostranstvu i slične aktivnosti sprečile da aktivno učestvuju u radu redakcije.

Suočeni sa smanjenjem broja svojih članova, što je bitno uticalo na pripremu pojedinih brojeva časopisa, redakcija je bila prinuđena da se pojača novim snagama. Na XXXIV sastanku redakcije, održanom 21. decembra 2012. godine, doneta je odluka da dr Predragu J. Markoviću i dr Vladimiru Petroviću prestane članstvo u redakciji, a da se za nove članove izaberu dr Damjan Tatić, član Komiteta Ujedinjenih nacija za prava osoba sa invaliditetom i mr Miodrag Radojević, saradnik Instituta za političke studije u Beogradu. Reč je o višegodišnjim saradnicima časopisa *Hereticus*.

S nadom da će Predrag J. Marković i dr Vladimir Petrović, u skladu sa svojim mogućnostima, nastaviti saradnju sa *Hereticusom*, redakcija im najsrdačnije zahvaljuje na dosadašnjem angažovanju.

Na pomenutom sastanku, redakcija je donela odluku da se naredne, 2013. godine, obeleži desetogodišnjica osnivanja časopisa *Hereticus*. Zaključeno je da se tim povodom objavi poseban broj časopisa. Taj broj bi trebalo da sadrži: 1) temat „Časopis *Hereticus* – prvih deset godina“ i 2) bibliografiju tekstova objavljenih u časopisu *Hereticus* 2003–2013. godine. Pozivamo saradnike časopisa da nam dostave svoje priloge za ovaj jubilarni broj časopisa *Hereticus*.

U Beogradu,
21. decembar 2012.

Redakcija časopisa *Hereticus*

HERETICUS

Journal for the Re-examination of the Past
Vol. X (2012), No. 3-4

TABLE OF CONTENTS

<i>Editorial</i>	5
------------------------	---

DISPUTES SURROUNDING MIRKO KOSIC

<i>Jovica Trkulja</i> Disputes Surrounding Mirko Koscic	11
<i>Momir Milojevic</i> Mirko Kosić as University Professor and Social Activist	81
<i>Aleksandar Gordic</i> Mirko Kosić as Rural Sociologist and Economist	99
<i>Jovo Bakic</i> Mirko Koscic and Nation: General Ideological Direction, Theoretical Concept of Nation and National Identity	129
<i>Marinko Lolic</i> Skerlic Criticism of Koscic Understanding of Modern Germany	150
<i>Milojica Sutovic</i> Mirko Kosić's Ideology and the Imposed Silence about his Sociology	158
<i>Venceslav Glisic</i> The Role and Activities of Mirko Koscic during the Occupation of Serbia 1941-1944	171
<i>Slobodan Antonic</i> Mirko Koscic and the Sociological Society	189
<i>Milovan M. Mitrovic</i> The Second Coming of Mirko Koscic among the Serbs	216

Researches

<i>Vladan Stankovic</i> Application of the Sociological Methods in the Available Works of Mirko Koscic	231
<i>Marinko Lolic</i> The Contemporary Significance of Kosić's Understanding of Pan-Germanism	240

<i>Vladimir N. Spicanovic</i> Domination of Geopolitics in the third period of Life and Work of Mirko M. Kosic	258
--	-----

Experiments

<i>Borislav Milic</i> Mirko Kosic – Life, Ideology, Science	269
<i>Bojana Vukotic</i> Mirko Kosic as the Editor of and Contributor to the „Social Life“ Journal	277

Courses

<i>Mirko Kosic</i> Sociology and Politics	289
--	-----

Views

<i>Ilija Markovic</i> Aphorism as the Last Line of Defense (9)	295
---	-----

Discussions

<i>Todor Kuljic</i> Risky Award	298
<i>Jovan Pejin</i> Mirko Kosic, the Sociologist and Anti-Totalitarian	300
<i>Borislav Milic</i> A Historian's Inaccuracy	302
<i>Mile Mirkov</i> An Award Named after a Collaborator	303
<i>Jovan Pejin</i> Nothing New Has Been Said about Mirko Kosic	304
<i>Jovica Trkulja</i> An Appeal for a Dialogue on Kosic	305
<i>Dimitrije Bukvic</i> Sociological Society Gives Up on the „Mirko Kosic“ Award	308

Memories

<i>Fedor Nikic</i> Mirko Kosić, Ph. D. (1892–1956)	311
<i>Predislav Kuburovic</i> On Death of a Serbian Sociologist (Mirko Kosic, Ph. D. 1892–1956)	314

Dossier

<i>Mirko Kosic's Responses (1950–1951)</i> Did Someone Pay for March 27 th 1941.	322
„Thoughts“ of Adam Pribicevic	323
To Adam Pribicevic <i>ad personam</i>	326

Who had „lied boldly“ and falsified?	327
Am I the Most Fierce and Consistent Oponent of the German Imperialism?	328
A Response to Major Zivan L. Knezevic	330
Seaton-Watson and Donovan Don't Dispute It	332
To Mr. Slobodan Jovanovic, Ph. D, the President of Yugoslav National Committee in London	333
A Response To Mr. Prof. Seaton-Watson	335
<i>Jovica Trkulja</i>	
Rehabilitation of Political Convicts in Serbia (11)	339
Disputes Surrounding an Ordinance	341
<i>Retrospectives and review articles</i>	
<i>Branko Ljuboja</i>	
The Return of Mirko Kosic – a Review of a Scientific Meeting	353
<i>Milan Jovanovic</i>	
On Civil Disobedience (Aleksandra Mirovic, <i>An Essay on Civic Disobedience</i>)	357
<i>Dobrica Gajic</i>	
Criticism of the Democratic Party (Marinko Vucinic, <i>In the Dead of the Night of Democracy</i>)	360
<i>In memoriam</i>	
In Memoriam of Professor Vojin Dimitrijevic (<i>Damjan Tatic</i>)	363
Reflections at the News of Death of Professor Miodrag Simic (<i>Djordje Sibinovic</i>)	370
<i>Editorial News</i>	372

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

3-4/2012

HERETICUS: časopis za preispitivanje
prošlosti / glavni i odgovorni urednik
Jovica Trkulja. - Vol. 1, No. 1 (2003) -
- Beograd (Goce Delčeva 36): Centar za
unapređivanje pravnih studija, 2003-
- 23 cm

ISSN 1451-1582 = Hereticus

COBISS.SR-ID 109429004